VOCAȚIA ISTORIEI

Studii în memoria profesorului Nicolae Bocșan

MUZEUL BANATULUI MONTAN REȘIȚA

VOCAȚIA ISTORIEI

Studii în memoria profesorului Nicolae Bocșan

Volum îngrijit de
Ligia Boldea și Rudolf Gräf

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2017

ISBN 978-606-543-844-6
Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României.

Redactor:
Iulia Pop

© Muzeul Banatului Montan Reșița, 2017

Editura Mega | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

Cuprins

In Memoriam profesor Nicolae Bocșan. O viață închinată istoriei.....9

Bibliografia selectivă a operei ştiinţifice.....13

Dragoş Lucian Ţigău
Fragmente biografice ale nobililor din Măcicaşu (secolele XIV–XVI).....53

Ligia Boldea
Date asupra patrimoniului funciar al familiei Lățug de Delinești (secolele XVI-XVII)...69

Adrian Magina
Înnobilările din Lugoj în secolul al XVII-lea.....81

Vasile-Ionuț Roma
Personalmanagement und Anstellungsverfahren in den ersten Regierungsjahren Maria Theresias und im Mandat Ferdinands von Kollowrat bei der Hofdeputation in Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis am Beispiel der fürs Banat zuständigen Hofstellen und des Rats der Temeswarer Landesadministration 91

Zoran Marcov
Cuțite de vânătoare din colecția Muzeului Național al Banatului (secolele XVIII-XIX)...157

Costin Feneșan
Ioan Horvat – un compilator român al lui Grotius și Pufendorf.....171

Livia Magina
Bunurile mobile din reședința episcopală romano-catolică de Cenad din Timișoara la 1800.....187

Mihaela Ioniță-Niculescu
Evoluția căsătoriei în nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.....199

Florin Dobrei
Frământări confesionale de altădată oglindite în vechi file de Cronică bisericească.....221

Angela Dumitrescu
Acțiuni pentru păstrarea caracterului confesional-românesc a învățământului bănățean la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.....235

Emanuil Ineoan
Propaganda elenă în arhiva serviciului Siguranței române la începutul secolului XX. . .251

Viorel Achim
Învățătorul Ioan Popovici din Opatița (Banat) şi contribuția lui la Chestionarul istoric al lui Nicolae Densuşianu.....267

Ovidiu Emil Iudean
Reprezentanții parlamentari ai curentului activist-guvernamental românesc din Ungaria dualistă (1881–1918).....285

Corneliu Pădurean
Activitatea lui Ștefan Cicio Pop în timpul Primului Război Mondial.....299

Andreea Dăncilă Ineoan
„...și vântul îmi ținea de urât". Însemnările din refugiu ale unui protopop transilvănean.....311

Ionela-Felicia Moscovici
Tratarea chestiunii Banatului în cadrul Comisiei afacerilor române şi iugoslave de la Conferința de pace din Paris în 1919.....323

Báthory Ludovic
Aspecte ale vieții economice în sudul Transilvaniei şi în Banat în perioada interbelică. . .347

Ana-Carina Babeu
Aspecte din viața unor membri ai familiei Bradler din Reșița, deportați în URSS în anul 1945.....367

Eusebiu Narai
Aspecte privind activitatea Partidului Muncitoresc Român în județul Timiş-Torontal în anul 1948.....375

Vasile Rămneanțu
Atitudinea populației şi a autorităților din județul Timiş față de reorganizarea administrativ-teritorială a României din anul 1968.....415

Felician Velimirovici
Câteva date inedite din biografia socialistului bănățean Georg Hromadka (1911–1985).....457

IN MEMORIAM
PROFESOR NICOLAE BOCȘAN

In Memoriam profesor Nicolae Bocșan
– O viață închinată istoriei –

La 24 septembrie 1947 s-a născut în localitatea Bocşa, județul Caraş-Severin, cel care avea să devină marele istoric român Nicolae Bocşan. A urmat, într-o perioadă vitregă pentru poporul român, în plin stalinism, şcoala primară, gimnazială şi liceală în localitatea sa natală, iar între anii 1965–1970 cursurile Facultății de Istorie din cadrul uneia dintre cele mai prestigioase universități româneşti: Universitatea *Babeş-Bolyai* din Cluj-Napoca. Perioada de studenție a Profesorului Nicolae Bocşan a coincis cu cea a deschiderii ideologice promovată de către noua conducere comunistă de la Bucureşti, în urma căreia valorile culturale româneşti au fost din nou recunoscute, lucrări esențiale din cultura românească şi universală fiind regăsite în librăriile şi bibliotecile din România. În acest climat favorabil, viitorul istoric şi-a desăvârşit pregătirea universitară, având o serie de dascăli de excepție ca: David Prodan, Ştefan Pascu, Constantin Daicoviciu, Camil Mureşan, Bujor Surdu, Liviu Maior, Vasile Vese etc., unii dintre ei formați în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu studii în universități de renume din Europa occidentală. Fără îndoială că toți aceşti profesori au constituit modele de urmat pentru tânărul student Nicolae Bocşan, având o contribuție esențială la formarea sa ca istoric.

După finalizarea studiilor universitare, Profesorul Nicolae Bocşan a activat, între anii 1970–1977, ca bibliotecar în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, una dintre cele mai însemnate biblioteci din Sud-Estul Europei. Desigur, perioada petrecută aici a fost prolifică din punct de vedere profesional pentru istoricul Nicolae Bocşan, care s-a consacrat studiului valoroaselor lucrări istoriografice ce se găseau în colecțiile bibliotecii clujene. Începând cu anul 1978, a devenit asistent universitar la Facultatea de Istorie-Filosofie din cadrul Universității *Babeş-Bolyai* şi a parcurs apoi toate treptele didactice ale învățământului superior.

În urma sa, Profesorul Nicolae Bocşan a lăsat o operă ştiințifică vastă şi deosebit de valoroasă, fiind preocupat, de la bun început, de cercetarea istoriei moderne a Banatului. Astfel, rezultatele cercetării iluminismului bănățean, a interferenței dintre acesta şi cel european le găsim în lucrarea *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, una dintre cărțile de referință ale istoriografiei române

privind această temă. Totodată, a repus în valoare opera şi activitatea uneia dintre figurile culturale emblematice ale Banatului, Damaschin Bojincă, căruia i-a consacrat lucrarea *Damaschin Bojincă. Scrieri.*

Direcțiile de cercetare ale istoricului Nicolae Bocşan cuprind şi revoluția de la 1848 din Banat şi Transilvania, istoria culturii, societății şi bisericii din cele două provincii în epoca modernă, mişcarea de emancipare politică națională, relațiile româno-franceze din perioada modernă. După 1990, a acordat o atenție deosebită rolului pe care Biserica Ortodoxă Română şi, respectiv, Biserica Greco-Catolică din Transilvania şi Banat l-au avut în susținerea mişcării de emancipare națională, Profesorul păstrându-şi obiectivitatea ştiințifică şi nefăcând nicio deosebire între cele două biserici naționale româneşti transilvănene.

În urma acestor demersuri istoriografice, au rezultat o seamă de scrieri valoroase precum: *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania* (în colab.); *Revoluția de la 1848–1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică şi istoriografică* (în colab.); *Franța şi Banatul 1789–1815* (în colab.*)*; *Etnie şi confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)* (în colab.); *Ideea de națiune la românii din Austro-Ungaria (secolul XIX)*, *Memorandul din 1892–1894. Ideologie şi acțiune politică românească* (în colab.*), Cultură şi societate în epoca modern*ă (în colab.); *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I* (în colab.); *Şcoală şi comunitate în secolul al XIX-lea. Circulare şcolare bănățene*; *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii şi documente* (în colab.); *David Prodan. Puterea modelului* (în colab.); *Andrei Şaguna. Corespondență*, vol. I- III (în colab.); *Marele Război în memoria bănățeană. 1914–1919* (în colab.).

Trebuie să reținem marea energie de care a dat dovadă în privința cercetării ştiințifice, fapt ce demonstrează dragostea sa față de istorie, precum şi remarcabila putere de sintetizare a ideilor, lucru ce reieşea şi din prelegerile pe care Profesorul le-a susținut. Însemnătatea operei sale ştiințifice a fost recunoscută de către Academia Română, care i-a acordat două importante premii: Premiul „Nicolae Bălcescu" pentru lucrarea *Contribuții la istoria iluminismului românesc* şi, respectiv, Premiul „Gheorghe Barițiu" pentru volumul *Franța şi Banatul. 1789–1815*.

Totodată, Profesorul Nicolae Bocşan a fost apreciat şi în străinătate, fiind directorul Institutului de Studii Istorice Italiano-Român, membru corespondent al Academiei Europene de Ştiință, Artă şi Litere şi membru în Comisia Internațională de Istorie.

Profesorul Nicolae Bocşan nu a uitat niciodată Banatul său drag, sprijinind pe tot parcursul vieții sale instituțiile de istorie, dar şi pe istoricii din provincia sa natală. Astfel, a fost interesat de evoluția Muzeului Banatului Montan din Reşița, a Muzeului Național al Banatului din Timişoara, a Facultății de Istorie a Universității de Vest din Timişoara, a Muzeului din Lugoj, a Muzeului Județean de Etnografie şi a Regimentului de graniță din Caransebeş.

În privința carierei sale didactice, ca şi a relațiilor cu colaboratorii săi, putem afirma fără teama de a greşi că Profesorul Nicolae Bocşan a fost un OM între oameni. A fost un apropiat al studenților, fiind în permanență alături de aceştia, pregătindu-i atât pe plan profesional, cât şi pentru viață, fapt pentru care a fost considerat ca fiind „Cel mai student dintre profesori". Drept urmare, noi, toți cei care i-am fost studenți, care îi datorăm atât de mult pentru ceea ce am devenit din punct de vedere profesional şi uman, îi vom rămâne veşnic recunoscători. Crezând în oameni, având exemplul iluştrilor săi înaintaşi, Profesorul Nicolae Bocşan a fost preocupat necontenit de formarea unor cercetători și cadre didactice universitare bine pregătite, care să ducă mai departe prestigiul Facultății de Istorie din Cluj-Napoca, creând în acest sens o adevărată şcoală de istorie modernă.

Profesorul Nicolae Bocşan, bucurându-se de încrederea colegilor săi, a deținut după anul 1990 o serie de funcții importante în cadrul Universității *Babeş-Bolyai*: prodecan şi decan al Facultății de Istorie şi Filosofie, prorector şi apoi rector al Universității. Cu binecunoscutu-i echilibru de care a dat dovadă o viață întreagă, cu priceperea în administrarea instituției (într-o perioadă dificilă din toate punctele de vedere, când țara se afla în tranziția de la comunism la un sistem democratic), Nicolae Bocşan şi-a adus contribuția la transformarea Universității clujene într-o universitate modernă, multiculturală, recunoscută pe plan internațional.

La 19 iunie 2016, la aproape 69 de ani, Profesorul Nicolae Bocşan a plecat într-o lume mai bună, lăsând în urma sa un gol imens în istoriografia română, dar şi o operă istorică extrem de valoroasă, precum şi o pleiadă de specialişti şi de oameni.

„Sit tibi terra levis!"

Vasile Rămneanțu

Bibliografia selectivă a operei ştiinţifice[1]

1971

În periodice

1. „Un istoric uitat – Damaschin Bojincă (1802–1869)". În: *Banatica*, 1, 1971, p. 289–299.

În volume

2. „O scrisoare inedită de la C. Diaconovici Loga". În: *Constantin Diaconovici Loga*. Editor Ion Iliescu. Timişoara, Universitatea din Timişoara, 1971, p. 33–36.

1972

În volume

3. *Conducerea ştiinţifică a vieţii sociale. Semnalări bibliografice*. Coordonatori Ştefan Pascu, Aurel Negucioiu, Constantin Negulescu, Ion Irimie. Cluj, Biblioteca Centrală Universitară, 1972, 279 p. /În colaborare cu: Adela Iurea, Vasile Nussbaum, Ana Löwenstein/.

1973

În periodice

4. „Aspecte ale luptei culturale şi politice a românilor bănăţeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea". În: *Banatica*, 2, 1973, p. 345–362. /În colaborare cu: Ladislau Gyémánt/.
5. „«Neci singurul Împeratulu nu au căpătatu atîta onore din partea poporului»". În: *Orizont*, 24, nr. 19, 1973, p. 5–6.
6. „Polemica lui Damaschin Bojincă şi Eftimie Murgu cu Sava Tököly". În: *Banatica*, 2, 1973, p. 363–382.
7. „Receptarea lui Dimitrie Cantemir în iluminismul bănăţean". În: *Orizont*, 24, nr. 43, 1973, p. 4.
8. „Recitindu-l pe Murgu". În: *Orizont*, 24, nr. 25, 1973, p. 4.

1974

În periodice

9. „Ecoul internaţional al insurecţiei" /23 August 1944/. În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 6, nr. 8, 1974, p. 10.

---

[1] Întocmită de dr. Mihaela Bedecean

10. „Societăţile studenţilor români din Cluj (până la Unire)”. În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 6, nr. 5–6–7, 1974, p. 29.

În volume

11. *Activitatea ştiinţifică a Universităţii din Cluj-Napoca, 1919–1973. Bibliografie selectivă. Istorie. Vol. 3.* Coordonatori Ştefan Pascu, Camil Mureşanu. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeş-Bolyai”; Biblioteca Centrală Universitară, 1974, 238 p. / În colaborare cu: Maria Tecuşan, Rodica Vlassa/.
12. „Date noi despre biblioteca lui Damaschin Bojincă”. În: *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu.* Cluj, Universitatea „Babeş-Bolyai”, 1974, p. 509–517.

1975

În periodice

13. „O nouă carte despre Supplex”. Aurel Răduţiu, Ladislau Gyémánt. *Supplex Libellus Valachorum în variantele româneşti de la Şchei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1975, 134 p. /Recenzie/. În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 7, nr. 6, 1975, p. 2.

În volume

14. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 4: 1969–1974.* Redactori Ştefan Pascu, Bujor Surdu. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1975, 514 p. /În colaborare cu: Gheorghe Hristodol, Marcel Ştirban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Ludovic Jordáky/.

1976

În periodice

15. *Banatica*, *Vol. I-III*, Reşiţa, Muzeul Judeţean Reşiţa, 1971–1975, 415, 466, 401 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 19, 1976, p. 408–409.
16. „Carte şi cititori la începutul secolului al XIX-lea”. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 21, 1976, p. 24–38.
17. „Confiscarea fabulelor lui Ţichindeal”. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 19, 1976, p. 127–147.
18. Devèze, Michel. *L’Europe et le monde à la fin du XVIII-e siècle*, Paris, Editions Albin Michel, 1970, 703 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 19, 1976, p. 386–387.
19. „Ideea de independenţă în concepţia generaţiei paşoptiste”. În: *Almanah Tribuna ‘76*, 1976, p. 51–54.
20. „Răscoala ţăranilor secui din 1595–1596”. În: *Tribuna*, 20, nr. 12, 1976, p. 1.

În volume

21. *Biblioteca şi învăţământul. Direcţii de modernizare şi perfecţionare. Lucrările Simpozionului din 5–7 septembrie 1974. Vol. 1, 2.* Redactori Nicolae Bocşan, Adela Iurea, Ana Mihu, Vasile Nussbaum. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1976, 456, 457–921 p.
22. „Bibliotecile societăților studenților români din Cluj (până la 1918)". În: *Biblioteca şi învăţământul. Direcţii de modernizare şi perfecţionare. Lucrările Simpozionului din 5–7 septembrie 1974. Vol. 2.* Coordonatori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1976, p. 707–719.
23. *Indici de reviste – lucrări de diplomă. Bibliografie.* Cluj-Napoca, Universitatea „Babeş-Bolyai"; Biblioteca Centrală Universitară, 1976, 91 p. /În colaborare cu: Serviciul bibliografic al B.C.U., Biblioteca Facultății de Istorie/.
24. „Introducerea studentului în munca de informare şi documentare la B.C.U. Cluj-Napoca". În: *Biblioteca şi învăţământul. Direcţii de modernizare şi perfecţionare. Lucrările Simpozionului din 5–7 septembrie 1974. Vol. 1.* Coordonatori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1976, p. 367–377. /În colaborare cu: Vasile Nussbaum, Ernest Balla/.

1977

În periodice

25. „Bibliographie des Lumières roumaines. Contributions". În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1977, p. 87–103.
26. „Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor". În: *Banatica*, 4, 1977, p. 483–494.
27. *De lângă Plevna. Războiul de independență în presa transilvăneană.* Ediție, prefață, note şi glosar de Titus Moraru, Ovidiu Mureşan, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 311 p. /Recenzie/. În: *Tribuna*, 21, nr. 45, 1977, p. 6.
28. *Independența României.* Redactor Ştefan Pascu, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1977, 526 p. /Recenzie/. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 22, nr. 2, 1977, p. 74–75.
29. *International Bibliography of Historical Sciences. Vol. 40/1*, Paris, Librairie Armand Colin, 1975, 397 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977, p. 395–396.
30. *Les Pays Roumains à l'âge des Lumières (1770–1830). Structures sociales et conscience nationale. Annales historiques de la Révolution française*, Paris, 1976, nr. 3, p. 321–480. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977, p. 412–414.
31. Popa, Mircea. *Ioan Piuariu Molnar*, Cluj-Napoca, Dacia, 1976, 221 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 20, 1977, p. 410–411.

32. „La «Revue de l'Université de Bruxelles» et les Lumières". În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, 3, 1977, p. 152–154.

În volume

33. *Biblioteca şi învăţământul. Vol. 3*. Redactori Nicolae Bocşan, Maria Albăcan, Adela Iurea, Adrian Rusu. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1977, 184 p.
34. „Cărţile populare din colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare". În: *Biblioteca şi învăţământul. Vol. 3*. Coordonatori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1977, p. 7–14.
35. „Confiscarea fabulelor lui Ţichindeal". În: *Ştefan Meteş la 85 de ani. Omagiu*. Cluj-Napoca, Arhivele Statului, 1977, p. 451–454.
36. „Forme şi mijloace de informare şi documentare iniţiate de Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca în sprijinul activităţii politico-ideologice din învăţământ". În: *Biblioteca şi învăţământul. Vol. 3*. Coordonatori Constantin Negulescu, Andrei Veress. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1977, p. 119–128. /În colaborare cu: Constantin Negulescu, Andrei Veress/.

1978

În periodice

37. Bica, Cristina Lucia; Mârza, Iacob. *Psaltirea lui David cu calendar*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1977, 103 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 502–503. /În colaborare cu: Marius Porumb/.
38. „Cursul de drept a lui Damaschin Bojincă (1834)". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 23, nr. 2, 1978, p. 23–31.
39. Edroiu, Nicolae. *Începuturile literaturii economice româneşti 1780–1810*, Cluj-Napoca, Centrul de multiplicare al Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., 1978, 266 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 507–508.
40. „Iluminismul românesc din Banat şi idealul luminării". În: *Studii de limbă, literatură şi folclor*, 4, 1978, p. 145–173.
41. „Începuturile mişcării naţionale româneşti în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici". În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 173–188.
42. „Manuscrise bănăţene din secolul al XVIII-lea". În: *Studii de limbă, literatură şi folclor*, 4, 1978, p. 421–431.
43. „Marea Unire". În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 10, nr. 10–11–12, 1978, p. 1–2.
44. Marica, George Em. *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din*

secolul al XIX-lea. Vol. 1, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 311 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 528–531.

45. „Planul lui Grigorie Mihali pentru editarea *Calendarului băiesc*". În: *Apulum*, 16, 1978, p. 341–344.
46. Popeangă, Vasile. *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului, 1721–1821*, Arad, 1974, 291 p.; Radu, Petru; Onciulescu, Dimitrie. *Contribuţii la istoria învăţământului din Banat până la 1800*, Bucureşti, Litera, 1977, 336 p. / Recenzii/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 520–522.
47. *Revoluţia de la 1848–1849 din Transilvania. Vol. 1: 2 martie–12 aprilie 1848.* Redactori Ştefan Pascu, Victor Cheresteşiu, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1977, LXXI, 512 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 21, 1978, p. 524–526.
48. *Ţara Moţilor. Studii, articole şi comunicări. Vol. 1, 2.* Îngrijit de Romulus Felea, Abrud, Alba Iulia; 1974, 1977; 212, 272 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol Iaşi*, 15, 1978, p. 612–613.

În volume

49. *60 de ani de la desăvârşirea unităţii de stat a României.* Bucureşti, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, 1978, 104 p. /În colaborare cu: Pompiliu Teodor/.
50. Bojincă, Damaschin. *Scrieri. De la idealul luminării la idealul naţional.* Editor, studiu introductiv, selecţie texte, note Nicolae Bocşan. Timişoara, Facla, 1978, LXII, 163 p.
51. *Enciclopedia istoriografiei româneşti.* Coordonator Ştefan Ştefănescu. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, 471 p. /În colaborare cu: Adolf Armbruster, Dan Berindei, Ioan Chiper, Eugen Comşa, Florin Constantiniu, Vasile Curticăpeanu, Ludovic Demény, Nicolae Edroiu, Titu Georgescu, Damaschin Mioc, Georgeta Penelea, Constantin Preda, Nicolae Stoicescu, Ştefan Ştefănescu, Pompiliu Teodor, Traian Udrea/.
52. *Îndrumări metodice pentru întocmirea bibliografiei unei lucrări.* Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară, 1978, 10 p.
53. „Proclamarea autodeterminării naţiunii române în toamna anului 1918". În: *Simpozion. 60 de ani de la făurirea statului naţional unitar român*. Cluj-Napoca, 1978, p. 25–30. /În colaborare cu: Grigore Marian/.

1979

În periodice

54. „Bibliographie des Lumières roumaines. Nouvelles contributions". În: *Cahiers roumains d'études littéraires*, nr. 2, 1979, p. 76–92.
55. „Colocviul de istorie româno-olandez". În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj- Napoca*, 22, 1979, p. 520.

56. *Consiliul Național Român din Blaj (noiembrie 1918-ianuarie 1919). Protocoale şi acte. Vol.1.* Ediție de Viorica Lascu şi Marcel Ştirban, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 228 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 507–508.
57. „Contribuții la concepția politică a lui Vincențiu Babeş. Circulara-manifest din 1865". În: *Tibiscus*, 5, 1979, p. 281–286.
58. Marica, George Em. *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea. Vol. 2*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 336 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 499–501.
59. „Presa românească şi revoluția". În: *Almanah Tribuna '79*, 1979, p. 44–48.
60. *Romanian History, 1848–1918. Essay from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians. Utrecht, 1977.* Edited by A. P. van Goudoever, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1979, 159 p. /Recenzie/. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 24, nr. 2, 1979, p. 76–78.
61. *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865–1900). Studii.* Redactor Ştefan Pascu, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, 328 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 503–507.
62. *Şcoala Ardeleană. (Poezie, proză, tălmăciri)*. Ediție de Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 206 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 489–491.
63. Țârcovnicu, Victor. *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, 248 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 491–492.
64. „Un volum închinat lui Ştefan Meteş". *Ştefan Meteş la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, 580 p. /Recenzie/. În: *Tribuna*, 23, nr. 26, 1979, p. 7.

În volume

65. „Contribuții la bibliografia românească veche 1770–1830". În: *Biblioteca universitară – laborator de muncă intelectuală*. Coordonator Ion Stoica. Bucureşti, Biblioteca Centrală Universitară, 1979, p. 365–373.
66. „Forme şi mijloace de informare şi documentare inițiate de Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca în sprijinul activității politico-ideologice din învățământ". În: *Biblioteca universitară – laborator de muncă intelectuală*. Coordonator Ion Stoica. Bucureşti, Biblioteca Centrală Universitară, 1979, p. 319–325. /În colaborare cu: Constantin Negulescu, Andrei Veress/.

1980

În periodice

67. „24 ianuarie". În: *Tribuna*, 24, nr. 4, 1980, p. 1, 7.
68. Berindei, Dan. *Epoca Unirii*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979, 272 p. /

Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 582–583.

69. Boicu, Leonid. *Diplomaţia europeană şi cauza română (1856–1859)*, Iaşi, Junimea, 1978, 261 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 581–582.
70. „Conceptul de societate în literatura iluministă românească din Banat". În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 209–224.
71. „Contribuţia Preparandiei din Arad la mişcarea naţională din părţile vestice în anii 1815–1817". În: *Satu Mare. Studii şi comunicări*, 4, 1980, p. 183–196. /În colaborare cu: Ladislau Gyémánt, Viorel Faur/.
72. *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române. C: Transilvania. Vol. 2: 12–29 aprilie 1848*. Redactori Ştefan Pascu, Victor Cheresteşiu, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1979, LXI, 477 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 580–581.
73. Dudaş, Florian. *Vechile tipărituri româneşti din bisericile Bihorului. Sec. XVI-XVII*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1979, 220 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 575–576.
74. „Independenţa României şi poziţia presei belgiene". În: *Potaissa. Studii şi comunicări*, 2, 1980, p. 229–238. /În colaborare cu: Nicolae Bărbuţă/.
75. „Interferenţe culturale româno-sârbe în epoca luminilor". În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 12, nr. 8–9–10, 1980, p. 33.
76. Platon, Gheorghe. *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi, Junimea, 1980, 303 p. /Recenzie/. În: *Tribuna*, 24, nr. 42, 1980, p. 4.
77. Popa, Mircea; Taşcu, Valentin. *Istoria presei literare româneşti din Transilvania de la începuturi până la 1918*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 284 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 579–580.
78. Puşcariu, Sextil. *Braşovul de altădată*. Ediţie îngrijită de Şerban Polverejan, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 349 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 590–591.
79. Retegan, Simion. *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1979, 269 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 23, 1980, p. 584–585.
80. „Silviu Dragomir". În: *Transilvania*, 9, nr. 8, 1980, p. 37–39.

În volume

81. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 5: 1974–1979*. Redactor Ştefan Pascu. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980, 454 p. /În colaborare cu: Ştefan Pascu, Gheorghe Hristodol, Marcel Ştirban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Ioan Nistor/.
82. „Contributions to the Morals-Society Relation through the Romanian

Enlightenment". În: *Enlightenment and Romanian Society*. Editor Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Dacia, 1980, p. 193–206.

83. *Ghidul studentului în istorie*. Cluj-Napoca, Biblioteca Centrală Universitară; Universitatea „Babeş- Bolyai", 1980, 241 p. /În colaborare cu: Nicolae Edroiu, Adrian A. Rusu, Pompiliu Teodor/.
84. *Independența României în opinia belgiană*. Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 324 p. /În colaborare cu: Nicolae Bărbuță/.

1981

În periodice

85. Anuichi, Silviu. *Relaţii bisericeşti româno-sârbe în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Teză de doctorat*, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, 1980, 192 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 453–455.
86. Branişte, Valeriu. *Oameni, fapte, întâmplări*. Ediție de V. Căliman şi Ş. Polverejan, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 328 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 469–470.
87. „Istorie şi istorism în cultura românească din Banat în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 26, nr. 2, 1981, p. 27–45.
88. Oțetea, Andrei. *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, 274 p. / Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 468–469.
89. Platon, Gheorghe. *Geneza revoluției române de la 1848*, Iaşi, Junimea, 1980, 303 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 458–459.
90. Stan, Apostol. *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independență (1859–1877)*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979, 454 p. / Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 24, 1981, p. 463–464.

1982

În periodice

91. „1907. Etapă a revoluției burghezo-democratice". În: *Steaua*, 33, nr. 2, 1982, p. 11.
92. Ciobanu, Veniamin. *Relațiile politice româno-polone între 1699–1848*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1980, 239 p. /Recenzie/. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 27, 1982, p. 72–73.
93. *George Bariț şi contemporanii săi. Vol. 5: Corespondența primită de la Vasile Pop, Iosif Hodoş, Dimitrie Moldovan, Ilie Măcelariu şi Ioan Micu Moldovan*. Ediție de Ştefan Pascu, Ioan Chindriş, Gelu Neamțu, Dumitru Suciu, George Cipăianu,

Bucureşti, Editura Minerva, 1981, 387 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 371–372.

94. Nistor, Ioan Silviu. *Contribuţii mureşene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981, 280 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 378–379.
95. *Roman R. Ciorogariu (1852–1936). Studii şi documente*. Studii de Vasile Popeangă, Gheorghe Liţiu. Documente, note şi comentarii de Andrei Caciora, Vasile Popeangă, Mircea Timbuş, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1981, 472 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 372.
96. Zub, Alexandru. *A scrie şi a face istorie. Istoriografia română postpaşoptistă*, Iaşi, Junimea, 1981, 368 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 25, 1982, p. 370.

În volume

97. „Liberalismul timpuriu în mişcarea naţională din Banat". În: *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*. Coordonatori Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Dacia, 1982, p. 290–300.
98. „Les Lumières roumaines du Banat". În: *La culture roumaine à l'époque des Lumières*. Coordonator Romul Munteanu. Bucureşti, Univers, 1982, p. 262–289.

1983

În periodice

99. „Etape". În: *Steaua*, 34, nr. 11, 1983, p. 4–5.
100. „Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia". În: *Tribuna*, 27, nr. 48, 1983, p. 6.
101. „Murgu şi Savigny". În: *Echinox. Revistă studenţească de cultură*, 15, nr. 5–6, 1983, p. 3, 5.

În volume

102. *Ţara Oaşului. Contribuţii bibliografice*. Coordonator Ion Aluaş. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeş-Bolyai"; Biblioteca Centrală Universitară, 1983, 176 p. / În colaborare cu: Ana Löwenstein/.

1984

În periodice

103. „Izvoarele răscoalei" /Răscoala lui Horea/. În: *Steaua*, 35, nr. 10, 1984, p. 10.
104. „Memorandul – semnificaţii istorice". În: *Tribuna*, 28, nr. 19, 1984, p. 1.
105. Pascu, Ştefan. *Făurirea statului naţional unitar român. Vol. 1–2*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1983, 432, 404 p. /Recenzie/. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 29, 1984, p. 75–77.

În volume

106. „Opțiuni sociale şi democratice în procesul constituirii solidarității naționale moderne. 1821- 1848”. În: *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*. Coordonator Ştefan Ştefănescu. Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1984, p. 338–377.

1985

În periodice

107. „Dimensiunea fundamentală a istoriei româneşti”. În: *Tribuna*, 29, nr. 19, 1985, p. 1, 7.
108. „Independența României, rezultat al luptei poporului român”. În: *Steaua*, 36, nr. 4, 1985, p. 2, 25.
109. „Istoriografia Unirii”. În: *Tribuna*, 29, nr. 48, 1985, p. 1, 6.
110. *Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice*. Coordonatori Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Dacia, 1984, 319 p. /Recenzie/. În: *Steaua*, 36, nr. 3, 1985, p. 56.
111. „Rolul Consiliilor Naționale”. În: *Steaua*, 36, nr. 12, 1985, p. 7–8.
112. „Transilvania şi Unirea Principatelor”. În: *Steaua*, 36, nr. 1, 1985, p. 14.

În volume

113. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 6: 1979–1984*. Redactor Ştefan Pascu. Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1985, 532 p. / În colaborare cu: Marcel Ştirban, Constantin Ivaneş, Gheorghe Hristodol, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Adrian A. Rusu, Nicolae Păun, Stelian Mândruț, Ioan Nistor/.
114. „Cnezi bănățeni în secolul al XVIII-lea. O componentă a structurilor elitare româneşti”. În: *Civilizație medievală şi modernă românească. Studii istorice*. Coordonatori Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Dacia, 1985, p. 141–148.

1986

În periodice

115. „Horea în publicistică”. *Horea în publicistica românească de acum un veac*. Ediție de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Dacia, 1985, 227 p. /Recenzie/. În: *Alba Iulia*, 3, nr. 3, 1986, p. 2.
116. „Permanența ideii de unitate la români”. În: *Tribuna*, 30, nr. 49, 1986, p. 5–6. /În colaborare cu: Camil Mureşanu, Vasile Puşcaş/.
117. „Transilvania şi unirea din 1859. Implicații culturale”. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, 27, 1986, p. 485–504.

În volume

118. *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*. Timişoara, Facla, 1986, 427 p.

1987

În periodice

119. „Mişcarea naţională românească din Transilvania într-o nouă interpretare". În: *Tribuna*, 31, nr. 11, 1987, p. 6.
120. „Vizită de documentare în R. P. Polonă". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 32, nr. 2, 1987, p. 92–93.

1988

În periodice

121. *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică 1919–1939*. Coordonatori Vasile Puşcaş, Vasile Vesa, Bucureşti, Editura Politică, 1988, 298 p. /Recenzie/. În: *Tribuna*, 32, nr. 48, 1988, p. 8.
122. Maior, Liviu. *Mişcarea naţională românească din Transilvania: 1900–1914*, Cluj-Napoca, Dacia, 1986, 195 p. /Recenzie/. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 33, nr. 1, 1988, p. 101–103.

În volume

123. *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*. Editori Nicolae Bocşan, Valeriu Leu. Cluj-Napoca, Dacia, 1988, 306 p.

1989

În periodice

124. „Ideea de naţiune la Eminescu". În: *Vatra*, 19, nr. 9, 1989, p. 222/D.
125. „Revoluţia franceză şi societatea românească". În: *Tribuna. Săptămânal de cultură*, 33, nr. 28, din 13 iulie, 1989, p. 8.
126. „Silviu Dragomir, istoric al revoluţiei de la 1848". În: *Tribuna. Săptămânal de cultură*, 33, nr. 36, din 7 septembrie, 1989, p. 3.

1990

În periodice

127. „Al XVII-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice". În: *Tribuna*, 2, nr. 40, 1990, p. 9.
128. „Autodeterminarea şi Revoluţia. (Atitudini şi comportamente mentale)". În: *Tribuna*, 2, nr. 48, 1990, p. 4.
129. „Prof. Pompiliu Teodor la 60 de ani". În: *Tribuna*, 2, nr. 33, 1990, p. 8.
130. „Revoluţie şi revoluţionar la românii din Transilvania în 1848 (martie-august)". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 35, nr. 1, 1990, p. 26–53.

În volume

131. *Bibliografia istorică a României. Bibliografie selectivă. Vol. 7: 1984–1989*. Coordonatori Ştefan Pascu, Gheorghe Hristodol. Bucureşti, Editura Academiei Române, 1990, 411 p. /În colaborare cu: Marcel Ştirban, Gheorghe Hristodol, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Delia Marga, Nicolae Păun, Stelian Mândruț, Constantin Ivaneş/.
132. *Cultură şi societate în epoca modernă*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu. Cluj-Napoca, Dacia, 1990, 304 p.
133. „Mihai Eminescu. Concepția despre națiune". În: *Cultură şi societate în epoca modernă*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu. Cluj-Napoca, Dacia, 1990, p. 145–156.
134. „Profesorul Pompiliu Teodor la vârsta de 60 de ani". În: *Profesorul universitar doctor Pompiliu Teodor la vârsta de 60 de ani. Bibliografia operei*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu. Cluj-Napoca, 1990, p. 1–11. / În colaborare cu: Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu/.

1991

În periodice

135. „Două restituiri ale secolului XVIII românesc". În: *Tribuna*, 3, nr. 12, 1991, p. 8.
136. „L'évolution de l'idée de nation chez les Roumains de Transylvanie et du Banat (1840–1890)". În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 60–77 (ediția revistei în limbi străine).
137. „Evoluția ideii de națiune la românii din Transilvania şi Banat (1840–1860)". În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 38–53.
138. „Georges Castellan: «Pentru a dezvolta relațiile dintre istoricii români şi francezi»". În: *Tribuna*, 3, nr. 3, 1991, p. 3.
139. Iancu, Gheorghe; Cipăianu, George. *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918–1919). Témoignages français*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1990, 339 p. /Recenzie/. În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 153–154.
140. „Ideea de națiune la Mihail Kogălniceanu". În: *Tribuna*, 3, nr. 28, 1991, p. 9.
141. „Ilirski model u rumunskom nationalnom pokretu u Transilvaniji u eposi Supleksa 1790- 1792". În: *Književni život*, 35, nr. 3, 1991, p. 72–80.
142. „Istoria şi cultura sârbilor din România". În: *Tribuna*, 3, nr. 20, 1991, p. 12. /În colaborare cu: Stelian Mândruț/.
143. Miskolczy, Ambrus. *Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Bevezetés és a zsinati jegyzőkönyv. Biserică şi revoluție. Sinodul ortodox românesc de la Chişineu Criş, 1849. Introducere şi protocolul sinodului*, Budapest, ELTE BTK Román Filológiai Tanszék, 1991, 184 p. /Recenzie/. În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 36, nr. 1–2, 1991, p. 213–214.
144. „Modelul ilir în mişcarea națională românească din Transilvania în epoca

Supplexului (1790- 1792)". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 36, nr. 1–2, 1991, p. 35–43.
145. „Naţional şi confesional în mişcarea naţională din Banat în epoca Supplexului". În: *Tribuna*, 3, nr. 14, 1991, p. 6.
146. „Silviu Dragomir – istoric al Revoluţiei de la 1848". Dragomir, Silviu. *Studii privind istoria revoluţiei române de la 1848*. Ediţie de Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Dacia, 1989, 218 p. /Recenzie/. În: *Revue de Transylvanie*, 1, nr. 1, 1991, p. 151–153.
147. „Vasile Goldiş, doctrinarul". În : *Tribuna*, 3, nr. 49, 1991, p. 3.

În volume
148. „Intelligentsia et innovation économique en Transylvanie". În: *Progrès technique et évolution des mentalités en Europe centrale (1750–1840). Colloque international tenu à Paris du 22 au 24 novembre 1990*. Paris, INALCO, 1991, p. 143–163.

1992
În periodice
149. „Exemplaritatea istoricului. Aniversare Cornelia Bodea". În: *Tribuna*, 4, nr. 14, 1992, p. 9. /În colaborare cu: Stelian Mândruţ/.
150. „Ideile politice ale actelor fundamentale ale Unirii Transilvaniei cu România". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 37, nr. 1–2, 1992, p. 141–158.
151. „Liberalism şi individualitate naţională în filosofia politică românească din Banat în secolul al XIX-lea". În: *Altarul Banatului*, 3, nr. 4–6, 1992, p. 61–66.
152. „Memorandul". Maior, Liviu. *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiţionalismului românesc*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1992, 301 p. /Recenzie/. În: *Tribuna*, 4, nr. 42, 1992, p. 2.
153. „O viziune asupra fenomenului românesc din Transilvania". În: *Tribuna*, 4, nr. 10, 1992, p. 6–7.
154. „Preeminenţa politicului". În: *Tribuna*, 4, nr. 25, 1992, p. 3.

În volume
155. „De la revoluţia din 1848 la dualism". În: *Memorandul 1892–1894. Ideologie şi acţiune politică românească*. Ediţia 1. Bucureşti, Progresul Românesc, 1992, p. 107–127.
156. *Memorandul 1892–1894. Ideologie şi acţiune politică românească*. Ediţia 1. Bucureşti, Progresul Românesc, 1992, 287 p. /În colaborare cu: Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Şerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară/.
157. „Profesorul Camil Mureşanu la vârsta de 65 de ani". În: *Profesor universitar doctor Camil Mureşanu la vârsta de 65 de ani*. Cluj-Napoca, 1992, p. 3–11. /În colaborare cu: Nicolae Edroiu, Vasile Vesa/.

1993

În periodice

158. „Actualitatea ideilor de la 1 decembrie 1918". În: *Steaua*, 44, nr. 12, 1993, p. 1–2.
159. Adriaenssen, Christine. *Auguste de Gérando. Ein französischer Zeuge des ungarischen Reformära (1819–1849)*, Frankfurt am Main, P. Lang, 1991, 167 p. / Recenzie/. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 1, 1993, p. 85–86.
160. Bârlea, Octavian. *Mitropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, München, 1987, 419 p. Apărută în: *Perspective*, 1987, 10, nr. 37–38. /Recenzie/. În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 1, 1993, p. 84–85.
161. „Gh. I. Brătianu – istoric al relațiilor internaționale ale României moderne". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 38, nr. 1–2, 1993, p. 59–67. /În colaborare cu: Toader Nicoară/.
162. „The Habsburgs and the Orthodoxy in the Austrian Empire in the XVIII-th Century". În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 2, 1993, p. 16–21.
163. „Ideea de națiune la români". În: *Vatra*, 23, nr. 7, 1993, p. 11.
164. „Ideile politice ale actelor fundamentale ale Unirii Transilvaniei cu România". În: *Pagini transilvane*, nr. 1, 1993, p. 252–263.
165. „Imaginea Europei în cultura iluministă a românilor bănățeni". În: *Banatica*, 12, nr. 2, 1993, p. 183–188.
166. „Political Ideas in Fundamental Acts of Transylvania's Union with Romania". În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 3, 1993, p. 5–23.
167. „Translations and Translators of American Prose in the Transylvanian Romanian Press, 1838- 1919". În: *Transylvanian Review*, 2, nr. 1, 1993, p. 34–48. /În colaborare cu: Dana Bocşan/.

În volume

168. *Convergențe europene. Istorie şi societate în epoca modernă.* Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa. Cluj-Napoca, Dacia, 1993, 230 p.
169. „Ecourile revoluției române din 1848–1849 în presa emigrației poloneze". În: *Convergențe europene. Istorie şi societate în epoca modernă.* Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Vasile Vesa. Cluj-Napoca, Dacia, 1993, p. 116–129.

1994

În periodice

170. „L'idée de Nation chez les Roumains au XIX-e siècle". În: *Colloquia*, 1, nr. 2, 1994, p. 159–166.
171. „În marginea unor *Memorii*". În: *Steaua*, 45, nr. 7–8, 1994, p. 42.
172. „Învățământul istoric la Universitatea din Cluj (1919–1945)". În: *Studia Universitatis Babeş- Bolyai. Historia*, 39, nr. 1–2, 1994, p. 3–10.

173. „Legalism şi revoluţie în evenimentele din 1848–1849 la românii din Transilvania". În: *Revista istorică*, 5, nr. 5–6, 1994, p. 433–451.
174. „The Revolution in March-August 1848. The Use of the Term". În: *Colloquia*, 1, nr. 1, 1994, p. 158–172.
175. „Universitas Napocensis. Istoricul Universităţii". În: *Tribuna*, 6, nr. 33–35, 1994, p. 1.

În volume

176. *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*. Editori Nicolae Bocşan, Liviu Maior, Ioan Bolovan. Iaşi, Glasul Bucovinei, 1994, 120 p.
177. „De la revoluţia din 1848 la dualism. 1848–1865". În: *Memorandul 1892–1894. Ideologie şi acţiune politică românească*. Ediţia 2. Bucureşti, Progresul Românesc, 1994, p. 148–220.
178. „Discursul contrarevoluţionar şi antinapoleonian în Banat în perioada 1789–1815". În: *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori Gabriel Bădărău, Leonid Boicu, Lucian Nastasă. Iaşi, Fundaţia Academică "A.D. Xenopol", 1994, p. 503–513.
179. *Etnie şi confesiune în Transilvania: secolele XIII-XIX*. Oradea, Cele Trei Crişuri, 1994, 188 p. /În colaborare cu: Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop/.
180. *Franţa şi Banatul: 1789–1815*. Reşiţa, Muzeul de Istorie al judeţului Caraş-Severin, 1994, 244 p. /În colaborare cu: Mihai Duma, Petru Bona/.
181. „Ideologia politică a Memorandului". În: *Memorandul 1892–1894. Ideologie şi acţiune politică românească*. Ediţia 2. Bucureşti, Progresul Românesc, 1994, p. 265–287.
182. „Istoricul Universităţii". În: *75 de ani de la înfiinţarea Universităţii Daciei Superioare*. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeş-Bolyai", 1994, p. VII-XX.
183. „Le modèle de la modernisation chez les Roumains à l'epoque des Lumières". În: *Dimensiunea europeană*. Editor László Gál. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeş-Bolyai", 1994, p. 209–217.
184. „Modelul ilir în mişcarea naţională românească din Transilvania în epoca Supplexului, 1790–1792". În: *Temisvarski Sbornik. The Timisoara Review. Culegere de studii. Vol. 1*. Editor Bojidar Kovacek. Novi Sad, Matica srpska, 1994, p. 53–62.
185. „Observateurs français sur les confins militaires autrichiens". În: *The Austrian Military Border. Its Political and Cultural Impact*. Editori Nicolae Bocşan, Liviu Maior, Ioan Bolovan. Iaşi, Glasul Bucovinei, 1994, p. 9–20.

1995

În periodice

186. „Historique de l'Université de Cluj". În: *Transylvanian Review*, 4, nr. 1, 1995, p. 3–16.

187. „Ideea de naţiune la I. G. Sbiera". În: *Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură*, 2, nr. 3, 1995, p. 19–25.
188. „Ideea de naţiune la românii din Austro-Ungaria (1880–1906)". În: *Banatica*, 13, nr. 2, 1995, p. 97–114.
189. „The Romanians from Austria – Hungary and the Idea of Nation (1880–1906)". În: *Colloquia*, 2, nr. 1–2, 1995, p. 98–112.

În volume

190. „Cercetător al fenomenului naţional". În: *D. Prodan. Puterea modelului*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 12–14.
191. „Contribuţii la istoria mentalităţii revoluţionare. Noţiunea de revoluţie la românii din Transilvania (septembrie 1848-august 1849)". În: *D. Prodan. Puterea modelului*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 190–202.
192. *D. Prodan. Puterea modelului*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, 295 p.
193. „Der konterrevolutionäre und antinapoleonische Diskurs in einem orthodoxen Donaubistum. 1789–1815". În: *Kulturraum mittlere und untere Donau: traditionen und perspektiven des zusammenlebens. Spaţiul cultural al Dunării mijlocii şi inferioare: tradiţii şi perspective ale convieţuirii*. Reşiţa, Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin, 1995, p. 345–353.
194. „Mesaj de salut". În: *Institutul de Istorie Cluj-Napoca: 1920–1995. Sărbătorirea împlinirii a 75 de ani de activitate*. Redactor Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, 1995, p. 32–33.
195. „Populaţionismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea". În: Manuilă, Sabin. *Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX*. Coordonatori Sorina Bolovan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1995, p. 80–90.
196. „Vorwort. Cuvânt înainte". În: *Kulturraum mittlere und untere Donau: traditionen und perspektiven des zusammenlebens. Spaţiul cultural al Dunării mijlocii şi inferioare: tradiţii şi perspective ale convieţuirii*. Reşiţa, Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin, 1995, p. 9–10. /În colaborare cu: Dumitru Ţeicu/.

1996

În periodice

197. „Altérités dans les relations inter-confessionnelles de la Transylvanie". În: *Transylvanian Review*, 5, nr. 3, 1996, p. 84–96.

198. „Echa rewolucji rumunskiej z lat 1848–1849 w prasie emigracji polskiej". În: *Proglas*, 2, nr. 3, 1996, p. 16–18.
199. „Imaginea bisericii romano-catolice la românii greco-catolici. (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria)". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 41, nr. 1–2, 1996, p. 49–68.
200. „Istoriografia bănăţeană între multiculturalism şi identitate naţională". În: *Banatica*, 14, 1996, p. 265–282.
201. Mureşanu, Camil. *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 308 p. /Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 35, 1996, p. 450–452.
202. Mureşanu, Camil. *Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 308 p. /Recenzie/. În: *Steaua*, 47, nr. 7–8, 1996, p. 15.
203. „Naţiune, naţionalism. Evoluţia naţionalităţilor". În: *Steaua*, 47, nr. 7–8, 1996, p. 15.
204. „Separaţia ierarhică a bisericii ortodoxe române de biserica ortodoxă sârbă, 1864–1868". În: *Revista istorică*, 7, nr. 3–4, 1996, p. 155–174.
205. „Silviu Dragomir". În: *Transylvanian Review*, 5, nr. 4, 1996, p. 46–51.
206. „Solidaritate naţională şi separaţie bisericească în Banat şi Transilvania în secolul al XIX-lea". În: *Anuar. Institutul Teologic Universitar Ortodox Cluj-Napoca*, 3, 1994–1996, p. 135–156.

În volume

207. „Alterităţi în relaţiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic – greco-catolic)". În: *Identitate şi alteritate. Vol. 1: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Valeriu Leu. Reşiţa, Banatica, 1996, p. 96–110.
208. „Contribuţii la formarea elitelor economice româneşti". În: *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Coordonator Gabriel Bădărău. Iaşi, Fundaţia Academică "A.D. Xenopol", 1996, p. 471–488. /În colaborare cu: Nicolae Bărbuţă/.
209. „Cuvânt înainte". În: *Identitate şi alteritate. Vol. 1: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Valeriu Leu. Reşiţa, Banatica, 1996, p. 5–6. /În colaborare cu: Valeriu Leu/.
210. *Ethnie et confession en Transylvanie (du XIII-e au XIX-e siècles)*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996, 205 p. /În colaborare cu: Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop/.
211. „Ideea de naţiune la români în secolul al XIX-lea". În: *Etnie, naţiune, confesiune. Pledoarie pentru o cercetare interdisciplinară*. Editor Sorin Şipoş. Oradea, Editura Universităţii, 1996, p. 67–74.

212. *Identitate şi alteritate. Vol. 1: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Valeriu Leu. Reşiţa, Banatica, 1996, 172 p.
213. *Istoria modernizării României (1800–1918). Vol. 1–5*. Bucureşti, Oficiul pentru Învăţământ Deschis la Distanţă, 1996, 290 p. /În colaborare cu: Liviu Maior, Sorin Mitu, Toader Nicoară, Vasile Vesa/.
214. „Separaţia ierarhică a bisericii ortodoxe române de biserica ortodoxă sârbă". În: *Acadres 96 sau ştiinţă pentru secolul XXI*. Coordonatori Vasile Popa, Doru Silviu Luminosu. Timişoara, Presa Universitară Română, 1996, p. 257–276.

1997

În periodice

215. „Contributions à la formation des élites économiques roumaines. Ètudiants de Roumanie et de Transylvanie à l'Institut supérieure de commerce d'Anvers (1868–1914)". În: *Colloquia*, 3–4, nr. 1–2, 1996–1997, p. 167–183.
216. „Ideea de naţiune la românii din Transilvania. De la liberalism la principiul de naţionalitate (deceniul şapte al secolului al XIX-lea)". În: *Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi, Istorie*, 1996–1997, 42–43, Supliment: *Naţional şi social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare*, pp. 135–148.
217. „L'idée de nation et le principe des nationalités chez A. C. Popovici". În: *Transylvanian Review*, 6, nr. 4, 1997, p. 62–74. /În colaborare cu: Liana Gui/.
218. „The Image of the Romanian-Catholic Church with the Greek Catholic Romanians". În: *Transylvanian Review*, 6, nr. 2, 1997, p. 155–174.

În volume

219. *Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi Banat. (Secolul al XIX-lea)*. Reşiţa, Cluj-Napoca; Banatica, Presa Universitară Clujeană, 1997, 256 p.
220. „Social democraţi români în exil". În: *Fenomenul muncitoresc şi social-democrat din România. Secolele 18–20. Lucrări prezentate la simpozionul de la Reşiţa 23–25 mai 1997*. Redactori Werner Kremm, Rudolf Gräf. Reşiţa, InterGraf, 1997, p. 7–16.

1998

În periodice

221. „Die Regionalgeschichte in den Jahren 1990–1995 am Beispiel des Banats und Siebenbürgens. Wissenschaftsstrukturen in Rumänien vor und nach 1989. Funktionsmodelle und Entwürfe". În: *Materialien*, 10, 1998, p. 19–37. /În colaborare cu: Stelian Mândruţ/.
222. „Jerarhijsko otceplvenje rumunske pravoslavne crkve od srpske pravoslavne crkve 1864–1868". În: *Balcanica*, 29, 1998, p. 95–116.

223. „Légalisme et révolution pendant les événements de 1848–1849 chez les Roumains de Transylvanie". În: *Transylvanian Review*, 7, nr. 2, 1998, p. 3–24.

În volume

224. „Cuvânt înainte". În: *Identitate şi alteritate. Vol. 2: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 5. /În colaborare cu: Sorin Mitu, Toader Nicoară/.
225. „The Hierarchical Separation between the Romanian and the Serbian Orthodox Churches 1864–1871". În: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Editori Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, European Studies Foundation Publishing House, 1998, p. 207–218.
226. „Ideea de naţiune şi principiul naţionalităţilor la A. C. Popovici". În: *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureşanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*. Coordonator Nicolae Edroiu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 299–314.
227. *Identitate şi alteritate. Vol. 2: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, 386 p.
228. „Identitatea şi alteritatea în biserica ortodoxă din Imperiul habsburgic. Separaţia ierarhică a bisericii româneşti de biserica sârbească". În: *Identitate şi alteritate. Vol. 2: Studii de imagologie*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 136–147. /În colaborare cu: Ioan Popovici/.
229. *Manual multifuncţional de istorie modernă a României*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, 211 p. /În colaborare cu: Sorin Mitu, Toader Nicoară, Vasile Vesa/.

1999

În periodice

230. Ideile politice fundamentale ale actelor Unirii Transilvaniei cu România. În: „Transilvania jurnal. Ziarul Transilvaniei", nr. 495, din 1 decembrie, 1999, p. 1.
231. „Istoria regională între anii 1970–1995. Cazul Transilvaniei şi al Banatului". În: *Transilvanica*, 1, nr. 1, 1999, p. 7–41. /În colaborare cu: Stelian Mândruţ/.
232. „L'union des Principautés et la nouvelle direction culturelle en Transylvanie". În: *Transylvanian Review*, 8, nr. 1, 1999, p. 3–22. /În colaborare cu: Liana Gui/.

În volume

233. „The "Babeş-Bolyai" University (1959–1999)". În: *University and Society. A History of Cluj Higher Education in the 20-th Century*. Editor Vasile Puşcaş. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 312–329.

234. „From the "King Ferdinand I" University to the "Babeş" University (1945–1959)". În: *University and Society. A History of Cluj Higher Education in the 20-th Century*. Editor Vasile Puşcaş. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 299–302.
235.„Mentalitätsstrukturen und-entwicklungen die banater Geschichtsschreibung zwischen multikulturellem Anspruch und nationalem Identitätsverständnis". În: *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*. Editori Horst Förster, Horst Fässel. Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 1999, p. 81–100.
236. „Silviu Dragomir. Studiu introductiv". În: Dragomir, Silviu. *Banatul românesc. Schiță istorică*. Ediție de Viorica Goicu. Timişoara, Augusta, 1999, p. 7–15.

2000

În volume

237. „Cuvânt de închidere a lucrărilor colocviului". În: *300 de ani de la Unirea Bisericii româneşti din Transilvania cu Biserica Romei*. Coordonatori Gheorghe Gorun, Ovidiu Horea Pop. Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 333–334.
238. „Episcopatul greco-catolic român şi prerogativele Papei la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869–1870)". În: *300 de ani de la Unirea Bisericii româneşti din Transilvania cu Biserica Romei*. Coordonatori Gheorghe Gorun, Ovidiu Horea Pop. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 251–286. /În colaborare cu: Ion Cârja/.
239. „L'ideé de Nation chez les Roumains du Banat et de la Transylvanie au XIX-e siècle". În: *Idées politiques et mentalités entre l'Orient et l'Occident. Pologne et Pays roumains au Moyen Age et à l'époque moderne*. Editor Janusz Zarnowski. Warszawa, Instytut Historii PAN, 2000, p. 117–125.
240. *Revoluția de la 1848–1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică şi istoriografică*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Camil Mureşanu, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 470 p.
241. *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, 515 p. /În colaborare cu: Valeriu Leu/.
242. „Sinodul de la Chişineu-Criş". În: *Revoluția de la 1848–1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică şi istoriografică*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Camil Mureşanu, Ioan Bolovan. Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 359–372. /În colaborare cu: Ioan Popovici/.
243. „La solidarietà nazionale e la separazione ecclesiastica nella Transilvania della seconda metà dell'Ottocento". În: *Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI-XX)*. Editor Francesco Guida. Roma, Lithos, 2000, p. 61–73.

2001

În periodice

244. „Imaginea Conciliului Ecumenic Vatican I în presa românească din Transilvania (1869–1870)". În: *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gh. Şincai*, 3–4, 2000–2001, p. 290–324. /În colaborare cu: Ion Cârja/.

245. „In Memoriam Pompiliu Teodor (1930–2001)". În: *Transylvanian Review*, 10, nr. 4, 2001, p. 144–147. /În colaborare cu: Ioan Aurel Pop/.

În volume

246. *Aspecte privind cercetarea ştiinţifică din învăţământul superior*. Bucureşti, RAO, 2001, 79 p. /În colaborare cu: Radu Munteanu, I. Dumitrache, A. Vădineanu/.

247. *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869–1870)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, 695 p. /În colaborare cu: Ion Cârja/.

248. *Cronologia Europei Centrale (1848–1989)*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Valeriu Leu. Iaşi, Polirom, 2001, 356 p.

249. *Cronologia Europei Centrale (1848–1989)*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Valeriu Leu. Iaşi, Polirom, 2001, 356 p. /În colaborare cu: Valeriu Leu, Stelian Mândruț, Radu Mârza, Rudolf Gräf/.

250. „Gheorghe Ciuhandu (1875–1947), istoric al Bisericii Ortodoxe Române". În: *Logos. Arhiepiscopului Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Coordonatori Ştefan Iloaie, Radu Preda. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2001, p. 300–306.

251. „Mişcarea pentru restaurarea Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania, 1849–1855". În: *Grai maramureşean şi mărturie ortodoxă. Prea Sfinţitului Episcop Iustinian al Maramureşului şi Sătmarului la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Coordonatori Iustin Hodea-Sigheteanul, Iustin Tira, Alexandru Moraru, Dorinel Dani. Baia Mare, Editura Episcopiei Ortodoxe, 2001, p. 181–195.

252. „Prelați români la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869–1870)". În: *Istoria ca experiență intelectuală*. Editori Corneliu Crăciun, Antonio Faur. Oradea, Editura Universității, 2001, p. 249–268. /În colaborare cu: Ion Cârja/.

2002

În periodice

253. „David Prodan. Istoric al fenomenului românesc". În: *Steaua*, 53, nr. 5–6, 2002, p. 49–50.

254. „Istoriografia românească în anul 1999. Direcţii şi tendinţe". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 47, nr. 1–2, 2002, p. 81–88. /În colaborare cu: Stelian Mândruț/.

255. „Les Lumières et la nation". În: *Transylvanian Review*, 11, nr. 1, 2002, p. 83–98. /În colaborare cu: Liana Gui/.

În volume

256. „Alocuțiune". În: *Coordonatele preoției greco-catolice. Istorie şi actualitate*. Coordonatori Călin Daniel Paţulea, Anton Rus, Andreea Mârza. Blaj, Buna Vestire, 2002, p. 11–12.
257. „Bisericile catolice de rit oriental şi Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I. Repere ale identității spirituale şi ecleziastice". În: *Identitate şi alteritate. Vol. 3: Studii de istorie politică şi culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*. Editori Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 85–103. /În colaborare cu: Ion Cârja/.
258. „Contribuții la istoria social-democrației româneşti. *Memoriile* lui Eftimie Gherman". În: *Istorie şi conştiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*. Coordonatori Gheorghe Iacob, Cătălin Turliuc. Iaşi, Ed. Universității "Al. I. Cuza", 2002, p. 247–257.
259. „Cuvânt înainte". În: *Identitate şi alteritate. Vol. 3: Studii de istorie politică şi culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*. Editori Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 7–8. /În colaborare cu: Sorin Mitu, Toader Nicoară/.
260. „L'historiographie de Roumanie en 1999". În: *Idées politiques et mentalités, en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et l'Occident (XVIII-e-XX-e siècles)*. Redactori Gheorghe Platon, Veniamin Ciobanu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 171–174. /În colaborare cu: Stelian Mândruț/.
261. „L'Hôtel Lambert et les roumains 1830–1865". În: *Idées politiques et mentalités, en Pologne et en Roumanie entre l'Orient et l'Occident (XVIII-e-XX-e siècles)*. Redactori Gheorghe Platon, Veniamin Ciobanu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 61–85.
262. *Identitate şi alteritate. Vol. 3: Studii de istorie politică şi culturală. Omagiu profesorului Liviu Maior*. Editori Nicolae Bocşan, Sorin Mitu, Toader Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 439 p.
263. „Participarea Episcopatului Român Unit şi a Episcopatului Catolic Maghiar la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869–1870)". În: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei. Omagiu profesorului Magyari András*. Coordonatori Judit Pál, Enikő Rüsz Fogarasi. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 69–79. /În colaborare cu: Ion Cârja/.
264. „Petru Maior şi Moise Nicoară". În: *Slujitor al bisericii şi al neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani*. Coordonatori P.S. Episcopul Calinic al Argeşului şi Muscelului, Alexandru Moraru, Vasile Raus, Vasile Coția. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2002, p. 454–465.
265. „Profesorul Magyari Andrei". În: *Studii de istorie modernă a Transilvaniei.*

Omagiu profesorului Magyari András. Coordonatori Judit Pál, Enikő Rüsz Fogarasi. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 9–10.

266. *Şcoală şi comunitate în secolul al XIX-lea. Circularele şcolare bănăţene*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, 496 p. /În colaborare cu: Valeriu Leu/.

267. *Ţările Române şi Balcanii în secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX. Curs universitar*. Cluj-Napoca, Universitatea «Babeş-Bolyai», 2002, 101 p.

2003

În periodice

268. „Din memorialistica revoluției de la 1848". În: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițˮ*, 42, 2003, p. 269–280. /În colaborare cu: Rudolf Gräf/.

269. „Image de la France et des Français au Banat". În: *Transylvanian Review*, 12, nr. 1, 2003, p. 3–19. /În colaborare cu: Liana Gui/.

270. „Un izvor istoric neglijat. Circularele şcolare". În: *Revista arhivelor*, 65, nr. 1–2, 2003, p. 48–56.

În volume

271. „Corespondența lui Andrei Şaguna cu arhiereii din Moldova şi Țara Românească". În: *In memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna. 1873–2003*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Mircea Păcurariu, Ioan Vasile Leb, Alexandru Moraru, Ioan Chirilă. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2003, p. 71–96. /În colaborare cu: Ioan Vasile Leb/.

272. „Episcopul Alexandru Dobra". În: *Societate şi civilizație în Banatul istoric. Omagiu prof. univ. dr. Ioan Munteanu din partea studenților, doctoranzilor, colaboratorilor la împlinirea vârstei de 65 de ani*. Coordonator Camil Petrescu. Timişoara, Mirton, 2003, p. 65–80. /În colaborare cu: Luminița Wallner Bărbulescu, Camelia Vulea/.

273. *Episcopul Ioan Vancea. Pastorale şi circulare: 1865–1869*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 317 p. /În colaborare cu: Mirela Andrei/.

274. „Hotel Lambert şi românii (1830–1865)". În: *Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 177–201.

275. „Idei şi proiecte de federalizare la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea". În: *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*. Coordonatori Ciprian Firea, Coriolan Opreanu. Cluj-Napoca, Nereamia Napocae, 2003, p. 339–353. /În colaborare cu: Stelian Mândruț/.

276. „Il costituzionalismo romeno e i suoi modelli europei". În: *Romania-Italia-Europa. Storia, politica, economia e relazioni internazionali*. Coordonator Francesco Randazzo. Roma, Periferia, 2003, p. 107–119. /În colaborare cu: Ghizela Cosma, Ioan Bolovan/.

277. *In memoriam: Mitropolitul Andrei Şaguna. 1873–2003*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Mircea Păcurariu, Ioan Vasile Leb, Alexandru Moraru, Ioan Chirilă. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2003, 403 p.
278. „Înfiinţarea şi organizarea Mitropoliei greco-catolice româneşti". În: *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică: istorie şi spiritualitate. 150 de ani de la înfiinţarea Mitropoliei Române Unite cu Roma, Greco-Catolică la Blaj*. Coordonatori Cristian Barta, Zaharie Pintea. Blaj, Buna Vestire, 2003, p. 361–375. /În colaborare cu: Ana Victoria Sima/.
279. *La începuturile Episcopiei Lugojului. Studii şi documente*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 381 p. /În colaborare cu: Camelia Vulea/.
280. „Ortodocşi şi uniţi în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea". În: *Identitate naţională şi spirit european. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani*. Coordonatori Ştefan Ştefănescu, Florin Constantiniu, Dorina N. Rusu. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 597–613.
281. „Prefaţă". În: Mihai Pârvulescu. *Şcoală şi societate. Contribuţie la cunoaşterea formării elitelor româneşti din Banat în secolul al XIX-lea*. Timişoara, Excelsior Art, 2003, p. 5–6.
282. *Revoluţia de la 1848 în Munţii Apuseni. Memorialistică*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 209 p. /În colaborare cu: Rudolf Gräf/.
283. *Tentaţia istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 672 p.
284. „Transilvania. Instaurarea dualismului austro-ungar şi consecinţele sale". În: *Istoria românilor. Vol. 7/1: Constituirea României moderne (1821–1878)*. Coordonator Dan Berindei. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 748–780.
285. „Transilvania. Perioada neoabsolutismului. 1849–1859". În: *Istoria românilor. Vol. 7/1: Constituirea României moderne (1821–1878)*. Coordonator Dan Berindei. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2003, p. 709–722.
286. „Un misionar catolic în Moldova la sfârşitul secolului al XVII-lea: Luigi Bevilacqua". În: *Studii de istorie medievală şi premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*. Coordonator Avram Andea. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 323–336. / În colaborare cu: Valeriu Leu/.

2004

În periodice

287. „Fondation et organisation de la Métropolie gréco-catholique roumaine". În: *Transylvanian Review*, 13, nr. 1, 2004, p. 18–33. /În colaborare cu: Ana Victoria Sima/.
288. „Le implicazioni del Concordato austriaco sulla Chiesa Romena

Greco-Cattolica. L'Istruzione matrimoniale Rauscher". În: *Anuarul Institutului Italo-Român de Studii Istorice*, 1, 2004, p. 133–140. /În colaborare cu: Ana Victoria Sima/.

289. „Un modéle de reconstitution historique". În: *Transylvanian Review*, 13, nr. 4, 2004, p. 139–143.

290. „Viaţa religioasă în Dieceza Gherla reflectată în circularele episcopului Ioan Vancea". În: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica*, 49, nr. 1, 2004, p. 145–152. /În colaborare cu: Mirela Andrei/.

În volume

291. „Alocuţiune oficială". În: *Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică. Istorie şi spiritualitate. Şcolile greco-catolice ale Blajului – 250 de ani de credinţă şi cultură*. Coordonatori Delia Aldea, William Alexandru Bleiziffer, Marcela Ciortea. Blaj, Buna Vestire, 2004, p. 17.

292. *Călători români în Occident: secolele XVII-XX*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2004, 307 p.

293. „Cuvânt înainte". În: *Călători români în Occident: secolele XVII-XX*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2004, p. 7–8. /În colaborare cu: Ioan Bolovan/.

294. „Idées et projets de fédéralisation chez les Roumains de Transylvanie au XIX-e siècle". În: *Pologne – Roumanie – Intégration Européenne XVIII-e-XX-e siècles*. Editor Janusz Zarnowski. Warszawa, Instytut Historii PAN, 2004, p. 63–89. /În colaborare cu: Stelian Mândruţ/.

295. „Il metropolita Victor Mihály de Apşa e i rapporti tra la Chiesa Greco-Cattolica romena di Transilvania e l'"Autonomia Cattolica" ungherese". În: *I romeni e la Santa Sede. Miscellanea di studi di storia ecclesiastica*. Editor Ion Cârja. Bucarest, Casa Editrice Scriptorium, 2004, p. 162–188. /În colaborare cu: Ion Cârja/.

296. „La partecipazione del vescovato greco-cattolico romeno al Concilio Ecumenico Vaticano I (1869–1870)". În: *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*. Editori Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi. Brăila, Istros, 2004, p. 405–427. /În colaborare cu: Ion Cârja/.

2005

În periodice

297. „Eftimie Murgu ideológiája és politikája (1842–1845)". În: *Korunk*, 16, nr. 9, 2005, p. 70–81.

În volume

298. *Andrei Şaguna. Corespondenţă. Vol. I/1*. Cluj-Napoca, Presa Universitară

Clujeană, 2005, 568 p. /În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov/.

299. „Andrei Şaguna şi Episcopia Aradului în lumina corespondenței (1846–1865)". În: *Arhid. prof. univ. dr. Constantin Voicu Dr. H. C. Universitatea Oradea – o viață în slujba bisericii şi a şcolii româneşti*. Coordonator Nicu Dumitraşcu. Bucureşti, Institutul Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2005, p. 65–72.
300. „Andrei Şaguna şi Iosif Raiacici 1849–1861". În: *Actele simpozionului Banatul – trecut istoric şi cultural. Radovi Simpozijuma Banat – istorijska i kulturna prošlost. Novi Sad – 2004. Vol. 7*. Coordonatori Costa Roşu, Valeriu Leu. Novi Sad, Panciova; Editura Fundației Române de Etnografie şi Folclor, Editura Libertatea, 2005, p. 25–38.
301. „À la recherche de l'identité. L'Église gréco-catholique roumaine au premier Concile du Vatican (1869–1870)". În: *Nouvelles études d'histoire. Vol. 11*. Coordonator Dan Berindei. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 191–205. /În colaborare cu: Ion Cârja/.
302. „Statul austriac şi bisericile româneşti din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea". În: *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Ein Sammelband der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca-Klausenburg-Kolozsvár*. Coordonatori Rudolf Gräf, Varga Lenke, Lukas Marcel Vosicky. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, p. 135–157. /În colaborare cu: Ana Victoria Sima/.

2006

În periodice

303. „Eftimie Murgu's Political Ideology and Initiatives, 1842–1845". În: *Transylvanian Review*, 15, nr. 2, 2006, p. 100–117.
304. „Ideologie şi acțiune politică la Eftimie Murgu 1842–1845". În: *Conviețuirea. Együttélés. Revista românilor din Seghedin,* 10, nr. 1–4, 2006, p. 39–54.

În volume

305. „Eftimie Murgu şi mişcarea românilor din Banat (1843–1845)". În: *Națiunea română – idealuri şi realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*. Coordonatori Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 260–269.
306. *Universitate şi cultură. Volum dedicat profesorului Andrei Marga cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani*. Editori Nicolae Bocşan, Wolfgang W. Breckner, Ladislau Gyémánt, István Szamosközi. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, 424 p.

2007

În volume

307. *Andrei Şaguna. Corespondență. Vol. I/2.* Cluj-Napoca, Presa Universitară

Clujeană, 2007, 308 p. /În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Bogdan Ivanov, Vasa Lupulovici, Ioan Herbil/.

308. „Andrei Şaguna şi Iosif Raiacici, 1849–1861". În: *Omagiu părintelui profesor universitar dr. Ioan I. Icǎ la împlinirea vârstei de 75 de ani: 1932–2007. 40 de ani de teologhisire*. Coordonatori Valer Bel, Dacian But-Căpuşan. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2007, p. 389–403.
309. „Cultura europeană a intelectualităţii româneşti din Banat şi Transilvania (Epoca Romantică)". În: *Naţiune şi europenitate. Studii istorice. In honorem magistri Camilii Mureşanu*. Editori Nicolae Edroiu, Susana Andea, Şerban Turcuş. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 209–221.
310. „Gândirea politică românească din Transilvania şi Banat (1849–1914)". În: *Spiritualitate şi cultură europeană. Volum dedicat profesorului Ladislau Gyémánt la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori Alina Branda, Ion Cuceu, Claudia Ursuţiu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 207–217.
311. „Korespondencija Iosif Rajaciča i Andrei Šaguna". În: *Srpsko-rumunske studije*. Coordonator Costa Roşu. Novi Sad, 2007, p. 108–122.
312. „Nachwort". În: *Klausenburg-Wege einer Stadt und ihrer Menschen in Europa*. Editori Ulrich Burger, Rudolf Gräf. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 247–248.

2008

În periodice

313. „Din trecutul relaţiilor interconfesionale româneşti. Andrei Şaguna şi Alexandru Sterca Şuluţiu". În: *Revista teologică*, 18, nr. 4, 2008, p. 25–40. /În colaborare cu: Gabriel Viorel Gârdan/.
314. „Préliminaires doctrinaires de l'autodétermination des Roumains en 1918". În: *Transylvanian Review*, 17, nr. 4, 2008, p. 41–53. /În colaborare cu: Liana Lăpădatu/.
315. „Preliminarii doctrinaire ale autodeterminării românilor în 1918". În: *Tribuna. Săptămânal de cultură*, 7, nr. 150, 2008, p. 14–17.

În volume

316. *Andrei Şaguna. Corespondenţă. Vol. II.* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 609 p. /În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Viorel Gârdan, Beatrice Dobozi/.
317. „Biserică şi stat la români (1711–1847)". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coordonatori Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 95–103.
318. „Biserică şi stat la români (1850–1918)". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coordonatori Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 531–545.

319. „L'épiscopat gréco-catholique roumain au premier Concile de Vatican (1869–1870)". În: *Vivere il regno di Dio al servizio degli altri: miscellanea in onore del P. Oliver Raquez OSB*. Coordonator Mihai Frăţilă. Roma, Lipa Edizioni, 2008, p. 41–64.
320. „Luminile şi paşoptismul". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coordonatori Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 119–157.
321. „Protopopiatul Târgu-Mureş (1849–1873): parohiile şi preoţii". În: *Un neobosit slujitor al bisericii: preasfinţitul episcop-vicar Vasile Someşanul*. Coordonatori Ioan Chirilă, Cristian Bârsu. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2008, p. 67–80.
322. „Regimul neoabsolutist". În: *Istoria Transilvaniei. Vol. 3: De la 1711 până la 1918*. Coordonatori Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, András Magyari. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 385–402. /În colaborare cu: Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Thomas Nägler/.

2009

În periodice

323. „Andrei Şaguna şi Episcopia Caransebeşului (1865–1873)". În: *Banatica*, 19, 2009, p. 159–172. /În colaborare cu: Daniel Alic/.
324. „Andrei Şaguna şi tipărirea Bibliei". În: *Tabor*, 2, nr. 11, 2009, p. 13–21. /În colaborare cu: Gabriel Gârdan/.
325. „In memoriam Valeriu Leu". În: *Reflex. Artă, cultură, civilizaţie*, 10, nr. 7–12, 2009, p. 45.
326. „La reconnaissance de l'indépendence de la Roumanie par l'Italie". În: *Transylvanian Review*, 18, nr. 2, 2009, p. 51–69. /În colaborare cu: Raluca Ilioni/.
327. „Români şi polonezi în timpul revoluţiei de la 1848". În: *Academica*, 19, nr. 5–6, 2009, p. 46–48.
328. Lupulovici, Vasa. *Viaţa bisericească a sârbilor din Banat între 1865–1918*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 522 p. /Recenzie/. În: *Banatica*,19, 2009, p. 391–393.

În volume

329. *Andrei Şaguna. Corespondenţă. Vol. III.* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 360 p. /În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Gabriel Gârdan/.
330. „Austro-Ungaria şi independenţa României". În: *Relaţii internaţionale şi studii de istorie. Omagiu profesorului Constantin Buşe*. Coordonator Constantin Hlihor. Bucureşti, Editura Universităţii, 2009, p. 49–54.
331. „Bibliotecile societăţilor studenţilor români din Cluj". În: *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*. Coordonatori Susana Andea, Ioan Aurel Pop. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 491–498.
332. „Concluzii. Lucrările colocviului internaţional din 14–17 noiembrie 2007,

Cluj-Napoca". În: *Identităţi confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 603–614.

333. „Ecoul războaielor cu Franţa revoluţionară şi napoleoniană în satul bănăţean". În: *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub.* Editori Victor Spinei, Gheorghe Cliveti. Bucureşti; Brăila, Editura Academiei Române; Editura Istros, 2009, p. 399–412. /În colaborare cu: Valeriu Leu/.
334. *Identităţi confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 617 p.
335. *Instituţiile Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (1850–1918). Studii*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 414 p. /În colaborare cu: Ioan Vasile Leb, Marius Eppel, Gabriel-Viorel Gârdan/.
336. „Interesul pentru etnografie şi folclor la iluminiştii români din Banat". În: *Romania Occidentalis. Romania Orientalis. Volum omagial dedicat prof.univ.dr. Ion Taloş*. Editori Alina Branda, Ion Cuceu. Cluj-Napoca, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 2009, p. 67–74.
337. *Memoriile unui ierarh uitat: Victor Mihályi de Apşa (1841–1918)*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, 360 p. /În colaborare cu: Ion Cârja, Luminiţa Wallner Bărbulescu/.
338. „Modele constituţionale în Biserica greco-catolică din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)". În: *Identităţi confesionale în Europa Central-Orientală (secolele XVII-XXI)*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 393–404.

2010

În periodice

339. „Andrei Şaguna and Bishop Calinic of Râmnic". În: *Transylvanian Review*, 19, Supliment nr. 3, 2010, p. 151–158.
340. „A Greek-Catholic missionary south of the river Danube: Samuil Draxin". În: *Revue Roumaine d' Histoire*, 49, nr. 1–2, 2010, p. 37–57. /În colaborare cu: Ion Cârja/.
341. „Un istoric luptător: Valeriu Leu". În: *Cronos. Revista Societăţii de Ştiinţe Istorice. Filiala Caraş-Severin*, 3, nr. 5, 2010, p. 6–7.
342. „Un misionar bănăţean controversat: Samuil Draxin". În: *Anuar. Institutul de cultură al românilor din Voivodina*, 2010, p. 125–147. /În colaborare cu: Ion Cârja/.

În volume

343. „Andrei Şaguna şi protopopiatul ortodox al Bistriţei". În: *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*. Coordonatori

Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2010, p. 289–304.

344. „Bevezető". În: *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. Vol. 1.* Editori Nicolae Bocşan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 11.

345. „Biserica română unită şi Congresul autonomiei catolice din Ungaria: 1869–1871". În: *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum. A 60 éves Marton József köszöntése*. Coordonatori Mózes Nóda. Budapest, Szent István Társulat. Verbum, 2010, p. 190–198.

346. „Contribuţii la doctrina naţională românească din Transilvania (secolul al XIX-lea)". În: *Istoria culturii. Cultura istoriei. Omagiu profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani*. Coordonatori Ionuţ Costea, Ovidiu Ghitta, Valentin Orga, Iulia Pop. Cluj-Napoca, Argonaut, 2010, p. 152–162.

347. „Cuvânt înainte". În: *Evoluţia instituţiilor episcopale în bisericile din Transilvania. Vol. 1: De la începuturi până la 1740*. Editori Nicolae Bocşan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 9–10.

348. „Előszó". În: *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. Vol. 1.* Editori Nicolae Bocşan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 9–10.

349. *Evoluţia instituţiilor episcopale în bisericile din Transilvania. Vol. 1: De la începuturi până la 1740*. Editori Nicolae Bocşan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 219 p.

350. „Introducere". În: *Evoluţia instituţiilor episcopale în bisericile din Transilvania. Vol. 1: De la începuturi până la 1740*. Editori Nicolae Bocşan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 11.

351. „La propagande contra-révolutionnaire et anti-napoléonienne de l'eglise orthodoxe du Banat". În: *Kuppeln Korn Kanonen. Unerkannte und unbekannte Spuren in Südosteuropa von der Aufklärung bis in die Gegenwart. Für Harald Heppner*. Editori Ulrike Tischler-Hofer, Renate Zedinger. Innsbruck, Studien Verlag, 2010, p. 97–112.

352. *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig. Vol. 1.* Editori Nicolae Bocşan, Dieter Brandes, Olga Lukács. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 226 p.

353. Recunoaşterea independenţei României de către Italia". În: *Imagine reflectată. Momente de istorie comparată. Lucrările sesiunii italo-române, Cluj-Napoca – Alba-Iulia, 8–9 septembrie 2008*. Coordonatori Gheorghe Mândrescu, Giordano Altarozzi. Cluj-Napoca, Accent, 2010, p. 12–35. /În colaborare cu: Raluca Ilioni/.

354. „Un model de cooperare româno-maghiară în timpul revoluţiei de la

1848–1849". În: *Studii istorice privind relaţiile româno-ungare*. Editor Nicolae Edroiu. Cluj-Napoca, Mega, 2010, p. 141–154.

2011

În periodice

355. „Andrei Şaguna şi episcopul Calinic de la Râmnic". În: *Buridava. Studii şi materiale*, 9, 2011, p. 229–235.
356. „Contribuţia bănăţenilor la restaurarea mitropoliei române". În: *Banatica*, 21, 2011, p. 249–264.
357. „L'education et les sciences dans la région de Banat à l'époque des Lumières. Le cas des Roumains". În: *Transylvanian Review*, 20, nr. 1, 2011, p. 63–76.
358. „Un arhiereu şi epoca sa: Andrei Şaguna". În: *Telegraful român*, 159, nr. 33–36, 2011, p. 9.

În volume

359. „Andrei Şaguna şi intelectualii bănăţeni". În: *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan*. Coordonatori Dumitru Ţeicu, Rudolf Gräf. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 355–376.
360. „Astra şi Academia Română". În: *Asociaţionism şi naţionalism cultural în secolele XIX-XX*. Coordonatori Liviu Maior, Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011, p. 95–107.
361. *Contribuţii la istoria ecleziastică a Banatului*. Coordonatori Nicolae Bocşan, Crişu Dascălu. Timişoara, David Press Print, 2011, 347 p.
362. „Cuvânt înainte. Amintirile unui dascăl bănăţean". În: Pavel Jumanca, *Amintiri. Anii tinereţii. Învăţător de şcoală românească în vremea stăpânirii ungureşti*, ediţie de Ovidiu Roşu. Timişoara, Editura David Press Print, 2011, p. 7–8.
363. „Ideologie şi acţiune politică la Eftimie Murgu (1842–1845)". În: *Identitate şi alteritate. Studii de istorie politică şi culturală. Vol. 5*. Editori Constantin Bărbulescu, Ioana Bonda, Cecilia Cârja, Ion Cârja, Ana Sima. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 9–22.
364. „Iluminismul politic şi liberalismul timpuriu în Banat în secolul al XVIII-lea". În: *Continuitate istorică în spaţiu şi timp. Profesorul Vladimir Osiac la 70 de ani.* Coordonatori Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea. Craiova, Universitaria, 2011, p. 202–213.
365. „Influences italiennes dans la pensée politique des Roumains de Banat et de Transylvanie". În: *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno. Atti del covegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia. (Bistriţa, 10–12 dicembre 2010)*. A cura di Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 55–64.
366. „Pompiliu Teodor – istoric al iluminismului românesc". În: *In memoriam*

Pompiliu Teodor. Simpozion internațional-Deva, 9 aprilie 2011. Coordonatori Simion Molnar, Florin Ilieş. Deva, Cetate Deva, 2011, p. 10–13.

367. „Portret de protopop ortodox: Partenie Trombitaş". În: *Omagiu Liviu Boar: arhivist, istoric, profesor la 60 de ani*. Coordonatori Ioan Lăcătuşu. Sfântu Gheorghe, Eurocarpatica, 2011, p. 275–284.
368. „Prefață". În: Ioan Bolovan, *Asociația națională arădeană pentru cultura poporului român. 1863–1918. Contribuții monografice*. Ediția a 2-a. Cluj-Napoca, Dacia XXI, 2011, p. 7–9.

2012

În periodice

369. „Andrei Şaguna şi episcopii sârbi". În: *Piramida. Revistă de cultură, investigație şi atitudine. /Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina. Zrenianin/*, 2, nr. 4, 2012, p. 114–123.
370. „Argument. Relații bisericeşti româno-sârbe". În: *Piramida. Revistă de cultură, investigație şi atitudine. /Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina. Zrenianin/*, 2, nr. 4, 2012, p. 4–5.
371. „Les Lumières et le libéralisme précoce dans le Banat au XVIII-e siècle". În: *Transylvanian Review*, 21, nr. 3, 2012, p. 101–115.
372. Drăgoi, Macarie. *Ortodocşi şi greco-catolici în Transilvania (1867–1916). Convergențe şi divergențe*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, 465 p. /Recenzie/. În: *Studii Teologice. Revista Facultăților de Teologie din Patriarhia Română*, 8, nr. 3, 2012, p. 311–318.
373. Roşu, Costa. *Dicționarul preoților români din Banatul sârbesc 1761–2011*, Zrenianin, Editua ICRV, 2011, 230 p. /Recenzie/. În: *Anuar 2011. Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina*, 2012, p. 239–240.

În volume

374. „Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 în memoria bănățeană". În: *Studii de istorie a Transilvaniei. Volum dedicat istoricului Ioachim Lazăr la 70 de ani*. Editori Ciprian Drăgan, Carmen Barna. Cluj-Napoca, Argonaut, 2012, p. 379–390.
375. „Andrei Şaguna şi Andrei Mocioni". În: *Simpozionul Internațional „Taină şi comuniune". Caransebeş, 24–25 aprilie 2012*. Coordonator Daniel Alic. Caransebeş, Editura Episcopiei Caransebeşului, 2012, p. 323–333.
376. „Andrei Şaguna şi Protopopiatul Clujului". În: *File de istorie. Prețuire şi recunoştință pr. prof. dr. Mircea Păcurariu*. Coordonatori Paul Brusanowski, Nicolae Chifăr, Emanuel-Pavel Tăvală. Cluj-Napoca; Sibiu, Presa Universitară Clujeană; Editura Andreiana, 2012, p. 386–408.
377. „Andrei Şaguna şi Protopopiatul ortodox Bistrița". În: *Medicină şi teologie. In honorem prof. univ. dr. Mircea Gelu Buta*. Editori Alexandru Moraru,

Gabriel-Viorel Gârdan. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 305–315.

378. Ioan Boroş, *Memorialistica.* Studiu introductiv, ediţie şi note de Valeriu Leu, Nicolae Bocşan, Ion Cârja, Costin Feneşan, Cristian Sabău. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 385 p. /Au colaborat Mihaela Bedecean şi Loránd Mádly/.
379. „Influenţe italiene în gândirea politică a românilor din Banat şi Transilvania". În: *Specific românesc şi confluenţe central-europene. Profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani.* Coordonatori Iosif Marin Balog, Ana Victoria Sima, Ion Cârja. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 59–68.
380. „Istoricul reînfiinţării Episcopiei Vadului, Feleacului şi Clujului". În: *Eparhia Vadului, Feleacului şi Clujului la 90 de ani (1921–2011).* Editori Ştefan Iloaie, Bogdan Ivanov. Cluj-Napoca, Renaşterea, 2012, p. 63–92.
381. *Marele Război în memoria bănăţeană (1914–1919).* Antologie, ediţie, studii şi note de Nicolae Bocşan şi Valeriu Leu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 807 p.
382. „Modelul sârbesc în cultura iluministă românească din Banat". În: *Studii şi cercetări bănăţene. Actele Simpozionului internaţional „Banatul, istorie şi multiculturalitate", Reşiţa, 2011.* Coordonatori Carmen Albert, Gheorghe Popovici. Reşiţa, Edit. Universităţii „Eftimie Murgu", 2012, p. 76–86.
383. „Raţiune, luminare, cunoştere la iluminiştii români din Banat". În: *Despre psihologie şi nu numai... Dedicat profesorului Szamosközi István la împlinirea vârstei de 60 de ani.* Editor Batiz Enikő. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 228–237.
384. „Renaşterea naţională basarabeană în memoriile lui Sever Bocu". În: *Mehedinţi, istorie, cultură şi spiritualitate. 5–8 iunie 2012. Vol. 5.* Coordonator Iulian Nedelcu. Drobeta Turnu Severin, Editura Didahia Severin, 2012, p. 507–514.
385. „Separaţia ierarhică a Bisericii Ortodoxe Române de Biserica Ortodoxă Sârbă 1864–1868". În: *Studii şi cercetări. Simpozionul „Banatul – trecut istoric şi cultural" (1996–2010). Colecţie de comunicări.* Redactor coordonator Costa Roşu. Novi Sad, Editura Fundaţiei, 2012, p. 284–309.
386. „Silviu Dragomir – istoric al fenomenului naţional românesc". În: *Silviu Dragomir (1888–1962) 50 de ani de la trecerea în veşnicie.* Coordonator Florin Dobrei. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2012, p. 121–129.
387. „Un ierarh şi epoca sa". În: *Sfântul ierarh Andrei Şaguna. Păstorul cel bun al Ardealului.* Coordonator Laurenţiu Mitropolitul Ardealului. Sibiu, Editura Andreiană, 2012, p. 79–81.

2013

În periodice

388. „*Acta Musei Napocensis* at Its Anniversary". În: *Acta Musei Napocensis. Historica*, tom 50, nr. 2, 2013, p. 7.
389. „Documentar şagunian". În: *Transilvania*, 41, nr. 10, 2013, p. 3–6.
390. „Ecclesiatical Realities from the Banat Reflected in the *Journal* of Canon Ioan Boroş from the Diocese of Lugoj". În: *Transylvanian Review*, 22, Supplement nr. 2, 2013, p. 186–193. /În colaborare cu Ion Cârja/.
391. „French Opinions on the Specific Characteristics of the Banat Military Border". În: *Transylvanian Review*, 22, Supplement nr. 4, 2013, p. 156–166.
392. Liberalism and Nationalism in Alexandru Mocionyi´s Parliamentary Activity (1865–1871). În: *Transylvanian Review*, 22, nr. 4, 2013, p. 17–31.
393. „Valorizarea tradiţiilor istorice şi culturale ale românilor din Voivodina". În: *Piramida* /Zrenianin/, 2–3, nr. 6, 2012–2013, p. 21–22.
394. „O carte de referinţă" /Valeriu Leu, Costa Roşu, *Cronici bisericeşti. Manuscrise din Banat (Sec. XIX-XX)*, Zrenianin, 2009/. În: *Piramida* /Zrenianin/, 2–3, nr. 6, 2012–2013, p. 52.
395. „Respectul faţă de cultură şi creaţia populară" /Valeriu Leu, Costa Roşu, *Cartea veche românească din Voivodina*, Novi Sad, 2007/. În: *Piramida* / Zrenianin/, 2–3, nr. 6, 2012–2013, p. 55.
396. „O adevărată sinteză de istorie bisericească şi culturală a românilor din Voivodina" /Costa Roşu, *Dicţionarul preoţilor români din Banatul sârbesc, 1761–2011*, Zrenianin, 2011/. În: *Piramida* /Zrenianin/, 2–3, nr. 6, 2012–2013, p. 82–83.

În volume

397. „Grigore Silaşi – primul profesor de limbă şi literatură română la Universitatea Ferenc Jozsef din Cluj". În: *140 éves a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi oktatás. 140 de ani de învăţământ universitar în limba maghiară.* Editori Batiz Enikő, Nagy László, Soós Anna. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2013, p. 25–33.
398. „Liberalism şi naţionalism la Simion Bărnuţiu în discursul rostit la Blaj în 1848". În: *In honorem Vasile Dobrescu. Societate şi cultură în epoca modernă.* Coordonatori Cornel Sigmirean, Corina Teodor. Sibiu, Astra Museum, 2013, p. 223–228.
399. *Marele Război în memoria bănăţeană (1914–1919). Vol. II: Memoriile lui Pavel Jumanca.* Antologie, ediţie, studii şi note de Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, Mihaela Bedecean. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Centrul de Studii Transilvane, 2013, 666 p.
400. „O identitate românească de frontieră: canonicul Ioan Boroş de la episcopia greco-catolică de Lugoj (1850–1937)". În: *Simpozion. Comunicările celui de al*

XXII-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 24–25 noiembrie 2012). Editor Maria Berényi. Giula, 2013, p. 26–39. /În colaborare cu Ion Cârja/.

401. „Omagiu înaintaşilor". În: *Restituiri istorice hunedorene. In honorem Octavian Floca et Radu Popa*. Coordonatori Ciprian Drăgan, Simion Molnar. Cluj-Napoca, Argonaut, 2013, p. 7–8.
402. „Pavel Vasici şi Andrei Şaguna". În: *Istorie şi cultură în Banat*. Coordonatori Alin Scridon, Viorel Dorel Cherciu. Timişoara, Brumar, 2013, p. 22–31.
403. „Realităţi ecleziastice bănăţene reflectate în jurnalul canonicului Ioan Boroş de la Episcopia Lugojului". În: *Studii de istorie*, vol. II. Editori Constantin Buşe, Ionel Cândea. Brăila, Istros, 2013, p. 355–364. /În colaborare cu Ion Cârja/.
404. „Recunoaşterea independenţei României de către Italia". În: *Corneliu-Mihail Lungu, arhivist, istoric, profesor la 70 de ani*. Editori Vilică Munteanu, Ioan Lăcătuşu. Sfântu Gheorghe, Eurocarpatica, 2013, p. 395–410. /În colaborare cu Raluca Ilioni/.
405. „Religia războiului reflectată în memorialistica bănăţeană despre Marele Război". În: *Crezul istoriei. In honorem prof. univ. dr. Mihai Iacobescu la 75 de ani*. Coordonatori Ştefan Purici, Dumitru Vitcu. Iaşi, Junimea, 2013, p. 347–354.
406. „The *Religion of War* as Reflected in the Banatian Memoirs of the Great War". În: *Religious freedom and constraint – theological-historical landmarks. International Symposium Deva, 17–18 October 2013*. Coordonator Florin Dobrei. Stockholm: Felicitas; Deva: Editura Episcopiei Devei şi Hunedoarei, 2013, p. 209–222.
407. *Die Rumänische Unierte Kirche am Ersten Vatikanischen Konzil*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2013, 247 p. /În colaborare cu Ion Cârja/.
408. „Vasile Netea – istoric al fenomenului naţional românesc". În: *Vasile Netea – istorie şi naţiune. Studii şi evocări*. Coordonatori Dimitrie Poptămaş, Cornel Sigmirean. Târgu-Mureş, Editura Universităţii „Petru Maior", 2013, p. 11–19.
409. „Un dezertor bănăţean în Oltenia: Pavel Jumanca (1915)". În: *Permanenţele istoriei. Profesorul Corneliu-Mihail Lungu la 70 de ani*. Coordonatori Sorin Liviu Damean, Marusia Cîrstea, Mihaela Damean, Lucian Dindirică. Târgovişte, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 347–355.

2014

În periodice

410. „The Establishment of the Banatian Military Border and the Social Status of the Border Guards". În: *Transylvanian Review*, 23, Supplement nr. 2, 2014: *Looking towards the Center. Society and History in Europe. The Rise to the Status of Province. The Countries of the Habsburg Empire during their Adaptation/ Alignment to the Center. Papers of the Romanian-Austrian Scientific Conference of 17–19 October 2013*. Edited by Rudolf Gräf, Harald Heppner, Nicolae Bocşan, Daniela Mârza, p. 15–26.

411. „Ideologia unirii Banatului şi Transilvaniei cu România". În: *Eroii neamului*, VI, nr. 1 (18), martie, 2014, p. 9–12.
412. „Ioan Geția – Memorii din Marele Război". În: *Banatica*, 24/II, 2014, p. 445–459.
413. *Looking towards the Center. Society and History in Europe. The Rise to the Status of Province. The Countries of the Habsburg Empire during their Adaptation/ Alignment to the Center. Papers of the Romanian-Austrian Scientific Conference of 17–19 October 2013.* al rev. *Transylvanian Review*, 23, Supplement nr. 2, 2014, 318 p. /Editor, în colaborare cu Rudolf Gräf, Harald Heppner, Daniela Mârza/.
414. Sima, Ana Victoria, *Affirming Identity. The Romanian Greek-Catholic Church at the Time of the First Vatican Council*, Milano, Vita e Pensiero, 2013, 442 p. / Recenzie/. În: *Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Historica*, LIII, 2014, p. 400–402.

În volume

415. „Austro-Ungaria şi independența României (1877–1880) ". În: *In memoriam Grigore Ploeşteanu. Studii şi evocări.* Coordonatori Vasile Dobrescu, Cornel Sigmirean, Corina Teodor. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014, p. 308–320.
416. „Circulația cărții vechi bisericeşti în Banat". În: *Societate – Cultură – Biserică. Studii de istorie medievală şi modernă. Omagiu Profesorului Avram Andea.* Editori Doru Radosav, Radu Mârza. Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, p. 81–97. /În colaborare cu Valeriu Leu/.
417. „Idei şi proiecte de federalizare la românii din Transilvania în secolul al XIX-lea". În: *Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani.* Coordonatori Daniela Deteşan, Mirela Popa-Andrei, Loránd Mádly. Cluj-Napoca, Mega; Argonaut, 2014, p. 101–114. /În colaborare cu Stelian Mândruț/.
418. „În loc de prefață". În: Mircea Măran, Ilie Baba, Valentin Mic, *Românii din Panciova 1733–2013*, Zrenjanin, ICRV, 2014, p. 5–10.
419. „Liberalism şi naționalism în activitatea parlamentară a lui Alexandru Mocioni (1865–1874)". În: *Diversitate culturală, realități politice şi multiconfesionalism în Transilvania şi Banat (Sec. XVIII-XX). Cercetătorului ştiințific gr. I dr. Dumitru Suciu la împlinirea vârstei de 70 de ani.* Coordonatori Attila Varga, Iosif Marin Balog. Cluj-Napoca, Argonaut, 2014, p. 261–274.
420. „Mănăstirile din Banat şi Arad la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea". În: *Teologie şi Istorie. In honorem pr. prof. univ. dr. Alexandru Moraru.* Editori Gabriel-Viorel Gârdan, Cosmin Cosmuța. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 141–158.
421. „Memorialistica slujitorilor Episcopiei Caransebeşului despre Marele Război şi Unirea din 1918". În: *Taină şi mărturisire. Simpozion internațional, ediția a*

VIII-a. Caransebeş, 27–29 aprilie 2014. Coordonator Daniel Alic. Cluj-Napoca; Caransebeş, Presa Universitară Clujeană; Editura Episcopiei Caransebeşului, 2014, p. 405–420.

422. „Popas în lumea pistoalelor şi a revolverelor". În: Zoran Marcov, Sergiu Galiş, *Pistoale şi revolvere. Colecţia de arme a Muzeului Banatului din Timişoara*. Timişoara, Ancart, 2014, p. 6.
423. „Prefaţă". În: Călin Florincuţa, *Recensăminte de populaţie în Transilvania 1869–1914*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014, p. 13–14.
424. „Revoluţia română de la 1848 în izvoare ruseşti (martie-august 1848) ". În: *Biografii pasoptiste (4). Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamţu la împlinirea vârstei de 75 de ani. Volum de studii*. Coordonator Ela Cosma. Cluj-Napoca, Gatineau; Editura Argonaut, Symphologic Publishing, 2014, p. 197–209.
425. „The Romanian Political Elite in Transylvania between Militancy and Professionalisation". În: *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*. Editori Judit Pál, Vlad Popovici. Frankfurt am Main, Peter Lang Edition, 2014, p. 249–266.
426. „Silviu Dragomir şi «Biroul păcii», 1942–1944". În: *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub. Omagiu*. Editor Gheorghe Cliveti. Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 755–766.
427. „Situaţia monahismului în secolul al XIX-lea până în anul 1918: Banat". În: *Monahismul ortodox românesc. Istorie, contribuţii şi repertorizare. Vol. I: Istoria monahismului ortodox românesc de la începuturi până în prezent*. Coordonatori generali Mircea Păcurariu, Nicolae Edroiu. Bucureşti, Basilica, 2014, p. 659–679.

2015

În periodice

428. „The Banatian Revolution from the Autumn of 1918 in the Collective Memory". În: *Transylvanian Review*, 24, nr. 4, 2015, p. 21–33.
429. „Illyrian privileges and the Romanians from the Banat". În: *Banatica*, 25, 2015, p. 243–258.
430. „Pavel Vasici şi Andrei Şaguna". În: *Reflex*, XVI, nr. 1–6 (172–177), 2015, p. 72–75.
431. „*Salve Astra Sabesiensis*!" În: *Astra Sabesiensis*, I, nr. 1, 2015, p. 7.
432. „Un memorialist bănăţean mai puţin cunoscut despre Marele Război: Lae din Banat". În: *Restituiri bănăţene*, III, 2015, p. 295–311.
433. „Călindar". Recenzie la: *Simion Cismaş din Monor, Călindar, 1937–1981*, vol. I-IV, editor Emilia Cismaş, Cluj-Napoca, Argonaut, 2015, 616, 539, 414, 435 p. / Recenzie/. În: *Tabor. Revistă de cultură şi spiritualitate românească*. Mitropolia Clujului, Maramureşului şi Sălajului, IX, nr. 10, 2015, p. 100–103.

În volume

434. „Andrei Şaguna: inițiative, opinii, deziluzii". În: *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 633–646.
435. „Cuvânt înainte". În: Laurențiu Mănăstireanu, *Viața religioasă în nordul Dobrogei (1878–1918)*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 15–17.
436. „Cuvânt înainte". În: *Senatul Militar Român Central al ofițerilor şi soldaților din Viena (31 octombrie–27 noiembrie 1918)*, ediție, note şi studiu introductiv Mihai-Octavian Groza. Cluj-Napoca, Argonaut, 2015, p. 7–8.
437. „Elita politică românească din Transilvania între militantism şi profesionalizare – considerații generale". În: *Transilvania în modernitatea românească. De la mişcarea națională, la autodeterminare şi integrare. In honorem Gheorghe Iancu*. Coordonatori Angela Rus, Ottmar Traşcă, Virgiliu Țârău. Cluj-Napoca, Argonaut, 2015, p. 125–143.
438. „La fondazione e l'organizzazione della Diocesi greco-cattolica di Lugoj (1855–1858)". În: *Dal cuore dell'Europa. Omaggio al professor Cesare Alzati per il compimento dei 70 anni*. A cura di Ioan-Aurel-Pop, Ovidiu Ghitta, Ioan Bolovan, Ana Victoria Sima. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Translvane; Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 281–296. /În colaborare cu Camelia Vulea/.
439. *Marele Război în memoria bănățeană, 1914–1919. Vol. III*. Antologie, ediție, studii şi note în colaborare cu Valeriu Leu, Mihaela Bedecean. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană; Centrul de Studii Transilvane, 2015, 490 p.
440. „Memorialişti români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor". În: *Primul Război Mondial – Perspectivă istorică şi istoriografică. World War I – A Historical and Historiographical Perspective*. Coordonatori Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaş. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane; Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 41–50. /În colaborare cu Valeriu Leu/.
441. „Prefață". În: Mircea Gheorghe Abrudan, *Ortodoxie şi luteranism în Transilvania între Revoluția paşoptistă şi Marea Unire. Evoluție istorică şi relații confesionale*. Sibiu; Cluj-Napoca, Editura Andreiana; Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 15–25.
442. „Relațiile interconfesionale în Episcopia Caransebeşului (ianuarie-aprilie 1866) reflectate în dezbaterea Consistoriului". În: *Misiune şi propovăduire. Anul omagial al Misiunii Parohiei şi Mănăstirii azi. Anul comemorativ al Sfântului Ioan Gură de Aur şi al Marilor Păstori de suflete din eparhii. 150 de ani de la întemeierea Episcopiei Ortodoxe Române a Caransebeşului*. Coordonatori Daniel Aron Alic,

Lucian Zenovie Bot. Cluj-Napoca; Caransebeş, Presa Universitară Clujeană; Editura Episcopiei Caransebeşului, 2015, p. 425–435.

443. „Revoluția din toamna anului 1918 din Banat în memoria colectivă". În: *Economie şi Istorie. Dialog şi interdisciplinaritate. In honorem prof. univ. dr. Ioan Lumperdean la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Coordonatori Dana Bako, Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Răzvan V. Mustață. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 455–466.
444. „The Romanian Political Elite in Transylvania between Militancy and Professionalisation. General Considerations". În: *Historia Vita Memoriae. Festschrift für Rudolf Gräf zum 60. Geburtstag*. Hg. Ioana Florea, Gabriella-Nóra Tar. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 123–142.
445. „Ştefan Pascu, istoric al fenomenului național românesc din Transilvania în epoca modernă". În: *Ştefan Pascu. Personalități ale Universității "Babeş-Bolyai". II*. Coordonator Mihai T. Nicoară. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 31–39.
446. „Şvabii şi problema apartenenței Banatului (octombrie 1918 – noiembrie 1919)". În: *Multiculturalism, identitate şi diversitate. Perspective istorice. In honorem prof.univ.dr. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani/ Multikulturalismus, Identität und Diversität. Historische Perspektiven. Festschrift für Professor Rudolf Gräf zum 60. Geburtstag*. Coordonatori Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țeicu. Cluj-Napoca, Mega, 2015, p. 533–548.

2016

În volume

447. „Academicianul David Prodan – cercetător al fenomenului românesc". În: *Cercetarea academică clujeană. Tradiție şi performanță*. Editori Emil Burzo, Marius Porumb. Cluj-Napoca, Editura Academiei Române; Mega, 2016, p. 117–120.
448. „Generozitatea Profesorului". În: *Pompiliu Teodor şi lumea prin care a trecut*. Coordonator Corina Teodor. Cluj-Napoca, Mega, 2016, p. 42–44.
449. „L'idée de nation chez les Roumains de l'Autriche-Hongrie à la veille de la Grande Guerre". În: *Imperi e Nazioni nell'Europa centro-orientale alla vigilia della Prima Guerra Mondiale. Atti del Convegno internazionale, Cluj-Napoca, 21 febbraio 2014*. A cura di Ion Cârja. Cluj-Napoca; Roma, Argonaut, 2016, p. 151–162.
450. „Uniti e ortodossi nella Transilvania dell'Ottocento". În: *Storia religiosa dello spazio romeno*, vol. II. Sotto la direzione di Cesare Alzati, a cura di Luciano Vaccaro. Gazzada; Milano, Centro Ambrosiano, 2016, p. 421–472.

Fragmente biografice ale nobililor din Măcicaşu (secolele XIV–XVI)

Dragoş Lucian Ţigău
Profesor, Şcoala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu" Bucureşti
e-mail: dragoslucian68@yahoo.com

În apropierea oraşului Cluj, la 20 km spre nord, se află satele Măcicaşu, Sânmărtin şi Satulung, care aparţin comunei Chinteni. Astăzi, aceste aşezări sunt puţin remarcate, dar în secolele Evului Mediu şi în perioada modernă, numele lor au avut notorietate, fiind etalate de familii nobiliare durabile şi influente. Prima referire la satul Măcicaşu şi la nobilii de acolo (*nobiles de Machkas*) datează din 3 august 1283, cu ocazia realizării unei delimitări de moşii. Actul de hotărnicire sugerează că acei nobili locuiau de mult timp acolo, fiind în măsură să adeverească „adevăratele şi dreptele hotare" dintotdeauna ale respectivelor posesii[1]. Începând cu anul 1307, documentele oferă informaţii tot mai ample despre extinderea zonelor locuite şi dinamica raporturilor de proprietate. Până la mijlocul secolului al XVI-lea, denumirea iniţială *Machkas* a intrat în alcătuirea a 11 toponime. Dintre numeroasele aşezări medievale cu numele *Machkas*/*Macskás* au supravieţuit cele trei sate enumerate mai sus: Măcicaşu, separat de timpuriu în *inferiori Machakas* (1307) şi *Machkas superiori* (1313); Sânmărtin (*Zenthmartonmachkas*, la 1440) şi Satulung (*Zenthmiklosmachkas* în 1451, apoi *Hosszu alias Szent Miklós Macskás*, la 1720). Alte şase toponime au dispărut prin comasarea, redenumirea sau pustiirea satelor medievale: *Genyemachkas* (atestat în 1314), *Josephmachkas* (amintit în 1314, apoi înglobat în Măcicaşu), *Gyosmachkas* (1343/ 1368), *Bothos Machkas* (consemnat în 1398, iar la 1450 sub forma *possessio Zenthmarthon Machkas alio nomine Bothos Machkas*), *Chepegemachkas* (1439, toponim păstrat în denumirea pârâului Ciepega care străbate Satulung) şi *Zenthkerezthmachkas* (1444)[2].

Mult mai complexă se prezintă situaţia proprietarilor din regiune. Într-un

---

[1] *Documente privind istoria României C. Transilvania, veacul XIII*, II (*1251–1300*), Bucureşti, 1952, p. 253, nr. 285 (în continuare, DIR-C).

[2] Csánki Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1913, p. 375–377; Szabó T. Attila, Gergely Béla, *A Kolozsmegyei borsavölgy helynevei*, Kolozsvár, 1945, p. 136–155; Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I, Bucureşti, 1967, p. 382; II, 1968, p. 99, 129, 309; Vistai András János, *Erdélyi helynévkönyv*, variantă electronică, II (*I–P*), p. 633–635.

interval de 250 de ani, documentele certifică existența unui număr impresionant de posesori de terenuri, angrenați în permanente dispute patrimoniale. Protocoalele Conventului Cluj-Mănăştur ilustrează cel mai convingător goana după câştig a nobililor şi proprietarilor locului, concretizată în acțiuni de cotropire, împărțire, moştenire, vânzare-cumpărare şi zălogire a pământurilor[3]. Paradoxal, bogăția informațiilor nu dezvăluie decât parțial legături genealogice coerente în cadrul familiilor sau între acestea. Multe personaje amintite ca fiind *de Machkas*, au o prezență documentară efemeră, fără indicarea vreunor legături de rudenie. Totodată, purtarea aceluiaşi prenume de către persoane contemporane creează confuzii în stabilirea destinului lor[4]. Aceste impedimente explică interesul scăzut pentru cercetarea evoluției familiilor din Măcicaşul ardelean în secolele XIV-XVI. Un singur neam originar din Sânmărtin (*Macskási de Szentmárton*) are privilegiul unei cunoaşteri genealogice amănunțite, pentru perioada de după anul 1600, şi aceasta datorită alianțelor matrimoniale cu cele mai influente familii nobiliare ale Transilvaniei princiare (Bethlen, Huszar, Kemény, Rhédei)[5].

Un alt aspect preliminar care trebuie precizat este lipsa oricăror legături între familiile din Măcicaşul clujean şi cele omonime care au trăit în Banatul montan şi regiunea Hunedoarei. Existența separată este dovedită de distanțele geografice mari şi prin decalajele din evoluția socială. Deosebirea a fost semnalată de istoricii care s-au preocupat de istoria familiei bănățene Măcicaş[6]. Acest neam, care ulterior îşi va lua apelativul *de Tincova*, este atestat începând cu 1370. În acel an, regele Ludovic I de Anjou a conferit fraților *Roman et Ladislaus, fily Struza, fideles Olachy nostri* două posesiuni regale stăpânite în trecut de părintele lor *sub nomine sui keneziatus*[7]. Aşadar, la momentul consemnării familiei bănățene (de condiție cnezială), Măcicaşul ardelean era stăpânit de aproape un veac de persoane cu statut nobiliar. Acest decalaj a fost diminuat prin ascensiunea socială rapidă a

[3] Jakó Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289–1556*, I-II, Budapest, 1990.

[4] Editorii volumului *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum* (Budapest, 1941) au evidențiat că *au Nord de Kolozsvár il y avait au Moyen âge plusieurs villages du nom de Machkás (avec des épithètes divers), habités par des petits nobles* (p. 211, nota 7).

[5] Nagy Ivan, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VII, Pest, 1860, p. 219–220. Enumerarea neamurilor ardelene ilustre de la sfârşitul secolului XVII, la Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, V/1 (*1650–1699*), Bucureşti, 1885, p. 483, nr. CCCXXII. Mai nou, Adrian Magina, „Inventarul averii unui nobil transilvănean din secolul al XVII-lea", în vol. *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, ed. Dan Dumitru Iacob, Iași, 2015, p. 71–91 (despre nobilul Francisc Macskási de Sânmărtin).

[6] Lázár Miklós gróf, *A tinkovai Macskási család Erdélybe szakadt ágainak leszármazása és rövid ismertetése*, 1864, p. 9–10 (mss. păstrat la Serviciul județean Cluj al Arhivelor Naționale, fond familial *Mátskási de Tincova*, cutia 18, nr. 1759); Adrian Magina, „Constituirea şi evoluția domeniului familiei nobiliare Măcicaş de Rapolt (1478–1520)", în *Banatica*, 20/II, 2010, p. 110.

[7] Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 28, nr. 24 (atestarea toponimului *Mackas* în 1352); p. 101, nr. 74 (1370).

familiei bănățene[8]. În ultimul sfert al secolului al XV-lea, Petru Măcicaş a ocupat demnitățile de vistiernic regal (1478–1484) şi ban de Severin (1494–1502)[9], reuşind să-şi creeze un vast patrimoniu imobiliar în comitatele Hunedoarei (cu preponderență), Arad, Bihor, Cluj, Dăbâca, Solnocul de Mijloc, Vas, chiar şi în Croația. În comitatul Dăbâca, nobilul bănățean a stăpânit părți posesionare la Tiocu (*Thewk*) – nu departe de Măcicaşu – pe care le-a dat lui Nicolae Bethlen, în schimbul unor părți de sate din zona Hunedoarei (22 martie 1496)[10].

În decursul secolelor XIV-XVI, familiile din Măcicaşul ardelean nu au dat personalități de talia bănățeanului Petru Tharnok. Pentru aceste veacuri sunt semnalați câțiva juzi nobiliari (*iudices nobilium*) în comitatele Dăbâca şi Cluj: Michael *Darabus* de Machkas (1378), Johannes filius Martini *nobilis* de Machkas (Dăbâca, 1390)[11], Petrus de Machkas (1410–1429), Damian de Machkas (1513–1516)[12]; dieci (*literati*): Nicolaus *Litteratus* de Machkas, *notarius* (1373), Emericus *Literatus* de Machkas (1450–1454) şi Petrus *Literatus* in Machkas (1461)[13]; oameni de mărturie ai suveranilor sau (vice)voievozilor (*homo regius*/(*vice-*) *wayuodalis*): Nicolaus filius Joseph de Machkas (1357–1360) sau Michael *dictus Darabus* de Machkas (1360). Multe din personajele consemnate documentar şi-au păstrat rangul şi traiul nobiliar prin extinderea şi valorificarea patrimoniului funciar.

Dintre nobilii de Măcicaşu, pentru care există o documentație mai amplă, am selectat patru personaje interesante prin destinul lor.

1. *Un nobil aprig*. Primul personaj bine individualizat în societatea locală, care s-a menținut în atenția documentelor timp de trei decenii (1339–1371), a fost Nicolae, fiul lui Iosif de Măcicaşu. El provenea dintr-o familie numeroasă şi înstărită, cu o ascensiune promițătoare la începutul secolului al XIV-lea. Prima informație edificatoare despre înaintaşii săi datează din 6 octombrie 1307, când Petru, Iosif, Mihai şi Dominic, fiii lui Ştefan de Măcicaşu, au participat la realizarea unei hotărniciri[14]. Ştefan a fost o persoană cu oarecare stare materială, reuşind să cumpere cu 50 de mărci, prin 1290, jumătatea de vest a posesiei Măcicaşu,

---

[8] Prezentarea familiei este realizată de Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV–XVI. Origine, statut, studiu genealogic*, Reşița, 2002, p. 246–281.

[9] De aici apelativul Petrus *Tharnok* de Machkas. Pentru funcții, a se vedea Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514*, Bucureşti, 2000, p. 289–290, 421, 423; C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526,* I. Főpapok és bárók, Budapest, 2016, p. 107, 152.

[10] A. Magina, „Constituirea şi evoluția domeniului", p. 112–113.

[11] Magyar Országos Levéltár, *Diplomatikai Fényképgyűjtemény* (în continuare, DF) nr. 252806.

[12] Géresi Kálmán, *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára*, III, Budapest, 1885, p. 88, nr. LIII; DF 255359, 255385.

[13] *Documenta Romaniae Historica*, XIV (*1371–1375*), Bucureşti, 2002, p. 417, nr. 278 (în continuare, DRH-C); Jakó Zs., *op. cit.*, I (*1289–1484*), p. 394, 485, nr. 792, 1140; *Codex Diplomaticus Patrius*, V, Győr, 1873, p. 264, nr. 184.

[14] DIR-C, veacul XIV, I (*1301–1320*), 1953, p. 57–58. W. Kovács András, Valentiny Antal, *A Wass család cegei levéltára*, Kolozsvár, 2006, p. 215–216, nr. 9.

unde s-a construit o biserică de piatră dedicată Sf. Martin[15]. Iosif este atestat efectiv doar până în aprilie 1313, dar dintre toți frații săi, a avut cea mai durabilă amintire, numele său fiind atribuit unei posesii (*Josephmachkas*, 1314), la o dumbravă (*nemus Joseph Beerke*, 1339) şi un fâneț (*Josephzenaffywe*, 1339)[16]. De asemenea, Iosif a fost pomenit cu ocazia tuturor mențiunilor referitoare la urmaşul său: *Nicolaus filius Joseph de Machkas*. Naşterea fiilor săi, Dominic şi Nicolae, s-a petrecut după 1310, an în care Iosif era căsătorit de curând[17]. La rândul său, Nicolae a avut patru fii: Andrei, Blasiu, Ştefan şi Petru. Ei sunt consemnați foarte târziu (1375–1388), după dispariția părintelui lor. Majoritatea documentelor îl prezintă pe Nicolae purtând procese cu abatele Conventului Cluj-Mănăştur şi cu alți nobili de pe cuprinsul moşiei Măcicaşu.

Caracterul îndrăzneț al nobilului Nicolae este consemnat la 25 iunie 1339, cu ocazia finalizării procesului purtat cu conventul clujean. Frații Dominic şi Nicolae, fiii lui Iosif, fuseseră acuzați de abatele conventului „pentru cotropirea cu puterea şi reținerea unei livezi sau fâneț (...) la marginile moşiei Chinteni [fâneț numit] Râpa Chintenilor, iar acum botezat cu alt nume Fânețul lui Iosif de nobilii din sus-zisul Măcicaşu [şi] care este din sus de dumbrava [numită a] lui Iosif". Cei doi frați au acceptat să lase pomenita livadă abatelui şi conventului din Cluj-Mănăştur, iar dacă nu s-ar fi respectat înțelegerea „acei fii ai lui Iosif împreună cu zisele lor rude din acelaşi Măcicaş (...) vor fi osândiți la 50 de mărci față de pomenitul abate, afară de partea judecătorului"[18]. Trecerea anilor nu a dus la stingerea deplină a conflictului, pentru că nobilul Nicolae a mai încălcat pământurile mănăstirii. La 15 septembrie 1368, abatele conventului clujean a formulat o nouă plângere la adresa lui Nicolae de Măcicaşu. Nobilul era acuzat că, împreună cu fiii săi, cu alte rudenii şi iobagii lor, coseşte şi transportă fânul de pe moşia Chinteni „deasupra pădurii numite *Josephberke*"[19]. La investigația făcută de reprezentanții capitlului din Alba Iulia s-a constat că „nobilii au pus cu de-a sila să fie cosit şi pun să se facă [mai departe]", fapt care a condus la formularea unei oprelişti în prezența nobililor de Măcicaşu şi a vecinilor[20].

[15] DIR-C, veacul XIV, I, p. 171–172, nr. 117; DRH-C, XI (*1356–1360*), 1981, p. 219, nr. 213. Anul nu este precizat explicit, vânzarea fiind făcută la „cinci ani după trecerea desculților" (*olim quinto anno post processum seu transitum scilicet nudorum*), eveniment cauzat, se pare, de invazia tătară din iarna 1284–1285 (*ibidem*, p. 221, nota 31).

[16] Magyar Országos Levéltár, *Diplomatikai Levéltár* (în continuare, DL), nr. 28715 (24 aprilie 1314); DIR-C, veacul XIV, II (*1321–1330*), 1953, p. 401, nr. 548 (1329/ 1339. Data inițială 1329 a fost decalată cu zece ani, pe baza analogiilor de conținut cu alte acte din 1339, cf. *Anjou-kori Oklevéltár*, Almási Tibor, ed., XIII (*1329*), Budapest-Szeged, 2003, p. 214–215; *Erdélyi Okmánytár*, ed. Jakó Zsigmond, II (*1301–1339*), Budapest, 2004, p. 373, nr. 1038).

[17] Amănunt precizat în actul din 2 februarie 1358: „a lăsat (...) zisului Iosif, pe atunci ginerele său, în temeiul rudeniei de aproape de curând încheiate..." (DRH-C, XI, p. 219, nr. 213).

[18] DIR-C, veacul XIV, II, p. 291–292, 400–401, nr. 548. A se vedea şi DL 28725 (29 iunie 1339).

[19] DRH-C, XIII (*1366–1370*), 1994, p. 546, nr. 353. *Josephberke* sau „creasta lui Iosif".

[20] *Ibidem*, p. 556–557, nr. 360 (oprelişte din 29 septembrie, raportată la 13 octombrie).

Raporturile conflictuale cu abaţia clujeană au continuat şi după moartea lui Nicolae de Măcicaşu. Se cunoaşte faptul că la 26 iulie 1375, regele Ludovic I de Anjou era informat, prin intermediul capitlului din Oradea, despre abuzurile fraţilor Andrei şi Blasiu, fiii lui Nicolae şi nepoţii lui Iosif. Ei au intrat pe posesiile Chinteni şi *Beunye*, provocând pagube însemnate iobagilor abaţiei, au atacat slujitori, încă au pus şi foc[21]. Vicevoievodul ardelean i-a convocat la judecată pe nobilii turbulenţi, dar procesul a trenat până după 1 mai 1376, fără a i se cunoaşte epilogul[22].

La disputele cu amintitul convent, s-au adăugat litigiile patrimoniale cu alţi nobili de pe cuprinsul moşiei Măcicaşu. Actele proceselor ilustrează sugestiv modul în care, pe parcursul a mai puţin de un secol, o moşie compactă s-a fragmentat în mai multe stăpâniri distincte sub aspect teritorial şi toponimic. Deschiderea unui amplu proces de proprietate este marcată la 11 iulie 1356, prin cererea nobilului Andrei, fiul lui Nicolae de Suceagu, de a i se transcrie actul de cumpărare (*tytulo empcionis*) al posesiei Măcicaşu de Sus (*Machkas superiori*)[23]. După câteva zile (15 iulie 1356), actul a fost identificat în arhiva capitlului din Alba Iulia, purtând data de 27 aprilie 1313[24]. Documentul arată că era vorba nu de o cumpărare, ci de o donaţie (*dedisse et donasse ac contulisse*). Donatorul era Nicolae, fiul lui George din Măcicaşu de Sus, care de bunăvoie, dar şi cu acordul cumnatului său Iosif (*de bona voluntate et consensu Joseph cognati sui de eadem terra Machkas*) şi-a dat partea sa din posesia Măcicaşu de Sus (*in ipsa terra Machkas superiori in comitatu de Clus existente*) pe temeiul rudeniei cu donatarul şi pentru a-şi apăra mai bine restul părţii sale. Donatarul a fost un alt *Nicolaus dictus de Machkas filius Bese*, care a primit asigurarea că nu i se va deschide vreodată o acţiune de recuperare. Înţelegerea a funcţionat timp îndelungat, cel mai probabil până la moartea beneficiarului donaţiei. Profitând de dispariţia acestuia şi de lipsa actului original, nobilul Nicolae, fiul lui Iosif, a contestat drepturile fireşti ale lui Andrei – fiul donatarului din 1313. În cadrul instanţei reunite la 29 ianuarie 1358, Nicolae al lui Iosif a prezentat un act din 3 aprilie 1310, care cuprinde informaţii preţioase despre epoca timpurie a moşiei şi familiei nobiliare de Măcicaşu. Acolo este amintită cumpărarea jumătăţii apusene a posesiei Măcicaşu de către Ştefan, bunicul lui Nicolae (c. 1290). Proprietatea a fost stăpânită netulburat de urmaşii lui Ştefan, astfel că Nicolae a respins pretenţiile lui Andrei, ignorând, deliberat sau nu, înţelegerea din 1313 care făcea referire la altă parte din cuprinsul moşiei Măcicaşu. Instanţa a fost însă vigilentă şi a dat dreptate lui Andrei[25]. La 8

[21] DRH-C, XIV, p, 575–577, nr. 422. Aşezarea Beunye/ Benye a dispărut.
[22] DRH-C, XIV, p. 595–596, nr. 436; DRH-C, XV (*1376–1380*), 2006, p. 4–5, nr. 3.
[23] DRH-C, XI, p. 27, nr. 26.
[24] *Ibidem*, p. 28, nr. 27 (răspunsul capitlului); *Anjoukori Okmánytár*, ed. Tasnádi Nagy Gyula, VII (*1358–1359*), Budapest, 1920, p. 145, nr. 78 (transumptul actului din 1313).
[25] DRH-C, XI, p. 216–220, nr. 213.

aprilie 1358, partea lui Andrei „dinspre răsărit" a fost separată de cea a lui Nicolae şi evaluată la 25 de mărci[26].

Cu acest proces, conflictul dintre cei doi bărbați nu s-a stins pe deplin. Peste un deceniu, la 12 iunie 1368, în fața voievodului Nicolae Lackfi, s-a realizat împăcarea dintre Nicolae (fiul lui Iosif) şi Andrei (fiul lui Nicolae fiul lui Bese) „cu privire la o bucată de pământ (...) în pomenita moşie Măcicaşu". Pentru că disputa generase „jigniri, pagube, vătămări, neînțelegeri şi răutăți", rivalii au renunțat reciproc la toate procesele purtate şi la sentințele date „afară de scrisorile privilegiale ale bisericii din Alba Transilvaniei, în puterea cărora, de la început, părțile au dobândit şi au stăpânit drepturi în zisa moşie Măcicaşu". Nicolae a împărțit posesia *Josephmachkas* în 26 de gospodării „aflătoare în cele două comitate numite Dăbâca şi Cluj", din care a dat lui Andrei „patru sesii sau gospodării întregi" (*sessiones seu mansiones integras*) aflate pe ulița cu două rânduri de case din sat, pajişti şi „atâta pământ cât a căzut şi a ieşit prin tragere la sorți". El a pus însă condiția, interpretabilă în perspectivă, ca doar Andrei să-şi ridice casă pe amintitele patru sesii care nu puteau fi înstrăinate sub nicio formă[27]. Documentele ulterioare dovedesc perpetuarea conflictului, datorită faptului că înțelegerile nu erau recunoscute şi respectate de descendenții celor care le-au încheiat. Epilogul acestui conflict va fi prezentat în paginile următoare.

Deşi era un om aprig, Nicolae de Măcicaş s-a numărat printre oamenii de încredere ai vicevoievozilor ardeleni. În câteva rânduri, el figurează printre persoanele desemnate să realizeze hotărniciri de posesii (19 septembrie 1357, 29 august 1367)[28], să cerceteze actele de încălcare a moşiilor, însoțite de distrugeri (29 august 1367) şi drepturile efective de stăpânire a unei moşii (25 aprilie 1371)[29]. Această din urmă solicitare încheie şirul mărturiilor documentare referitoare la Nicolae fiul lui Iosif de Măcicaşu.

2. *Un nobil neatrăgător*. În cadrul generației de la mijlocul secolului al XIV-lea s-a remarcat, nu doar prin numele purtat, nobilul Michael *dictus Darabus* de Machkas. El este atestat sub această formă timp de două decenii (1357–1378). După parcurgerea documentației referitoare la acesta, se poate aprecia că atribuirea apelativului *darabus*, cu înțelesuri variate (aspru, crunt, grosolan, neîngrijit, sălbatic)[30] a fost determinată de aspectul fizic al nobilului, şi mai puțin de carac-

[26] *Ibidem*, p. 265–266, nr. 263.
[27] DRH-C, XIII, p. 515–518, nr. 329.
[28] DRH-C, XI, p. 174–175, nr. 182; XIII, p. 421, nr. 259.
[29] DRH-C, XIII, p. 422, nr. 260; XIV, p. 28, nr. 28.
[30] *Magyar oklevél-szótár/ Lexikon vocabulorum Hungaricorum/ Pótlék a magyar nyelvtörténeti szótárhoz*, ed. Szamota István, Zolnai Gyula, Budapest, 1902–1906, col. 147 (*darabos = asper, rudis, horridus* (lat.), *rauh, roh, grob, grausam* (germ.), cu exemple din diplomatariile medievale). Mai nou, Şerban Turcuş (coord.), *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI–XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, Cluj-Napoca, 2011, vol. I, p. 170; vol. II, p. 584.

terul ori comportamentul său. Mihai nu a fost singura persoană cu această poreclă. Privind doar în regiunea Clujului, se regăsesc *Ladiaslaus dictus Darabus civis de Clusuar* (1366), apoi *Ioannes* [et] *Michaelis* [dicti] *Darabus de Suk* (azi, Jucu) între 1376 și 1379[31]. Mihai zis Darabus provenea dintr-o familie numeroasă, aspect evidențiat la 19 septembrie 1357[32]. Documentul îl prezintă pe Mihai drept *nobilis de Giosmachkas*, o parte distinctă a fostei mari moşii Măcicaşu, stăpânită atunci şi de alți proprietari[33]. El avea cinci veri primari, descendenți din trei nobili care, în mod sigur, fuseseră frați cu tatăl nenominalizat al lui Darabus. Între aceste rudenii se făcuse mai demult „o împărțeală statornică prin mijlocirea unor acte temeinice, în privința moşiilor care îi privesc pe ei", dar ulterior „au fost mutați de către nişte megieşi ai lor, din locul vechi şi de la sesiile lor pe un alt loc, despărțit prin alte semne de hotar" care impuneau o nouă separare şi delimitare. Detalii despre partea nobilului Mihai ies la iveală abia la 2 februarie 1379, după dispariția sa. Atunci, moştenitorul lui Mihai a fost pus „în stăpânirea dreptei şi la fel de mari jumătăți din a patra parte a acestei moşii Măcicaşu" (*rectam et equalem medietatem quarte partis eisdem possessionis Mathkas*), care se învecina cu posesia Feiurdeni[34]. Dorința de a reglementa cât mai corect şi rapid o situație patrimonială incertă este o dovadă elocventă că apelativul Darabus nu exprima la Mihai asprime sau cruzime. De altfel, până la sfârşitul vieții sale, Mihai nu a mai fost implicat în dispute patrimoniale, precum amintitul Nicolae, fiul lui Iosif.

Seria următoare de documente ilustrează că Mihai zis Darabus s-a dedicat activităților administrative şi judiciare din comitatele Cluj şi Dăbâca. La 12 mai 1357, Mihai participă la o hotărnicire de moşie urmată de introducerea în posesie a celui îndreptățit. A existat însă un opozant care l-a împuternicit pe Mihai Darabus să-i reprezinte interesele la scaunul de judecată programat pentru 1 iulie următor[35]. Priceperea în materie administrativă a compensat aspectul bolovănos al nobilului Mihai, el fiind selectat în rândul oamenilor de încredere şi de mărturie ai (vice-)voievozilor transilvani. Mihai zis Darabus a fost desemnat şi a participat efectiv la hotărniciri de moşii, poruncite de vicevoievod (4–12 mai 1357, 29 august–13 octombrie 1367)[36] şi chiar de regele Ludovic I de Anjou (iunie

[31] A se consulta indicii volumelor XIII-XV din colecția DRH-C. Ş. Turcuş, *op. cit.*, vol. II, p. 218, 584, 659, 799, 806.

[32] DRH-C, XI, p. 174–175, nr. 182.

[33] A se vedea acordul dintre membrii familiei lui Gyula din Giula pentru *rectam medietatem possessionis Dyosmachkas a plaga solis, seu a parte possessionis Machkas Joseph usque viam communem ad Clusvar* (DL 27272, datat inițial 1343, apoi în intervalul 1367–1369).

[34] DRH-C, XV, p. 534, nr. 333. Aşadar, posesia Diós/ Gyos Machkas reprezenta una din cele patru părți ale fostei mari moşii Măcicaşu, la rândul ei stăpânită în mod egal de familia Gyula (în nord, spre Giula) şi Mihai Darabus (zona sudică, spre Feiurdeni).

[35] DRH-C, XI, p. 119, nr. 122 (nominalizarea din 4 mai); p. 132–133, nr. 133 (participarea efectivă şi însemnarea termenului de judecată din 1 iulie când *est procurator actoris Mychael Darabus*).

[36] DRH-C, XI, p. 119, 132–133, nr. 122, 133; XIII, p. 421, 433–434, nr. 259, 268.

1368)[37]. De asemenea, nobilul din *Gyosmachkas* a primit misiunea de a-i convoca la instanța judiciară voievodală pe magistrul Desideriu, acuzat de fapte penale grave „de o cutezanță care întrece măsura" (26 februarie 1358) şi pe fiii lui Ioan Rufus de Tyburch, potrivnicii abatelui Otto de Cluj-Mănăştur (14 decembrie 1374)[38].

În alte acte Mihai de Gyosmachkas apare nominalizat printre persoanele desemnate să cerceteze „pe față şi pe ascuns" cauze variate: „moartea jalnică, cu precugetată răutate" a unui nobil, la instigarea locuitorilor din Chinteni şi altor doi „părtaşi de rele" (18 decembrie 1360); faptele penale (încălcare de hotare, furt şi incendiere) comise de iobagi români (*predicti Olachy*) pe moşia Baciu a conventului clujean (29 august 1367) şi drepturile de proprietate asupra unei moşii (25 aprilie 1371)[39]. Mihai a avansat până în funcția colegială de jude nobiliar (*judex nobilium*) al comitatului Dăbâca, lucrând alături de un alt Mihai de Bungard. La 29 iunie 1378, cei doi juzi, împreună cu comitele de Dăbâca, au atestat depunerea unui jurământ în favoarea unei persoane acuzate de furt[40]. Pentru cariera lui Mihai Darabus, demnitatea de jude nobiliar a fost onoarea supremă şi finală. *Mychael dictus Darabus* s-a stins din viață spre sfârşitul aceluiaşi an, decesul fiind confirmat documentar la 6 ianuarie 1379. Nu a lăsat urmaşi direcți, părțile sale de moşie din Măcicaşu fiind reclamate de George, fiul lui Ioan de Sumurducu „ce-l privesc pe el de drept, după rânduiala legii"[41].

3. *Un jude nobiliar*. Conflictele patrimoniale purtate între nobilii de la mijlocul secolului al XIV-lea au fost transmise generațiilor următoare care au încercat să le tranşeze cât mai convenabil. A fost evocat procesul pentru jumătatea posesiei Măcicaşu de Sus, purtat cu intermitențe în decada 1358–1368. Ultima fază a litigiului s-a consumat între anii 1388 și 1392, perioadă în care se evidențiază un personaj nou, anume Petru, fiul lui Andrei de Măcicaşu. El va rămâne în atenția documentelor timp de patru decenii, până în anul 1429.

Dispariția pomenitului Andrei de Suceagu a oferit ocazia ca moştenirea ce i se cuvenea fiului său Petru să fie contestată de cei patru băieți ai nobilului Nicolae de Măcicaşu de Jos (*Alsoumachkas*). Ei s-au împotrivit atât încercărilor de introducere a lui Petru (fiul lui Andrei) în posesia moşiei Măcicaşu de Sus (la 16 martie 1388, 27 martie 1389, dar și pe parcursul anului 1390), cât și intenției lui Petru de a-și transforma posesia Măcicaşu în proprietate cu titlu de moştenire (*prenominatus*

---

[37] DRH-C, XIII, p. 495–507, nr. 322–323: *Michaele dicto Darabus, homine eiusdem domini regis.*

[38] DRH-C, XI, p. 239–240, nr. 230; XIV, p. 507, nr. 364.

[39] DRH-C, XI, p. 585, nr. 542; XIII, p. 422–423, nr. 260; XIV, p. 27–28, nr. 28. În 1367 şi 1371, Mihai Darabus a fost desemnat alături de Nicolae, fiul lui Iosif.

[40] DRH-C, XV, p. 449–450, nr. 269.

[41] DRH-C, XV, p. 522–523, nr. 326. Preluarea moştenirii fără opoziție (2 februarie 1379), *ibidem*, p. 534, nr. 333.

Petrus filius Andree volens pretactam possessionem Felsoumachkas appellatam in suum ius hereditarium convertere), la 3 iulie 1391. Timp de trei ani, opozanții au evitat să se prezinte la vreun scaun de judecată, formulându-şi protestele doar în fața reprezentanților desemnați să realizeze punerea în posesie. Nu au plătit nici amenzile pentru absențele nejustificate de la termenele de judecată. În aceste condiții, la 1 mai 1392, avocatul lui Petru a prezentat instanței prezidate de vicevoievod o documentație temeinică și a reiterat intenția nobilului Petru de a transforma posesia Măcicaşu de Sus într-o stăpînire de moştenire. Avocatul a arătat că donația unei jumătăți din posesie (în anul 1313) fusese realizată între doi veri, iar prin moartea fără urmaşi direcți a donatorului, cealaltă jumătate a revenit rudei colaterale, anume bunicului lui Petru. În plus, donația se făcuse cu acordul lui Iosif, cumnatul donatorului şi bunicul opozanților de acum (*de bona voluntate et consensu Ioshep cognati sui*). Totodată, s-a invocat prevederea juridică potrivit căreia punerea în posesie devine necondiționată după trei împotriviri în care opozanții absentează de la termenele de judecată şi nu arată dovezi edificatoare. Sentința finală a fost pe deplin favorabilă lui Petru de Măcicaşu. Se încheia astfel un conflict atipic, fără confruntarea directă a părților în cadrul instanței, verdictul având un temei mai rar întâlnit în practica judiciară medievală[42]. După introducerea necondiționată în posesie (21 mai 1392)[43], Petru şi-a luat măsuri suplimentare de siguranță, obținând transcrierea sub formă de privilegiu a scrisorilor de judecată ale vicevoievodului Bartolomeu şi de punere în posesia moşiei Măcicaşu de Sus (16 aprilie 1393)[44].

Peste ani, Petru de Măcicaşu s-a confruntat în instanță şi cu abatele conventului din Cluj-Mănăştur. Obiectul litigiului era posesia *Kayanthopada*, un teritoriu disputat între abația clujeană şi nobilul Nicolae, fiul lui Iosif, cu multe decenii în urmă (1339). La 11 ianuarie 1417, reprezentantul capitlului din Alba Iulia a cercetat modul de delimitare a posesiei, în temeiul scrisorii de judecată a vicevoievodului Lorand Lepeş. Acesta hotărâse, în noiembrie anterior, ca Petru şi Ştefan de Măcicaşu să cedeze abației o jumătate din posesia amintită[45]. Restituirea nu a fost facilă, pentru că procesul a continuat şi în anul următor. La 22 ianuarie şi 10 mai 1418, părțile s-au confruntat în fața scaunului judiciar prezidat de vicevoievod, şi abia la 1 iulie au convenit asupra divizării posesiei. Abația rămânea cu tot pământul posesiei şi cu pădurea moşiei Măcicaşu (*ipsa silva possessioni Machkas et plane terre totaliter possessioni Kayantho domini abbatis remansissent*), iar nobilii de Măcicaşu cu părțile de la est de hotarele stabilite[46].

[42] Marius Diaconescu, „Documente din arhiva Conventului din Cluj-Mănăştur referitoare la comitatul Dăbâca (cista comitatus Doboka) (1376–1399)", în *Arhiva istorică a României*, Serie Nouă, I, nr. 2, Bucureşti, 2004, p. 14–18, nr. 12. Băieții lui Nicolae erau Blasiu, Ştefan, Petru şi Andrei, primul şi ultimul fiind amintiți încă din 1375.

[43] *Ibidem*, p. 18, nr. 13.

[44] *Ibidem*, p. 19–20, nr. 14.

[45] DL 28787; *Zsigmondköri Oklevéltár*, VI (*1417–1418*), Budapest, 1999, p. 69, nr. 20.

[46] DL 28791, 28792. *Zsigmondköri Oklevéltár*, VI, p. 386, 480, 527–528, nr. 1404, 1894, 2113.

Alte mărturii dezvăluie o nouă ipostază a vieții lui Petru, aceea de jude nobiliar[47]. Primele ştiri datează din 23 iulie 1410, când cei doi juzi ai comitatului Cluj – Toma de Dezmir şi Petru de Măcicaşu/ de Suceagu[48] – adevereau o întâmpinare făcută în contextul unei dispute de proprietate între două familii, apoi întocmeau un raport detaliat către voievodul Ştibor despre greutățile pricinuite în alimentarea conventului clujean cu sarea regală, precum şi abuzurile făcute pe moşia Apahida. De asemenea, şansa a făcut să se păstreze trei acte emise la Apahida, pe 17 septembrie 1410, importante prin numărul lor, care indică amploarea activităților juzilor nobiliari într-una din zilele în care se reuneau. În primul document, juzii au adeverit realizarea unei anchete cu privire la agresarea unui iobag al magistrului Ladislau de Orozfaya (*graviter verberari ac vulnerari fecisset*). Celelalte două acte conțin sesizările unui oştean de vază, Nicolaus dictus *Bolgar* de Thwson, şi anchetele corespunzătoare ale judelui Toma, legate de pagubele ce i s-au făcut: reținerea a şase oi şi pieirea a tot atâtea care aparțineau iobagilor de pe posesia *Bald* (Balda), apoi devastarea posesiei *Fyzkwth* (Sălcuța) şi deposedarea iobagilor moşiei de animalele lor[49].

Peste ani, Petru de Măcicaşu a ocupat iarăşi funcția de jude nobiliar, mai întâi în comitatul Dăbâca (30 septembrie 1422)[50], apoi în cel al Clujului (17 martie, 27 mai şi 15 decembrie 1423; 11 aprilie și 19 iulie 1424; 24 octombrie 1425)[51]. Schimbarea este pur formală, întrucât el a emis documente numai la Apahida și a împărțit funcția colegială mai întâi cu Nicolae, fiul lui Sandrin de Machy, apoi cu Ioan, fiul lui Iacob de Suceagu (de la 19 iulie 1424). Scrisorile de adeverire eliberate atunci se referă la cauze variate: neprezentarea la termenele de judecată, formularea de opreliști, realizarea de anchete şi înțelegeri în privința încălcării hotarelor, a folosirii moșiilor și a bunurilor posesionare, depunerea de jurăminte care să ateste nevinovăția în fața acuzațiilor de tâlhărie și viol etc. Ultimele mențiuni în funcția de jude provin din lunile ianuarie – aprilie 1429. La 17 martie, Petru de Măcicaşu şi Nicolae de Komiadseg, juzi nobiliari de Cluj, au adeverit

---

Delimitarea s-a amânat din nou, pentru că la 29 iulie, oamenii conventului au contestat împărțirea abia făcută, întrucât se omisese o mare întindere de teren (*ibidem*, p. 549, nr. 2212 şi DL 36896).

[47] Atestările sale, la W. Kovács András, *Az Erdélyi vármegyék középkori archontológiája*, Kolozsvár/ Cluj-Napoca, 2010, p. 71–73.

[48] Cele două apelative apar în acte distincte, emise în aceeaşi zi: DL 28141 (Suceagu) şi DF 252860/ Kovács A., Valentiny A., *op. cit.*, p. 303, nr. 289 (Măcicaşu). Este indiciul faptului că Petru de Măcicaşu avea terenuri şi în Suceagu. Vechimea acestei stăpâniri se dovedeşte prin actul din 11 iulie 1356, când părintele său Andrei era prezentat ca „fiul lui Nicolae din Suceagu", cf. DRH-C, XI, p. 27, nr. 26.

[49] Barabás Samu, *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*, I (*1206–1437*), Budapest, 1895, p. 366–368, nr. CCLXXXII-CCLXXXIV.

[50] *Ibidem*, p. 462, nr. CCCLI. Nu figurează în *Zsigmondköri Oklevéltár*, IX (*1422*), 2004, iar W. Kovács András (*op. cit.*, p. 72) îl plasează în comitatul Cluj.

[51] *Zsigmondköri Oklevéltár*, X (*1423*), 2007, p. 150–151, 294, 586–587, nr. 292, 679, 1524; XI (*1424*), 2008, p. 175–176, 354, nr. 426, 861; XII (*1425*), 2013, p. 450, nr. 1156.

efectuarea unei investigații (pe 23 februarie anterior) despre furtul a 16 cai de către un cnez şi trei iobagi din *Zenthgothard* (Sucutard) considerați „răufăcători români" (*malefactores Volahy*)[52].

În tot acest interval, Petru de Măcicaşu este prezentat şi în ipostaza de om de mărturie al voievodului și vicevoievodului ardelean. La 13 decembrie 1421 a fost desemnat să participe la o introducere în posesie, pe 14 octombrie 1425 a fost numit, cu alți zece notabili, să cerceteze pagubele provocate Conventului din Cluj-Mănăştur în vara trecută[53], iar la 5 februarie 1427 a hotărnicit efectiv posesia Sumurducu[54]. După data de 20 aprilie 1429, nobilul a ieşit din atenția documentelor[55], posteritatea sa rămânând obscură.

4. *Un nobil tămăduitor*. Lumea proprietarilor din Măcicaşul primei părți a secolului XVI este ilustrată îndeosebi de protocoalele conventului Cluj-Mănăştur. Registrele fostului loc de adeverire cuprind totalitatea mărturiilor referitoare la un personaj aparte, pe numele său Chiriac de Măcicaşu. Din viața acestuia este luminat documentar segmentul temporal dintre anii 1527 și 1540. El este bine individualizat în cadrul societății locale, în primul rând datorită prenumelui (*Ciriacus*, *Chiriacus*, *Cyryak*), mai rar folosit în onomastica masculină transilvană. Al doilea element de distincție îl reprezintă titlul de nobil care este ataşat, în toate documentele, la numele locului de reşedință: *nobilis Ciriacus de Zentkerezthmachkasi* (1527); *nobilis Ciriacus de Machkasy de eadem Machkas* (1530); *nobilis Cyryakus de dicta Chepegew Machkas* (1534); *nobilis Ciriacus de prefate Chepeghewmachkas* (1540)[56]. În privința familiei lui Chiriac, sursele sunt foarte discrete. Nu i se cunosc ascendența, posteritatea sau rudele colaterale. Prima atestare, din 17 mai 1527, îl arată pe Chiriac de Măcicaşu ca o persoană adultă, capabilă să acorde bani cu zălog. După 12 ani, la 22 aprilie 1539, apare şi dovada faptului că era însurat (*nobili Chiriaco et domine Ursule consorti suis*)[57]. Consemnarea târzie a căsătoriei, precum şi hotărârea lui Chiriac de a-şi face nevasta copărtaşă la o acțiune de zălogire, sugerează că el nu avea încă un moştenitor masculin căruia să i se poată transmite clauzele tranzacției.

Chiriac de Măcicaşu este pomenit îndeosebi cu ocazia realizării unor afaceri imobiliare: şapte zălogiri şi o vânzare. În toate situațiile, partea avantajată a fost nobilul Chiriac, cel care dă bani, fie pentru a achiziționa terenuri, fie pentru a oferi împrumuturi în schimbul unor gajuri. Trei din bunurile preluate (unul cumpărat

[52] DF 252935/ Kovács A., Valentiny A., *op. cit.*, p. 329, nr. 393.
[53] *Zsigmondköri Oklevéltár*, VIII (*1421*), 2003, p. 380, nr. 1238; XII (*1425*), 2013, p. 434, nr. 1125.
[54] Barabás S., *op. cit.*, p. 497, nr. CCCLXXV (hotărnicire poruncită la 24 ianuarie de vicevoievodul Lorand Lepeş).
[55] Ultima mențiune în DF 255257.
[56] Jako Zs., *A kolozsmonostori konvent*, II (*1485–1556*), p. 485, 524, 561, 634; nr. 4189, 4331, 4464, 4747, 4749.
[57] *Ibidem*, p. 619, nr. 4693.

în mai 1534, alte două luate cu zălog în aprilie 1540)[58] erau situate în hotarele localității *Chepegewmachkas*, alte trei se aflau la *Zenthkeresztmachkas* (1527, 1529 şi 1539)[59], iar două terenuri aparțineau de posesia *Badogh*/ *Bwdig* (1530)[60]. Cele opt tranzacții imobiliare realizate pe parcursul a 13 ani dovedesc faptul că nobilul Chiriac de Măcicaşu era înstărit, fiind capabil să ofere sume cuprinse între 10 și 50 de florini. La 8 noiembrie 1530, el a acordat, prin două acte de zălogire, suma de 62 florini (50+12 fl.), iar între 13 și 30 aprilie 1540 a pus la dispoziția celor aflați la strâmtoare suma de 66 de florini (33+33 fl.)[61]. El a ajutat astfel mici nobili ajunşi în situații vulnerabile: sărăcie (1527, 1530, 1534)[62], văduvie (1527, 1534)[63], boală/ infirmitate (*propter suam miseram conditionem et egritudinem, in quibus ipse nunc existeret*)[64]. Dincolo de litera documentelor, rămâne interpretabil raportul dintre intențiile sincere ale nobilului Chiriac, de a-şi ajuta într-un fel vecinii, şi tentația de a profita de pe urma greutăților acestora.

Bunătatea acestui om nu trebuie ignorată sau respinsă, întrucât ultimele două acte referitoare la el, din aprilie 1540, îl prezintă ca medic (*nobili Ciriaco medico de Machkas*)[65]. Este un amănunt foarte prețios prin unicitatea lui, şi extrem de semnificativ sub aspect socioprofesional. Cu certitudine, Chiriac de Măcicaşu a învățat şi a practicat medicina la nivel empiric, neavând nicio pregătire academică. Prenumele său, mai rar uzitat, l-ar identifica rapid în matricolele şi repertoriile universitare publicate, însă căutările nu au dat rezultatele aşteptate. Nobilul ardelean nu este menționat nici în lucrările ori studiile de istoria medicinii, din România sau Ungaria[66]. Această situație este pe deplin explicabilă în condițiile în care viața fostului medic a rămas ascunsă, veacuri la rând, în paginile protocoalelor clujene.

Chiriac de Măcicaşu pare să fie al doilea medic cunoscut din regiunea Clujului, după Johannes Megerlein[67]. El este contemporan cu Wolfgang Theke originar

---

[58] *Ibidem*, p. 561, 634; nr. 4464, 4747, 4749.

[59] *Ibidem*, p. 485, 502–503, 619; nr. 4189, 4252, 4693.

[60] *Ibidem*, p. 524; nr. 4330–4331. Badogh este actualul sat Bădeşti, com. Vultureni, jud. Cluj.

[61] *Ibidem*, p. 524, 634; nr. 4330, 4331, 4747, 4749.

[62] *Ibidem*, p. 485, 524, 561; nr. 4189, 4330–4331, 4464. În 1527 a fost împrumutat fiul răposatului Damian de Măcicaşu, care fusese unul din juzii nobiliari ai comitatului Dăbâca, cu un deceniu în urmă.

[63] *Ibidem*, p. 485, 561; nr. 4189, 4464.

[64] *Ibidem*, p. 502–503; nr. 4252 (26 aprilie 1529).

[65] *Ibidem*, p. 634; nr. 4747, 4749.

[66] Magyary-Kossa Gyula, *Magyar orvosi emlékek,* I-IV, Budapest, 1929–1940; Kapronczay Károly, *Magyar orvoséletrajzi lexikon*, Budapest, 2004; Victor Gomoiu, *Repertor de medici, farmacişti, veterinari (personalul sanitar) din ținuturile româneşti*, vol. 1 (înainte de anul 1870), Brăila, 1938; idem, *Adaos la volumul I din Repertoriul ...*, Bucureşti, 1941; *Istoria medicinei româneşti*, red. V. L. Bologa, G. Brătescu, B. Duțescu, Şt. Milcu, Bucureşti, 1972; *Dicționar cronologic de medicină şi farmacie*, coord. Gh. Brătescu, Bucureşti, 1975, p. 34–48 (anii secolului XVI).

[67] Megerlin a obținut titlul de doctor în medicină la Padova, în 1418, cf. Tonk Sándor, *Erdélyiek*

din Buda, primul farmacist clujean atestat (*nunc vero Colosvariensis apothecarius*, 1543)[68]. De asemenea, Chiriac de Măcicaşu devansează cu câteva decenii primii medici clujeni cunoscuți: Thomas Jordanus (1540–1585), Bernhard Jacobinus (c. 1540–1602) şi Johannes Hertel (c. 1565–1630)[69]. Nu este exclus să fi fost solicitat de magiştrii spitalelor-azil din Cluj (Sf. Elisabeta, Sf. Duh şi Sf. Iov)[70] pentru a trata suferințele pacienților de acolo. Activitățile medicale desfăşurate de acest nobil nu sunt decât deduse: consultarea bolnavilor, practicarea de mici intervenții chirurgicale, prepararea şi administrarea de leacuri etc. Pesemne, medicina nu a fost ocupația de bază a personajului discutat aici, însă ipostaza de doctor i-a adus câştiguri materiale[71] şi un plus de prestanță în societatea locală. Practicarea medicinii de către un nobil este doar aparent surprinzătoare. Cu temei s-a remarcat faptul că „în Transilvania această meserie [chirurgia], spre deosebire de unele țări din Europa occidentală, nu era socotită ca înjositoare şi bărbierii se bucurau de aceeaşi cinste ca şi ceilalți meşteşugari”[72]. În plus, pentru secolele următoare, sunt confirmate şi cazuri atipice: „un doctor care nu iubea medicina”, un medic „informator” şi altul istoric, un doctor dascăl şi negustor[73]. Din această perspectivă, Chiriac de Măcicaşu pare mai aproape de epoca modernă decât urmaşii săi aristocrați (de Szentmárton-Macskás), din secolele XVII–XVIII, care s-au remarcat în domeniile clasice ale administrației, diplomației şi politicii.

Şirul informațiilor despre Chiriac de Măcicaşu se întrerupe la sfârşitul lunii aprilie 1540, fapt explicabil prin săvârşirea din viață a nobilului, şi mai puțin prin lacunele documentare.

Exemplele oferite aici au reconstituit, credem, o perspectivă sugestivă asupra elementelor înstărite şi nobile din Măcicaşul ardelean în secolele Evului

---

egyetemjárása a középkorban, Bukarest, 1979, p. 249–250, nr. 893. În 1423, el este menționat ca paroh al Clujului (*honorabilis viri domini doctoris in medicinis Johanne Meyerleyn de Cionno tunc plebani nostri*), cf. Jakab Elek, *Oklevéltár Kolozsvár története*, I, Buda, 1870, p. 258, nr. CLIX.

[68] Ştefan Pascu, *Meşteşugurile în Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954, p. 224, nota 2 (citează din *Liber civitatis Colosvariensis*, III, p. 81–82, mss.). În decada 1530–1540, pentru tot spațiul românesc sunt cunoscuți 6 medici, 3 farmacişti, câte 2 bărbieri şi doctori în medicină, un băieş şi un chirurg, cf. V. Gomoiu, *Adaos*, p. 184.

[69] Paul Binder, „Medici clujeni din secolul al XVI-lea”, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 30, 1990–1991, p. 199–206.

[70] Samuel Iszák, „Date preliminare cu privire la istoricul spitalelor medievale din Cluj”, în vol. *Din istoria medicinii româneşti şi universale*, coord. V. L. Bologa, Bucureşti, 1962, p. 70–74 (pe baza informațiilor din diplomatariul lui Jakab Elek). Autorul arată că, în mod sigur, magiştrii spitalelor „au recurs la serviciile vreunui bărbier-chirurg sau medic” (p. 72).

[71] Un exemplu apropiat de epoca lui Chiriac, se află în socotelile castelanilor de Bran din anul 1554. Atunci s-a consemnat plata medicului care a tratat ochii unui copil (*medico curanti oculum pueri … dedi 1 fl. 25 asp.*), cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, III, Kronstadt, 1896, p. 488.

[72] Samuil Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția şi schimbul de mărfuri*, Bucureşti, 1958, p. 162.

[73] Nicolae Vătămanu, *Dohtori şi pătimaşi (până la 1800)*, Bucureşti, 1974, p. 146–169.

Mediu. De aici, o singură familie şi-a depăşit condiția modestă de nobili de țară, integrându-se în elita aristocratică a Principatului transilvan. Neamul modern *Macskási de Szentmárton* a dat notorietate locului de proveniență, dar totodată şi-a eclipsat total înaintaşii peste care s-a aşternut, pe nedrept, vălul uitării.

FACSIMILE

1

2

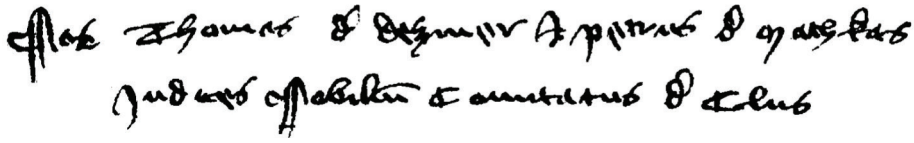

3

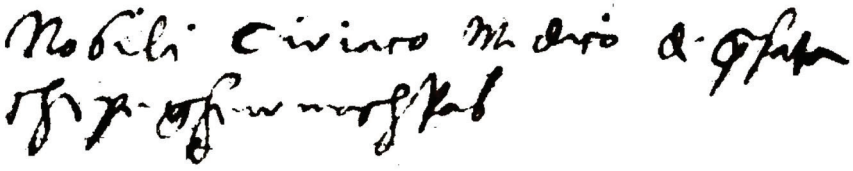

Explicații planșă:
1 – Mențiune despre „*Michael Darabus dictus, nobilis de Giosmachkas*" din 19 septembrie 1357 (MOL DL 26860)
2 – „*Nos Thomas de Dezmer et Petrus de Machkas judices nobilium comitatus de Clus*", 17 septembrie 1410 (MOL DL 73916)
3 – Consemnarea „*nobili Ciriaco medico de prefate Chepeghewmachkas*" la 13 aprilie 1540 (MOL DL 36404, fila 152r)

Date asupra patrimoniului funciar al familiei Lățug de Delinești (secolele XVI-XVII)

Ligia Boldea
C.Ș. II, Muzeul Banatului Montan Reșița
e-mail: lboldea.ist27@gmail.com

Transformările politice și militare care s-au derulat la nivelul Banatului medieval odată cu prima jumătate a secolului al XVI-lea au reconfigurat pentru următorul secol și jumătate structura politico-administrativă a zonei pe fundalul schimbării centrilor de putere zonală. În linii mari, spațiul vechiului banat de Severin, decuplat de comitatele de câmpie intrate sub stăpânirea otomană sub forma vilayetului de Timișoara, și-a continuat evoluția integrat Principatului autonom al Transilvaniei. Documentele epocii definesc această unitate teritorial-administrativă prin formula uzuală a comitatului Severin, aflat sub conducerea unui ban de Caransebeș și Lugoj[1]. Aceste mutații au avut însă un impact mult mai redus asupra structurilor sociale ale vremii; ne referim aici cu precădere la unitățile domeniale și la stăpânii lor, care s-au perpetuat aproape neafectate până la finele veacului al XVII-lea, singurele fluctuații fiind generate de obișnuitele probleme funciare intra- sau interfamiliale. Ne oprim în materialul de față asupra unei asemenea unități domeniale ce a aparținut familiei celui mai longeviv jude nobiliar al Caransebeșului – este vorba despre Ladislau Lățug de Delinești. Am identificat o structură domenială aparte, ce ne oferă tipologia unei evoluții patrimoniale care vine să se alăture altor exemple de caz furnizate de istoria diferitelor nuclee familiale nobiliare ale zonei.

Problema ansamblului domenial al familiei Lățug de Delineşti nu este uşor de abordat. În comparație cu stăpânirile patrimoniale ale multor alte familii nobile române din Banatul montan şi piemontan, care au putut fi reconstituite în bună măsură datorită unei baze documentare suficient de generoase, informațiile asupra moşiilor stăpânite de aceşti nobili sunt modeste. Din punctul nostru de vedere, această realitate este explicabilă prin faptul că avem de-a face doar cu o ramură colaterală, probabil marginală, a uneia din cunoscutele familii nobiliare ale zonei – Măcicăşenii de Tincova, care s-a desprins din trunchiul genealogic

[1] Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, vol. VI, Cibinii, 1793, p. 10. Vezi şi Dragoş-Lucian Țigău, „Banii de Caransebeş şi Lugoj. Considerații asupra atribuțiilor şi competențelor acestora (I-II)", în *Studii şi materiale de istorie medie*, XVI, XVII, 1998, 1999, p. 225–241, 237–251.

cândva la întretăierea secolelor XV-XVI în încercarea de a-şi constitui o structură familială şi patrimonială proprie sub numele de Lățug de Delineşti[2].

Deşi familia Lățug nu s-a numărat printre cele mai înstărite familii nobile bănățene, am constatat că ea a ieșit din anonimat la mijlocul secolului al XVI-lea grație unor membri care, în împrejurări care ne scapă, au dobândit o serie de funcții în ierarhia politico-administrativă și judiciară a comitatului. Am putea spune că exemplul familiei Lățug este oarecum special, căci individualizată sub această denumire la jumătatea secolului al XVI-lea, ea nu a făcut totuşi parte din „noua nobilime de funcție" afirmată în această perioadă. Faptul că am identificat-o ca fiind o ramură a familiei Măcicaş de Tincova face ca ea să se încadreze, prin antecesorii săi, în rândurile vechii nobilimi patrimoniale din banatul de Severin, afirmată anterior, în secolele XIV-XV. Primele mențiuni documentare care datează de la mijlocul secolului al XVI-lea îi pomenesc pe membrii săi în calitate de bărbați aleşi (*egregii, vitezló*), ocupând o serie de demnități de mai mică sau mai mare însemnătate în administrația orăşenească şi provincială. O dovadă care ne indică apartenența lor la nivelurile superioare ale elitei locale, excluzând astfel familia din tagma armaliştilor, care proliferează de la sfârşitul secolului al XVI-lea.

Cel mai proeminent membru al familiei a fost, fără îndoială, Ladislau Lățug de Delinești, care a deținut funcția de jude nobiliar al comitatului Severin timp de 13 ani consecutiv, caz unic în evoluția structurilor administrative, judiciare şi politice ale ținutului. Prezența lui Ladislau Lățug de Delineşti în structurile administrativ-judiciare ale comitatului şi ale oraşului Caransebeş timp de aproape 15 ani, între 1579 şi 1593 a reprezentat, pe lângă neîndoielnica influență deținută de acest nobil, şi o oportunitate a familiei de a-şi consolida poziția în structurile de putere locale, de a-și spori averea și proprietățile funciare. Ascensiunea sa nu a fost întâmplătoare, ci a ținut de o anumită tradiție de familie: tatăl său, Francisc *alias Laczok* Măcicăşanu, este menționat documentar în anul 1552 în calitate de castelan de Caransebeş[3], în timp ce Ioan Lățug/Măcicăşanu, probabil fratele tatălui său, a fost jude al Caransebeşului între anii 1565–1567[4]. În egală măsură, am constatat preocuparea cu care acest nobil

[2] Ligia Boldea, „Aspecte din viața publică şi privată a unui jude nobiliar al comitatului Severin: Ladislau Lățug de Delineşti (1550–1600), în *Banatica*, 25, 2015, p. 57–81.

[3] Pesty Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapest, 1878, p. 264 (în continuare Pesty, *Szörényi*). În această calitate, el a făcut parte, alături de prim-judele George Vaida şi de bărbații aleşi Francisc Băcuț şi Andrei Bertha, din solia trimisă de conducerea Caransebeşului la generalul imperial Castaldo, cu rugămintea de a le fi trimise ajutoare financiare şi militare menite să protejeze oraşul de un posibil atac otoman, iminent în condițiile în care prima ocupație militară a Banatului din anii 1551–1552 a stârnit contrareacția puterii otomane. Vezi Costin Feneşan, „Banatul Caransebeşului şi Lugojului între Habsburgi şi Poartă (1552)", în *Studii şi materiale de istorie medie*, XII, 1994, p. 166–167.

[4] Pesty, *Szörényi*, III, p. 329, 334, 356.

şi-a crescut fiii, cărora le-a dat o educație suficient de temeinică pentru ca ei să-şi poată construi o carieră în structurile administrative şi politice locale şi centrale. Îi regăsim astfel pe Francisc Lățug junior în calitate de vicecomite al comitatului Severin în anii 1604 şi 1607[5], în timp ce fratele său, Gabriel Lățug, a pătruns în aparatul administrativ-judecătoresc al Principatului ca notar şi scrib (*scriba et juratus notarius, irnokok, déak*) în cadrul Cancelariei mari princiare în perioada anilor 1589–1593[6].

Longevitatea în funcție a lui Ladislau Lățug ne-a permis ca, pe baza unui număr rezonabil de documente păstrate[7], să putem reconstitui o seamă de detalii legate de patrimoniul funciar al familiei sale. Din această perspectivă, pe baza tuturor informațiilor documentare pe care le deținem până în acest moment, putem afirma că a fost vorba despre un domeniu patrimonial relativ modest, compus atât din posesiuni care s-au perpetuat în stăpânirea familiei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi pe parcursul veacului următor, cât şi din posesiuni conjuncturale, dobândite pe cale testamentară sau prin anumite alianțe matrimoniale. Stăpânirea în indiviziune, chiar înrudirea cu altă familie notabilă a Caransebeșului, cea a nobililor Fiat de Armeniş, a constituit un alt element pe care ne-am sprijinit reconstituirea ansamblului patrimonial al familiei Lățug de Delinești. Semnalată în acte încă de la finele veacului al XV-lea sub forma unei frățietăți între unii membri ai familiilor Fiat şi Măcicaş[8], regăsim această alăturare familială şi patrimonială şi pe parcursul secolului XVI ca o comunitate de interese funciare între nobilii Fiat şi Măcicăşanu/Lățug[9]. Mărturia convingătoare asupra acestei apropieri este cuprinsă în Conscripția din 1603, în cadrul căreia cele două familii (Fiat şi Lățug) apar înregistrate ca stăpânind în indiviziune două moşii[10]. Am mai putea adăuga faptul că anumite posesiuni care au

---

[5] Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. IV, Budapest, 1883, p. 233, 249 (în continuare Pesty, *Krassó*).

[6] Trochány Zsolt, *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, 1980, p. 188, 193; Ioan Drăgan, „Privire generală asupra nobilimii româneşti din Transilvania în secolele XVI-XVIII", în vol. *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan*, ed. Dumitru Țeicu, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, 2011, p. 294.

[7] Nu avem cum să intuim cât de amplă ar fi putut fi baza documentară care să îl consemneze în condițiile în care arhivele Caransebeşului şi Lugojului, precum şi cele ale comitatului Severin au fost distruse în timpul ocupării banatului de Caransebeş şi Lugoj de către otomani în 1658. Costin Feneşan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Timişoara, 1981, p. 7 (în continuare Feneşan, *Documente*).

[8] Pesty, *Szörényi*, III, p. 81–82.

[9] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privind istoria românilor*, vol. II/4, Bucureşti, 1894, p. 358 (în continuare Hurmuzaki, *Documente*); Pesty, *Szörényi*, III, 247, 255, 290, 309, 323, 329, 330, 361, 368.

[10] Adrian Magina, „Conscrierea porților districtului Caransebeş în anul 1603. Considerații pe marginea unui document", în vol. *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, ed. Ioan-Aurel Pop, Susana Andea, Cluj-Napoca, 2009, p. 292–294.

fost atribuite la început familiei Măcicaş le-am regăsit la cumpăna dintre secolele XVI-XVII în stăpânirea nobililor Lăţug.

Stăpâniri patrimoniale. În mod cert, posesiunea Delineşti a constituit nucleul ansamblului patrimonial al familiei Lăţug. Aşezarea, întâlnită în primele atestări documentare şi sub forma de Dănileşti (*Danilesd, Danilest*), se află astăzi în nordul judeţului Caraş-Severin, între localităţile Reşiţa şi Caransebeş, pe valea Pogănişului, ce este mărginită la nord de dealurile Zăgujenilor şi la sud de culmile ce coboară dinspre Munţii Semenic[11]. În veacul al XV-lea am regăsit aşezarea ca făcând parte din bunurile patrimoniale ale familiei Bizerea de Caransebeş, după cum dovedeşte prima sa atestare documentară din anul 1433[12]. Câţiva ani mai târziu, în 6 februarie 1439[13], regele Albert de Austria atribuie această moşie ca nouă donaţie, alături de alte şapte posesiuni, „nobilului român al districtului nostru Sebeş" Iacob, fiul lui Laţcu de Delineşti (membru al aceleiaşi familii Bizerea), la punerea în stăpânire din 30 aprilie 1439 participând printre vecini şi comitanei „mai cu seamă Nicolae de Măcicaş". Mai bine de un secol nu avem alte informaţii asupra acestei aşezări. De-abia din 1559 putem relua firul datelor istorice, graţie unui act din 19 noiembrie care îl menţionează pe un anume Ioan Măcicăşanu (*Machkassy*) de *Danilest* (Delineşti) participând la rehotărnicirea posesiunilor Apadia şi Lăţcani cerută de nobilii Petru şi Francisc Găman de Bizerea[14]. Dacă, aşa cum bănuim, acesta a fost frate cu Francisc *alias Laczok* Măcicăşanu, tatăl lui Ladislau Lăţug de Delineşti, atunci aceasta a fost modalitatea prin care moşia a ajuns în stăpânirea acestuia din urmă şi a familiei sale. Începând cu 1580, moşia ajunge să figureze în mod clar în stăpânirea familiei Lăţug, unde va rămâne şi pe parcursul veacului următor.

În acest areal din apropierea Caransebeşului se pare că au fost concentrate cele câteva posesiuni ale familiei nobililor Lăţug, cele care s-au constituit de-a lungul unui secol în zestrea lor patrimonială. Ne este însă imposibil să urmărim

---

[11] Dumitru Ţeicu, *Banatul montan în Evul Mediu*, Timişoara, 1998, p. 319; V. Sencu, I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Bucureşti, 1976, p. 45; Nicolae Ilieşiu, *Monografia istorică a Banatului. Judeţul Caraş*, ediţie, note, studiu introductiv Dumitru Ţeicu, Bucureşti, 2011, p. 108.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, vol. I/2, Bucureşti, 1890, p. 582; Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat (origine, statut, studiu genealogic)*, Reşiţa, 2002, p. 172; Dragoş-Lucian Ţigău, „Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII", în *Banatica*, 15/II, 1999, p. 35. Sigismund de Luxemburg a dăruit moşiile Bizere, Calova, Vârciorova, *Zabadfalu*, Rompina, Mal, Slatina, Glimboca, Mihălenţ, Valea, Lăţcani, Dănileşti, Apadia şi Ohabiţa lui Nicolae de Bizerea (militar al curţii regale) şi lui Laţcu (vărul său după tată) moşii care fuseseră confiscate de la ruda lor, Lado de Bizerea, acuzat de trădare.

[13] Costin Feneşan, „Familia Bizere şi moşiile ei de pe Valea Pogănişului (1433–1447)", în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982–1983, p. 274–275; L. Boldea, *Nobilimea*, p. 176. Prin noua donaţie regală, Iacob, fiul lui Laţcu de Delineşti, a dobândit moşiile Delineşti, Apadia, Lăţcani, *Szabadfalu*, *Kysfalu*, *Stryges* şi cele două Ilova.

[14] Pesty, *Krassó*, IV, p. 76.

modul în care domeniul lor familial s-a format, fenomen destul de accesibil în cazul altor familii nobile ale ținutului. Din perspectiva părților componente ale unității lor domeniale două sunt informațiile pe care ne putem sprijini: în primul rând, extrem de relevantă pentru cercetarea noastră este Conscrierea porților realizată în districtul Caransebeş în anul 1603 de către banul Simon Lodi la cererea imperialilor, dornici să cunoască potențialul fiscal al zonei[15]. Potrivit acesteia, familia Lățug apare menționată cu posesiuni în patru localități: la Delineşti, unde Ladislau şi Nicolae Lățug au deținut fiecare câte o poartă fiscală (fiind unicii stăpâni ai moşiei), la *Eokerpatak*[16], unde Nicolae Lățug figurează cu o poartă, la Petnic[17] (unde familia a fost înscrisă de asemenea cu o poartă), precum şi la *Felseo Bolvasnicza*[18] (cu ¼ poartă). În total, se pare că familia Lățug a fost înregistrată ca datorând fiscului princiar 4¼ porți, respectiv în jur de 4 florini. Ca dispunere geografică, primele două aşezări au fost localizate la est de Caransebeş, în timp de Petnicul şi Valea Bolvaşniței s-au situat în sudul comitatului Severin, în depresiunea Mehadica, la confluența dintre fostele districte medievale Almăj şi Mehadia.

O altă serie de documente ne indică situația ansamblului domenial familial către mijlocul veacului al XVII-lea. Este vorba despre demersul pe care bărbatul ales (*vitezleö*) Nicolae Lățug l-a întreprins în fața scaunului de judecată princiar în 16 noiembrie 1641[19], în vederea recuperării unor acte de donație şi punere în stăpânire asupra posesiunilor Delineşti, Apadia, Ohaba, *Pogonicz* şi *Igazo*[20] de la nobila doamnă Dorothea Lazăr, văduva bărbatului ales Petru Lățug de Caransebeş. Potrivit opiniei noastre, asistăm la o clarificare a dreptului de stăpânire între descendenții familiei Lățug, Nicolae fiind probabil fiul lui Ladislau Lățug, în timp ce Petru a fost fiul fratelui acestuia, Nicolae. Din informații disparate ştim că cei doi au stăpânit în comun aceste posesiuni, moştenire de familie,

---

[15] Vezi A. Magina, *op. cit.*, p. 292–294.

[16] Valea Boului, astăzi Păltiniş, în imediata apropiere de Caransebeş. Nicolae Lățug a stăpânit aici împreună cu Petru şi Nicolae Moise şi cu Matei Iojica. Pesty, *Krassó*, II/2, Budapest, 1884, p. 92–93; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania,* II, Bucureşti, 1968, p. 30.

[17] Aici au fost înregistrate ca stăpânind, alături de nobilii Lățug, şi familiile Fiat şi Pribek – o poartă, Gărleşteanu – ¼ poartă, Zăcan – o poartă şi soția unui Băcuț – ¼ poartă.

[18] Bănuim că a fost vorba despre Valea Bolvaşniței, aşezare localizată în fostul district al Mehadiei, la poalele Munților Cernei, şi nu de Bolvaşnița, localizată mai spre nord, în districtul Caransebeşului (D. Țeicu, *op. cit.*, p. 387–388). Ne întemeiem această opinie pe modul în care localitățile au fost menționate în Conscripție, nu în mod aleatoriu, ci enumerate în funcție de zonele unde s-a realizat înscrierea fiscală. Aici, familia Lățug a stăpânit, de asemenea, alături de familia Fiat – o poartă, de soția unui Băcuț – o poartă şi de familia Zăcan – ¼ poartă.

[19] Pesty, *Krassó*, IV, 332.

[20] Aşezarea, astăzi dispărută, a fost localizată *in cottu Themes*, în apropiere de Apadia, în districtul Caransebeşului. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, într-un document datat în 10 martie 1470, aşezarea figura printre proprietățile lui Iacob de Măcicaş şi ale fiilor săi, Emeric, Ladislau şi Ioan. Pesty, *Krassó*, III, Budapest, 1882, p. 421–422; Csánky Dezsö, *Magyarország tőrténelmi főldrajza a Hunyadiak korában,* vol. II, Budapest, 1894, p. 42; C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 342.

cu siguranță. De-abia în anul 1647[21] s-a ajuns la o înțelegere între Nicolae Lățug, pe de-o parte, şi rudele şi condivizionalii săi, pe de altă parte; aceştia din urmă, printre care au figurat Anuca Lățug şi Madina Lățug, au consimțit să îi dea lui Nicolae trei iobagi cu pământ, copii, vite şi un fânaț în satul *Igazo*, respectiv o despăgubire în valoare de 200 de florini ungureşti.

Alte informații incidentale întăresc atât apartenența acestor stăpâniri la unitatea domenială a familiei Lățug, cât şi faptul că ele aveau forța de muncă necesară valorificării lor din punct de vedere economic. Vorbim despre documente în care sunt menționați iobagii nobililor Lățug, chemați să depună mărturie la trasarea unor hotare sau la unele puneri în stăpânire. Bunăoară, în 1588, iobagul lui Nicolae Lățug din *Eokerpatak* s-a numărat printre vecinii care au depus mărturie la reînnoirea hotarelor Caransebeşului, efectuată de reprezentanții principelui şi a Capitlului din Alba Iulia[22]. În 3 februarie 1597, Ioan Bogdan, judele sătesc din satul *Also Vassiowa*, împreună cu iobagii Nicolae *Cholone* şi Dimitrie Florea ai lui Ladislau şi Nicolae Lățug, precum şi iobagul Gheorghe Mladin din Apadia al lui Ladislau Lățug, îşi reprezintă stăpânii la punerea în stăpânire a nobilului Andrei Barcsay asupra castrului Bocşa[23]. Tot la o punere în stăpânire, de data aceasta a nobilului Grigore Tivadar asupra moşiei Brebu, au asistat în 10 octombrie 1640 şi Petru *Rufei*, iobagul din *Igazo* al nobilului Petru Lățug, precum şi Petru *Kerseo*, iobagul lui Nicolae Lățug[24].

Foarte sugestivă ni se pare menționarea, în 5 mai 1590[25], a iobagilor lui Nicolae Lățug, Ioan Farkas şi Stan *Akyri* din *Lonka*[26], prezenți la fața locului pe moşiile Rapolt şi *Arany* (Binținți) din comitatul Hunedoara pentru a asista la întabularea nobililor Francisc Suliok şi Ioan Zopor. Informația prezintă un mare interes în primul rând pentru că certifică faptul că şi familia Lățug, la fel ca alte reprezentante ale elitei nobiliare din ținuturile severinene, a deținut încă din veacul al XVI-lea posesiuni în Principat, în comitatul învecinat al Hunedoarei, unde se va refugia după anul 1658. În al doilea rând, demn de remarcat este faptul că Rapoltul a fost încă de la începutul secolului al XVI-lea una din principalele stăpâniri ale familiei lui Petru *Tarnok* de Măcicaş, o ramură a familiei Măcicaş de Tincova, care la cumpăna secolelor XV-XVI s-a strămutat în comitatul învecinat al Hunedoarei, unde îşi va constitui un patrimoniu funciar considerabil[27]. Dacă

[21] Pesty, *Krassó*, II/2, 120.

[22] *Az erdélyi káptalan jegyzökönyvei (1222–1599)*, ed. Bogdándi Zsolt, Gálfi Emöke, Kolozsvár, 2006, p. 218–221 (în continuare *Erdélyi káptalan*).

[23] Pesty, *Krassó*, IV, p. 193. Vasiova de Jos a fost consemnată în trecut ca sat între Bocşa Română şi cea Germană (Pesty, *Krassó*, II/2, p. 273). Astăzi ea este parte a oraşului Bocşa.

[24] Pesty, *Krassó*, IV, p. 318; Pesty, *Krassó*, II/1, Budapest, 1884, p. 219.

[25] *Erdélyi káptalan*, p. 265.

[26] Aşezarea *Laonka (Lonka,* Lunca), astăzi dispărută, a fost localizată în apropiere de Simeria, în fostul comitat Hunedoara. Vezi Csánky D., *op. cit.*, vol. V, p. 107; Suciu, *op. cit.*, II, p. 363.

[27] Nagy Iván, *Magzarorsyág családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, vol. VII, Budapest,

luăm în considerare opinia istoricului Ioan Drăgan, potrivit căreia Petru Vistier (*Tarnok*) a fost fratele lui Iacob de Măcicaş[28], cel care, după aprecierile noastre, a fost strămoşul familiei lui Ladislau Lățug, atunci lucrurile dobândesc coerență, consolidând ipoteza noastră legată de originile familiei Lățug de Delineşti. De asemenea, în zonă s-au aflat şi stăpâniri ale familiei Gârleşteanu de Rudăria, înrudită prin alianță în secolul al XVI-lea cu familia lui Petru *Tarnok*, pentru ca la mijlocul veacului următor să se înrudească şi cu nobilii Lățug, o Varvara Lățug fiind menționată în 1662 ca soție a unui Nicolae Gârleşteanu în momentul în care, în casa nobilului Gheorghe Vaida din Peştişu Mic (de lângă Hunedoara), mai mulți nobili bănățeni, refugiați din fața ocupației otomane, au fost martori la întocmirea testamenului acestei nobile doamne[29].

Stăpâniri conjuncturale (donații, moşteniri, acțiuni procesuale). Grupul de posesiuni prezentate în rândurile anterioare putem spune că au constituit în timp zestrea patrimonială a familiei lui Ladislau Lățug, perpetuată pe parcursul secolelor XVI-XVII. Alături de acestea am întâlnit în informația documentară o altă serie de stăpâniri, provenite din moşteniri, acțiuni procesuale sau donații, asupra cărora familia a menținut un drept de stăpânire relativ şi temporar. Ele cu greu pot fi încadrate în patrimoniul funciar familial, fiind vorba mai degrabă de părți de moşii stăpânite în indiviziune cu alte familii sau atribuite doar unora dintre membrii familiei Lățug.

În primul rând, trebuie menționate bunurile funciare şi imobiliare dobândite de Ladislau Lățug şi de fiii săi ca drept de moştenire testamentară sau familială. Ele au provenit de la cele două soții ale lui Ladislau Lățug, dovedind astfel faptul că aliațele matrimoniale încheiate de acesta s-au dovedit în timp profitabile.

O moştenire importantă le-a parvenit lui Ladislau Lățug şi fiilor săi, Francisc, Gabriel şi Nicolae, prin testamentul lăsat în urma sa de Ecaterina Pataki, cea de-a doua soție a judelui nobiliar. Nu a fost însă o tranzacție patrimonială fără probleme, căci din documente reiese faptul că aceasta a avut numeroase rude care s-au considerat îndreptățite să-i moştenească părțile sale din averea familială. În consecință, asistăm la o serie de acțiuni procesuale din desfăşurarea cărora putem însă să desluşim în detaliu despre ce moştenire a fost vorba. Litigiul pare să fi debutat în 9 iunie 1582[30], când Gheorghe Dragna, Elisabeta Giurița (soția lui

1860, p. 216–218; L. Boldea, *Nobilimea*, p. 269–272; Adrian Magina, „Constituirea şi evoluția domeniului familiei nobiliare Măcicaş de Rapolt", în *Banatica*, 20/II, 2010, p. 109–130.

[28] Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440–1514)*, Bucureşti, 2000, p. 290.

[29] Costin Feneşan, „Caransebeşul după Caransebeş – note cu privire la destinul nobilimii și orășenimii din banatul Caransebeșului și Lugojului după anexarea de către Poartă (1658)", în *Patrimonium Banaticum*, III, 2004, p. 92; Ligia Boldea, „Tradiție şi continuitate în lumea demnitarilor români ai banatului de Caransebeş şi Lugoj – Gârleştenii de Rudăria", în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XXII, 2014, p. 285.

[30] *Erdélyi káptalan*, p. 126.

Nicolae Lățug), precum şi Sofia, soția lui Gheorghe Birta, i-au interzis rudei lor Ecaterina Pataki, soția lui Ladislau Lățug, să înstrăineze drepturile străvechi de proprietate asupra părților sale din moşiile şi prediile *Eokeorpatak* (Valea Boului), *Rhwgy* (Rugi), *Theowys* (Spini), *Also* şi *Felso Patak, Zylfa, Jugastro* şi Zăvoiul de Sus şi de Jos din districtul Caransebeş, comitatul Severin. Totul pare să fi pornit de la faptul că înainte de moartea sa (survenită cândva între anii 1582–1586), Ecaterina i-ar fi încredințat şi înscris pentru o sumă de bani aceste posesiuni funciare, împreună cu o vie pe dealul Teiuş, soțului ei, judele nobiliar[31]. După moartea Ecaterinei s-a produs totuşi o înțelegere în fața scaunului de judecată al oraşului Caransebeş, condus de prim-judele Ioan Simon senior, părțile aflate în litigiu consimțind să găsească soluții pentru încheierea îndelungatului lor proces pe marginea testamentului Ecaterinei Pataki. În consecință, în 20 ianuarie 1586[32], Ladislau Lățug, ca principal beneficiar al testamentului, s-a pus de acord cu rudele răposatei sale soții (nu mai puțin de 22 de persoane) în ceea ce privea respectivele părți de moşii şi predii, casele din Caransebeş, via de pe dealul Teiuş şi partea de moară de pe râul Sebeş. Potrivit înțelegerii, rudele Ecaterinei i-au lăsat lui Ladislau Lățug şi fiilor săi toți banii, aurul, argintul, casele şi alte bunuri imobiliare din Caransebeş, urmând ca el să nu plătească dijmă pentru via de pe promontoriul Teiuş. În schimb, judele nobiliar lăsa familiei fostei sale soții părțile de posesiuni strămoşeşti menționate, fără a le mai cere nicio despăgubire financiară. Finalizarea procesului s-a produs de-abia în 1591[33] când, la solicitarea principelui, nobilii Francisc Fiat şi Ladislau Bratovan din Caransebeş s-au deplasat la fața locului pentru a-l pune în stăpânire pe Ladislau Lățug asupra bunurilor dobândite pe cale testamentară. În documentele emise cu această ocazie sunt detaliate toate aceste bunuri: cele două case din Caransebeş (dintre care una aflată în piața oraşului), partea de moară ridicată pe râul Sebeş, la capătul pieții oraşului, pe Strada de Jos, o grădină situată în piața suburbiei oraşului, două fânețe, precum şi o grădină alodială din hotarul Caransebeşului. Cu minuțiozitate au fost notate toate vecinătățile, conform practicilor vremii. Putem constata că familia Lățug a dobândit cu această ocazie stăpâniri substanțiale în Caransebeş, care s-au alăturat cu siguranță propriilor lor proprietăți. Un an mai târziu, în 1592[34], judele nobiliar reuşeşte să achiziționeze, în schimbul celor două case primite şi a 60 de florini, o casă a nobilului Ludovic Fiat situată în imediata vecinătate a curții sale nobiliare, ocazie cu care el are posibilitatea să îşi exindă spațiul de locuire familial.

O altă serie de bunuri funciare au fost dobândite de doi dintre fiii lui Ladislau

[31] Pesty, *Krassó*, II/2, p. 93.

[32] *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei 1569–1602*, ed. Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó, vol. I, Kolozsvár, 2005), p. 204 (în continuare *Királyi Könyvei*).

[33] Feneşan, *Documente*, p. 78, 83.

[34] Pesty, *Szörényi*, II, Budapest, 1878, p. 238.

Lățug, respectiv de Francisc şi Gabriel, copii despre care documentele menționează că au fost născuți de prima soție a acestuia, Sofia Pribek. În fapt, în 24 decembrie 1590[35] a avut loc o reglementare a dreptului de stăpânire asupra patrimoniului familial al familiei Racovițanu/ Pribek între urmaşii lui Martin Racovițanu – Matei, Ioan, Andrei şi Sofia. A fost vorba de părți din posesiunile Iaz, Var, Ohaba de Sus, *Zkorcza* şi din prediile *Kzyn,* Ohaba de Jos, Racovița şi *Ztremba* din comitatul Severin, toate posesiuni strămoşeşti ale familiei Racoviță de Caransebeş. Cu această ocazie, fiicele lui Matei şi Ioan, precum şi mătuşa lor, Sofia Pribek, au dobândit părțile cuvenite din averea familială în contul sfertului de fată. Important pentru argumentația noastră este faptul că, în cadrul acestei înțelegeri, partea Sofiei a fost acordată fiilor ei, Francisc şi Gabriel, reprezentați în instanță de tatăl lor, Ladislau Lățug, de unde presupunerea că la acea dată Sofia Pribek era deja decedată.

O serie de alte stăpâniri au fost dobândite la un moment dat de unii membri ai familiei fie prin donații, fie în urma unor acțiuni litigioase cu alte familii nobile. Semnificativ este astfel documentul din 1 mai 1555[36], primul act care face referire la familia Lățug. Conform acestuia, din ordinul lui Petru Petrovici, comite de Timiş, a avut loc împărțirea a două moşii (Bozovici şi Lăpuşnic) şi a nouă predii (*Mynez, Legeden, Pewalacz, Thywko, Zagraddya, Pades, Thergowysthya, Madrisnak, Thyzowicza*) din districtul Almăj între fiii lui Nicolae şi Gabriel Lazăr, fiii şi fiicele lui Mihail Lazăr, fiii lui Ladislau Băcuț, precum şi fiii şi fiicele lui Francisc Lățug. Anterior, aceste moşii au aparținut răposatului Lazăr *Wakmer*, mort fără urmaşi. Scaunul de judecată a dispus împărțirea în mod egal a posesiunilor şi despăgubirile drepte în conformitate cu normele juridice practicate în zonă. A urmat ieşirea la fața locului, ocazie cu care s-au prezentat doi oponenți – Gheorghe Bucur (*Bokor*), care revendică drepturi asupra posesiunii Lăpuşnic, şi Francisc Băcuț în numele fiicelor lui Nicolae Lazăr. Cum primul nu a putut prezenta în termen de 15 zile acte justificative pentru pretențiile sale, evident că nu a avut câştig de cauză. În ceea ce priveşte drepturile fiicelor lui Nicolae Lazăr, acestea ajung la o înțelegere cu Francisc Lățug şi Ladislau Băcuț cu privire la moşia Bozovici şi la prediile respective, în sensul că ele au primit despăgubirile pentru zestrea şi darurile de nuntă care li s-au cuvenit din averea părintească. Constatăm că documentul vorbeşte despre descendenții pe linie masculină şi feminină ai familiei Lățug (din păcate fără a-i nominaliza!), reprezentați în fața scaunului de judecată de tatăl lor, Francisc Lățug, ceea ce ne-a determinat să credem că la acea dată ei erau minori. În opinia noastră, a fost vorba despre Ladislau (viitorul jude nobiliar), de fratele său Nicolae şi de sora lor, Caterina Lățug.

---

[35] *Királyi Könyvei*, p. 366.

[36] Pesty, *Szörényi*, III, p. 271; Gheorghe Ciulei, „Procese civile judecate după jus valachicum în Banat", în *Banatica*, 6, 1981, p. 231; Ioan-Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991, p. 153.

În sfârşit, o altă moşie care s-a aflat la un moment dat, cel puțin parțial, în stăpânirea unui membru al familiei Lățug, a fost Criva din districtul Caransebeş. Între anii 1561 şi 1568 s-a derulat procesul dintre Ioan Fiat, Ladislau Băcuț şi Ioan Lățug (pe de-o parte) şi Gheorghe Moise alături de cumnatul său, Mihail Fodor (de altă parte)[37] pentru dreptul de stăpânire asupra acestei posesiuni. Litigiul s-a complicat la sfârşitul anului 1563 datorită morții lui Gheorghe Moise, cauza fiind preluată de văduva sa, Adviga Fodor, care a cerut mai multe amânări pentru a se putea documenta asupra speței respective. În cele din urmă s-a ajuns la o înțelegere între părți astfel încât Ioan Fiat şi rudele sale (Băcuț şi Lățug) au rămas cu posesiunea Criva, în timp ce moşia învecinată, Domaşnea, a revenit familiilor Fodor şi Moise, urmând a se face o retrasare a hotarelor dintre aceste două moşii.

Din cele ce am putut constata din analiza patrimoniului funciar al familiei Lățug de Delineşti, principalele sale stăpâniri s-au concentrat în proximitatea estică a Caransebeşului, pe valea Pogănişului, fiind vorba despre Delineşti, Apadia, Ohaba, Pălținiş (Valea Boului), *Pogonicz* şi *Igazo* din districtul Caransebeş. În imediata vecinătate, spre nord, s-au întins posesiunile familiei Măcicaş de Tincova, din cadrul căreia am opinat că familia Lățug s-a desprins ca ramură colaterală la mijlocul veacului al XVI-lea. Acestor moşii li s-au mai adăugat Petnicul şi Valea Bolvaşniței din fostele districte Almăj şi Mehadia, localizate în sudul comitatului Severin, probabil reminiscențe ale donației pe care urmaşii lui Francisc Lățug au dobândit-o în anul 1555. În fapt, constatăm că a fost un patrimoniu funciar modest, ce a acoperit necesitățile unei familii nu foarte numeroase care, la un moment dat, a ținut să se separe de trunchiul genealogic principal, individualizându-se sub un alt nume. Ar mai trebui specificat faptul că parte a acestor posesiuni au fost stăpânite în indiviziune cu familiile Fiat şi Băcuț, mărturie a unei înfrățiri patrimoniale închegate încă de la sfârşitul secolului al XV-lea. Mai consistente au fost proprietățile familiale din Caransebeş, unde bănuim că familia a rezidat în permanență. Bunăstarea familiei lui Ladislau Lățug a sporit însă, după cum am constatat, prin acumularea de bunuri funciare provenite din moşteniri testamentare şi familiale, dar şi prin veniturile obținute de câțiva membri ai familiei în urma funcțiilor deținute în plan local şi zonal.

După anul 1658, în contextul ocupării banatului de Caransebeş şi Lugoj de către otomani, familia Lățug a fost nevoită să părăsească comitatul Severinului pentru a se refugia în Principat, acolo unde se pare că avea stăpâniri încă din secolul al XVI-lea. Va reveni în Banatul severinean la finele veacului al XVII-lea, alături de celelalte exponente ale elitei bănățene, în încercarea de a-şi redobândi drepturile şi proprietățile din partea noii puteri imperiale habsburgice care s-a înstăpânit în zonă începând cu anul 1688. În contextul dat, îi întâlnim

[37] Pesty, *Szörényi*, II, p. 271; Pesty, *Szörényi*, III, p. 290, 309, 323, 330, 361, 368; Dragoș L. Țigău, „Familia nobililor Fodor în secolele XVI-XVII", în *Banatica*, 19, 2009, p. 84.

pe descendenții lui Ladislau Lățug în cadrul conscripției caselor şi imobilelor din Caransebeş alcătuite în 30 august 1688[38] din ordinul lui Jakob Wenczel von Sternbach, comisar militar al comitatului Severin. Astfel, un Gabriel Lățug a revendicat casa lui Nicolae Halmagy, Ioan Lățug pe cea a lui Petru Ignat, Petru Lățug a cerut casele lui Dimitri Szöcs, Nicolae Toth şi Lazăr Toth, pentru ca un Ioan Măcicăşanu să revendice, printre altele, două case ale lui Gabriel Lățug ca legitim succesor (*legitimus successor*), o ultimă, dar contondentă dovadă a legăturile familiale dintre Măcicăşeni şi familia Lățug. De asemenea, în lista nobililor proprietari ai comitatului Severin, întocmită tot din ordinul imperialilor în 1695, figurau Gaşpar şi Petru Lățug, precum şi o văduvă din aceeaşi familie[39]. Sunt ultimele mărturii asupra prezenței acestei familii în spațiul bănățean, căci refuzul Curții din Viena de a permite refacerea structurilor patrimoniale şi politico-administrative tradiționale ale Banatului montan şi piemontan a pus capăt pentru totdeauna istoriei elitelor sociale româneşti bănățene de tradiție medievală.

[38] Costin Feneşan, „Caransebeşul la începutul celei de-a doua stăpâniri habsburgice (1688)", în *Revista istorică*, 1–2, 1996, p. 78–85.

[39] Idem, „Comitatul Severinului la sfârşitul secolului al XVII-lea", în *Tibiscum. Studii şi comunicări de etnografie-istorie*, VII, 1988, p. 223, Anexa, doc. XXIV.

Înnobilările din Lugoj în secolul al XVII-lea

Adrian Magina
C.Ș. II, Muzeul Banatului Montan Reșița
e-mail: adimagina@gmail.com

Pe parcursul istoriei sale, Lugojul, alături de Timișoara și Caransebeș, a fost unul dintre cele mai importante centre urbane ale Banatului. Istoria târgului de pe valea Timișului a început în secolul al XIV-lea, importanța sa crescând spre finalul Evului Mediu. Un impact major asupra istoriei arealului de la sud de Mureș l-a avut intervenția otomană de la mijlocul secolului al XVI-lea. În urma campaniei din 1552, teritoriul de câmpie al Banatului, împreună cu centrele urbane Timișoara, Lipova și Becicherecul Mare (Zrenjanin), a căzut în mâna otomanilor. Zonele înalte, respectiv Lugojul, Caransebeșul și Mehadia, împreună cu hinterlandul lor, au rămas în afara dominației otomane, fiind alipite viitorului principat al Transilvaniei. Până la 1658, zona înaltă a Banatului a rămas parte a Principatului autonom, fapt ce a plasat Lugojul în poziția unui centru urban de frontieră. Așezarea în apropierea teritoriilor otomane a avut impact și asupra situației sociale a târgului de pe valea Timișului, o bună parte din locuitori fiind implicați în activitățile defensive de la granița de sud-vest a Transilvaniei, prin aceasta beneficiind de politica de înnobilări a principilor transilvani.

Istoria elitelor din banatul Caransebeșului și Lugojului a beneficiat în ultimii ani de interesul mai multor istorici români[1]. Cea mai cuprinzătoare abordare asupra fenomenului înnobilărilor în spațiul bănățean îi aparține lui Costin

[1] A se vedea în acest sens studiile Ligiei Boldea, „O familie nobilă română a Banatului montan în epoca Principatului: Mâtnicenii de Ohaba Mâtnic", în *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan*, ed. Dumitru Țeicu, Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, 2011, p. 235–269; eadem, „Tradiție şi continuitate în lumea demnitarilor români ai banatului de Caransebeş şi Lugoj: Gârleştenii de Rudăria", în *Analele Banatului*, Serie-Nouă, Arheologie-Istorie, XXII, 2014, p. 275–294; Dragoş Lucian Țigău, „Familia Fiat de Armeniş în secolele XV-XVII", în *Banatica*, 14, 1996, p. 21–51; idem, „Familia Bizere-Găman în secolele XV-XVII", în *Banatica*, 15/II, 2000, p. 31–68; idem, „Familia nobililor Peica de Caransebeş în secolele XVI-XVII", în *Banatica*, 17, 2005, p. 232–253; idem, „O familie de orăşeni nobili: Ivul de Caransebeş (secolele XVI-XVII)", în *Studii şi cercetări. Actele simpozionului „Banatul-trecut istoric şi cultural"*, Zrenjanin-Novi Sad, 2010, p. 1–16; Livia Magina, „Un destin feminin în Banatul sfârşitului de secol XVI: Barbara Moise", în *Analele Banatului*, Serie-Nouă, Arheologie-Istorie, XIX, 2011, p. 285–296.

Feneșan, care în 2007 a publicat un volum de documente privitoare la diplomele de înnobilare și blazon din secolele XVI-XVII[2]. Din cele 72 de documente incluse în volumul respectiv, un număr de 35 (48,6%) au legătură într-o formă sau alta (înnobilări, scutiri de taxe) cu orașul Lugoj.

La fel ca peste tot în principat, și în cazul banatului de Caransebeș și Lugoj exista o elită tradițională, apărută în decursul secolelor XIV-XV. Această elită nobiliară, compusă din câteva familii reprezentative (Măcicaș, Gârlișteе, Găman, Fiat, Ivul etc.) a continuat să se implice activ în viața politică și administrativă locală. Marile familii nu erau implicate doar luarea deciziilor la nivelul banatului de Caransebeş-Lugoj, ori a comitatului Severin, ci controlau și cea mai mare parte a domeniului funciar din zonă. Spre finalul secolului al XV-lea și începutul celui următor, datorită amenințării constante a otomanilor, majoritatea nobilimii din arealul înalt al zonei de la sud de Mureş și-a stabilit reședința într-unul din cele două centre urbane. Preponderent, familiile nobiliare tradiționale s-au așezat la Caransebeș, care l-a finalul secolului al XVI-lea era considerat o adevărată reședință de nobili[3]. Alături de aceste nume reprezentative, documentele înregistrează un palier secund al elitelor, compus din acele familii de importanță strict locală, angrenate cel mai adesea în funcții ale administrației comitatense ori urbane. Permanenta amenințare otomană a determinat în secolul al XVII-lea o nouă dinamică socială, în special în zonele de vest ale Principatului[4]. Implicarea autorităților transilvănene în diversele conflicte militare ale secolului al XVII-lea a determinat nevoia de soldați și, în consecință, a accentuat fenomenul înnobilărilor în rândul categoriilor sociale neprivilegiate. Astfel, la cele două categorii elitare tradiționale din zona de vest se adaugă o a treia, o nobilime nouă, așa-numiții armaliști, donați de principi pentru meritele lor militare. Din punct de vedere numeric, cele mai multe diplome de înnobilare colectivă par să fi fost emise la începutul secolul al XVII-lea, de vreme ce diplomele individuale de înnobilare au cunoscut un ritm ascendent în epoca principelui Gabriel Bethlen şi a celor doi principi Rákóczy, perioadă în care principatul s-a aflat angrenat într-o serie de conflicte europene[5].

Averea noilor privilegiați era una modestă (casă, curte nobiliară, eventual o sesie sau chiar mai puțin), fapt ce nu îi diferența prea mult de statutul orășenilor din cele două centre ale banatului de Caransebeș-Lugoj. Nici statutul lor juridic

[2] Costin Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat,* Timișoara, 2007.

[3] Este constatarea iezuitului Antonio Possevino, cel care a văzut în centrul urban de la confluența dintre Timiş şi Sebeş o *rezidenza di nobili*. A se vedea *Călători străini despre Țările Române*, vol.II, ed. M. Hoban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1970, p. 557.

[4] Pentru acțiunile militare la granița de vest a Principatului autonom al Transilvaniei a se vedea Florin Ardelean, *Organizare militară în Transilvania princiară. Comitate şi domenii fiscale*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2010, p. 132–135.

[5] O analiză a înnobilărilor în secolul al XVII-lea la Ionuț Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară*, Cluj-Napoca, 2005, p. 119–133.

nu era întotdeauna echivalat cu al adevăraților nobili, ei bucurându-se în majoritatea cazurilor de scutirile de taxe la care erau supuși majoritatea contribuabililor. De altfel, în cazul arealului bănățean, nobilimea măruntă pare să fi fost recrutată în special din rândul orășenilor, deși o parte a avut chiar origini iobăgeşti[6].

Așa cum deja menționam, la nivelul spațiului bănățean, Lugojul pare să fi reprezentat cel mai important centru de recrutare a celor înnobilați pentru merite militare în secolul al XVII-lea. Cele zece documente la care mă voi referi în continuare vin în completarea celor deja editate în urmă cu 10 ani de către Costin Feneșan. Temporal acoperă perioada 1611–1643, fiind extrase din fondul de protocoale ale capitlului de Alba Iulia. Întrucât formularistica epocii a fost aproape întotdeauna respectată, am ales varianta editării parțiale a diplomelor de înnobilare. În acest sens, am redat în original (limba latină) numele personajelor care au beneficiat de generozitatea princiară, mențiunile privind casa/reședința celui înnobilat și vecinătățile ei, a blazonului și, acolo unde a fost cazul, a părții referitoare la oficialii implicați cu punerea în aplicare a prevederilor cuprinse în diplomele respective. După cum ușor se poate observa, cele mai multe înnobilări au avut loc în perioada cât funcția ban de Caransebeș-Lugoj a fost ocupată de către Paul Nagy de Deva, cel care nu de puține ori a intervenit la principi pentru răsplătirea celor care şi-au adus contribuția la apărarea zonei bănățene. Dintre cei răsplătiți de către principi, unii se bucuraseră de atributele nobilității, fiind reconfirmați ulterior în categoria celor privilegiați. Este cazul lui Nicolae Farcaş şi a fraților săi sau a lui Petru Szabó, al cărui strămoş a fost înnobilat de către Ștefan Báthory, regele Poloniei. Cu ocazia reconfirmării sale din anul 1632, alesul Petru Szabó primeşte şi dreptul la blazon, un drept pe care, probabil, strămoşul său nu îl avusese. Tot nobil a fost şi Toma Moise, care împreună cu soția şi cei doi fii a fost dăruit de principe cu dreptul de a purta blazon. În aceste cazuri, mărinimia princiară nu s-a coborât asupra modificării statutului social, ci mai ales asupra întăririi acestuia. În cazul celorlalți beneficiari, diplomele indică faptul că proveneau din categoria persoanelor neprivilegiate, benficiind de calificativele de viteaz/viteji. Pentru că la momentul înnobilării cu toții dețineau case în Lugoj, cred că putem afirma fără a greşi că este vorba de orăşeni ce au beneficiat de generozitatea princiară. Frecvența prezenței capetelor de turc pe blazoanele acordate bănățenilor indică, fără dubiu, că cei ridicați în rândul nobilimii au servit în primul rând ca oşteni, în veşnicele conflicte cu otomanii de la frontiera de vest a Principatului[7]. Într-un singur caz din cele expuse în anexe se menționează înnobilarea fără acordare de blazon, şi anume pentru Nicolae Farcaş şi pentru frații săi, George şi Mihail, caz ce nu este cu nimic ieşit din comun.

Un alt aspect pe care diplomele de înnobilare îl pot surprinde, în afară de

[6] Spre exemplu, în anul 1651, la solicitarea banului Acațiu Barcsay, principele George Rákóczy îi înnobila pe foştii iobagi Andrei, Ioan şi Nicolae Ştefan din Lugoj. C. Feneşan, *op. cit.*, p. 188–190.

[7] Este şi constatarea lui C. Feneşan în introducerea la *op. cit.*, p. 42.

beneficiar sau familia lui, este legat de evidențierea unor date privindu-i pe cei angrenați în administrația locală ori asupra unor elemente topografice din orașele bănățene. Bunăoară, în diploma din 1611 este menționat un personaj aproape deloc cunoscut în istoriografia bănățeană, Grigore Németi, care a ocupat în acea perioadă funcția de ban al Caransebeşului şi Lugojului[8]. De asemenea, diploma din 1629 îl menționează pe judele primar al oraşului Lugoj, Ştefan Somogy, fără îndoială identic cu personajul înnobilat în 1611, necunoscut pentru cariera sa administrativă din alte surse. Aceleaşi documente oferă date despre existența a cel puțin două străzi ale oraşului, a unei mori orăşeneşti precum şi a bisericii maghiare, adică reformate, ce se afla în vecinătatea casei scutite a unuia dintre beneficiarii diplomei de înnobilare.

În concluzie, diplomele de înnobilare şi blazon pot oferi o perspectivă aparte de investigare a situației Principatului în epoca modernă timpurie, oferind un câmp de analiză interesant nu doar din punctul de vedere al istoriei sociale, ci şi al aceleia economice, topografice ori religioase.

[8] Prezența lui Grigore Németi în fruntea banatului de Caransebeş-Lugoj a fost practic necunoscută în istoriografie până de curând, cariera s-a fiind reconstituită recent de către Dragoş Lucian Țigău, „Between ephemeralty and fiction. Addenda to the history of the bans of Caransebeş and Lugoj", în *Banatica*, 26/II, 2016, p. 363–367.

Anexe

1

1611, 13 decembrie, Oradea
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. VIII, f. 43–44v.
Ediție: C. Feneșan, *Diplome de înnobilare și blazon din Banat*, Timișoara, 2007, p. 89–92 (după un document ce poartă data de 13 noiembrie 1611, păstrat în colecția Bibliotecii documentare Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș).

Principele Gabriel Báthory, pentru servicii credincioase și merite militare îl înnobilează cu diplomă armalistă pe „Stephanus Somogy ac haeredes et posteritates ipsius utriusque sexus universis". Cu această ocazie îi este scutită de toate taxele, contribuțiile și serviciile datorate fiscului „domum eiusdem in dicta civitate nostra Lugas et platea Zuzani ucza vulgo nuncupata, [vicinitatibusque] domorum Nicolai Tamaila ab una ac Michaelis Desi partibus ab altera, in dictrictu Lugasiensis et comitatu Szőreniensis existentem habitam". Principele cere lui „Gregorio Nemethi, consiliario nostro et comiti comitatus Zolnok Interioris ac Sedis Siculicalis Udvarhely capitaneo, necnon civitatis et districtus Lugasiensis bano", precum și oficialilor comitatului Severin și ai orașului Lugoj să pună în aplicare prevederile diplomei.

Blazon: Scutum militare coelestini coloris, cuius fundum caespes viridis occupat, in cuius campo seu area miles integer erectem stare, thorace lorica et galea ac cothurnis flavis indutus gladioque decurbato succintus, dextra manu gladium vibratum sursum elevatum caputque Turcicum transfixum tenere conspicitur, supra scutum militaris clausa est possita, quam corona seu diadema regium, variis gemmis unionibusque variegatum, ex cono vero galeam teniae seu lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

2

1629, 19 aprilie, Alba Iulia
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. VII, f. 34–34v.

Principele Gabriel Bethlen, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, îi îi trece pe „nobilium Nicolaum Farkas ac per eundem Georgium et Michaelem similiter Farkas, fratris ipsorumque, haeredes et posteritates utriusque sexus universis" în „certum et numerum nostrorum regni nostri Transilvaniae et partium Hungariae eidem annexarum nobilium" și le scutește de toate taxele și contribuțiile „domosque earundem in dicto oppido nostri Lugasiensis plateaque vulgo Közep ucza vocata ac comitatu Zoreniensi existente habitas, cui ab orientali nobilium Iohanni et Wolfgangi Ollar alias Fazakas, meridionali autem Georgii Pinesali domos plateaque versus promonthorium se extendent, item a septentrionali honeste condam Iohannis Andra fundus ac domos, ab australi plagis providi honeste dominabus Emerici Bune relicta domos vicinantur". Punerea în aplicare a diplomei s-a făcut în data de 10 iulie, prezenți fiind „nobilibus iudici primario eiusdem oppidi Stephano Somogy, Iohanne Ollar alias Fazakas, Georgio Beia, provido Iohanne Sarpe, Fraeseszto, Rumin Stuna oppidi Lugasiensis".

3

1632, 6 noiembrie, Oradea
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. X, f. 76–76v; 81–81v.

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Borsa, emite diploma armalistă pentru „egregius Petrus Szabo, honestam foeminam Catharinae Zthanila, consors suae et Martinus, filium eorundem". Strămoșul (avus) lui Petru Szabó, pentru servicii credincioase a fost înnobilat de către Ștefan Báthory, regele Poloniei. Cu această ocazie, principele le scutește de toate taxele, contribuțiile și serviciile datorate fiscului pământurile deținute precum și „domus eorundem in predicto oppido Lugas plateaque vulgo Harasztos ucza vocata vicinitatibusque ab una domus nobilis Georgii Formosel de dicto oppido Lugas ab occidente videlicet, ab altera autem scilicet ab occasu partibus platea cuiusdam publicae, in comitatu Zeoriniensis existentes habitam". La punerea în drepturi a lui Petru Szabó și a familiei, realizată în 15 martie 1633, au participat „Sigismundo Fiat, tricesimatore celsitudinis vestrae Caransebesiensis atque Lugasiensis, Nicolao Peyka, nobili de eadem Karansebes, Georgio Formosel, Gabriele Ztanila, Martino Ilosvay, Stephanus Thott de eadem Lugas".

Blazon: Scutum videlicet militare coloris, in cuius campo sive area homo nigrus extitus amiectu gladioque succintus equo albo praepingerunque, collam flectentis et quasi salcinere conanti insedens, dextra manu palore arboris virentem tenere sub intra autem manus frenum equi dirigere visitur. Supra scutum galea militaris clausa est possita, quam contegit diadema regium gemmis unionibusque decenter variegatum, ex cono vero galeam teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrosque oras sive margines ipsius scuti pulcherre ambiunt sive exornant.

4

1633, 15 aprilie, Gherla
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. X, f. 51v–52

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, emite diploma armalistă pentru „nobilis Thoma Moyses de Lugas ac per ipsum Christinam Haykul, consortem ipsius, necnon Stephanum ac Georgium Moyses, filios suos carnales". Cu această ocazie le sunt scutite de toate taxele, contribuțiile și serviciile datorate fiscului „domum seu curia in oppido Lugas vicinitatibus sacrae aedis seu templi Ungarorum Lugasiensis ab una, ac domus seu curia nobilitaria nobilium Balthasar Vollffgang et Ioannes Fazekas partibus ab altera et comitatu Zeoreniensi existentes habitas" precum și „vineas, vinearumque promonthoriis, allodiatures, agricolationes".

Blazon: Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campis seu area homo integro corpore gladio adelatus sinistrum directo capiteque galea cospecto stare, ad manu dextra hastam sursum possitam, eiusque spadulo caput Thurcicum transfixum resecti sangvine (...) tenere conspicitur. Supra scutum galea militare clausa est possita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter variegatum, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque scuti oras sive margines ipsius pulcherrime ambiunt et exornant.

5

1635, 5 iunie, Alba Iulia
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. VII, f. 156–157

Principele George Rákóczy emite diploma de înnobilare armalistă pentru „strennui Martin Mathe" din Lugoj, soția sa Rusa Gere și copii Mathia, Petru, Nicolae, Ștefan și Gabriel. Cu această ocazie le este scutită de taxe și contribuții casa din Lugoj aflată „in vicinitatibus ab orientali quidem circumspectorum Ioanni Roskicz ac Ioannis Molnar, ab occidentali vero plagis platea seu via publica ad molendinum eiusdem oppidi Lugas deducentis".

Blazon: Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area homo militaribus inductus vespimentis sub nigro insidans equo dextra manu frameam evaginatum quasi in girum agaete ac ad pedes anteriore equi caput Turcicum exerviae resectum humi iatere misitur. Supra scutum galea militari clausa est possita, quam contegit diadema regium galea tenia sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrimae ambiunt et exornant.

6

1635, 16 noiembrie, Ciceu
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. X, f. 81v–82v

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, emite diploma de înnobilare armalistă pentru „strennui Nicolai Haykul ac per ipsum Catharinae Gurbucz, necnon Stephanum, Petrum, Michaelem, Georgium et Ioannem similiter Haykul, filios ipsius". Cu această ocazie le este scutită de taxe și contribuții „domum eorum in oppido nostro Lugas, cui ab una via publica ad molendimum eiusdem oppidi Lugas deducens, ab altera Petri Eöttves, a tertia vero partibus Ioannis Csarán circumspectorum domus advicinantur et comitatu Szeoreniensi existentes habitam".

Blazon: Scutum videlicet militaria coelestini coloris, in cuius campo seu area lepori ab infra vehementer curaenti, aquila dese pervelocissom per arcem in praedam compraehendere velle vistis. Supra scutum galea militaris clausa est possita, quam contegit diadema regium, gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo brachium humanum cubito lenus eminens ensem evaginatum sursum poraectum teneti cernitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

7

1636, 17 aprilie, Alba Iulia
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. X, f. 79v–81

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, emite diploma de înnobilare armalistă pentru „strennui Georgii Nagy alias Szabo ac per eum Martino Szabo alias Nagy, filium eiusdem iam natus". Cu această ocazie „domus eorundem in oppido nostro Lugas comitatusque Szöreniensis existentem

habitam, vicinitatibus domorum nobilium Stephani Pantha ab una ac Petri Jaxa de dicta Lugas partibus ab altera" este scutită de „omni censum, taxarum et contributionum", împreună cu toate „seminaturas, item allodiaturas, vineas et agricolationes".

Blazon: Scutum militaris coelestini coloris, in cuius campo sive area coruna est deposita, ex qua ex eo dimidium naturali colore depisctus erectim starae ac in gutture hasta transfixus esse conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est possita, quam contegit diadema regium, gemmis et unionibus decenter variegatum, ex cono vero galeam teniae sive lemnisci variorum colorum, hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

8

1639, 13 mai, Alba Iulia
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. VIII, f. 129–130

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, emite diploma de înnobilare armalistă pentru „strennui Stephanus Troskitz de Lugas".

Blazon: Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer rubro amiectu inductus extra eusi evaginato rutilanti caput Turcicum infixum sursum, sinistra vero manibus spicam tritici bene maturam tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est possita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus decenter variegatum, ex cono vero galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt exornant.

9

1642, 2 iulie, Alba Iulia
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. VIII, f. 148–149.

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, emite diploma de înnobilare armalistă pentru „strennui Michaelis Racz de oppido Lugas, militis stipendiarii arcis nostrae Lugasiensis".

Blazon: Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer viridi amictu indultus, exoeoque leopardi recinctus, dextra manu bipennem vagina nudum, sangvine conspersum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est possita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter variegatum, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

10

1643, 29 aprilie, 1643, Alba Iulia
MNL OL, F 2 Protocolla, vol. VIII, f. 140–140v.

Principele George Rákóczy, la solicitarea banului de Caransebeș-Lugoj Paul Nagy de Deva, emite diploma de înnobilare armalistă pentru „strenuum Martinum Kadar de

oppido Lugas ac per eum Armaneo Ivul, consortem, Iohannem, Michaelem, Stephanum ac Nicolaum, filios, item Catharina, filiam".

Blazon: Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area brachium humanum resectam, euse evaginato et sangvine comperso, caput Turcicum mitra coopertum, volaque manus compressum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmio atque unionibus eleganter distinctum, e cuius medio brachium humanum priori per omnia simile eminere visitur, ex cono vero galea teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.

Personalmanagement und Anstellungsverfahren in den ersten Regierungsjahren Maria Theresias und im Mandat Ferdinands von Kollowrat bei der Hofdeputation in Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis am Beispiel der fürs Banat zuständigen Hofstellen und des Rats der Temeswarer Landesadministration

Vasile-Ionuț Roma
Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Geschichte
e-mail: vasile.roma@uni-graz.at

1. Einleitung

Die vorliegende Arbeit entstand im Rahmen eines umfassenderen Forschungsprojekts, das das habsburgische Personalmanagement im Banat, im Zeitraum 1716–1753 untersucht[1]. Anlässlich eines Konferenzbesuchs in Graz, im Jahre 2013 teilte uns der Herr Univ. Prof. Dr. Nicolae Bocşan seine Absicht mit, die Initiative eines Projekts zur Verwaltungsgeschichte, in dessen Konzeption der Projektleiter, Univ. Prof. Dr. Harald Heppner, Dr. Sabine Jesner und ich involviert waren mit seinem Rat zu unterstützen und 2014, als unser Projekt ausgereift war, konnten wir ihn und zwei weitere hochkarätige Historiker des Banats, Dr. Costin Feneşan und M.A. Josef Wolf, dank dem Einsatz unseres Projektleiters als wissenschaftliche Kooperationspartner gewinnen. Für die Fachberatung im Jahre 2016 sind wir dem Herrn Dr. Feneşan und für die Fachberatung im Jahre 2017 dem Herrn M.A. Wolf zum besten Dank verpflichtet. Da Herr Dr. Bocşan im Jahre 2016, als unser Treffen mit Dr. Feneşan in Reşița stattfand, bereits erkrankt war und uns im selben Jahr viel zu früh verließ, hatten wir leider keine Möglichkeit zur persönlichen Danksagung. Wir nützen diese Gelegenheit, um ihm unsere Reverenz zu erweisen.

---

[1] Diese Studie ist im Rahmen des SFB-Forschungsprojekts P27488-G18 entstanden. Details dazu siehe in: Sabine Jesner, Vasile-Ionuț Roma, „Personalmanagement in einer neuen Provinz. Das österreichische Banat (1716 –1751/53)", in Franz M. Eybl (Hrsg.), *Via Wien. Musik, Literatur und Aufklärungskultur im europäischen Austausch*, Bochum, 2017, S. 223–225.

Wie aus dem Titel ersichtlich, thematisiert die Arbeit das Personalmanagement und das Anstellungsverfahren in den fürs Banat zuständigen Hofstellen und im Ratsgremium der Temeswarer Landesadministration, in den ersten Regierungsjahren Maria Theresias und im Zeitalter der *Hofdeputation in Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis* – ein Hofmittel, das 1747 durch die Institutionalisierung einer seit 1745 in Wien bestehenden Hofkommission in Erscheinung trat und als Zentralstelle für die Territorien diente, die sich im Titel der Behörde wiederspiegeln.

Das Personalmanagement im Banat stand in den 1740-er Jahren im Zeichen der Reorganisierung nach dem Russisch-Österreichischem Türkenkrieg (1736–1739), mit dessen Auswirkungen sich im Rahmen unseres Projekts Dr. Jesner auseinandergesetzt hat. In dieser Phase sind Versuche unternommen worden, die in den verlorenen Provinzen Serbien und Wallachei beschäftigten Bediensteten in Banat und in anderen Provinzen unterzubringen. In den kommenden Jahren bestimmten die Ereignisse um den Österreichischen Erbfolgekrieg (1741–1748), dessen Gefechte in Bayern, Schlesien oder Italien abgetragen wurden und ebenfalls zu Personalvertreibungen und „brotlosen" Beamten führte, wer ins Banat überging. Um das Anstellungsverfahren zu beleuchten, wird die Mandatszeit des Grafen Ferdinand Alois Krakowsky von Kollowrat (1682–1751) als Hofdeputationspräsident (1747–1751) untersucht.

Im ersten Teil der Arbeit war es erforderlich die Hofstellen zu erörtern, die vor der Hofdeputation mit der Aufgabe der Personalanstellung im Banat betraut waren, um den Wirkungskreis zu zeigen, aus dem das Personal und die Normen dieses Hofmittels stammten. So entstand die Frage nach dem Personalmanagement in den fürs Banat zuständigen Stellen. Es wird gezeigt, welche Personen in der Hofkammer und im Hofkriegsrat bis zur Bildung der Kommission in Banaticis, Transsilvanicis und Illyricis (1745) für das Banat zuständig waren. Die Arbeit zeigt danach, welche Hofstellenmitarbeiter in der Hofdeputation beauftragt wurden und welche von diesen fürs Banat zuständig waren. Im Anschluss daran wird außerdem die Verfassung des Präsidiums der habsburgischen Landesadministration im Banat in den 1740-er Jahren erläutert, um das Milieu zu beleuchten, von dem die Personalanfrage ausging bzw. um das institutionelle Umfeld zu präsentieren in dem das neue Ratspersonal unterkam und wirkte.

Von der Lage der Banater Administration im Jahre 1747 ausgehend wird im zweiten Teil der Arbeit gezeigt, wie der Bedarf an Ratspersonal entstand. Anschließend wird der Weg vom Personalantrag bis zur Ernennung der Räte dargestellt. Es wird gefragt, wie der Personalbedarf in Wien angezeigt wurde, wer sich dort dieser Frage annahm und in welchem Rahmen. Anschließend gilt es zu zeigen, wer die Bewerber waren, woher sie kamen und in welcher Position sie tätig waren bevor sie ins Banat reisten. Um diese Fragen zu beantworten, wurden Bewerbungen und Referate untersucht. Diese zeigen die Identitäten,

Erfahrungen, Eigenschaften und Defizite der Kandidaten, aber auch die mit dem Staatsdienst verbunden Prinzipien und die Normen. Wichtig war es auch die Praktiken zusammenzufassen, die dem Amtseintritt vorausgingen. Die Arbeit zeigt schließlich, wie die Amtsentgegennahme und die Stellenübergabe erfolgten. Zum Schluss wird die Personalentwicklung im ersten Jahr des Nachfolgemandats des Grafen Karl Ferdinand von Königsegg-Erps (1696–1759) als Hofdeputationspräsident (1751–1757) präsentiert, um eine weitere Personalanstellungsform zeigen, die Berufung von Amtswegen.

2. Die Struktur und Funktionsweise der Hofstellen bis zur Bildung der Hofdeputation

Seit der Einrichtung der Landesadministration im Banat unterstand das Personal vor Ort, das aus Militärs und Zivilisten bestand, der Hofkammer und dem Hofkriegsrat in Wien[2].

Die Wiener Hofkammer[3] befand sich 1740 in der Johannesgasse, im Palais *Questenberg*[4]. Sie lag zwar außerhalb der Hofburg, die Entfernung zur kaiserlichen Residenz war aber nicht sonderlich groß, so dass diese leicht und bei Bedarf auch zu Fuß erreicht werden konnte. Seit 1716 war die Hofkammer auf die Mitarbeit der Staatsbank, der Universalbankalität angewiesen, die ihren Sitz 1740 im *Lembruchischen Haus*, in der *Herrengasse* hatte[5]. Die Hofkammer, die Universalbankalität und die ihnen übergeordnete Finanzkonferenz[6] bildeten

---

[2] Costin Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial 1716 –1778*, Timişoara, 1997, S. 39.

[3] Für Details siehe Sonja Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, S.13 und Thomas Fellner, „Die österreichische Zentralverwaltung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749). Geschichtliche Darstellung", in Heinrich Kretschmayr (Hrsg.), *Die Österreichische Zentralverwaltung*, Bd. 1, Wien, 1907, S. 129–131.

[4] P.M.G. Dickson, *Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780*, Bd. 1, Oxford, 1987, S. 221.

[5] *Kayserlich- und Königlicher Wie auch Erz-Herzoglicher, dann Dero Haupt- und Residenz-Stadt Wien Staats und Standes Calender, auf das Gnadenreiche Jahr Jesu Christi MDCCXL mit einem SCHEMATISMO Gezieret*, Wien, 1740, S. 67. Die Schematismen, die unter http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=shb&size=45 abrufbar sind, haben unterschiedliche Titel. Aus redaktionellen Gründen und da sie unter dem obigen Link gefunden werden können, werden sie hier als *Schematismus* mit Angabe des Publikationsjahres zitiert. Zudem hatte die Universalbankalität eine eigene Buchhaltung. Siehe Schematismus, 1740, S. 69–70.

[6] Unter Präsidium des Grafen Gundacker Thomas von Starhemberg (Ministerialkonferenzrat, Direktor und Präsident der Ministerialbankdeputation) standen in der Finanzkonferenz die Räte Graf Alois Thomas Reimund Graf von Harrach zu Rohrau (Camerer, Finanz- und Ministerialkonferenzrat), Graf Leopold Victorin von Windischgrätz (Oberststallmeister, Ministerial- und Finanzkonferenzrat), Graf Ferdinand Krakowsky von Kollowrat (Ministerial- und Finanzkonferenzrat.) und Ferdinand Benedikt Lachemair von Ehrenheim (Hofkammerrat sowie Ministerial- und Finanzkonferenzreferent). Die Finanzkonferenz und die Ministerialkonferenz hatten 1740

das eigentliche *Kamerale*[7]. Die Finanzkonferenz tagte höchst wahrscheinlich in der Hofburg[8].

Im Gegensatz zur Hofkammer und zur Universalbankalität hatte der Hofkriegsrat[9] kein einheitliches Hauptquartier. Seine Abteilungen befanden sich außerhalb der Hofburg. Die Hofratskanzlei befand sich zwischen 1740–1765 im *Kaiserhaus*, in der Wallnerstrasse[10]. Das Kanzleihaus lag in dem *Münzhof,* in der Wollzeile[11] und das Archiv lag mit dem Zeughaus im *Schlosserhof,* in der Seilerstätte[12]. Schaut man sich die Lage dieser Gebäude auf einem Stadtplan an, sieht man, dass sich die Standorte im Umkreis der Hofburg befinden und dass das Kanzleihaus und das Archiv nahe aneinander liegen. Sie lagen zudem in der Nähe der Hofkammer. Der Umzug des Hofkriegsrats in das *Haus am Hof* geschah erst im Jahre 1774[13].

Die Hofstellen waren nach Ressortprinzipien eingerichtet[14]. Ihr Aufbau und ihre Verfahrensweise waren ähnlich, was die Zusammenarbeit, zumindest theoretisch erleichterte. Sie hatten einen Präsidenten und einen Vizepräsidenten. Das Personal war den Ratsgremien, den Kanzleien, den Registraturen, den Expeditionen und Archiven der Hofstellen zugeteilt[15].

Die oberste Finanzhofstelle wurde zu Beginn der Regierungszeit Maria Theresias vom Kammerer Johann Franz Gottfried Grafen von Dietrichstein (1671–1755)[16] geleitet, der diesen Dienst von 1719 bis kurz vor dem Tod versah. Die seit

---

dieselbe Kanzlei, einen gemeinsamen Kanzlisten, Anton Joseph Groß und einen gemeinsamen Kanzleidiener, Johann Berger (Schematismus, 1740, S. 46–47).

[7] Schematismus, 1740, S. 46. Die Hofkammer machte Jahresvoranschläge und die Finanzkonferenz prüfte sie, machte Vorschläge und stimmte ab. Die Universalbankalität hatte die Rolle einer Staatskasse. Die Vota wurden dem Staatsoberhaupt präsentiert. Siehe Thomas Winkelbauer, Nervus Rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700, in Petr Mat`a, Thomas Winkelbauer (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart, 2006, S. 190.

[8] P.M.G. Dickson, *op. cit.*, S. 221.

[9] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia, Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740–1748*, Bd. 1, Wien, 1896, S. 307. Für Details zur Entwicklung des Hofkriegsrats siehe Oskar Regele, „Der Österreichische Hofkriegsrat 1556–1848", in Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs (Hrsg.), *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, Wien, 1949.

[10] Rolf M. Uriisk-Obertynski, *Wien. 2000 Jahre Garnisonstadt*, Graz, 2012, S.17.

[11] *Ibidem*, S.17.

[12] Schematismus, 1740, S. 124 u.; Schematismus, 1747, S. 115.

[13] Friedrich Firnhaber, *Geschichte des österreichischen Militärwesens. Skizze der Entstehung des Hofkriegsrats*, Wien, 1863, Fn. 2, S. 99/9–100/10.

[14] Josef Wolf, „Conceptul de organizare al Banatului Timişoarei. Geneza şi forma de guvernare în perspectivă comparată", in Ioan Bolovan, Ovidiu Ghitta (Hrsg.), *Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Cluj-Napoca, 2015, S. 456.

[15] Siehe Schematismus, 1740, S. 48–58 und vgl. mit dem Schematismus, 1740, S. 112–124.

[16] Karriere: 1696 Hofkammerrat in Graz. 1719 Hofkammerpräsident in Wien.

1735 vakante Vizepräsidentenstelle[17] fiel 1745 an Peter Hillebrand von Prandau (1657–1767), der ebenso bis ans Lebensende amtierte[18].

Dem Vorstand war ein Ratsgremium unterstellt. Dieses teilte sich in einer Herrenbank und einer Ritterbank und umfasste insgesamt zweiundfünfzig Räte. Aus den Reihen der Räte stammten die Referenten der Hofkammer, die 1740 in folgenden Departments eingeteilt waren: Johann Baptist Marx von Zuana hatte das Ressort in *Salz- und Bergwerkssachen*, Johann Heinrich Wanner hatte das Ressort in *Hof- und Reichskameralsachen*, Franz Anton Edler von Safran hatte das Ressort in *Camerali Universali*, *Generalappaltierungs- und Taxsachen*, Heinrich Joseph Koch hatte das Ressort in *Militari Camerali* und *Publica*, Gabriel Gyöngyesi hatte das Ressort in *Hungaricis*, Johann Georg Schwandner hatte das Ressort in *Niederösterreichische Raitsachen*, Franz Ferdinand Geißler hatte das Ressort in *Militari Ökonomico*, Franz Anton Pistrich hatte das Ressort in *Innerösterreichische Sachen*, Johann Anton Pichler hatte das Ressort in *Sachen der Böhmischen Landen* und schließlich Anton Thadeus Vogt von Sumerau hatte das Ressort in *Ober- und Vorderösterreichischen Sachen*[19].

Dem Hofrat standen als Kanzleipersonal zwölf Sekretäre, zehn Konzipisten, neun Kanzlisten und neun Akzessisten zur Verfügung[20]. In der Hofkammerregistratur gab es einen Registrator mit zwei Adjunkten, einen Expeditor mit einem Adjunkten, acht Kanzlisten, sieben Akzessisten und einen Taxgegenhandler[21]. Die Hofkammer hatte eine Kammerprokuratur und eine Expedition für Niederösterreich. Das Hausdienstpersonal der Hofkammer umfasste drei Türhüter, zwei Heizer und einen Boten. Hofkammerpersonal gab es auch im Archiv[22], das einen Sekretär, zwei Adjunkten, fünf Registranten und einen Akzessisten hatte und in der Buchhaltung, die ein Buchhalter, drei Raiträte, fünf Raitoffiziere, zwei Ingrossisten und einen Heizer hatte[23].

Wie die Anfragen an die Hofkammer zu behandeln waren und welche Aufgabe das Personal bis 1745 hatte, das bestimmten die Hofkammerinstruktionen von 1717 und 1732. Dem Präsidenten wurden die an die Hofkammer adressierten Ansuchen übermittelt. War er abwesend, wurde er vom Vizepräsidenten oder

---

[17] Siehe die Schematismen von 1735 bis 1746.

[18] Kariere: 1702–1706 Rat der Ungarischen Kammer in Bratislava; 1706–1715 Resident in Bremen; 1715 Rat der Universalbankalität in Wien; 1735 Direktor der Bankalität; 1745–1767 Hofkammervizepräsident. Siehe „Inventar des Wiener Hofkammerarchivs (VII.)", in *Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs*, II. Serie: Inventare Österreichischer Archive, Wien, 1951, S.151 und Vgl. Schematismus, 1735, S. 57.

[19] Schematismus, 1740, S. 66.

[20] Schematismus, 1740, S. 52–55

[21] *Ibidem*, S. 48–58.

[22] *Ibidem*, S. 58.

[23] *Ibidem*, S. 65–66.

vom ältesten Rat der Herrenbank[24] vertreten[25]. Der Vorstand ließ die Briefe in Bücher vermerken und sandte sie an die Kommission weiter[26].

Die sechs Kommissionen waren nach Materien und Ländern organisiert[27]. Sie setzten sich aus einem Präsidenten, Räten, Sekretäre, Konzipisten Buchhalter, Raiträte, und Diener und hatten im Kleinen die Struktur der Hofstelle in der sie funktionierten, mit dem Unterschied, dass in der Kommission nicht nur Kammerbeamte sondern auch Gesandte des Hofkriegsrats- und/oder der Universalbankalität bzw. Gesandte anderer Hofstellen vorhanden waren[28]. Trafen die Teilnehmer eine Entscheidung, musste diese, laut der Hofkammerinstruktion, dem Hofkammerpräsidenten gesendet werden, damit er sie sie im Plenum des Rates eröffnet[29].

Für das Banat bestand seit 1718 eine Kommission, die *Neoaquistische Subdelegation*[30], die zunächst vom Finanz- und Konferenzrat Bernhard Georg von Mikosch, nach dessen Tod (1721) aber vom damaligen Rat und späteren Präsidenten der Universalbankalität Peter Hillebrand von Prandau geleitet wurde[31]. Im November 1739[32] bestand diese Kommission aus dem Hofkammer- und Universalbankalitätsrat Johann Baptist Marx von Zuana, dem Hofkammer- und Universalbankalitätsrat Franz Paul von Stockhamer, dem Hofkammerrat Heinrich Joseph Koch[33], dem Hofkammerrat von Helferstorffer, Hofkriegsrat im Bereich

[24] Die Herrenbank setzte sich aus Personen des Fürsten- und Herrenstandes, der höchste Rang in der Standesordnung.

[25] Thomas Fellner, *Die österreichische Zentralverwaltung. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749)*. Aktenstücke 1685–1749. Abt. 1, Bd. 3, Wien, 1907, S. 216.

[26] *Ibidem*, S. 216.

[27] *Ibidem*, S. 217.

[28] Für die Struktur der Hofkammerkommissionen siehe Schematismus, 1721, S. 56–63 und vgl. Schematismus, 1731, S. 56–62. Für ihr Ressort bzw. ihre Materien siehe: Schematismus, 1726, S. 58–65.

[29] Thomas Fellner, *op. cit.*, S. 221.

[30] Über die Entstehung der Neoaquistischen Kommission siehe: Sabine Jesner, „...“Ein taugliches Subjectum finden“. Habsburgische Personalpolitik im neu eroberten Banat (1716–1718)", in Franz M. Eybl (Hrsg.), *Via Wien. Musik, Literatur und Aufklärungskultur im europäischen Austausch*, Bochum, 2017, S.201–202.

[31] Zwischen 1721–1723 gab es eine Trennung zwischen den Kompetenzen des Kameral- und Militärpersonals. Behandelte die Kommission militärische Amtsgeschäfte, saßen der Hofkriegsratsreferendar und der Konzipist des Hofkriegsrats in der Kommission. Kamen nur Kammeramtsgeschäfte ins Spiel, tagten nur die Kammerräte in der Kommission und das Militärpersonal blieb aus. (Schematismus, 1721, S. 59 u. Vgl. Schematismus, 1723, S. 59 bzw. Schematismus 1726, S. 65) Wie die Protokolle der Kommission zeigen, wurde das *Neoaquisticum* in späteren Jahren von den Kammerbeamten und den Hofkriegsbeamten gemeinsam abgehandelt. Für die frühere Struktur der Kommission siehe z.B.: Schematismus 1731, S. 62–63.

[32] Für das Jahr 1740 standen uns weitere Ratsprotokolle der Subdelegation zur Verfügung.

[33] Karriere: 1721 Hofkammersekretär (Schematismus 1721, S. 42). Protokollist der Ministerialbankodeputation;

des Generalkriegskommissariats und Kommissariatsamtskanzleidirektor[34], dem Johann Bernhard von Lövenegg, dem Hofkriegsrat Georg von Lachawitz[35] dem Hofkriegsratssekretär Johann Christoph Jenisch, dem Hofkammersekretär Franz Cooper, und dem Hofbuchhaltungsreitrat Johann Paul Stäzer[36]. Die vertretenen Stellen hatten eigene Repräsentanten im Banat. Die Kommission war gleichzeitig für Oltenien, Serbien und Slawonien zuständig[37] und funktionierte nach kommissionellen Prinzipien, d.h. dass sie, wie alle Kommissionen auch Gutachten erstellte, die sie an den Hofkammer- und Hofkriegsratspräsidenten sandte, die sich an den Thron wandten, um die Ratifikation für das angedeutete Vorhaben zu bekommen[38].

Die Vollversammlung oder das *Plenum* des Rates fand in Sessionen statt. Diese hatten zwei Mal pro Woche stattzufinden[39]. In den Sitzungen stimmten die Räte über die Vorschläge der Referenten und Kommissionen ab. Bei der Stimmenabgabe spielte der Rang eine Rolle. Der Vorstand hatte die Stimmen einzusammeln. Die Sekretäre und Konzipisten dienten beim Vorlesen und Protokollieren und schrieben die Vota auf[40]. Der Ratsprotokollist im Jahre 1740 war der Konzipist Karl Ferdinand Altstätter[41]. Fiel das *Votum* der Räte uneinig aus, konnte der Vorstand bei *Secundum Majora* abschließen und mit seinem Votum gegen *Majora* vorgehen[42].

Neben den Plenarratssitzungen gab es die vertraulichen Ratsversammlungen. Diese zweite Form des Zusammenkommens war dazu gedacht, um im überschaubaren Kreis Fragen zu erörtern, die so diskret oder so dringend waren, dass die Ratseinberufung obsolet wurde[43]. Die Sitzungstagespunkte mussten dem Hof, in Form eines Referats eingesendet werden[44]. Nach Wichtigkeit des Inhalts

---

[34] Siehe Schematismus 1737, S. 13 und vgl. Schematismus 1746, S. 14. Im Schematismus 1737 ist ein Ignaz von Löwenegg als Sekretär eingetragen. Um Missverständnisse zu vermeiden, verweisen wir auf das Protokoll der Neoaquistischen Subdelegation vom 18. Oktober 1731 (KA, ZSt MilKom Neoacquistica Akten 3, Zahl 205, fol. 1r.) aus dem ersichtlich wird, dass es sich um den Hofkriegsrat und nicht um den Sekretär handelt.

[35] Ignaz Josef von Höfenstock war Referent des Hofkriegsrates in der Kommission und zwar vor Lachawitz. Zu der Zeit nahmen auch der Hofkammersekretär Mathias Martin Müller und der Hofkammerkonzipist Paul Luchs von Luchsenfeld an den Sitzungen teil. (Siehe KA, ZSt MilKom Neoacquistica, Akten 3, Zahl 206, fol. 1r. u. Vgl. Schematismus 1731, S. 62–63).

[36] KA, ZSt MilKom Neoacquistica, Akten 3, Zahl 297, fol. 1r.

[37] C. Feneşan, *op. cit.*, S. 39.

[38] Für die Arbeitsweise der Kommission siehe C. Feneșan, *op. cit.*, Fn. 2, S. 39–40 und vgl. mit der Arbeitsweise der Hofkammerkommissionen, die auf S. 92-95 präsentiert wurde.

[39] *Ibidem*, S. 211.

[40] *Ibidem*, S. 237–238.

[41] Schematismus 1740, S.54. Er war zudem Ratsprotokollist der Universalbankalität (Schematismus 1740, S. 68). Zwischen 1746–1760 war der Konzipist Franz Xaver Martinitz mit der Protokollführung betraut (Schematismus 1746, S. 54 u. Vgl. Schematismus 1760,S.34). Im Jahre 1760 führte er das Protokoll bereist als Sekretär.

[42] Dies war bereits in der Instruktion von 1681 stipuliert. Thomas Fellner, *op. cit.*, Bd. 2, S. 605.

[43] Thomas Fellner, *op. cit.*, Bd.3, S. 221.

[44] *Ibidem*, S. 221.

ging der Text zuerst an den Präsidenten zur Begutachtung oder direkt an das Staatsoberhaupt zur Ratifikation[45]. Wichtige Fälle oder Uneinigkeiten zwischen der Hofkammer und der Universalbankalität wurden in der Finanzkonferenz ausgetragen. Die Finanzkonferenz war keine Regierungsbehörde im eigentlichen Sinne. Sie hatte nur beratende Funktion, doch sie konnte die Entscheidung des Staatsoberhaupts maßgeblich beeinflussen.

Der Hofkammerpräsident konnte das Personal weder anstellen noch befördern. Er durfte aber über geeignete Personen aus dem Hofkammerpersonalreservoir „reflektieren"[46]. Dies war das Recht des Staatsoberhauptes, der allerdings die Hofkammerexpertise brauchte. Die Inländer hatten Vorrang. Ausländer waren zwar nachgestellt, aber nicht ausgeschlossen, falls sie *gute Qualitäten* zu bieten hatten[47]. Von den Kandidaten erwartete man: Dienstalter, Redlichkeit, Verwendung, Erfahrung, Treue, Verdienste, Eifer – alles in einem, gute Dienste.

Bei der Aufnahme des Kanzleipersonals wurden Sekretäre und Referendare[48] zur Erstellung eines Dreiervorschlags (*Terna*) und beim Buchhaltungspersonal der Buchhalter vernommen[49], um die Kandidaten in Ordnung ihrer Eignung für den Posten zu reihen. Im Falle der Anstellung von Beamten in den Provinzen fiel diese Aufgabe der Landesadministration zu[50] und die vorbereitende Expertise für den Ratsbeschluss fiel der Neoaquistischen Subdelegation zu. Idealkandidaten für den Hofkammerrat waren Personen, die in den Provinzen gedient hatten. Die Empfehlungen und Erfolge, auch die der Vorfahren, mussten im Rat erörtert werden[51]. Der Dreiervorschlag (*Terna*) und die Ratsbeschlüsse (*Vota*) flossen in einem Referat zusammen, dessen Punkte der höchsten Ratifikation bedurften, um in die Praxis umgesetzt zu werden[52]. Wie die Hofkammerakten zeigen, wurden die Referate mit der Formel *Placet* sanktioniert. Viele Referatsunterlagen tragen die Notizen des amtierenden Staatsoberhauptes.

Von den Räten verlangte die Instruktion, dass sie ein Rechtsstudium vorweisen, die Gerichtspraxis absolvieren und dass sie sich in den Statuten und Verordnungen einlesen[53]. Den Räten waren die Sekretäre, den Sekretären aber die Konzipisten untergeordnet. Wie die Berufsbezeichnung erahnen lässt, waren diese mit dem Entwerfen von Konzepten betraut. Unter den

---

45 *Ibidem*, S. 237–238.
46 *Ibidem*, S. 208.
47 *Ibidem*, S. 225.
48 Für die Definition des Begriffs siehe *Brockhaus Conversations=Lexikon*, Leipzig, 1811, Bd. 8, S. 313.Quelle: http://www.zeno.org/Brockhaus–1809/K/brockh–1809-081-0313
49 Thomas Fellner, *op. cit.*, Bd. 3, S. 226. Fürs Buchhaltungspersonal war der Buchhalter zu befragen.
50 Sabine Jesner, *op. cit.*, S. 203.
51 Thomas Fellner, *op. cit.*, Bd. 3, S. 208.
52 *Ibidem*, 226.
53 *Ibidem*, S. 209.

Konzipisten standen die Kanzlisten, Akzessisten, Kanzleidiener und die Rollisten. Die Kanzlisten vervielfältigten Schreiben. Diesen Auftrag bekamen sie von den Sekretären[54]. Die Registratoren, die mit ihrem untergeordneten Personal Urkunden und Briefe aussortierten und intabulierten[55], durften sich der Hilfe der Kanzlisten fürs Abschreiben und Kollationieren von Dokumenten bedienen[56]. Mit dem Erstellen von Akten waren die Akzessisten betraut[57]. Die Kanzleidiener und Rollisten waren für die Botengänge und Aktentransporte zuständig[58].

Wie aus dem Text der Instruktion von 1732 ersichtlich, änderte sie die Funktionen des Personals nicht, sondern nur das Setting der Sessionen. Der Text ist an Personen adressiert, die genau wussten, was sie zu tun hatten. Die Referendare mussten im Plenum vortragen. Ausgenommen waren die vertraulichen und die kommissionellen Fragen[59]. Die Instruktion änderte die Stimmenreihenfolge, insofern die Referendare ihr *Votum* zuerst abzugeben hatten[60]. Nur die Referendare durften die Referate an den Hof verfassen[61]. Die Sekretäre schrieben die Relationen und die Protokolle[62]. Das Buchhaltungspersonal hatte den Rechnungsstand zu erfassen, Einzelrechnungen in Haupttabellen einzutragen und die Rechnungszensur zu führen[63]. Nur die Militär- und Raitkommission sowie die Kommission *im Neoaquisticum* überlebten. Es ist nicht verwunderlich, dass wir auf die Hofkammerakten, die in den 1740-ern ins Banat ausgesandt wurden, neben der Unterschrift des Präsidenten, die Unterschriften der damaligen Hofkammermitglieder der Kommission der Räte Zuana, Koch, Cooper, Caraffa, Harruker Grieblpauer, der Sekretäre Cooper, Kullmann, Luchs[64], der Kanzlisten Pointner, Adam Ingruber, der Registraturkanzlist Anton Gruber, des Registrturbeamten Mardschläger und des Expeditors Leopold Christian Mohr finden. Bestimmte Schreiben wurden anonym, mit der Formel *der Präsident und die Räte* versehen. Aber die Akten wurden nicht immer vom Präsidenten unterzeichnet. Manchmal reichte es aus, wenn sich ein Hofkammerrat und ein Hofsekretär mit einem Kanzlist einen Fall ausfertigten[65].

---

[54] *Ibidem*, S. 242.
[55] *Ibidem*, S. 239.
[56] *Ibidem*, S. 239.
[57] *Ibidem*, S. 240.
[58] *Ibidem*, S. 211 und S. 244.
[59] *Ibidem*, S. 413.
[60] *Ibidem*, S. 416.
[61] *Ibidem*, S. 417.
[62] *Ibidem*, S. 417.
[63] *Ibidem*, S. 418.
[64] Trócsányi Zsolt, „A subdelegatio (Commissio) Neoaquistica és Erdélyi Hatásköre 1719-1745, in Ember Győzö, Fábiánné Kiss Erzsébet (Hrsg), *Levéltári közlemények*, Budapest, 1980, S. 175-187.
[65] Siehe z.B. OestA, FHKA, NHK, ABA 14, Dezember 1744, fol. 38r und 45r.

Die Hofkammerinstruktion Maria Theresias von 1745 reduzierte die Teilnehmerzahl an den Sessionen der Hofkammer auf acht Räte mit zeitlich begrenztem Referendarmandat[66]. Der Zeitgeist verlangte Reformen, denen 1741 die Finanzkonferenz die Neoaquistische Kommission, die Bank des Staates und das ganze Hofkammerpersonal zum Opfer fielen. Bis 1747 fiel das Hofkammerpersonal auf hundertfünf Bedienstete zurück. Sichtbar sind die Reduktion des Rats- und Konzeptpersonals und die Zunahme der Sekretäre und Kanzlisten[67].

Ähnliche Verhältnisse zeigen sich in den 1740-er Jahren im Hofkriegsrat, der vom Feldmarschall Johan Philipp Josef Graf von Harrach zu Rohrau (1678–1764) geleitet wurde. Harrach fing seine Karriere beim Militär an[68] und wurde als geheimer Rat 1726 beeidet[69]. Zum Präsident des Hofkriegsrats wurde er im Jahre 1738. Sein Stellvertreter, Feldmarschall Ludwig Andreas Graf von Khevenhüller zu Aichelberg (1683–1744), der sein Mandat als Vizepräsident 1739 aufnahm, kam wie Harrach aus den Reihen der oberen Militärschicht[70].

Der Hofkriegsrat hatte ein Ratsgremium, das 1740 sechsunddreißig Räte umfasste. Die Räte waren in einer Ritter- und Gelehrtenbank bzw. in einer Herrenbank aufgeteilt. In der Gelehrtenbank saßen Akademiker und Anwälte[71], in der Herrenbank hauptsächlich Militärs[72]. Unter den Militärs gab es Regimentsleiter mit verschiedenen militärischen Dienstgraden wie Feldmarschalle, Feldmarschallleutnants, Feldzeugmeister, Feldwachtmeister, Generäle und Hauptmänner. Einige übten Leitungsfunktionen in den Provinzen aus, wo sie Gouverneure, kommandierende Generäle, Kriegskommissare und

---

[66] Friedrich Walter, „Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740–1780)", in Heinrich Kretschmayr (Hrsg.), *Die Österreichische Zentralverwaltung. Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848)*, Abt.2 Bd. 1, Hbd.1, Wien, 1938, S.64. und Friedrich Walter, Österreichische *Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte 1500–1955. Aus dem Nachlass herausgegeben von Adam Wadruszka*, Wien-Köln-Graz, 1972, S. 92.

[67] Schematismus 1747, S. 41–48.

[68] Karriere: 1700 Oberstleutnant; 1701–1714 in Italien mobilisiert; 1708 Feldmarschalleutnant; 1716 vor Temeswar und 1717 vor Belgrad präsent; 1723 Feldmarschall; 1739–1762 Hofkriegsratspräsident. Siehe: Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Wien, 1861, Teil 7, S. 381.

[69] *Wiener Zeitung*, Nr. 99 vom 11. Dezember 1726, S. 7.

[70] Karriere: 1701–1714 mobilisiert im Krieg; 1707 Kämmerer; 1716 vor Temeswar präsent; 1723 Regimentsinhaber; 1733 Generalfeldmarschallleutnant; 1733 Festungskommandant in Esseg; 1734 –1736 mobilisiert in Italien; 1737 Feldmarschall; Hofkriegsrat; 1738 mobilisiert im Banat; 1739 Kommandant; 1741 mobilisiert in Schlesien. Siehe: Constant von Wurzbach, *op. cit.*, Teil 11, S. 225.

[71] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia. Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740–1748*, Bd. 1, Wien 1896, S. 315.

[72] Siehe Schematismus 1740, S. 113 und vgl. mit Friedrich Walter, „Die Geschichte", S. 23.

Festungskommandanten waren[73]. Von den in Wien anwesenden Mitgliedern der Herrenbank wurden nur die fünf dienstältesten Räte bezahlt und in Sitzungen, den so genannten *Sessionen* zur Geschäftsabhandlung einberufen[74]. Laut Norm wurden in Sitzungen rechtliche (*Judicialia*) und öffentliche (*Publica*) Materien erörtert[75]. Die *Judicialia* wurden von Hofjustizräten[76], Mitgliedern der Herrenbank unter dem Präsidium des Vizepräsidenten erledigt[77]. Die *Publica* teilten sich in militärischen und administrativen Fragen.[78] Dafür waren die Referendare[79] und Kommissionen[80] zuständig[81]. Die Aufgabe eines Referendars war die Korrespondenz zu präsentieren, sein Gutachten zur Abstimmung zu bringen, abzustimmen[82] und die vom Präsidenten unterschriebenen Konzepte in die Kanzlei zu schicken[83]. Das Ergebnis der Session war ein Insinuat oder Referat an den Hof[84].

Im Schematismus von 1740 sind Georg Christoph von Lachawitz[85], Ignaz von Koch, (1697–1763)[86] Thomas Augustin von Wöber (1692–1771)[87] Joseph von

---

[73] Siehe Schematismus 1740, S.113–117.

[74] Die Besoldung der Hofkriegsräte war auf Kontributionsgeldern aus den Provinzen angewiesen. Siehe: Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd.1, S. 309.

[75] *Ibidem*, S. 310–311.

[76] *Ibidem*, S. 310.

[77] *Ibidem*, S. 315.

[78] *Ibidem*, S. 310–311.

[79] *Ibidem*, S. 315.

[80] *Ibidem*, S. 311.

[81] Thomas Fellner, *op. cit.*, Abt. 1, Bd. 3, S. 441.

[82] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia, Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740–1748*, S. 315.

[83] *Ibidem*, S. 315.

[84] *Ibidem*, S. 315.

[85] Karriere: Seit 1706 im habsburgischen Dienst. Feldkanzleidienste im Spanischen Erbfolgekrieg (1701–1714) und im Österreichisch-Venezianischen Türkenkrieg (1714–1718); im Dienste Eugen von Savoyen. Bis 1726 brachte er es zum Hofsekretär. 1726 Rat und Referendar. Er bekam seine Ernennungsunterlagen aus der Kanzlei des Hofkriegsrats und legte sein Eid vor dem Präsidenten des Hofkriegsrats. Siehe: *Wiener Zeitung,* Nr. 84 vom 19. Oktober 1726, S. 7.

[86] Karriere: 1718, mit 22 Jahren Kurier des Prinzen Eugen von Savoyen in den Niederlanden; 1720 Konzipist in der Hofkanzlei. 1721 bis 1723 Konzipist in der Österreichischen Staatskanzlei; 1723 Sekretär des Prinzen Eugen von Savoyen; Aufnahme im Hofkriegsrat;1728 Rat und 1729 Referendar. 1742 Kabinettssekretär. 1762 Mitglied des Staatsrats. Siehe: Rudolf Vierhaus, *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, 2. Ausgabe, Bd. 5, München, 2006, S. 766; sowie Max Brauchbach, *Die Geheimdiplomatie des Prinzen Eugen von Savoyen*, Köln, 1962, S. 21–23; Schematismus 1721, S.103 und Schematismus 1723, S.103.

[87] Karriere: 1721 Konzipist im Hofkriegsrat. Als Konzipist war er 1721 in Milano und 1724 in Belgrad delegiert. 1726 Sekretär; 1728 Rat und 1731 Referendar. Siehe: Wilhelm Georg Rizzi, *Bartolomeo Altomonte in Hagenberg und eine Hypothese zur Baugeschichte der Schlosskapelle*, S. 440. Quelle: http://www.zobodat.at/stable/pdf/JOM_160_0423-0453.pdf. Details zur Karriere im Schematismus

Dierling[88] und Adam Ortwein von Weingarten[89] als Referendare verzeichnet. Keiner saß in der Herrenbank. Keiner trug Militärdienstgrade[90]. Sie waren Zivilisten und kamen in den Rat aus dem Kanzleidienst[91]. Lachawitz wurde 1726 gleichzeitig Rat und Referendar. Koch, Wöber und Dierling wurden im Jahre 1728 zuerst als Räte aufgenommen. Referendare wurden sie zu unterschiedlichen Zeiten: Koch im Jahre 1729, Wöber im Jahre 1730, Dierling und Ortwein im Jahre 1736.

Jeder Referendar hatte ein *Referats-Department*, das nach Materien bzw. Gebieten geordnet war. Lachawitz war *Referent für Artillerie und Zeugsachen*[92]. Zudem war er *Kanzleisenior*[93]. Als solcher, war er für die Verteilung der Kanzleitaxen verantwortlich[94], die jeder Militärist bei der Anstellung und Beförderung zu zahlen hatte und als Zulage[95] zu den aus der Kontribution der Provinzen[96] von der Hofkammer als Lohn der Hofkriegsratsbeamten angewiesenen Gelder dienten[97]. Koch war *Referendar für Innerösterreich, den Niederlanden, das Reich und die Marine*. Weingarten hatte das Italienreferat[98] und Dierling das Justizreferat[99].

1721, S. 109, Schematismus 1724, S. 102, Schematismus 1726, S. 101, Schematismus 1729, S. 100, Schematismus von 1731, S. 101.

[88] Karriere: 1715 Sekretär des Botschafters Lothar Josef Georg Königsegg in Antwerpen; 1718 Sekretär des Botschafters Damian Hugo Graf von Virmond in Konstantinopel. 1722 Resident an der Hohen Pforte. 1722 Titulatur eines Rats. 1728 wirklicher Hofkriegsrat. 1736 Referendar. 1745 Justizrat. Siehe: *Wiener Zeitung*, Nr. 1642 vom 26 April 1719, S. 12; Schematismus 1721, S. 239; Schematismus 1722, S. 239; Monatsblatt der Kais. Kön. Heraldischen Gesellschaft *Adler*, Nr. 124/1891, Bd. 3, Nr. 4, S. 24.

[89] Karriere: Kriegssekretär in den Niederlanden. 1735 Rat in Wien. 1736 Referendar. Siehe: Schematismus 1735, S. 96 und vgl. Schematismus 1738, S. 116. Siehe: *Großes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste...*, Bd. 54, Leipzig und Halle, S. 745.

[90] Schematismus 1740, S. 117–118.

[91] Der Feldkriegskanzleidienst ermöglichte den Zugang zu einer Stelle im Hofkriegsrat. Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd. 1, S. 332.

[92] *Wiener Zeitung*, Nr. 84 vom 19. Oktober 1726, S. 7.

[93] Schematismus 1740, S. 117.

[94] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd. 1, S. 315.

[95] *Ibidem*, S. 310.

[96] *Ibidem*, S. 309.

[97] *Ibidem,* S. 310. Die Löhne des Hofkriegsratspersonals betrugen 1741–1743 ca. 73.098. Davon bezog der Präsident: 18.000 fl.. Der Vizepräsident hatte 800 fl., die Referenten 3000 fl. und die bezahlten Räte 1500 bis 2300 fl. Mit Ausnahme eines Sekretärs der 1000 fl. bezog, verdienten die Subalternen unter 1000 fl.

[98] Andreas Lazarus von Imhof, *Des neueröffneten historischen Bilder-Saals zehender Theil in welchem die allgemeine Welt-Geschichte unter den Kaisern Carl dem Sechsten und Carl dem Siebenden vom Jahr 1734 bis zum Jahr 1743 enthalten*, Nürnberg, S. 286–287.

[99] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 315.*Ibidem,* S. 309.

Wöber leitete das Referat für Ungarn, das vorher Ignaz Josef von Höfenstock abwickelte[100], sowie das *Referat für den Orient, für Serbien, Siebenbürgen und das Temeswarer Banat*[101].

Trotz Zugehörigkeit zu einem bestimmten Department scheinen die Einflusssphären der Referendare 1740 nicht streng eingegrenzt gewesen zu sein[102]. Bei der Erledigung der Amtsgeschäfte kam es oft vor, dass sich der eine oder andere Rat in ressortfremden Materien einbrachte. Koch, der vom April bis Dezember 1740 als Hofkriegsrat in einer Hofkommission teilnahm, brachte sich mit seinen Vorschlägen zum Personal im Banat[103] in Fragen ein, die im Zuständigkeitsbereich Wöbers verankert waren und Wöber, dem das Banat Department oblag, mischte sich oft in der Justiz ein[104], die in der Regel der Vizepräsident zu beaufsichtigen hatte.

In einem Schreiben vom 7. September 1740[105] beschwerte sich Khevenhüller über die willkürlichen Eingriffe Wöbers in den Angelegenheiten anderer Räte. Zudem kritisierte er die Missstände die im Rat und in der Kanzlei herrschten und forderte umfangreiche Maßnahmen.

Dort schrieb er, dass die „Publica" nur vom Harrach und Wöber erledigt werden, dass die Referendare außerhalb der Sessionen Entscheidungen treffen würden, dass sich der Präsident nicht durchsetzen könne und dass er als Vizepräsident über Umwege von Referaten erfahre. Die Referendare würden außerdem die Abfertigung der Referate an Subalterne delegieren[106]. Unter dem Rat standen zu der Zeit achtundzwanzig Sekretäre, achtzehn Konzipisten, zwanzig Akzessisten, siebzehn Kanzlisten, ein Registrator mit zwei Adjunkten, drei Registranten, ein Expeditor mit zwei Adjunkten, drei Registranten und vier Archivbeamte. Mit den zwei Türhüter, dem Heizer und den vier Dienern gab es einhundertneunundvierzig Mitarbeiter[107].

Unter den Beschwerden der Zeit befindet sich eine anonyme Denkschrift, die den Einsatz der Referendare im Anstellungsverfahren des Hofkriegsrats mit den Worten kritisiert:

---

[100] *Ibidem,* S. 316.

[101] Andreas Lazarus von Imhof, *op. cit.*, S. 286–287.

[102] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 312.

[103] OeStA, FHKA, NHK Banater A 66 [enthält BA PC, Nr. 12 und Nr. 14, 1740], fol. 73r–74v.

[104] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 313.

[105] Thomas Fellner, *op. cit.*, Abt. 1, Bd. 1, S. 265 und Vgl. Friedrich Walter, „Die Geschichte", Abt. 2, Bd. 1, Hbd. 1, S. 23.

[106] Thomas Fellner, *op. cit.*, S. 265 und vgl. mit F. Walter, „Die Geschichte", S. 23 bzw. Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 313.

[107] Schematismus 1740, S. 112–124.

„Sie Referendarien, raisonieren und determinieren von allen vorkommenden Kriegsmaterien, exempli gratia von der Qualität und Capacität eines Ingenieurs oder eines Artilleristen, ob er gut oder schlecht sei, ob er eine Emploi oder ein weiteres Avancement meritiere, wo doch keiner davon jemals die Ingenieurkunst oder das Artilleriewesen erlernt hat, dass also der Supplicant blos sich zu befleissen hat, vor allem andern, wie er sich bei dem Referendarius gut zu insinuieren weiss: sonst ist alles Sollicitieren umsonst"[108]. Der Autor war zweifelsohne ein Insider, denn er kannte die Organisierung und die Vorgänge des Hofkriegsrats zu gut, um ein Außenseiter zu sein. Trotzdem ist die Kritik einseitig, denn wie unsere Beispiele zeigen, holten sich die Referendare externe Meinungen, sofern sie die Fähigkeit dieser Leute nicht aus früheren Dienstzeiten kannten und das letzte Wort lag beim Staatsoberhaupt, das das Votum und das Gutachten der Referendare annahm oder auch nicht.

Ob diese Schrift dem Hof übermittelt wurde oder ob sie zur Geltung kam, steht nicht fest. Die Beschwerde Khevenhüllers blieb allenfalls nicht wirkungslos. Über die Absicht des Hofes den Arbeitsablauf und die Zuständigkeiten des Personals zu regeln, zeugt das Konzept der Hofkriegsratsinstruktion vom Juni 1741[109]. Die Prioritäten um den Erbfolgekrieg in Schlesien und Bayern hemmten die Umsetzung dieses Normativaktes und Khevenhüller starb im Jahre 1744 ohne die ersehnten Ergebnisse zu sehen. Nach dem Tod Khevenhüller blieb die Vizepräsidentenstelle frei[110]. 1755 fiel sie an Wilhelm Reinhard von Neipperg (1684–1774)[111].

Die zweite Hofkriegsratsinstruktion vom März 1745 wurde trotz negativem Gutachten Wöbers durchgesetzt[112], der darin zu Recht eine Reform nach Vorbild der Hofkammer sah[113]. Wöber beklagte sich über die Anweisung, und Ministerialkonferenzsitzungen zu besuchen, da er mit Expeditionen und Generalkriegskommissariatskommissionen überhäuft war. Die Unterstellung des Hofkriegsrats der Ministerialkonferenz hätte laut Wöber die Autonomie der Hofstelle verletzt, die sich im Gegensatz zur Hofkammer, die der Kontrolle der „Regierung"

[108] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 315–316.

[109] Friedrich Walter, „Die Geschichte", S. 25.

[110] In den Schematismen 1744–1754 wird die Stelle als vakant markiert.

[111] Karriere: 1702 Militärdienstbeginn; 1715 Oberst; Regimentskommandant; 1716 bei der Einnahme Temeswars und 1717 bei Eroberung Belgrads präsent; 1723 Generalmajor; 1726 Graf; 1730 Kommandant in Luxemburg; 1733 Feldmarschalleutenant; 1735 General; 1738–1739 kommandierender General im Banat; 1739 Haftstraffe in Brno; 1740 Begnadigung; 1741 Kommandierender General in Schlesien; 1741 Feldmarschall; 1753 Kommandierender General in Wien; 1755 Vizepräsident des Hofkriegsrats. Anton Peter Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, 1992, S. 1341–1342.

[112] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 317.

[113] Thomas Fellner, *op. cit.*, Abt. 1, Bd. 3, S. 441.

– darunter ist die Ministerial- bzw. Finanzkonferenz zu verstehen – unterworfen war sich, mit Bezug auf die Gewohnheit die seit dem Referendarmandat seines Vaters unter Präsidium Starhembergs (1692–1701) die Freiheit nahm, außerhalb des Rats, in seinem Quartier mit Sekretären und Referendaren Entscheidungen in *Publica* zu treffen. Sein Gutachten zeigt auch, dass die Referatsdepartamentsessionen nicht protokolliert wurden[114].

Die Instruktion bestätigte die Präsidentschaft Harrachs, der erst 1762 in den Ruhestand ging, und die Funktionen Weingartens und Lachawitz. Da Koch 1742 zum Kabinettssekretär befördert wurde, erhielt Wöber das *Universum*, d.h. die Vorschriften, die Repartitionen, die Dislozierungen des Militärs und das Militärsystema[115] als Ressort[116]. Er blieb bis 1755 in diesem Amt. Im Jahre 1755 wurde Wöber vom neuen Vizepräsidenten Neipperg hinaus gedrängt[117]. Nach der Reform in *Publico* wurde 1745 auch das *Judiciale* des Hofkriegsrats reformiert. Er bestand aus sieben Räten, darunter Joseph von Dierling[118] und Franz Gabriel von Seppenburg[119], der am Anfang 1740 Hofkriegsratssekretär war und das Ratsprotokoll führte[120].

Unter den Räten standen ein Sekretär und weitere sieben Kanzleibedienstete[121].

Die Hofkriegsratsinstruktion von 1745 regelte den Ablauf der Sessionen ins Detail[122]. Sie sah zudem eine Personalreduktion vor, die bis 1746 größtenteils durchgeführt wurde. Im Gegensatz zur Hofkammer, wo das Personal nur Branchenweise reduziert wurde, betraf die Reduktion im Hofkriegsrat alle Abteilungen und 1746 zählte das Hofkriegsratspersonal nur noch mehr siebenundsechzig Personen[123]. Die Anzahl des Personals blieb 1747 konstant[124].

In Personalfragen durfte der Hofkriegsrat alleine die Ernennung und Beförderung der Feldherren, Generäle, Festungskommandanten und die außer Regiment

---

[114] *Ibidem*, S. 441

[115] Ein Systema war ein Akt in dem Finanz-, Personal- und Gebäudefragen behandelt wurden.

[116] Thomas Fellner, *op. cit.*, Abt. 1, Bd. 3, S. 434.

[117] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740–1748, Bd. 1, Fn. 1, S. 316.

[118] Dierling starb 1747. Siehe: Monatsblatt der Kais. Kön. heraldischen Gesellschaft *Adler*, Nr. 121 vom 1781, Bd. 3, Nr. 1, Wien, 1891, S. 6.

[119] Karriere: 1726 Akzessist im Hofkriegsrat; 1729 Hofkriegsratssekretär; 1740 Hofkriegsrat. Siehe: Genealogisch-Historische Nachrichten von denen Allerneuesten Begebenheiten welche sich an der Europäischen Höfen zutragen worin zugleich Vieler Standes-Personen und anderer Lebens-Beschreibungen vorkommen, Teil 8, Leipzig, 1740, S. 272. Siehe auch: Schematismus 1726, S. 104; Schematismus 1729, S. 100.

[120] Schematismus 1740, S. 118.

[121] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 320.

[122] Thomas Fellner, *op. cit.*, Abt. 1, Bd. 3,S. 434–440.

[123] Schematismus 1746, S. 108–114.

[124] Schematismus 1747, S. 110–116.

stehenden Offiziere alleine vorschlagen, die Bestellungsakten und Instruktionen bei Amtsverleihung ausstellen[125]. Sobald ein Militär für eine Verwaltungsstelle in den Provinzen vorgesehen war – wie es z.B. im Banat der Fall war- hatte sich der Hofkriegsrat mit der Hofkammer einzuvernehmen. In Logistikfragen war der Hofkriegsrat von der Mitarbeit des Generalkriegskommissariats abhängig, der seit seiner Erschaffung im 17. Jahrhundert dem Hofkriegsrat unterstellt war[126]. Im Jahre 1746 wurde das Kommissariat jedoch zum unabhängigen Hofmittel erhoben[127]. Sein Sitz war das *Teutsche Haus* in der Singerstrasse[128]. Sein Vorstand war der Hofkriegsrat Franz Ludwig Graf von Salburg. Ihm unterstanden zwei Hofkammerräte und sechzig Mitarbeiter[129].

3. Die Entstehung der Hofdeputation in Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis

Bis 1745 kommunizierten meist der Hofkriegsrat, die Hofkammer und die Universalbankalität mit der Administration im Banat. Der Präsident und der Rat der Landesadministration adressierten ihre Schreiben an diese Hofstellen, dort angekommen wurden sie jedoch von den zuständigen Abteilungen übernommen. Beim Hofkriegsrat bestand das Department für den Orient, für Serbien, Siebenbürgen und das Banat und bei der Hofkammer die Neoaquistischen Kommission. Es ist belegt, dass der Leiter des Departments fürs Banat, Thomas Augustin von Wöber dem Generalkriegskommissariat die Veränderungen innerhalb des Militärpersonals der Landesadministration in Banat, anzeigte[130] und dass der Militärkommandant des Banats seine Anweisungen, insofern sie nicht anonym, mit der Formel „Hof Kriegs Raths Praesident, vice=Präesident und Räthe“ ausgschickt wurden[131] bis 1744 ebenfalls vom Leiter dieses Departments bekam[132].

Mit dem Hofreskript vom 24. Juli 1745 wurde die Landesadministration im Banat informiert, dass die von der Hofkammer abhängige Neoaquistische Kommission aufgehoben wurde und statt ihr die „vom allerhöchsten Orten dependierende neher autorisierte eigene Hofkommission“ unter Präsidium des geheimen Rats Ferdinand Krakowsky Graf Kollowrat (1682–1751), der 1721–1733 als

[125] Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, S. 307.
[126] Friedrich Firnhaber, *Geschichte des österreichischen Militärwesens. Skizze der Entstehung des Hofkriegsrats*, Wien, 1863.
[127] Friedrich Walter, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*, Wien, 1958, S. 20.
[128] Siehe Schematismus 1737, S. 13 und vgl. Schematismus 1747, S. 116.
[129] Darunter Sekretäre, Buchhalter, Konzipisten, Kanzlisten, Akzessisten, Kanzleidiener und weitere Bedienten. Siehe: Schematismus 1747, S. 116–121.
[130] OeStA, FHKA, NHK, ABA 16, März 1746, fol. 75r–78r .
[131] OeStA, KA, Terr Genkdo Temesvar, Karton 1, 744, 1–19.
[132] OeStA, KA Terr GenKdo Temesvar, Karton 2, 744, 12–21.

Universalbankalitätspräsident markant in Erscheinung trat[133] und 1734–1745 als Rat der Finanzkonferenz tätig war[134], aufgestellt wurde, unter welcher sie „mit Parition und aufsehen angewiesen" war[135]. Nur das *purum Militare*, das dem Hofkriegs-rat oblag, das Rechnungswesen, das von der Hofbuchhalterei[136] erledigt wurde und das Kassawesen[137] waren weiterhin davon ausgenommen[138]. Die Verordnungen und Bescheide hatte die Landesadministration im Banat nur noch von dieser Kommission zu empfangen[139]. Neben Besorgung der *Publica, Politica, Cameralia, Judicialia* und *Contributionalia* im Banat hatte diese Kommission die Raizischen Nationsangelegenheiten als *Illyricum* zu behandeln[140]. Interessanterweise merkt ein Registereintrag des Hofkriegsrats vom September 1745, dass das Handbillet mit der Kommissionsgründungsresolution Harrach, formell, als Mitpräsidenten vorsah[141].

Im Unterschied zur Neoaquistischen Kommission[142], handelte die Hofkommission autonom, indem sie sich direkt an den Thron wandte und Vorschläge in Personalfragen vorbrachte[143], aber sie war zunächst von den Hofkammerämtern und dem *Know How* deren Personals abhängig. Die Schreibarbeit für die

---

[133] Schematismus 1721, S. 69; Schematismus 1733, S. 57. Im Jahre 1734 war die Stelle frei (Schematismus 1734, S. 57) Während seines Mandats bei der Universalbankalität wohnte Kollowrat in der Herrengasse, im *Prasicanischen Haus* aus dem er 1736 im *Lembruchischen Haus* zog. (Schematismus 1737, S46). Anfang der 1740-er wohnte er noch in dem Haus, wo die Universalbankalität ihren Sitz hatte. Schematismus 1740, S. 47.

[134] Schematismus 1734, S. 38

[135] MOL, E 303, 15k, Rotulus A, Hofreskripte 1741–1753, Eintrag 1745, Zahl 54, Fürtrag 61.

[136] Die Hofbuchhalterei wurde 1745–1746 vom Hofbuchhalter Johann Ignatius von Grienwalder geleitet und bestand aus 45 Personen: Raiträte, Officiere, Ingrossisten, Akzessisten, Registratoren und Expeditoren. Siehe: Schematismus 1746, S. 57–61. In finanziellen Angelegenheiten des Banats brachten sich folgende Raiträte ein: Johann Franz Klepautsch, Mathias Friedrich Forko, Franz Wolf Schicklmayer, Johan Peter Stiegenbock Franz Ignaz Mardschläger, Gottfried Anton Wibmer, Johann Paul Stätzer ein und der Raitoffizier Anton Gaun.

[137] Nach der Auflösung der Universalbankalität am 24. März 1745 (Siehe Thomas Fellner, *op. cit.*, Bd. 3, S. 521) wurden ihre Aufgaben in *Cameralibus* von einem Oberdirektorium übernommen, das das neue Kassaamt (Schematismus 1746, S.12) leitete und das Ressort der Bankalität in *Militaribus* wurde von der Kriegs- bzw. Militärkassaoberdirektion (Schematismus 1746, S. 67) übernommen. Beide Oberdirektionen kommunizierten ab April 1745 mit dem ersten Rat der Landesadministration im Banat (MOL E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1745, Zahl 26–27, Fürtrag 21) der laut Dekret Repräsentant der Oberdirektionen wurde. Weitere Aufgaben der Bankalität wurden ab 6. April 1746 vom neuen Universalkomerziendirektorium übernommen (Siehe Thomas Fellner, *op. cit.*, Bd.3, S. 522)

[138] OeStA, FHKA, NHK, ABA 15, September1745, fol. 19r. oder MOL, E 303, 5cs, fol. 366r.

[139] OeStA, FHKA, NHK, ABA 15, September 1745, fol. 19v.

[140] Friedrich Walter, „Die Geschichte", S. 87.

[141] OeStA, KA, ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 1745, Zahl 681 E.

[142] Costin Feneșan, *op. cit.*, Fn. 2, S. 39–40.

[143] OeStA, FHKA, NHK, ABA, 16 Juli 1746, fol. 47 r.

Kommission fand 1745, Beispielsweise, noch in der Kanzlei der Hofkammer statt[144]. Der Hofkammeregistrator Johann Paul Stätzer und Michael Joseph Grienwalder, sein Adjunkt[145] waren seit Anfang an mit dabei und führten die Expeditionen aus[146]. Uns stehen leider keine Informationen über die Mitglieder der Hofkommission in Banaticis zur Verfügung, doch es besteht die begründete Annahme, dass, wie Stätzer, ein Teil des Personals der Neoaquistischen Kommission, zumindest das Sekretariatspersonal, mit der Zeit in die neue Kommission überging[147]. Im Dezember 1745 bekam die Kommission ein neues Ressort, die Besorgung der Agenda Siebenbürgens[148].

Als Präsident der Kommission war Kollowrat bemüht geeignetes Personal zu finden und am 21. Juli 1746 wurden in der Hofkommission die Hofkammerräte Ladislau Vajay Freiherr von Vaja und Vicop, der „in jene [sic! Illyrische] et non Regni Hungariae wohl versiret sein solle, und ein findiges subjectum auch von gutem Comportement zu sein scheint" und Ignaz Franz Kempf von Angreth (1704–1768)[149] im Dienst aufgenommen, der „viele Jahre in dem Temeswarer Bannat in Berg= auch anderen Caal geschäften, sodann in Servien und Wallachey treye Eifrige Dienste geleistet, mithin von selbigen Landen eine vollkommene Notiz erworben habe, seitdeme auch weiter in anderen Landen [sic! Bayern] in wichtigen Vorafllenheiten mit E:K.K. May. Höchster Zufriedenheit gebraucht worden". Kempf, so vermeinte Kollowrat, habe „seinen Dienst Eyffer, Fähigkeit, und übrige guten Eigenschaften an Tag" gelegt[150]. Es ist jedoch unklar, ob Vaja 1746–1747 in der Kommission aktiv war. Im Schematismus von 1747[151] taucht er unter den Räten der Herrenbank und in dem von 1748 bei den Hofkammerratstitularen auf[152]. Kempf war 1747 Rat in der Ritterbank der Hofkammer[153]

---

144 OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol. 156r.

145 Schematismus 1746, S. 54

146 OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol. 143r.

147 Siehe den Fall Stätzer, Jenisch und Müller und vgl. mit der Aussage Königseggs über die Absicht der Kaiserin, die *Administratio Mixta* in einer zivilen Form so einleiten zu wollen, wie die *Comisio Neoaquistica* in die Hofkommission in Banaticis überging. Siehe die Ausführungen vom Punkt 6 dieser Studie, S. 144.

148 Friedrich Walter, „Die Geschichte", S. 87.

149 Karriere: 1723 Buchhaltereioffizier in Temeswar. 1727 Kontrollor des Obereinnehmeramts und Buchhaltungsoffizier in Temeswar; 1731–1734 Kameralinspektor in Temeswar; 1734 Administrationsrat in Belgrad; 1739 arbeitslos in Wien; 1742 bevollmächtigter Hofkammerrat in Bayern; 1743 Substitutskanzler der Österreichischen Besatzungsadministration in Bayern. 1745 Rat im Bergwesenskollegium; 1747 Hofkammerrat; Referent bei der Hofdeputation;1753 Hofkommissar im Banat; 1759 Hofrat. Siehe Anton Peter Petri, *op. cit.*, S. 905–906. Siehe zudem: OeStA, FHKA, NHK, ABA 3, September 1723, fol. 1248r–1249 r.; OeStA, FHKA, NHK, ABA 5, Oktober 1727, 7r.;

150 OeStA, FHKA, NHK, ABA 16, Juli 1746, fol. 47v–48r.

151 Schematismus 1747, S. 42.

152 Schematismus 1748, S. 44.

153 Schematismus 1747, S. 43.

und ebenso Rat in der Ritterbank des Direktionshofkollegiums im Münz- und Bergwesens[154].

Am 28. Juli 1747 wurde die Kommission zu einer Hofdeputation und dadurch zu einem unabhängigen Hofmittel erhoben, das die Vorrechte der Hofstellen genoss und wie diese zu handeln hatte. Der Ministerialkonferenz hatte sie gewisse Materien vorzutragen[155]. Nach der Institutionalisierung im Jahre 1747 waren die Beamten der Hofdeputation aber weiter von der Hofbuchhalterei, der Hofkammer und dem Hofkriegsrat abhängig. Die Kanzlisten, die die Akten für die Expedition der Hofdeputation vorbereiteten, waren bei der Hofkammer beeidet, von der Hofkammer bezahlt und hatten dort eine Stundennorm einzuhalten[156]. Die Arbeiten für die Hofdeputation erledigten sie in Überstunden und nachts.

Die Übergabe der Unterlagen der Hofdeputation an Sekretären, Räten, Registraturen und Buchhaltungen, die Ansagen in Sessionen übernahmen die Privatbediensteten Kollowrats[157].

Um die zurückgeblieben Arbeiten im Gang zu setzen, bat Kollowrat die Monarchin am 30. Dezember 1747 um die Bewilligung zweier Kanzlisten und eines Rollisten bzw. Türstehers[158]. Die Monarchin ließ ihm die Wahl zwei beliebige Hofkammerkanzlisten auszusuchen[159]. Am 16. Februar 1748 wurde Maria Theresia von Kollowrat gebeten die Kanzlisten und Sekretäre der Hofdeputation von der Hofkammer unabhängig zu halten, sie mit keinen Zusatzarbeiten zu belegen[160] und ihm eine eigene Kanzlei zu genehmigen, wo die Schreibarbeiten und die Expeditionen verrichtet, die Unterlagen aufbewahrt und die Parteien, die Bescheide abholen, empfangen werden sollen[161]. Die ersuchten Stellen bleiben unbesetzt.

Am 23. Februar 1748 meldete sich Johann Paul Hay, Schreiber des verstorbenen Zuana für die Türsteher und Rollistenstelle[162] und am 7. März bat auch Thadeus Unger, der Sohn eines Hofbuchhaltereirats, der in Breslau sechs Klassen absolviert hat und bei seinem Vater ein Schreibpraktikum absolvierte, um die freie Stelle[163]. Als Kanzlisten wurden dem Kollowrat im März 1748 zwei Hofkammerkanzlisten, Ernst Ferdinand Eysen und Johann Baptist Moritz gegeben[164]. Im März erwarb die

[154] Schematismus 1747, S. 84.

[155] Siehe: HHStA LA ÖA Österreich – Staat, Karton 1; Faszikel. 2. Darüber wurde die Landesadministration am 3. August 1747 benachrichtigt. Siehe MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1747, Zahl 99, Fürtrag 189.

[156] OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol 156rv.

[157] OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol 149v.

[158] OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol. 157v.

[159] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 161v.

[160] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 146r.

[161] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 146v.

[162] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, 288r–291v.

[163] Die Bittschrift befinden sich in: OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, 288r–291v.

[164] OeStA, FHKA NHK, ABA 18, März 1748, fol. 135r u. 136v. Sie durften den Kanzlisten-Charakter und ihr Rang bei der Hofkammer behalten, weswegen sie im Schematismus von 1750 – das

Deputation im Hofkammergebäude[165], die Wohnung des verstorbenen Hofkammerregistraturheizers[166], um sich dort eine eigene Kanzlei[167], unter Aufsicht des Hofkammerregistrators Johann Stephan Schells einzurichten[168].

Am 12. März 1748 wurde Lorenz Lepp, der Kommissionsansager, Türhüter und Kanzleidiener der Hofkammer zum Kanzleidiener und Türsteher der Hofdeputation ernannt und[169] am 18. März berichtete Kollowrat der Monarchin über Unger und vermeinte, dass Lepp nicht optimal dienen könne, zumal er beim Bergwesen- und Münzkollegium, bei der Pulver- und Saliterkommission sei und weitere Extrakommissionen anzusagen habe, somit er von vier Stellen abhängen würde, was zu Verzögerungen im Dienst führe. Er erklärte, dass die Funktion eines Türstehers und Kanzleidieners jene sei, bei den Ratssessionen vor der Tür der Stube zu stehen, die einkommenden Memoriale zu übergeben, die Post zu verschicken, außerhalb den Ratssessionen die Akten in die Buchhaltung und Registratur zu tragen, bei den Hofstellen Antworten und Insinuate zu urgieren, mündliche Nachrichten zu überbringen und zurück zu melden. Als Rollist müsse er die Rollen in die Hofburg tragen. Im Erkrankungsfall hätte er die Kanzlisten zu vertreten. Dafür müsse er verschwiegen und fleißig sein. Er empfahl den Hay, der die Protokolle und Referate Zuanas geschrieben hat. Unger empfahl Kollowrat, in Angesicht dessen, dass er sich für eine Kanzleidiener-, Ingrossisten-, Akzessisten- oder Buchhaltereistelle eigne, als Akzessist der Deputation, was auch dem Vater des Kandidaten, mit Kollowrat gesprochen habe, passen würde. Da der junge Unger bei seinem Vater wohnte, hätte das eine Ersparung der zu vergütenden Wohnkosten bedeutet. Wegen der vielfachen Dependenz wollte Kollowrat Lepp nicht haben. Maria Theresia entschied sich für Lepp[170] und am 28 März schrieb Kollowrat der Hofkammer, dass Lepp nur für die Bedürfnisse der Hofdeputation bestimmt wurde[171]. Am 27. Mai wandte sich Kollowrat an die Monarchin erneut, um die Situation Lepps zu klären. Neben Ignatz Dismas Kempf von Angreth standen der Hofkammerrat Franz Christoph Ferdinand Freiherr von Schmiedlin (1698–1778)[172], und

Schematismus von 1749 fehlt – ihren Platz in der Reihe des Hofkammerpersonals behalten, mit der Anmerkung, dass sie der Kommission Kollowrats beigegeben sind (Schematismus 1750, S. 39).

[165] Das Ansuchen um den Standort kann unter OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 Februar 1748, fol. 45r eingesehen werden. Über die Genehmigung siehe: OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 115r–116r.

[166] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 135rv.

[167] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 115r.

[168] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 135rv.

[169] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, 268r

[170] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 278r–293v

[171] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, 267r.

[172] Karriere: 1715–1717 Student der Rechtswissenschaften an der Universität Löwen; 1720 Regimentsrat in Wien; spätestens 1740 Kameraldirektor in Hermannstadt (Siebenbürgen); 1746–1769 Hofkammerrat in Wien; 1770 Direktor des Kameraldepartments; ab 1776 geheimer Rat. Siehe: Peter Johannes Weber,

der Hofkriegsjustizrat Franz Gabriel von Seppenburg zu Salegg[173] als Räte in der Sitzung[174].

Lepp beschwerte sich, dass er durch den Transfer den Rang bei der Hofkammer und damit den Anspruch zur weiteren Promovierung verloren habe, dass sein Lohn nicht verbessert wurde, dass ihm die Gebühren der Räte entzogen worden seien und dass er auch die Kommissionsansagung verloren habe, was ihm um 100 fl. ärmer machte, dass er mit dem Lohn von 200 fl. sich und seine Geschwister nicht unterhalten könne. Er bat um eine Zulage[175].

Kollowrat zeigte, dass Lepp zunächst als temporärer Ersatz für den kranken Moriz vorgesehen war, damit er nach den Ratsstunden in der Kanzlei die Anträge abschreibt. Da Lepp es nicht schaffte diese Pflichten zu erfüllen und der Kanzlist Eysen, die deutschen und lateinischen Expeditionen, die Konferenz- und Kommissionsprotokollen nicht alleine besorgen konnte, forderte Kollowrat eine Schreibkraft. Die Monarchin willigte dafür einen Pensionisten ein[176]. Am 26. April teilte die Hofkammer Lepp mit, dass er bei der Hofdeputation mit seinem ursprünglichen Lohn angestellt sei[177]. Nach der Aufnahme Lepps fanden keine weitere Personaländerungen statt.

Gegen Jahresende, am 29 Oktober 1748 wurde die Landesadministration im Banat über ein Reskript informiert, dass Kollowrat als Präsident der Hofdeputation ein Jahresgehalt von 9.000 fl. aus den Kameraleinkünften des Banats bezieht, das nach Abzug der Steuer für Vermögen vierteljährlich aus der Kameralkassa in Temeswar verabfolgt werden solle[178].

Im Sommer folgenden Jahres, im Juni 1749 wies ein Reskript die Administration im Banat an, dem Kollowrat die auf weitere zwei Jahre bewilligte Gnadensgabe von 3000 fl. pro Jahr zu verabreichen[179]. Zwei Monate später, am 3. August 1749 ersuchte Kollowrat um die Errichtung einer Buchhaltung, die in das Rechnungswesen des Banats und Siebenbürgens „operieren" sollte und die

---

Die Familien Schmiedlin. Zwei vorderösterreichische Beamtenfamilien vom Elsaß bis nach Wien, In: Franz Quarthal, Gerhard Fix, *Die Habsburger im deutschen Südwesten. Neue Forschungen zur Geschichte Vorderösterreichs*, Stuttgart, 2000, S.393–394. Zudem siehe das Schematismus von 1740, S. 49.

[173] Karriere: 1726 Hofkriegsratsakzessist, 1729 Hofkriegsratsekretär. 1740 wirklicher Rat im Hofkriegsrat. Siehe: Schematismus 1726, S. 104; Schematismus 1729, S. 100. Siehe zudem: Christoph Brandhuber, *Lateinische Barockinschriften in Oberösterreich*, Dissertation an der Universität Salzburg, 2013, S. 110.

[174] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 Mai 1748, fol. 269r.

[175] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 Mai 1748, S. 269r–270r.

[176] OeStA, FHKA NHK ABA 18, Mai 1748, fol. 269r–276r.

[177] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, April 1748, fol. 26r–29v. Nach dem Tod Lepps wurde die Stelle am 18. Jänner 1749 mit Joseph Grandauer besetzt, der 1743–1746 Kanzleidiener bei der Besatzungsadministration in Bayern war. (OeStA, FHKA NHK ABA 20, Jänner 1749, fol. 89 r). Kempf empfahl ihn (OeStA, FHKA, NHK, ABA 20, Jänner 1749, 92r).

[178] MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1748, Zahl 109, Fürtrag 240.

[179] MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1749, Zahl 88, Fürtrag 174.

Auskunft über dem Stand der dortigen Kassen und Rechnungen sowie über die ökonomische Beschaffenheit dieser zwei Länder zu geben[180]. Sie hatte die Extrakte auszuarbeiten[181]. Der Forderung wurde ein Personalstatut mit dem nötigen Personal beigelegt. Der Hofdeputationspräsident schlug Paul Stätzer als Raitrat, Friedrich Weigl als Raitoffizier, Franz Georg Fichtner als Raitoffizier und Frösch er als Ingrossisten vor[182] und die Monarchin äußerte sich für den Einsatz Johanns Scheiblauer als Akzessist[183]. Das Buchhaltungspersonal sollte aus den Kameraleinkünften des Banats bezahlt werden[184]. Die Monarchin genehmigte den Vorschlag und die Hofdeputation schied aus der Dependenz gegenüber der Hofkammer ein für alle Mal aus[185]. Der Nachricht, dass die Besoldung der Buchhaltungsbeamten der Deputation an die Kameralkassa in Temeswar angewiesen wird, folgte am 12. August 1749 jene[186], dass den Beamten ihr Lohn nach Abzug der Steuer (*Arha*) in vierteljährlicher Raten ab dem 1. Oktober verabfolgt werden solle[187]. Gleichzeitig wurde der Buchhaltung im Banat über einem Rundschreiben verordnet, ab dem 1. September 1749 der Deputation ihre Rechnungen und Extrakte zu senden[188]. Ein Statut über die Personalsituation aus der Zeit nach 1749[189] gibt folgendes Bild über die Hofdeputation ab. Aici tabelul!

Im Lichte dieses Statuts unterstanden dem Präsidenten Kollowrat die Hofkammerräte Franz Schmiedlin, Kempf und der Hofkriegsjustizrat Seppenburg zu Salegg als Ratsbeamten. Kollowrat unterschrieb die Korrespondenz mit der Landesadministration, den Hofstellen und dem Thron. Er schlug außerdem das Personal vor und leitete die Sessionen. In den Sessionen war Kempf war als *Referendar in Banatica*[190] aktiv[191]. Seppenburg hatte das Justizressort[192]. Schmiedlin eignete sich für die Siebenbürgischen Materien, war aber auch in Banater Fragen aktiv. Das Hofdeputationspersonal setzte sich aus Sekretären, Konzipisten, Buchhaltungsräte Ingrossisten, Kanzlisten, Akzessisten, Pensionisten, Praktikanten und dem Diener zusammen.

[180] OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 86v–87r.
[181] OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 89r. Die Kassen und Ämter des Banats mussten der Deputationsbuchhaltung die Naturalextrakte mit dem Quartals- oder Monatsfinanzmaterial, mit dem Status und mit den Aufsätzen und Rechnungen zuschicken. Siehe: OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 8ov.
[182] OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 90r.
[183] OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, 89v.
[184] OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 88v.
[185] Friedrich Walter, „Die Geschichte", S. 89.
[186] MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1749, Zahl 144, Fürtrag 23.
[187] OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 41v.
[188] MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1749, Zahl 144, Fürtrag 23
[189] Fichtner wurde 1749 aufgenommen.
[190] Siehe Anton Peter Petri, *op. cit.*, 906.
[191] Über seine Referentenaktivität siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA, 17 November 1747, fol. 15v.
[192] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 141v.

Status Personalis et Salarialis Bey der Kayl: königl: in Transilvanicis, Bannaticis undt Yllyricis angeordneten Hof-Deputation[193]

Praesident V: Kollowrat Graff Ferdinand Besoldung	Jährl: Gehalt 12.000	Künftige Zulag Wird Euer k:k: Mayt höchster ClemenZ überlassn
Räthe v. Schmiedlin Franz [sic! Christoph] Freiherr, von gerichtl. Verbott frey	500	500
v. Seppenburg Gabriel [sic! Borgias]	500	500
Kempf v. Angret Ignati [sic! Dismas]	500	500
Secretarien v. Jenisch Johann Christoph	400	400
Müller Mathias Martin	1200	
Haydlauf Johann David	1200	
v. Kössler [sic! Kessler] mit denen ihme allergnädigst verwilligten Jährl. 2000 f sine consequentia ad alios	2000	
Lauch Joseph mit seiner bishero aus dem Hoff Kriegs=Räthlichen Pensions-Statu genossenen Pension	800	400
Concipist Bolza Peter	500	
Raith Rat als künftiger Buchhalter in conformitate des Münz- und Bergwercks HofCollegii Buchhalters Stätzer Johann Paul	1500	2300
Raith Officier Weigl Fridrich [sic! Johann]	900	
Gaun Antoni	700	200
Fichtner Franz [sic! Georg]Antoni	900	
Ingrossist Fröscher Adam	500	50
2 Practicanten Welche von denen Schlesischen Pensionisten wan Sye die Capacität haben, angestellt werden könnten und zwar der Erstere mit	150	
Und der Anderte [sic! Jackisch] mit	100	
Kanzellisten Moritz Johann Baptista	500	100
Eysn Ernst [sic! Ferdinand]*	500	100
Accessist Scheiblauer Johann Geörg	250	
Latus	25350	3300

* Schematismus 1750, S. 39.

[193] OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol. 137r–140r.

Die Sekretäre Haydlauf und Jenisch[194] waren bei der Aktenausfertigung fürs Banat beteiligt. Haydlauf war vorher Hofkammersekretär[195] und Jenisch war früher Hofkriegsratssekretär[196]. In der Position stieg Jenisch aus dem Posten eines Hofkriegsratskonzipisten hinauf[197]. Er war in der Neoaquistischen Kommission gewesen. Lauch war Hofkriegsratssekretär gewesen. In der Deputation wurde er zum Adjutant Seppenburgs in Justizsachen[198]. Zudem führte Lauch das *Ratsprotokoll* und das *Protokollum Exhibitorum* der Hofdeputation und vertrat temporär den Konzipist Bolza, der sonst vermutlich das letzte Protokoll führte.[199] Stätzer kam aus der Hofbuchhaltung[200], war Mitglied der Neoaquistischen Kommission gewesen, und wurde zum Buchhaltungsleiter der Hofdeputation[201]. In der Hofdeputationsbuchhaltung war Raitoffizier Weigl, der 1748 in der Hofbuchhaltung arbeitete[202] für die Zensur der Siebenbürgischen Extrakte und der Raitoffizier Fichtner, der bis 1744 Buchhaltereioffizier in Temeswar war[203], für die Zensur der Banater Extrakten zuständig. Scheibelauer wurde für die Revisionsarbeiten als Buchhaltungsakzessist zugeteilt[204]. Fichtner führte außerdem das Expeditionsbuch[205]. Der Raitoffizier Anton Gaun kam aus der Hofbuchhaltung[206] und war für die Buchführung der Deputation zuständig[207]. Fröscher war Hofbuchhaltungsingrossist und übte dieselbe Tätigkeit bei der Hofdeputation aus[208]. Die Praktikanten aus Schlesien erledigten die Schreibarbeit und trugen Expeditionen ein[209], für die hauptsächlich Moritz und Eysen zuständig waren[210].

Im Lichte des Personalsstatuts von 1750 blieb das Leitungs- und Kanzleipersonal der Deputation unverändert[211]. Der Schematismus von 1750 zeigt dieselbe

---

194 Kollowrat beschrieb ihn als „sehr arbeitsamer und wohl meritierter Diener". Siehe OeStA, ABA 18, März 1748, fol. 141v.
195 Schematismus 1746, S. 53.
196 Schematismus 1740, S. 118.
197 Schematismus 1721, S. 110.
198 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 141v.
199 *Ibidem*.
200 Schematismus 1748, S. 49.
201 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 142 r.
202 Schematismus 1748, S. 50.
203 Siehe das Intimationsdekret Fichtners für die Stelle in Wien: OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 79r–101v.
204 OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 89v
205 OeStA, FHKA, NHK, ABA 21, August 1749, fol. 90r.
206 Schematismus 1748, S. 50.
207 OeStA, FHKA NHK ABA 21, August 1749, fol. 79r.
208 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 142v. und vgl. Schematismus 1748, S. 51.
209 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 142v.
210 OeStA, FHKA NHK ABA 18, März 1748, fol. 135r.
211 OeStA, FHKA NHK BA PC 66, fol. 1044r–1044v.

Situation in der Buchhalterei[212]. Die Ratsprotokollen der Deputation zeigen, dass Schmidlin, Seppenburg, Kempf, Haydlauf, Müller, Lauch, Stätzer[213], Jenisch[214] und Kessler[215] 1750 in den Sessionen in verschiedenen Zusammensetzungsvarianten zusammentraten und dass Moritz und Eysen, im August 1750 um die freie Stelle des Hofkammerregistraturskanzlisten Johann Paul Gruber[216] und den Registrantencharakter ansuchten. Ihr Gesuch wurde dem Registrator Schells um Bericht zugestellt[217]. Aus einem Registereintrag eines Hofreskripts vom 11. September 1750 wird ersichtlich, dass Kollowrat zu seinem Lohn zusätzlich ein Quartiergeld von 2000 fl. pro Jahr genoss, dass ihm von Temeswar aus in zwei halbjährigen Terminen verabfolgt wurde[218].

Das Jahr 1751 brachte Änderungen im Personalbestand des Hofmittels. Ab April nahm Kirchner, ein Buchhalter für Siebenbürgen an den Sessionen teil[219] und im Juli fand ein Wechsel des Präsidiums statt. Der in der zweiten Juliwoche[220] erkrankte Kollowrat wurde ab 12. Juni temporär vom Präsidenten des Münz- und Bergwesensdirektionshofkollegium, Graf Karl Ferdinand von Königsegg-Erps (1696–1759) vertreten, der aber erst am 20. Juli die Sessionspräsidentschaft übernahm[221] und erst nach dem Tod Kollowrats zum Titularpräsident der Hofdeputation (1751–1755) wurde. Der Rat der Hofdeputation wurde im August durch die Zuziehung des Joachim Carl Ziegler erweitert[222]. Von September bis Oktober 1751 kamen der Rat, Kammerer und Eisenoberhammergraf[223] Heinrich Wilhelm Freiherr von Haugwiz als Vizepräsident, der Cammerer Johann Karl Graf von Zierotin, Johann Franz Peuger von Buige und Raitzenschlag, Karl Theobald Freiherr von Meyern, und der Münzamtsinspektor Johann Josef Kaschniz von Weinberg als Zusatzräte, Anton Benedikt Rosner und Leopold Caspar Villinger als Sekretäre und Nieß als Konzipist und Protokollist hinzu[224]. Moritz und Eysen finden wir 1752 im Personalbestand des Bergwesenskollegiums[225]. Das Personal, das in den Strukturen des Münz- und

[212] OeStA, FHKA NHK ABA 25 August, fol. 374r und vgl. Schematismus 1750, S. 44.
[213] Siehe z.B. OeStA, FHKA NHK ABA 245, September 1750, fol. 234r.
[214] OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, November 1750, fol. 262r.
[215] OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, Dezember 1750, fol. 299r.
[216] Schematismus 1748, S. 46.
[217] OeStA, FHKA NHK ABA 245, August 1750, fol. 250v.
[218] MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1750, Zahl 205, Fürtrag 341.
[219] OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, April 1751, fol. 209r.
[220] Die Session vom 6. Juli 1750 fand unter dem Präsidium Kollowrats statt (OeStA, FHKA NHK ABA 245, Juli 1751, fol. 491 r).
[221] OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, Juli 1751, fol. 500r.
[222] OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, August 1751, fol. 516r.
[223] Siehe Schematismus 1752, S. 76.
[224] Siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, September 1751, fol. 582r u.; vgl OeStA, FHKA NHK ABA 245, Oktober 1751, fol. 641r.; Zudem OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, September 1751, fol. 582r.
[225] Schematismus 1752, S. 78.

Bergwesensdirektionshofkollegium eingebunden war[226], blieb auch 1752 bestehen[227], als die Zuständigkeit der des Hofdeputation, durch die Übergabe der Siebenbürgische Fragen an die zuständige Hofkanzlei, auf das Ressort im *Banaticis und Illyricis* beschränkt wurde[228]. Im Jahre 1755 übernahm die Hofkammer die Leitung des Banats, übergab sie jedoch nach zwei Jahren an das Directorium in Publicis et Cameralibus[229].

4. Das Präsidium und Ratsgremium der Landesadministration im Banat (1740–1752)

4.1. Struktur und Funktionsweise des Colegium Administrationis in den 1740-er Jahren

Die Struktur der Landesadministration wurde durch die Resolution von 3. September 1718 über die innere Landesverfassung festgelegt[230]. Der landeskommandierende General[231] war zugleich der Administrationspräsident[232]. Als solcher stand er einem *Ratsgremium* vor, das aus zwei Kameralräte und zwei Militärräte bestand[233], dem Festungskommandanten[234] von Temeswar und dem

---

[226] Siehe z.B. den Fall Ziegler: OeStA, FHKA, NHK, ABA 28, August 1751, fol. 487r.

[227] Schematismus 1752, S. 75–80.

[228] Friedrich Walter, „Die Geschichte", S. 230–232.

[229] Costin Feneşan, *op. cit.*, S. 41.

[230] *Ibidem*, S. 50.

[231] Der kommandierende General war der Vertreter des Hofkriegsrats in der Provinz. In dieser Funktion hatten die kommandierenden Generäle in allen Provinzen die militärischen Interessen zu vertreten, für die Disziplin der Truppen zu sorgen, die Exzesse des Militärs zu untersuchen und die Tätigkeit des Oberkriegskommissars zu regeln. (Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd.1, S. 327–328). Wie der kommandierende General in Ungarn mit dem an seiner Jurisdiktion angrenzenden kommandierenden General in Temeswar zu korrespondieren hatte (Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd.1, S.329), so fiel dem die Landeskommandant im Banat die Aufgabe zu, den Schriftverkehr mit den Osmanen zu führen, da diese nur mit dem Militär zu korrespondieren pflegten (OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, fol. 574rv).

[232] Josef Wolf, „Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert", in *Materialien*, Heft 5, 1995, S. 68.

[233] *Ibidem*.

[234] Die Funktion des Festungskommandanten wurde in der Habsburgermonarchie entweder an Militärs vergeben, die sich im Dienst auszeichneten oder an alten bzw. dienstuntauglichen Oberoffiziere, um die Kosten einer Pension zu sparen. Die Festungskommandanten hatten die Instandhaltung der Mauern zu überwachen, den Festungsdienst zu leisten, die Ordnung im Regiment zu halten, die Versorgung der Proviantmagazine und Rüstungskammern zu überwachen. Sie gaben den Feuerbefehl und bestimmten die Trommelsignale. Sie konnten das Standrecht anordnen. Die Regimentsprivilegien durften sie nicht übertreten. Sie hatten die Vorschrift sich bei der Bevölkerung beliebt zu machen. (Direction des k. und k.

Oberkriegskommissar[235]. Die Festungskommandantenfunktion war eine dem Hofkriegsrat subordinierte Bedienstung. Die Oberkriegskommissarsstelle war eher ein Dienst aus dem Bereich des Generalkriegskommissariats. Zusammen mit dem Präsidenten bildete diese Tetrarchie das *Collegium Administrationis*[236], die regionale Leitstelle für die Feldkriegs- und Kameralkanzlei, die Buchhaltung, das Mautamt, das Waldamt, das Fortifikationsamt, die Kassaämter[237], die Distriktämter, die Bergwerke und Salzlegstädte etc.

Die Landesadministration arbeitete in Plenarsitzungen, in so genannten *Sessionen*. In den Sessionen versammelten sich die Räte und der Präsident an einem Arbeitstisch, den *Sessionstisch* in Ordnung ihres Ranges und ihrer Funktion[238]. War der Präsident abwesend, wurde er seit 1718 vom dienstältesten Rat vertreten. Eine Resolution von 1735 spezifizierte jedoch, dass der Vertreter stets ein Militär mit dem Generals- oder Oberstgrad sein muss[239]. Der Vorstand saß an der Spitze der Tafel. Die Räte saßen an der linken und rechten Seite des Tisches in unmittelbarer Nähe des Vorstandes[240]. Bis 1740 fanden die Sessionen zwei Mal pro Woche statt[241]. Die Sitzordnung variierte im Laufe der Zeit[242]. Dieses Schema zeigt die Ordnung von 1743 bis 1747.

Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd.1, S. 333–334). Der letzte Aspekt ist wichtig, da er oft als Argument für die Zuteilung einer Stelle benutzt wurde.

[235] Der Oberkriegskommissar kümmerte sich um die Verpflegung und die Einquartierung des Heeres sowie die Marschordnung. Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd.1, S. 328.

[236] OeStA, FHKA, NHK Banater A 66, fol. 574r.

[237] Um 1740 befand sich die alte Kriegskanzlei im *Türkischen Haus* und wurde vom Kriegskanzlisten Weigand bewohnt. Die neue Feldkriegskanzlei wurde vom Feldkriegssekretär Schubert bewohnt. Sie bestand aus zwei Gewölben. Im mittleren Stock gab es ein Trakt mit Zimmern. 1750 war sie im Kommandantenhaus untergebracht. Sie diente für die Verfassung der militärischen Expeditionen, zur Mitteilung der Parolen und zum Empfang von Antragsteller. Siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA, 10 Juli 1740, fol. 515r–516r. und Vgl. OeStA, FHKA NHK Ältere Banater A 23.6, März 1750, fol. 77r. Die Kameralkanzlei lag zu dem Zeitpunkt in dem als *Kameralhaus*, *Erzhaus* und *Bergwerkshaus* genannten Gebäude. In dem Haus wohnte, der Kameralaktuar Josef Hueber, der für die Abdeckung der Wohnkosten ein Mietzins von 250 fl. genoss, und der Kameralrat Viechter von Grueb. Die Buchhaltung befand sich um 1740 im Quartier des Platzobristenleutnants. Das Kassahaus bestand aus einem „Kassagewölb" und einem Schreibzimmer. Sie wurde vom Kassaverwalter und dem Oberen Kontrollor bewohnt Siehe: OeStA, FHKA, NHK, ABA, 10 Juli 1740, fol. 515r–516r.

[238] MOL, E303, 6cs, 203v.

[239] OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, 577v. und das Resümee der Instruktion vom 15. Oktober 1735; OeStA, KA, ZSt, HKR, SR, MG, B 26, Eintrag 1735, Zahlen 555 E, 552R, 262 E, 365R.

[240] MOL, E303, 6cs, 200v–201r.

[241] MOL, E303, 6cs, fol. 205r–206r.

[242] MOL, E303, 6cs, fol. 201r.

Schema 3tium* Des Ranges und Sitzes wie solcher Von Zeit 4 1/2 Jahren Sub Präsidis Wayl: H: Gralen Graffen Von Escotti Bey denen Administrations= Sessionen gehalten worden. 1ster= Sitz Erster Rath ex parte Camerali Baron von Viechter 3ter Sitz [sic! Zweiter Rath ex parte Militari] vacavit [sic! stattdessen] Feldkriegssecretarius Schubert Cameral Actuarius	Substitutus Präses Herr Gral. Graf v: Escottj Sessions= Tisch	2ter=Sitz Zweyter Rat ex parte Camerali Redecher 4ter=Sitz Kriegs Canzlist

* MOL, E303, 6cs, fol. 201r.

Neben den Räten nahmen der Feldkriegssekretär, der Feldkriegskonzipist sowie der Kanzlist der Feldkriegskanzlei und der Kameralaktuar an den Sessionen teil[243]. Als Aktuare und Beisitzer protokollierten sie den Verlauf und bereiteten die Unterlagen auf. Der Vorstand eröffnete die Briefe und leitete das Abstimmverfahren ein. Die Räte stimmten ab. Der Präsident und die Räte hatten Entscheidungsstimmen, die Beisitzer informative Stimmen. Zu den Sessionen konnte, bei Bedarf, auch der Buchhalter teilnehmen[244]. Die Entscheidungen wurden an Ämtern oder Einzelbedienstete zur „Exekution" zugesandt.

Die Administration hatte kein Expeditionsamt. Um die Aussendung kümmerten sich bis 1747 der Feldkriegskanzleisekretär und der Kammeraktuar, abhängig davon, ob die Expeditionen einen militärischen, ökonomischen oder einen gemischten Charakter hatten. Die Expedition erfolgte mit der Post, in dringenden Fällen aber mit der Estafette[245]. Unter den Aussendungen an die Unterämter gibt es Normativschreiben wie Instruktionen, Administrationsverordnungen und Intimate oder informative Schreiben wie Rundschreiben (*Circularia*) und Noten[246]. Nach Wien sandte die Administration der Hofkammer, der Universalbankalität (bis 1745) und dem Hofkriegsrat meist Berichte, Anträge,

[243] MOL, E303, 6cs, fol. 200v–201r.

[244] MOL, E303, 5cs, fol. 549v.

[245] Ein Hofreskript vom 18. Juni 1746 verordnete, dass nichts mehr mit der Estafette, sondern nur mit der Post nach Wien geschickt werden sollte (MOL E303, 15 KS, Rotulus A, Eintrag 1746, Zahl 72, Fürtrag 96)

[246] Siehe zahlreiche Beispiele in Baróti Lajos, *Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A »Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Muzeum Társulat« megbizásából szerkeszti,* Bd. I-II, I.-IX. Resz, Temesvár, 1893–1904.

Situationen und Noten, die in der Regel mit Reskripte, Dekrete, Resolutionen, Instruktionen und Noten beantwortet wurden[247].

In den 1740-er Jahren korrespondierte die Administration intern nach wie vor mit den Administrations-, Distrikt-, Salz-, Wald- und Mautämtern[248], dem landeskommandierenden General im Banat[249], den Regimentern und Kommandos[250], der Landmilitz[251], den zwei Magistraten von Temeswar[252], der Gemeinde Theresiopel[253], und transregional mit dem Gubernium und Thesaurariat in Hermannstadt[254], der Ungarischen Kammer in Preßburg[255], sowie mit den Freistädten Szegedin, Ofen und Pest, den benachbarten Komitaten Hunyad, Csanad (Cenad), Bacs, Arad sowie den naheliegenden Komitate Syrmien, Békes, Csongrád[256].

Neben der amtlichen Korrespondenz gab es die Private. Privatbriefe dienten aber auch um, ohne viel Aufsehen zu erregen, vertrauliche Amtssachen zu übermitteln. Im Unterschied zu den Amtsbreifen wurde die Privatkorrespondenz nicht vom Staatsbudget bezahlt. Da die Subalternen in den 1740-er Jahren ihre Privatbriefe als Amtsbriefe sandten und sie an Amtspakete anschlossen, um sich die Postkosten zu ersparen, erging in einer Nota vom 18. Juni 1749 ein Verbot mit der Ermahnung mit Geldstraffen und Suspendierung vom Amt[257].

4.2. Das Personal im Ratsgremium der Landesadministration in den 1740-er Jahren

Am 19. Jänner 1740 teilte die Universalbankalität der Landesadministration im Banat mit, dass der Friede mit der Pforte, der den Russisch-Österreichischen Türkenkriegs (1736–1739) beendete, geschlossen sei und für die Einrichtung der Grenzen zum Osmanischen Reich eine Scheidungskommission unter der Leitung des Festungskommandanten von Temeswar, Generalwachtmeister Franz Anton Leopold Pontz Freiherr von Engelshofen (1692–1761) bestellt worden sei[258].

Zu diesem Zeitpunkt oblag das Präsidium *de jure* dem kommandierenden General im Banat, Feldzeugmarschallleutnant August Jakob Heinrich Freiherr

---

[247] Siehe zahlreiche Beispiele in Baróti Lajos, *op. cit.*, 1893.
[248] Siehe dazu folgende Rotuli: MOL, E 303, 19k, 20k, 21k, 22k, 23k, 24 k, 25k, 26k, 27k.
[249] MOL, E 303, 17k, Rotulus C, a, Fürtrag 236–371.
[250] MOL, E303, 17k, Rotulus C, b, Fürtrag 440–797.
[251] MOL, E303, 17k, Rotulus C, e, Fürtrag 99–212.
[252] MOL, E303, 25k, Rotulus K, b-c, Fürtrag 240–503 und MOL, E303, 25k, Rotulus K, d, Fürtrag 46–137.
[253] MOL, E303, 25k, Rotulus K, b-c, Fürtrag 6–125.
[254] MOL, E303, 16 k, Rotulus B, b, Fürtrag 182–316.
[255] MOL, E303, 16 k, Rotulus B, a, Fürtrag 5–145.
[256] MOL E303, 25k, Rotulus K, a, Fürtrag 394–695.
[257] OeStA, FHKA, NHK, ABA 20, Juni 1749, fol. 98r–99v.
[258] MOL E303, 14k, Rotulus 1740, Zahl 14, fol. 20.

von Suckow, der aus Kitzerow[259] in Pommern[260] stammte, sich in der Öffentlichkeit Wiens eines guten Rufs erfreute[261], als Festungskommandant bzw. Verteidiger Belgrads im Jahre 1739 viel Aufsehen erregte[262], und in seiner Funktion im Banat im September 1739 ernannt wurde[263], doch in seiner Abwesenheit führte der Rat Josef Ignaz Viechter von Grueb das Präsidium im Banat[264].

Josef Ignaz Viechter von Grueb stammte aus Freiburg im Breisgau[265], wurde 1697 zum Rat der Ungarischen Kammer in Bratislava ernannt[266], war ab 1733 Rat der habsburgischen Landesadministration in Craiova[267] und als die Kleine Wallachei (Oltenien) 1739, im Zuge des Türkenkrieges für die Habsburger verloren ging, wurde er als Rat ins Banat versetzt[268]. In Temeswar wohnte er 1740 im *Erzhaus*[269]. Er besaß auch in Wien eine Wohnung[270].

In der temporären Abwesenheit des Festungskommandanten Engelshofens und seines Sublaternen Don Juan Conte de Escotti fanden Dispute zwischen dem Kameralrat und Bankalrepräsentanten Viechter und dem Oberkriegskommissar Konrad Ferdinand von Bosch[271], der bereits 1735–1739 Administrationsrat im Banat war[272] – und sowohl im Angesicht der Bestimmungen von 1718 als auch jener von 1735, zumindest theoretisch befähigt war die Stellvertretung zu übernehmen – um das Präsidium in den Sessionen der Administration statt. Bosch

---

[259] Ludewig Wilhelm Brüggemann (Hrsg.), *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustands des königl. Preußischen Herzogtums Vor- und Hinterpommern*, Bd. 1, Teil 2, Stettin, 1784, S. 267

[260] Ernst Heinrich Kneschke (Hrsg.), *Deutsches Adels-Lexikon im Vereine mit mehreren Historikern*, Bd. 9, Leipzig, 1870. S. 109.

[261] *Wienerisches Diarium*, Nr. 56 vom 14. Juli 1734, S. 7. und *Wienerisches Diarium* vom 2. September 1739, S. 757/15

[262] *Wienerisches Diarium*, Nr. 65 vom 15. August 1739, S. 6.

[263] Siehe den Befehl des Hofkriegsrats an Engelshofen den Suckow zu unterstützen. MOL, E303, 4cs, 1739, fol. 318r–319v.

[264] MOL E303, 14k, Rotulus A, Eintrag 1740, Zahl 13, fol. 20. Er führte das Präsidium seit 1. Juni 1739 (Baróti Lajos, *op. cit.*, Bd. 1, 1 Resz, S. 48)

[265] Anton Peter Petri, *op. cit.*, 2004–2005.

[266] Herrmann Ignaz Biedermann, *Geschichte der Österreichischen Gesamtstaatsidee 1526–1804*, Innsbruck, 1867, S. 124. u. Vgl. Matthias Bell, *Notitia Hungariae Novae historico geographica divisa in partes Quator*, Tom 1, Wien, 1735, S. 460

[267] Şerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă 1718–1739*, Bucureşti, 1998, S. 253.

[268] Sabine Jesner, „Personell Management during Times of Crisis. The Austrian Banat and the Austro-Russian-Turkish war (1736–1739)", in *Istraživanja, Journal of historical Researches*, No. 27, 2016, Novi Sad, S. 127.

[269] Das *Erzhaus* war 1740 außerdem als *Bergwerkshaus* oder *Kameralhaus* bekannt. Dort lag um 1740 die Kameralkanzlei. OeStA, FHKA, NHK, ABA, 10 Juli 1740, fol. 515r–516r.

[270] Diese lag im steinernen Kleeblatt bei Schönbrunn. Schematismus 1740, S. 49.

[271] Bosch wohnte 1740, nach dem Tod Bischofs Falkenstein im *Cameralhaus,* das er im September 1740, bei der Ankunft des Bischofs Stanislavics, auf Befehl der Hofkammer räumen musste. (OeStA, ABA 10, September 1740, fol. 718rv.)

[272] Anton Peter Petri, „Die Präsidenten und Räte der Temesburger Landesadministration (1718–1719)", in *Neue Banater Bücherei*, Bd. 3, Mühldorf/Inn, 1982, S. 2.

wollte sich durchsetzen und behielt die Briefe, die in Sessionen vorzunehmen waren. Viechter wurde das Einvernehmen mit Knesen verboten und die Kontribution blieb aus[273]. Viechter wandte sich an die Hofkammer und bekam am 10. Februar 1740 die Antwort, dass das Präsidium in der Zukunft, in Abwesenheit des kommandierenden Generals nicht dem Oberkriegskommissar Bosch sondern einem Generalen oder Obresten vergeben wird[274].

Am 5. März 1740 nahm der Festungskommandant Engelshofen seine Mission als Kommissionsleiter bei der Grenzscheidung auf[275]. Der kommandierende General Suckow war im März angetroffen[276]. Das Ratsgremium setzte sich zu dem Zeitpunkt nur aus zwei Räten zusammen, dem Bankalrepräsentanten Viechter von Grueb als Kameralrat und dem Generalfeldwachtmeister Don Juan Conte de Escotti als Festungskommandant und Militärrat.

Escotti wurde um 1667[277] in Saragossa geboren[278]. Mit 39 Jahren trat er in dem 1706 gebildeten *Regimiento de Zaragossa* ein[279]. Als Leutnant des Obersts Don Jorge Pertús[280], der dieses Infanterieregiment im Spanischen Erbfolgekrieg (1701–1713) im Kampf gegen die Franzosen leitete, kam Escotti in die Dienste Habsburgs. Nach dem Tod von Pertús (1711) übernahm[281] Don Antonio Diego de Portugal y Toledo, Conte de Alcaudete das Regiment[282], das ab 1713 seinen Namen trug[283]. Als der Krieg 1713 für die spanischen Anhänger Habsburgs ungünstig ausging, zog das Regiment nach Italien[284] und in die Steiermark, wo es sich reorganisierte[285]. Als Oberstleutnant nahm Escotti, unter dem Obristen

---

[273] OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, fol. 579v–580r.

[274] MOL, E303, 14k, Rotulus A, Eintrag 1740, Zahl 16, fol. 26.

[275] Siehe Details bei Eric Prokosch, *Molla und Diplomat. Der Bericht des Ebu Sehil Nu`mân Efendi über die österreichisch-osmanische Grenzziehung nach dem Belgrader Frieden 1740/41*, Graz-Wien-Köln,1972.

[276] Der genaue Zeitpunkt entzieht sich unserer Kenntnis.

[277] Escotti starb 1747 im Alter von 80 Jahren. Siehe: *Staats-Relation derer Neuesten Europäischen Nachrichten und Begebenheiten Nebst einem Anhang von herausgekommenen neuen Büchern, Auf das Jahr 1747*, Vom 3ten April 1747, XIV. Stück, S. 370.

[278] Agusti Alcoberro, „Al servei de Carles VI D`Austria: Un document sobre les Militarsexiliats austriacistes morts a L`imperi (1715–1747)", in Universitat de Barcelona: Departament d`Historia Moderna (Hrsg.), *Pedralbes: Revista d`historia moderna*, Nr. 18/2, 1998, S. 325.

[279] Agusti Alcoberro, *op. cit.*, S. 325. Siehe auch: Luis Sorando Muzás, „El Ejército Espanol del Archiduque Carlos (1704–1715) y sus Banderas", in *Revista de Historia Militar*, Ano LVIII, Nr. 2, 2014, S. 199.

[280] Virginia León Sanz, „Política interior del Archiduque: Benasque, un valle austracista durante la Guerra de Sucesión", in *Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea*, Bd. 8, 1987, S. 96–97.

[281] Luis Sorando Muzás, „Las Banderas des Archiduque Carlos, 1704–14", in *Dragona. Asociacion de amigos de la historia militar*, Bd. 1, Madrid, 1992, S. 27.

[282] Agusti Alcoberro, *op. cit.*, S. 325.

[283] Luis Sorando Muzás, „El Ejército Espanol del Archiduque Carlos", S. 199.

[284] Idem, „Las Banderas des Archiduque Carlos", S. 27.

[285] Ottokar Machalicky, „Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1713. Nach den Feld-Acten und

Don Domingo Orbea und dem General Don Antonio Conte de Alcaudete im Österreichisch-Venezianischen Türkenkrieg (1714–1718) an den Militäroperationen der Habsburger teil[286]. Das Regiment Alcaudete stand 1716 vor Temeswar[287] und 1717 vor Belgrad[288]. 1721 wurde es reorganisiert. Zwei Jahre später[289] wurde Escotti Obrist[290] dieses Regiments, das ab 1724[291] in Banat stationiert war. 1730 zog das Regiment nach Freiburg im Breisgau. Escotti zog mit dem Regimentsleiter, den Grafen Alcaudete mit[292]. Nach dem Tod Alcaudetes (1734) übernahm Don Juan Jacinto Vázquez y Vargas, Conte de Pinós die Leitung des Regiments, das 1737 in Serbien und Siebenbürgen[293], in der Nähe des Banats operierte. In diesem Kontext spielte Escotti eine wichtige Rolle, da er 1735-1740 dem dortigen Festungskommandanten Engelshofen, der abwesend war als Stellvertreter diente[294]. In Temeswar lebte Escotti 1740 noch in dem *Türkischen Haus*[295], das auf dem Platz des späteren Kommandantenhaues situiert war, dessen Bau durch Escotti eingeleitet wurde[296].

Am 12. März 1740 starb der Landespräsident Suckow infolge eines Schlaganfalls[297].

Die Todesnachricht wurde am selben Tag per Estafette an die Hofkammer berichtet[298]. Am 16. März 1740 schrieben Viechter und Escotti die Hofkammer

---

anderen authentischen Quellen", Serie 2, Bd. 6, in *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, Bd. 15, Wien, 1892, S. 408.

[286] Agusti Alcoberro, *L`Exili austriacista (1713–1747)*, Bd. 2, Documents, Barcelona, 2002, S. 393.

[287] MOL, S-Szekcio: Térképtár, S 68 festetics család, XIV No. 0089.

[288] Agusti Alcobero, „The war of the Spanish Succession in the Catalan-speaking Lands", in *Catalan Historical Review*, 3, 2010, S. 83.

[289] Anton Peter Petri, *op. cit.*, S. 410.

[290] Augusti Alcoberro, „Al servei de Carles VI D`Austria", S. 325.

[291] Luis Sorando Muzás, „El Ejército Espanol del Archiduque Carlos", S. 207.

[292] *Wienerisches Diarium,* vom 31 Mai 1730, S. 4.

[293] *Geschichte derer Kayserlich Königlichen Regimenter*, Frankfurt am Main, 1762, S. 96.

[294] Costin Feneşan, *op. cit.*, S. 67. Karriere: 1717 Präsenz im Banat, 1727 Oberstleutnant, Kommandant in Panciova; Festungskommandant von Orsova; 1733–1737 Festungskommandant von Temeswar; Stellvertreter von Mercy; 1734 Stellvertreter von Hamilton; 1737 Kommandant von Orsova; Kommandant von Esseg; 1738–1739 Hofrat; 1740–1753 Präsident der Landesadministration; 1754 Feldzeugmeister; 1757 Stadtkommandant in Wien. Anton Petri Petri, *op. cit.*, S. 1486.

[295] OeStA, FHKA, NHK, ABA 10, Juli 1740, fol. 515r–516r. Zu der Zeit war das Haus zum Abriss bestimmt.

[296] OeStA, FHKA, NHK, ABA 23, März 1750, 76r.

[297] *Wienerisches Diarium*, Nr. 28 vom 6. April 1740, S. 5.

[298] Dies ergeht aus einem Brief der Landesadministration vom 16. März 1740 an die Hofkammer. In dem Schreiben wird der Todesvorfall nur erneut geschildert, um die ergriffenen Maßnahmen einzuleiten, „(...) da vermög des bereihts verwichenen Samstag an Eine h<och>l. <öblichen> K.<aiserlichen> H<of>C<ammer> per Staffetam gehorsamst erstatteten Bericht der hier Landes Commandirende Herr General Feld Marschalleuth. Baron von Sukov nembl. Abends ganz urplötzlich dieses zeitliche gesegnet" hat. Siehe FHKA, NHK, ABA 10, März 1740, fol. 296r–296v. Im Kalender von 1740 fällt der Samstag vor dem 16. März auf den 12. März 1740. Da die Nachricht

erneut an, um sie darüber zu informieren, dass in Abwesenheit Engelshofens, Escotti das Landesoberkommando, das Festungskommando und das Präsidium der Landesadministration interimistisch übernahm[299]. Dies war der entscheidende Wendepunkt für die Neuorganisierung der Landesadministration.

Am 17. März 1740 gab eine von Starhemberg geleitete Konferenz[300] die Ausarbeitung von Richtlinien zur besseren Einrichtung des Banats einer Hofkommission in Auftrag, die vom Finanzkonferenzrat, den Grafen Ferdinand Krakowsky von Kollowrat geleitet wurde.

Inzwischen erging am 20. März 1740 ein Hofreskript an Engelshofen, der ihm *pro forma* mitteilte, dass ihm das Präsidium bis zur Ernennung des *würklichen* Kommandierenden Generals anvertraut wurde. Das Reskript teilte ihm außerdem die Formen, die bei der Amtsgeschäftsabhandlung einzuhalten waren und die Angaben zum Personal mit[301]. Da Engelshofen aber zu der Zeit nicht vor Ort war, wandte sich der Hofkriegsrat drei Tage später an dem „statt des verstorbenen Sukov einsweilen ernannten Commandanten Escotti"[302]. Doch auch im Angesicht dieser Fakten führte Viechter die Korrespondenz mit den Hofstellen in Wien.

Im April 1740 traten in Wien, in der Kommission Kollowrats die Hofkammerräte Johann Baptist Marx von Zuana und Heinrich Joseph von Koch sowie der Hofkriegsrat Ignaz von Koch und der Hofkanzleirat Karl Hieronymus von Dobelhoff zusammen[303]. Die Präsenz Dobelhoffs als Repräsentant der Österreichischen

per Estafette zugesandt wurde, kam sie sicherlich vor dem 16. März in Wien an. Die Hofkammer antwortete am 19. März, dass sie die Nachricht bekommen hat (MOL, E303, 14k, Rotulus A, Eintrag 1740, Zahl 29, Fürtrag 44).

[299] FHKA, NHK, ABA 10, März 1740, fol. 296r–296v.

[300] Seit Kallbruner besteht die Annahme, dass es sich in diesem Fall um die Staatskonferenz handelt. Das Originaldokument, das Kallbrunner untersucht hat, ist ein Vortrag an die „sub Präsidio Ihro Excellenz des Herrn Grafen von Starhemberg angeordnete Conferenz". Siehe: OeStA, FHKA, NHK Banate A 66, 555v). Im Originaldokument gibt es keine Hinweise, dass diese Konferenz die Staatskonferenz sei. Die Konferenzteilnehmer werden dort nicht erwähnt, was die Zuordnung der Konferenz erschwert. Thomas Gundacker von Starhemberg (1663–1745) war seit 1712 Rat der Staatskonferenz. Starhemberg war aber gleichzeitig – und das ist wichtig – Präsident der Finanzkonferenz, die seit 1716 existierte. Die Finanzkonferenz bildete mit der Hofkammer und der Universalbankalität das eigentliche „Kamerale" (Schematismus von 1739, 45–46) und das Banat war eine Kameralprovinz. Die Kommission erörterte Personalfragen. Die Universalbankalität und die Hofkammer, die bis 1745 die Ansprechpartner in Personalfragen waren, waren der Finanzkonferenz untergeordnet. Zudem war Kollowrat Rat der Finanzkonferenz (Schematismus von 1739, 45–46). Da die Finanzkonferenz auch bei der ersten Einrichtung des Banats zusammentrat (Siehe dazu Henrike Mraz, *Die Einrichtung der kaiserlichen Verwaltung im Banat von Temesvar*, Dissertation an der Universität Wien, 1984, S. 30–89) ist es plausibel, dass es sich in dem Fall auch um diese Instanz handelt. Nach der Auflösung der Finanzkonferenz im Juli 1741, führte Starhemberg seine Beratungstätigkeit fort. Siehe Thomas Fellner, *op, cit.*, Bd.3, S. 420. Die Frage bleibt jedoch weiterhin offen.

[301] OeStA, KA ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 1740, Zahl 549.

[302] OeStA, KA ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 23. März Zahl 235 E, 6328 R, 294 E, 302R.

[303] OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 470r und OeStA, FHKA, NHK Banate A 66, fol. 518r.

Hofkanzlei, die oberste Gerichtsinstanz, in einer scheinbar ressortfremden Angelegenheit erklärt sich von selbst durch dessen Einsatz in der Justiz des Banats[304], wo seit der Eroberung das niederösterreichische Recht herrschte. Die Kommission Kollowrats tagte vom 29. April bis 11. Dezember 1740, in zwölf Sessionen. In der Session von 29. April 1740 nahm sich die Hofkommission unter anderen[305] vor, den Stand der Landesadministration und den Verlauf ihrer politischen, ökonomischen und juridischen Operationen zu analysieren und sie in einem „aufrechten Stand" zu bringen. Dazu ließ sie die Akten der Landesadministration: Die Einrichtungsbefehle, Instruktionen, Systemata[306] und Verordnungen aufsuchen[307], um sich zu dokumentieren und interpellierte die ehemaligen Administrationsräte im Banat, Johann Anton de Jean von Hansen und Jakob Benedikt von Neffzer, die sich zu dem Zeitpunkt in Wien befanden und die die Situation des Landes aus der Praxis kannten, mit der Abicht auch die Meinung Engelshofens einzuholen[308].

Am 22. Mai 1740 sandte der Hofkriegsrat ein Insinuat an die Hofkammer in dem er ersuchte Bosch mit der Hauptsystema, ein jährlicher Kostenvoranschlag in dem finanzielle, gebäudelogistische und personaltechnische Bedürfnisse der Administration eingetragen waren, nach Wien zu senden, wohlmöglich auch um seine kritische Situation zu klären. Die Hofkammer antwortete darauf am 22. Juni, dass dem Ärar schwer falle Reisekosten zu zahlen[309].

Indessen arbeitete die Kommission Kollowrats an die Einrichtung der Administration. Die Nota der Session vom 19. August enthält keine neuen Informationen und die nächste Session vom 8. Oktober entschied Ignaz Dismas Kempf von Angreth einzuladen, um seine Meinung über die Vorgehensweise anzuhören und ihn mit einem *Privatbrief* an Engelshofen nach Temeswar zu senden. In

[304] OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 570v–571r

[305] Die Kommission wollte die Fragen der Besteuerung, Justizaufstellung und Bevölkerung des Landes erörtern, die Distrikteinteilung vornehmen sowie die Kameral-, Maut- und Salzeinkünfte wieder in Ordnung setzen.

[306] Freistellen wurden in einem Personalstatut vermerkt. Die Personalstatute sind von der Form her abweichend, manchmal summarisch, mit Angabe des Namens und Lohn gehalten, ein anderes Mal aber sehr ausführlich verfasst, mit Zusatzangaben über den provisorischen oder empfohlenen Status, über dessen Vorgänger, die Vorbeschäftigung oder Beförderung des Beamten. Diese Statute wurden mit dem Systema nach Wien geschickt. Im Systema waren Personal- und Finanzbedürfnisse der Landesadministration vermerkt und die fixen, vakanten und interimistischen Stellen angezeigt. Die interimistisch besetzten Stellen mussten durch die Resolution bestätigt werden. Erst dann war der Posten fix besetzt. Die Statuten ermöglichten die Übersicht. Die Hofstellen sahen sich das Statut nicht nur an, sie intervenierten, indem sie Instruktionen zur Erstellung, Verständnisfragen und Anmerkungen zurück sandten.

[307] OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 470r–471r.

[308] Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat*, Bd. 1, München, 1958, S. 84–85. Siehe auch: OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, 574v.

[309] OeStA, FHKA, NHK, ABA 10, Juni 1740, 487 r.

der 10. Session vom 18. November nahm sich die Hofkommission der Frage der freien zweiten Kameralratsstelle an und spielte mit dem Gedanken, den in Wien außer Funktion stehenden Kempf als Zweitkameralrat im Banat zu beschäftigen[310]. Ein Monat später verlor Kempf jedoch seine Frau, Dorothea Anna, die am 21. Dezember 1740, im 27. Lebensjahr starb[311]. Dies dürfte ihn dazu gebracht einiges zu überdenken. Er nahm die Stelle im Banat allenfalls nicht an. Es ist derzeit ungewiss, was Kempf 1741 machte, doch ein Jahr später, im Frühling 1742 wird er als habsburgischer Hofkammerrat in Bayern bezeugt[312]. Die zwölfte und letzte Session der Kommission widmete sich der Situation in den Distrikten.

In ihrem Vortrag vom Ende Mai 1741[313] an die auftragsgebende Konferenz teilte die Hofkommission ihre Expertise mit und vermeinte, dass sie sich dokumentiert habe und auch die Standpunkte der befragten Räte durch die Meinungen Engelshofens ergänzt wurden[314]. Danach hob sie die fünf Punkte hervor, die einer Deliberation bedurften: Der Divinkultus und die Religion, die Verfassung der Landesabgaben, die Administration der Justiz, die Bestellung der Landesadministration und schließlich die Ruhe und die Sicherheit im Lande[315]. Für die Ratsproblematik sind der dritte Punkt des Gutachtens, der die Ernennung eines

---

[310] OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 520 r.

[311] *Wiener Zeitung*, Nr. 102 vom 21. Dezember 1740, S. 1155.

[312] Kempf zog am 21. April 1742 als bevollmächtigter *Hofkammerrat in Camerali und Contributionali* mit dem Neubergischen Infanterieregiment nach Landshut. In Bayern war er 1742, unter anderen, für die Repartierung der Fourage, für den Bedarf des Heeres und für das Finanzwesen zuständig. Ein Jahr später wurde Kempf Substitutkanzler der am 31. Juli 1743 ausgerufenen Besatzungsadministration in Bayern. Die setzte sich, wie die Banater Administration, aus Hofkammerräten und Hofkriegsräten zusammen und stand unter Präsidium des geheimen Rats Johann Anton Grafen von Goes, der Landeshauptmann von Kärnten. Im Jahre 1745 war Kempf Rat des Direktoriumhofkollegium in Münz- und Bergwesen unter Königsegg-Erps, zugleich Hofkammerrat, „perpetuierlicher Hof-Commissario" und „Obrist-Kammergraf". Er taucht 1747 und 1748 im Schematismus als Rat der Hofkammer auf (Schematismus 1747, S. 43) und schließlich als Rat der Kommission im Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis. Er war dort Referent in „Banatica". Für die Funktionen Kempfs in Bayern siehe: *Wiener Zeitung*, Nr. 37 vom 9. Mai 1742, S.456; Nr. 73 vom 12. September 1742, S. 954; Extrablatt Nr.51 vom 26. Juni 1743, S. 18; vom 26. Juni 1751, Extrablatt Nr. 51, S. 12; vom 19. Oktober 1743, S. 9–10. Siehe das Einrichtungspatent bei Johann Heinrich von Falkenstein, *Vollständige Geschichten der alten, mittleren und neuern Zeiten des Herzogthums und ehemaligen Königreichs Bayern*, Teil 3, München-Ingolstadt-Augsburg, 1762, S. 902. Details über Kempf bei Josef Kallbrunner, *Das Kaiserliche Banat. Einrichtung und Entwicklung des Banats bis 1739*, Bd. 1, München, 1958, S. 85.

[313] Das Referat ist undatiert. Aus dem Text ergeht aber, dass der Vortrag Ende Mai 1741 entstand. Im Referat wird das Jahr 1740 als „letzt verwichenen 1740sten Jahr" bezeichnet. Siehe OeStA, FHKA, NHK Banate A 66, fol. 577v. Die Gegenwart wird als „heuer dato noch, das ist mit Ende Mai" bezeichnet. Siehe OeStA, FHKA, NHK Banate A 66, fol. 579v.

[314] Siehe OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 556r.

[315] Für Details zu den Punkten siehe Josef Kallbrunner, *op. cit.*, S. 85–90 oder OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 557r–586v.

Justizrats bei der Landesadministration vorsah[316] und der vierte Punkt wichtig, der Informationen über die Bestellung des Administrationskollegiums und den Umgang des Rates mit Materien lieferte[317].

Der 4. Punkt zeigt, dass die Bestellung des neuen Präsidenten und die Festlegung bzw. Eingrenzung seiner Befugnisse Vorrang hatten. Es wurde empfohlen, dem kommandierenden Generalen nicht den Gouverneurstitel zu verleihen. Stattdessen war er mit den Militäragenden und den Sessionen betraut[318]. Es wurde gezeigt, wie mit *Majora* und *Conclusio* umzugehen ist. Die übrigen Militärs waren von administrativen Abstimmungen ausgeschlossen und nur das Militärkommando hatte die Befugnis sich daran zu beteiligen. Nur den Kameralräten stand es zu, die Amtsgeschäfte in *pure Camerale* zu besorgen und nur der Bankalrepräsentant erledigte die Finanzen. Der Handel, die Religion, die Justiz, die gemischten Kameralsachen, die von Kameralräten abhingen, mussten von den Räten gemeinsam abgehandelt werden[319]. Sollten die Kameralräte in den Bereichen, die mit den Militärs zu verrichten waren, eine andere Meinung als der Präsident haben, mussten beide Seiten der übergeordneten Hofstellen den Fall schildern und bis deren Antwort die Vollstreckung unterlassen[320]. Es blieb dabei, dass die Expeditionen vom Präsidenten und von einem Rat unterschrieben werden müssen[321].

Der Vortrag und die Akten, die die Protokolle begleiten zeigen, dass nicht nur die Arbeit des Ratsgremiums sondern auch die Zuständigkeitssphären des untergeordneten Kameral- und Militärpersonals sowie die Aufgaben die sie zusammen zu erledigen hatten, genormt wurden[322].

Ende Mai 1741 beendete Engelshofen seine Mission bei der Grenzscheidung[323]. Aus einem Schreiben des Hofkriegsratsreferenten Wöber an das Generalkriegskommissariat vom März 1741 ist zu entnehmen[324], dass dem Oberkriegskommissar Bosch die Stelle des zweiten Militärrats zugestanden wurde. Das Interimat Engelshofens blieb bis 1742 aufrecht[325]. Am 10. Jänner 1742 teilte die Universalbankalität der Landesadministration allenfalls mit, dass sie zur Ausweisung der 3000 fl. als Präsidentengehalt zum jährlichen Einkommen Engelshofens noch keine kaiserliche Resolution oder Intimation der

[316] OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 571v.
[317] Costin Feneşan, *op. cit.*, S. 70 und Vgl. OeStA, FHKA, NHK, Banate A 66, fol. 581r–586r.
[318] OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, fol. 574v.
[319] Costin Feneşan, *op. cit.*, S.70 und OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, fol. 581v.
[320] OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, fol. 581rv.
[321] OeStA, FHKA, NHK, BA PC 66, fol. 582r.
[322] Sabine Jesner, *op. cit.*, S. 132. Für Details: OeSTA, FHKA NHK BA PC 66, fol. 581r – 585v sowie OeStA, FHKA NHK BA PC 66, fol. 77r–87r.
[323] Sabine Jesner, *op. cit.*, S. 133.
[324] OeStA, FHKA, NHK., ABA 16, März 1746, fol. 75v.
[325] Costin Feneşan, *op. cit.*, S. 69

Hofkammer bekommen habe und vom Einzug der Kameraltaxe, die bei Anstellung von Engelshofen zu zahlen war Abstand zu halten sei[326]. Am 4. März 1742 wurde Viechter von der Hofkammer zu einer Kommission zur Besichtigung der Werke im siebenbürgischen Eisenmarkt beordert[327] und im Juli 1742 wurden Viechter und Engelshofen und zur Anfertigung des Hauptsystemas nach Wien beordert. Mit dem Anlass wurde dem „Interimal Gubernator" dieselbe Autorität zugestanden, die früher Claudius Florimond Mercy hatte und durch einen „resolvierten Vortrag" bestätigt[328].

Ein Jahr später musste Engelshofen in die kroatische Region Slawonien aufbrechen, um eine Kommission zu leiten[329], die die Grenzen zwischen dem Militärgrenzgebiet und dem Zivilgebiet schied[330]. Vor der Abreise übergab Engelshofen das Präsidium an Escotti. Die temporäre Amtsübergabe fand jedoch nicht auf eigener Faust, sondern in dem formellen, institutionalisierten Rahmen einer Session statt, jener vom 3. Februar 1743[331].

In März 1743 wurde das Administrationsratsgremium um ein Mitglied erweitert. Um Viechter, der seit 1740 das *Provinziale* und *Kontributionale* sowie die Maut-, Salz- und Bergwerkssachen alleine besorgte und inzwischen erkrankt war Unterstützung zu bieten, schlug die Hofkammer der Monarchin im Referat vom 10. März 1743[332] Andreas Redecher als Rat vor, dessen Bewerbung als Kammerrat fünf Tage zuvor angenommen wurde[333].

Redecher war zehn Jahre lang Regierungsrat, Sekretär und Referent für Zivil-, Fiskal- und Kriminalprozesse sowie für Kontribution bei der, unter dem Landeshauptmann, Johann Anton Graf Schaffgotsch (1675–1742) aufgestellten Regierung[334] der schlesischen Fürstentümer Schwedniz und Jauer. Dort arbeitete er 1739 mit dem Assessor Just Wilhelm Graf von Almesloe (1664–1748)

---

326 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1742, Zahl 4, Fürtrag 11.

327 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1742, Zahl 24, fürtrag 33.

328 OeStA, KA ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 1742, Zahl 807 E, 337 R, 392 E, 403R.

329 OeStA, FHKA, NHK, ABA, 13 März 1743, fol. 23 r- 23v.

330 Details in Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535–1881)*, Wien, 1997, S. 320. Dort wird der Protagonist der Mission als Joachim von Engelshofen erwähnt. Es handelt sich aber um die Person, die in unserem Studium vorkommt.

331 OeStA, FHKA, NHK, ABA, 13 März 1743, fol. 23 r- 23v.

332 OeStA, FHKA, NHK, ABA, 13 März 1743, fol. 90r–104r.

333 Bei seiner Bewerbung wusste Redecher, dass die zweite Kammerratsstelle vorher von Johan Baptist de Jean von Hansen besetzt wurde, dass sie frei war und dass die Ressorts dieser Stelle die Justiz, der Kammereinkünfte und die Bergwerke sind. Siehe: OeStA, FHKA, NHK, ABA 13, März 1743, 93v.

334 Für die Zusammensetzung der Regierung siehe *Genealogisch-Historische Nachrichten von den allerneuesten Begebenheiten welche sich an den Europäischen Höfen zutragen worin zugleich vieler Standes-Personen und anderer Berühmter Leute Lebens-Beschreibeungen vorkommen...*, Teil XIII, Leipzig, 1740, S. 579.

zusammen[335]. Im Personalverzeichnis des Fürstentums Schwedniz und Jauer von 1740 ist Redecher allerdings nicht mehr zu finden[336]. Im Zuge des Schlesischen Krieges verlor Redecher seine dortige Stelle und sein gesamtes Vermögen. Die Monarchin, die der Hofkammer ihre Absicht äußerte, die aus Schlesien vertriebenen Beamten anderswo anzustellen, bewilligte das am 21. März 1743 vom Expeditor Mohr zugesandte und vom Hofkammerpräsidenten Dietrichstein unterschriebene Referat und nahm Redecher auf. In dem Anstellungsverfahren waren der Rat Caraffa und der Sekretär Cooper involviert. Eysn sandte am 26. März den Hofkammerbefehl an die Universalbankalität, dem Redecher sein Gehalt anzuweisen und Mardschläger expedierte ihm am 27. März sein Dekret[337].

Die Landesadministration wurde am 2. April über die Neuernennung informiert[338].

In seiner Bewerbung gab Redecher an, sich im Bergwesen theoretisch auszukennen, um im Stellenprofil zu passen. Tatsächlich fuhr er aber nach Schlesien und in den Bergstädten Ungarns um Informationen über das Bergwesen einzuholen und am 15. Mai 1743 ersuchte Caraffa die Universalbankalität Redecher vom Ärar 1000 fl. als *Viaticum* anzuweisen, damit er seine Reise nach Temeswar finanzieren kann[339]. Am 8. Juni 1743 wurde dem Engelshofen befohlen seine Rückreise von Peterwardein ins Banat „wegen Besorgung der vielfältigen Vorfallenheiten" anzutreten[340]. Als Redecher in Temeswar angekommen war, war die 1741 mit Bosch besetzte Militärratsstelle vakant und sie wurde in der Form nicht nachbesetzt[341]. In den späteren Akten finden wir Konrad Ferdinand von Bosch vorwiegend im Proviantwesen und als Oberkriegskommissar im Banat finden wir Johann Klein, der an den Sessionen aber nicht teilnahm. In der Stelle des Militärrats saß ab 1743 der Feldkriegskanzlist Schubert, der allerdings nach dem Streit mit Redecher seine Teilnahme bei den Sessionen verweigerte[342].

Am 9. Mai 1744 bewilligte die Universalbankalität dem Kammerrat Viechter eine Reise nach Wien, die in dem Schreiben an die Administration als Urlaub bezeichnet wurde[343] und am 20. Mai nahm Redecher mit Bergmeister Hehegarten an einer Kommission bei der Kupfergewerkschaft in Resbanya

---

335 Siehe das Dokument darüber: http://www.philaseiten.de/cgi-bin/index.pl?ST=798&CP=0&F=1#newmsg Für die Lebensdaten von Almesloe siehe *Genealogisch historische Nachrichten*..., Teil 121, Leipzig, 1748, S.132.

336 *Genealogisch-Historische Nachrichten*, Teil XIII, S. 579.

337 OeStA, FHKA, NHK, ABA 13, März 1743, fol. 90r und 103r.

338 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Zahl 27, Fürtrag 41.

339 OeStA, FHKA, NHK, ABA 13 Mai 1743, fol. 16r.

340 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1743, Zahl 51, Fürtrag 75.

341 Siehe das Schema 3tium: MOL, E303, 6cs, fol. 201r.

342 MOL, E303, 6cs, fol. 204r.

343 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1744, Zahl 49, Fürtrag 83.

(Reşiţa) teil, um entstandene Zwistigkeiten zu untersuchen[344]. Am 18. August 1744 erteilte die Universlbankalität dem Viechter nochmals die Erlaubnis für zwei Monate nach Wien zu reisen, unter der Bedingung, dass er das Bankwesen Redecher überlässt[345]. Bis am 17. September 1744 sind die Briefe der Universalbankalität dem Viechter adressiert[346], ab 20. Oktober wird die Korrespondenz der Staatsbank an Redecher ausgesandt[347]. Der letzte Brief der Bank an Redecher stammt vom 13. März 1745[348]. Sechs Tage später wurde die Korrespondenz mit dem Viechter wieder aufgenommen[349] und am 3. April teilte die Generalkassadirektion Viechter mit, dass die Universalbankalität aufgehoben wurde und die Kameral- und Militärkassen im Banat jeweils einem Oberdirektor übergeben werden[350].

Redechers Relation zufolge seien Escotti und er nach der Rückkehr Engelshofens aus Slavonien von den Sessionen ausgeschlossen worden[351]. Wie Escotti in der Abwesenheit Engelshofens das Präsidium in Justizsachen leitete, ergeht aus einem Brief Viechters, der meint, dass Escotti „in keinersachen eine Entschlüssung faßet bevor er nicht an dem ersten [sic! Engelshofen] all= und jedes Emittiret, und deßen Sentiments oder Order darüber erhalten hat"[352]. So gesehen, war die Präsenz Escottis im Beisein von Engelshofen obsolet. Escotti selbst hat sich darüber nicht beklagt[353]. Was aber den Ausschluss Redechers betrifft, so steht es fest, dass ihm, nach Vorwürfen über Unfug in Bergwesen, auf Hofkammerbefehl, im April 1745 dieses Amtsbereich entzogen und dem Viechter und Engelshofen anvertraut wurde[354]. So wird auch der Vorwurf Redechers verständlich, dass Viechter und Engelshofen Entscheidungen in Extrasessionen trafen[355], da Redecher in diesem Ressort nichts mehr zu suchen hatte. Er nahm aber weiter an Sessionen teil. Im seinem Ressort blieben die polizeilichen Aufgaben, die der zweite

344 MOL, E 303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1744, Zahl 51, Fürtrag 83.
345 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1744, Zahl 83, Fürtrag 136.
346 MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1744, Zahl 91, Fürtrag 144.
347 MOL, E 303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1744, Zahl 96, Fürtrag 152.
348 MOL, E 303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1745, Zahl15, Fürtrag 19.
349 MOL, E 303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1745, Zahl 16, Fürtrag 19
350 MOL, E 303, 15 k, Rotulus A, Eintrag 1745, Zahl 26, Fürtrag 31
351 MOL, E303, 6cs, fol. 205r.
352 OeStA, FHKA, NHK, ABA 14, Mai 1744, fol. 4v.
353 Wohl aber Engelshofen, der in einem späteren Brief an die Kaiserin, dem Conte ungehemmt unterstellt, „weder der Teütschen Sprach kundig noch in den Rechten erfahren" zu sein. Ob das tatsächlich stimmt, was sehr verhängnisvollgewesen wäre, ob er Escotti naiv aussehen lassen wollte, um ihn von dem Vorwurf eines Klägers zu schützen, der dem Conte Mißarbeit in seinem Prozeß vorwarf, oder ob es nur ein Versuch war durch das geschickte Einbringen dieser Information seinen Einfluss über Escotti den zu legitimieren, das sei dahingestellt. Siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA 16 November 1746, fol. 2v.
354 OeStA, FHKA, NHK, ABA 15 April 1745, fol. 13r–14r.
355 MOL, E303, 6cs, fol. 205r.

Rat zu führen hatte[356] und Justizprozeduren im Zivilrecht. Er war Inquisitor in Ermittlungen gegen an Veruntreuung verdächtigten Beamten[357]. Als Jurist war er nachlässig und wurde 1747 aus Wien mit der Suspendierung vom Amt gerügt[358].

Im Jahre 1747 änderte sich die Zusammensetzung des Personals in den Sessionen. Der Feldkriegskanzleileiter Schubert wurde, zusätzlich zu seiner Funktion als Feldkriegssekretär zum Administrationssekretär befördert. Somit hatte er die Expeditionen in *Militari, Camerali und Provinciali* zu führen. Engelshofen wurde in einer Instruktion beauftragt zu schauen, dass Schubert und Redecher den Sessionen beiwohnen und ersucht, im Falle einer Unterlassung dies nach Wien zu melden[359]. Die Stelle des am 10. August 1740 auf Probe angestellten[360] und im Juli 1747 wegen Minderleistung und Ungehorsam[361] entlassenen Kammeraktuars Josef Hueber wurde mit dem Bergwesenaktuariat dem Feldkriegskanzlisten Florimond Weigand vergeben. Mit diesem Amt bekam Waigand, ein Unterbediensteter des Hofkriegsrats den Hofkammerkonzipistentitel[362] und das Militär dominierte die Sessionen, die allerdings nicht mehr regelmäßig und nicht mehr so sachlich, wie vor 1740 stattfanden[363].

5. Das Anstellungsverfahren im Ratsgremium der Landesadministration

5.1. Fallbeispiel: Emanuel von Vogtern und Maximilian Ruschiczka von Rosendorf

5.1.1. Die Lage des Präsidiums

In März 1747 hielt sich der General Engelshofen in Wien, seiner Heimatstadt auf[364]. Das Präsidium oblag dem Militärrat und Festungskommandanten Don Juan Conte de Escotti.

Der 80-jährige Escotti starb am 15. März 1747 infolge einer Krankheit und wurde in der Franziskanerkirche der Festung Temeswar bestattet[365], wie er in

---

[356] Aufgaben, die Dobellhof im 3. Punkt des Vortrags der Kollowratischen Kommission von 1740 dem zweiten Rat zuschrieb.

[357] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 134 Protokolle zu den Akten der Illyrischen Hofdeputation (1745–1751), fol. 15v–16r; OeStA, FHKA, NHK ABA, 18 April 1748, fol. 9 r- 25 v; OeStA, FHKA, NHK ABA, 20 Juli 1749, fol. 178 r – 188 v.

[358] MOL, E 303, 5cs, fol. 172r.

[359] OeStA, FHKA, NHK, ABA 17 August 1747, fol. 56v–57r.

[360] MOL, E303, 14k, Rotulus A, Eintrag 1740, Fürtrag 142.

[361] In einer Session ist Hueber in Plenum so weit im Schimpfen geraten, dass ihn die anwesenden Militäroffiziere „gar mit Schlägen zu tractieren bemüssiget waren". Siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA 17 Okt 1747, fol. 123v.

[362] OeStA, FHKA, NHK, ABA 17, August 1747, fol. 57v–58r.

[363] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, Jänner 1748, fol. 8r.

[364] OeStA, FHKA, NHK, ABA 17, März 1747, fol. 126v.

[365] Anton Peter Petri, *op. cit.*, S. 410.

seinem Testament vorsah[366]. Nach dessen Tod setzten sich die Räte und der Militärrepräsentant vor Ort in Bewegung, um die entstandene Lücke zu füllen und das Funktionieren des Präsidiums zu gewährleisten[367].

Ein Schreiben der Landesadministration an die Hofdeputation vom 16. März 1747 zeigt, dass der Platzmajor[368] Matthias Josef Edler von Carol[369] das Kommando provisorisch übernahm, wie Engelshofen vor der Abreise für den Notfall disponierte, während Viechter von Grueb, unter dem Vorwand, dass es vor Ort keine Militärperson gab, die den Oberstrang besaß, um die Vertretung auszuüben, die Leitung des Präsidiums interimistisch übernahm[370].

Am 20. Juni 1747 wurde das Militärinterimskommando der Festung Temeswar dem aus Ansbach in Mittelfranken stammenden[371] und an der Italienfront bei Parma stationierten Oberstwachtmeister Emanuel Lorenz Freiherr von Vogtern (1692–1769) *de jure* übergeben[372]. Zu jenem Zeitpunkt stand Vogtern seit zweiundzwanzig Jahren im habsburgischen Dienst. Sein Diensteintritt als Hauptmann des Regiments „Alt Wallis" erfolgte im Jahre 1725 und seine Militärlaufbahn verlief exemplarisch[373]. Die Teilnahme an den Feldzügen in Sizilien und Süditalien (1734–1737), in Norditalien (1742–1743) und in Mittelitalien (1744–1746) brachten ihm sukzessive die Stelle des Obersts (1738), des Oberstwachtmeisters (1744) und die Funktion des Festungskommandanten von Milano (1746)[374]. Kurz bevor Vogtern zum Dienst in Temeswar berufen wurde, beteiligte er sich in April 1747 bei den Kampfhandlungen der kaiserlichen Truppen in der norditalienischen Region Ligurien, ohne jedoch einen Sieg zu erzielen[375]. Bis zur Ankunft Vogterns musste Edler von Carol das Kommando ausüben.

Der Aufenthalt Engelshofen in Wien wurde durch diese Umstände überhaupt nicht beeinträchtigt. Im Juni 1747 hielt sich Engelshofen in der Hauptstadt

366 OeStA, FHKA, NHK, ABA 17, März 1747, fol. 120r.

367 OeStA, FHKA, NHK, ABA 17, März 1747, fol. 126rv.

368 Die Funktion des Platzmajors traf man in wichtigen Festungen. Der Platzmajor gehörte zum Festungsstab und war die rechte Hand des Festungskommandanten bei der Supervisierung und Ausführung des Festungsdienstes. Die Platzmajore wurden aus den Reihen der höheren Offiziere ausgesucht. Direction des k. und k. Kriegs-Archivs (Hrsg.), *Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia*, Bd. 1, S. 334.

369 Karriere: Seit 1717 im Banat; 1726 Hauptmann in Temeswar; 1727 Offizier in Maidanpek; 1733 Platzmajor. Siehe Anton Peter Petri, *op. cit.*, S.255.

370 OeStA, FHKA, NHK, ABA, 17 März 1747, fol. 126r.

371 Friedrich Vogtherr, „Lorenz Immanuel Vogtherr (Von Vogtern), k.k. Generalfeldmarschall-Leutnant, ein geborener Ansbacher", in *Festschrift des historischen Vereins für Mittelfranken zur Jahrhundertfeier 1830/1930*, Ansbach, 1930, S. 253.

372 *Ibidem*, S. 258.

373 *Ibidem*, S. 254.

374 *Ibidem*, S. 254–257.

375 *Ibidem*, S. 258.

auf und korrespondierte mit dem im Banat verbliebenen Viechter[376]. Dort wurde ihm die Wiederaufnahme der Grenzeinrichtung anbefohlen[377]. Ein Monat später, am 19. August wurden Engelshofen und Viechter als Kommissare zur Einverleibung des Theis-Maroscher Landstrichs in Ungarn und der damit verbundenen Übersiedlung der dort lebenden Grenzer ernannt[378]. Ihre Mission war es, mit der für den 3. September 1747 durch die *Ungarische Hofkanzlei* einberufene Delegation[379], das zur Ansiedlung der Grenzer vorgesehene Terrain bei Peterwardein zu inspizieren und dem Hofkriegsrat bzw. der Hofdeputation darüber zu berichten[380]. Viechter wurde kurz danach ersucht im Banat zu bleiben, um von dort aus seine Arbeit zu verrichten[381]. Engelshofen reiste nach Peterwardein. Dort bekam er ein Schreiben des Hofkriegsrats, das auf dem 6. September 1747 datiert ist und die Unterschriften Harrachs, Wöbers und Kollowrats im Auftrag Maria Theresias trägt. In diesem Brief über das Inkorporationsgeschäft wurde Engelshofen die Erkrankung des Interimskommandanten Carol mitgeteilt. Aus dem Schreiben erging, dass der Platzmajor seinem Dienst nicht nachkommen konnte und dass dem Vogtern befohlen wurde sich von Italien ins Banat zu begeben, um seine Stelle zu übernehmen[382]. Für den Fall, dass sich Carols Zustand bis zum Eintreffen Vogterns derart verschlimmere und er nicht dienen könne, wurde Engelshofen ersucht, den Vorschlag zu senden, wie das Problem zu lösen sei[383]. Ein Protokolleintrag des Hofkriegsrats zeigt, dass er dem Harrach und Kollowrat am 27. September antwortete[384]. Die genaue Ankunft Vogterns in Temeswar konnte nicht eruiert werden. Da aus dem Eintrag die Antwort zur Situation Carols nicht ergeht, bleibt die Frage offen, ob Engelshofen genötigt war eine Zwischenlösung zu finden, im Angesicht dessen, dass Carol am 27. Oktober 1747 starb[385].

Die Mission Engelshofens verzögerte sich, da die Delegation erst am 17. Oktober kam[386], und Engelshofen kehrte ins Banat zurück. Seine Rückreise zur

---

376 Franz Wettel, *Biographische Skizzen. Beiträge zur Geschichte des Banates*, 3. Aufl., Temeswar, 1932, S. 88.

377 MOL, E303, 5cs, 253r.

378 FHKA, NHK, Bücher, 134 Protokolle zu den Akten der Illyrischen Hofdeputation (1745–1751) fol. 115v.

379 In der Delegation standen unter der Leitung des Ungarischen Personals und Obergespans von Arad, Grasalkovics als Mitglieder: Leopold Graf Draskovics (Ungarischer Kammerer und Obergespan von Bodrog), Franz Graf Karoly (Feldmarschalleutnant) und Joannes Trsztyansky (Protonotar). Siehe MOL, E303, 5cs, fol. 407r–409r.

380 FHKA, NHK, BA, Bücher, 134, fol. 117v. Näheres dazu in: MOL E303_5cs, fol. 407r–409r.

381 FHKA, NHK, BA, Bücher, 134, fol. 123r–123v.

382 MOL, E303, 5cs, fol. 475r.

383 MOL, E303, 5cs, fol. 475rv.

384 OeStA, KA ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 1747 Februar, Zahl 44 E, 111 R, 210 R, 236E.

385 Anton Peter Petri, *op. cit.*, S. 255.

386 Franz Wettel, *op. cit.*, S. 89.

Einverleibung des Theiß-Maroscher Gebiets zog sich bis im Frühjahr 1748 über, dadurch, dass er im Banat beim Lösen einer Personalkrise wirkte. Die Inkorporation wurde erst am 30. Jänner 1751[387] vollendet, mit dem ständigen Einsatz Engelshofens. Den Bericht zum Verlauf der Inkorporation sandte er am 4. Jänner 1752[388]. Sein Einsatz ging zu Lasten der Administration, deren Leitung den neu ernannten Räten überlassen wurde.

5.1.2. Die Personalforderung Engelshofens im Namen der Landesadministration

Am 18. November 1747 verfasste Engelshofen einen Bericht an die Hofdeputation[389]. Die Hauptbotschaft dieses Berichts war, dass die Amtsarbeit in den Bereichen Wirtschaft und Justiz stockte, weil Engelshofen abwesend war, Escotti verstorben war, zudem Viechter, der die Leitung interimistisch übernahm, krank war und das Kanzleischreibpersonal an der üblen Klima im Banat erkrankt war, was dazu führte, dass die Aufträge liegen blieben. In seinem Bericht schlug Engelshofen mehrere Maßnahmen vor, um die Situation zu verbessern und beantragte: 1. Vogtern als seinen ständigen Stellvertreter[390], 2. die Einbindung des Ober- oder Feldkriegskommissars und des Feldkriegssekretärs im Entscheidungsverfahren und nicht wie bis dahin, sondern mit Stimmrecht, 3. Das Behalten des nach Slawonien beorderten Auditors Seyringer und die Aufstockung des Personals fürs Gericht durch die Zuziehung der Gerichtsschreiber aus Szeged und Arad sowie 4. die Ergänzung des Kanzleipersonals durch Beamten aus den untergeordneten Verwaltungseinheiten des Banats, den Distrikten. Zum Schluss forderte Engelshofen 5. die Entsendung eines Amtsmanns, um die Aufgaben des erkrankten Viechters zu übernehmen, weil der zweite Kameralrat, Redecher, der den ersten Administrationsrat zumindest theoretisch hätte vertreten können, in den Augen Engelshofens zur „Directions Incumbenz die erforderliche habilitet" nicht hatte[391]. Das Lösen dieses Anliegens war äußerst wichtig, da Engelshofen zu seiner Mission nach Slawonien aufbrechen musste, vor allem aber, weil die Tage Josef Viechters gezählt waren[392].

[387] OeStA, KA ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 1751, Jänner, Zahlen 395–399, 402–406, 445–414.
[388] OeStA, KA ZSt HKR SR MG B 26, Eintrag 1752, Jänner, Zahl 242E.
[389] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 210r.
[390] Engelshofen wollte die Befugnisse Vogtern, dessen Stellvertrettung auf die Abwesenheit des Präsidenten beschränkt waren, auf die Zeit der Anwesenheit Engelshofens in Temeswar erweitern, so dass der dortige Festungskommandant die Leitung übernehmen könne, falls er mit anderen Amtsverrichtungen beschäftigt wäre.
[391] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, f. 213–215.
[392] Die Ärzte prognostizierten dem Viechter bereits einen „mißlichen Ausgang". Siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 211r.

5.1.3. Die Maßnahmen der Hofdeputation in Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis

Das Schreiben Engelshofens wurde wie üblich in der Sitzung der Hofdeputation vorgenommen bei dem Kollowrat, Schmiedlin, Sepenburg und Kempf anwesend waren. Die Forderungen wurden vorgelesen und anhand des Einrichtungsstatuts, dem *Primaevum Instiututum* geprüft[393]. Danach übermittelte die Hofdeputation der Kaiserin ihr Gutachten in Form eines Referats. Im Referat vom 30. Dezember 1747 wurden die Forderungen Punkt für Punkt aufgezählt. Danach folgten die Empfehlungen der Hofdeputation. Im Gutachten hieß es, dass die erste, zweite und fünfte Forderung problematisch seien, weil sie dem Statut des Banats nicht entsprächen und überdacht werden müssten. Die dritte Forderung wurde in der Form nicht erfüllt. Die vierte Forderung wurde mit der Anmerkung entgegengekommen, dass die Beamten vom Land, die Engelshofen als Kanzleipersonal forderte, nicht in Frage kämen, weil die Verwaltungsarbeit in den Distrikten darunter zu leiden hätte. An deren Stelle wurden Amtsleute vorgeschlagen, die in der Kanzlei der habsburgischen Besatzungsadministration in Bayern[394] beschäftigt waren. Seyringer, über dessen Fall sich der Hofkriegsrat geäußert hat, musste nach Slavonien[395]. Statt ihm wurde der Auditor Schaumburg aus Szeged mit zwei Regimentsauditoren aus dem Banat für die Justizbesorgung bestimmt[396]. Laut dem Reskript vom 5. Januar 1748 wurden die „Bayrischen Beamten" genehmigt[397]. Dass das Referat der Monarchin schriftlich vorgelegt wurde, zeigt das *Placet* mit der Handschrift Maria Theresias[398].

Die Diskussion über den Bericht Engelshofens wurde im Referat vom 24. Jänner 1748 erneut aufgegriffen und da seine Forderungen auch militärisches Personal betrafen, kam der Standpunkt des Hofkriegsrats in Form eines *Insinuats*. Dies änderte die Voraussetzungen und die Ernennung Vogterns zum ständigen Stellvertreter wurde von der Monarchin genehmigt, trotz der von der Hofdeputation angezeigten Unstimmigkeit mit dem Statut des Banats. Dem Feldkriegskanzleipersonal wurde keine Entscheidungsstimme in den Sessionen eingeräumt. Die wichtigste Angelegenheit des Referats blieb die Anstellung des Vertreters für Viechter[399].

Die Hofdeputation deutete zwar an, dass sie bemüht war Kandidaten aufzusuchen, aus den Akten wird jedoch nicht ersichtlich wie das ablief. Sichtbar ist

---

393 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, Jänner 1748, fol. 72r.

394 Die habsburgische Besatzungsadministration von Bayern wurde am 31. Juli 1743 ausgerufen. Siehe das Dekret bei Johann Heinrich von Falkenstein, *op. cit.*, S. 902.

395 Siehe das Referat unter: OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 Jänner 1748, fol. 44r–78r.

396 MOL, E303, 5cs, fol. 665rv.

397 MOL, E303, 6cs, fol. 19r–20r.

398 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 Jänner 1748, fol. 77v.

399 Siehe das Referat unter: OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 206r–224r.

nur, dass die Bittschrift des Ruschiczka von Rosendorf der Deputation direkt von der Monarchin weitergeleitet wurde[400].

In der Bittschrift schrieb Rosendorf, dass, den Berichten zufolge, Viechter außer Stand zu dienen und um seine Versetzung angesucht habe. Anschließend präsentierte er seine Karrierelaufbahn und schrieb, dass er das Banat seit 1729, durch die Teilnahme an einer Bergwerksinspektion kennt, und die dortigen Landessprachen versteht und redet. Er zeigte wie er dienstlos wurde und gelobte, sich „bis in das Grab allerunterthänigst zu sacrificieren"[401].

Maximilian Ruschiczka von Rosendorf hatte als Konzipist und Protokollführer, unter Kollowrats Präsidium als Konzipist und Protokollist[402] bei der Universalbankalität gearbeitet. Von dort aus wurde er nach Belgrad beordert[403]. Dem Mandat als Rat in Belgrad folgte die Beförderung zum Kammerrat und Bankalrepräsentat in Breslau[404]. Durch den Verlust Schlesiens im Jahre 1745, geriet er in Gefangenschaft und wurde außer Landes gejagt[405]. In Angesicht seiner Qualifikation und Erfahrung, die zum Stellenprofil passten und der Tatsache, dass er der einzige Kandidat war, schlug die Hofdeputation vor, dass er die provisorische Vertretung und ein Teil des Gehalts Viechters als Zulage zur Pension (600 fl.) übernimmt[406]. Da die Monarchin eine weitere Bittschrift bekam, verlangte sie jedoch ein neues Referat[407].

Der Vortrag kam am 2. Februar 1748 zustande[408] und zeigte, dass außer Rosendorf und dem neuen Kandidaten Stegnern keiner um die Stelle angesucht habe. Weder die Deputation noch die Monarchin konnten wissen, dass ein drittes Schreiben unterwegs war[409]. Dieses Schreiben war keine typische Bewerbung, sondern der Ruf eines hintergangenen Rats.

---

[400] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 219v.

[401] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 253rv.

[402] : OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 227v.

[403] Ruschiczka kam zwischen 1724–1725 nach Wien und übernahm die Stelle des Konzipisten Jacob Rulland (Schematismus 1724, S. 66). In Wien wohnte er zunächst im *Kesslerischen Haus* in der unteren Beckerstrasse (Schemtismus 1726, S. 66) und zog bis 1729 in der Nagler Gasse, *bei der Rundellen*. Im seinem Dienst als Konzipist dürfte er mit dem Registrator und Expeditor Schels zu tun gehabt haben. Im Jahre 1729 war Ruschiczka Konzipist, wohnte in der Naglergasse bei den Rundellen (Schematismus 1729, S.67). In seiner Stelle saß 1731 als Konzipist David Haydlauf (Schematismus 1731, S. 63), der spätere Sekretär der Hofdeputation in Banaticis, Transsylvanicis und Illyricis.

[404] Im Königlichen Kammer-Kollegium zu Breslau diente Ruschiczka 1740 zusammen mit sieben anderen Räten unter dem Präsidenten Johann Anton Graf Proskau und dem Vicepräsidenten Franciscus Reinoldus Freiherr von Andlern. Siehe *Genealogisch-Historische Nachrichten*, XIII Teil, Leipzig, 1740, S. 579.

[405] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 228r.

[406] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 220r.

[407] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 221v.

[408] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 225r–232v.

[409] Siehe unten die Ausführungen Redechers, der die Stelle haben wollte, sich jedoch zu spät rührte.

Da es nur zwei Kandidaten gab, konnte der Dreiervorschlag nicht erstellt werden. Die Hofdeputation versuchte dieses Prinzip jedoch auf die gegebene Situation anzuwenden und Rosendorf wurde für die Stelle zuerst vorgeschlagen. Die Gründe seiner Empfehlung waren: 1. Seine Fähigkeit und Integrität; 2. Seine Dienste im *Neoaquisticum* und den Erbländern – 20 Jahre lang; 3. Die Kenntnisse des Landes und der Sprache; 4. Sein Studium; 5. Die Ersparung seiner Pension durch das neue Gehalt[410]. Danach wurde der zweite Kandidat vorgestellt[411].

In seiner Bittschrift, die die Deputation am 28. Jänner 1748 von der Monarchin bekam, argumentierte Christians Baron von Stegner seine Eignung mit den durch seinen Aufenthalt in Ungarn erworbenen Kenntnisse der Wirtschaft und der Landrechten. In Banat beabsichtigte er seinem Dienst nachzukommen und sich – ähnlich wie der Rosendorf – auch dafür opfern[412]. Die Deputation konnte eruieren, dass er im Dienste des Bischofs zu Breslau, dem Kardinal von Sinzendorf stand. Im Gegensatz zu Rosendorf stand Stegner niemals im Staatsdienst. Daher konnte die Deputation keine Auskunft über dessen Fähigkeiten geben. Sie ging jedoch auf seine Argumentationslinie ein und entgegnete den Antrag damit, dass die Privatwirtschaft auf einem Landgut in Ungarn weit entfernt von der Verwaltung einer Provinz sei, und dass im Banat nicht die ungarischen Rechte, die Stegner kannte, sondern die österreichischen Rechte galten[413]. Die Argumente Stegners ließen die Räte der Hofdeputation schlussfolgern, er hätte keine Kenntnisse von der Landesverfassung des Banats und von diesem Gebiet selbst. Ein weiter Grund für seinen Ausschluss war, dass er dem Herrenstand angehörte und dies dazu führte, dass ihn sein Rang dem Rat Redecher vorreihte, den Viechter in seinem Antrag vom 29. November 1747 auf Genehmigung eines Genesungsaufenthalts in Wien sein Ressort temporär überlassen wollte[414], ab Dezember 1747, nach der Abreise Viechters[415], das Präsidium in der Tat übernahm[416] und nach dem Tod Viechters seine Stelle interimistisch weiterführte[417]. Darüber hinaus hatte Redecher das Nachfolgerecht. Was Redecher fehlte, war 1. die Unterstützung Engelshofens und 2. die Titulatur eines Finanzrepräsentanten, die Viechter bei seiner Ankunft im Banat innehatte und auch Rosendorf in Schlesien besaß.

Die Deputation schlug vor, Stegner bei der Kaschauer oder Preßburger Kammer zu beschäftigen, und zeigte sich bereit, dort ein Wort für ihn einzulegen.

[410] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 228r–229r.
[411] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 229r.
[412] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 251r–252r.
[413] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 229r–230r.
[414] OeStA, FHKA, NHK, ABA 17 Dezember 1747, fol. 32r–34r.
[415] Der Antrag Viechters auf Urlaub wurde am 3. Dezember 1747 genehmigt. Siehe: MOL E303, 15 K, Rotulus A, Eintrag 1747, Zahl159, Fürtrag 311.
[416] MOL, E303, 5cs, fol. 671rv.
[417] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 188r.

Nach diesen Argumenten nahm die Kaiserin Rosendorf auf und empfahl Stegner bei den Kammern um eine Stelle anzusuchen[418].

Kurz danach wandte sich Redecher mit zwei Schreiben, die er in Temeswar am 31. Jänner 1748 verfasste, an die Kaiserin und an Kollowrat. In dem Schreiben an die Kaiserin behauptete Redecher Opfer von Engelshofens Intrigen zu sein, der andere im Vorschlag gebracht haben soll, welche „nach seiner Gesinnung gemäß willig und völlig bequem sein würden" und ihn von seinem Nachfolgerecht ausschließe, somit von der ihm zustehenden ersten Administrationsratstelle zu entfernen suche[419]. Engelshofen tat das nicht, jedoch ergriff er Maßnahmen, um sicherzustellen, dass Redecher eine Resolution erwartet und nicht selbst ansucht. In seinem Ratsmandat konnte sich Redecher nicht beliebt machen und wurde von den anderen Bediensteten von gemeinsamen Aktivitäten stets ausgeschlossen. In Ansicht des Nachfolgerechts bat Redecher die Kaiserin ihn zu schützen, und falls der Titel des Kammerrepräsentanten nötig sei[420], um Viechters Stelle zu bekommen, ihm den Titel zu gönnen.

Im zweiten Brief suchte er um den Schutz von Kollowrat an, als der für das Kameralpersonal zuständige Hofmittelpräsident. Da die Sache in Wien bereits entschieden war und Gerüchte über die provisorische Ernennung Rosendorfs bis nach Temeswar ragten, blieben die Briefe Redechers unbeantwortet. Inzwischen schickte Engelshofen bereits am 2. Februar ein neues Schreiben, in dem er die Entsendung des Personals forderte[421]. Damit versuchte er die Hofentscheidung zu urgieren.

5.1.4. Die Benachrichtigung der Landesadministration

Am 5. Februar 1748 wurden die Aufgaben des verstorbenen Viechters in *Montanistici*, bis zur Ankunft des neuen Rats von Engelshofen übernommen[422]. Die Hofdeputation verfasste am 6. Februar 1748 ein Schreiben mit den Antworten auf Engelshofens Bericht vom 18. November 1747[423]. Dieses Schreiben war von Kollowrat, Kempf und dem Raitoffizier Gaun[424] unterzeichnet, von der Hofbuchhalterei und Hofkriegsbuchhalterei gelesen und enthielt Informationen über die Rolle Rosendorfs in Banat.[425] Die „Resolvierung" Rosendorfs als „Successor"

---

[418] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 232v.

[419] Siehe den Brief an Maria Theresia: FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 181r–190r.

[420] Die Hofkammer übernahm Funktionen der 1745 aufgelösten Universalbankalität, dessen Repräsentanten Viechter und Rosendorf waren. Außerdem konnte laut Vorschriften von 1740 nur der Finanzrepräsentant die Finanzangelegenheiten im Banat vornehmen.

[421] Siehe den Brief an Kollowrat unter FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 193r–196r.

[422] MOL, E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1748, Zahl 32, fürtrag 49.

[423] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 301r.

[424] Anton Gaun von Löwengang war Raitoffizier bei der Hofdeputation. Siehe das Personalstatut der Hofdeputation (OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 137r–140r) oder das Schematismus 1750, S. 44.

[425] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 Februar 1748, fol. 1r–7r.

wurde durch ein Hofreskript am 16. Februar intimiert, wo auch die Zuziehung Generalwachtmeisters Vogtern zur Administration anbefohlen wurde[426].

5.1.5. Die Benachrichtigung des Rosendorfs und der Hofkammer

Noch in Februar 1748 erstellte die Hofdeputation ein Intimationsdekret, das vom Hofmittelpräsidenten Ferdinand von Kollowrat unterschrieben und für den Maximilian Edler von Rosendorf bestimmt war. Das Dekret übermittelte ihm die Information, dass Viechter am 29. Jänner 1748 gestorben sei. Anschließend fasste es das Verfahren zusammen, in dem Rosendorf die Stelle bekam und versicherte ihm, dass es sich dabei um eine Fixstelle handelt.

Mit dem Intimationsdekret musste Rosendorf nach Temeswar aufbrechen, sich bei der Landesadministration legitimieren und seine Aufgaben übernehmen. In seiner Tätigkeit musste er sich an der *Systemalverfassung* von 31. Juli 1747 orientieren. Die Kameralaufgaben musste Rosendorf mit Redecher so erledigen, wie Viechter es vorher tat. Er musste zudem der erteilten Versicherung und der nachfolgenden Verordnung nachkommen. Er soll aber zu Kenntnis nehmen, dass die Kaiserin „Sich derselben guth activität, und zur beförderung der Dienste erforderlich guten Comportements in all weeg versehen thun". Damit wurde ihm die ständige Kontrolle durch den Hof in Aussicht gestellt.

Die Resolution für Rosendorf sollte mit der Instruktion kommen, die dem Dekret nachfolgte[427]. Den Eid musste Rosendorf bei der Hofdeputation leisten[428]. Ein zweites Intimationsdekret, das nichts Neues kommunizierte, erging am 28. März[429]. Am selben Tag teilte Kollowrat der Hofkammer mit, 400 fl. als Reisegeld anzuweisen[430]. und Kempf teilte die Ernennung dem Hofkriegsrat mit[431].

5.1.6. Die Entlohnung Rosendorfs

Rosendorf bekam ein freies Quartier, Fourage für vier Pferde und ein Gehalt von 2000 fl. pro Jahr zugewiesen, musste jedoch auf die Pension von 600 fl.im Jahr verzichten. In Vergleich zur Besoldung Viechters (1000fl. pro Jahr) war Rosendorfs Lohn auf den ersten Blick doppelt so groß. Da Viechter mit dem jährlichen Liefergeld von 2400 fl., das Rosendorf laut Dekret nicht genoss auf 3400 fl. kam, brachte die Anstellung Rosendorfs ein Ersparnis von 1400 fl. für die Staatskasse. Doch damit verdiente Rosendorf im Banat immer noch sehr gut, genau so viel wie der bestbezahlte Sekretär der Hofdeputation, Kessler, der im Jahre 1748 ein Einkommen von 2000 fl. pro Jahr genoss, mehr als der

[426] MOL E303, 15k, Rotulus 1748, Zahl21, Fürtrag 29.
[427] OeStA, FHKA, NHK, ABA, 18 März 1748, fol. 203r–204v.
[428] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 204v.
[429] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 198 r
[430] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 199r
[431] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, März 1748, fol. 200rv.

Sekretär Johann David Haydlauf, der 1200fl. pro Jahr einnahm und wesentlich mehr als Kempf, der 500fl. im Jahr als Gehalt und 500 fl. als Zulage bekam[432]. In Vergleich zum zweiten Rat Redecher verdiente Rosendorf 500 fl. mehr. Ein Gulden (auch Florin mit der Abkürzung *fl.*), der bis 1753 im Banat nur als Rechnungswährung existierte[433] entsprach 1747 dem Wert eines Zentens Mehl in Banat[434]. Mit 125 fl. konnte man sich ein Zugpferd und mit 200 fl. einen Meierhof in der Vorstadt Temeswars kaufen[435]. Die Bezahlung Rosendorfs erfolgte aus Administrationsgeldmitteln[436].

5.1.7. Die Vorkehrungen nach der Ankunft Rosendorfs im Banat

Am 6. März 1748 schrieben Engelshofen und Rosendorf einen Brief nach Wien. Rosendorf teilte mit, dass er angetroffen sei. Engelshofen ergänzte, dass er Rosendorf die Kassa übergäbe[437]. Nach 22 Tagen, am 28. März 1748 schrieb Kempf dem Hofkriegsrat über die Übernahme der Stelle und über die Aufgaben, die Rosendorf mit dem Militärpersonal zu besorgen hat[438]. Am selben Tag wandte sich Kollowrat an die Hofkammer und teilte ihr das Gehalt Rosendorfs mit[439]. Erst dann wurde das Intimationsdekret für Rosendorf erstellt[440].

Bevor die Anstellung Rosendorfs abgeschlossen war, galt es die Situation Vogterns zu klären, der im Frühjahr 1748 zu den Feldtruppen in Italien delegiert war[441]. Am 2. April 1748 erging ein *Insinuat* der Kaiserin an den Hofkriegsrat, um vorzustellen, dass Vogtern den Militärratscharakter bekam[442]. Durch das Reskript vom 10. April 1748 wurde Rosendorf die Direktion des Brauwesens im Banat anvertraut. Gleichzeitig verordnete dieses Schreiben, dass Generalauditor Schaumburg zu den Sessionen vorläufig beigezogen werden solle. Die Anstellungsresolution Rosendorfs, wurde ihm erst am 30. April 1748 zugesandt[443].

Nach der Ankunft Rosendorfs und Vogterns in Temeswar änderte sich die Zusammensetzung in den Sessionen, wie aus dem untenstehenden Schema zu entnehmen ist.

---

[432] Vgl. OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, fol. 137r–140r
[433] Johann Jakob, *Masse, Gewichte und Währungen im Banat 1718 bis 1990*, Mainz, 2001, S. 26.
[434] OeStA, FHKA, NHK, ABA 17 Juli 1747, fol. 22v.
[435] *Ibidem.*
[436] MOL E303, 15k, Zahl 68, Fürtrag 130.
[437] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, 132rv.
[438] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, 200r.
[439] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, 199r.
[440] OeStA, FHKA, NHK, ABA 18 März 1748, 188r.
[441] Friedrich Vogtherr, *op. cit.*, S. 258.
[442] OeStA, BA, Bücher 136; Protokoll (1748), fol. 39rv.
[443] MOL, E 303, 6cs, fol 273rv.

Schema 4 tum* Wie dermahlen der Rang und Sitz Sub Praesidio H: Landes=Commandierenden eingerichtet worden. 1ster=Sitz[sic! Erster Rath ex parte Militari] H: Gral: Von Vogthern Sitz des [sic! Ersten Raths ex parte Camerali] H: Raths von Rosendorf Sitz des [sic! Zweiten Raths ex parte Camerali] H: Raths Redecher	Praeses Herr Landes Commandierender Baron Von Engelshofen Sessions= Tisch	Feldkriegssecretarius Schubert Feldkriegs Concepist Dindar Kriegskanzelist Kunst oder Thim

* MOL, E303, 6cs, fol. 201r.

Die Sessionen fanden ab diesem Zeitpunkt im Haus des Militärkommandanten, das von Vogtern bewohnt wurde. In dem Gebäude befanden sich die Kanzlei und der Raum, wo die Sessionen abgehalten wurden. Sie waren Teil der Dienstwohnung Emanuels von Vogtern[444]. Aber die Teilnahme an den Sessionen war nicht die einzige Aufgabe des Rats Rosendorf. Da er das Ressort Viechters im Bergwesen übernahm, hatte er zudem die Bergwerke zu leiten.

Nachdem Engelshofen am 8. Juni 1748 als Kommissar zum Nationalkongress zur Wahl des Metropoliten in Slavonien beordert wurde[445], verfassten Vogtern und Rosendorf am 11. Juni einen Brief und sandten ihn der Hofdeputation in Wien. Vogtern schrieb, dass er einen Kuraufenthalt bei den Bädern in Mehadia[446] braucht, um seine Wundschmerzen zu lindern. Mit der Gelegenheit wollte er auch die Donauufer und die dortigen Grenzposten inspizieren, um sich ein Bild von dem Land zu verschaffen, in dem er noch nie war. Rosendorf schrieb, er müsse in Bergwerksangelegenheiten nach Oravița reisen und da er Einsicht in die Distrikte gewinnen wolle, möge es ihm erlaubt sein, Vogtern zu begleiten. Um den Dienst zu besorgen, wollten sie das Personal für die Expeditionen mitnehmen[447]. Kollowrat und Kempf antworteten am 26. Juni, dass es keine Bedenken gäbe, das Ansuchen zu genehmigen, wenn sie im Temeswar die nötigen Dispositionen erlassen, damit sich keine Unordnung im Dienst ergibt und wenn Redecher, der vor Ort zu verbleiben hatte, um die Materien zu behandeln über seine Aufgaben und den Verlauf der Delegationsgeschäfte informiert wird.

444 OeStA, FHKA, NHK, ABA 23, März 1750, fol. 77r.
445 MOL E 303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1748, Zahl 88, Fürtrag 167
446 Heute Herkulesbad (*Băile Herculane*).
447 OeStA, FHKA, NHK, ABA 18, April 1748, fol. 132r–133r.

Sie wurden ersucht, dasselbe an die Deputation zu berichten und die Dauer ihrer Inspektion kund zu machen[448].

Im nächsten Jahr, im gleichen Zeitraum mit dem vorjährigen Antrag, schickte Vogtern ein neues Beurlaubungsansuchen. Am 10. Juni 1749 schrieb er an die Hofdeputation, dass er seit einem Jahr an wechselndem Fieber leide, zur Gesundheitsverbesserung ein Luftwechsel bedürfe und daher im nächsten Monat in die drei Stunden von Temeswar entfernte Ortschaft Rikasch (*Recaş*) reisen möchte. Im selben Schreiben suchte Redecher um die Genehmigung an mitzugehen und vermeinte von dort aus die Amtsgeschäfte zu besorgen, und falls erforderlich sei, würde er sich in wöchentlichen Abständen in Temeswar zeigen, um das, was sich vor Ort ergäbe zu erledigen. Er wollte das Expeditionspersonal mitnehmen. Am zweiten Tag zeigten beide Räte erneut an, wie belastend ihre Arbeit war[449].

Dem Administrationssekretär Weigand, der aus gesundheitlichen Gründen in jenem Sommer ebenfalls um Urlaub angesucht hatte und von den Räten für die Expedition vorgesehen war, wurde zur Wahl gestellt, ob er in die Bergwerke oder mit den Räten nach Rikasch geht[450].

Der Antrag wurde am 17. Juni von Kempf und Haydlauf genehmigt. Für den Fall, dass sich Weigand entscheidet in die Bergwerke zu gehen, wurde Feldkriegssekretär Schubert als Schreib- und Expeditionskraft bzw. Begleitung im Urlaub vorgesehen, der von den Räten bezahlt wurde. Für Schuberts Dienst wurde dafür eine Zulage zum Gehalt von der Deputation vorgesehen[451].

In Sommer 1749 fand eine wichtige Änderung im Bereich des Militäroberpersonals statt. Nachdem das Generalkriegskommissariat am 28. Juni 1749 der Hofdeputation mittelte, dass ein Wechsel des Oberkriegskommissars in Siebenbürgen, Kietzing bevorsteht und der Oberkriegskommissar Josef Ernst Zauner zur Besorgung der kommissariatischen Aufgaben im Banat bestimmt wurde[452] teilte Kollowrat, vermutlich nach erneuter Anleitung des Kommissariats, der Administration am 8. Juli 1749 mit, dass der Oberkriegskommissar Klein nach Siebenbürgen versetzt wird und an der Stelle Josef Zauner angestellt wird[453].

Die Personalbesetzung des Rats änderte sich erst 1750. Dem am 05. November 1750 von Vogtern verschickten Bericht über den schlechten Gesundheitszustand Rosendorfs, in dem um einen Rat angesucht wurde[454], folgte die Todesnachricht am 4. Dezember 1750[455].

---

[448] OeStA, FHKA NHK ABA 18, April 1748, fol. 131r – 134v.
[449] Für die Bittschriften siehe FHKA, NHK, ABA 20 Juni, 1749, fol. 33r–40v.
[450] MOL E303, 15k, Rotulus A, Eintrag 1749, Zahl 92, Fürtrag 191.
[451] OeStA,FHKA NHK ABA 20, Juni 1749, fol. 33r- 40v.
[452] OeStA, FHKA, NHK, ABA 20, Juli 1748, fol. 78r.
[453] MOL E303, 8 Juli 1749, Zahl 115, Rotulus 1749, Fürtrag 240 und OeStA, FHKA, NHK, ABA 20, Juli 1748, 77r.
[454] OeStA, FHKA, NHK, BA 245, fol. 259 v.
[455] OeStA, FHKA, NHK BA 59, fol. 395rv.

5.1.8. Die Nachbesetzung der freien Kameralratsstellen mit Redecher und Kostka

Die Nachricht über den Tod Rosendorfs wurde zum Thema der Deputationssitzung vom 15. Dezember 1750, als Nidermayer, Mader und Fenz um freie Stellen ansuchten und deren Gesuche der Landesadministration um Gutachtenerstellung zugesandt worden sind.[456]

Noch bevor die Hofdeputation ein Referat ausarbeitete, um die frei gewordene Stelle zu besetzen, verfassten das Generalkriegskommissariat und der Hofkriegsrat einen Vortrag und bewirkten, mit Ausschluss der Hofdeputation, die Ernennung des dem Generalkommissariat untergeordneten und 1749 nach Temeswar beorderten Oberkriegskommissars[457], Joseph Ernst Zauner zum Landesadministrationsrat mit dem Recht an den Sessionen teilzunehmen[458]. Dies wurde der Landesadministration durch ein *Insinuat* mitgeteilt. Dieselbe Nachricht erging an Zauner, der sich mit seinem Schreiben bei der Administration präsentierte und autoritär verlangte vor allen anderen Kandidaten in die Ratsstelle von Rosendorf eingesetzt zu werden[459]. Da die Landesadministration kein Hofreskript diesbezüglich bekam, schrieb der Rat Vogtern der Deputation am 18. Februar 1751 und bat sie um Verhaltensinstruktionen[460].

In der Sitzung vom 2. März 1751 beschloss die Hofdeputation der Kaiserin durch eine Note anzuzeigen, dass der Vorschlag über die Ratsstellen nur ihr zustehe[461]. Die Kaiserin teilte ihre Entscheidung dem Präsidenten Kollowrat in einem Hand-Billet mit[462]. Am 4. März 1751 erging ein Befehl, dass Zauners Teilnahme an den Sessionen bis auf weitere Befehle im *statu quo* belassen werden soll[463].

Die Bewerbungen für Rosendorfs Stelle veranlassten die Deputation ein Referat zu verfassen. Aus dem Referat vom 9. März 1751 wird die große Anzahl, Diversität und Provenienz der Kandidaten ersichtlich. Neben Andreas Redecher standen vier in Temeswar beschäftigte Bewerber zur Auswahl: Der Provinzial- und Landeskommissar Johann Georg Plasch, der Mautoberamtsinspektor Sebastian Hecken, der Administrationsbuchhalter Leopold Philipp Lägler, und der Kriegs- und Kameralkassaverwalter Franz Paul Uyvari zur Wahl. Außerdem bewarben sich fünf auswärtige Kandidaten: Der Generalauditor-Leutnant Andreas Jenko, der Generalauditorleutnant in Slawonien, Johann Franz Kostka, der Grundherrschaftsadministrator von Vaida Hunyad (Hunedoara) und Hazeg

[456] OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, Dezember, 300rv.
[457] OeStA, FHKA, NHK, ABA 20, Juli 1749, fol. 78r.
[458] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, April fol. 74r.
[459] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, April fol. 75r.
[460] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, Jänner-Juni 1751, 12r–15r.
[461] OeStA, FHKA, NHK, BA 245, fol. 341r.
[462] *Ibidem*.
[463] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher 143, Protokoll (1751), fol. 19r.

(Haţeg) in Siebenbürgen, der Generalat-Stabsauditor aus Warasdin, Franciscus Xaverius Khüne von Neuhaus, und der Hauptmann des Regiments Starhemberg, Hermann Koloff für die Stelle[464]. Die Deputation ging zunächst auf die Karriere Redechers ein. Danach präsentierte Kollowrat die Haltung der Räte, die sich im Angesicht des Nachfolgerechts und des Prinzips des Dienstalters für Redecher entschieden hatten, so dass er hierarchisch aufsteigt[465]. Damit war es klar, dass die zweite Ratsstelle frei wird und man besprach schon die Nachbesetzung.

In dieser Frage fiel die Stimme der Räte sehr unterschiedlich aus. Der Hofkriegsrat Seppenburg wies darauf hin, dass diese Ratsstelle mit Zivil- und Strafrechtangelegenheiten verbunden ist, weswegen sie mit einer rechtserfahrenen Person besetzt werden sollte. Seine Meinung untermauerte er damit, dass die Justiz in dem Mandat Redechers nicht gut lief, weil er zwar ein theoretisches Studium[466] absolviert hätte, aber nicht genug Praxis hätte. Geeignet sei ein Kandidat, der die Fehler der Auditoren erkannte, weswegen er einen Auditor einsetzen wollte. Als ersten Kandidat schlug er Kostka vor, als zweiten Jenko und als dritter Plasch. Dies führte Seppenburg in seinem schriftlichen Votum ein, das dem Referat beigelegt wurde. Schmiedlin und Kempf, denen sich Kollowrat angeschlossen hat, merkten an, dass die Fehler nicht bei dem Justizdepartement der Administration lagen, sondern bei den ersten Instanzen, den Auditoren und in den Distrikten, die den Tatbestand untersuchten und das Verfahren leiten, was ohnedem aus der schriftlichen Abstimme des Rats Seppenburg ersichtlich sei[467].

Die Hofdeputation sprach über die Versetzung des Generalauditors Schaumburg, in dessen Kompetenzen die Überprüfung der Auditoren lag nach Kaschau und über die Anstellung von Neuhaus[468]. Um die Justizbeamten auf dem Lande, in den Prozessen zu supervisieren und zu instruieren, wurde ein Provinzialkommissar mit Studium und Praxis empfohlen, man legte sich jedoch auf keinen Kandidaten fest. Die Administration sei mit Engelshofen, der ein Rechtsstudium und Praxis habe, sowie mit seinem Substitut Vogtern, einem gelernten Auditor, und dem in den Rechten ausgebildete Redecher gut bestellt. Die Justizfälle im Banat seien außerdem nicht so raffiniert, dass sie einen Experten benötigen, und es komme nur darauf an, auf den Laut des Gesetzes zu achten[469]. Außerdem sei die Aufgabe der Kameralräte nicht die Justizpflege, sondern das Kamerale und

[464] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27 März 1751, fol. 31r.

[465] *Ibidem.*

[466] In den Matrikeln der Universität Wien taucht im Jahre 1723 ein Absolvent mit dem Namen Andres Redecher auf. Er wird als *Colonensis jurista* erwähnt. Es ist im Moment unklar, ob das der spätere Administrationsrat im Banat ist. Siehe Kurt Mühlberger (Hrsg.), „Die Matrikel der Universität Wien", Bd. VII 1715/16–1745/46, in *Publikationen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung*, Reihe VI, Abt. 1, Wien, 2011, S. 53.

[467] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 33r.

[468] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 33v–34r.

[469] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 34v–35r.

Provinziale. Über sprachliche und geografische Kenntnisse hinaus müssten die Räte die Weltanschauung der Untertanen, die Kameralämtern und das Personal gut kennen und umgekehrt, die Untertanen und das Personal müssen sie kennen und ihnen vertrauen. Diese Eigenschaften hätten die vorgeschlagenen Auditoren nicht, obwohl sie fachlich kompetent seinen und auch die Sprache der Untertanen reden würden, erstens weil sie keine Erfahrung in den Kameralämtern hätten und zweitens, weil sich wenige von ihnen lange im Banat aufgehalten hätte[470]. Als zweiten Rat schlug Kollworat den Provinzialkommissar Plasch vor, in Angesicht dessen, dass er neben der deutschen die lateinische, walachische und räzische Sprache kannte, die er „vollkommen inne" hatte und, laut Kempf, der ihn seit 20 Jahre kannte, den Rechtskurs absolviert haben soll. In seiner Karriere sei er zum Provinzialkommissar hierarchisch aufgestiegen. Außerdem soll Plasch eifrig und ehrlich gewesen sein, so dass er das Vertrauen der Bevölkerung gewonnen habe[471]. Für die dadurch frei gewordene Kommissarstelle kamen Kostka und Jenko in Betracht[472]. Neuhaus sei dem Seppenburg bekannt und eigne sich um Schaumburg abzulösen[473]. Dann wurde über den Lohn des ersten Rats (2000 fl.) des zweiten Rats (1500 f.) und den Gehalt des Provinzialkommissars (1000 f.) gesprochen, der mit 200 fl. und Liefergeld aufgestockt werden soll. Die sprachlich und kaligraphisch überarbeitete Referatsversion wurde der Kaiserin am 9. März 1751 überreicht[474]. Die Monarchin genehmigte die Beförderung von Redecher[475]. Für die zweite Ratsstelle berücksichtigte sie die Argumentationslinie der Hofdeputation nicht, ging auf den Vorschlag Seppenburgs ein und berief Kostka zum Landesadministrationsrat[476]. Anstelle Kostkas berief sie Neuhaus nach Slawonien und Schaumburg wurde von Temeswar nach Kaschau versetzt[477]. Findeisen wurde von Szeged nach Temeswar transferiert. Die Stelle in Szeged blieb unbesetzt, da durch den Maroschgrenzer Abzug sein Dienst dort obsolet wurde[478].

Aus einem Protokoll vom 6. April 1751 wird ersichtlich, dass Vogtern einen Streit zwischen Redecher und Zauner über den Sitzplatz in den Sessionen angezeigt hatte. Engelshofen bemühte sich die Sache zu klären, ohne viel Aufsehen zu erregen. Der Eingriff des Hofs war jedoch unvermeidbar. Zauner zeigte dieselbe

[470] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 50r.
[471] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 51r.
[472] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 51v.
[473] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, März 1751, fol. 51v.
[474] OeStA, FHKA, NHK, ABA 28, Aug 1751, fol. 429 r–444 r
[475] Dies wird allerdings erst aus einem Schreiben der Hofdeputation an dem Hofkriegsrat vom 8, Juni 1751 ersichtlich. Auf dem Referat vom 9. März ist kein „Placet" für Redecher zu sehen. Siehe OeStA, FHKA, NHK, BA 27, Jänner-Juni 1751, fol. 57rv.
[476] OeStA, FHKA, NHK, ABA 28, August 1751, fol. 439r.
[477] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, Jänner-Juni 1751, fol. 57rv.
[478] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, Jänner-Juni 1751, fol.57rv.

Reaktion wie Schubert früher und verweigerte seine Teilnahme an Sessionen. Vogtern ließ die Sache nicht schleifen und ersuchte die Hofdeputation um Stellungnahme. Kollowrat versuchte ein Zusammentreffen mit dem Generalkriegskommissariat, als die für den Zauner zuständige Instanz zu organisieren[479] und ließ am 22. April 1751 ein Referat an die Kaiserin verfassen, wo er die Situation schilderte und das Zusammentreffen ansuchte[480]. Die Kaiserin entschied, dass dieses Treffen nicht notwendig sei und disponierte, dass Zauner in den Sessionen dem Redecher nachgestellt wird[481]. Die Nachricht erging am 28. April 1751[482] ins Banat und am 25. Mai 1751 berichtete die Administration, dass Zauner an den Sessionen teilgenommen hat. Die Hofdeputation vermerkte, dass sie das zur Kenntnis nimmt[483] und das Problem, das die Arbeit der Administration hinderte, schien ein für alle Mal gelöst. Am 8. Juni 1751 zeigte Kollowrat dem Hofkriegsrat die infolge des Referats vom 9. März vorgenommenen Personaländerungen an[484]. Ein Monat später, am 12. Juli erging ein Reskript an die Administration, der mitteilte, das Kollowrat erkrankt war und temporär vom Präsident des Bergwesenskollegiums, Königsegg-Erps vertreten werde[485]. Nach dem Tod Kollowrats übernahm Königsegg definitiv die Präsidentenstelle[486].

Am 1. August 1751 erging ein Dekret an Redecher, wo er über seinen Einzug in Rosendorfs Stelle informiert wurde und zwei Tage später wurde Kostka über den Einzug in der Ratsstelle Redechers informiert[487]. Die Ernennungen wurden der Landesadministration durch das Reskript vom 3. August mitgeteilt[488]. In einem separaten Schreiben wurde die Administration aufgefordert Kostka die Justizinstruktion mitzuteilen, mit dem Auftrag über seine Ankunft in Temeswar zu berichten[489]. Über die Eidesablegung Kostkas und seinen wurde am 16. Oktober 1751 nach Wien berichtet. Da in dem Fall nichts mehr anzuordnen war, trug die Deputation dies als *Pro Notitia* im Protokoll ein[490].

Kurz nachdem die Dekrete die Besetzung des Rats zu besiegeln schienen,

---

[479] OeStA, FHKA, NHK, BA 245, fol. 394rv.
[480] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, April 1751, fol 74r–78v.
[481] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, April 1751, fol. 78v.
[482] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143, Protokoll (1751), fol. 30.
[483] OeStA, FHKA, NHK, BA 245, fol 468r.
[484] OeStA, FHKA, NHK, ABA 27, Juni 1751, fol. 51rv.
[485] Baróti Lajos, *op. cit.*, Bd. I, Teil I, S. 108. Die Session von 13. Juli fand in Abwesenheit des Präsidenten. Ab 18. Juli 1751 nahm Königsegg regelmäßig an den Sessionen teil. Siehe OeStA, FHKA, NHK, ABA 245, fol. 495 r u. fol. 500r.
[486] Königsegg wohnte 1748 in der Anna-Gasse, im Versatzamt (Schematismus 1748, S. 82) und 1750 im Questenbergischen Haus, im selben Gebäude mit der Hofkammer und mit dessen Präsidenten, Dietrichstein. Schematismus 1750, S. 35.
[487] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143, Protokoll (1751), fol. 54–55.
[488] Baróti Lajos, *op. cit.*, S. 109.
[489] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher 143, Protokoll (1751), fol. 55
[490] OeStA, FHKA, NHK, BA 245, fol. 555r

erging am 3. September 1751 ein kaiserlicher Befehl an Königsegg-Erps[491]. Diesem Befehl Folge leistend, schickte Königsegg-Erps ein Privatschreiben an Redecher. In dem Brief wurde Redecher über den Entschluss seiner Versetzung nach Kaschau (Košice), in Oberungarn[492], informiert. Dort sollte er als Rat dienen und mit dem Lohn von 1200 fl. und der Rente von 1200 fl. honoriert werden[493].

Redecher antwortete am 17. September und zeigte, dass er die Kameraleinkünfte um jährliche 5000 fl. vermehrt habe und dass seine Versetzung „hart und beschwerlich" sei[494]. Er machte sich Sorgen, was die anderen denken würden und stellte das in Zusammenhang mit seinem Verhältnis zu Engelshofen. Redecher schrieb außerdem, dass er Schulden habe. In Temeswar hatte er Miete zahlen müssen. Dafür bekam er allerdings einen Mietzins. Trotzdem zahlte er sechs Jahre lang keine Miete und blieb seiner Vermieterin, Anastasia Demelmayer 1875 fl. schuldig[495]. Stattdessen legte sich Redecher einen Weingarten an in der Hoffnung, dass er im Banat bleibt und er hatte tatsächlich vor, sich auf diesem Gut im Ruhestand zu setzen[496].

Redecher zeigte, dass er in Kaschau bereit sei, für die geheime Erhöhung seiner Rente, das *Camerale* und die Landesgesinnung heimlich auszuforschen und eine Geheimkorrespondenz zu führen. Um Status zu zeigen, bat er um Pferde und Kutsche. Um die Leute durch Einladungen zu Tafel und zum Trank für sich zu gewinnen, um seine Schulden im Banat zu begleichen und seine Reise sowie die Verfrachtung des Eigentums – darunter eine Bibliothek – zu finanzieren, bat er um eine *Gnadenspende* von 2000 fl.. Des Weiteren suchte er um Steuerfreiheit für sein Einkommen in Kaschau, um einen Hofkammerratstitel oder zumindest den Titel den er vorher in Schlesien besaß, um seine Vorrangstellung gegenüber den dienstjüngeren Räten zu sichern. Außerdem wollte Redecher nach Wien fahren, um die Geheiminstruktion selbst abzuholen[497].

Diesen Brief präsentierte Königsegg der Monarchin am 30. September 1751. Sie willigte eine einmalige Aushilfe von 1000fl. ein, den angesuchten Titel gab sie ihm aber nicht[498]. Es gibt keine Indizien, dass Redechers Spionagevorschlag angenommen worden wäre[499].

---

491 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29 Oktober 1751, fol. 49r.
492 Heute liegt Košice in der Slovakei.
493 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29 Oktober 1751, fol. 49r.
494 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 49r.
495 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 265 rv.
496 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 49v.
497 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 49v–50r.
498 OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 49r–51r
499 Aus dem 1. Intimationsdekret vom 2. Oktober 1751geht zumindest nicht vor, dass seine Rente erhöht worden wäre (OeStA, FHKA, NHK, ABA 29. Oktober 1751, fol. 61r.). Aus dem 2. Dekret vom 19. Dezember 1751 wird ersichtlich, dass Redecher ohne ein Zwischenstop in Wien nach Kaschau beordert wurde. OeStA, FHKA, NHK, ABA 29. Dezember 1751, fol. 158r.

6. Die Anstellung von Amtswegen: Das Anstellungsverfahren bei der Reform von 1751

Am 17. September 1751 schrieb Königsegg-Erps ein Referat an die Kaiserin[500], da ihm die kaiserliche Absicht mitgeteilt wurde, die im Banat aus Militärs und Kameralbeamten zusammengesetzte Administration nach dem Prinzip aufzugeben wie die „Neoaquistische Commissionis Mixtae" in die Hofkommission in Banaticis überging und nach Vorbild der in den Erbländern 1749 eingeführten *Kammern* und *Repräsentationen* zu reorganisieren.

In den Erbländern zielte die Reform in erster Linie darauf ab der Hemmung der Zentralpolitik durch die Stände entgegenzuwirken[501]. Im Banat entstand die Hemmung durch die Uneinigkeiten, die sich in der Arbeit des Kameral- und Militärpersonals ergaben und Verzögerungen im Dienst nach sich zogen. Dies würde die Äußerung Königseggs-Erps erklären, der im Referat zu verstehen vermeinte, dass diese Differenzen endlich beendet werden müssen. Dort fragte Königsegg-Erps, ob es nötig sei, einen neuen Präsidenten zu ernennen und Engelshofen als Hofdeputationsrat nach Wien zu versetzen, oder ob es nicht besser wäre, nur die Militärräte zu entlassen, Engelshofen zu behalten und nur die Präsidentenfunktion von der Funktion im Militärkommando zu trennen. Königsegg-Erps gab zu bedenken, dass für die leitende Position keiner geeigneter sei als Engelshofen, weil er die Landesverfassung und Kameraleinrichtungen kenne, im Banat angesehen und engagiert sei, und dass ein neuer Präsident lange brauchen würde, um sich all diese Vorzüge zu erarbeiten. Darüber hinaus sei es schwer eine qualifizierte Person zu finden, die bereit wäre, unter den dortigen Klimabedingungen und den Gefahren, die sich durch die Angrenzung zum Osmanischen Reich ergeben, ins Banat zu gehen[502].

In Hinblick auf die Neueinrichtung formulierte Königsegg-Erps mehrere Standpunkte zu denen er einen Entschluss forderte. In erster Linie ging es zu schauen, dass 1. dem Militär weder das Präsidium noch die Justiz übertragen werden 2. den Namen „Administration" zu behalten, auf die Benennung „Repräsentation" zu verzichten 3. Die Situation Zauners zu klären, besonders ob er *an den Sessionen* als Rat oder als Kriegskommissar teilnehmen darf bzw. wie es mit dem Rang, dem Eid und dem Altersprinzip sein wird, damit keine Streitfalle mehr entstehen. Schließlich fragte Königsegg-Erps an, ob 4. noch ein Rat erforderlich sei, um bei Bedarf die Vertretung des Präsidenten zu übernehmen und 5. ob die Leitung unter den Titel eines *Administrators* wie in Kaschau erfolgen sollte, anmerkend, dass dies dem Präsidenten ein Machtgefühl geben könnte, die

[500] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 43r–47v.
[501] Friedrich Walter, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*, Wien, 1958, S. 54–58.
[502] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 43v–44v.

Beamten ihn in der Tat aber weniger respektieren würden, insofern auch die Personen die Privatherrschaften verwalten den Titel tragen. Zum Schluss ging der Deputationspräsident auf die damit verbundenen Personalfragen ein und präsentierte zwei Szenarien. Sollte Engelshofen als Präsident mit einem Lohn von 3000 fl. bleiben, kämen für die erste Ratsstelle der Hofkammerrat Friedrich Wilhelm Dietrich, der Salzdirektor in Siebenbürgen[503], mit 3000 fl. oder der Auditor Kostka mit 1500 fl. in Frage. Als zweiter Rat wurde der Landeskommissar Plasch mit 1500 fl. vorgeschlagen. Im zweiten Szenario, hätte ein Präsident angestellt werden müssen. Sein Lohn hätte mit 4000 bis 6000 fl. berechnet werden müssen, da man sonst keinen Interessenten gefunden hätte. Als zweiter Rat kam Plasch mit 2000 fl. und Kostka mit 1500 fl. in Frage. Als dritter Rat wurde der Konzipist Weigand vorgeschlagen. Die Umänderung hätte viel mehr gekostet. In Angesicht der Kosten empfahl Königsegg-Erps die Erhaltung Engelshofens als Präsident[504]. Die Resolution über diese Nota teilte ihm die Kaiserin nicht wie üblich durch eine Randnotiz auf das zugesandte Papier, sondern in einem Handbillet[505] am 29. September 1751 mit. Die Resolution sah vor, dass der General Engelshofen, wie die Kommandierenden aus den anderen Erbländern in seiner Funktion als Kommandant bleiben darf. Zauner durfte an den Sessionen teilnehmen und Engelshofen durfte Präsident bleiben. Die neuen Beamten mussten einen Eid ablegen, die bereits beeideten nicht. Die Resolution besiegelte den Entschluss über den Transfer Redechers und die Anstellung eines neuen Rats mit 3000 fl. Dietrich wurde nicht aufgenommen, wohl aber Kostka und Plasch, die mit 1500 fl. angestellt wurden[506].

Am 1. Oktober 1751 wurde das Dekret über die Pension Redechers ausgestellt[507]. Damit wurde dem Redecher aufgetragen, nach Kaschau zu gehen. Infolge seines Antrags wurde ihm an der Temeswarer Kameralhauptkassa die Aushilfe von 1000 fl. angewiesen[508]. Damit sollte Redecher seine Reisekosten bezahlen[509]. Am 1. Oktober erging auch die Resolution über die Ratstitelverleihung an Johann Georg Plasch, die sein Gehalt von 1500 fl. und ein Quartierzins für die Wohnungsbeschaffung in Aussicht stellte. Die Nachricht darüber sollte Plasch übermittelt werden, damit er den Eid ablegt und zu den Sessionen teilnehmen darf[510]. Am nächsten Tag wurde die Nachricht der Administration, zusammen mit dem *modus operandi*[511] verschickt und Plasch wurde sein Intimationsdekret

[503] Schematismus 1747, S. 43.
[504] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 45v–46v.
[505] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 42rv.
[506] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 42rv.
[507] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 61r.
[508] OeStA, BA, Bücher 1751, fol. 73.
[509] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 61rv.
[510] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 1r.
[511] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 72v.

zugesandt[512]. Plasch kam in Temeswar knapp ein Monat nach der Zusendung des Dekrets, am 5. November an, nachdem er seinen Dienst in der Theiß-Maroscher Gebiet beendet hatte und wurde am nächsten Tag in der Session eingeführt, wo er den Eid leistete. Die Prozedur besiegelte den Dienstantritt und Plasch nahm seine Tätigkeit am selben Tag auf[513]. Die Administration berichtete dies der Hofdeputation, die am 21. November ein Bestätigungsreskript erließ[514]. Ein Hofreskript vom 2. Oktober sah vor, dass die Existenz der Landesadministration in der gemischten Form aufhört und sie zukünftig nur noch *das Provinciale* zu besorgen hat. Es wurde befohlen, Protokoll zu führen und das Protokoll wöchentlich an die Hofdeputation zu senden[515]. Das Hofreskript sah ebenfalls vor, dass die Berichte vom Präsidenten und allen Räten unterfertigt werden sollen[516]. Am selben Tag erging an die Landesadministration die Anweisung dem Redecher die Resolution nahezulegen[517]. Das Dekret über die Bestätigung Engelshofens als Präsident erging am 2. Oktober. Dort wurde ihm die Subordination gegenüber der *Hofdeputation* und die Ungebundenheit an dem Hofkriegsrat mitgeteilt[518]. Dieselbe Nachricht schickte die Hofdeputation acht Tage später dem Hofkriegsrat mit der Anmerkung, dass das Banat nur noch zivil verwaltet wird[519].

Mit der Erstellung des Intimationsdekrets für den Niederösterreichischen Regierungsrat Johann Franz Peuger von Buige und Raizenschlag am 11. Oktober 1751, wurde die Frage des ersten Rats geklärt. Damit wurde Peuger zum Landesadministrations-, Hofdeputations- sowie zu Münz- und Bergwesendirektionshofkolegiumsrat ernannt[520]. Die Nachricht darüber wurde der Landesadministration am 14. Oktober 1751 mit den Angaben über sein Lohn (3000fl.), das ihm zustehende Quartier und das Reisegeld (500fl.)[521]. Zwei Tage später, am 16. Oktober 1751 wurde das Intimationsdekret an Peuger zugesandt[522] und am 20. Oktober 1751 erging die Nachricht an Stätzer dem Peuger 500 fl. für die Reise nach Temeswar auszubezahlen.

Am 22. Oktober 1751 erging ein Hofreskript an die Landesadministration, dass dem Peuger die erste Ratsstelle verliehen wurde und er das Präsidium übernehmen darf[523]. Am selben Tag verordnete die Hofdeputation, das Vogtern,

---

[512] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 73r.
[513] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 247rv.
[514] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 86r.
[515] Costin Feneşan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716 –1778*, S. 72.
[516] Baróti Lajos, *op. cit.*, S. 109.
[517] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 61rv.
[518] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 73r.
[519] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 73v.
[520] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Oktober 1751, fol. 87r.
[521] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 75v.
[522] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 143 Protokoll (1751), fol. 76
[523] Baróti Lajos, *op. cit.*, S. 110.

der am 20. Oktober nach Hermannstadt (Sibiu) in Siebenbürgen beordert wurde[524], das Präsidium ablegt und da Engelshofen abwesend war, es mit den zugehörigen Akten dem Redecher bis zu seiner Reise nach Kaschau übergeben soll oder dem Peuger von Buige, falls er in der Zwischenzeit eintrifft. Vogtern blieb in Hermannstadt bis im September 1753, als er nach Broos (Orăştie) versetzt wurde[525].

Nach der Abreise Vogterns liefen in Wien Vorkehrungen für seine Nachfolge. Fünf Tage nachdem Vogtern befohlen wurde das Präsidium abzugeben, schrieb der Hofkriegsrat an die Hofdeputation, dass der Generalfeldwachtmeister Franz Leopold Ludwig Graf von Thürheimb erwählt wurde, um die Stelle Vogterns[526] zu übernehmen, somit für ihn ein freies Quartier organisiert werden soll[527]. Die Landesadministration berichtete am 29. Oktober 1751, dass Vogtern das Präsidium übergeben hat[528]. Am zweiten Tag erlies die Hofdeputation ein Hofreskript um der Landesadministration zu bestätigen, dass Vogtern nach Siebenbürgen versetzt und durch Thürheimb ersetzt wurde[529]. Zwölf Tage nach dem Erlas des Reskripts, schrieb die Hofdeputation dem Hofkriegsrat, dass die Aufgabe ein Quartier für Thürheimb zu finden der Administration delegiert wurde. Der Hofkriegsrat soll Thürheimb anordnen in Administrationsangelegenheiten nicht mitzumischen, sondern nur bei Bedarf militärischen Beistand zu leisten[530]. Ein Hofreskript vom 17. November 1751 bestätigte der Banater Landesadministration, dass die Übergabe des Präsidiums durch Vogtern geschehen ist[531]. Am 26. November 1751 forderte Königsegg-Erps Redecher auf seine Schulden zu begleichen unter Androhung mit der Sequestrierung der Pension bis die Schulden getilgt sind[532]. Wenige Wochen später, am 17. Dezember 1751 erging ein Hofreskript an Redecher, dass er bei der Ankunft Peuger von Buige das Administrationspräsidium mit den Akten übergeben und nach Kaschau aufbrechen soll[533]. Die Übergabe des Präsidiums von Redecher an Peuger vollzog sich in der Session

[524] Friedrich Vogtherr, Lorenz *op. cit.*, S. 259.

[525] Im Siebenjährigen Krieg (1756–1763) wurde Vogtern Kommandant der Festungen Eger in Böhmen (20. August 1756) und Olmütz in Mähren (10. März 1757). Im Frühjahr 1758 erfolgte seine Rückversetzung nach Siebenbürgen, wo er am 26. April das Kommando übernahm. Der Hofkriegsrat ernannte Vogtern am 26. Jänner 1759 zum Kommandanten der Festung Pizzighetone in Italien und er reiste aus Siebenbürgen im März 1759 ab. In Pizzighetone blieb Vogtern bis am 19. Mai 1769. Am 25. Oktober 1769 starb Vogtern in Istrien, in Fiume (Rijeka). Siehe Friedrich Vogtherr, *op. cit.*, S.259–260.

[526] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, November 1751, fol. 7r–8r.

[527] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, November 1751, fol. 231r.

[528] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, November 1751, fol. 231r.

[529] Baróti Lajos, *op. cit.*, S. 110.

[530] OeStA, ABA 29 November 1751, fol. 7r.

[531] OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher1751, fol. 86.

[532] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, November 1751, fol. 265rv.

[533] OeStA, FHKA, NHK, ABA 29, Dezember 1751, fol. 156r.

vom 10. Dezember 1751[534], worüber die Landesadministration am 4. Februar 1752 berichtete[535]. Da die Präsidiumsübergabe die Anwesenheit Redechers in Temeswar obsolet machte, verfasste die Hofdeputation am selben Tag ein Insinuat[536] an die Hofkammer, wo sie diese ersuchte, dem Redecher zu verordnen unverzüglich nach Kaschau abzureisen[537]. Redecher fuhr nach Kaschau, jedoch ohne seine Schulden zu begleichen[538]. Dies hatte zur Folge, dass ein Verbot über die Pension verhängt wurde und die Schulden im Nachhinein davon abbezahlt wurden[539].

Schlussbemerkung

Der erste Punkt der Arbeit fasste das Forschungsvorhaben zusammen und bot eine Übersicht auf die Themen die in der Arbeit behandelt werden sollen.

Der zweite Punkt fasste Standorte, Strukturen, Normen, Verfahren und Entwicklungen im Personalwesen der Hofstellen zusammen, die für das Banat 1740–1745 zuständig waren. Der Handlungsrahmen und die Ressorts dieses Personals wurden durch Instruktionen geregelt und erweitert. Die Instruktionen boten außerdem die Richtlinien für die Personalauswahl. Sie zeigten, dass das Personal aus dem Inland kommen muss, ließen aber auch für auswärtige Leute eine Tür frei. Sie zeigten die Eigenschaften, die bei der Stellenvergabe erwünscht waren und die Erwartungen an das Ratspersonal. Sie legten den Rahmen fürs Anstellungsverfahren fest.

In Hinblick auf das Personalmanagement wurden am Beispiel der Hofkammer die Aufgaben des Personals und der Referenten sowie die Funktionsweise der Neoaquistischen Kommission gezeigt. Das Beispiel des Hofkriegsrats zeigt, neben den Aufgabenbereichen des Personals, dass die Hofkriegsräte, die zu Referendaren wurden zu Beginn ihrer Karriere, normkonform, im Kanzleidienst, als Begleiter von Diplomaten oder in einer Feldkriegskanzlei – die den Zugang zu den Posten des Hofkriegsrats ermöglichte – beschäftigt waren. Bei der Aufnahme im Hofkriegsrat wurden ihre Dekrete und Instruktionen erlassen und sie leisteten ihr Eid vor dem Präsidenten ab. Nach der Aufnahme stiegen sie hierarchisch auf. Mit der Funktion des Referendars war die Leitung eines Referatsdepartments verbunden. Die Arbeit zeigte, dass unter den Referendardepartments eine Einrichtung für den Orient, für Serbien, Siebenbürgen und das Banat vorhanden war. Wir haben gesehen, dass Hofkriegsratspersonal auch in der Neoaquistischen Kommission delegiert

534 OeStA, FHKA, NHK, ABA 30, Februar 1752, fol. 193rv.
535 OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 145 Protokoll (1752), fol. 23v.
536 OeStA, FHKA, NHK, BA, Bücher, 145 Protokoll (1752), fol. 22.
537 OeStA, FHKA, NHK, ABA 30, Februar 1752, Fol. 193rv.
538 OeStA, FHKA, NHK, ABA 31, Juni 1752, fol. 462 rv und 496 r.
539 OeStA, FHKA, NHK, ABA 31, November 1752, 142r–174v.

wurde. Die Referenten beteiligten sich an den Sessionen, die teilweise im Rat teilweise im Hofkriegsratspräsidentenquartier stattfanden.

Der Lohn des Hofkriegsratspersonals wurde aus Kameraleinkünften der Provinzen bezahlt. Einige Referendare blieben in ihrer Stelle bis ans Lebensende, andere wurden befördert. Im Gegensatz zu den Unterbeamten, die im Zuge der Reform von 1745 drastisch reduziert wurden, sollten die Stellen der Referendare erst nach dem Ableben der Funktionsträger in die Reduktion fallen bzw. nicht nachbesetzt werden. In Hinblick auf die Personalanstellung hatte der Hofkriegsrat die Kompetenz das Militärpersonal zu bestimmen. War dieses Personal aber für administrative Tätigkeiten vorgesehen, hatte sich der Hofkriegsrat mit der Hofkammer einzuvernehmen.

Im Rat der Hofkammer saßen Personen, die ein Rechtsstudium absolviert hatten, was wieder einmal auf die Einhaltung der Instruktionsprinzipien von 1717 hindeutet. Die kommenden Instruktionen von 1732 für die Hofkammer bzw. 1741 für den Hofkriegsrat sowie jene von 1745 für beide Behörden haben nur die Bereiche normiert, die nicht nach dem Text der Instruktionen funktionierten. Bedeutend in diesem Zusammenhang ist, dass die Beschwerden Khevenhüllers auf die Vorschriften der früherer Instruktion aufbauten, die zur Zeit seines Mandats anscheinend nicht in der vorgesehenen Form eingehalten wurden. Wöbers Gutachten zeigte die Unterschiede, aber auch die Gemeinsamkeiten zur Hofkammer.

Wie das Personal des Hofkriegsrats stieg auch das Personal der Hofkammer nach den Prinzipien des Dienstalters und -rangs in die Hierarchie auf. Dies belegen die Beispiele des Hofkammerpersonals der Hofdeputation, die diese Vorzüge auch weiterhin behalten durften.

Der dritte Teil der Arbeit zeigte, dass die Hofdeputation eine Struktur hatte, die den Aufbau der Hofstellen nachahmte. Sie genoss das Ansehen und die Vorrechte der Hofstellen und hielt sich an den Regeln der Hofkammerinstruktion an. Wie die Hofkammer hatte sie der Ministerialkonferenz gewisse Materien vorzutragen. Die Räte waren vor dem Mandat bei der Hofdeputation in den Provinzen tätig und dies spielte eine Rolle als Kempf und Vaja ins Vorschlag gebracht wurden. Die Eigenschaften der Kandidaten, die im Text der Instruktion von 1717 vorkommen, wurden als Argumente für die Eignung verwendet. Dass die Räte Statute und andere Akten zu Rat zogen ist auch belegt. Ein kleiner Teil des Hofdeputationspersonals entstammte der *Neoaquistischen Kommission*. Das Kanzleipersonal hatte dieselben Aufgaben wie das Hofkammerpersonal. Im Gegensatz zu den Kanzleibeamten, die nur für die Hofdeputation bestimmt wurden, hatten die Räte neben der Banat Agenda ein Ressort im Direktionshofkollegium im Münz- und Bergwesen zu besorgen.

Das für die Administration des Banats angestellte Hofdeputationspersonal wurde aus den Kameraleinkünften dieses Landes von der Kameralkassa bezahlt.

Die Buchhaltung in Temeswar war für den Abzug der mit der Amtsverleihung anfallenden Taxen und Steuern zuständig. Aber die Taxen und Steuern wurden nicht immer abgezogen. Auch das Mietszins, das die Bediensteten an die Eigentümer ihrer Wohnungen als Miete oder im Falle von Staatsgebäuden an den Staat zur Abdeckung der Betriebskosten zu zahlen waren, kamen aus dem Banat.

Als der Präsidiumswechsel 1751 stattfand, blieb das Personal bestehen und wurde durch Personal des Direktionshofkollegiums im Bergwesen erweitert. Ein Vizepräsident kam hinzu.

Der vierte Teil zeigte die Struktur und die Funktionsweise des Administrationskollegs. Es ist nicht zu übersehen, dass das Collegium Administrationis denselben Parametern folgt, was auch in unterschiedlichen Passagen der Quellen wiederspiegelt, wenn, Beispielsweise, die Einrichtungskommission Kollowrats in ihrem Vortrag an die Konferenz Starhembergs, im Kontext der Bestellung des Landesadministrationskollegiums die Landesregierung im Banat mit einem *Dicasterium* vergleicht, wo das *Politicum, Judiciale, Ökonomicum* und *Provinciale* besorgt werden und in Rangfragen vermeint, dass der höchste Dienst erfordere bei der Landesadministration, die Ordnung „wiederum einzuführen, die bei allen Dicasterien üblich" sei und auch im Banat zur Zeit Mercys bestanden habe oder wenn Redecher 1748 vermeint, dass nach dem Gebrauch in allen *Dicasterien* die Räte eine Sitzordnung einzuhalten haben, wobei das Wort *Dicasterium* zu der Zeit, wie Dickson in seiner Studie über die Regierung Maria Theresias richtig anmerkt, im Jargon als Synonym für *Hofstelle* gebraucht wurde. Die Funktion des Landesadministrationspräsidenten wurde zunächst provisorisch verliehen und erst nach einem Jahr dem Engelshofen mit der „resolvierten" Titulatur vergeben. Von den vier im Statut vorgesehenen Ratsstellen waren im Zeitraum 1740–1741 eine Kameral- und eine Militärratsstelle, im Zeitraum 1741–1743 eine Kameral- und zwei Militärratsstellen und von 1743 bis 1749 zwei Kameral- und eine Militärratsstelle besetzt. Der Sessionsplatz des zweiten Militärrats wurde bis 1748 dem Feldkriegssekretär Schubert, 1748 dem Auditor Schaumburg und ab 1748 dem Oberkriegskommissar Zauner übertragen. Die Ratsstellen wurden durch Todesfälle (Fall Escotti/ Rosendorf) und Transfers (Fall Klein/ Redecher) frei. In den Kameralratstellen wurden die aus Schlesien vertriebene Redecher und Rosendorf, in der Militärratsstelle der in den Altersjahren gekommene Escotti und der in Italien verwundete Vogtern eingesetzt. Trotz der umstandsbedingten Untauglichkeit auf dem Feld waren Escotti und Vogtern aktiv im Administrationsdienst. All diese Räte übten die Funktion für die sie im Banat bestellt wurden früher aus. Escotti war 1737 Festungskommandantenstellvertreter in Temeswar, Vogtern war 1746 Festungskommandant von Milano. Redecher war bis 1743 Kameralrat und Referent für Zivil-, Fiskal- sowie Kriminalprozesse in Jauer und Rosendorf war Kameralrat und Finanzrepräsentant in Breslau. Außerdem waren die Räte

Rechtsstudienabsolventen. Diese beruflichen Qualifikationen waren nötig, um den Dienst in Temeswar im Einklang mit den Bestimmungen des Einrichtungsstatuts und der Instruktion zu besorgen. Bosch der keine eine Festung leitete, bekam die an dem Amt gebundene Stellvertreterfunktion nicht und Redecher, der die finanzielle Qualifikation nicht hatte, bekam die angesuchte erste Ratsstelle nicht und als er sie bekam, war das für interimistische Zwecke.

Die persönlichen Eigenschaften die die Kandidaten haben mussten, entsprachen den Qualitäten, die die Instruktion vom Personal der Hofstellen verlangte. Das was in der Instruktion nicht zu Wort kommt ist die sprachliche Komponente, die bei der Anstellung genauso wichtig wie die Kenntnis des Landes und der Landesverfassung war. Im Falle Rosendorfs wird ersichtlich, dass er die Landessprachen in einem gewissen Ausmaß erlernte. Escotti durfte sich durch die linguistische Verwandtschaft seiner Muttersprache und seiner Lateinkenntnissen – sein Testament hat er auf Latein verfasst – mit der Sprache des Landvolks nicht allzu schwer getan haben. Redecher hingegen hatte weder Landeskenntnisse noch konnte er die Lokalsprachen reden und wurde trotzdem angestellt, was wiederum zeigt, dass diese Bestimmungen zwar wichtig und vernünftig waren, jedoch letzten Endes nur einen Richtliniencharakter hatten. Außerdem standen den Räten für die vorzunehmenden Kommissionen im Lande und für die Ausübung der Justiz Dolmetscher zur Verfügung.

Das Anstellungsverfahren begann mit dem Antrag der Landesadministration, der in der Regel vom Präsidenten und dem ersten Rat unterzeichnet und nur in Ausnahmefälle von einer Einzelperson unterfertigt wurde. Der Antrag wurde in den Sessionen der Hofdeputation aufgenommen und anhand von Normativakten untersucht. Die Hofdeputation suchte nach Kandidaten. Diese reichten ihre Bittschriften ein. Die Anträge der Landesadministration und die Petitionen wurden mit Pro- und Kontraargumente debattiert, und nach Abgabe der Stimmen mit der Terna, das normkonform, von der Behörde ausgestellt wurde für die die Kandidaten bestimmt waren und den eingeholten Zusatzinformationen, der Monarchin übermittelt, die die Resolution mit der Formel *Placet* abgab oder zusätzliche Maßnahmen forderte. Nach der „Resolvierung" des Vortrags wurde die Finanzbehörde benachrichtigt, um dem aufgenommenen Bediensteten sein Lohn und das Reisegeld anzuweisen. Gleichzeitig wurde der Petent durch ein Intimationsdekret über die Stellenvergabe benachrichtigt. War das Geld in Wien aufzuheben, wurde das Geld an das Kameralzahlamt angewiesen. War das Geld im Banat aufzuheben, wurde er an die dortige Kameralkassa angewiesen. Dem Dekret folgte eine Instruktion mit den Aufgaben, die im Banat zu erledigen waren. War der Bedienstete ein Militär, so wurde auch der Hofkriegsrat, der Personal bei der Hofdeputation hatte, nochmal formell über die Aufnahme des Kandidaten benachrichtigt. War der Kandidat außerdem im Bereich des Generalkriegskommissariats tätig, wurde auch diese Hofstelle vom Hofkriegsrat

oder von der Hofdeputation über den Ausgang des Referats formell informiert. Auch die Landesadministration im Banat wurde über die Ernennung benachrichtigt. Diese leitete die Informationen an die Buchhaltung weiter, um bei Bedarf Taxen und Steuern abzuziehen. Engelshofen zahlte seine Taxen. Den mittellosen Redecher und Rosendorf wurden die Taxen abgesehen. Nach der Reise ins Banat, die sehr oft mit der Postkutsche erfolgte, präsentierte sich der neue Bedienstete mit seinem Dekret an der Landesadministration und wurde in einer Session vorgestellt. Dort erfolgte die Amtsübergabe. Bei der Amtsübergabe hatten die Räte, die abtraten die Akten abzugeben und sich ab dem Zeitpunkt in dem Amt nicht mehr einzumischen. Wie die Amtsübergabe fand auch die Übergabe der Vertretung im Rahmen von Sessionen statt. Nach der Aufnahme der Arbeit meldete sich die Administration oder der Bedienstete selbst bei der Hofdeputation und teilte ihr sein Amtsantritt mit. Waren Zusatzinformationen oder Unterlagen auszuschicken, wurden diese nachgesandt. War in dem Fall nichts mehr anzuordnen, vermerkte die Hofdeputation die Meldung als *Pro Notitia*. Die subalternen Stellen wurden durch ein Systema angezeigt, dem ein Personalstatut beigelegt wurde. Es gibt Fälle in denen die Anstellung durch die Resolution über das Systema genehmigt wurden und Fälle in denen das oben beschriebene Verfahren galt. Beim Beenden des Dienstes konnten die Bediensteten ein Attestat von der Administration bekommen.

Die Bediensteten des Rates wurden, wie die Hofdeputationsmitarbeiter, aus den Kameraleinkünften dieser Provinz bezahlt. Die Bezahlung war gut in Verhältnis zu den Löhnen des Personals in Wien und den Preisen im Banat. Für die mit den Stellen verknüpften Bereiche – die sie in mühevollen Umständen verrichteten – wurden sie extra bezahlt und falls sie Inspektionen oder Kommissionen vornahmen, wurden zusätzliche „Liefergelder" gegen Quittung ausbezahlt. Im Falle von Krankheit und Überlastung wurden Kuraufenthalte genehmigt. Dies galt auch für das übrige Personal. Wenn für Kurreisen Reisegeld ausbezahlt wurde, mussten die Ansuchenden um die „Sommerfrische" für die Kosten selbst aufkommen.

Die hier angeführten Fälle sind Einzelbeispiele eines markanten Phänomens, dessen Dimensionen und Nachwirkungen für die Monarchie und die Provinzen näher untersucht gehört. Die Entscheidungen müssen nicht auf die effiziente Gestaltung des Amtsbetriebs des Reformwillens oder auf die Belohnung von Treue und Ergebenheit reduziert werden, Aspekte die sich aus den Quellentexten unvermeidbar ableiten lassen, sondern stets im kritischen Zusammenhang mit der Bestrebung des Hofes das durch Kriege leergeräumte Budget durch Einsparungen, Zusatzeinnahmen und durch die Maximierung der Erträge aus den Provinzen zu verbessern. Dies zeigen die im Rahmen des Projekts für die Zeit bis 1740 gewonnene Erkenntnisse und diese Einsichten werden auch durch die vorliegende Studie bestätigt. Diese Studie bestätigt auch, dass die Praktiken,

die nach Eroberung im Personalmanagement und Anstellungsverfahren sichtbar sind, auch in der Nachkriegszeit praktiziert wurden. Sie zeigt außerdem, dass die Räte im Banat nach ähnlichen Richtlinien wie das Personal in Wien gemanagt und angestellt wurden und dass sie nach denselben Prinzipien wie die Räte der Hofstellen arbeiteten. Sie brachte Detaileinsichten im Umgang der Hofräte mit den Anträgen der Administration, in den Interessenskonflikten, die sich im Banat und in Wien ergaben und in die in Tragweite des Verfahrens, das viel Zeit in Anspruch nahm, in die Entwicklung des Personals, in den Aufgaben der Räte und in ihrem gegenseitigen Umgang miteinander.

Cuțite de vânătoare din colecția Muzeului Național al Banatului (secolele XVIII-XIX)

Zoran Marcov
Șef Secție Istorie, Muzeul Național al Banatului Timișoara
e-mail: markovzoran@yahoo.com

Scurt istoric. Clasificarea armelor de vânătoare

În linii foarte generale, vânătoarea poate fi definită ca o activitate conştientă, directă şi violentă, a cărei finalitate se rezumă la uciderea animalelor sălbatice aflate în stare de libertate. Ca regulă de bază a vânătorii, se pot vâna doar animalele sălbatice care au posibilitatea de a fugi sau ataca şi care trăiesc într-un mediu propriu, unde vânătorul este cel care pătrunde. Vânătoarea este o confruntare armată a umanității cu sălbăticiunile, o confruntare între societatea modernă şi natura în stare pură. La începuturile sale, vânătoarea a avut un rol extrem de important în obținerea hranei necesare supraviețuirii, însă de multe ori vânătoarea avea o funcție dublă: de apărare şi de procurare a hranei[1].

De la mijlocul secolului al XVII-lea, vânătoarea călare cu utilizarea spadelor lungi este abandonată, unul dintre motive fiind și utilizarea la o scară din ce în ce mai largă a armelor de foc. Este cunoscut faptul că împăratul Maximilian I (1459–1519) disprețuia vânătoarea cu armele de foc, opinia sa fiind împărtășită și de alți nobili ai vremii, aceștia considerând că folosirea armelor de foc în procesul de vânătoare era un act lipsit de demnitate. Totuși, în urma perfecționării mecanismelor de dare a focului, vechile tehnici de vânătoare (mai ales vânătoarea călare cu spada) – extrem de periculoase pentru integritatea fizică și viața vânătorilor – sunt abandonate, trecându-se la variante mai puțin primejdioase. Totodată, în contextul defrișărilor din ce în ce mai vaste și dispariției habitatului natural al vânatului, numărul animalelor sălbatice s-a redus considerabil, ceea ce a dus la adoptarea pe scară largă a noii tehnici franceze de vânătoare (*parforce*), caracterizată prin grupuri rapide și mobile, formate din călăreți și câini, care se

[1] Zoran Marcov, „Considerații privind evoluția puștilor de vânătoare în secolele XVIII-XIX. Colecția de arme a Muzeului Banatului din Timișoara", în *Analele Banatului*, Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XXI, 2013, p. 336; Dora Bošković, *Hladno lovačko oružje Hrvatskoga povijesnog muzeja*, Zagreb, 2000, p. 9.

axau pe urmărirea unui singur exemplar, până la obosirea, respectiv prinderea vânatului. Restul suitei vânătorești (doamnele, slujitorii etc.) așteptau, în locația prevăzută pentru petrecerea de final, sunetul cornului vânătoresc, care anunța momentul culminant al vânătorii – aplicarea loviturii de grație vânatului. Noua tehnică necesita o armă mai ușor de mânuit, care trebuia să fie mult mai precisă în aplicarea loviturii fatale, prin străpungerea inimii. Astfel, spadele lungi de vânătoare au fost abandonate, ele fiind înlocuite cu cuțitele lungi vânătorești, din ce în ce mai populare printre vânătorii epocii[2].

La începutul secolului al XVIII-lea, spre deosebire de perioada anterioară, vânătoarea a devenit, din perspectiva aristocrației europene, o activitate sportivă şi de agrement. Elita socială europeană urmărea prin vânătoarea sportivă atingerea următoarelor țeluri: îmbunătățirea condiției fizice, dar şi întărirea spirituală a practicanților[3].

Armele de vânătoare se împart în două mari categorii, arme albe și arme de foc, în grupul celor albe intrând patru tipuri diferite de piese: armele de tăiere și împungere (prevăzute cu lamă și mâner), armele de aruncare și împungere, fixate pe hampă (sulițe, lănci), cele utilizate pentru vânătoarea de la distanță (arcuri, arbalete) și categoria formată din capcane, plase etc[4].

Revenind la primul tip menționat mai sus, armele pentru tăiere și împungere, piesele acestui tip se împart, la rândul lor, în două mari categorii, fiecare cu subdiviziunile sale:

I. Armele cu lama lungă: 1. Spada de vânătoare; 2. Cuțitul lung de vânătoare (*Hirschfänger*); 3. Sabia de vânătoare (*Jagdplaute*); 4. Cuțitul de vânătoare cu lama lată – satârul;

II. Armele cu lama scurtă: 1. Cuțitul scurt de vânătoare; 2. Grupul cuțitașelor și bricegelor, care fac parte din echipamentul vânătorului[5].

Cuțitul lung de vânătoare – Hirschfänger. Origini și tipologie

Hirschfänger (lb. engleză *hunting hanger*[6], lb. franceză *couteau de chasse*[7]) este un cuțit lung de vânătoare, fixat de o curea lată și dispus pe șoldul stâng al vânătorului. Cuțitul lung de vânătoare se folosea în lupta de aproape cu animalele sălbatice, fiind cel cu ajutorul căruia se aplica lovitura fatală[8].

Referitor la originea *Hirschfänger*-ului, literatura de specialitate marșează

[2] D. Bošković, *op. cit.*, p. 17–18.
[3] Janko Jeličić, *Lovačke puške i pribor*, Zagreb, 1997, p. 16.
[4] D. Bošković, *op. cit.*, p. 12–13.
[5] *Ibidem*.
[6] Harvey J.S. Withers, Tobias Capwell, *The Complete World Encyclopedia of Knives, Swords, Spears & Daggers*, London, 2010, p. 386–389.
[7] Jan Šach, *Encyclopédie Illustrée – Les Armes Blanches*, Paris, 1999, p. 176–177.
[8] D. Bošković, *op. cit.*, p. 15.

pe două direcții: pe de o parte se vorbește de cuțitele popoarelor germanice din epoca marilor migrații și de cuțitele țărănești din secolele XV-XVI, în timp ce, pe de altă parte, alți cercetători consideră *Hirschfänger*-ul ca fiind o reminiscență a diferitelor spade din secolul al XVI-lea[9].

Termenul *Hirschfänger* a fost menționat pentru prima dată de către Nathan Duez din Amsterdam în lucrarea sa *Nova nomenclatura quatuor linguarum* din anul 1664[10]. Din acel moment, cuvântul a fost utilizat pe scară largă în literatura de specialitate, autorii prezentând în dese rânduri și modul de întrebuințare a cuțitului vânătoresc. Termenul *Hirschfänger* este format din cuvintele germane *Hirsch* (lb. română, cerb) și *Fang* (lb. română, captură, gheară)[11].

Cuțitele de acest tip au întotdeauna lamele drepte, cu unul sau două tăișuri, având obligatoriu un contra-tăiș la vârf, foarte ascuțit. Cuțitele se păstrează în teci prevăzute, de regulă, cu două compartimente în partea superioară: într-unul se introducea lama cuțitului, iar în celălalt se păstrau ustensilele aferente: furculițe, cuțitașe etc[12].

Inițial, *Hirschfänger*-ul era utilizat pentru vânatul de talie mare, dar și la vânătoarea de mistreți. Cerbul, odată doborât la pământ, era țintuit la sol de către vânător prin călcarea pe coarne, iar cu *Hirschfänger*-ul din dotare era aplicată lovitura de grație, lama cuțitului fiind înfiptă în zona inimii. Spre deosebire de cerb, mistrețul era lăsat să se avânte spre vânător, iar cuțitul lung era înfipt în vânat, între gât și piept, provocându-i moartea[13].

Chiar dacă utilizarea cuțitelor de vânătoare era cunoscută încă de timpuriu, definiția unanim acceptată și forma acestora, îndeosebi a cuțitelor lungi de tipul *Hirschfänger*, se suprapun perioadei lor de glorie, secolele XVII-XVIII. În epoca barocă, ritualul vânătoresc și tehnicile de vânătoare cunosc un adevărat reviriment[14]. În această perioadă, vânătorul, căruia codicele vânătoresc îi reglementa o serie de reguli și un comportament specific, meditând asupra vânatului, asupra vieții și a morții, parcurge etapele carierei vânătorești având în permanență în echipamentul din dotare un cuțit lung de vânătoare, un *Hirschfänger*. Cuțitul de vânătoare a devenit acum, datorită formei și utilizării sale, un simbol al statutului social, al eleganței, al puterii. Doamnele din înalta societate, chiar dacă nu participau la vânătoarea propriu-zisă, luau însă parte la festivitățile finale, unde purtau îmbrăcăminte de gală și bijuterii, un accesoriu nelipsit fiind cuțitul de vânătoare ca armă de ținută[15]. Chiar și cei care nu erau pasionați de vânătoare

[9] *Ibidem*, p. 16.
[10] Gerhard Seifert, *Der Hirschfänger*, Schwäbisch Hall, 1973, p. 14.
[11] Ioan Lăzărescu, *Dicționar german-român/ român-german*, București, 2001, p. 148, 112.
[12] D. Bošković, *op. cit.*, p. 15.
[13] G. Seifert, *op. cit.*, 1973, p. 15.
[14] Olga Maruševski, „Sadržaji i iskazi života hrvatskog društva u 17. i 18. st.", în *Od svagdana do blagdana*, Zagreb, 1993, p. 54, 62.
[15] Hans-Ulrich Haedeke, *Deutsches Klingenmuseum Solingen. Blankwaffen*, Köln, 1982, p. 100.

considerau cuțitul vânătoresc, alături de spada de gală, ca fiind un accesoriu vestimentar la modă.

Până în secolul XX, cuțitul lung de vânătoare a rămas arma principală din dotarea vânătorului, definind vânătorul matur, experimentat, care a parcurs toate etapele necesare în deprinderea meseriei: citirea urmelor, cunoștințe privind comportamentul și modul de viață al animalelor sălbatice, măiestria aplicării loviturilor de grație etc. „Ucenicia" dura aproximativ trei ani, după care vânătorul-stagiar era înaintat în categoria vânătorilor propriu-ziși printr-o ceremonie specifică, la care lua parte un înalt funcționar forestier. În timpul ceremoniei de învestire a noului vânător, un rol important îl dețineau cuțitele de vânătoare. Ceremonia era similară cu cea prin care se acordau demnitarilor și funcționarilor săbii de gală. Funcționarii forestieri și pădurarii, la evenimentele importante, când dădeau onorul, apăreau călare cu *Hirschfänger*-erele atașate la șoldul stâng, procedura salutului fiind similară cu cea a funcționarilor civili, doar că se foloseau cuțitele de vânătoare în locul săbiilor[16].

Popularitatea acestor cuțite de vânătoare a fost atât de mare, încât au fost introduse și în echiparea unităților militare. Odată cu apariția armelor regulamentare, la sfârșitul secolului al XVII-lea au fost introduse și primele cuțite (de vânătoare) militare de serie (*Militär-Hirschfänger)*, cu precădere în echiparea pedestrașilor. Aproximativ în aceeași perioadă au fost standardizate și uniformele funcționarilor forestieri, fiind stabilite și normele înfățișării – grosolane de altfel – a noilor cuțite de vânătoare din dotarea acestora[17].

În contextul creșterii popularității *Hirschfänger*-ului, în timp, au apărut numeroase tipuri de cuțite de diferite forme și cu ornamente din cele mai diverse. În secolul al XVII-lea, chiar dacă influența spadelor de vânătoare era încă prezentă, lamele *Hirschfänger*-erelor au fost scurtate, ajungând la o lungime de aproximativ 70–75 cm. Mânerele acestor cuțite timpurii au păstrat vechile forme asimetrice ale cuțitelor țărănești, per ansamblu piesele fiind destul de simpliste, nedecorate, semănând mai degrabă cu niște unelte. În aceeași perioadă s-au dezvoltat primele modele de cuțite cu gardă dreaptă, cu gardă și braț de împreunare sau cu terminația mânerului sub forma unui cap de pasăre stilizat. În perioada secolelor XVIII-XIX, *Hirschfänger*-ul atinge apogeul în ceea ce privește funcționalitatea și decorul[18].

Cuțitele lungi de vânătoare sunt clasificate la modul general în două mari categorii: germane (având lama mai lungă și gardă cu braț de împreunare) și franceze (cu lamă mai scurtă și gardă simplă). Dacă cele două mari categorii de cuțite își au într-adevăr originea în spațiile geografice menționate este discutabil,

[16] D. Bošković, *op. cit.*, p. 15–16.
[17] Thomas M. Johnson, Thomas M. Wittmann, *Collecting the Edged Weapons of Imperial Germany*, Columbia, 1988, p. 290.
[18] D. Bošković, *op. cit.*, p. 18.

problema fiind încă dezbătută în literatura de specialitate, însă se poate afirma că toate variațiunile existente au la bază cele două mari tipuri prezentate[19].

O clasificare utilizată destul de des în literatura de specialitate este cea propusă de Gerhard Seifert[20], în funcție de forma gărzii și a mânerului:

1. Grupul *Hirschfänger*-elor cu gardă simplă:

a) mâner cu terminație asimetrică, de forma unui cap de pasăre stilizat, cu plăsele atașate, gardă dreaptă, cu sau fără apărătoare;

b) mâner drept, simetric, cu gardă dreaptă;

c) mâner drept, simetric, cu gardă curbată;

d) mâner din corn de cerb, cu gardă dreaptă, cu sau fără apărătoare;

e) mâner din corn de cerb, gardă dreaptă cu terminațiile pronunțate, cu sau fără apărătoare;

f) mâner din corn de cerb, gardă curbată cu terminațiile decorate sub forma unor copite de cerb sau capete de animale, cu sau fără apărătoare;

2. Grupul *Hirschfänger*-elor cu gardă și braț de împreunare, prevăzute de regulă cu apărătoare:

a) mâner drept;

b) mâner similar cu cel prezent la săbii, având terminația evazată spre una din muchii;

c) mâner placat cu plăsele pe întreaga lungime;

d) mâner placat cu plăsele în partea centrală, cu terminațiile mânerului turnate într-un singur tipar;

e) mâner din corn de cerb „natural" – neprelucrat.

Similar paloșelor din secolele XVII-XVIII, la realizarea mânerelor cuțitelor lungi de vânătoare au început să fie utilizate metale cu un colorit diversificat. Pentru realizarea terminațiilor mânerelor, gărzilor, garniturilor, brațelor de împreunare și apărătoarelor s-a folosit în general alama, respectiv tombacul[21], mai rar bronzul și alpacaua[22]. Exemplarele mai simple erau realizate din oțel, iar din secolul al XIX-lea și din oțel nichelat. Părțile metalice ale mânerelor erau de cele mai multe ori turnate, lustruite, dar în multe cazuri erau prevăzute cu ornamente reliefate reprezentând scene de vânătoare sau animale, frunze și fructe de stejar etc. Mânerele, în majoritatea cazurilor, erau realizate din corn de cerb sau orice alt tip de corn. Cornul era fixat pe suportul metalic al mânerului fie prin placare cu plăsele și fixarea acestora cu nituri laterale, fie prin străpungerea longitudinală a cornului și aplicarea acestuia pe mâner, fixarea realizându-se prin nituire în partea superioară a capului mânerului. Deseori, mânerele placate cu corn de cerb

[19] *Ibidem.*

[20] G. Seifert, *op. cit.*, 1973, p. 52.

[21] Aliaj de cupru și zinc, rezistent la coroziune, folosit la fabricarea unor sârme, table etc.

[22] Aliaj inoxidabil realizat din nichel, cupru și zinc, folosit la fabricarea tacâmurilor, instrumentelor medicinale etc.

erau frumos decorate cu ornamente sculptate. Mânerele *Hirschfänger*-elor mai erau placate și cu plăsele de lemn simplu sau îmbrăcat în piele, uneori ansamblul fiind ranforsat cu sârmă împletită. Exemplarele mai bogate erau decorate cu aur, argint, pietre prețioase etc[23].

În secolul al XVIII-lea, lungimea lamelor s-a scurtat la aproximativ 55 cm, iar în secolul al XIX-lea aceasta s-a standardizat la aproximativ 35 cm. Cuțitele lungi de vânătoare sunt dotate cu lame drepte, cu unul sau două tăișuri. Cele cu un singur tăiș prezintă la vârf un contra-tăiș extrem de ascuțit, fiind prevăzute deseori cu câte un șanț longitudinal pentru scurgerea sângelui. Prezența șanțului de scurgere și a muchiei subțiate a tăișului conferă lamei o greutate mai mică și o manevrabilitate mai bună. Lamele cu două tăișuri nu sunt prevăzute cu șanț pentru scurgerea sângelui, având secțiunea de formă biconvexă. Din punct de vedere numeric, au prevalat cuțitele cu un singur tăiș, acestea fiind mult mai utile în încercarea de împungere a vânatului, în condițiile în care lama cu două tăișuri favoriza tăierea în defavoarea străpungerii. Din această cauză tăișul la cuțitele lungi de vânătoare nu era foarte ascuțit, accentul fiind pus pe vârful lamei[24].

Teaca unui *Hirschfänger* era realizată din piele groasă, întărită la extremități cu garnituri metalice. Modelele mai vechi erau realizate din lemn îmbrăcat în piele, având, la fel ca în cazul anterior, garnituri de ranforsare. Garniturile tecilor erau făcute din același material ca și mânerul, iar ornamentația era realizată în aceeași manieră cu restul decorului armei. Garnitura inferioară se termina deseori cu un bumb metalic, în timp ce în partea superioară era fixat un inel sau verigă de prindere la curea. În cazul în care *Hirschfänger*-ul era prevăzut cu ustensile specifice (furculiță, cuțitaș, sulă), teaca prezenta la garnitura superioară o deschidere specială pentru păstrarea acestora[25].

Cuțitele de vânătoare din colecția Muzeului Național al Banatului

În colecția de arme a MNB există la ora actuală 4 piese care pot fi încadrate în categoria cuțitelor lungi de vânătoare, toate fiind inventariate în registrele Secției de Istorie[26].

Din punct de vedere cronologic, cuțitele de vânătoare din colecția muzeului timişorean se încadrează între secolul al XVIII-lea şi sfârşitul secolului al XIX-lea. Cele mai vechi piese din colecție sunt două cuțite care, din punct de vedere tipologic, se încadrează în secolul al XVIII-lea[27]. Ambele piese prezintă caracteristicile generale ale perioadei menționate: lamele ambelor cuțite păstrează ornamente

[23] D. Bošković, *op. cit.*, p. 18.
[24] *Ibidem*, p. 18–19.
[25] G. Seifert, *op. cit.*, 1973, p. 80.
[26] Registrul de inventar IV al MNB, nr. inv. Istorie 3256, 3307, 3310 și 5203.
[27] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1 și 2.

gravate sau urme ale unor decoruri gravate, iar părțile metalice ale celor două mânere, realizate din alamă, sunt bogat ornamentate în spiritul epocii respective. Lamele celor două piese au o lungime ce variază în jurul a 70 cm, ceea ce poate indica încadrarea lor chiar în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Trebuie spus însă că datarea lamelor doar în funcție de lungime este o procedură destul de relativă, astfel că propunerea noastră trebuie tratată ca o simplă variantă de lucru. Cel de-al treilea *Hirschfänger* din colecția muzeului se datează în prima jumătate a secolului al XIX-lea[28]. Piesa prezintă toate caracteristicile perioadei amintite: lamă simplă, nedecorată, elementele metalice ale mânerului și garda prezintă decoruri simple, gravate, materialul din care sunt realizate garniturile mânerului și garda este unul de culoare albă (alpaca?), caracteristic secolului al XIX-lea. Ultima piesă din colecție este un *Hirschfänger* din a doua jumătate a secolului al XIX-lea[29], care are următoarele caracteristici: lamă simplă, nedecorată și cu o lungime de până la 35 cm, elementele metalice ale mânerului prezintă un decor simplist, realizat prin gravare, iar materialul utilizat în realizarea gărzii și apărătorii este oțelul.

În ceea ce privește clasificarea cuțitelor de vânătoare din colecția MNB, dacă e să împărțim piesele colecției în funcție de tipologia general acceptată de literatura de specialitate, atunci avem trei cuțite de tip francez[30] și unul singur de tip german[31]. Clasificarea pieselor timișorene în funcție de tipologia propusă de Gerhard Seifert arată astfel: unul dintre cuțitele colecției se încadrează în grupul nr. I, tipul C[32], două piese intră în grupul nr. I, tipul E[33], ultimul *Hirschfänger* încadrându-se în grupul nr. II, tipul A[34].

Legat de atelierele în care au fost realizate, trebuie spus că niciuna dintre piese nu prezintă inscripții ori ștanțe ale producătorilor. Putem afirma că obiectele sunt cel mai probabil de factură central-europeană.

Dacă este să analizăm lamele existente la cele patru piese ale colecției, putem spune că într-un singur caz apare o lamă cu două tăișuri[35], celelalte trei fiind prevăzute cu un singur tăiș și contra-tăiș la vârf[36]. Și în cazul colecției timișorene, chiar dacă vorbim doar de patru obiecte, este valabilă proporția prevăzută de literatura de specialitate, favorabilă lamelor cu un singur tăiș. Este interesant de menționat faptul că fiecare din cele patru lame prezintă caracteristici distincte: lama cu două tăișuri are o secțiune de formă biconvexă, nefiind prevăzută cu șanț

[28] Vezi Catalogul pieselor, nr. 3.
[29] Vezi Catalogul pieselor, nr. 4.
[30] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1, 3 și 4.
[31] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2.
[32] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1.
[33] Vezi Catalogul pieselor, nr. 3 și 4.
[34] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2.
[35] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1.
[36] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2, 3 și 4.

pentru scurgerea sângelui[37]; una dintre lame prezintă un șanț îngust de scurgere, plasat în imediata apropiere a muchiei netăioase[38]; cea de-a treia lamă este prevăzută cu un șanț foarte lat, dispus sub muchia netăioasă, specific mai degrabă paloșelor militare din secolul al XIX-lea[39]; ultima dintre cele patru lame se caracterizează printr-o grosime foarte mare, specifică tesak-urilor militare, nefiind prevăzută cu șanț pentru scurgerea sângelui. Această ultimă lamă se diferențiază de celelalte datorită tăișului, pentru realizarea căruia a fost subțiat oțelul pe aproximativ o treime din suprafața lamei. Acest design al lamei este prezent doar pe latura exterioară, în partea interioară lama este perfect netedă, singura excepție fiind contra-tăișul de la vârf[40].

Mânerele cuțitelor din colecția MNB au o caracteristică comună, toate fiind realizate din corn: două sunt netede, finisate[41], iar două păstrează forma naturală (corn de cerb)[42]. O altă caracteristică comună a mânerelor este legată de modul de fixare a cornului pe structura de oțel existentă: în cazul tuturor mânerelor vorbim de coarne străpunse longitudinal de tija metalică a mânerului, fixarea realizându-se prin nituirea capătului tijei, în partea superioară a capului mânerului. Unul dintre mânere prezintă șase brațe metalice de ranforsare, dispuse longitudinal pe cornul de cerb, ele făcând legătura între cele două garnituri metalice de la extremitățile cornului[43].

Legat de gărzile prezente pe cele patru cuțite din colecția timișoreană, putem spune că trei sunt simple[44], în timp ce una este prevăzută și cu braț de împreunare[45]. Dintre cele trei gărzi simple, două sunt ușor încovoiate în formă de S[46], iar una este dreaptă[47]. De menționat că toate cuțitele sunt prevăzute cu apărătoare în partea exterioară a armei, însă, din punctul de vedere al formelor existente, fiecare vine cu particularități proprii: prima este traforată și decorată prin gravare[48]; a doua prezintă un ornament reliefat[49]; cea de-a treia este mai îngustă și prezintă un decor gravat[50]; ultima se prezintă sub forma unei scoici[51].

Referitor la decorul şi ornamentele prezente pe piesele colecției timişorene,

[37] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1.
[38] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2.
[39] Vezi Catalogul pieselor, nr. 3.
[40] Vezi Catalogul pieselor, nr. 4.
[41] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1 și 2.
[42] Vezi Catalogul pieselor, nr. 3 și 4.
[43] Vezi Catalogul pieselor, nr. 3.
[44] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1, 3 și 4.
[45] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2.
[46] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1 și 3.
[47] Vezi Catalogul pieselor, nr. 4.
[48] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1.
[49] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2.
[50] Vezi Catalogul pieselor, nr. 3.
[51] Vezi Catalogul pieselor, nr. 4.

trebuie menționat faptul că cele mai aspectuoase exponate sunt cele două cuțite datate în secolul al XVIII-lea. Ornamentele, în cazul celor două piese, sunt prezente pe lame, gărzi, apărătoare, pe brațul de împreunare, pe garniturile mânerelor. Lama cu două tăișuri prezintă în partea superioară un decor gravat cu motive vegetale stilizate, decorul încadrând inscripția „1·4·1·4”[52], iar spre mijlocul lamei este redată imaginea unui ogar în alergare. Decorul este identic pe ambele fețe ale lamei[53]. Cealaltă lamă prezintă de asemenea ornamente realizate prin gravare: în exteriorul lamei există motive vegetale stilizate și geometrice, care încadrează imaginea unui cerb în alergare; în interior, decorul se repetă, doar că în locul cerbului apare un mistreț[54]. Cuțitele datate în secolul al XIX-lea prezintă un decor mai simplu, bazat în general pe gravură, striere și turnare.

În ceea ce privește tecile cuțitelor din colecția MNB, unul singur mai păstrează teaca originală. Este vorba despre cel mai „tânăr” exemplar al colecției, cuțitul datat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[55]. Teaca acestei piese este realizată din lemn, fiind îmbrăcată în piele groasă de culoare închisă. La cele două capete există garnituri metalice de ranforsare (cu specificația că garnitura inferioară posibil să nu fie autentică). Garnitura superioară este prevăzută cu un orificiu pentru păstrarea ustensilelor aferente, însă acestea nu s-au păstrat. Pe muchiile garniturii superioare există câte o verigă pentru fixarea cuțitului la curea.

Referitor la istoricul cuțitelor de vânătoare din colecția MNB, în stadiul actual al cercetării avem informații concludente pentru două dintre cele patru piese ale colecției. *Hirschfänger*-ul cu două tăișuri a intrat în colecția muzeului în 30 decembrie 1873, fiind prima armă înregistrată în colecția instituției. Cuțitul a fost descoperit la Franyova, comitatul Torontal (astăzi Vranjevo, Serbia) cu ocazia lucrărilor de regularizare a râului Tisa. A fost predat muzeului de către Halavács Gyulá în schimbul unor monede vechi[56]. Cea de-a doua piesă, despre care avem informații concrete vizavi de proveniență, a fost înregistrată în inventarul muzeului în 10 iunie 1959. Vorbim de singurul *Hirschfänger* care păstrează teaca originală și care se datează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cuțitul

---

[52] Lamele armelor vechi au fost adesea inscripționate cu diverse numere, presupunerea generală fiind că acestea indică anul fabricației ori amintesc de un eveniment memorabil. Literatura de specialitate a ajuns însă la concluzia că măcar o parte a acestor numere sunt mai degrabă combinații numerice decât date reale. Referitor la prezența numărului 1414, literatura vorbește atât de numere magice, de un compus talismanic format prin adunarea numărului norocos șapte (7+7+7+7), cât și de pasaje din Biblie, *Cartea lui Iov, 14:14*: „Dacă omul a murit o dată, fi-va el iarăşi viu? Toate zilele robiei mele aş aştepta până ce vor veni să mă schimbe”.

[53] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1.

[54] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2.

[55] Vezi Catalogul pieselor, nr. 4.

[56] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1; Registrul de inventar I al MNB, nr. vechi inv. 40; înregistrat la 30 decembrie 1873; Registrul de inventar IV al MNB, nr. inv. Istorie 3307; înregistrat la 7 ianuarie 1959.

reprezintă donația lui Kregner Elemer din Timișoara[57]. Despre celelalte două cuțite din colecția timișoreană știm doar faptul că figurau în inventarul muzeului în anii interbelici, dovadă fiind numerele de inventar vechi trecute la capitolul „Observații", în actualul Registru inventar al instituției[58]. Mai multe date legate de proveniența acestor cuțite nu se cunosc în stadiul actual al cercetării.

În ceea ce priveşte circulația pieselor în ultimul deceniu, trebuie amintit încă de la bun început că cele patru cuțite au făcut parte din obiectele expuse în cadrul expoziției permanente a muzeului, sala dedicată epocii feudale. În anul 2006, piesele au fost retrase în depozite, ca de altfel întregul inventar de patrimoniu, în contextul dezafectării expoziției de bază şi începerii lucrărilor de restaurare. În anul 2010, toate cele patru cuțite au fost expuse la Timişoara în cadrul expoziției temporare de arme albe[59], expoziție ce a fost itinerată în perioada 2010–2011 la Reşița, Alba-Iulia şi Mediaş. În cursul anului 2012 trei dintre cuțite au fost clasate în categoria juridică Fond, prin Ordinul 2516 din 5 octombrie 2012 al Ministerului Culturii şi Patrimoniului Național[60]. În a doua jumătate a anului 2012, cele trei cuțite clasate au făcut parte din lotul celor peste 90 de obiecte ale MBT, care au fost prezentate în cadrul expoziției internaționale[61] de arme albe, realizate în colaborare cu Muzeul Orăşenesc din Vârşeț (Serbia), în cadrul unui proiect european transfrontalier. Cuțitele au fost publicate cu această ocazie în catalogul de expoziție *Cold Arms*[62], volum apărut la Vârşeț în toamna anului 2012. Cele patru cuțite ale colecției timișorene au fost expuse și la Bastionul Theresia, în cadrul evenimentului multianual „Expovenatoria" în anii: 2013 (ediția nr. IV) și 2016 (ediția nr. V).

În concluzie, putem spune că această colecție a cuțitelor de vânătoare, în ciuda numărului redus de obiecte, este una importantă, mai ales datorită rarității, în spațiul românesc, a unora dintre exponate.

---

[57] Vezi Catalogul pieselor, nr. 4; Registrul de inventar IV al MNB, nr. inv. Istorie 5203; înregistrat la 10 iunie 1959.

[58] Vezi Catalogul pieselor, nr. 2 și 3; Registrul de inventar IV al MNB, nr. inv. Istorie 3310; înregistrat la 7 ianuarie 1959; Registrul de inventar IV al MNB, nr. inv. Istorie 3256; înregistrat la 7 ianuarie 1959.

[59] Expoziția de arme albe intitulată *Pe viață şi pe moarte* a fost organizată de Muzeul Banatului, în perioada ianuarie-februarie 2010, în spațiul expozițional al Muzeul de Artă din Timişoara.

[60] Vezi Catalogul pieselor, nr. 1, 2 și 3.

[61] În iulie 2012 a fost vernisată la Vârşeț expoziția internațională *Armele albe ale Banatului istoric. Colecțiile muzeelor Vršac şi Timişoara*. Expoziția a reprezentat evenimentul de final al proiectului transfrontalier *Konkordija*, implementat de către Primăria Oraşului Vârşeț în colaborare cu Muzeul Banatului din Timişoara.

[62] Zoran Markov, Dragutin Petrović, *Cold Arms*, Vršac, 2012, p. 52–53, 59.

Catalogul pieselor

1. Cuțit lung de vânătoare – *Hirschfänger*.
Datare: secolul al XVIII-lea.
Atelier: central-european.
Proveniență: de la Halavács Gyulá, primit în schimbul unor monede vechi; înregistrat în inventarul muzeului în 30 decembrie 1873.

Lama din oțel este dreaptă, fiind prevăzută cu două tăișuri și cu vârf ascuțit. În exteriorul lamei, în partea superioară, sunt gravate ornamente cu motive vegetale stilizate, care încadrează inscripția „1·4·1·4", iar spre mijlocul lamei este gravată imaginea unui ogar în alergare, toate ornamentele fiind realizate în aceeași manieră. Decorul gravat este identic pe ambele fețe ale lamei.

Garda turnată din alamă este dreaptă, având terminațiile brațelor ușor evazate și îndoite sub forma literei S. Garda este bogat decorată pe ambele fețe cu motive vegetale stilizate. În partea exterioară a lamei există o apărătoare din alamă, fixată sub gardă, traforată și gravată cu motive vegetale stilizate.

Mânerul din corn este fixat în partea inferioară cu o brățară de alamă, gravată cu motive vegetale și florale stilizate, iar în partea superioară mânerul este ușor lățit și fixat cu un capac de alamă, decorat în aceeași manieră cu brățara din partea inferioară. Întregul ansamblu este fixat cu un nit metalic, aflat în partea superioară a capului mânerului.

Teaca nu s-a păstrat.
Lungimea lamei: 53,5 cm.
Lungimea mânerului: 13,5 cm.
Lungime totală: 69,5 cm.
Nr. inv. antebelic: 40.
Nr. inv. interbelic: 148.
MNB, colecția de arme, nr. inv. 3307; stare de conservare bună (Fig. 1).
Clasare: categoria juridică Fond, prin Ordinul nr. 2516 din 5 octombrie 2012.

2. Cuțit lung de vânătoare – *Hirschfänger*.
Datare: secolul al XVIII-lea.
Atelier: central-european.

Lama din oțel este dreaptă, fiind prevăzută cu un singur tăiș pe muchia interioară, cu muchie exterioară netăioasă și având contra-tăiș la vârf. Lama prezintă un șanț îngust pentru scurgerea sângelui, plasat sub muchia netăioasă, pe ambele fețe ale lamei, pe două treimi din lungimea acesteia. În exteriorul lamei, în partea superioară, sunt gravate ornamente cu motive vegetale stilizate și geometrice, care încadrează imaginea unui cerb în alergare, toate ornamentele fiind realizate în aceeași manieră. În interior, decorul se repetă, doar că în locul cerbului apare un mistreț.

Garda turnată din alamă este ușor curbată în formă de S, cu terminația brațului inferior evazată, decorată și ușor îndoită spre muchia netăioasă a lamei și cu un braț de împreunare, fixat în partea superioară a mânerului cu un șurub din alamă. Brațul de împreunare este decorat în zona arcuită cu reprezentări, realizate în relief, ale unor animale sălbatice. În partea inferioară a gărzii, sub mâner, apar ornamente realizate în aceeași manieră stilistică. În partea exterioară a lamei există o apărătoare masivă turnată

din alamă, fixată sub gardă, în formă de scoică, bogat decorată cu elemente baroce și scene de vânătoare.

Mânerul din corn este fixat în partea inferioară cu o brățară de alamă, gravată cu motive geometrice, iar în partea superioară mânerul este ușor lățit și fixat cu un cap turnat din alamă, decorat cu motive vegetale stilizate, un chip grotesc și scene de vânătoare. Întregul ansamblu este fixat cu un nit metalic, aflat în partea superioară a capului mânerului.

Teaca nu s-a păstrat.

Lungimea lamei: 58,5 cm.

Lungimea mânerului: 12,5 cm.

Lungime totală: 73,5 cm.

Nr. inv. interbelic: 413.

MNB, colecția de arme, nr. inv. 3310; stare de conservare bună (Fig. 2).

Clasare: categoria juridică Fond, prin Ordinul nr. 2516 din 5 octombrie 2012.

3. Cuțit lung de vânătoare – *Hirschfänger*.

Datare: prima jumătate a secolul al XIX-lea.

Atelier: central-european.

Lama din oțel este dreaptă, fiind prevăzută cu un singur tăiș pe muchia interioară, cu muchie exterioară netăioasă și având contra-tăiș la vârf. Lama prezintă un șanț lat pentru scurgerea sângelui, plasat sub muchia netăioasă, pe ambele fețe ale lamei, șanțul subțiindu-se spre vârful acesteia.

Garda din metal alb (alpaca?) este ușor curbată în formă de S și prezintă la terminațiile brațelor câte un cap evazat, în formă de melc. În partea sa centrală, garda este decorată prin gravare, pe ambele fețe, cu motive vegetale și florale stilizate. Între brațul gărzii din dreptul tăișului și capul mânerului este atașat un lanț metalic, format din mici verigi inelare. În partea exterioară a lamei există o apărătoare metalică îngustă, realizată din același material menționat mai sus, fixată sub gardă și decorată cu motive vegetale stilizate.

Mânerul masiv din corn de cerb este fixat în partea inferioară cu o brățară metalică, gravată cu motive geometrice, iar în partea superioară mânerul este ușor lățit și fixat cu un capac metalic, decorat în aceeași manieră cu brățara din partea inferioară. Mânerul prezintă șase brațe metalice de ranforsare, dispuse longitudinal pe cornul de cerb, ele făcând legătura între cele două garnituri metalice de la extremitățile cornului. Întregul ansamblu este fixat cu un nit metalic, aflat în partea superioară a capului mânerului.

Teaca nu s-a păstrat.

Lungimea lamei: 67 cm.

Lungimea mânerului: 13 cm.

Lungime totală: 81,5 cm.

Nr. inv. interbelic: 150.

MNB, colecția de arme, nr. inv. 3256; stare de conservare bună (Fig. 3).

Clasare: categoria juridică Fond, prin Ordinul nr. 2516 din 5 octombrie 2012.

4. Cuțit lung de vânătoare – *Hirschfänger*.

Datare: a doua jumătate a secolul al XIX-lea.

Atelier: central-european.

Proveniență: donația lui Kregner Elemer din Timișoara; înregistrat în inventarul muzeului în 10 iunie 1959.

Lama din oțel este dreaptă, fiind prevăzută cu un singur tăiș pe muchia interioară, cu muchie exterioară netăioasă și având contra-tăiș la vârf. Lama este netedă, nu prezintă șanț pentru scurgerea sângelui. În exterior, pentru formarea tăișului, lama a fost subțiată continuu pe aproape întreaga treime longitudinală, în timp ce în interior suprafața este netedă. Contra-tăișul este prezent pe ambele fețe ale lamei.

Garda din oțel este turnată, dreaptă, bogat decorată și se termină la cele două capete cu câte un bumb metalic alungit. În partea exterioară a lamei există o apărătoare turnată din oțel, sub forma unei scoici, fixată sub gardă și decorată cu striații transversale, imitând forma scoicii.

Mânerul masiv din corn de cerb este fixat în partea inferioară cu o brățară metalică, gravată rudimentar cu striații, iar în partea superioară mânerul este ușor lățit și fixat cu un capac metalic, decorat în aceeași manieră cu brățara din partea inferioară. Întregul ansamblu este fixat cu un nit metalic, aflat în partea superioară a capului mânerului.

Teaca de lemn este îmbrăcată în piele de culoare închisă, iar la extremități este întărită cu garnituri metalice de ranforsare. Garnitura din partea superioară, realizată din tablă, este complexă, fiind prevăzută cu o deschidere, în partea exterioară, pentru păstrarea ustensilelor aferente (furculiță, cuțitașe etc.). Ustensilele nu s-au păstrat. Pe ambele muchii sunt atașate verigi pentru fixarea armei la curea. Decorul garniturii este realizat în aceeași manieră cu restul elementelor metalice. Garnitura inferioară, din metal comun, are o formă trapezoidală cu vârful îndreptat în jos, terminația fiind simplă. Posibil ca garnitura inferioară să nu fie autentică.

Lungimea lamei: 34,5 cm.
Lungimea mânerului: 13,5 cm.
Lungime totală: 48,5 cm.
Lungimea tecii: 34,5 cm.
MNB, colecția de arme, nr. inv. 5203; stare de conservare bună (Fig. 4).

Abrevieri:

MBT – Muzeul Banatului Timișoara
MNB – Muzeul Național al Banatului
S.N. – Serie Nouă

Fig. 1. Hirschfänger cu două tăișuri (sec. XVIII; col. MNB).

Fig. 2. Hirschfänger cu braț de împreunare (sec. XVIII; col. MNB).

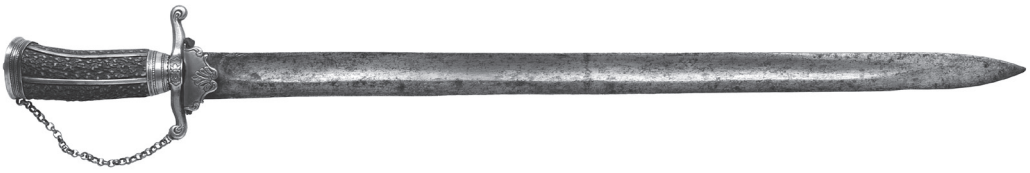

Fig. 3. Hirschfänger din primele decenii ale sec. XIX (col. MNB).

Fig. 4. Hirschfänger din a doua jumătate a sec. XIX (col. MNB).

Ioan Horvat – un compilator român al lui Grotius și Pufendorf

Costin Feneșan
C.Ș I, Cercetător independent, București
e-mail: costinfenesan@yahoo.com

La 3 ianuarie 1792 Agenția consulară austriacă de la București a revenit la cererea sa din 28 noiembrie 1791, prin care îi solicita Comandamentului Militar General al Banatului informații despre „domnul Ioan Horvat, fost sindic (jude militar – n.n.) al onoratului Regiment de graniță româno-iliric, care a fost ucis în Țara Românească”[1]. Acesta fusese victimă a tâlharilor în apropiere de Craiova *(unweit Craiowa)*, la 16 septembrie 1791, „tocmai pe când trupele imperiale-regale se aflau în marș de retragere din Țara Românească”[2]. Într-o solicitare adresată Comandamentului General al Banatului, agentul consular austriac de la București, Michael Merkelius, precizase încă la 28 noiembrie 1791 împrejurările în care locotenentul-major și sindicul regimentar Ioan Horvat venise în Țara Românească, „anume pentru a corecta și da la tipar o lucrare pe care o întocmise”[3]. În același timp, reprezentantul diplomatic austriac a mai adăugat că ucigașii lui Horvat fuseseră prinși și apoi anchetați la intervenția Agenției consulare imperiale. Numai că, în lipsa unor date mai amănunțite cu privire la persoana victimei, aparținătorii acesteia nu putuseră fi contactați spre a li se înmâna banii și bunurile recuperate între timp de la tâlhari[4]. Un lucru era însă știut cu certitudine și atunci: Ioan Horvat era originar din Transilvania, de unde rosturile serviciului îl aduseseră ca jude militar în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric din Banat. De aceea, în aceeași zi în care agentul consular Merkelius îi solicita informații

---

[1] Arhivele Naționale Istorice Centrale București, *Agenția consulară austriacă în Țara Românească* (în continuare ANIC, *Agenția consulară*), pachetul II, nr. 162: *des in der Wallachey ermordeten gewesten Syndicus des löblichen Wallachisch-Illirischen Gränz-Regiments, Herren Johann Horwath.*

[2] ANIC, *Agenția consulară*, pachetul VI, nr.21: *als eben die k.k.Truppen aus der Wallachey zurückmarschierten.* Țara Românească fusese ocupată de trupele habsburgice în perioada noiembrie 1789–septembrie 1791 în timpul războiului cu Imperiul otoman (1788–1791) și evacuată în urma tratatului de pace de la Șiștov (4 august 1791) ratificat de autoritățile de la Viena la 13 august 1791.

[3] Vezi doc. 5: *um ein von ihm verfertigtes Werk zu verbessern und drucken zu lassen.*

[4] *Ibidem.*

Comandamentului Militar al Banatului cu privire la Ioan Horvat, el s-a adresat cu o cerere similară Comandamentului Militar General al Transilvaniei[5]. În urma acestor demersuri Agenția consulară austriacă de la București, care aflase între timp că Horvat era originar din Golomba (în prezent Porumbeni, în apropiere de Târgu Mureș), a adus la cunoștința Comandamentului General al Transilvaniei, la 15 martie 1792, că obținuse suma de 97 de lei 41 de parale de pe urma vânzării la licitație a bunurilor care îi aparținuseră judelui ucis, bani pe care voia să îi trimită în Transilvania aparținătorilor acestuia, împreună cu alte efecte rămase în urma sa[6]. Din motive care ne scapă, rezolvarea definitivă a acestei probleme s-a amânat însă mai bine de trei ani. Abia la 23 noiembrie 1795 Agenția consulară imperială de la București i-a putut aduce la cunoștință Comandamentului Militar al Banatului, că banii și bunurile rămase de pe urma lui Ioan Horvat fuseseră predate în capitala Țării Românești unor rude ale acestuia: Lupu Horvat din Golomba și popa Ilie Horvat din Nazna. În același timp, datorită intervenției Agenției consulare pe lângă Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești, a fost extrădat în Imperiul habsburgic unul dintre ucigașiilui Horvat, un supus imperial numit Ioan Marcov, condamnat deja la București pentru fapta sa[7]. Despre „lucrarea" care îl adusese pe Horvat în Țara Românească nu s-a mai amintit însă niciun cuvânt. Două documente de cel mai mare interes, păstrate din fericire în ceea ce a mai rămas din arhiva Agenției consulare austriece de la București, ne oferă însă informații prețioase care pun în lumină contribuția lui Ioan Horvat la dezvoltarea culturii juridice în limba română la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Astfel, în aceeași zi de 22 iulie 1786, Ioan Horvat a redactat două scrisori care urmau să plece în Țara Românească: una către domnitorul Nicolae Mavrogheni[8], cealaltă către Filaret, episcopul de Râmnic și Noul Severin[9]. Ambele scrisori se refereau la același subiect: publicarea traducerii în limba română, sub titlul *Dreptul neamurilor, scris spre folosu Neamului Rumânesc*, a notelor luate de Horvat „după învățătura care în școalele cealea împărătești la Beciu [Viena] să tâlcuiaște"[10] – cu mare probabilitate o compilație după scrierile a doi corifei ai teoriei dreptului natural, Hugo Grotius[11] și Samuel von Pufendorf. De altfel scrierile juriștilor din școala dreptului natural s-au bucurat de o circulație destul de largă în Țara Românească și Moldova, influențând teoriile politice ale unor cărturari din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui

[5] Vezi doc. 4.
[6] ANIC, *Agenția consulară,* pachetul II, nr. 186.
[7] Vezi doc. 6.
[8] Vezi doc. 2.
[9] Vezi doc. 1.
[10] Vezi doc. 2.
[11] Cu privire la influența scrierilor lui Grotius asupra culturii juridice românești, vezi Valentin Al. Georgesco, „Hugo Grotius dans la culture juridique roumaine", în *Revue Roumaine d'Histoire*, VIII, 1969, nr. 2, p. 227–240.

următor. De pildă, în biblioteca de la Stânca a familiei Rosetti-Rosnovanu se găsesc numeroase scrieri de drept natural, în primul rând cărțile lui Grotius și Pufendorf, în mai multe ediții latine, germane și franceze. *De iure belli ac pacis* a lui Grotius și *De iure naturae et gentium* a lui Pufendorf făcuseră chiar parte din vestita bibliotecă a Mavrocordaților[12]. Mai mult, încă la începutul secolului al XVIII-lea ieromonahul Sava tradusese în limba română lucrarea lui Grotius *De aequitate, indulgentia et facilitate*[13]. De asemenea, în Biblioteca Patriarhiei Române se păstrează, pe lângă mai multe ediții latine și franceze din Grotius și Pufendorf, o altă lucrare importantă a acestuia din urmă: *Les droits de l'homme et des citoyens, tels qu'ils sont presentés par la loi naturelle*[14]. În Transilvania și Banat ideile dreptului natural ale lui Grotius, Pufendorf și ale altor iluminiști germani au fost receptate fie nemijlocit, prin frecventarea instituțiilor de învățământ superior din capitala Imperiului habsburgic, fie prin intermediul manualelor didactice felbigeriene[15]. În scrierile sale, Grotius plasează dreptul natural pe o bază strict raționalistă, disociindu-l de dreptul divin și umanizându-l cu totul. Potrivit lui Grotius, dreptul natural, adică dreptul de a te dezvolta liber în conformitate cu legile naturii și în limitele puse de acestea, este un dat omenesc, permanent și universal. În concepția lui Grotius, organizarea societății nu compensează decât parțial pierderile suferite de oameni prin îndepărtarea de la starea naturală. Întocmai ca societatea, și statul se organizează, la rândul lui, în același mod, la temelia sa aflându-se pactul care garantează dezvoltarea individului în cadrul prevăzut de dreptul natural, doar că punerea în aplicare a acestui pact este încredințată unui suveran. Acesta este ales – cel puțin în teorie – în așa fel, ca indivizilor să le fie asigurată exercitarea drepturilor naturale. Atunci când acțiunile conducătorului tind însă spre arbitrar, supușii sunt expuși bunului său plac, fără putința de a se împotrivi. Pufendorf, chiar dacă este strâns legat de concepția lui Grotius, vede situația dintr-un unghi diferit, ceea ce va avea efecte considerabile asupra gânditorilor din secolul al XVIII-lea. Pufendorf are convingerea că libertatea absolută îi este omului nu doar inutilă ci chiar pernicioasă, deoarece nu poate fi concepută ca un atribut al lui Dumnezeu, singurul care realizează perfecțiunea. Potrivit lui Pufendorf, există însă o lege naturală aplicabilă tuturor oamenilor, cu rostul de a le asigura fericirea. Această lege naturală impune organizarea indivizilor în societate, fericirea, în funcție de societate și de civilizație, fiind rezultatul cel mai firesc al acestei organizări exprimate prin suveranitate. Aceasta trebuia însă să se întemeieze pe un principiu superior, care să îi

---

[12] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750–1831,* București, 1972, p. 63, nota 6.

[13] Valentin Al. Georgescu, „Contribuții la studiul culturii juridice române în secolul al XVIII-lea", în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol*, Iași, III, 1966, p.219–221.

[14] V. Georgescu, *op.cit.,* p.63, nota 7.

[15] Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc,* Timișoara, 1986, p.198.

confere prestigiu în ochii supușilor, chiar dacă se exercita într-o societate întemeiată pe legea naturală. În acest context intervine ideea de drept divin: suveranul domnește în virtutea unui principiu de drept divin, dar numai în măsura în care acesta coincide cu dreptul natural. Este ceea ce va fi cunoscut în secolul al XVIII-lea drept modelul suveranului luminat[16]. De altfel, lucrarea lui Pufendorf, ale cărui idei au fost preluate și dezvoltate ulterior de Christian Wolff, Rousseau, Kant și Fichte, a devenit într-o anumită măsură fundamentul juridic pe care s-a construit societatea burgheză în secolele XVIII și XIX. Ea s-a bucurat de o autoritate deosebită, deoarece se făcea ecoul unui sentiment general, poporul de rând intrând acum cu adevărat în sfera de preocupări ale gânditorilor[17]. De altfel, pe temeiul concepției dreptului natural, îmbogățită și nunațată de continuatorii lui Grotius și Pufendorf, au fost realizate Codul legislativ general al Prusiei (1794) și Codul Civil Austriac (1811). Din cererea pe care Ioan Horvat a adresat-o la 22 iulie 1786 domnitorului Țării Românești, Nicolae Mavrogheni – cuprinzând o înșiruire a celor 15 capitole ale compilației sale –, pecetea lui Grotius și Pufendorf poate fi recunoscută cu destulă ușurință. Judele militar din Mehadia – care urmase probabil studii la Liceul regesc din Cluj, unde printre materiile predate se număra și *Dreptul natural,* după care va fi frecventat, poate, Facultatea de drept a Universității din Viena – nu luase cu totul întâmplător decizia de a se adresa domnului Țării Românești. Despre Nicolae Mavrogheni[18], biograful său Anastase Grecul (turcit sub numele de *Selim*) scria următoarele: „El se silea a acorda dovezi de distincțiune tuturor acelora, pe care îi credea capabili de a-i da lui oarecare celebritate, fie în versuri, fie în proză. Și Bucureștii ar fi devenit o grădină de scriitori de ode și de sonete, dacă nu ar fi fost foarte anevoie a-i intra pe plac”[19]. Cu toate că nu știa românește, Nicolae Mavrogheni n-a introdus limba greacă în Divanul țării, cerând doar să i se întocmească rezumate în limba greacă ale anaforalelor care îi erau înaintate (ceea ce s-a făcut de altfel rareori și doar în cazul proceselor)[20]. Unui astfel de om i s-a adresat plin de speranță Ioan Horavat, cu rugămintea de a-i primi cele „45 de coale cu mâna scrise”, pentru ca „acolo (adică la București

[16] Dimitrie Popovici, *La littérature roumaine à l'Epoque des Lumières,* Sibiu, 1945, p. 37–39.

[17] *Ibidem.* În legătură cu teoria dreptului natural, vezi Richard Tuck, *Natural Rights Theories: Their Origin and Development,* Cambridge (England), Cambridge University Press, 1982. Despre influența acestei concepții în spațiul românesc, vezi Romul Munteanu, „Dreptul natural și pledoaria iluminiștilor români pentru libertate și egalitate”, în *Transilvania*, II, 1973, nr. 1, p. 13–15.

[18] A fost dragoman al kapudanului (amiralului) flotei otomane. Fiind susținut atât de baronul Herbert-Rathkeal, internunțiul imperial la Poartă, cât și de ministrul imperial Kaunitz, Nicolae Mavrogheni a obținut și grație bunelor relații pe care le cultivase la Istanbul scaunul Țării Românești la 26 martie/6 aprilie 1786. A fost mazilit la 8/17 iunie 1790 și executat la 21/30 septembrie 1790. După mazilirea sa, în scaunul domnesc al Țării Românești a ajuns Alexandru Moruzi, care s-a menținut în domnie până în august 1796.

[19] Vasile Alexandrescu Urechia, *Istoria Românilor,* seria 1786–1800, tomul III, București, 1892, p. 80.

[20] *Ibidem,* p. 81: vezi porunca domnească în acest sens din 3/12 iunie 1786.

– n.n.) vredniciia ei să să cearce". Nădăjduind într-o primire favorabilă a ofertei sale, Horvat îl asigura pe domn că „mare norocie îmi voi ținea a fi vrednic să o poci închina Mării Tale", în cazul în care lucrarea ar fi fost publicată. Horvat era de altfel convins de buna primire a compilației sale de drept civil (*Drepturile orașului cealea de obște*) și de drept natural *(Dreptul firii)*, care „în limba rumânească nu să găsăsc, care pentru stăpânirea Țării Rumânești și Mulduvenești foarte de mare folos pot fi". Drept urmare, îl ruga pe domn – fără a-i solicita însă în mod explicit vreo susținere bănească – să-i îngăduie „să le pociu pe rumâniie scoate afară"[21].

Concomitent cu petiția trimisă lui Nicolae Mavrogheni, Ioan Horvat a recurs și la o soluție de rezervă. De aceea a adresat o cerere și lui Filaret, episcopul de Râmnic și Noul Severin[22], a cărui activitate tipografică deosebit de rodnică îi era cunoscută fără îndoială, multe cărți ale tiparniței de la Râmnic aflându-se în bisericile din Banat, inclusiv în cea de la Mehadia[23]. Horvat l-a rugat pe ierarhul vâlcean „să cerci prilej a îndemna pe Măriia Sa Domnu Vodă spre primirea ei (a lucrării trimise prin agentul consular Merkelius – n.n.), că de se va găsî aceasta carte vreadnică, mă voi sâli după putința mea să mai pot scoate doo cărți în limba rumânească". Lucrarea pe care Horvat o trimisese domnitorului era *Datoriile unui împărat către altu*, căreia trebuiau să-i urmeze *Dreptul orașului cel din lontru* (cuprinzând *Datoriile împăratului și a supușilor lui*) și *Dreptul firii* (cuprinzând *Datoriile și legile ceale firești*), socotite că „de mare folos pot fi pentru stăpânirea Țării Rumânești și Mulduvenești". Pregătit însă într-o anumită măsură să întâmpine un răspuns negativ al domnitorului, Horvat l-a rugat pe episcopul Filaret – a cărui râvnă tipografică în slujba românilor de pretutindeni îi era desigur cunoscută – să-l înștiințeze „în ce chip aș face, ca la Episcopiia Sfinții Tale să o potu tipări și cât m-ar ținea tipariul"[24]. Din motive care ne scapă, Ioan Horvat n-a mai apucat să-i trimită lui Nicolae Mavrogheni petiția din 22 iulie 1786 decât la 2 august 1786, când a expediat-o la București agentului consular austriac Michael Merkelius împreună cu manuscrisul lucrării. Cu această ocazie, judele

---

[21] Nicolae Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria,* București, 1915, p. 99 amintește lapidar demersul lui Horvat pe lângă Nicolae Mavrogheni, menționând că „petiția lui către domn rămase nedeschisă".

[22] Sub îndrumarea lui Filaret ca episcop al Râmnicului (1780–1792), s-au tipărit peste 25 de cărți, între care ultimele șase volume din seria *Mineelor*. La 6 septembrie 1792, domnitorul Mihail Suțu și Divanul Țării Românești l-au ridicat pe Filaret la treapta de mitropolit al țării. Peste doar un an (septembrie 1793) Filaret a renunțat la scaunul de ierarh și s-a retras la mănăstirea Căldărușani, unde a trecut la cele veșnice în 1794. Cu privire la viața și activitatea sa, vezi Mircea Păcuraru, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. II, București, 1994, p. 401–403 și 425–427; idem, *Dicționarul teologilor români*, București, 1996, p. 168–169.

[23] În legătură cu aceasta, vezi Virgil Molin, „Aria de răspândire a cărților de la Râmnic în Banat în secolul al XVIII-lea", în *Mitropolia Olteniei*, XVI, 1964, nr. 11–12, p. 859–869.

[24] Vezi doc. 1.

militar de la Mehadia l-a rugat pe Merkelius să-i înmâneze personal domnului Țării Românești scrisoarea și manuscrisul, susținând în același timp cererea sa pe lângă Nicolae Mavrogheni[25]. Din câte se pare, Ioan Horvat nu s-a bucurat la început de succes nici din partea domnului și nici a episcopului de Râmnic. Motivele ne vor rămâne, probabil, necunoscute, la fel ca și soarta manuscrisului, la care Horvat trudise, „când slujba împărătească, care o am, mi-au îngăduit". Faptul că, în vara târzie a anului 1791, Ioan Horvat venise în Țara Românească „pentru a corecta și da la tipar" lucrarea pe care o întocmise, ne îndeamnă să presupunem că, până la urmă, fie domnitorul Nicolae Mavrocordat, fie episcopul Filaret se convinseseră de utilitatea tipăririi ei. Numai că, în contextul retragerii trupelor imperiale din Țara Românească și a dispariției tragice a lui Horvat, s-a pierdut și compilația sa, care ne-ar fi putut aduce destule lămuriri la cunoașterea procesului de modernizare a culturii juridice românești la finele secolului al XVIII-lea.

[25] Vezi doc. 3.

Documente

1. *1786 iulie 22, Mehadia.* Ioan Horvat, „auditoriu și syndic" (jude militar) în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric, îl roagă pe Filaret, episcopul Râmnicului și Noului Severin, să intervină pe lângă domnul Țării Românești, Nicolae Mavrogheni, pentru a-i fi tipărită lucrarea *Datoriile unui împărat către altul*, având 45 de coli; în cazul unui refuz din partea domnitorului, cere să fie informat cât l-ar costa tipărirea cărții de către Episcopia Râmnicului.
Biblioteca Academiei Române București, *Documente Istorice*, pachetul MDCCCXCIII, nr.58; original chirilic.

Preaosfințite Părinte Episcoape!

Am trimis astăzi prin Aghentu nostru la Domnu, Măriia Sa Vodă, rugăciunea să-mi primească o carte de pe alte limbi scoasă pe rumâniia, în care să învață Datoriile unui împărat către altu. Deci, mă rog și de Sfințiia Ta, să cerci prilej a îndemna pe Măriia Sa Domnu Vodă spre primirea ei, că de să va găsî aceasta carte vreadnică, mă voi sâli după putința mea să mai pot scoate încă doo cărți în limba rumânească, care până acuma în limba aceasta nu să găsăsc, adecă Dreptul orașului cel din lontru, care cuprinde în sîne Datoriile împăratului și a supușilor lui întră sâne și Dreptu firi[i], care iaste o parte a filosofi[i] și cuprinde în sâne Datoriile și legile cealea firești, care de mare folos pot fi pentru stăpânirea Țări[i] Românești și Mulduvenești, care folos la vreamea sa sângur să va arăta.

Iară de cumva Măriia Sa, Domnul Vodă, n-ar vrea să o primească, mă rog smerește-te a mă înști[i]nța și a mă îndrepta în ce chip aș face, ca la Episcopiia Sfinții Tale să o potu tipări și cât m-ar ținea tipariul. Cartea iaste scrisă cu mâna, de 45 de coale. La care, așteptând mângăios răspuns și blagosloveniia arhierească, rămâiu în toată vreamea al Sfinții Tale plecat f[iu] d[uhovnicesc],

Mihadiia, în Bănat, den 22. July 1786

Ioan Horvat ppr.

auditoriu și syndic, adecă judecătoriu la cră[iesc]-împ[ărătesc] sârb[esc]-rumânescu regiment, des k.k. Illyrisch-Wallachisch Gräniz-Regiments

pe plic, adresa: Preaosfințitului Părintelui Arhiereu Râmlicului[1], la București sau unde va fi.

1 Astfel în text.

2. *1786 iulie 22, Mehadia.* Ioan Horvat, „auditoriu și syndic" (jude militar) în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric, îi oferă spre tipărire domnului Țării Românești, Nicolae Mavrogheni, manuscrisul lucrării *Dreptul neamurilor*, prezentând tabla de materii și insistând asupra importanței celor expuse acolo pentru teoria și practica relațiilor de drept internațional.
Biblioteca Academiei Române București, *Documente Istorice*, pachetul MDCCCXCIII, nr.59; original chirilic.

Prealuminate și Preamărite Domnule Vodă!

Văzând eu, că Drepturile orașului cealea de obște și Dreptu firi[i] în limba rumânească

nu să găsăsc, care pentru stăpânirea Țări[i] Rumânești și Mulduvenești foarte de mare folos pot fi, m-am străduit, când slujba împărătească, care o am, mi-au îngăduit, de am scos în limba rumânească, după învățătura care în iscoalele cealea împărătești la Beciu să tâlcuiaște, o parte în care să învață datoriile unui neam către altul sau, fiindcă împărați[i] închipuiesc neamurile, datoriile unui împărat către altu, supt titulușu acesta: Dreptu neamurilor, scris spre folosu Neamului Rumânesc de Ion Horvat, auditoriu.

Capetele ce să cuprind întrânsa sunt aceastea:

Cap. întâi: De dreptu neamurilor de obște

Cap. doi: De fundamentu dreptului neamurilor, de propriiatățile legilor celor firești a neamurilor și de osăbirea dreptului neamurilor celui firesc de la dreptu firesc a oamenilor osăbiți

Cap. trăi: De dreptu neamurilor cel pus sau așăzat historicesc

Cap. patru: De asămenarea neamurilor

Cap. cinci: De dreptatea neamurilor cea firească sau de datoriile cealea plinitoare

Cap. șasă: De ominirea neamurilor sau de datoriile lor cealea neplinitoare

Cap. șapte: De drepturile neamurilor care le au în domniia lucrurilor

Cap. opt: De datoriile neamurilor a folosului nestrâcătoriu

Cap. noo: De așezământurile de obște

Cap. zece: De modru cu care așezământurile de obște să întăresc

Cap. unsprăzeace: De făgăduințele de obște

Cap. doisprăzeace: De trimiși[i] și soli[i] neamurilor

Cap. treisprăzeace: De aceaia ce iaste înaintea războiului drept între neamuri

Cap. patrusprăzeace: De aceaia ce iaste slobod cu împotrivnicu de obște

Cap. cincisprăzeace: De păciuiri și păcile războaielor

De almintărlea, cartea iaste de 45 de coale cu mâna scrisă. Care carte, de vii socoti Măriia Ta, în stăpânirea Mării Tale va fi de folos. Mă rog, smerească-te a-mi scriia și a-mi porunci, să o trimit la Măriia Ta, ca acolo vredniciia ei să să cearce. Care, dacă să va găsî vreadnică, mare norocire îmi voi ținea a fi vrednic să o poci închina Mării Tale. Și mă voi sâli, ca și Dreptu orașului cel din lontru, care cuprinde în sâne Datoriile împăratului și a supușilor lui între sâne și Dreptu fir[i], în care să învață datoriile și legile cealea firești, să le pociu pe rumâniie scoate și da afară. La care milostivă rezoluțâie așteptând, rămâiu cu mare smereniie, în toată vremea, al Mării Tale plecat[ă] slugă,

Mihadia, în Bănat, den 22. July 1786

Ion Horvat ppr.,

auditoriu și syndic, adecă judecătoriu la cră[iesc]-împ[ărătesc] sârbesc-rumânescu reghement, des k.k. Illyrischen-Wallachischen Gränitz-Regiments

pe verso: La Prealuminatu Măriia Sa Domnul Vodă, Prințu Țări[i] Rumânești, la București. Horvat, judecătoriu la cră[iescul]-împără[tescul] sâr[besc]-rumânescu reghement în Bănat, să roagă să să primească o carte scoasă pe rumânie, în care să învață datoriile unui împărat către altu, supt titulușu acesta: Dreptu neamurilor, scris spre folosu neamului rumânesc.

3. *1786 august 2, Mehadia.* Ioan Horvat, auditor și sindic (jude militar) în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric, îi trimite lui Michael Merkelius, agentul consular interimar

austriac în Țara Românească, manuscrisul unei lucrări juridice, împreună cu o cerere adresată domnitorului Nicolae Mavrogheni referitoare la tipărirea acesteia; îl roagă să îi susțină cererea pe lângă domnitor și să îi aducă la cunoștință rezultatul intervenției.
Biblioteca Academiei Române București, *Documente Istorice*, pachetul MCCCXCIII, nr.60; original.

Hoch- und wohlgebohrner Herr, insonders hochgeehrtester Herr k.k. Hof-Agent!

Nebenkommende Bittschrift an den Herrn Fürsten von der Groß-Wallachey, um das in der wallachischen Sprache Verfaßte vollkommst bey sich zur Zensur anzunehmen, geruhen Euer Hoch- und Wohlgebohrnen demselben gewöhnlichermaßen zu unterlegen und zu unterstützen, dann mir darüber eine gnädige Antwort zu ertheilen. Der die Gnade habe mit vollkommensten Respect zu verbleiben, Euer Hoch- und Wohlgebohren unterthänig gehorsamster Diener,

Mihadia, den 2ten August 1786 Horvath ppr.

Auditor beym löblichen Illyr.Wallachischen Gränitz-Regimente in dem Banat

4. *1791 noiembrie 28, București.* Agenția consulară austriacă din Țara Românească informează Comandamentul General al Transilvaniei, că s-a adresat Comandamentului General Bănățean cu rugămintea de a-i pune la dispoziție informații în legătură cu persoana și situația materială a locotenentului-major Ioan Horvat, sindic (jude militar) în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric, care a fost ucis în Țara Românească.
Biblioteca Academiei Române București, *Documente Istorice*, pachetul MCMXVI, nr.120/61; copie.

Nota an das Siebenbürger General-Commando de dato Bukarest, 28ten 9bris 1791.

Nachdem man wegen der Mordthat des Herrn Oberlieutenant und Syndicus des löblichen wallachisch-illyrischen Regiments v.Horvath, dessen Namen und Caracter man aus dem hier gefundenen Paß zu erörtern im Stande ist, nach gemeiner Criminal-Untersuchung noch sehr wenig in Rücksicht seines bei ihm gefundenen Vermögens und Geräthschaften entdecken konnte, so hat die k.k. substituirte Hof-Agentie sich unter einem an das k.k. Banater General-Commando gewendet, um von selben nähere Umstände hievon einziehen zu können, welches man einem hochlöblichen General-Commando dienstschuldigst einzuverständigen nicht unterläßt.

5. *1791 noiembrie 28, București.* Agenția consulară austriacă din Țara Românească roagă Comandamentul General Bănățean să-i comunice informații în legătură cu persoana și situația materială a locotenentului-major Ioan Horvat, sindic (jude militar) în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric, ucis de tâlhari în apropiere de Craiova.
Biblioteca Academiei Române București, *Documente Istorice*, pachetul MCMXVI, nr.120/62; copie.

Nota an das k.k. Bannater General-Commando, de dato Bukarest, den 28ten 9bris 1791.

Es ist vor einiger Zeit der Herr Oberlieutenant und Syndicus des löblichen

wallachisch-illyrischen Regiments v.Horvath, welcher zur Zeit des Ausmarsches der k.k. Truppen aus der Wallachey sich in gedachtes Land begeben hat, um ein von ihm verfertigtes Werk zu verbessern und drucken lassen, von hiesigen Wallachen unweit Crajova umgebracht worden, dessen Mörder auch hier gefänglcih eingebracht und mit Vorwissen der k.k. substituirten Hof-Agentie criminaliter untersucht worden. Allein, da man bishero noch sehr wenig von seinem bei sich habenden Geldern und Geräthschaften zu entdecken vermögend war, so ergehet das pflichtmäßige Ersuchen an ein hochlöbliches Bannater General-Commando, nähere und bestimmtere Umstände seines etwa bei sich gehabten Vermögens einzuziehen, um sodann die weitere Untersuchung mit gewisserer Sicherheit fortsetzen zu können.

6. *1795 noiembrie 23, București.* Agenția consulară austriacă din Țara Românească informează Comandamentul General Bănățean, că supusul imperial Ioan Marcov, reținut și condamnat pentru uciderea lui Ioan Horvat, fost sindic (jude militar) în Regimentul de graniță nr.13 româno-iliric, a fost extrădat în urma intervenției pe lângă domnitorul Alexandru Moruzi; îi aduce la cunoștință, că banii și bunurile rămase după defunctul Ioan Horvat au fost ridicate la București, de la Agenția consulară, de către rudeniile sale din Transilvania.
Arhivele Naționale Istorice Centrale București, *Agenția consulară austriacă din Țara Românească,* pachetul IV, nr.136; concept.

An ein hochlöbliches Banater General-Commando, den 23ten 9ber 1795

Infolge der verehrlichsten Noten eines Hochlöblichen General-Commando vom 24. Juni und 14. 9ber l.J. hat man die Ehre in Betreff des von hier unterm 14. 9ber 1794 ausgelieferten Joan Markov, welcher sich der Ermordung des vom löblichen k.k. wallachisch-illyrischen Gränzinfanterie-Regiments mit Abschied entlassenen Syndicus Johann Horvath verdächtig gemacht hat, dienstschuldigst zu berichten, daß derselbe seines überwiesenen Verbrechens wegen verurtheilt und auf die nachdrucksame Verwendung dieser Stelle als ein k.k. Unterthan von dem Herrn Landesfürsten ausgeliefert worden. Des gedachten ermordeten Horvaths Geld und Verlassenschaft aber ist, laut in Copia beigebogenen Zeugnüssen des Horvath Lupul aus Golomba und Popa Ilie Horvath aus Nazna in Siebenbürgen, denenselben als denen bey dieser Stelle sich gemeldeten Erbnehmern verabfolget worden und es erlieget bey dieser Stelle weder in baaren, noch in Papieren nicht das mindeste Vermögen des Ermordeten, so wie angezogenes Zeugnüs klar erweiset, daß die Benannten alles richtig empfangen und übernommen haben.

Anexe

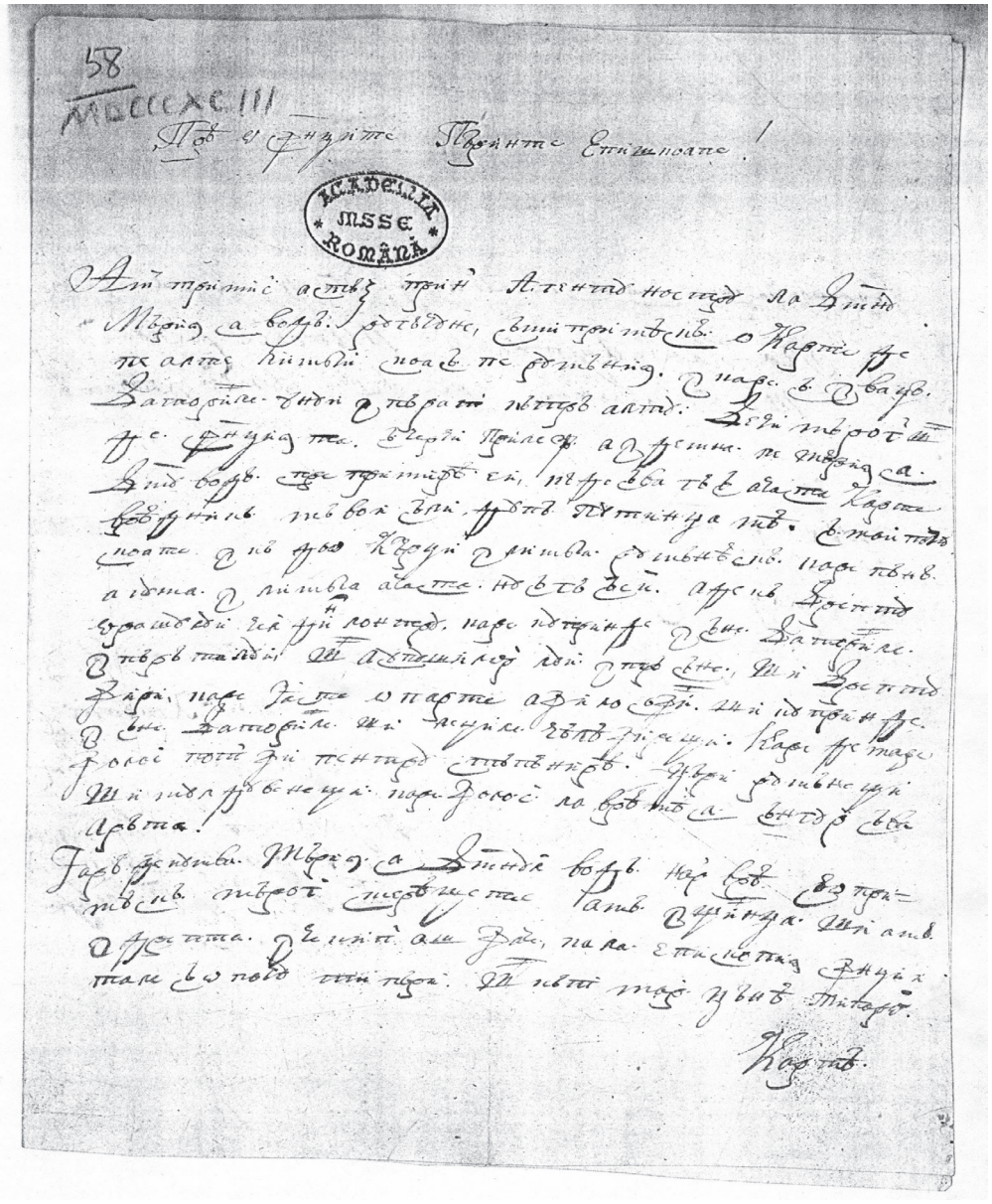

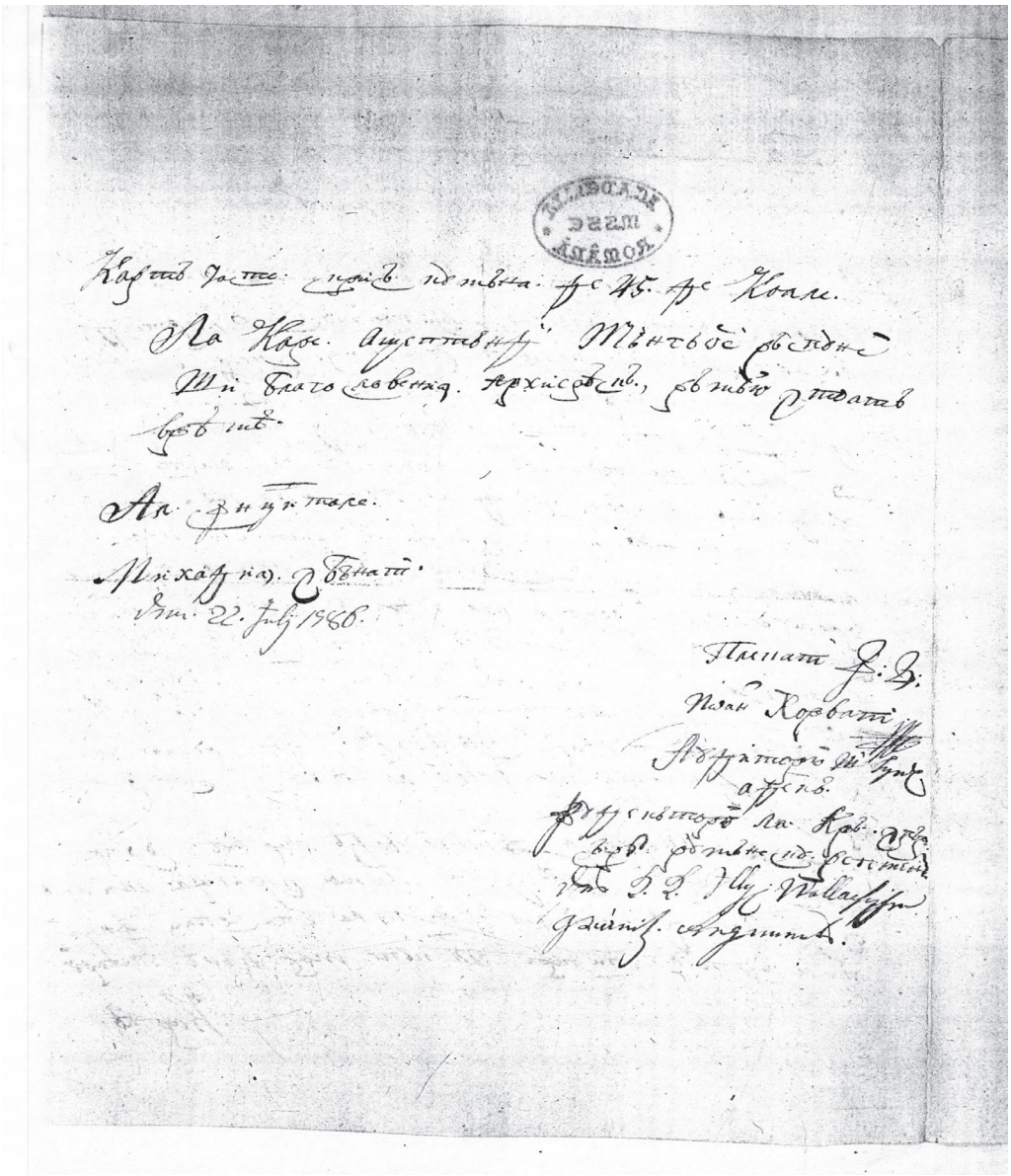

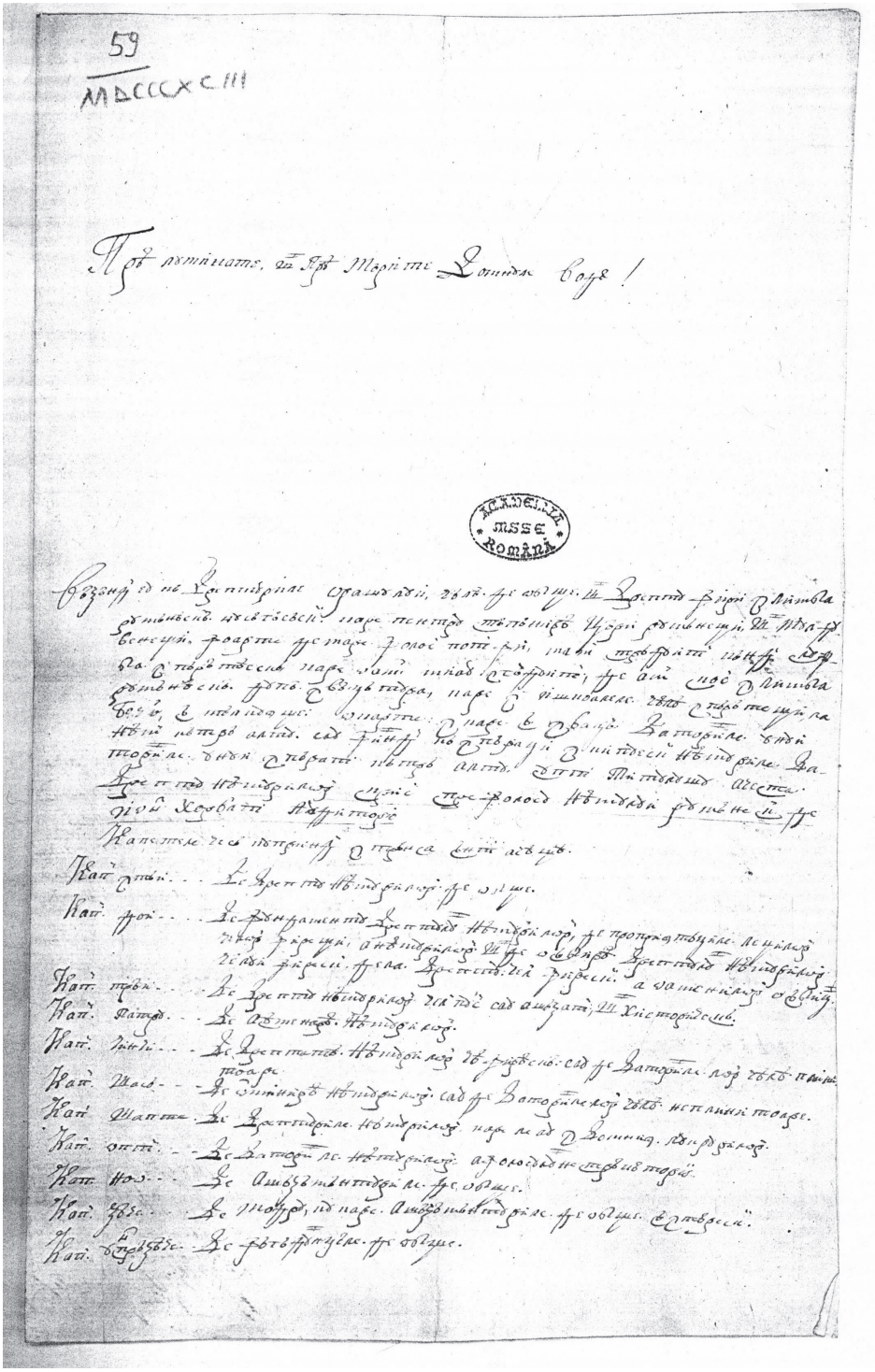
59
MDCCXCIII
ACADEMIA
MSSC
Română

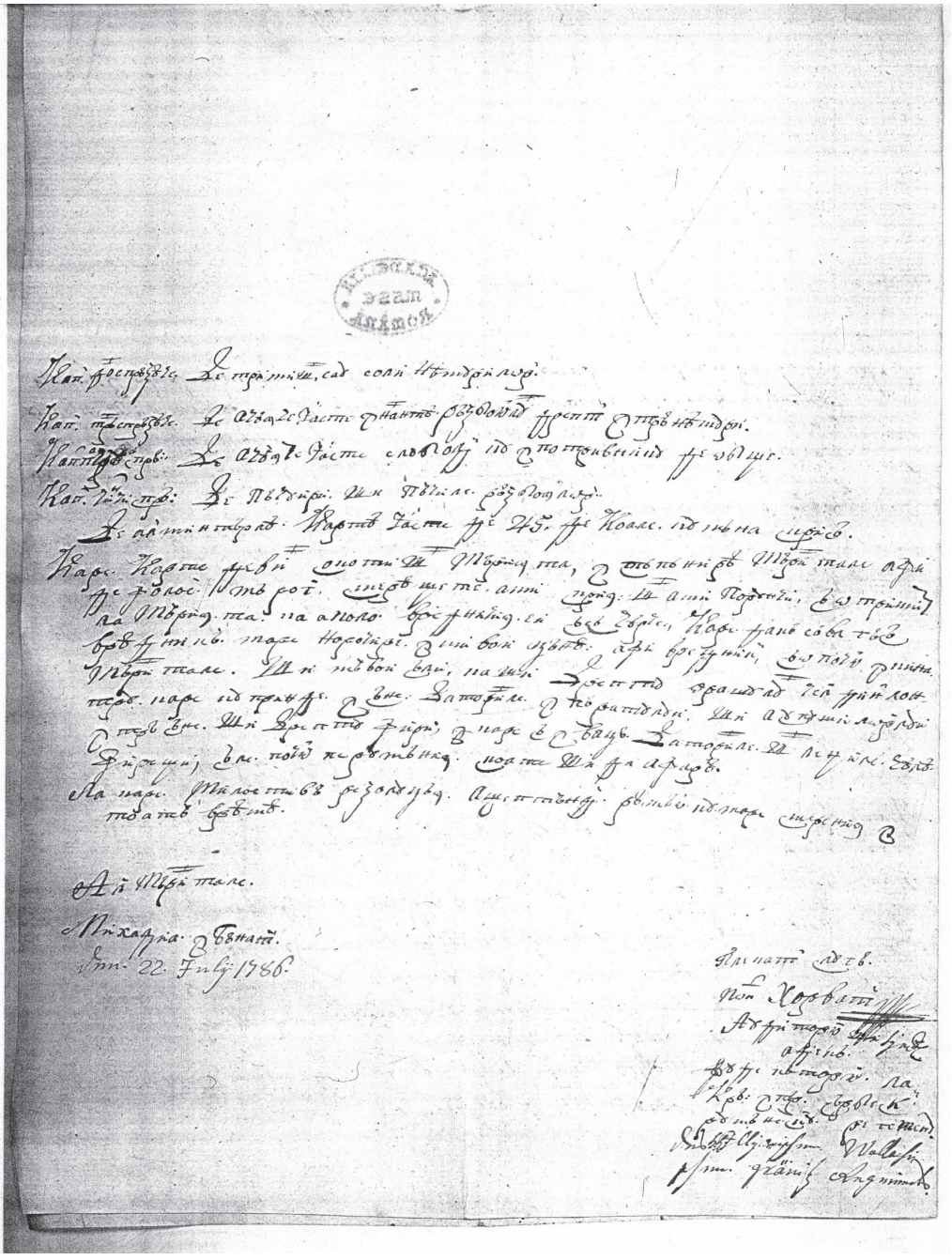

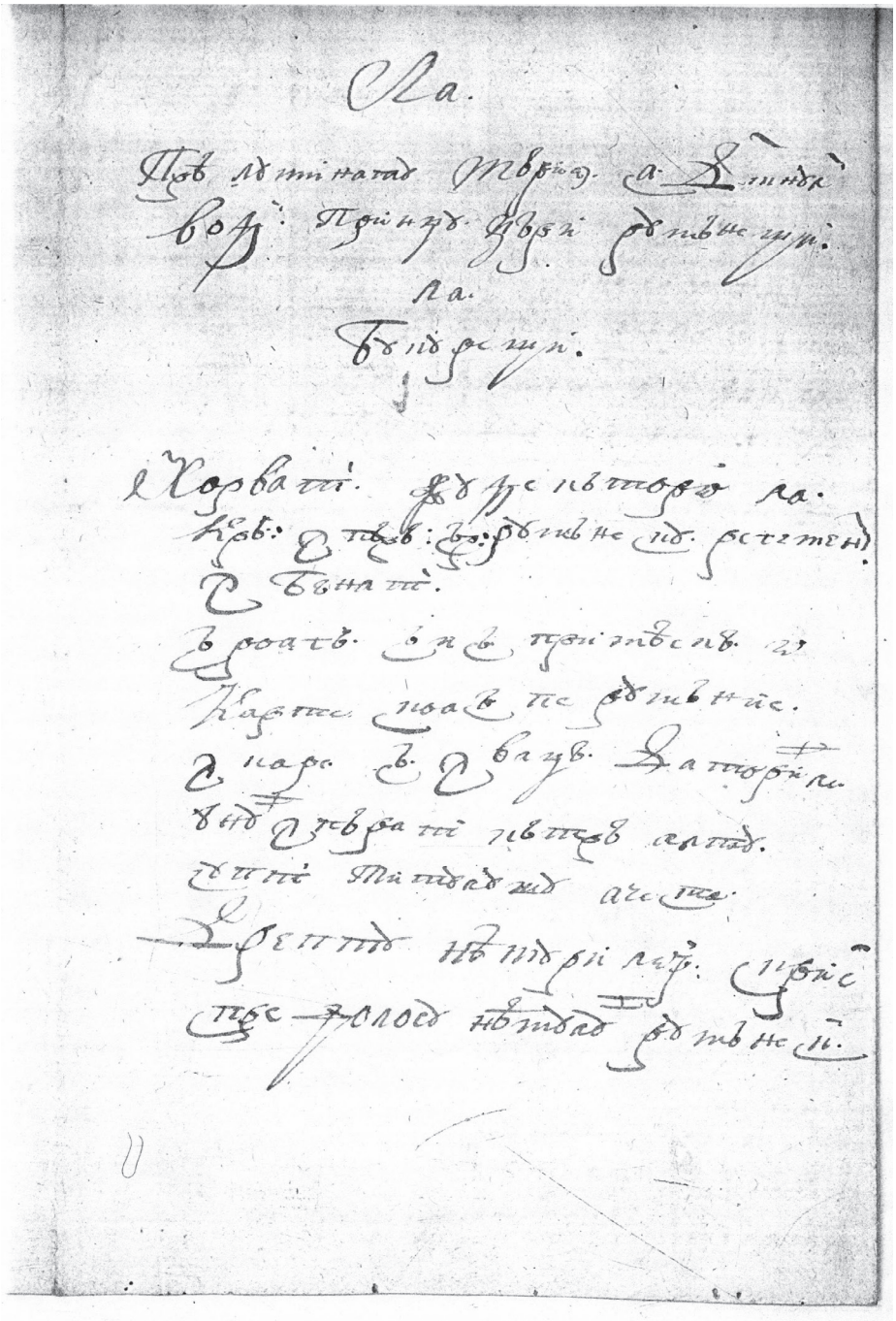

Bunurile mobile din reședința episcopală romano-catolică de Cenad din Timișoara la 1800

Livia Magina
C.Ș. III, Muzeul Banatului Montan Reșița
e-mail: maginalivia@gmail.com

Documentele pragmatice de tipul inventarelor de bunuri mobile sunt clipe în timp, oferind cercetătorului imaginea vieții cotidiene prin intermediul obiectelor, posibilitatea vizualizării evoluției utilității lor dar şi a formelor estetice pe care le îmbracă.

În cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, episcopia romano-catolică de Cenad şi-a mutat sediul într-un imobil din centrul orașului Timişoara, reşedință donată de împărăteasa Maria Theresia. După decesul episcopului Emeric (Imre) Krisztovich (1777–1798) şi o scurtă sedisvacanță episcopală, la Timișoara a fost numit un alt prelat în fruntea diecezei, în persoana lui Ladislau Kőzéghy de Remete, om de încredere al defunctului episcop. Preluarea destinelor diecezei de către Kőzéghy a condus, printre altele, şi la efectuarea unui inventar al reședinței cu toate bunurile găsite acolo.

Noul episcop, în vârstă de 55 de ani la data numirii sale în această funcție, era format în cadrul Societății lui Isus[1], fiind novice la Trencs timp de doi ani (1765–1767). Înainte fusese elev în Szeged, urmând cursurile de filosofie la Buda, fiind astfel destinat unei cariere în domeniul educațional[2]. Hirotonisirea sa ca preot la Graz și, concomitent, obținerea titlului de doctor, i-au oferit oportunitatea de a întâlni persoanaje importante ale epocii. Activitatea sa ca preot l-a adus în preajma și în grațiile lui Emeric Krisztovich care, atunci când a fost el însuși numit episcop de Cenad, l-a adus cu sine la Timișoara[3]. După numirea în funcție, timp de 28 de ani, Ladislau Kőzéghy de Remete a fost cel care a rezidat ca episcop de Cenad în imobilul din centrul oraşului Timişoara. Momentul preluă-

[1] Cea mai desăvârşită biografie a episcopului Kőzéghy a fost scrisă de către Juhász Kálmán, „Ladislaus Köszeghy, Ex-jesuit, Bischof von Csanád (1745–1828)", în *Archivum Historicum Societatis Iesu*, Roma, vol. 27, (ian. 1, 1958), p. 59–108, în care sunt reluate o serie de date publicate anterior de către acelaşi autor, în *Remetei Kőzseghy László csanádi püspök*, Budapest, 1942.

[2] J. Kálmán, *Remetei Kőzseghy László csanádi püspök*, p. 6.

[3] *Ibidem*, p. 7.

rii funcției de episcop de către Ladislau Kőzéghy de Remete în anul 1800, a determinat, din punct de vedere administrativ, evaluarea bunurilor materiale aflate în cadrul reședinței, fapt materializat prin redactarea unui document rezultat în urma trecererii în revistă a acestor bunuri. Documentul, datat 4 noiembrie 1800, se poate regăsi în depozitele Arhivei Naționale Maghiare de la Budapesta[4]. Document pragmatic, inventarul oferă informații clare, directe, obiective, respectiv denumirea obiectelor, valoarea lor intrinsecă, starea și locul în care se află. Se poate observa faptul că bunurile mobile nu se aflau la primul inventar, așa cum rezultă din analiza rubricilor, lista de inventar fiind constituită din patru rubrici: numărul de inventar al obiectului în timpul prezentului inventar, numărul de inventar din anii anteriori, denumirea, descrierea şi numărul obiectelor (de acelaşi fel) precum şi valoarea lor în florini. Inventarierea a fost făcută de către trimisul fiscului, Iosif Markovics, iar documentul a fost semnat în prezența lui Ioan Ekler, cantor şi canonic al bisericii catedrale din Cenad, dar şi a trimişilor comitatului Timiş. Ca primitor este trecut Ioannes Kőzéghy de Remete, în calitate de reprezentant al ilustrului său frate numit în fruntea diecezei. Documentul poartă sigiliile în ceară roşie a celor patru personaje menționate. Se preluau astfel de către reprezentantul episcopului obiecte în valoare de 207 florini şi 26 ½ creițari.

Inventarul oferă celui ce-l lecturează o vizită virtuală în reşedința episcopiei catolice de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, căci se pare că au fost inventariate obiecte din toate încăperile. Imobilul, aflat în mijlocul aglomerației urbane, având două caturi (fapt nespecificat direct în document), oferea spațiul necesar pentru toate activitățile cotidiene: locuri de depozitat, bucătărie, locul pentru spălarea rufăriei, locul de luat masa, dormitoare, consistoriul. Prin prisma inventarului, încăperile reședinței episcopale oferă imaginea unui mobilier destul de variat, constituit din dulapuri de diferite tipuri, numeroase mese și scaune dar și locuri de relaxare în formula divanurilor, a sofalelor și, nu în ultimul rând, a paturilor. Acestea formează împreună un design interior specific finalului de secol, dar şi trendului general de creştere a numărului mobilelor, fapt adoptat la toate nivelurile sociale. Pierre Chaunu opinează în acest sens că a fost vorba chiar despre o creştere exponențială, „în proporție de unu la patru" în decursul secolului[5]. În subsidiar, o altă parte a imaginii formate în urma lecturării documentului este că majoritatea lucrurilor sunt fie sparte, cum este barometrul, prea uzate, cum este sofaua îmbrăcată în stofă galbenă *antiqua* ori cele cinci perne aferente. Scaunele şi mesele se află şi ele, majoritatea, *in statu attrito*.

Stilul rococo, rotund, domestic şi relaxat, preocupat cu decorarea interioarelor şi mai puțin cu formele arhitecturale exterioare, se poate depista şi aici şi numai luând în calcul, de pildă, sofalele, a căror varietate explodează în secolul al

[4] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 156 UetC, Regestrata, fasc. 172, no. 2.
[5] Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul luminilor*, vol. 2, Bucureşti, 1986, p. 217.

XVIII-lea[6]: prima, îmbrăcată în catifea striată, *materia variegata,* având şi o husă de pânză, se afla, probabil la etaj; o alta, mai mare, din piele roşiatică, era în stare deteriorată; o a treia, de culoare galbenă, era garnisită cu 5 perne; cea de-a patra, din piele neagră, în stare bună, era estimată la 3 florini. Se adaugă, cel puțin la fel de numeroase, diferite tipuri de dulapuri, vitrine ori mese cu diverse destinații. Confecționate din lemn moale (probabil de molid ori brad) dar şi din lemn tare (stejar), se află la rândul lor în diverse stadii de uzură. De altfel, existența dulapului datează doar de pe la jumătatea veacului, înlocuind la nivel material lada, iar la nivel mental impunând organizarea spațiului[7]. Trei asemenea dulapuri se puteau regăsi în prima încăpere inventariată: primul, din lemn tare, era dotat cu trei sertare, un cabinet, iarăşi în stare deteriorată. Altă piesă de mobilier, din aceeaşi gamă, înregistrată ca dulap, este de fapt o vitrină, având uşa superioară din sticlă. Destinația acesteia era să depoziteze cupele de sticlă şi paharele, inventariate însă în altă parte: 7 sticle rotunde, 4 sticle mici, 2 mari, 2 ulcioare (butelci), 10 ulcioare pentru absint. Cinci perechi de ceşcuțe din porțelan vienez iar alte cinci perechi din porțelan obişnuit urmau să-şi reia locul în vitrină după inventar.

Alt dulap, mare, cu două uşi, din lemn moale, păstrat în aceeaşi încăpere, servea probabil la depozitarea altor lucruri necesare servirii mesei. În sfârşit, numărul meselor şi al scaunelor pare a fi interminabil. Mari, mici, de lemn moale sau tare, în total 12 mese: una în capelă, alta cu ladă cu lacăt, alta acoperită cu pânză cerată, alta, de mici dimensiuni, de culoare verde, care servea la sigilarea scrisorilor, una veche, alta formată din trei părți. Dintre scaune, unul mare pe care urma să îl folosească Excelența sa, confecționat din piele roşie sau unul de mici dimensiuni, *scabellum*, folosit ca suport pentru ulcioare în cameră. Locurile de dormit, paturile, 7 în total, meşterite din lemn de esență moale, se găseau atât în camerele de la etajul inferior (două) cât şi la etajul superior (patru). Alături, salteaua din paie, menționată în formula modestă *saccum stramineum*, aparținând ultimului pat inventariat.

În dormitor, printre obiectele care atrag atenția se află un paravan, un barometru vechi, dar şi o oglindă mică cu ramă de lemn aurit. Bustul împăratului Iosif II precum şi portretul acestuia, alături de alte câteva tablouri, se aflau în dormitor. În mod sigur tot aici se afla o hartă a teritoriului diecezei de Cenad precum şi o tablă de lemn pe care s-au înscris numele parohiilor. Ferestrele au fost împodobite cu perdeluțe verzi în partea de jos, cam ponosite (*in statu deteriorato*) dar şi cu draperii lungi, de culoare galbenă. Tot în dormitor au fost inventariate 51 de titluri de cărți, probabil moştenite de către Kőzéghy de la predecesorul său, căci nu sunt evaluate. Majoritatea cărți de teologie, dar şi de drept şi filosofie. Unele chiar foarte noi, cum este *Historia Ecclesiastica,* tipărită în 1791, ori *Commentarius*

[6] *Ibidem*, p. 223.
[7] *Ibidem.*

in suam retractationem, tipărită în anul 1781. Alături de *Exercițiile Sfântului Ignațiu* se regăseşte, fără să surprindă pentru acest final de veac, *Catacheses Valachicae linguae*, căci, în fond, în secolul precedent Banatul fusese pentru misiunea iezuită Nova India.

O altă încăpere, nenumită, pare a fi cea în care se spală rufele. Putem deduce acest lucru prin prisma obiectelor de acolo: trei căzi cu cercuri de fier folosite ca rezervoare de apă, o căruță cu un vas rotund cu cercuri de fier pentru alimentarea cu apă, dar şi o maşinărie cu ajutorul căreia se putea întinde lenjeria, precum şi un instrument ce folosea la strângerea şuruburilor.

Obiectele inventariate ca instrumentar şi mobilier de bucătărie nu sunt nici spectaculoase, nici variate, nici numeroase. Trei mese, trei dulapuri pentru alimente şi farfurii, un raft şi o ladă de lemn, precum şi două cuptoare de pământ pentru încălzirea hranei, dar şi o sobă de fier pentru încălzit. Instrumentarul consta în două tigăi, două capace şi o crăticioară de fier, 3 țepuşe şi două platouri de metal pentru friptură.

Ultima dintre încăperile cu obiecte de inventariat a fost consistoriul. Aici şi mai puțin mobilier: o masă, 10 scaune, unele din piele roşie, altele din piele neagră. Două candelabre de lemn răspândesc lumină asupra unui crucifix tot din lemn. Partea finală a inventarului comentează asupra stării generale a reşedinței, a pereților şi acoperişului imobilului, a obloanelor pentru perioada rece.

Informațiile provenite din astfel de documente pragmatice pot contura, din mai multe puncte de vedere, imaginea vieții cotidiene a unei epoci. Concomitent, inventarele se pot constitui în sursă pentru identificarea unor tipuri de obiecte (instrumentar gastronomic ori domestic) folosite în epocă ori piese de mobilier dispărute între timp, care să motiveze studii de istoria artei. Deşi nu este o piesă unicat, inventarul de față este important în cazul terioriului de la sud de Mureş deoarece astfel de documente nu sunt deloc numeroase. Inventarul reşedinței episcopale romano-catolice din Timişoara prezintă un crâmpei de la finalul lumii baroce, a modului în care societatea central şi sud-est europeană s-a adaptat şi din acest punct de vedere la modernitate.

Anexa

MNL OL, E 156 UetC, Regestrata, fasc. 172, no. 2

Consignatio

Effectum, rerumque mobilium in Temesiensi episcopali residentia, post obitum excellentissimi domini praesulis Emerici Krisztovics praexistentium, eiusdemque successori illustrissimo ac reverendisimo domino Ladislao Kőzéghy de Remete anno et die inferius notatis, per infrascriptum cameralem fiscalem, qua pro actu eodem ex parte camerali exmissum, serie sequenti resignatorum et quidem:

Numerus presentis consignationis	**Numerus inventarii anni prioris**	**In instructione domestica et effectibus oeconomicis**	**Pretium aestimationis**			
			Specifice		Summaria	
			f	x	f	x
1	7	Unum armarium vulgo *lernet lestru* ex ligno duro tribus loculis provisum in statu tamen deteriorato aestimatio	2		2	
2	8	Unum idem pro reconendis vitris et phialis deserviens, vulgo Pohár Szék dictum in statu antiquo cum portula superiori vitrea	4		4	
3	9	Unum idem maius cum duabus portis ex ligno molli, pro dispensa deserviens in statu antiquo	3		3	
4	10	1 item vulgo stelazs cum duabus antiquo linteo obductis portis, in statu valde attrito		40		40
5	11	2 idem maiora ex ligno duro, quorum unum penes capellam, aliud vero in tractu inferiori ante cubite anterioris concistorialis situatur aestimatio	3		6	
6	12	1 zoffa materia variegata vulgo *gesheiters Plush* obducta, cum cooperta ex tela et 12 sellis eiusdem qualitatis in statu attrito, aestimatio in toto	30		30	
7	13	1 idem maior pelle subrubra obducta in statu deteriorato, aestimatio				
8	15 (ait)	1 zoffa materia flava antiqua obducta una cum uno longiori et 5 ad dorsum deservientibus pulvillis in statu deterioratu, aestimatio	7		7	
9	16	1 idem cum puvilis tela variegata simplicis obductis, in statu attrito	5		5	
10	17	1 idem pelle nigra obducta in statu mediocri, aestimatio	3		3	
11	18	1 idem panno obducta iam destructa, aestimatio		15		15

Numerus presentis consignationis	Numerus inventarii anni prioris	In instructione domestica et effectibus oeconomicis	Pretium aestimationis			
12	19	5 sellae ex ligno duro in pedibus caprinis ex arundine flexa constructae singula, aestimatio		20	1	40
13	20	1 sedes maior, in qua sua excellentia ordinarie quitem capere solebat, pelle subrubra obducta, in statu mediocri aestimatio	1		1	
14	22	1 mensa ex nucleaceis asseribus constructa, quatuor pedibus insistens	1	15	1	15
15	23	1 idem ex ligno duro in statu mediocri	1	15	1	15
16	24	1 idem ex ligno duro cum seratura et ladulis in qua sua excellentia paratum asservare solebat, aestimatio	2		2	
17	25	1 mensa ex ligno molli cum una ladula	1		1	
18	26	1 idem tela caerata obducta, aestimatio		20		20
19	27	1 idem minor coloris viridis pro obsigillatione litterarum deserviens		20		20
20	28	1 idem ex ligno duro iam antiqua		30		30
21	29	1 idem ex ligno molli in statu maiori		24		24
22	30	1 idem ex asseribus nucleaceis et tribus partibus consistens in statu attrito	9		9	
23	31	2 idem minores ex ligno molli ad cubile familiae spectantes singula aestimatio	20			43
24	32	1 idem eiusdem fere qualitatis in capella existens magis tamen antiqua		12		12
25	33	2 candelabra maiora ex ligno duro vulgo Kericzn dicta, singulum aestimatio		30	1	
26	34	1 Scabellum ex ligno molli pro apponendis amphoris in caenaculo reperibile aestimatio		17		17
27	35	6 lecticae ex ligno molli quarum duae in cubili in tractu inferiori quatuor vero in superiori tractu reperientur in statu antiquo singulla aestimatio		30	3	
28	36	1 idem ex ligno duro in statu mediocri id	3		3	
29	37	1 saccus stramineus deterioratus idem		6		6
30	38	1 torcular minus ex ligno duro pro repponendis mappis mensalibus deserviens	40			40
31	39	1 ladula ex ligno molli pro purgandis culoris aestimatio		9		9
32	40	1 paries linteis mobilis aestimatio		25		25
33	41	1 barometrum antiquum destructum		4		4

Numerus presentis consignationis	Numerus inventarii anni prioris	In instructione domestica et effectibus oeconomicis	Pretium aestimationis			
34	42	1 speculum minus cum marginibus ligneis inauratis aestimatio	1		1	
35	43	1 speculum majus nonnihil deterioratum	2		2	
36	44	1 gypsea figura Josephi II[di] Imperatoris effigiem repraesentans aestimatio		3		3
37	45	2 peonas majoras in cubiculo ceremoniarii aestimatio	1		2	
38	46	2 idem in dormitorio singula aestimatio		30	1	
39	47	2 idem majores cum nigris ligneis marginibus in cubili dicto aestimatio	40	1	20	
40	48	8 idem minores in eodem cubili singula aestimatio		12	1	30
41	49	1 portre Josephi II[di] sub vitro aestimatio		20		20
42	50	Una mappa episcopatus Csanadiensis sub vitro aestimatio	1		1	
43	51	3 antiqua imagines nigro in cubili posteriori ad aulam deserviente aestimatio		3		9
44	52	5 portre denatorum hujatis Diocesis episcoporum singulum aestimatio a		40	3	20
45	53	1 Mappa major omnium episcopatum dioceses repraesentans iam antiqua		45		45
46	54	7 imagines in capella singula aestimatio		15	1	45
47	55	1 tabula lignea in qua nomina Parochorum huius diocesis excessa habentur aestimatio	2		2	
48	56	6 cortinulae ex materia viride pro inferiori parte fenestrarum deservientes in statu deteriorato singula aestimatio		5		30
49	57	6 cortinulae longiores ex materia flava singula aestimatio		15	1	30
50	58	7 buteliae vitreae rotundae singule aestimatio		2		14
51	59	4 idem quadriangulares minores		1/2		2
52	60	2 idem majores		2		4
53	61	2 lagenae uncius justae		1		2
54	62	8 pocula vitrea scissa, nono sub camerali residentiae inspectione deperdito singulum aestimatio		3		24
55	63	2 pocula pro vino uvarum passarum		1		2
56	64	10 urceoli pro absynthio singulus aestimatio		3		30
57	65	5 paria phialarum ex porcellana viennensi singulus aestimatio		10		50

Numerus presentis consignationis	Numerus inventarii anni prioris	In instructione domestica et effectibus oeconomicis	Pretium aestimationis			
58	66	5 idem ordinarium aestimatio		4		20
59	67	4 ½ idem diversa qualitatis seu frustra		3		13 1/2
60	68	22 fenestrae hyemales seu frussa 46 aestimata pr aversionem	15		15	
61	75 (ait)	1 instrumentum ferreum pro adaptandis ad axem cochleis deserviens aestimatio		20		20
62	76	4 majores circuli ferrei ex antiquitatis decerpti singulus aestimatio		20	1	20
63	77	1 machina tractoria qua linteamina levigantur iam antiqua aestimatio	7		7	
64	78	3 cadi cum circulis ferreis pro asservanda aqua in statu mediocri singulus aestimatio	1	15	2	45
65	79	12 vasa varia vinacea		24	4	48
66	80	1 currus cum uno vase circulis ferreis proviso pro aduchenda aqua	20		20	
67	81	IN CULINA REPERIUNTUR 3 mensae cum loculis in statu deteriorato singula aestimatio	3		9	
68	82	3 armaria majora pro reponendis cibariis et orbibus aeque iam in antiquata singulis aestimatio	1	30	4	30
69	83	1 longus pluteus vulgo stelago aestimatio		30		30
70	84	1 tabula pro extendenda massa		30		30
71	85	1 duplicatus cattus ferreus ad focum deserviens aestimatio	1	30	1	30
72	86	2 catti ferrei quibus verua cum assatura imponi solent singulis aestimatio		20		40
73	87	3 verua singulum aestimatio		10		30
74	88	1 cracticula ferrea aestimatio		10		10
75	89	Duae sartagines ferreae in statu mediocri singula aestimatio		4		8
76	90	2 opercula ferrea singulum aestimatio		4		8
77	91	1 coclear ferreum foraminosum aestimatio		4		4
78	92	1 cista lignea pro asservanda farina deserviens aestimatio		15		15
79	93	2 fornaces figulaceae pro calefaciendis cibis deservientes vulgo atindesem singula aestimatio		30	1	
80	94	1 corctus ligneus seu mensura capacitatis mediae metretae aestimatio		15		15
81	95	1 fornax ferrea pro torrenda cassa		45		45

Numerus presentis consignationis	**Numerus inventarii anni prioris**	**In instructione domestica et effectibus oeconomicis**	**Pretium aestimationis**			
82	96	SEQUUNTUR LIBRI IN DORMITORIO REPERTI Scriptores rerum hungaricarum in folio tomus 1, 2 et 3 volumina 3				
83	97	Bullarium magnum romanum tomi 14.....9				
84	98	Codex Austriacus pars 1mo et 2do 2				
85	99	Idem in germanica lingua tomi 3 idem.....3				
86	100	Gerardi Pauli Predigten tom 1 et 2 idem.....2				
87	101	Illiricum vetus tomus 1 idem 1				
88	102	Codex Austriacus 1				
89	103	Francisci Hager predigten 1				
90	104	Concilia Hungariae Caroli Peterffy.....1				
91	105	Hohenek genealogiae tomi 2 2				
92	106	P. Antonii Foresty 6				
93	107	Francisci Josephi Bratsch 1				
94	108	Biblia Sacra Germanica tom 2 in 4to.....2				
95	109	Corpus Juris canonici volumen 1				
96	110	Idem juris civilis.....1				
97	111	Ioan Lwoivegel per redigten.....1				
98	112	Quadripartitum Corpus juris Prileszky.....1				
99	113	Suttinger consuetudines Austriaca.....1				
100	114	Cynosura juris Hungarici.....1				
101	115	Casus conscientiae tom 2.....1				
102	116	Josephi Bincz apparatus juris prudentiae tomi 13 voluminibus totidem 8o in priori inventatione erronee expositis, adeoque re ipsa saltem praeexistentibus.....8				
103	117	Massilion Sermones ad Ecclesiasticos.....1				
104	118	Acta et scripta Sancti Iraenei.....1				
105	119	Biblia Sacra Latinae.....1				
106	120	Makó Pál asceticus in octavo.....1				
107	121	Kalauz in octavo.....1				
108	122	Scriptores rerum Hungaricarum 1				
109	123	Norma cleri.....1				
110	124	Claudii Florii in Historia Ecclestiastica.....1				
111	125	T.Martin Monterus in octavo 6				
112	126	Martini Becanii Manuale.....1				
113	127	Tractatus praevi de ecclesia.....1				
114	128	Ideae methodi erudiendi iuventuta.....1				

Numerus presentis consignationis	Numerus inventarii anni prioris	In instructione domestica et effectibus oeconomicis	Pretium aestimationis			
115	129	Hermeneutica sacra Adami Viser.....2				
116	130	Idem.....2				
117	131	Concina Theologiae moralis tom 1.....1				
118	132	Damiani doctrina Christiana.....1				
119	133	Sermonis P. S. Thomae Aquina.....1				
120	134	Iacobi Benigni Bossviti doctrina Catholicorum praeexistit in duplici exemplari volumen.....2				
121	135	Commentarius Dyonisii Sanddy.....1				
122	136	Commentarius Justinii Febronii in 4to.....1				
123	137	Constitutiones Synodi Constantionsis.....1				
124	138	Speculum Immaculatum.....2				
125	139	Engelmayer Compendium Philosophiae.....1				
126	140	Catacheses Valachicae linguae.....2				
127	141	Captivus Redemptor.....1				
128	142	Speculum veritatis.....2				
129	143	Exercitia Sancti Ignacii.....1				
130	144	Ioannis Scoti Deis Sacra.....1				
131	145	IN CONSISTORIALI CUBILI ADSUNT 6 sella pelle subraffa obductae in statu mediocri singulis aestimatio	1		6	
132	146	1 idem major pro appodiatione aestimatio	2		2	
133	147	3 idem pelle nigra obductae cum pedibus caprinis aestimatio	45		2	15
134	148	1 mensa ex tribus partibus consistens et molli ligno constructa aestimatio	10		10	
139	149	2 candelabra lignea singulum aestimatio		7		14
136	150	1 crucifixus ligneus	2		2	
137	151	1 campanula aenea		20		20
138	152	2 peones pontificum aestimatio		30		1
Aestimationis proinde omnium effectum summa facit				207		26 ½

Status residentie episcopalis quod muros eius et tectum attinet est in eo fere adhuc in quo occasione interentae sub initium anni prioris pro parte Cameralis Receptionis praeexistit statu adeoque in his prout eorum quoque attactum exstitit reparatione neque indiget; si tamen spectatur id quid superior residentisque huius pars fornituram non habeat stucaturae autem super imposita tigna praeter spatium accesi circiter passuum penes gradus ad podium ducentes tegulis aut aliis solidis materialibus strata non sint qui unio nonnulla eorum signanter in parte pedi cubuli prandiali inhaerentis neglecta

uti supponere licet debito tempore tecti reparatione iam etiam putreocere incipiant hinc suapte intelligitur quid nec pro conservatorio usuari nec a pericolo facibuis erumpi quentis incendii podium antelatae residentiae praeservari eousque possit donec lateri enim stratum receperit et que putredincat. Conceperunt tignis nova substituta fuerint.

Non poteat preterea silentio illud etiam praetermitti quid et hyemales ad numerum 60 conscripta foenestra inapplicabiles deterioratque iam sint et ipsae in quatuor cubilibus in contiguitate residentiae praepositurali praeexistentes interiores foenestre nec non duae in iisdem cubilibus portae fornaces vero praeter ferreas et in superiori tractu in tertio a residentia praepositurali cubili exstructa lateritiatu relique unacum adhaerentibus orificiis earum portulis non absimiliter secesivo quoque reparationi indigeant – de est adhec et in culina una porta et que in cubili familiae in contiguitate culinae situato preexistit, seratura destituitur, illius proinde nova extructio, huius autem reparatio est necessaria, quam gradus quoque ad cellarium ducentes exposeunt ex quo interstitia eorum per glireo excarata habeantur.

Praevia modalitate igitur circumscriptam episcopalem residentiam relate ad praedicta eiusdem accesoria de statu ut praexponitur reparationis indigo unacum praeinductis ad fundum instructum pertinentibus munitus, effectibus et respective eiusdem mobilibus antefatae suae illustritatis penes his in origine advolutas venerabilis capituli Csanadiensis plenipotentiales ad hunc praecise bonorum episcopalium receptionis actum constituto plenipotentiario spectabili domini Ioanni Koszeghy de Remete fratri nimirum antefatae Suae Illustritatis per me infrascriptum Cameralem Fiscalem ad exigentiam obtentae eatenus a Magnifico domino consiliario et administratae Josepho Deschan verbalis commissionis sub hodierno resignatam per me autem praenominatum plenipotentiarium rite receptam haberi, hisce coram eatenus requisitis tam prelibati venerabilis capituli quam articulari testimoniis recognoscimus. Signis Temesvarini, die 4ta Novembris, anno 1800.

L.S. Joannes Koszeghy de Remete m.p L.S. Josephus Markovits m. p.

Illustrissimi domini episcopi Csanadiensis districtus Temesvariensis cameralis fiscalis
plenipotentiarius ut recipiens qua per actu hoc ex parte camerali exmissus resignat

L.S. Coram Nobis Ioannes Ekler m.p.
Cathedralis ecclesiae Csanadiensis cantore et canonico qua exmisso capitulari
L.S.Francisco Fontary m.p., comitatus Temesiensis iudicem
L.S. Ioanne Daniel m.p., eiusdem comitatus iuratore.

Evoluția căsătoriei în nordul Olteniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Mihaela Ioniță-Niculescu
Profesor, Colegiul Economic *Virgil Madgearu* Târgu-Jiu
e-mail: dionitaniculescu@yahoo.com

În spațiul Vechiului Regat, ca de altfel în întreaga societate europeană, individul este valorizat ca parte a familiei de la naştere până la moarte, mai puțin ca entitate proprie. Dincolo de diferențele culturale existente de-a lungul secolelor, căsătoria a fost privită ca o datorie socială căreia bărbatul şi femeia nu i se pot sustrage, cadru instituționalizat de perpetuare a vieții şi de transmitere a patrimoniului. Tripla semnificație a căsătoriei: perpetuarea, evitarea păcatului extraconjugal şi relațiile conjugale bazate pe reciprocitate a fost astfel analizată de istorici şi antropologi, din perspectiva evoluției lumii creştine[1]. Ansamblu de relații sociale reglementate, familia este un complex de roluri şi statusuri sociale, în cadrul căruia partenerii cuplului familial se raportează unul la altul, îndeplinesc rolul de părinți în raport cu descendenții lor, pentru fiecare societatea configurând un anumit comportament[2].

Reglementată de Codul Civil adoptat în 1864, puternic influențate de biserică şi ancorate în practicile cutumiare ale comunității, încheierea căsătoriei şi evoluția universului matrimonial evidențiază constrângerile exercitate de aceste paliere ale vieții publice asupra vieții private a individului şi a familiei. Deşi cercetarea arhivistică este departe de a se fi încheiat, se pot deduce aspecte importante în reconstrucția acestei prime etape a ciclului de viață familială, în așezări rurale din județele Gorj și Mehedinți, localități urbane precum Târgu-Jiu și Râmnicu-Vâlcea.

Strâns legată de potențialul demografic al fiecărei aşezări, nupțialitatea a fost puternic influențată de stabilitatea politică şi de aspectele economico-sociale. Dacă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea războaiele se restrâng lăsând loc unei stabilități politice fără precedent, totuşi, anii cu recolte deficitare provocate de calamitățile naturale şi bolile epidemice limitează drastic numărul căsătoriilor şi amână proiectele matrimoniale. Statistic, cunoaşterea exactă a numărului de

[1] Gisela Bock, *Femeia în istoria Europei. Din Evul Mediu până în zilele noastre,* Iaşi, 2002, p. 38.
[2] Ion Mihăilescu, *Sociologie generală*, Iaşi, 2003, p. 158.

căsătorii încheiate în comuna Polovragi (Gorj) între anii 1859–1910 este imposibil de realizat în condițiile conservării parțiale a registrelor cu actele de căsătorie.

Dacă în câțiva ani ai acestui interval cronologic nu s-au constituit noi familii, pentru cei mai mulți dintre anii absenți din registrele stării civile, acest lucru este de neacceptat într-o comunitate de dimensiuni demografice medii. În acest context, dificultatea stabilirii unor intervale cronologice riguroase ne-a obligat să configurăm într-o manieră destul de arbitrară deceniile evidențiate de tabelul numărul 1, din care lipsesc 9 ani: 1866, 1867, 1873, 1878, 1879, 1881, 1882 şi 1908. Pe fondul acestor carențe, numărul total al căsătoriilor este relativ, doar pentru deceniul 1889–1898 având percepția reală a căsătoriilor – 123, ultimul segment cronologic 1899–1910 reunind 11 ani, cu 117 noi cupluri conjugale.

Tabelul nr. 1 Evoluția căsătoriilor în Polovragi între anii 1859–1910

Anul	**1859–1868**	**1869–1878**	**1879–1888**	**1889–1898**	**1899–1910**	**Total**	**% luni**
Ianuarie	17	20	12	20	25	94	22,43
Februarie	21	6	7	34	22	90	21,48
Martie	3	0	1	2	0	6	1,43
Aprilie	1	2	0	4	2	9	2,15
Mai	4	3	1	3	4	15	3,58
Iunie	0	0	0	1	0	1	0,24
Iulie	2	1	0	1	0	4	0,95
August	1	0	0	0	2	3	0,72
Septembrie	1	3	1	0	5	10	2,39
Octombrie	2	2	2	6	7	19	4,53
Noiembrie	16	8	12	31	26	93	22,20
Decembrie	11	7	12	21	24	75	17,90
Total	79	52	48	123	117	419	
% perioadă	18,85	12,41	11,46	29,36	27,92		

Distribuția numerică a căsătoriilor pe ani denotă variații fireşti, determinate de dimensiunile intenționalității matrimoniale, de amploarea mortalității şi de stabilitatea economică, cu excepția anilor 1863 – 3 căsătorii, 1874 – 4, 1880 – 3 şi 1886 – 2, comparativ cu anii 1896 – 18, 1897 – 22 şi 1910 – 17. Viața socială este strâns legată de existența calendarului, instrument de măsurare a timpului, care pune de acord natura activităților umane cu fenomenele repetabile ale spațiului terestru şi cosmic[3]. Repartizarea în decursul unui an, pe luni calendaristice, ne indică preferința localnicilor pentru luna ianuarie cu 94 căsătorii (22,43%), urmată de luna noiembrie – 93 (22,20%) şi februarie cu 90 (21,48%), comportamentul nupțial şi strategiile matrimoniale derulându-se în strânsă legătură cu ritmul vieții cotidiene, tributar muncilor agricole până toamna târziu şi sensi-

[3] Ion Ghinoiu, *Sărbători şi obiceiuri românești,* Bucureşti, 2004, p. 7.

bil influențat, dacă nu din convingere, cel puțin din obişnuință, de sărbătorile religioase. Surprinzătoare este luna decembrie cu 75 căsătorii (17,90%), acest fapt evidențiind tendința individului, a familiei şi chiar a comunității de a-şi croi propriul drum între restricțiile impuse de Biserică şi controlul sporit al statului după 1865.

Conturarea unui comportament matrimonial tipic celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, în plină modernitate, se face simțit înainte de secularizarea căsătoriei prin aplicarea Codului Civil, probatorii fiind căsătoriile acceptate de cler în luna decembrie între anii 1859–1865. Cele mai puține căsătorii au avut loc în iunie – 1 (0,24%), august – 3 (0,72%), iulie – 4 (0,95%), vara fiind un anotimp impropriu datorită îndeletnicirilor agricole şi resurselor materiale insuficiente pentru organizarea petrecerii de nuntă. Diferențe mari sesizăm între octombrie – 19 căsătorii (4,53%) şi noiembrie – 93 (22,20%), în ciuda vecinătății în calendar, în timp ce martie se remarcă numai prin 6 căsătorii (1,43%) datorită dublei sale ipostaze: lună prohibită religios pentru consumarea acestui eveniment major pentru tineri, familiile lor şi debutul muncilor agricole de primăvară. La prima căsătorie, vârsta medie a bărbaților a fost de 22,64 ani şi pentru femei de 18,53 ani.

În societatea tradițională, ciclul vieții familiale a fost întrerupt în primul rând de evenimente cu caracter biologic – decesul, mai puțin de cele cu caracter social – divorțul[4]. Recăsătoria după respectarea perioadei de doliu sau, mai rar, după desfacerea juridică a conviețuirii a reprezentat un fenomen firesc, determinat de factori economico-sociali şi, într-o anumită măsură, de cei afectivi. Refacerea circuitului matrimonial echilibra în mod firesc atribuțiile partenerului dispărut. Atât soțul, cât şi soția contribuiau la prosperitatea gospodăriei, în cultivarea pământului şi în alte circumstanțe „tradiționale", întreaga familie fiind dependentă de munca sau remunerația tuturor membrilor ei[5]. În societatea mic-burgheză, munca şi „lumea" erau asociate cu bărbatul, în timp ce căminul şi viața domestică erau apanajul femeii, o reconfigurare sau încălcare a acestei demarcații fiind greu de imaginat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[6].

Întrerupt brutal de deces şi numai prin excepție de sentințele de divorț, cursul vieții conjugale şi-a reluat evoluția firească prin recăsătorie. În Polovragi au existat 34 de recăsătorii, din care 6 între ambii soți văduvi, 20 între bărbații văduvi şi femei la prima căsătorie, 8 între femei văduve şi bărbați necăsătoriți până atunci, numai între anii 1900–1910 având loc 19 astfel de mariaje. Distribuția acestora pe ani este inegală, în strânsă legătură cu fenomenul mortalității, vârsta văduvilor şi puținele divorțuri constatate: în 1901 – 1, 1902 – 2, 1903 – 4, 1905 – 2, 1906 – 3,

[4] Elena Crinela Holom, „Comportamentul formativ şi disolutiv al cuplurilor din zona Albei la sfârşitul secolului al XIX-lea", în vol. *Om şi societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XX)*, ed. C. Pădurean, S.P. Bolovan, I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 223.

[5] Jack Gody, *Familia europeană – O încercare de antropologie istorică*, Iaşi, 2003, p. 151.

[6] G. Bock, *op.cit.,* p. 110.

1909 – 5 şi 1910 – 2. Pentru bărbați vârsta medie la o nouă căsătorie a fost de 39,9 ani, în timp ce pentru femei de numai 26,9 ani.

În măsura în care „piața matrimonială" a fost în favoarea lor, bărbații văduvi au preferat femeile tinere, fete în pragul primei căsătorii, fără copii dintr-o căsnicie anterioară, pentru a-şi putea asuma mai uşor îndatoririle de femeie măritată. Numeric, familiile refăcute numai prin intermediul văduvilor au fost devansate de cazurile în care bărbații văduvi au fost acceptați ca soți de tinere încă necăsătorite, sugestive fiind cuplurile constituite în 1903 – Petre Din Fuscel (48) şi Rusalina Petre Zetvan (28) din Vaideeni – Vâlcea[7]; 1905 – Dumitru Pişiu (40 ani) şi Maria N. Mariţa (22 ani); Ion Constantin Diaconescu (42) şi Lisaveta Nicolae Borogu (21)[8]; în 1906 – Grigore Iepure (46) şi Ana Dumitru Luțan (32)[9]. Cu cât femeia rămasă fără soț este mai tânără, cu atât mai mari sunt şansele sale de a fi acceptată de un bărbat tânăr. Rămasă văduvă în urma „evenimentelor resbelului din 1877–1878", după respectarea perioadei de doliu, Maria Petre Plăieşu (23 ani) s-a căsătorit în 1880 cu Gogelescu Petru de 30 ani[10].

Excepțiile nu lipsesc din această aşezare de munte, prestigiul social şi avutul compensând faptul că femeia este mai în vârstă decât bărbatul şi la a treia căsătorie. În 1875, Nistor Măcelariu în etate de 28 de ani, originar din Comuna Miercurea – Transilvania, de profesie silvicultor şi cu domiciliul în Târgu Jiu, s-a căsătorit cu Elena Gavilovici de 34 de ani, arendaşă, cu ambii părinți decedați în momentul exprimării consimțământului la a treia căsătorie[11]. Ion Ion Fuscel de 25 de ani şi Eva Manasiescu în etate de 39 de ani au conviețuit începând din 1906 până la pronunțarea sentinței de divorț în 1911.

Dimensiunile reduse ale unor aşezări rurale confereau existenței acestora o atmosferă familiară, întărită şi mai mult de legăturile matrimoniale încheiate în interiorul satului[12]. Universul endogamic, mult prea restrâns în general pentru a putea echilibra nevoile matrimoniale şi „capitalul social" al aşezării, a fost completat de înțelegerile maritale cu persoane din alte sate, începând cu cele mai apropiate şi, numai prin excepție, din cele aflate la mari distanțe. Din cele 419 căsătorii, 108 (25,77%) îndeplinesc criteriile exogamiei, cu următoarea repartizare geografică: Racoviţa – 27, Baia de Fier – 26, Milostea – 13, Vaideeni – 10, Novaci – 7, Cernădie – 7, Sohodol – 5, Poienari – 3, Prigoria – 1, Roşia – 1, Poiana – 1, Bistriţa – 1, Slătioara – 1, Fometeşti Vale – 1, Stroieşti – 1, Brădeşti –1, Tomşani – 1, Petreştii de Sus – 1.

---

[7] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Gorj (în continuare S.J.A.N.G.), *Registre de Stare Civilă Comuna Polovragi*, Dosarul nr. 41/1879.

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem.*

[10] *Ibidem,* Dosarul nr. 43/1880, f. 1.

[11] *Ibidem,* Dosarul nr. 40/1875*, Actul 4.*

[12] Werner Rösner, *Țăranii în Istoria Europei*, Iaşi, 2003, p. 185.

Ca şi în cazul comunei Polovragi, exactitatea contabilizării angajamentelor matrimoniale din Cărpiniş (Gorj) este fragmentată de starea civilă incomplet păstrată. Pentru perioada 1869–1907, nu ştim nimic concret despre anii: 1873, 1874, 1875, 1879, 1880, 1882, 1885, 1888, 1896, 1899, 1904 şi 1905 – în total 12 ani. Dacă cele 180 căsătorii probate documentar, consemnate în tabelul nr. 2, nu reprezintă decât parțial realitatea socială şi evoluția întregii familii, mult mai sugestivă este, păstrând proporțiile, sezonalitatea căsătoriilor; spre deosebire de distribuția extrem de omogenă pentru lunile ianuarie, februarie şi noiembrie în Polovragi, în Cărpiniş ierarhia celor douăsprezece luni este dominată de februarie cu 79 căsătorii (42,93%), comparativ cu numai 52 (27,17%) în luna ianuarie şi mult mai puține în luna noiembrie 19 (10,33%).

Tabelul nr. 2 Evoluția căsătoriilor în Cărpiniş între anii 1869–1907

Anul	**1869–1878**	**1879–1888**	**1889–1898**	**1899–1907**	**Total**	**%**
Ianuarie	19	10	9	14	52	27,17
Februarie	15	10	28	26	79	42,93
Martie	0	0	0	2	2	1,09
Aprilie	0	1	1	0	2	1,09
Mai	0	0	2	0	2	1,09
Iunie	0	2	1	2	5	2,72
Iulie	0	0	1	1	2	1,09
August	0	0	0	0	0	0
Septembrie	1	0	1	1	3	1,63
Octombrie	1	2	2	2	7	3,80
Noiembrie	8	2	7	2	19	10,33
Decembrie	2	3	1	5	11	5,98
Total	46	30	53	55	180	
%	25,01	16,30	28,80	39,89		

Lunile martie, aprilie, mai şi iulie sunt la acelaşi nivel cu câte 2 căsătorii (1,09%), urmate în ordine crescătoare de septembrie cu 3 (1,63%), iunie 5 (2,72%), octombrie 7 (3,80%) şi decembrie cu 11 (5,97%). În luna august nu a fost perfectată în aproape trei decenii nicio căsătorie, probabil datorită aglomerării activităților cu specific pastoral şi agrar din această aşezare montană, fără a exclude postul Sfintei Maria. Contraste evidente sunt din punct de vedere numeric între anii 1876 – 2 căsătorii, 1878 – 2, 1886 – 2 şi anii 1869 – 10, 1872 – 13, 1881 – 11, 1901 – 10, 1902 şi 1907 câte 12 căsătorii, resorturile interioare ale comunității influențând practicile matrimoniale. Spre deosebire de comuna Polovragi, vârsta tinerilor la căsătorie a fost puțin mai ridicată, de 24,6 ani la bărbați şi de 19,05 la femei.

Recăsătoria s-a practicat şi în Cărpiniş, deşi fenomenul pare modest datorită registrelor incomplete. Din cele 9 recăsătorii, doar două s-a realizat între parteneri

văduvi, şapte implicând bărbați văduvi şi femei la prima căsătorie. Vârsta medie a bărbaților la a doua căsătorie este de 41,1 ani, iar femeia văduvă s-a recăsătorit la vârsta de 41 ani. Diferențele de vârstă între văduvii recăsătoriți şi soțiile lor sunt frecvent de ordinul deceniilor. Următoarele exemple sunt cât se poate de sugestive: Dumitru Manolea (50 ani) şi Anica Pătru Albulescu (29 ani); Mihai Dincă Niculescu (36 ani) şi Bălaşa Mihai Ciocârlan (24 ani); Constantin Nicola Paician (36 ani) si Maria Uțe Burduşea (27 ani); Staicu Ştefan Vamvu (39 ani) şi Anița Stan Roman (25 ani); Ion Constantin Surupăceanu (38 ani) şi Ioana Dincă Caprici (22 ani); Ioan Pufan (48 ani) şi Anița Udrea Grecea (18 ani)[13].

Pentru tinerele de 18–27 de ani, în mod cert, bărbații văduvi trecuți de 40 de ani nu reprezentau soții ideali, vârsta înaintată şi lipsa sentimentelor de dragoste fiind compensate de avere, copiii bărbatului aşezați deja la casele lor şi curmarea aşteptării peților în dorința de a nu rămâne fete bătrâne. Familia tinerei, împovărată cu alți copii, considera o bună afacere încredințarea fetei unui bărbat tomnatic, pentru care zestrea conta mai puțin. Deşi mai rar întâlnite, nu lipsesc aranjamentele matrimoniale în care bărbatul este mai tânăr decât femeia: Ion Ghiță Bobeanu – 29 ani şi Ilinca Ioniță Corlan – 36 ani; Constantin Dincă Meşu – 18 ani şi Alecsandra Ion Birceanu – 27ani din Crasna; George Constantin Radu Boncea – 19 ani şi Elena Petru Cenuşe – 22 ani; Mihai Niculescu – 24 ani şi Maria Neşu – 28 ani; Tudor Ion – 31 ani şi Vrânceanu Maria – 35 ani, născută în Costeşti Dâmbovița[14].

Din perspectiva epocii actuale, par cât se poate de fireşti căsătoriile între văduvii cu vârste apropiate, cum sunt Nicolae Constantin Giurea (45 ani) şi Păuna Petru Plotogei (40 ani), Ion Mihai Dumitru (50 ani) şi Safta Dumitru Lăceanu (42 ani). În cazul lui Simeon Dumitru Ciucă de 23 ani, în actul de căsătorie cu Maria Ştefan de 17 ani din anul 1887, se menționează existența unui copil de un an şi jumătate născut anterior căsătoriei şi recunoscut de tată[15].

Cele mai multe dintre căsătorii se realizează în interiorul comunității, căsătoriile endogame furnizând o puternică rețea de relații de vecinătate şi reciprocitate între familii[16]. În lumea satului românesc, familia trebuie privită într-un sens mai larg, al tuturor legăturilor familiale, atât pe linie de sânge, cât şi prin încuscrire, cumetrie şi năşie[17]. Strângerea legăturilor economice între aşezările rurale de munte, pentru care creşterea animalelor a reprezentat principala sursă de subzistență, tendința firească de a realiza un echilibru firesc între populația masculină

---

[13] S.J.A.N.G., *Colecția Registre de Stare civilă. Comuna Cărpiniş,* Dosarele nr. 57/1871, 1872, 1877, 1881, 68/1889.

[14] *Ibidem*, Dosarele nr. 55/1869, 65/1884, 72/1894, 76/1897–1907.

[15] *Ibidem,* Dosarul nr. 67/1883, Actul nr. 3, f 11.

[16] H.G. Haupt, Jean-Luc Mayaud, „Țăranul", în vol. *Omul secolului al XIX-lea*, coord. Ute Frevert, H.G. Haupt, Iaşi, 2002, p. 318.

[17] Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale româneşti*, Bucureşti, 1999, p. 141.

şi cea feminină în cadrul vieții conjugale denotă practicarea căsătoriilor exogame, prin integrarea tinerelor din satele învecinate în comunitatea satului.

Deşi în epocă au evoluat ca unități administrative distincte de comuna Cărpiniş, satele Aniniş, Radoşi, Surupați, Turbați, Pociovalişte şi Novaci apar adeseori menționate în actele de căsătorie ca loc de naştere al tinerelor căsătorite. Aşa cum rezultă din cifrele următoare, pentru perioada 1869–1907, din 184 căsătorii înregistrate, 135 căsătorii au fost endogame şi 50 căsătorii exogame (27,17%). Satele de unde provin tinerele „naturalizate" în Cărpiniş sunt Radoşi – 16, Aniniş – 12, Surupați – 8, Crasna – 3, Novaci – 3, Ciocadia – 2, Pociovalişte – 2, Turbați – 2, Drăgoieşti – 1 şi Voiteşti – 1. Căsătoriile exogame au contribuit astfel la evitarea înrudirilor consanguine, permițând familiilor şi tinerilor alegerea partenerului printr-o atentă selecție[18].

În Cloşani (Mehedinți), intenționalitatea matrimonială a stat la baza încheierii celor 331 căsătorii între anii 1875–1911 (tabelul nr. 3). Distribuția de-a lungul întregului an este inegală, luna noiembrie impunându-se de departe prin constituirea a 110 cupluri conjugale, în proporție de 33,23%. Strângerea recoltei şi pregătirea animalelor pentru iernat au conferit o anumită bunăstare familiilor implicate în realizarea unor noi relații de rudenie, ca şi timpul disponibil pentru sărbătorirea evenimentului de către întreaga comunitate. Zilele săptămânii favorabile pentru pețit, logodnă, căsătorie şi nuntă, grevate de prejudecăți şi tabuuri, ne sunt în mare măsură cunoscute din studiile etnografice. Astfel, „lunea se interzicea pețitul, marțea erau interzise nunțile, logodnele şi mersul la pețit, miercurea nu se făceau nunți, se interziceau pețitul, petrecerile şi distracțiile, joia era slobodă pentru nunți şi dragoste, iar vinerea era zi de post"[19].

Tabelul nr. 3 Evoluția căsătoriilor în Cloşani între anii 1875–1911

Anul /luna	**1875–1884**	**1885–1894**	**1895–1904**	**1905–1911**	**Total**	**%**
Ianuarie	13	10	10	8	41	12,39
Februarie	16	21	13	14	64	19,34
Martie	0	0	0	0	0	0,00
Aprilie	0	0	1	1	2	0,60
Mai	6	2	3	0	11	3,32
Iunie	2	2	3	6	13	3,93
Iulie	1	2	3	1	7	2,11
August	0	0	0	0	0	0,00
Septembrie	1	4	4	3	12	3,63

[18] Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania. A doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, 1999, p. 116.

[19] Ion Ghinoiu, *op. cit.,* p.389. Pentru Transilvania, a se vedea Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680–1800). Societate rurală şi mentalități colective,* Cluj-Napoca, 2001, p. 160.

Anul /luna	1875–1884	1885–1894	1895–1904	1905–1911	Total	%
Octombrie	16	9	16	11	52	15,71
Noiembrie	19	28	29	34	110	33,23
Decembrie	4	5	9	1	19	5,74
Total	78	83	91	79	331	

Din preferințele localnicilor nu au lipsit lunile februarie cu 64 căsătorii – 19,34%, octombrie cu 52 – 15,71% şi ianuarie cu 41 – 12,36%. Luna martie a fost evitată în totalitate, spre deosebire de celelalte comune, indiferent de forma de relief predominantă sau de climă. Dacă în Postul Paştelui au fost respectate în totalitate canoanele bisericeşti privind căsătoria, nu acelaşi lucru se poate spune despre luna decembrie cu cele 19 căsătorii – 5,74%. În cazul lunii august, absența mariajelor este rezultatul interferării postului Sfintei Marii cu calendarul activităților agricole, în aşteptarea strângerii recoltelor. Un număr foarte mic de căsătorii constatăm în aprilie – 2 (0,60%), iulie – 7 (2,11%) şi mai – 11 (3.32%).

Vârsta medie la prima căsătorie pentru bărbați a fost de 23,8 ani, iar pentru femei 19,2 ani. Diferențele de vârstă avantajează bărbații, ale căror soții sunt în frecvente cazuri mai tinere cu cel puțin un deceniu decât soții lor. Din registrele de căsătorii ne-au atras atenția Cercel Tudose (38 ani) şi Sanda Damieanu (29 ani); Carabulea Nicolae (30 ani) şi Preda Maria (18 ani); Nicolae Stoenescu (34 ani) şi Sabina Drocu (19 ani); Dumitrescu Ianoşu (37 ani) şi Pârvulescu Salomia (17 ani)[20]. Decesul şi mai rar divorțul au fost urmate de încheierea unei noi căsătorii, din motive menționate deja pentru localitățile Polovragi şi Cărpiniş. Astfel, din cele 28 recăsătorii, 16 au angajat bărbați văduvi şi femei aflate la prima căsătorie, 7 între femei văduve şi bărbați necăsătoriți, 5 între parteneri văduvi. Pentru bărbații recăsătoriți, vârsta medie a fost de 40,3 ani, iar pentru femeile aflate la a doua experiență conjugală de 31 de ani şi jumătate. Perspectiva recăsătoriei a avantajat femeile tinere, cu mai puține obligații generate de viața matrimonială anterioară.

Dimensiunile demografice ale aşezării au fost amplificate de practicarea căsătoriilor exogame, atât de către bărbați, cât şi de femei. Respectarea interdicțiilor privind mariajele între rude şi motivațiile economico-sociale şi-au spus cuvântul în ceea ce priveşte atragerea viitorilor parteneri din arealul învecinat. Din cele 331 căsătorii, 211 au fost endogame şi 120 exogame (36,25%). Dintre acestea, 75 s-au realizat cu femei din alte aşezări şi 45 cu bărbați naturalizați în Cloşani. În ceea ce priveşte femeile, distribuția proveniență lor este următoarea: Orzeşti – 38, Costeni – 4, Glogova – 3, Negoeşti – 7, Baia de Aramă – 3, Bala de Jos – 1, Ponoarele – 4, Rătezu – 1, Mărăşeşti – 2, Pocruia – 6, Tismana – 1, Topeşti – 2, Arăpeşti – 2 şi Răşinari (Sibiu) – 1. Bărbații, atraşi probabil de zestrea tinerelor,

[20] S.J.A.N.G., *Colecția Registre de Stare Civilă Comuna Cloşani.*

sunt originari din: Orzeşti – 7, Costeni – 3, Glogova – 2, Negoeşti – 3, Baia de Aramă – 1, Bala de Jos – 3, Ponoarele – 2, Mărăşeşti – 6, Cătunele – 1, Pocruia – 9, Tismana – 3, Topeşti – 2, Padeş – 1, Bâlteni – 1, Craiova – 1. Exogamia revigora, prin stabilirea legăturilor şi schimburilor cu alte aşezări, comunitățile tradiționale puternic circumscrise practicilor endogame[21].

Arhiva comunei Topeşti (Gorj) ne oferă o imagine mult mai concludentă despre secvențele ciclului de viață familială, începând cu căsătoria, doar anul 1875 vitregind perioada 1859–1894 de aspectele cantitative ale studiului demografic. Din totalul de 418 evenimente maritale, cele mai multe caracterizează deceniul 1876–1885, reculul dintre anii 1886–1894 fiind de înțeles datorită intervalului de nouă ani. Cele mai multe dintre căsătorii au fost înregistrate în anul 1883 – 25, de cinci ori mai multe decât în anul anterior. Întreaga mişcare naturală a populației, inclusiv naşterile şi decesele din anii şi deceniile premergătoare unor astfel de decalaje, intervine pentru a echilibra evenimentele demografice ale comunității. Tabelul nr. 4, rezultat al prelucrării nenominative a numărului de căsătorii pentru fiecare an în parte şi ulterior pe intervale cronologice de cel puțin cinci ani, ne oferă în acelaşi timp repartiția acestora pe luni calendaristice, în funcție de motivațiile localnicilor. Asumarea obligațiilor matrimoniale s-a realizat de către bărbați în jurul vârstei de 23,2 ani şi de către femei la 19,4 ani, cu similitudini în comunitățile rurale menționate anterior.

Tabelul nr. 4 Evoluția căsătoriilor în Topeşti între anii 1859–1894

Anul	**1859–1865**	**1866–1875**	**1876–1885**	**1886–1894**	**Total**	**%**
Ianuarie	16	15	21	14	66	15,79
Februarie	9	26	14	19	68	16,27
Martie	2	0	0	0	2	0,48
Aprilie	0	1	3	2	6	1,44
Mai	1	9	5	9	24	5,74
Iunie	4	5	3	2	14	3,35
Iulie	0	1	5	2	8	1,91
August	0	1	2	0	3	0,72
Septembrie	2	4	2	1	9	2,15
Octombrie	8	13	7	10	38	9,09
Noiembrie	32	34	47	30	143	34,21
Decembrie	7	3	20	8	38	9,09
Total	81	112	129	96	418	
%	19,38	26,79	30,86	22,97		

Luna noiembrie cu 143 căsătorii (32,21%) este urmată la mare distanță de lunile de iarnă – februarie cu 68 (16,27%) şi ianuarie 66 (15,79%), octombrie şi

[21] Petru Iluț, *Sociopsihologia şi antropologia familiei,* Iaşi, 2005, p. 85.

decembrie fiecare cu 38 (9,09%). Strângerea recoltei din câmp şi din grădini precede în această aşezare premontană căsătoria laică şi religioasă, pentru a se profita din plin de timpul încă favorabil unor evenimente care antrenau o mare parte a colectivității, înainte de venirea iernii şi de intrarea în postul Crăciunului. Dintre evenimentele majore ale vieții, căsătoria antrena în general întreaga colectivitate, pentru a marca prin ritualuri şi practici religioase, acte cu specific economic, importanța constituirii noii familii.

Ca ceremonial de trecere, întreaga desfăşurare a obiceiurilor specifice căsătoriei cuprindea trei etape principale: logodna, nunta, obiceiurile de după nuntă şi eventual intervalul până la naşterea primului copil. Organizată pe durata a trei zile în județele Olteniei şi culminând cu ziua de duminică, nunta se derula ca un scenariu, cu respectarea tuturor secvențelor, cu o simbolistică menită să asigure trăinicia noului cuplu. Chemarea, fedeleşul, aducerea bradului la casa miresei, jocul bradului, bărbieritul ginerelui, adusul apei, punerea betelei (voalului), venirea mirelui cu alai la casa miresei, colăcăriile, punerea salbei, iertăciunea, încărcatul zestrei, vădrăritul, plecarea la cununie, cununia, întoarcerea cu alai de la biserică, masa mare (ospățul), darurile, hora miresei, luarea betelei şi zorile sunt descrise pe larg în studiile etnografice[22].

Clima mai blândă, cu puternice influențe mediteraneene, a favorizat celebrarea evenimentului matrimonial la sfârşitul toamnei, comparativ cu Polovragi şi Cărpiniş. Luna decembrie, cel mai târziu până la 15 ale lunii, nu a fost exclusă din calendarul matrimonial, ca urmare a mentalităților rurale în plină transformare, în dezacord cu atitudinea bisericii. Mai puțin au contat în temporalitatea căsătoriei lunile martie – 2 (0,48%), august – 3 (0,72%), aprilie – 6 (1,44%) şi iulie – 8 (1,91%), din rațiuni pragmatice şi religioase expuse în cazul comunelor Polovragi şi Cărpiniş.

Din cotidian nu lipseşte fenomenul recăsătoriei, datorită „veduviei prin deces" şi în foarte puține cazuri „veduviei prin divorț". Astfel, din cele 45 recăsătorii – 10,76% din totalul căsătoriilor, 8 au avut loc între văduvi (1,91%), palingamia fiind favorabilă bărbaților văduvi cu femei la prima căsătorie – 22 (5,26%), 11 având ca protagonişti femei văduve şi bărbați la prima experiență conjugală (2,63%). Vârsta medie a bărbatului recăsătorit este de 39,7 ani, iar pentru femeie de 30,8 ani. Diferențele de vârstă sunt considerabile, fără a ne mai surprinde cazurile în care decalajul de vârstă este situat între 10–12 ani. Chiar şi fără a nominaliza actorii acestor căsnicii, menționăm câteva exemple mai rar întâlnite în celelalte aşezări: 47 ani (soțul) – 22 (soția), 41–25, 51–30, 58–30, 32–18, 39–19, 48–20, ceea ce ne face să credem în existența unui număr redus de bărbați disponibili pentru căsătorie.

---

[22] Elena Sevastos, *Nunta la români,* Bucureşti, 1890, *passim;* Simeon Florea Marian, *Nunta la români,* Bucureşti, 2008; M. Pop, *op. cit.,* p. 157–177.

Fără îndoială, în lumea satului românesc era preferată căsătoria unei tinere cu un bărbat trecut cu mult peste prima tinerețe statutului de fată bătrână, „piatră în casă" pentru părinți sau povară pentru frați. Un caz aparte am întâlnit în anul 1871, Ion Popescu de 18 ani, fiu de preot, aflat la prima căsătorie cu o femeie mult mai în vârstă decât el – 32 ani, Brânduşa Muscu la a doua căsătorie[23]. În balanță credem că a atârnat greu averea femeii, pentru ca familia tânărului să depăşească prejudecățile legate de vârstă şi de văduvia viitoarei neveste.

Recăsătoria în cazul „veduvilor" prin deces sau divorț urmată de naşterea „unui nou rând de copii" a creat o imagine contradictorie, preponderent negativă, în ochii străinilor. Consulul General al Belgiei în România în 1866, relata pe larg despre modul de a fi al românilor în viața cotidiană: „... familia nu există în România. Posibilitatea divorțului slăbeşte toate legăturile şi face din căsătorie doar un concubinaj de mai scurtă sau mai lungă durată. Mai ales în Moldova această plagă s-a întins într-atât încât în aproape fiecare căsnicie există copii din diferite căsătorii, bărbați şi femei pe care întâmplarea i-a adunat, pe care o altă întâmplare îi desparte. Educația maternă nu este posibilă acolo unde nu există o mamă. Crescuți în absența acestui sentiment divin, copiii nu aduc cu ei în societate decât un trist scepticism, a cărui consecință imediată este o relaxare înfricoşătoare a moravurilor"[24]. Elementele de alteritate, prezente în fragmentul de raport consular, exprimă diferențele de civilizație între societatea belgiană, catolică, model instituțional pentru România şi lumea românească pentru care modernitatea este mai mult un concept al elitelor decât o realitate.

Arealul căsătoriilor a depăşit vatra comunității, prin practicarea căsătoriilor exogame. Mult mai restrânsă decât endogamia, exogamia însumează 47 mariaje – 11,24%, în primul rând prin includerea satelor învecinate în sistemul relațiilor familiale. În societatea modernă sistemul relațiilor familiale este destul de restrâns şi precis circumscris, însă e completat de relațiile de prietenie, profesionale şi de putere[25]. Cu excepția unui bărbat stabilit prin căsătorie în Topeşti, în 46 de cazuri studiate femeia provine din afara comunității şi îşi urmează soțul în satul de baştină. Miresele proveneau din Tismana – 21, Peştişani – 8, Godineşti – 7, Pocruia – 6, Prigoria 1, Roşia – 1, Zorleşti – 1, Runcu – 1.

În Logreşti – Moşneni (Gorj), refacerea dinamicii căsătoriilor între anii 1859–1906 este afectată de inexistența anului 1875, din întreaga mişcare naturală a populației din comună. În aceste condiții, numărul căsătoriilor se ridică la 339, cele mai multe – 88 în deceniul 1887 – 1896, aşa cum se poate constata din tabelul nr. 5.

---

[23] S.J.A.N.G., *Registre de Stare Civilă Comuna Topeşti*, Dosarul nr. 99/1871, f. 25.

[24] Daniel Barbu, „Etica ortodoxă şi <spiritul> românesc", în Daniel Barbu (coord.), *Firea românilor,* ediția a II-a, Bucureşti, 2004, p. 96.

[25] Nicu Gavriluță, *Antropologie socială şi culturală,* Iaşi, 2009, p. 155.

Tabelul nr. 5 Evoluția căsătoriilor în Logreşti – Moşneni între anii 1859–1906

Anul / luna	1859–1865	1866–1876	1877–1886	1887–1896	1897–1906	Total	%
Ianuarie	12	43	22	20	12	109	32,15
Februarie	13	8	26	20	20	87	25,66
Martie	0	0	0	10	2	12	3,54
Aprilie	3	0	2	3	0	8	2,36
Mai	1	1	2	0	3	7	2,06
Iunie	0	1	1	1	5	8	2,36
Iulie	4	0	0	1	2	7	2,06
August	0	0	1	0	0	1	0,29
Septembrie	0	0	0	3	6	9	2,65
Octombrie	0	1	7	7	6	21	6,19
Noiembrie	7	9	13	11	8	48	14,16
Decembrie	2	1	4	6	9	22	6,49
Total	42	64	78	82	73	339	
Procente%	12,39	18,88	23,01	24,19	21,53		

Lunile de iarnă, ianuarie – 109 (32,15%) şi februarie cu 87 (25,66%) au fost considerate ideale pentru întemeierea unor noi familii, noiembrie înregistrând numai 48 căsătorii (14,16%), de unde deducem faptul că toamna târzie nu oferă suficient timp pentru organizarea acestui eveniment, considerat şi astăzi mult mai mult decât un contract civil finalizat în prezența ofițerului stării civile. Decembrie devansează prin cele 22 (6,49%) căsătorii luna octombrie cu 21 (6,19%), Postul Crăciunului reprezentând un impediment mai uşor de trecut decât timpul alocat strângerii recoltei de toamnă. Deşi până în 1887 tabelul nu ne înfățişează nicio căsătorie în luna martie, cele 12 mariaje până în 1906 (3,54%) plasează luna martie înaintea lunilor aprilie, mai, iunie, iulie, august şi septembrie. Ultima lună din an în calendarul căsătoriilor este august, cu numai o căsătorie (0,29%) înregistrată în anul 1877. În cazul protogamiei, diferența de vârstă dintre bărbați şi femei a fost de circa 2 ani şi câteva luni – 23,09 ani la bărbați şi 20,72 ani la femei.

Pentru Ernest Bernea, calendarul organizează timpul țăranului român nu numai în sens material, ci şi spiritual prin faptul că unitățile de ritm ale acestuia reprezintă punctul de reper al întregii sale ființe[26]. Criteriile de orientare temporală din această comună de deal le regăsim, cu particularitățile de rigoare în toate comunitățile investigate, viața cotidiană oscilând între aceleaşi repere valorice, laice şi religioase. Sentimentul credinței tinde să se manifeste mult mai profund, să depăşească ceea ce este în mod riguros impus de Biserică printr-o multitudine de interdicții.

Protogamia este cel mai frecvent întâlnită, fără a exclude fenomenul

[26] Ernest Bernea, *Trilogie sociologică,* Cluj-Napoca, 2004, p. 345.

recăsătoriei, cu puternice implicații sociale asupra întregii comunități. Statistica indică 27 recăsătorii dintre care numai 6 între văduvi, 12 între bărbații văduvi şi tinere, 9 între bărbați necăsătoriți şi femei văduve, cele mai multe foarte tinere. Vârsta medie a celor recăsătoriți este de 38,4 ani pentru bărbați şi de 29,2 ani pentru femei. Preferința bărbaților văduvi pentru femeile mult mai tinere se manifestă şi în satele componente ale comunei Logreşti – Moşneni, tinere care acceptă aceste aranjamente din diferite considerente pragmatice între care dragostea pare imposibil de acceptat. Dumitru Vlăduț Ionică de 54 de ani şi Maria Ion Radu Ciocan – 23 ani[27]; Sandu D. Ceocea (48 ani) şi Ilinca Militaru (22 ani)[28]; George Ilinca (38 ani) şi Ilinca Nicolae Ghindă (17)[29] sunt protagoniştii strategiilor matrimoniale derulate pentru bunul mers al familiilor de proveniență, care sfidează vârsta şi aşteptările individului într-o ordine parcă prestabilită. Deşi mai puțin întâlnite, există şi cazuri în care biologic femeia este mult mai în vârstă decât soțul: Dumitru Neagu (28 ani) şi Ilinca Tasăcea (43 ani)[30], Ion Preotu Radu (21 ani) şi Anastasia Constantin Andrei (27 ani)[31].

Exogamia este demonstrată de cele 80 (23,6%) căsătorii cu femei din alte sate aparținând județelor Gorj şi Vâlcea, cele mai multe dintre ele uşor accesibile prin trecerea dealurilor pentru cultivarea proprietăților, frecventarea târgurilor şi vizitarea rudelor. Perimetrul căsătoriilor exogame a inclus satele: Scrada – 19, Seaca – 12, Logreşti Birnici – 7, Pojaru de Sus – 6, Piscoiu – 6, Pojaru de Jos –5, Tândăleşti – 4, Berleşti – 2, Grădiştea – 2, Obislav – 2, Colțeşti – 2, Popeştii de Sus – 2, Frumuşei – 1, Alimpeşti – 1, Licurici – 1, Sineşti – 1, Gâlceşti – 1, Căpreni – 1, Hurezani – 1, Ioneşti – 1, Busuioci –1.

În lumea urbană, mult mai dinamică în ceea ce priveşte prefacerile economice şi structura socio-profesională a populației, cu o mai mare mobilitate demografică, numărul căsătoriilor sporeşte substanțial până la începutul secolului XX. Tabelul nr. 6 reprezintă statistica mariajelor şi distribuția acestora pe luni între anii 1859–1905, în Târgu-Jiu, comună urbană reşedință a județului Gorj. Perioada cercetată ne-a permis parțial interpretarea acestui eveniment demografic pe decenii.

Tabelul nr. 6 Evoluția căsătoriilor în Târgu-Jiu între anii 1859–1905

Anul / Luna	**1859–1865**	**1866–1875**	**1876–1885**	**1886–1895**	**1896–1905**	**Total**	**%**
Ianuarie	43	40	68	45	56	252	18,69
Februarie	45	60	62	49	57	273	20,25
Martie	0	10	7	2	7	26	1,93

[27] SJANG, *Colecția Registre de Stare Civilă Comuna Logreşti Moşneni*, Dosarul nr. 105/1896, f. 15.
[28] *Ibidem,* Dosarul nr. 109/1890, f. 7.
[29] *Ibidem,* Dosarul nr. 107/1888, f. 23.
[30] *Ibidem,* Dosarul nr. 101/1883, f. 27.
[31] *Ibidem,* Dosarul nr. 107/1888, f. 27.

Anul / Luna	1859–1865	1866–1875	1876–1885	1886–1895	1896–1905	Total	%
Aprilie	5	14	16	6	18	59	4,38
Mai	10	21	21	20	22	94	6,97
Iunie	7	4	13	13	28	65	4,82
Iulie	8	17	16	20	31	92	6,82
August	9	19	16	26	28	98	7,27
Septembrie	6	11	8	19	24	68	5,04
Octombrie	7	13	12	23	38	93	6,90
Noiembrie	13	28	30	46	50	167	12,39
Decembrie	0	14	21	12	14	61	4,53
Total	153	251	290	281	373	1348	
Procente%	11,35	18,62	21,51	20,85	27,67		

Creşterea populației oraşului, surprinsă de recensămintele din 1899 şi 1912 comparativ cu recenzarea din 1859/1860, s-a repercutat printr-o creştere adecvată a numărului de căsătorii, de la 153 în intervalul 1859–1865 la 373 în intervalul 1896–1905. Anul 1865 ridică semne de întrebare pentru toate cele trei evenimente gestionate de preoți, prin faptul că apar prea puține căsătorii înregistrate – 4, prin raportare la anii 1864 – 16, 1863 – 23, 1862 – 40, 1861 – 19, 1860 – 34, 1859 – 19. Clerul, căruia statul modern i-a retras dreptul de a celebra şi înregistra căsătoria, nu a mai avut aceeaşi motivație în păstrarea registrelor parohiale de stare civilă. Un uşor declin este vizibil în deceniul 1886–1895, cu 281 căsătorii față de 290 în intervalul 1876–1885. Cea mai mare creştere, exprimată în cifre brute, s-a manifestat între 1896–1905 de la 281 la 273 cupluri legal constituite. Din această ultimă subdiviziune cronologică, cele mai puține căsătorii au avut loc în 1900, anul de vârf fiind 1903, cu 61 căsătorii, neegalat de niciun alt an după 1859. Fără îndoială, fenomenul migrației, anii stabili din punct de vedere economic, starea de sănătate a populației au influențat pozitiv creşterea cantitativă a factorului demografic şi amplificarea potențialului matrimonial.

Analizate pe luni ale anului, totalul de 1348 căsătorii este distribuit inegal, cu mari diferențe între lunile februarie cu 273 (20,25%), ianuarie cu 252 (18,69%) şi martie cu 26 (1,93%). Luna noiembrie se clasează pe locul trei între lunile anului cu 167 (12,39%) urmată de mai cu 94 (6,97%) şi octombrie cu 93 (6,90%). Deşi există atât asemănări cât şi deosebiri cu aşezările rurale prezentate anterior, atitudinea față de momentul căsătoriei se înscrie în aceeaşi evoluție, de pendulare între calendarul ocupațional şi cel religios, între timpul profan şi timpul sacru. În condițiile în care un segment important al populației urbane este format din agricultori, este explicabilă planificarea căsătoriei în februarie, ianuarie şi noiembrie, luni degajate de activitățile agrare, între care se interpune luna decembrie cu 61 căsătorii (4,53%), uşor devansată de septembrie cu 68 (5,04%).

Lunile decembrie şi martie, ambele cu posturi lungi sunt mai puțin motivate de respectarea preceptelor ecleziastice şi mai mult de timpul alocat muncilor de primăvară şi activităților gospodăreşti în general. Luna august este mult mai bine reprezentată de cele 98 căsătorii (7,27%) comparativ cu Polovragi, Cărpiniş şi Topeşti. Din tabel se poate cu uşurință observa faptul că între anii 1859–1865 nu a fost oficiată nicio căsătorie în lunile martie şi decembrie, fapt irepetabil după 1866, autoritatea bisericii repliindu-se în sfera spirituală după pierderea atribuțiilor administrative şi a controlului sporit asupra individului de la naştere până la moarte.

În general, locuitorii oraşului s-au căsătorit la vârste apropiate celor din aşezările rurale, pentru a intra în normalitatea vieții biologice şi sociale, la circa 23,65 ani bărbații şi 19,94 ani femeile. Diferențele de vârstă între viitorii soți, de multe ori „măsurate" în decenii, nu reprezintă un impediment pentru constituirea cuplului marital. În frecvente cazuri, vârsta bărbatului devansează cu mult vârsta femeii. Din Actul de căsătorie numărul 19/1901, aflăm că Alexandru Caribolu de 33 de ani, magistrat de profesie, se căsătoreşte cu Amelia Popescu de 18 ani. Fără îndoială, faptul că ginerele şi socrul exercită aceeaşi meserie contribuie la aranjarea căsătoriei în cadrul breslei. Florea Preda Micuți de 42 ani, fierar, are aproape vârsta soacrei sale, Ioana Ciucur – 43 ani, în momentul pecetluirii căsătoriei cu fiica sa Rucsanda de 17 ani, al cărei tată practică fierăria în aceeaşi urbe[32]. Originar din comuna Pociovalişte – Plasa Novaci, cu părinții defuncți, Gheorghe Vasile Negrea în etate de 35 ani, ia în căsătorie o tânără de 17 ani, Maria Nănău, a cărei mamă Paraschiva are vârsta viitorului ginere.

Recăsătoria a fost practicată până la vârste înaintate, 122 de noi familii – 9% fiind anticipate de deces şi divorț. În 29 dintre cupluri ambii soți au mai fost căsătoriți, în timp ce pentru 51 doar bărbatul a trăit drama morții soției sau experiența nefericită a despărțirii în tribunal, 44 femei fiind la a doua şi a treia căsătorie cu bărbați necăsătoriți. Vârsta medie a celor implicați într-o nouă căsnicie a fost de 44,5 ani pentru bărbați şi de 38,5 pentru femei. În intervalul cronologic cercetat, cele mai multe au avut loc în 1885 – 12, 1884 – 10, 1888 – 9, 1902 – 9, 1887 – 8 şi numai una în 1866. Diferențele mari de vârstă între soț şi soție au existat şi în lumea urbană, nu numai în comunitățile rurale.

Decesul unuia dintre soți, ca şi divorțul, îndeamnă la o nouă experiență conjugală, din motive economice şi sociale, de teama singurătății sau pur şi simplu din dragoste. Alecsandru Grigorescu, funcționar poştal, văduv, 32 ani, îşi reface viața în 1900 alături de Ioana Mititelu, divorțată, în etate de 44 de ani[33]. Nicolae Albeanu, agricultor, este în acelaşi an numai cu 9 ani mai tânăr decât soția sa, Dumitra Păvăloiu, la cei 40 ani având experiența nefericită a unui divorț. Trecut

[32] *Ibidem,* Dosaru19/1901, Actul nr. 30, f. 48.
[33] *Ibidem,* Dosarul nr. 6/1900, Actul nr. 19, f. 73.

de prima tinerețe, văduv, Ion Bărbulescu păşeşte într-o nouă căsătorie, fără a fi deranjat de faptul că viitoarea soție, Zoe Constantinescu, profesoară născută în Bucureşti, la cei 22 ani ar putea să-i fie fiică[34]. Un caz inedit este al lui Matei Ion Rădulescu, care se plânge Prefectului Județului Gorj de faptul că dorința sa de a lua în căsătorie o anume Stana aflată în casa lui Constantin Piscureanu „să o ducă acasă, pentru a se îngriji de el şi de casă fiind singur şi sărac fără niciun ajutor" a întâmpinat rezistența acestui domn care o ține servitoare cu forța şi îi plăteşte leafa când vrea dânsul[35].

Văduv pentru a doua oară, Gheorghe Iancu nu se lasă copleşit de durere la cei 60 de ani, găsindu-şi alinarea alături de Ilinca Ion, văduvă la 45 de ani. Dispariția prematură a partenerului de viață este consecința unei sănătăți precare, măcinată de boli, epuizare fizică, naşteri repetate în cazul femeii. Primarul urbei, Ilie Constantin Mongescu la 54 de ani, văduv pentru a doua oară, va trece peste suferințele provocate de decesul celor două soții alături de Ecaterina Cornoiu, la fel de încercată la cei 32 ani, ca urmare a statutului nedorit de văduvă pentru a doua oară[36]. Vârsta înaintată, rar întâlnită în comunitatea târgujiană puternic ancorată în Vechiul Regim demografic, nu descurajează protagoniştii unei relații maritale.

Departe de a fi o practică specifică etnicilor români, unirea destinelor între bărbat şi femeie trecând peste diferențele majore de vârstă este întâlnită în epocă la mulți dintre locuitorii oraşului de altă etnie, stabiliți din considerente economice în Târgu-Jiu. Potrivit Actului de căsătorie, Anastasie Safacopolos, cofetar grec originar din Ianina, 42 de ani, consimte la întemeierea unei familii alături de Ghisela Bruszt de naționalitate ungară, născută în comuna urbană Maros-Vasarhely (oraşul Târgu Mureş) din Transilvania, de profesie menajeră şi mai tânără cu 20 de ani[37].

Ca un amănunt deloc lipsit de importanță, eroarea strecurată în ceea ce priveşte vârsta bărbatului în actul de căsătorie – 51 ani, a fost rectificată prin proces-verbal în fila următoare la 42 ani. Astfel de erori prezente în registrele de stare civilă, comise de ofițerul stării civile, se explică şi prin faptul că procedura încheierii unei căsătorii este extrem de anevoioasă ca urmare a actelor solicitate. Actele de naştere sunt în frecvente cazuri solicitate înainte de întemeierea unei noi familii, anul naşterii nefiind cu exactitate cunoscut, aşa cum reiese din cererile adresate Primăriei sau răspunsurile formulate de către funcționarii acestei instituții.

Mihail Gotfrid, german evanghelic, sătul de văduvie la cei 74 ani, îşi întemeiază o nouă familie alături de Sofia Madociu, ea însăşi văduvă la 57 ani, catolică, originară din Austro-Ungaria. Fără îndoială, tinerele trecute de 18 ani, orfane de

[34] *Ibidem*, Dosarul nr. 353/1888, Actul nr. 1, f. 73.
[35] Idem, *Fond Primăria Târgu-Jiu*, Dosarul nr. 1/1885, f. 25.
[36] *Ibidem*, Dosarul nr. 363/1890, Actul nr. 7, f. 21.
[37] Anthony Giddens, *Sociologie,* Bucureşti, 2001, f. 35.

tată, sub influența mamei şi la îndemnul rudelor, îşi doresc să intre „în rândul lumii" pentru a evita statutul nedorit de „fată bătrână" şi a avea asigurate existența cotidiană.

Din peisajul matrimonial nu lipsesc căsătoriile mixte, din perspectivă etnică şi confesională. Târgu-Jiul şi Râmnicu-Vâlcea, aflate în vecinătatea Transilvaniei, au cunoscut la sfârşitul secolului al XIX-lea un puternic aflux de emigranți din provinciile Austro-Ungariei, Italia, Germania, statele balcanice, motivația economică fiind elementul dominant al naturalizării lor sau al unei prezențe vremelnice. Publicațiunile de căsătorie pentru persoanele de alte rituri, cu excepția israeliților, urmau să se facă în ziua de duminică, ca şi la ortodocşi, la uşa bisericii cultului[38]. După confesiune, în Târgu-Jiu, între anii 1859–1905 au fost realizate 25 căsătorii între ortodocşi şi catolici, 2 între ortodocşi şi protestanți, 1 între greco-catolici şi ortodocşi, 25 între catolici, 7 între catolici şi protestanți, 8 între protestanți, 3 între greco-catolici şi catolici şi 9 între mozaici.

Cizmar catolic, originar din Nagy Eniod, Austro-Ungaria, în vârstă de 24 ani, Chrizboi Josef s-a căsătorit în anul 1892 cu Maria Dănăricu în etate de 21 ani, de confesiune ortodoxă[39]. De profesie institutor şi de confesiune ortodoxă, Nicolae Todie în vârstă de 38 ani, născut în Mediaş, Transilvania, a depăşit barierele confesionale, prin acceptarea ca soție a Herminei Brozovska, pedagogă catolică născută la Viena, în etate de 28 ani[40]. Deşi căsătoriți în 1870, Elisabeta Ionescu Cojocaru de 25 ani şi inginerul de origine franceză Josef Montrelu (30 ani), s-au stabilit în Franța sau în alt oraş din România, deoarece nu figurează în registrele de stare civilă ale Primăriei niciun copil al celor doi soți. Catolicii Rudolf Miler (25 ani), ceasornicar şi Elena Strupp (19 ani) născută în Timişoara[41], Josef Gellner (29 ani), cizmar catolic de naționalitate Austro-Ungară şi Maria Agnes Ladislau (17 ani), născută în Steierdorf (Austro-Ungaria)[42], au dus la îndeplinire intențiile matrimoniale în anul 1893.

Prezența lucrătorilor italieni în România mai ales după 1866 nu trebuie privită ca un caz singular, ci integrat amplului fenomen al emigrației italiene, determinat de frecvente crize agrare şi economice mai ales în zonele sărace ale peninsulei[43]. Deşi cifrele sunt considerate relative, prezența acestora este în continuă creştere până la primul război mondial. În 1871 numărul acestora se ridica la 830, în 1881 – 1762, 1891 – 5300, 1901 – 8841, 1911 – 6000, pentru ca în 1927 numă-

[38] Idem, *Fond Primăria Comunei Topeşti – Gorj,* Dosarul nr. 26/1866 – *Corespondență referitoare la actele de stare civilă,* f. 5.

[39] S.J.A.N.G., *Fond Colecția Registre Stare Civilă,* Dosarul nr. 373/1892.

[40] *Ibidem,* Dosarul nr. 229/1867, f. 1.

[41] *Ibidem,* Dosarul nr. 738/1893, f 28.

[42] *Ibidem,* f.21

[43] Alina Dorojan, „Prezențe şi contribuții ale lucrătorilor italieni în epoca modernizării României (1850–1918)", în *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, vol. V, ed. Ion Bulei, Alin Ciupală, Bucureşti, 2008, p. 215–216.

rul lor să crească până la 12246[44]. Emigrația sezonieră este specifică intervalului cuprins între lunile martie – aprilie şi noiembrie, în strânsă legătură cu meseriile practicate: zidari, pietrari, cioplitori de piatră, tăietori de lemne, de multe ori fără contract de muncă şi la cheremul patronilor care uitau promisiunile verbale în momentul tocmirii simbriei şi volumului de muncă.

De regulă, italienii prezenți în cele două reşedințe de județ menționate anterior se căsătoresc în plină maturitate, poate şi pentru faptul că țelul lor îl reprezintă realizarea unei minime siguranțe materiale. În actualul stadiu al cercetării nu ne permitem să afirmăm în ce măsură familiile nou constituite au rămas până la sfârşitul vieții pe meleaguri româneşti. Rata crescută a mobilității a fost strâns legată de persoanele singure, comparativ cu familiile orientate spre emigrația definitivă, cu contribuții la creşterea sporului demografic[45]. Merluzzi Natale de 36 ani, zidar născut în Italia, s-a căsătorit în 1901 cu mai tânăra Roma Frantz de numai 23 de ani, catolică, născută în comuna Moggio din districtul Udine, Italia.

În acelaşi an, Anton Vitus Höber, tâmplar născut în Turnu Severin, în etate de 34 de ani forma un cuplu legitim cu Caterina Cicoli de 26 ani originară din localitatea Bresci, Italia. Pentru meşteşugari şi micii comercianți, servitoarele erau considerate o partidă bună pentru căsătorie, dota constituită din salariul propriu, deprinderile specifice vieții domestice şi comportamentul dobândit în casele stăpânilor fiind foarte apreciate[46]. În februarie 1876, Stan Goga din Târgu-Jiu se căsătoreşte cu Fani Tomas Gabriel, catolică originară din Arad, menajul celor doi fiind însă curmat la cererea soțului prin sentința Tribunalului Gorj nr. 338/1891[47].

Calendarul religios cu perioadele de post incompatibile cu actul marital, ca şi desfăşurarea muncilor agricole, ne indică preferința românilor pentru căsătorie în lunile februarie şi octombrie, comparativ cu martie, aprilie şi decembrie cu cele mai puține căsătorii. În multe zone ale României, specialiştii în etnografie au identificat şi analizat practicile religioase şi obiceiurile laice menite să impulsioneze intrarea tinerilor în sfânta taină a cununiei. În ziua de Bobotează, la vale sau la râu, preotul împrăştia cu busuiocul peținitorii în toate părțile, pentru a merge feciorii pe la fete, să le vadă şi să le ceară în căsătorie[48]. Cu busuiocul primit de la preot în Ajunul Bobotezei, fetele de măritat dormeau cu el sub cap pentru a-şi visa sortitul[49].

La rândul lor, zilele săptămânii sunt considerate faste şi nefaste sub influența mentalităților populare şi a interdicțiilor întreținute cu grijă de către Biserică. Astfel, vinerea este ocolită din cauza asocierii cu răstignirea lui Isus Hristos,

---

[44] *Ibidem,* p.228.
[45] Franz Caestecker, „Emigrantul", în *Omul secolului al XIX-lea*, p. 214.
[46] Gunilla Fiedericke Budde, „Menajera", în *Omul secolului al XIX–lea*, p. 150.
[47] SJANG, *Fond Colecția Registre de Stare Civilă T*ârgu-Jiu, Dosarul nr. 283/1876, f. 15.
[48] Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român,* Bucureşti, 2001, p. 41.
[49] Alexandru Ştefulescu, *Polovragii,* Editura Casei Bisericii, 1906, p. 16.

sâmbăta preceda ziua Domnului – duminica, miercurea era zi de post, primele două zile ale săptămânii, lunea şi marțea fiind cele mai agreate pentru căsătorie[50].

Deşi biserica a pierdut teren în competiția sa cu statul, ea a continuat să vegheze asupra moravurilor, semnalând orice abatere de la preceptele creştine. Într-o scrisoare adresată Primăriei de către Protopopul Ştefan Nicolăescu, în august 1869 se preciza faptul că Legea Civilă nu e în armonie cu cea bisericească, invocând articolul 22 din Constituție care „sună simplu şi curat: benedicțiunea Bisericii va fi obligatorie, afară de cazurile ce se vor prevedea prin anume lege". Sub semnătură, preoții erau obligați să solicite actul căsătoriei civile pentru intrarea în „legiuită nuntă", să constate dacă între persoanele învoite există sau nu legătură de rudenie din cele „poprite de sfintele canoane şi arătate anume în manualul extrasu din Pravila bisericească", prezența obligatorie a cinci martori din localitatea de domiciliu a celor doi soți, obligativitatea actului de divorț şi a certificatului de văduv – dacă era cazul. Celebrarea cununiilor în timpul posturilor şi a celorlalte zile oprite de biserică se sancționa cu aducerea preoților în fața judecății bisericeşti.

Evreii sunt primii învinovățiți de ignorarea restricțiilor impuse în perioadele de post, reprezentanții Protoieriei Gorj solicitând implicarea administrației urbane în combaterea unor astfel de fenomene. În scrisoarea din 7 martie 1897, preotul paroh Sachelarie Popescu se plângea că „un zidan în mijlocul unei populațiuni ortodoxe şi face speculă rea, profitând de slăbiciunea nu numai a populațiunii dar şi a autorităților ... În Duminica I a sfântului post a deschis în stabilimentul Cambrinus bal mascat ceea ce până acum n-am văzut şi n-am auzit a fi în România ... Care baluri demoralizează cu desăvârşire tineretul"[51].

În epoca „necredinței moderniste", concubinajul este considerat de către Biserica Ortodoxă „buruiană adusă şi la noi de tineretul format la şcoalele apusului necredincios", pentru combaterea căruia clerul trebuie să coopereze cu administrația, cu corpul profesoral şi în acelaşi timp să-şi intensifice prezența în cadrul fiecărei comunități[52]. Din cei 555 „concubinari" depistați de biserică în județul Vâlcea, 150 s-au cununat în anul 1882, în Gorj din 217 au legitimat conviețuirea 113, comparativ cu statistica celorlalte județe ale Olteniei: Dolj – 179 de căsătoriți din 666, Mehedinți – 102 căsătoriți din 1633, Romanați – 235 din 488[53]. Totodată, vigilența preoților în ceea ce priveşte posibilele legături de rudenie între actorii vieții maritale, îşi spune cuvântul prin interzicerea căsătoriei religioase. În 1876, prin ordin al Protopopului se exprima dezacordul total pentru

[50] T. Nicoară, *op. cit.*, p. 160.

[51] S.J.A.N.G., *Fond Primăria Târgu-Jiu,* Dosarul nr. 16/1897, ff. 7–8.

[52] Preot Grigore Prejbeanu, *Gorjul bisericesc (1970–1900),* Tipografia Sfintei Episcopii Râmnicu-Vâlcea, 1936, p. 12–15.

[53] *Ibidem,* p. 32.

căsătoria între Alecu Viişoreanu şi Ana I. Mongescu, „aflați în grad de rudenie oprit de Pravilă”[54].

Între anii 1859–1865, în oraşul reşedință de județ Râmnicu-Vâlcea au fost oficiate de către preoți 59 cununii, distribuite cronologic neunitar: în 1859 – 10; 1860 – 20; 1861 – 9, 1862 – 14; 1863 – 0; 1864 – 3. Numărul mult mai mic al căsătoriilor, comparativ cu Târgu-Jiu în aceeaşi perioadă, ridică mai multe semne de întrebare în ceea ce priveşte păstrarea condicilor de cununie de către preoții parohiali, fără a omite conviețuirile nelegitime datorită taxelor practicate de către cler.

Pentru anii 1869, 1870 şi 1871, numărul căsătoriilor menționat în Opisul de pe prima foaie a Registrului de Stare civilă este mai mic decât conținutul actelor de căsătorie, semn al inconsecvenței funcționarilor abilitați cu această procedură birocratică. Din anul 1872 până în 1891, distribuția mariajelor a fost următoarea: 1872 – 6, 1873 – 27, 1874 – 23, 1875 – 20, 1876 – 32, 1877 – 30, 1878 – 36, 1879 – 36, 1880 – 16, 1881 – 38, 1882 – 9, 1883 – 31, 1884 – 29, 1885 – 19, 1886 – 38, 1887 – 22, 1888 – 31, 1889 – 35, 1890 – 43 şi 1891 – 39. Oficial, prin coroborarea condicilor parohiale cu registrele de căsătorii ale Primăriei, între anii 1859–1891 au fost perfectate 688 căsătorii, din care 639 între ortodocşi, 20 între catolici, 6 între catolici şi ortodocşi, 3 între protestanți şi catolici, 12 între mozaici, 8 între luterani.

Dacă în statele Europei occidentale trecerea la noul regim demografic în jurul anului 1800 a fost urmată de creşterea semnificativă a vârstei în momentul căsătoriei, în statele din spațiul mediteranean şi est-european vechile mentalități şi modul de viață tradițional au perpetuat căsătoria de la vârste adolescentine şi familia cu mulți copii până în perioada interbelică. În opinia lui Anthony Giddens, în statele apusene, cea mai răspândită familie este cea de tip nucleu, formată din părinți şi copii, caracterizată de legături emoționale puternice şi cu un grad sporit de intimitate, în timp ce în estul Europei şi în Asia încă funcționa în epocă familia lărgită, compusă din mai multe generații[55].

Lipsiți de suportul economic ca urmare a decesului unuia sau ambilor părinți, mulți minori sunt constrânşi de nevoile cotidiene să îşi asume la rândul lor obligații matrimoniale, mai ales din familiile numeroase. În august 1877, Ion Hurezeanu de 18 ani, funcționar născut în comuna Racovița, plaiul Horezu, județul Vâlcea, cu acordul mamei sale se căsătoreşte cu Polina Teodor orfană de tată[56]. Uneori aceste căsătorii, aranjate de părinții aflați în viață sau de tutori intră în disoluție în scurt timp, sentințele de divorț transcrise în registrele de căsătorii probând acest fapt. Andrei P. Ciulei, agricultor în vârstă de 18 ani, cu ambii părinți dece-

[54] *Ibidem,* p. 22.

[55] A. Giddens, *op. cit.*, p. 156.

[56] S.J.A.N.G., *Fond Registre de Stare Civilă Comuna Urbană Râmnicu-Vâlcea,* Dosarul nr. 288/1872, Actul nr. 9, f. 23.

dați, acceptă căsătoria cu Maria Urechescu de 14 ani şi 6 luni, menajeră, orfană de tată, dar divorțează în acelaşi an[57].

Diferențele de vârstă între bărbat şi femei, de 16–18 ani, denotă probabil perpetuarea unei practici maritale izvorâte din convingerea că bărbatul trebuie să fie capabil să-şi întrețină familia, iar femeia să fie aptă să aducă pe lume copii câți „o da Dumnezeu". Elena Dinulescu, copilă de 15 ani, copiază modelul oferit de propria mamă, Sevastița Dinulescu de 30 ani, mai tânără decât viitorul ginere, Pătru Drăgoi în etate de 34 ani, de profesie cizmar[58]. De altfel, vârsta înaintată a bărbatului comparativ cu a femeii este o trăsătură comună a menajurilor din lumea urbană şi spațiul rural, în perioada premergătoare Primului Război Mondial. În ciuda faptului că registrele de stare civilă s-au păstrat parțial, ele ne oferă totuşi repere importante pentru reconstituirea profilului familiei din zona de munte a Olteniei.

Deşi aşezările cercetate sunt aşezate geografic în zone de munte şi de deal, cu distanțe considerabile între ele, aparținând deopotrivă lumii rurale şi urbane, în componența administrativă a unor județe diferite, fenomenele şi evenimentele demografice cercetate: endogamia – exogamia, protogamia – palingamia, sezonalitatea căsătoriilor, vârsta medie a bărbatului şi a femeii la prima căsătorie, recăsătoria şi implicațiile sale, căsătoriile interetnice şi interconfesionale din spațiul urban au avut o evoluție asemănătoare, cu particularități ce nu trebuie neglijate.

[57] S.J.A.N.G., *Fond Colecția Registre Stare Civilă, Târgu-Jiu,* Dosar nr.6 /1900, Actul nr. 5, f. 8.

[58] Idem, *Registre de Stare Civilă Comuna Urbană Râmnicu-Vâlcea,* Dosar nr. 300/1879, Actul nr. 12, f. 29.

Frământări confesionale de altădată oglindite în vechi file de Cronică bisericească[*]

Florin Dobrei
Conf. univ. Universitatea *Eftimie Murgu* Reșița
e-mail: f.dobrei78@gmail.com

Încă de la începuturile Bisericii, păstorii sufleteşti, prin întreita misiune primită, aceea de a sfinți, învăța şi conduce spre mântuire turma încredințată lor prin hirotonire, s-au identificat cu aspirațiile, cu nevoile şi cu suferințele credincioşilor, găsindu-se în mijlocul tuturor evenimentelor marcante din viața acestora. Recomandați spre hirotonire nu atât pentru învățătura lor, cât mai cu seamă pentru viața lor curată şi pentru nobilele lor însuşiri sufleteşti, păstorii obştilor româneşti hunedorene au avut, cu rare excepții, o viață religios-morală pilduitoare, propovăduirea adevărurilor mântuitoare ale Evangheliei făcându-se astfel, înainte de toate, prin propria lor faptă. Postul şi rugăciunea, povețele date în predici şi în scaunul Sfintei Spovedanii i-au apropiat pe preoți de credincioşi întratât de mult, încât apelativul „Părinte" a devenit astfel o adresare firească, dar și profundă ca înțelesuri[1].

Pe lângă îndatorile lor rânduite, acelea de a săvârși sfintele slujbe, de a boteza, de a cununa, de a spovedi și de a cumineca ori de a petrece pe calea veșniciei lui Dumnezeu pe cei strămutați din lumea aceasta, numeroși păstori sufletești s-au remarcat și în alte sfere de activitate. Astfel, unii clerici au fost ctitori de lăcaşuri sfinte, zugravi sau sculptori bisericeşti, alții copişti, cronicari sau făuritori de opere teologice și laice originale, alții culegători de folclor, alții misionari etc. Dintre preoții de mir s-au ales protopopii, iar uneori – prin îmbrăcarea hainei văduviei – chiar monahii și ierarhii Transilvaniei. Ei au fost cei dintâi dascăli ai obştilor păstorite și tot ei, atunci când „vremurile" au cerut-o, au luptat cu arma în mână, în fruntea propriilor lor credincioși, pentru națiunea română și pentru

* Închin această modestă restituire istorică dascălului și cercetătorului clujean *Nicolae Bocșan*, personalitate marcantă a istoriografiei noastre laice și bisericești, la împlinirea unui an de la strămutarea sa în lăcașurile cele mai de sus ale lui Dumnezeu.

[1] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. I, Iași, 2004, p. 532; vol II, 2006, p. 217.

slava Sfintei noastre Biserici, pentru demnitatea, unitatea și integritatea poporului român[2].

Aceasta a fost, în linii generale, și bogata și complexa chemare și misiune a păstorilor sufletești ai obștilor parohiale hunedorene[3], implicit a celei din Dobra, localitate și parohie hunedoreană de pe Valea Mureșului, situată la „granița" Ardealului cu Banatul, vechi scaun protopopesc[4] și important centru național-politic românesc[5], deservită liturgic, de peste două secole, de un impunător lăcaș de cult[6], închinat – potrivit pisaniei româno-chirilice de deasupra intrării – praznicului „Pogorârii Sfântului Duh"[7].

Unul dintre acești vrednici clerici de odinioară ai Dobrei consemna – la finalul unei *Evanghelii* româno-chirilice, tipărită la Sibiu, în anul 1859, din inițiativa

---

[2] A se vedea, pe larg: Nicolae Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Bucureşti, 1902; Ion Matei, „Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea", în *Transilvania*, Sibiu, an XLII, 1911, nr. 1, p. 1–18 și nr. 2, p. 85–102; Grigorie N. Popescu, *Preoțimea română şi întregirea neamului*, vol. I-II, Bucureşti, 1940; Niculae M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, Bucureşti, 1942; Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Preoți în lupta pentru Marea Unire (1916–1919)*, Bucureşti, 2000; Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, *Preoți în tranşee. 1941–1945*, Bucureşti, 2000; Vasile Manea, *Preoți ortodocşi în închisorile comuniste*, ed. a III-a, Alba Iulia, 2004; Vasile Manea, Cicerone Ioniţoiu, *Martiri şi mărturisitori ai bisericii din România (1948–1989). Biserica ortodoxă*, ed. a II-a, Cluj-Napoca, 1998; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916–1919)*, ed. a II-a, Cluj-Napoca – Deva, 1925 etc.

[3] Mircea Păcurariu, „Preoțimea hunedoreană sprijinitoare a năzuințelor poporului în cursul veacurilor", în *Mitropolia Banatului*, an XVIII, 1968, nr. 10–12, p. 612–638.

[4] Florin Dobrei, *Istoria bisericească a românilor hunedoreni*, Reșița, 2010, p. 445–460.

[5] Despre însemnătatea acestei foste localități grănicerești, sediu de reședință al districtului medieval Dobra, precum și al cercului, respectiv al plasei omonime de mai târziu, a se vedea, pe larg Viorel Vânătoru, *Dobra (1387–1950)*, vol. I-II, Deva, 2006–2008.

[6] De plan dreptunghiular, cu un altar heptagonal nedecroşat, sprijinit prin patru contraforți, o navă cu două absidiole laterale înguste şi un impunător turn-clopotniță etajat, ridicat deasupra intrării apusene (alta, precedată de un pridvor deschis, se găseşte pe latura sudică), edificiul a fost construit între anii 1812 și 1815. Menționată în conscripția din 1829–1831, biserica a fost afectată de două mari incendii, în 1833 şi 1874, urmate de ample renovări; altele au avut loc în anii 1924–1925, 1965, 1972–1973, 1981 şi 1986–1987. Sfințirea lăcaşului s-a făcut la 14 noiembrie 1965. Din pricina degradării stratului iconografic interbelic, executat în 1924 de Antoniu Steff din Hondol (jud. Hunedoara) peste un alt decor mural, parțial, din 1869, aparținător zugravului Gherdanovits din Lugoj, în anul 1986–1988 a fost necesară repictarea pereților, sarcină dusă la bun sfârşit de Cristian Corneanu din Hârşova (jud. Constanța). Cf. Florin Dobrei, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Reșița, 2011, p. 285–286.

[7] „Aciastă s[fântă] b[isierică] s-au răd[i]cat întru mărirea S[fintei] Troiţe [cu] hramu[l] Pogorâri[i] D[uhului] S[fânt] în nemeşu[l] şi preveleghiatu[l] oraş Dobra, prin cheltuiala comunitaşulu[i] a legi[i] neunite, sub stăpânia Î[nălțatului] Înpărat Franțisc I-lea, ep[is]c[op] Vasilie Moga, prot[opop] Iosif Nemeş, c[t]itor Iosif Ola[r], Iosif Cra[i]n[i]c, Toma Naghi, Gheo[r]gh[e] He[r]be[i], 1815". În dosul altarului, istoricul Nicolae Iorga descifrase o altă inscripție, care ar completa datele privitoare la lucrările de decorare interioară ale sfântului lăcaş: „S-au făcut cu chieltuiala jupânului Caplari Thoma Naghi din Dobra, în anul 1828" (cf. Nicolae Iorga, *Scrisori şi inscripții ardelene şi maramureşene*, vol. II, Bucureşti, 1906, p. 90).

și cu binecuvântarea Sfântului Ierarh Andrei Șaguna, mitropolitul Ardealului (1848/1864–1873)[8] –, în file de veritabilă cronică bisericească[9], un episod tensionat din trecutul bisericesc al obștii, care a generat, pentru mai mulți ani, o dureroasă ruptură confesională. Este vorba de preotul și protopopul Iosif Morariu (1898–1944)[10], despre care un urmaș al său la cârma duhovnicească a Parohiei Ortodoxe Dobra, preotul Alexandru Micu[11], însemna peste ani, cu admirație, în același prețios izvor documentar amintit, următoarele: „Anul acesta [1958, n.n.], la 18 aprilie, s-au împlinit zece ani de la trecerea din viața aceasta a celui care a fost vrednicul de amintire Protopopul Iosif Morariu care, timp de jumătate de secol, a păstorit biserica din Dobra ca paroh şi [ca] protopop al tractului Dobra [...], un mare şi zelos apărător al poporului român de pe aceste meleaguri, apărând cu zel şi abnegație drepturile poporului muncitor, care erau încălcate de către stăpânirea habsburgică, atunci când Ardealul era sub stăpânire străină. Privită prin perspectiva timpului care trece, figura Protopopului Moraru apare mai luminoasă, încununată fiind de meritele ce i-au împodobit viața, pe care a închinat-o Bisericii şi poporului credincios. În calitate de protopop al tractului Dobra, în timpul stăpânirii habsburgice a luptat cu înverşunare pentru dreptul la lumină şi cultură a[l] românilor, apărând şcolile confesionale din tract împotriva draconicei legi a contelui Ap[p]ony[i], care urmărea închiderea acestor şcoli româneşti [...]. A apărut în fața justiției austro-ungare, în calitate de protopop şi inspector al şcolilor confesionale, prezentându-se la peste 200 (două sute) de pertractări înaintea instanțelor judiciare. Figura Prot[opopului] Morariu merită să rămână neştearsă în amintirea tuturor acelora ce l-au cunoscut şi prețuit, iar istoria va pune la loc de cinste numele său şi strădania cu care a apărat Biserica şi poporul credincios de pe aceste meleaguri”[12].

Acest vrednic de amintire preot și protopop, Iosif Morariu, prezintă un

---

[8] Florin Dobrei, „Aspecte ale activității editoriale a mitropolitului Andrei Şaguna”, în *Telegraful Român*, Sibiu, an CLIX, 2011, nr. 33–36, p. 19.

[9] Cronica parohială de la finalul amintitei *Evanghelii*, intitulată *Chronica bisericei din Dobra*, se păstrează în Arhiva Parohiei Ortodoxe Dobra și mi-a fost pusă la dispoziție, spre consultare și reproducere fragmentară, prin bunăvoința preotului-paroh Emanuel Inișca din Dobra.

[10] Iosif Morariu (1865–1948): originar din Cuvin (Voievodina, Serbia), absolvent al Gimnaziului Superior „Andrei Șaguna” din Brașov și al Institutului teologic-pedagogic din Sibiu (1884–1887), dascăl la „şcoala tractuală” din Dobra (1887–1898), protopop al Dobrei (1898–1941) și administrator al Protopopiatelor Ilia (1902; 1918–1919), Deva (1908–1909; 1931–1938) și Dobra (1942–1943), sprijinitor al ASTREI și militant activ pentru unirea Ardealului cu „Patria Mumă”. Cf. Arhiva Parohiei Ortodoxe Dobra (în continuare: APOD), *Chronica bisericei din Dobra*, f. 6–17; *Calendarele Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului* pe anii 1898–1948, passim; Victor Șuiaga, Romulus Iacob, *Albumul protopopilor Devei, Hunedoarei, Dobrei și Iliei din secolele XVI-XX* (mss. dact.), Deva, 1983, p. 63, 98–99.

[11] Florin Dobrei, „Jertfă, mărturisire și pătimire – preotul Alexandru Micu din Dobra (jud. Hunedoara)”, în vol. *Jertfă și mărturisire*, coord. Casian Rușeț, Cluj-Napoca – Caransebeș, 2017.

[12] APOD, *doc. cit.*, f. 115–117.

crâmpei de istorie uitată, legată de întemeierea pe meleagurile dobrene a unei efemere obști parohiale greco-catolice, rezultat al unor convulsii de o cu totul altă natură decât cea confesională, ivite, în sânul comunității, la nivelul anilor 1896–1902. Cu alte cuvinte, în 1894 s-au ivit trei candidați la ocuparea postului parohial și protoprezbiterial al Dobrei, rămas vacant în urma trecerii în veșnicia lui Dumnezeu a marelui luptător pentru drepturile românilor ardeleni, preotul și protopopul Romul Crainic. Era vorba de preoții Avram S. Păcurariu (fost preot-paroh în Lancrăm, desemnat de către Centrul Arhidiecezan de la Sibiu ca administrator provizoriu al scaunului protopopesc, susținut atât de mitropolitul Miron Romanul și de fratele său, protopopul Avram P. Păcurariu din Ilia, cât și de autoritățile locale), Gherasim Sârbu (hunedorean din Cerbăl, profesor la Institutul teologic-pedagogic diecezan din Caransebeș, propus de fratele său, preotul Ioan Sîrbu din Roșcani – fost administrator al parohiei Dobra –, și având susținerea episcopului Nicolae Popea al Caransebeșului) și Iosif Moraru (originar din Cubin, dascăl și director la acea dată al școlii grănicerești din Dobra). Nemulțumiți de sprijinul acordat de către autoritățile bisericești și civile administratorului în funcție, Avram S. Păcurariu, susținătorii profesorului Gherasim Sârbu, ca act de frondă, au cerut primirea lor sub oblăduirea canonică a Diecezei Greco-Catolice a Lugojului. Cel de-al treilea aspirant, profesorul Iosif Moraru s-a retras, deși era privit de către mitropolitul Miron Romanul al Ardealului, în situația dată, ca fiind tocmai elementul salvator; și așa a și fost. Câștigând – treptat – simpatia tuturor, în anii următori, noul protopop Iosif Morariu (1898–1941; 1942–1943) a reușit readucerea la sânul Ortodoxiei a tuturor acelora vremelnic înstrăinați, procedură îngreunată însă de legislația vremii și de intervenția forurilor diriguitoare unite lugojene.

În epocă, „dizidențele" de acest fel păreau a fi încurajate fățiș. Potrivit lui Elie Miron Cristea, cel dintâi patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, în anii 1897–1898, dincolo de Mureș, „la Câmpuri-Surduc, [uniților] le-a fost succes ca să câştige toată comuna, unde noi edificam o biserică nouă, frumoasă. Comune politice două formau o parohie şi biserica nouă s-a pus mai aproape de una [de cea din Câmpuri-Surduc, n.n.]; iar ceilalți [din Câmpuri de Sus, n.n.] erau nemulțumiți, deşi arhitectul [Bacso Gèza din Făget, jud. Timiş, n.n.] recomandase locul de zidire ca sigur şi mai la vedere. Nemulțumirea o exploatează un teolog unit, scriitor la notarul altcum ortodox. Îi îndeamnă să nu dea nimic din repartiție – parohiile ortodoxe repartizau cheltuielile, împreunate cu zidirea de biserici şi şcoale confesionale ortodoxe, pe credincioşi, carii plăteau în raport cu averea ce posedau, [pe când] uniților li se zideau bisericile din fondurile Guvernului de la Budapesta – căci le va face Lugoşul biserică. Desbinarea a avut succes, căci, deşi trecerile nu s-au făcut în regulă, totuşi poporul declarase comisarului nostru, asesor-protopresbiter Nicolau Ivan [viitor episcop al Vadului, al Feleacului şi al Clujului (1921–1936), n.n.], că se ține de «Sfânta Unire». Aşa i-a învățat să zică

teologul unit [...]. Pericolul există în părțile acelea, unde e Dieceza Lugojului, căci, precum mi-a povestit Prea Sfințitul de la Arad, Ioan Mețianu, din Lugoj se cere de la subalterni prozelitism de la tot natul. Episcopul unit al Lugojului, dr. Demetriu Radu [(1897–1903), n.n.], a chemat pe toți protopopii la sine după instalare şi a pretins de la ei să lucre pentru a câştiga, de la noi [ortodocşi, n.n.], suflete. Asta i-a spus-o, Părintelui Episcop Mețianu, chiar un protopop unit, care a fost de față, adăugând: «Închipuiți-vă! Să ne facem noi acum de ură cu frații noştri!»"[13].

Prin urmare, la Dobra, „în anul 1898, în urma trecerei la unire a vreo 300 de suflete, din nou s-a înființat parochie gr[eco-]catolică"[14], pusă sub oblăduirea canonică a Diecezei Greco-Catolice a Lugojului și socotită ca fiind urmașa acelei parohii unite – fost nucleu al „archidiaconatului" unit omonim – din secolul al XVIII-lea, menționată în tabelele conscripțiilor anilor 1733 și 1750[15]. Zdruncinat din temelii în urma trecerii prin părțile Dobrei, în anul 1744, a călugărului Visarion Sarai[16], curentul uniat a dispărut însă, ca opțiune confesională, în deceniile următoare, puținii credincioși uniți „deficiind" – potrivit recensămintelor ecleziastice ale vremii[17] – în totalitate. La fel și existența acestei parohiei greco-catolice dobrene de la cumpăna secolelor XIX-XX nu a fost decât una efemeră, nereușindu-se nici măcar ridicarea unui modest lăcaș de cult, ci, „pe basa concesiunei primite de la Ordinariatul Rom[ano-]Cat[olic] transilvan din Alba Iulia, cultul divin se ține în biserica rom[ano-]catolică"[18], existentă, la mică distanță de cea ortodoxă, până astăzi.

Prezentăm așadar, în rândurile următoare, sub forma unei anexe, cu mici intervenții (este vorba de întregiri de formule protocolare, de prenume ori de

---

[13] Gheorghe Cotoşman, *Contribuții la istoria vieții românești din Transilvania la finea veacului al XIX-lea. Însemnări inedite ale Preafericitului Patriarh Miron*, Caransebeş, 1940, p. 34–35.

[14] *** *Dieceza Lugojului. Şematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 345.

[15] Nicolae Togan, „Statistica românilor din Transilvania în 1733", în *Transilvania*, Sibiu, an XXIX, 1898, nr. 9–10, p. 188–189; Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, p. 384–387; idem, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750, făcută de vicariul episcopesc Petru Aron*, Sibiu, 1901, p. 21–24; Greta Monica Miron, *„... porunceşte, scoale-te, du-te propovedueşte". Biserica greco-catolică din Transilvania. Cler şi enoriaşi (1697–1782)*, Cluj-Napoca, 2004, p. 460–461.

[16] Samuil Micu, *Istoria românilor* (ed. princeps după manuscris de Ioan Chindriş), vol. II, Bucureşti, 1995, p. 303–304; Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, ed. a II-a (îngrij. de Ioan Chindriş), vol. I, Bucureşti, 1995, p. 127; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII* (reed.), vol. I, Cluj-Napoca, 2002, p. 197–203 et passim; Zenovie Pâclişanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Târgu Lăpuş, 2006, p. 286–305, 372–373; Greta Monica Miron, „Acțiune ortodoxă – acțiune catolică. Efectele mişcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand şi Alba", în *Studia Universitas Babeş-Bolyai. Historia*, Cluj-Napoca, nr. 2, 2005, p. 1–36; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 326–327.

[17] Dumitru Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782–1830)*, Bucureşti, 2005, p. 353, 357, 362–370.

[18] *Dieceza Lugojului*, p. 345.

cuvinte des uzitate), frământările acelor ani, expresie vădită a contrariului dezideratului hristic *Ut unum sint*! („Ca toți să fie una!"):

„Dobrenii au ținut totdeauna cu multă tărie la credința şi Biserica Ortodoxă şi actul unității cu Bis[erica] Rom[ano-]Cath[olică] de la 1700 – pentru ei şi chear pentru poporațiunea din jur – a fost ca neexistent; numai şicanările autorităților statului şi, de la un timp, lipsa de preoți i-au făcut să simtă că ei sunt priviți drept uniți; ear cererea dobrenilor către patriarhul serbilor, [Ștefan] Stratimirovits, aflată şi publicată de Silviu Dragomir, de a da preoți ortodocşi, este de o frumusețe clasică.

Totuşi, patimile omeneşti, ambițiunea proastă şi deşartă a câtorva fruntaşi dobreni a pus la grea încercare vechia tărie de credință a descendenților falnicilor grănițeri de odinioară, încât, între anii 1896–1898, s-a turburat centrul archidiecezei de sciziunea proselitică ce s-a fost înscenată la Dobra. Pentru dobrenii cari să vor interesa de această clătinare în credință a românilor din această parochie fruntaşă şi centrală, descriu episodul uniației din Dobra între anii 1896–1902, în următoarele:

În primăvara anului 1894, 12–14 Aprilie, a răposat distinsul protopop al Dobrei, Romul de Crainic [(1884–1894, n.n.)][19]. Să pare că, simțindu-şi apropiat sfârşitul, a meditat asupra întregirei scaunului său, căci, în o convorbire cu unii fruntaşi ai parochiei, le-a recomandat, ca urmaş, pe preotul din Lancrăm, Avram S. Păcuraru, frate al protopopului din Ilia, A[vram] P. Păcuraru [(1885–1901, n.n.)][20], nu să ştie că oare la îndemnul acestuia sau din alte motive. După moartea p[rotopo]p[u]lui [Romul] Crainic, câteva luni tractul şi par[ohia] Dobra s-au administrat prin parochul din Roşcani, Ioan Sîrbu [(1876–1922, n.n.)], apoi la 31 August, sub Nr. 5.785 Pres[idial], a fost numit, ca administrator protopresbitezal, pr[eotul] Avram S. Păcuraru din Lancrăm. Această numire nu a fost pe placul fruntaşilor din Dobra cari, prin petiție şi deputațiune, [cer] un preot din tract, [dar] între cari nici unul nu avea cualificațiunea de protopop, ca apoi să-şi poată alege, neinfluențați, pe

[19] Romul Crainic (1848–1894): originar din Dobra (jud. Hunedoara), absolvent al Institutului teologic-pedagogic din Sibiu, preot (1870–1894) și protopop al Dobrei (1884–1894), corespondent la „Telegraful Român", organizator al subscripțiilor locale în timpul Războiul de Independență (1877–1878) și al adunării național-românești de la Dobra din 2/14 iunie 1881, inculpat în procesul Memorandumului (1894–1896). Cf. V. Șuiaga, R. Iacob, *op. cit.*, p. 96–97; Ion Frățilă, Vasile Ionaș, Dumitru Barna, Viorel Vânătoru (coord.), *Pentru libertate şi unitate națională. Documente hunedorene (1848–1920)*, Bucureşti, 1990, p. 234–243; Ion Frățilă, „Biserica şi slujitorii ei în apărarea vieții social-politice a românilor hunedoreni", în *Sargetia*, XXV, 1992–1994, p. 379–380; Ioan Sebastian Bara *et alii* (coord.), *Județul Hunedoara, monografie* V. *Personalități hunedorene*, Deva, 2015, p. 38–39.

[20] Avram P. Păcurariu (?–1916): originar din Lancrăm (jud. Alba), absolvent al Institutului teologic-pedagogic din Sibiu (1875–1878), protopop al Iliei (1885–1902) și al Hunedoarei (1902–1916), administrator al Protopopiatului Deva (1891–1898), membru al Adunării Eparhiale a Arhiepiscopiei Sibiului, arestat de autoritățile maghiare în anul 1916. Cf. *Calendarele Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Sibiului* pe anii 1885–1916, passim; V. Șuiaga, R. Iacob, *op. cit.*, p. 61, 74–75, 106–107.

viitorul protopop şi, poate, cu gândul la o anumită persoană. Numitul administrator s-a prezentat în Dobra la 11/23 Septemvrie, cu ocasiunea întrunirei conferinței învățătorilor cercului Deva (5 protopopiate) în această comună şi tocmai atunci a fost la Dobra şi fostul director al şcoalei tractuale de aci, preotul Iosif Moraru din Cubin.

Administratorul Păcuraru şi-a început activitatea la 13/25 IX în mod normal şi a funcționat, spre plăcerea majorității covârşitoare atât a parochienilor din Dobra, cât şi a fruntaşilor din tract, dar nu s-a grăbit a lua dispozițiile necesare pentru întregirea definitivă a postului de protopop, poate cu gândul cinstit de a-şi asigura conplăcerea tuturor viitorilor alegători şi, poate, la sfat mai înalt. Această amânare a fost prima greşală a aspirantului, căci trebuia să ştie că, prin aceasta, să dă ocaziune celor ce protestaseră contra instituirei lui de administrator de a-i cunoaşte scăderile (şi nimeni nu e fără scăderi). Numai după 2 ani de administrare – la 9 Nov [noiembrie, n.n.] 1896, sub Nr. 6.666 Plen[ipotențiar] s-au luat dispoziții pentru publicarea concursului de protopop.

În acest timp, nu numai administratorul a căutat să-şi pregătească terenul şi să-şi asigure reuşita la alegere, ci au lucrat şi alții, anume parochul Ioan Sîrbu din Roşcani şi nepotul său, Petru Vădan, înv[ățător] în Rădulești, au pregătit cu mult tact terenul pentru alegerea de protopop a profesorului de Teologie din Caransebeş, G[h]erasim Sîrbu[21], frate al preotului Ioan Sîrbu. Prin acest candidat, om cu cualificațiune superioară, academică, cu însuşiri alese şi cu deosebit dar de oratorie, susținătorilor săi le-a fost uşor să-i asigure aderența fruntaşilor din Dobra, notarul Iosif Criste, mag[istrul] poştal Adam Leșnican, fost înv[ățătorul] Aron Muntean, comerciant[ul] Iosif Petrovits, cantorul Nicolae Herbei şi a multor fruntaşi măeştrii şi economi.

Unii dobreni, între cari Adam Leșnican, erau de convingere că, pentru postul de protopop al Dobrei, ar fi mai potrivit preotul din Cubin, Iosif Moraru, fostul lor director la şcoala tractuală, dar în lupta ce s-a încins între ceilalți doi aspiranți pentru acest al treilea nu erau şanse de alegere. Lupta între partizanii candidaților Păcuraru şi ai lui Sîrbu a fost îndelungată şi înverşunată.

Pe când partizanii lui Sîrbu nu dispuneau decât de arma superiorității intelectuale a candidatului lor, Păcuraru avea în mână autoritatea oficială şi disciplinară asupra preoțimei şi învățătorimei din tract, şi – durere – nu s-a mulțămit cu atâta, ci a căutat să-şi asigure şi sprijinul – la tot concursul – administrației

[21] Gherasim Sârbu (1857–1932): originar din Cerbăl (jud. Hunedoara), absolvent al Institutului teologic-pedagogic din Sibiu (1877–1880) și al Facultății de Drept din Budapesta (1880–1884), preot, publicist, colaborator al ASTREI, profesor de Dogmatică, Drept canonic, Istorie bisericească, Limba Română, Retorică și Stilistică la Institutul diecezan din Caransebeș (1888–1900), protopop al Belințului (1900-?), senator, decorat cu ordinul „Răsplata muncii pentru Biserică" (cl. I) și „Coroana României". Cf. Vasile Petrica, *Institutul Teologic Diecezan Ortodox Român Caransebeș (1865–1927). Contribuții istorice*, Caransebeș, 2005, p. 269–273.

politice. Apoi a mai căutat să-şi asigure ajutorul mult influentului şi afabilului (dar şovinist) deputat dietal al Dobrei, Lázár Arpad de Csiktoplitza (?), ba chear şi a jidovilor, a arăndaşilor şi a tuturor celor dependanți de administrație. În astfel de împrejurări era natural ca, pentru admin[istratorul Avram S.] Păcuraru, lupta să nu fie prea grea şi reuşita totuşi sigură, dacă s-ar fi ferit de orice faptă care să să poată socoti sau arăta ca contrară literei legei şi dacă n-ar fi căutat prea mare prietenie cu streinii, cari nu vedeau cu ochi buni dezvoltarea românilor din Dobra şi jur. Dar numitul administrator n-a ştiut şi n-a potut să-şi asigure prietinia şi complăcerea sau, cel puțin, respectul fruntaşilor din Dobra nici după o păstorire de 2 ani, ba, voind să-şi facă merite prin zidirea unui nou edificiu şcolar – cu vreo 4.000 fl[orini] – şi prin renovarea şi adaptarea bisericei – cu peste 3.000 fl[orini] –, în bani de la Corporația grănițerească din Dobra, şi-a câştigat ura dobrenilor, căci aceştia l-au acuzat de malversațiune (purcedere frauduloasă) în afacerea licitațiunilor ținute, deşi aceasta n-au putut dovedi. Destul că, în loc să câştige parochia, şi-a înstreinat-o. Apoi, când veni la rând completarea sinodului protopresbiteral electoral cu membri ad hoc, ear a făcut mari greşeli, prin aceia că între membrii clericali – la sfatul lui – s-au ales preoți din tractul Iliei (al fratelui său), când erau destui în tractul Dobrei, şi pentru alegerea membrilor mireni ad hoc a dispus convocarea şi ținerea sinoadelor parochiale electorale la termine diferite (din 19 IX până la 17 XII [1]896) şi pe cele mai multe le-a condus (presidat) însuşi, influențând să nu să aleagă partizani de-ai candidatului prof[esor] G[herasim] Sîrbu.

În 13 I 1897, sub Nr. 8.874 Pl[enipotențiar], Consistoriul a dispus alegerea membrilor sinodului protopresbiteral ordinar pe un nou period, deci s-au ales atât preoți, cât şi mireni, dar alegerile s-au făcut în aşa mod încât a dat [c]auză preotului Ioan Sîrbu din Roşcani să înainteze protest şi cauză. Toate apucăturile, influențările şi faptele adm[instratorului Avram S.] Păcuraru, mai mult sau mai puțin contrare legei, aderenții lui Sîrbu le-au notat la răboj.

Când a venit rândul la alegere, Cons[istorul] şi Sinodul protopresbiteral s-au pomenit cu 3 candidați – toți cu cualificațiunea prescrisă de lege – anume: [Avram S.] Păcuraru, [Gherasim] Sîrbu şi [Iosif] Moraru. Ultimul a concurat la îndemnul prietinului său, A[dam] Leşnican, şi nu s-a amestecat în pregătirile şi în lupta electorală decât adresându-să cu câte-o epistolă către cei mai mulți membri ai Sinodului electoral, cari îi erau cunoscuți şi, în parte, prietini de când dăscălise în Dobra. Când s-a ajuns – abea în Decemvrie – la inşi actul alegerei, preotul [Iosif] Moraru s-a retras dintre candidați. Repăşirea s-a făcut în urma înțelegerei – comunicată de [Adam] Leşnican – între puținii săi aderenți şi între partizanii – cari erau mai mulți – candidatului prof[esor Gherasim] Sîrbu, că dacă Sîrbu nu va reuşi acum şi alegerea ar fi nimicită, la o nouă alegere Sîrbu nu va mai fi şi toți vor sprijini pe [Iosif] Moraru, ear rezultatul alegerei a fost: votul parochiei centrale, cu majoritate zdrobitoare, l-a câştigat candidatul G[h]erasim Sîrbu, ear

majoritatea voturilor în Sinodul electoral a întrunit-o adm[inistratorul] Avram S. Păcuraru. Să observă că Sinodul parochial electoral la 1-a întrunire a fost dizolvat şi a 2-a oară s-a ținut sub conducerea asesorului M[atei] Voilean[u] (Nr. 1.196 Pl[enipotențiar/] 3 III [1]897), care încă n-a dus la rezultat; apoi, la 14 XII [1]897, s-a ținut din nou, sub conducerea comisarului consist[orial] delegat – Nr. 6.691 Pl[enipotențiar] 14 XII [1]897 –, pentru alegerea protopopului, când apoi imediat s-a ținut şi Sin[odul] protopresbiteral electoral.

Acum s-a început lupta cea urâtă, care a degenerat până a nimici afacerea întregirei tractului Dobra, „călcâiul lui Ahile al Archidiecezei". Partizanii lui [Gherasim] Sîrbu au înaintat straşnice proteste, arătând tot felul de călcări a legei din partea administratorului, între care abuzul alegerei a 6 preoți din tr[actul] Iliei şi 1 din tr[actul] Devei între membrii ad hoc ai Sin[odului] electoral, pe când unii preoți din tr[actul] Dobrei au rămas nealeşi (cei aleşi erau: Nicolae Anca din Cerbia, Ioachim Luch din Cărmăzineşti, Serafim Olaru din Brănişca, Ioan Budoiu din Câmpuri, Dim[itrie] Nistor din Burjuc, Gherasim Olaru din Bacea şi George Popovici din Leşnic) şi cerând sau denumirea (întărirea) candidatului G[herasim] Sîrbu sau apoi nimicirea alegerei, depărtarea candidatului Păcuraru din slujba de administrator şi escluderea lui de la concursul ce să va publica din nou. În scopul reuşirei protestului s-au dus deputațiuni de dobreni – în repetate rânduri – prin Sibiu şi au colindat pe la Metropolit, asesori şi alți bisericani, de la cari sperau sprijin în cauza lor. Consistorul a dispus cercetarea. În contra modului – părtinitor – cum s-a făcut cercetarea ear s-a protestat – şi apoi s-au început amenințările cu prozelitism, adecă cu trecerea la unație. S-a făcut de nou investigație – şi apoi încă una, prin asesorii [Matei] Voilean[u], [Ioan] Papiu, [Nicolae] Ivan, dar toate nu eşau după aşteptările celor cu recursele, cărora li s-a părut că Metropolitul [Miron Romanul al Ardealului (1874–1898), n.n.] s-ar fi angajat, cu orice preț, pentru denumirea administratorului [Avram S.] Păcuraru, şi atunci cei nemulțămiți s-au hotărât a trece de la vorbe şi amenințări la fapte şi – după ce odioasa afacere cu proteste, motive şi nume au publicat-o în „Revista Orăştiei" – au început a face trecerile formale la confesiunea greco-catolică.

Descendenții faimoşilor grănițeri husari dobreni şi ai neînfricaților luptători pentru Ortodoxie – de la 1700 încoace –, cari au păstrat acest colț al comitatului Hunedoarei neinfectat de unație, după ce au amenințat şi doară chiar au batjocurit pe Metropolitul Miron Romanul în epistole şi în telegrame, şi-au părăsit legea (confesiunea) în grupuri mari, la început probabil tot numai cu gând de amenințare, dar ulterior – să pare – cu gând serios de a rămânea uniți. Consistorul, în fine – la 19 I [1]898 sub Nr. 349 Pl[enipotențiar] –, a anulat alegerea, dar pe administratorul [Avram S.] Păcuraru nu l-a delăturat. Acesta a fost semn că Metropolitul nu cedează amenințărilor, ba hotărârea aceasta, de a nu să lăsa intimidat, a spus-o în mod hotărât candidatului pr[eot Iosif] Moraru, care, după nimicirea alegerei, fusese prin Sibiu să să informeze ce prospecte ar avea pentru noua alegere.

Acum dobrenii erau în curat. În hotărârea lor nenorocită de a-şi părăsi mai bine legea decât să cedeze ei, i-a mai întărit şi neprecauțiunea şi îngâmfarea adm[inistratorului] Păcuraru, respectiv a principalilor săi aderenți, Criste Niculiță (Șchiopu) şi Herbai Ghiuri, cari spunea – palam et publice – oricui convingerea lor că, orice s-ar întâmpla, [Iosif] Păcuraru va fi protopop. Matadorii nemulțămiților dobreni au sedus poporul cu veşti că Capitlul gr[eco-]cat[olic] din Lugoj ar face jertfe materiale pentru nou înființata parochie gr[eco-]cat[olică] din Dobra – ştiri neadevărate. Totuși, trecerile proselitice continuau în mare măsură, încât deputatul sinodal Augustu Nicoară s-a văzut îndemnat a cere de la Consistor înlăturarea lui [Avram S.] Păcuraru din administrator. La raportul adm[inistratorului] p[roto]presb[iterial] către Consistoriu despre trecerile proselitice şi modul acestor treceri, Consist[oriul], sub Nr. 4.500 Pl[enipotențiar], d[ata]t 1 I [1]898, nu recunoaşte (priveşte) acele treceri de legale – adecă făcute conform legei.

A urmat apoi a II-a alegere de protopop în Dobra la 24 august 1898 sub conducerea asesorelui [Nicolae] Ivan (Nr. 5.903 Pl[enipotențiar din] 3 VIII [18]98). Tot cei 3 concurenți de la I-a alegere au fost candidați. Fruntaşii dobreni trecuți la unație nu au voit să participe nici la şedința de candidarea Comitetului, nici la şedința Sinodului electoral, deşi erau priviți (şi convocați) ca membri. Să pare, totuşi, că Consistorul era îngrijat de periclitarea Ortodoxismului din Dobra şi jur, căci a luat oarecari măsuri preventive, ceia ce să poate deduce din împrejurarea că, abținându-să contrarii adm[inistratorului] Păcuraru de la orice amestec în alegere, acesta putea fi ales în parochie cu totalitatea voturilor şi totuşi votul colectiv al parochiei – la recomandarea comis[arului] consist[orial] N[icolae] Ivan – a fost dat pentru oricare din cei 3 candidați, respectiv pentru cel care va fi numit de Consistoriu ca protopop.

Protest contra acestei alegeri n-a mai intrat, dacă nu să poate socoti de atare întrevenirea Ep[isco]p[u]lui [Nicolae] Popea din Caransebeş [(1889–1908), n.n.] în favorul candidatului [Gherasim] Sîrbu şi al Ortodoxiei din Dobra; continuarea trecerilor (abziceri) confesionale la dobreni şi îmbolnăvirea în mod grav a Metropolitului Miron Romanul. Aceste motive să pare că a[u] îndemnat Consistorul să întrebe (sub Nr. 5.850 Bis[ericesc/] [1]898) câți credincioşi ortodocşi au mai rămas în Dobra şi să amâne întărirea, respectiv denumirea de protopop.

La 4 X [1]898, [la] 11 oare [şi] 15 m[inute] noaptea (Nr. 7.610 Pl[enipotențiar]), moare Metropolitul Miron Romanul, ceia ce pentru Ortodoxismul tractului Dobra a fost un semn mântuitor al Provedinței. Starea era foarte critică, căci 144 capi de familie şi câteva femei, apoi toți copiii sub 7 ani ai celor trecuți să priveau ca gr[eco-]catolici. Capitlul din Lugoj constituise în Dobra parochie gr[eco-]cat[olică] şi trimisese, ca administrator parochial interimal, pe parochul gr[eco-]cat[olic] al Lugojului, Ioan Țucu, un transfug de la ortodocşi, om deştept, cântăreț bun, predicator distins şi mare ceremonier, plin de zel.

Consistorul din Sibiu era hotărât acum să înlăture pe adm[inistratorul Avram S.] Păcuraru, dacă prin aceasta s-ar salva Ortodoxismul la Dobra. Dobrenii, foşti partizani ai cand[idatului Gherasim] Sîrbu, fiind trecuți la unație, nu s-au mai interesat sau amestecat în afacere, ba mai erau ocupați cu înființarea Băncei „Grănițerul" cu cât mai mulți acționari gr[eco-]cat[olici], ca să ajute la susținerea parochiei, ear dobrenii rămaşi ortodocşi (majoritatea dobrenilor, aproape toți economii de mijloc), probabil puşi la cale de intimii adm[inistratorului] Păcuraru, au amenințat Consistorul că, dacă va fi jertfit (înlăturat) alesul Păcuraru, atunci şi ei vor trece la uniți.

Atunci presidiul Consistorului, vicarul Ilarion Puşcaru, a recercat pe omul de încredere al bisericei din ținutul Dobrei, notarul Simion Dragomir din Gurasadului[22], fost deputat la Sinodul arhidiecezan în mai multe perioade şi neamestecat în partidele de la Dobra, deoarece el aparținea tractului Ilia, să arete părerea lui, oare care ar fi cea mai potrivită cale (procedură) pentru salvarea cauzei la Dobra. Numitul s-a dus imediat în persoană la Sibiu, unde a spus [că], dacă mai poate fi vorba de salvare, dar în tot cazul pentru a împiedica lățirea proselitismului, el recomandă înlăturarea (abandonarea) ambilor candidați cu partide şi denumirea candidatului al III-lea, a pr[eotului] Iosif Moraru din Cubin, pe motiv că nu s-a amestecat în lupta electorală, în urmare nu are duşmani în Dobra şi tract, ear legături de prietinie are întinse dinainte cu 8–10 ani, când fusese director la şcoala tractuală din Dobra. Această opiniune a trebuit să o dea în scris şi (pe lângă alte motive), pe baza ei, Consistorul, în şedința plenară din 2 Noemvrie [1]898, sub Nr. 6.754 Pl[enipotențiar], a denumit, cu unanimitatea voturilor, de protopop al tr[actului] Dobra pe par[ohul] Iosif Moraru din Cubin, care – chear nechirotesit – a fost instalat în oficiu cu mare grabă, şi adecă la 8/20 Noemvrie a[nul] cur[ent: 1898], prin comisarul Cons[istoriului], asesorul Zacharie Boiu.

Prin această denumire chestiunea uniatismului în Dobra nu era rezolvată, căci cei trecuți de la Biserica noastră erau prea angajați, aveau deja administrator parochial definitiv, pe tinerul şi binecualificatul Nicu(lae) Muntean, aveau parochie constituită şi țineau serviciu regulat în bis[erica] rom[ano-]cath[olică], cu concesiune exoperată de la Episcopul Mailat din Alba Iulia. În dumineci, aveau serviciu uniții de la 7½–10, ear rom[ano-]cath[olicii] de la 10–12 oare. Sărbătorile nu coincideau.

Noul protopop a fost primit din partea dobrenilor cu mare răceală; partizanii lui Păcuraru, nemulțămiți că toată stăruința lor a fost zadarnică şi a dus numai la ruperea poporului în două taberi, ear cei uniți stăruind în proselitismul lor pe motiv că „prea târziu a murit Metropolitul Miron" şi, deci, prea târziu a făcut

[22] Simion Dragomir: tatăl reputatului dascăl, istoric, cercetător și om politic Silviu Dragomir (1888–1962); originar din Ohaba (jud. Alba), a primit un post de notar în Gurasada (jud. Hunedoara), calitate în care a fost ales și în Adunarea Eparhială a Arhiepiscopiei Sibiului. Cf. Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, ed. a II-a, Sibiu, 2015, p. 449.

Consistorul schimbarea reclamată de ei. Streinii din Dobra îndemnau acum pe uniții din Dobra să rămână proseliți, ambiționându-i că doară „nu vor linge ce au scuipit", ştiind că desbinarea va duce pe români la ruină, pe baza vechiului principiu *Divide et impera*!. Protopopul şi-a cunoscut starea critică a posițiunei sale şi, cu mare precauțiune, a căutat să netezească asperitățile între cei învrăjbiți, îndeplinindu-şi cu toată esactitatea datorințele de paroch şi protopop şi tratând pe vechii prietini – acum uniți – cu blândețe, fără batjocură, pregătind pe încetul terenul pentru reîntoarcerea lor la sânul Bis[ericii] dreptmăritoare.

Edificiul bisericei ortodoxe frumos şi impunător, serviciul religios cu cântăreți mulți şi buni şi apoi cu corul reînființat îndată la Crăciunul a[nului] 1898 şi cu dese[le] predici ale protopopului mai înălțător şi atrăgător au îndemnat pe soțiile şi copiii celor uniți să nu mai cerceteze serviciile din biserica rom[ano-]cath[olică]. Mulți dintre cei trecuți chear de la abvenirea schimbării s-au părăsit de uniți, ear alții, după terminarea serviciilor la ei, veneau în biserica ortodocşilor, fără să li să arunce vreo înfruntare sau batjocură. Cei mai mulți să căiau de pasul făcut, dar le era grea trecerea îndărăt. La facerea trecerilor formale de reîntoarcere la Ortodoxism nu erau îndemnați din 2 motive, şi anume: pe deoparte ca să nu să reînceapă urâta luptă de care erau scârbiți toți dobrenii, ear de altă parte trecerile făcute erau escepționate de autoritatea Bis[ericii] Ort[odoxe] ca nelegale din punct de vedere formal şi cercetarea în această cauză nu era finalizată.

Trecerile grupului I [întâi] de 77 persoane, nerecunoscute de Oficiul pretorial, sub Nr. 4.974/[1]898, nici de vicecomite, sub Nr. 3.702/[1]898, au fost apelate şi cauza era la ministrul de Culte. Acolo au intervenit atât Consistorul din Sibiu, cât şi Capitlul gr[eco-]cat[olic] din Lugoj şi, cum 2 foruri anterioare dăduseră drept de cauză ortodocşilor, ministrul n-a voit să decidă contra a II-a sentințe egale şi a retrimis afacerea să să pertracteze şi în Comisiunea administrativă a comitatului. Această procedură a fost mântuirea Ortodoxiei în Dobra, căci sentința comisiunei administrative, sub Nr. 829/[1]901, a fost nefavorabilă uniților şi a rămas neapelată.

Trecerile unui grup de 28 persoane, între cari erau matadorii uniților – fiind escepționate de Bis[erica] Ort[odoxă] ca nelegale –, s-au pertractat la Pretură, în 3/15 II [1]899, unde Bis[erica] Ortod[oxă] a fost reprezentată prin protopopul Dobrei, ear uniții aveau ca apărător al legalității formelor de trecere pe canonicul I[oan] Boroş, om cu multă experiință în astfel de afaceri. După pertractare, spuse un fruntaş de-ai celor trecuți că canonicul [Ioan] Boroş a făcut atent pe preotul uniților, N[icolae] Muntean, să să păzească bine, că acest protopop al ort[odocşilor] tocmai prin ținuta s-a precaută şi liniştită este f[oarte] periculos cauzei lor. A şi avut de ce să să teamă, căci p[rotopo]pul ortodocşilor, în decurs de ½ an, a ştiut să-şi căştige stima, conplăcerea şi chear dragostea dobrenilor, şi nu numai a celor rămaşi tari în credință, ci chear şi a celor ce să pretau de mari uniți.

Pretura a rămas pe punctul de vedere legal şi a declarat trecerile nevalide.

Sentința s-a apelat şi vicecomitele, sub Nr. 19.413 [din] 6 II [1]903, respinge apelata şi, astfel, trecerile matadorilor [Iosif] Criste, [Adam] Leşnican, [Aron] Muntean, [Iosif] Petrovits etc. sunt nevalide. Ținuta uniților celor mulți față de biserica şi preotul lor era aşa de îndoelnică încât matadorii numiți la sosirea sentinței v[ice]comitelui, în care să declarau trecerile lor nevalide din punct de vedere formal, nu au voit să subscrie primirea sentinței şi peste tot – după ce antistia comunală a raportat causa nesubscrierei – nimeni nu s-a folosit de dreptul apelațiunei acelei hotărâri.

După ce a trecut timpul în care s-ar fi putut apela sentințele de invalidare (nerecunoaştere) s-ar părea că afacerea unației din Dobra a fost terminată, dar nu este aşa. Dacă astfel s-ar fi privit şi tractat, ar fi putut duce la îndârjirea animozităților din nou şi la începerea din nou a trecerilor – acum cu observarea formelor legale –, căci erau unii semidocți fanatici. Protopopul şi fruntaşii ortodocşilor însă le-au dat bună pace să să creadă încă uniți şi parochia lor a continuat a vegeta încă un an. Poporenii însă nu mai cercetau biserica, adecă slujbele uniților, ci veneau la bis[erica] gr[eco-]or[todoxă], ear matadorii – inteligenți – mai făceau, ca de silă, suită preotului unit şi mai contribuiau cu taxe lunare la susținerea lui, dar de la acestea să retrăgeau pe rând tot mai mulți şi, astfel, fără zgomot a dispărut unația din Dobra.

La dispariția uniației a contribuit şi Banca „Grănițerul", care nu să întemeiase cum intenționa pr[eotul] Țucu cu acționari gr[eco-]cat[olici], ci ortodocşii erau în proporție de cel puțin ⅔, cu ajutorul „Făgețianei" şi a conducătorilor acesteia, p[rotopo]pul ort[odox] Sebastian Olaru şi contabilul Toma Haneş. Preotul unit [Nicolae] Muntean nu a fost pus director cum să spera, ci numai casier şi tratat de directorul [Adam] Leşnican cu atâta strictețe oficială încât, cam după un an, şi-a dat dimisia; apoi direcțiunea (în care, la un an, a fost ales şi p[rotopo]pul [Iosif] Moraru) şi comitetul de supraveghere erau compuse în majoritate din ortodocşi. Nu era la Bancă nici o ceartă confesională, dar era evident că parochia uniților nu va primi sprijin.

E de observat că, de la venirea p[rotopop]ului [Iosif] Moraru în Dobra nu s-au mai făcut treceri la uniți. O încercare s-a făcut în earna anului 1899, anume fanaticul proselit George Tomuța [a] l[ui] Ianăş (mesarăşul) şi-a adus concubina la I-a abzicere. Protopopul i-a primit în cancelarie cu vorbe domoale, cu sfaturi părinteşti şi a luat la cunoştință prima abzicere legală, dar şi-a esprimat speranța că a 2-a abzicere nu să va mai face. Aşa a şi fost. Femeia Veta Șule (?) n-a mai putut fi dusă la abzicere, mai bine şi-ar fi părăsit casa în care avea 4 copii. Atâta s-a încercat. Şi viața parochiei gr[eco-]cat[olice] în Dobra totuşi a ținut peste 4 ani. Streinii de neamul nostru au făcut tot posibilul ca să susțină desbinarea între români. La comasație s-a dat uniților, *ex oficio*, cimitir separat, ear la segregarea pădurilor Corporațiunei grănițereşti, pe nedrept – şi contra protestului îndreptățit – s-au dat părțele de pădure tuturor Bisericilor numai ca să întărească

parochia unită (judele de tribunal Iakab Istfan a şi spus-o într-o convorbire, că o face pentru validitarea principiului *Divide et impera*!).

Totuşi parochia unită a trebuit să dispară din Dobra. La dispariția unației din Dobra au contribuit şi alte 2 împrejurări independente de afacerile bisericeşti şi adecă:

I. „Corporațiunea descendenților foştilor grănițeri dobreni", care subvenționa parochul şi cantorul gr[eco-]or[todox], precum şi şcoala tractuală, [care] nu avea mijloace de a ajuta şi pe uniți, ear încercarea de a sista subvențiunile vechi de zeci de ani au fost respinse şi nimicite de forurile administrative – Pretura, [sub] Nr. 491, I – 29/[1]901, şi vicecomite, [sub] Nr. 12.652, VI – 17/[1]901;

II. Naționalismul, cultivat în inimile dobrenilor de fostul lor protopop Romul de Crainic, apoi susținut şi alimentat de p[rotopo]pul [Iosif] Moraru, care, la orice ocasiune, le spunea: „Nu fiți întru nimic desbinați, dacă vreți să duceți la oarecare resultat cauzele naționale!".

În tractul protopresbiteral nu a răzbit prozelitismul unației deloc, căci câteva cazuri sporadice, ivite deodată cu trecerile din Dobra, pe nesimțite au dispărut fără urmă. Astfel s-a petrecut incidentul uniației din Dobra şi s-a descris de p[rotopo]pul [Iosif] Moraru în toamna anului 1916, când să afla refugiat în comuna Curtici, lângă Arad, cât s-a putut mai obiectiv, *sine ira et studio*, după ştirile avute încă în decursul turburărilor şi după informațiunile primite – în mod prietenesc – de la cei ce avuseseră ciudata (proasta) ambițiune de a strica mai bine Biserica din o parochie fruntaşe, ba chear din întreg ținutul Dobrei, decât să cedeze voinței – neîndreptățite – a unui Metropolit"[23].

[23] APOD, *doc. cit.*, f. 6–17.

Acțiuni pentru păstrarea caracterului confesional-românesc a învățământului bănățean la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX

Angela Dumitrescu
Profesor, Colegiul Electrotimiș din Timișoara
e-mail: angileu31@yahoo.com

Școala și Biserica românească din Banat au fost „motoarele" extinderii științei de carte pentru populația din această provincie istorică. Alături de presa în limba română, aceste instituții au fost concomitent și principalele formatoare de opinie publică.

Cele două categorii socioprofesionale care activau pe tărâmul culturii în epocă – învățătorii și preoții – au implantat în cugetele şi aspirațiile populației bănățene dorința de unitate politică şi spirituală, de libertate națională şi dreptate socială prin promovarea unui set de valori și principii creștine, profund umaniste, specifice secolului al XIX-lea și începutului de secol XX.

Presa de limbă română de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX milita pentru conştientizarea necesității susținerii materiale a instituțiilor de învățământ, accentuând faptul că necunoaşterea importanței rolului şcolii în procesul de modernizare şi progres a comunităților umane duce la adoptarea unei atitudini contrare progresului școlii, dar și dezvoltării firești, progresive, a societății: „Acolo unde darea de cult se plăteşte anevoie ... La această împrejurare contribuie foarte mult neştiința poporului"[1]. *Foaia Diecesană* continuă, exemplificând cu situația comunelor unde „învățători devotați şcolii şi binelui poporului, cu un cuvânt „harnici" în toată privința, sunt persecutați... pe atari învățători comunele nu-i plătesc cu lunile şi mai mult cu scop, doar vor lua lumea în cap şi vor face loc unor învățători netrebnici...".

Controversele ce se năşteau în sânul comunităților locale în legătură cu periodicele măriri de salarii prevăzute de legile învățământului (28/1876, 18/1879, 26/1893, 27/1907)[2], care erau suportate de localnici şi necesitatea

[1] *Foaia Diecesană*, Caransebeş, I, 1886, nr. 36, 7/19 septembrie, p. 1.

[2] Ioan Munteanu, „Şcoala – temelie a vieții naționale româneşti din Banat, la sfârşitul veacului al XIX-lea", în *Revista de pedagogie*, XXXVI, 1987, nr. 6, p. 60–63.

măririi „spezelor" pentru darea de cult în acest sens, găsesc în presa coordonată de inteligența bănățeană ecou: „Ce ne folosesc zidirile frumoase şi bine prevăzute dacă „sufletul şcoalei", învățătorul, nu va fi la nivelul recerut? Putem noi să ajungem acest scop[3] [n.n.] fără învățători luminați? Corespunde poziția socială-materială a învățătorului român aspirațiunilor noastre? Dacă voim să progresăm suntem decişi a-i crea o poziție corespunzătoare? Până când şi până unde suntem decişi a ne abate de la aceste postulate imperios reclamate de timp şi împrejurări?"[4].

Cu toate aceste insistențe şi îndemnuri venite din partea presei, realitatea datelor statistice relevă o imagine tristă a comunităților locale româneşti, incapabile într-un număr relativ ridicat, la sfârşitul secolului al XIX-lea, să-şi întrețină într-un mod corespunzător propriile şcoli. Astfel, din Raportul Senatului Şcolar întocmit de episcopul Nicolae Popea către Sinodul Diecezan al Episcopiei Caransebeşului, pentru anul şcolar 1887–1888, din capitolul dotarea învățământului, reieşea că salariile învățătorilor confesionali variau între 100–500 de florini, dar o treime dintre acestea erau restante ca plată. Motivația era, conform episcopului Nicolae Popea, „lipsa de interes a poporului pentru educație şi instrucție"[5]. Era o apreciere rezultată din analizarea dificultăților create de neachitarea corectă și sistematică a dării de cult.

Şi în Sinodul Diecesan al Episcopiei Aradului se manifestă îngrijorarea față de această stare de fapt. Astfel, din discursul episcopului I.I. Papp, ținut cu prilejul analizării Raportului general anual pentru anul şcolar 1902/1903, reies „marile greutăți" cu care se confruntau şcolile din parohii, deoarece comunele nu puteau asigura minimul salariului prevăzut de lege, iar încasarea cultului mergea greu datorită obținerii de rezultate slabe la examene de către elevi: „pe alocuri, poporul nu contribuie bucuros pentru că nu vede progrese"[6].

Feedbackul pe care îl presupunea educația – între susținătorii şi beneficiarii ei – precum şi efectul pozitiv pe care munca educativă o avea asupra societății în general, este exprimat foarte plastic de redactorii *Foii Diecezane*: „învățătorii vor deveni adevărați apostoli, care în câteva decenii vor reforma starea deplorabilă a poporului, căci orice ban spesat învățământului se răsplăteşte înmiit…"[7].

Imediat după votarea legii 38/1868 – Legea Eőtvős – situația actului de învățământ confesional românesc era considerată, chiar de către Vincențiu Babeş, în Parlamentul de la Budapesta, ca „dezastruoasă şi involutivă", datorită lipsei de şcoli, de cadre didactice, dar şi a interesului scăzut al statului, care ar fi trebuit

---

[3] Scopul era, conform articolului, ocuparea unei poziții mai bune şi onorifice în „concertul" popoarelor europene.

[4] *Foaia Diecesană*, Caransebeş, I, 1886, nr. 15, 13/25 aprilie, p. 6–7.

[5] *Ibidem*, III, 1888, nr. 19, 8/20 mai, p. 5–6.

[6] *Drapelul*, Lugoj, III, 1903, nr. 44, 17/30 aprilie, p. 1.

[7] *Ibidem*.

să ajute Biserica în problema dotării materiale a şcolii[8]. În aceeaşi perioadă, Grigore Obradovici considera că învățământul confesional bănățean era marcat de „un tradiționalism retrograd” [9].

Şcoala românească bănățeană cunoaşte o redresare a acestor aspecte la începutul secolului XX. Efortul de a asigura condiții optime de studiu pentru elevii şcolilor primare este evident şi reiese din truda comunităților locale de a menține salariile corespunzătoare pentru corpul didactic angajat. Exemplificăm prin situația înaintată Consistoriului Diecezan al Caransebeşului de protoprezbiteratul Oraviței în 1901.

Tabel 1. Situația financiară a comunelor din protopopiatul Oraviței în anul 1901[10].

Nr.	Numele Comunei	Numele învățătorului	Cât solveşte comuna din propriile mijloace în salariul fundamental?	Cât solveşte comuna din propriile mijloace în I-ul cuincuinal?	Până la ce sumă ajunge puterea materială a comunei?	Cât se cere ca ajutoriu pt. întregirea salariului la minimul legal?	Cât se cere ca ajutoriu pt. acoperirea primului cuincuinal?	Cat se cere ca ajutor pentru solvirea cuincuinalului al doilea?
1.	Agadiciu	Pavel Frenț	600 cr.	100 cr.	700 cr.	-	-	100 cr.
2.	Broşteni	Aureliu Popoviciu	620 cr.	100 cr.	1373cr.	-	-	-
3.	Cacova	Ioan Cive şi Traian Lința	1660 cr.	100 cr.	1760 cr.	-	-	-
4.	Calina	Iosif Jian	600 cr.	100 cr.	700 cr.	-	-	100 cr.
5.	Cârnecea	Sava Molin	600 cr.	-	763 cr.	-	-	-
6.	Ciclova-Montană	Vasilie Jian şi Alexandru Frâncu	-	-	-	-	-	-
7.	Ciclova- Română	Nicolae Câlnicen şi C-tin Laxar	1200 cr.	-	1300 cr.		-	100 cr.
8.	Ciudanovița	Vasile Milencioviciu	600 cr.	-	700 cr.	-	-	100 cr.
9.	Comorişte	Alecsa Jian	800 cr.	100 cr.	1000 cr.	-	-	-

[8] Luminița Wallner Bărbulescu, „Considerații privind sistematizarea învățământului confesional în Dieceza Greco-Catolică de Lugoj în perioada Episcopului Victor Mihályi de Apşa”, în *Biserică şi comunitate în Banat şi Transilvania*, Timişoara, 2007, p. 202.

[9] *Ibidem*, p. 201.

[10] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Caransebeş (în continuare AEORC), *Fond şcolar, IV,* dosar 284/1891, nenumerotat (*Conspect despre mijloacele şi sumele necesare pentru susținerea şcolilor şi acoperirea cuicuinalelor învățătoreşti din tractul protoprezbiterial al Oraviței la 9 aprilie 1902*).

10	Forotic	Ioan şi Lazar Dabiciu	1320 cr.	100 cr.	1020 cr.	300 cr.	100 cr.	100 cr.
11	Gârlişte	Iancu Duda	720 cr.	100 cr.	820 cr.	-	-	100 cr.
12	Goruia	Pavel Miclea	600 cr.	100 cr.	700 cr.	-	-	_
13	Greovaţi	Ioan Capeţiu	800 cr.	100 cr.	1000 cr.	-	-	_
14	Jisin	Filip Voina	220 cr.	-	220 cr.	480 cr.	100 cr.	100 cr.
15	Jurjova	Pavel Cipu	600 cr.	100 cr.	700 cr.	-	-	100 cr.
16	Maidan	SofronieLiuba	700 cr.	100 cr.	800 cr.	-	-	-
17	Mîrcina	Ersilia Gherga şi Petru Poenariu	1200 cr.	100 cr.	1300 cr.	-	-	-
8.	Oravița – Montană	NicolaeBaiaş şi George Dragoiescu	-	-	-	-	-	-
19.	Oravița Română	George Jianu	800 cr.	100 cr.	900 cr.	-	-	-
20.	Rachitova	Nicolae Simu	700 cr.	100 cr.	800 cr.	-	-	-
21.	Secaş	Rusalin Muhu	600 cr.	100 cr.	700 cr.	-	-	100 cr.
22.	Ticvaniul-mic	Ioan Drinca	700 cr.	100 cr.	800 cr.	-	-	100 cr.
23.	Vărădia	Ion Alexandrescu şi George Tiunea	1400 cr.	100 cr.	1500 cr.	200 cr.	100 cr.	100 cr.
Suma totală a mijloacelor necesare			17040	1700	19756	980	300	1100

Se observă, cu puține excepții, că în majoritatea localităților din protopopiat salariile învățătorilor erau asigurate conform prevederilor legii. Diferențele, mici, urmau să fie acoperite din fondul „Casei Episcopiei", la cererea căreia se întocmise situația.

În ceea ce priveşte situația financiară a şcolilor confesionale greco-catolice de pe teritoriul Episcopiei Lugojului, la sfârşitul secolului al XIX-lea, aceasta era mult mai bună decât a celor administrate de aceeaşi instituție bisericească pentru părțile ardelene. În majoritatea localităților care aveau asemenea şcoli, chiriile locațiilor, precum şi retribuțiile învățătorilor erau suportate din Fondul religionar[11].

Pericolul înlocuirii şcolilor confesionale cu cele aparținând statului, privit în perioadă ca o încercare de laicizare, dar şi de maghiarizare, va determina comunitățile locale să se mobilizeze financiar pentru „salvarea şcolilor naționale". Acțiunea este inițiată şi condusă de către Biserică, ca instituție şi de către toată

[11] L. Wallner Bărbulescu, *op.cit.,* p. 227.

„inteligența" românească a perioadei. Cum Ministerul de resort atenționa că avea de gând să „desființeze acele şcoli care nu corespundeau noilor reglementări după a treia atenționare"[12] (care se trimitea după o eventuală inspecție de specialitate), situația materială a şcolii româneşti se va remedia în cea mai mare parte. Deci, legea 38/1868 nu viza concret şi în mod direct deznaționalizarea, fiind îndreptată mai mult către modernizarea și chiar laicizarea învățământului confesional.

Nu acelaşi lucru putem spune despre legea 27/1907. Prin creşterea salarială acordată învățătorilor se dorea crearea unui statut independent financiar al cadrelor didactice în cadrul comunităților locale, ceea ce era o prevedere benefică. Toate celelalte aspecte care vizau introducerea limbii maghiare ca obligatorie, dacă 20% dintre elevi vorbeau limba maghiară, sau chiar condiționarea acordării de la bugetul statului a completărilor salariale (şi nu a salariului în totalitate), de transformare a şcolilor confesionale româneşti în şcoli comunale erau cu siguranță rezultatele politicii de maghiarizare promovate de către guvernele maghiare la începutul secolului XX.

În perioada în care proiectul viitoarei legi 27/1907 a învățământului a fost propus spre dezbatere publică, a existat o intensă corespondență oficială între Mitropolia de la Sibiu şi Episcopiile de la Arad şi Caransebeş. Din textul documentelor oficiale reiese faptul că instituțiile bisericeşti au încercat nu doar să militeze pentru modificarea articolelor de lege care vizau încălcarea caracterului confesional şi maghiarizarea, ci şi-au stabilit de comun acord strategia şi direcțiile de colaborare. Împreună cu episcopii Nicolae Popea şi Ioan Papp, mitropolitul Ioan Mețianu se prezintă în audiență la ministrul Apponyi în data de 22 februarie/ 7 martie. În cabinetul ministrului au cerut retragerea proiectului din dezbaterea publică şi modificarea acestuia pentru ca autonomia bisericească şi drepturile confesiunilor şi naționalităților să nu mai fie încălcate. Solicitarea oficială, formulată într-un document, a fost apoi distribuită şi deputaților dietali, urmând a fi trimisă şi demnitarilor din Casa Magnaților[13].

Totodată, Mitropolia ortodoxă inițiază colaborarea cu arhiereii greco-catolici, care la rândul lor depuseseră un memoriu la Minister. Toate aceste acțiuni oficiale au avut drept scop principal oficializarea unei poziții a forurilor bisericeşti în problema modificărilor legislative din domeniul învățământului. Răspunsul neoficial al ministrului a fost că „proiectul era foarte cerut de învățători, inclusiv de cei confesionali şi de aceea nu-l poate retrage, dar că ministrul va studia propunerile... şi dacă va fi posibil va face unele modificări în proiect". La textul Memorandului formulat și înaintat în acest sens, un aport deosebit l-a avut Coriolan Brediceanu, deputat în Dietă. Sinodul Diecezan din Caransebeş, sub conducerea episcopului Nicolae Popea, în protocolul din şedințele ținute în data

[12] *Ibidem,* p. 203.
[13] AEORC, *Fond şcolar IV*, Dosar 68/1907, nenumerotat.

de 29–30 aprilie şi 1 mai 1907 transmite acestuia „profundă mulțumită şi recunoştință" pentru atitudinea luată față de proiectul de lege considerat a fi vital pentru viitorul şcolilor confesionale româneşti. În data de 2 iunie 1907 însă, proiectul de lege 27 a fost sancționat, iar autoritățile bisericeşti nu au altă alternativă decât să se acomodeze dispozițiilor legale. Drept urmare, Consistoriul Diecezan din Caransebeş şi cel din Arad (care coordona activitatea şcolară din protopopiatele bănățene), emit circulare (numărul 2583/1907 şi respectiv 4554/1907) către comunele bisericeşti prin care le cer acestora să-şi susțină şcolile din mijloace proprii şi să identifice toate „izvoarele de venit din care s-ar putea asigura salariile învățătorilor şi totodată să transcrie în mod legal şi urgent averile şcolare pe numele bisericii ca proprietar"[14].

În Rapoartele generale ale Senatelor Şcolare ale Consistoriilor greco-ortodoxe române din Arad şi Caransebeş se preciza faptul că „noua lege şcolară intrată în vigoare la 1 iulie 1907 a creat o situație îngrijorătoare pentru învățământul confesional". Legea întemeia cadre legislative noi, care în opinia consistoriilor trebuiau să creeze o serioasă îngrijorare la nivel administrativ înalt, dar şi la nivelul parohiilor. Textul mărturisea cu regret profund „crearea unei situații problematice în care parohiile sărace, care nu vor fi în stare să susțină şcolile, iar statul nu va acorda întregirea salarială învățătorilor datorită neajunsurilor edificiilor şcolare"[15]. Se preciza faptul că, în cazurile când, împinse de sărăcie, comunitățile nu mai puteau susține din propriile puteri şcoala, Episcopiile urmau să încuviințeze desființarea acestora, deoarece ajutorarea lor s-ar fi produs spre paguba altor şcoli, care solicitau sume mai mici. Odată acceptată transformarea şcolii în instituție de stat, sarcinile financiare ale susținătorilor rămâneau aceleaşi, dar drepturile se reduceau[16].

În ceea ce priveşte transformarea şcolii de repetiție în şcoală cu profil economic, aceasta nu se putea produce deoarece parohiile nu dețineau terenurile necesare pentru practica agricolă. Susținerea acestui tip de şcoli fiind facultativă s-a hotărât, pentru a nu se supune din nou populația unor sarcini financiare majore, să se renunțe la finanțarea ei. În favoarea luării acestei decizii a contribuit şi faptul că în articolul numărul 18 al legii 27/1907 în şcoala de repetiție economică limba de predare urma să fie doar maghiara, iar manualele erau de asemenea maghiare[17].

În şedințele Sinoadelor eparhiale din 5/18 aprilie 1909, episcopii Ioan Papp şi Nicolae Popea prezentau situația şcolii poporale, chemată „a da odraslelor nevinovate ale poporului nostru cunoştințele generale de viață şi astfel a pune baza

[14] *Ibidem.*

[15] Biblioteca personală Vasile Popeangă, *Protocolul şedințelor Sinodului Eparhial din Dieceza română greco-orientală a Aradului*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 1908, p. 142.

[16] *Ibidem*, p. 144.

[17] *Ibidem*, p. 149.

vieții culturale a acestui popor" ca fiind în cea mai grea situație din câte a avut parte vreodată şcoala unui popor. Deşi s-au depus eforturi deosebite pentru susținerea şcolii, rezultatul nu a fost cel pe măsura muncii şi nu era „nici pe departe corespunzătoare dorințelor bisericii şi a legii şcolare"[18].

În aceste condiții, Congresul național bisericesc întrunit la Sibiu în 17–30 noiembrie 1909 decretează „susținerea şcolilor confesionale de pe întreg teritoriul mitropoliei" şi ordona consistoriilor eparhiale să caute căile şi mijloacele necesare pentru „asigurarea şi salvarea şcolilor confesionale româneşti".

Au existat şi cazuri în care comunele bisericeşti nu au putut cumpăra rechizitele obligatorii și, prin intermediul comitetelor parohiale, solicitau Consistoriului Diecezan de care aparțineau permisiunea să comande achiziționarea rechizitelor din librăria diecezană pe credit, deoarece „darea de cult nu s-a putut încasa fiind oamenii noştri săraci şi care mereu se plâng că nu au cu ce cumpăra bucatele pentru trai". În 10 mai 1910, circularul numărul 2625/1910 cerea protopopilor să raporteze în maxim 14 zile care erau comunele bisericeşti care asiguraseră salariile învățătorilor fără să epuizeze total mijloacele băneşti ale parohiilor şi care nu reuşiseră să acorde măririle dispuse de lege. Totodată, li se cerea oficiilor parohiale să studieze temeinic problema asigurării financiare a veniturilor şcolare şi să raporteze dacă puteau, sau nu, îndeplini obligațiile legii în acest sens căci, dacă parohia era în impas financiar şi nu solicita finanțare din partea statului până în septembrie 1910, atunci ajutorul de la stat nu se mai acorda, iar şcoala, la un eventual control, era închisă. Totodată, se specifica faptul că ajutorul pentru completarea salariului învățătoresc se acorda doar şcolilor care aveau edificii corespunzătoare şi erau înzestrate cu rechizitele menționate de lege[19].

Din Protocolul Congresului național bisericesc ordinar întrunit la Sibiu la 17/30 iulie 1916 şi în care se prezintă situația financiară a şcolilor din anii şcolari 1911/1912 şi 1913/1914 reiese că în doar doi ani se dublează numărul instituțiilor şcolare care cer ajutorul financiar al statului.

Tabel 2. Situația financiară a şcolilor confesionale româneşti din diecezele Arad şi Caransebeş pentru anii 1911/1912; 1913/1914[20].

Dieceza	Nr. şcolilor care se susțin din mijloace proprii/ ani şcolari		Nr. şcolilor ajutate de Episcopii/ ani şcolari		Nr. şcolilor cu susținere de la stat/ ani şcolari	
Arad	1911/1912	1913/1914	1911/1912	1913/1914	1911/1912	1913/1914
	237	123	1	1	97	191
Caransebeş	174	56	7	7	44	102

[18] *Ibidem*, 1909, p. 6.
[19] AEORC, *Fond şcolar IV*, dosar 68/1907, nenumerotat.
[20] *Protocolul Congresului național bisericesc ordinar* întrunit la Sibiu la 17/30 iulie 1916, p. 152–153.

Creşterea bruscă a numărului şcolilor care sunt ajutate financiar de stat este determinată şi de starea de război care a sărăcit comunitățile rurale şi le-a adus în situația de a nu mai dispune de sumele necesare susținerii financiare a şcolii confesionale.

Aceste variații vor fi vizibile şi în fluctuațiile frecvenței şcolare din cadrul şcolilor confesionale la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Pentru Banat, desființarea şcolilor confesionale nu s-a datorat faptului că în comunitățile respective nu se dorea susținerea pe mai departe a şcolii confesionale, ci pentru că, din punct de vedere financiar, localitățile au fost „depăşite" în puterea lor economică. Pe de altă parte, statul nu a reuşit nici el să acopere deficitul financiar, în consecință, unele şcoli au fost desființate definitiv. Menționăm totuşi că, în comparație cu situația din Transilvania, situația şcolilor bănățene era, în cifre statistice, mai bună.

În ceea ce priveşte situația şcolilor „transformate", modificarea statutului acestora a fost un proces care s-a desfăşurat lent. Dificultatea finanțării sumelor uriaşe necesare bunei funcționări a acestora reiese din evoluția dării de cult pe care sătenii continuă să o plătească, chiar dacă şcoala din localitate avea alt statut.

Darea de cult era stabilită conform articolului 35 din legea 38/1868 la maxim 5% din darea „directă de stat". Din aceste sume comunitatea locală susținea financiar şcoala confesională. În condițiile în care în localitate nu exista şcoală confesională, darea de cult era percepută şi din ea era finanțată şcoala de stat[21]. Precizăm faptul că aceste prevederi legale nu au fost modificate nici la începutul secolului XX. 5% acoperea doar finanțarea în bani a procesului de învățământ, beneficiile în natură nefiind incluse în acest calcul. Nu erau prevăzute, de asemenea, nici contribuțiile la fondul de pensiune, diurnele învățătorilor pentru adunările şi Reuniunile acestora, sumele pentru edificiile şcolare, pentru cărți şi rechizite, pentru bibliotecă sau cele necesare renovărilor şi diurnele inspectorilor şcolari[22]. Asigurarea acestor sume era, de asemenea, o condiție obligatorie pentru ca şcoala confesională să nu fie închisă.

Se pare că, în realitate, legea a fost aplicată şi interpretată în mod abuziv de către autorități şi astfel au existat şi comune în care credincioşii plăteau o dare de cult mai mare de 5% şi, suplimentar, erau obligați să finanțeze şi o şcoală de stat. Măsura, de cele mai multe ori impusă de autoritățile administrative locale, avea ca efect renunțarea locuitorilor la susținerea şcolii confesionale. În aceste condiții, Biserica a deschis un litigiu la judecătoria administrativă de la Budapesta. Sentința a fost însă nefavorabilă, iar autoritățile bisericeşti au fost nevoite să-şi ajute credincioşii din fondurile proprii, provenite din donații, pentru ca şcoala confesională să continue să existe. În realitate, mai ales după aplicarea legii

[21] Biblioteca Vasile Popeangă, *Şcoala noastră poporală şi darea cultuală-un raport oficios*, Tipografia Diecezană greco-orientală română Arad, 1918, p. 9.

[22] *Ibidem*, p. 12.

27/1907, darea cultuală depăşea frecvent 5%. Noua lege prevedea ca ajutorul financiar de la stat să fie acordat şcolii doar cu condiția ca sătenii să contribuie cu cel puțin 5% la susținerea şcolii. Un alt aspect, mai puțin cunoscut, a fost şi acela că foarte multe şcoli care au cerut ajutorul statului nu l-au primit, ajungându-se oricum la închiderea lor[23].

În procesul de convingere a locuitorilor pentru ca aceştia să îşi achite aceste îndatoriri fiscale, un rol fundamental l-au avut preoții şi învățătorii care activau şi vieţuiau în rândul comunităților locale. Pentru şcolile greco-catolice din Dieceza unită a Lugojului, nu peste tot, sătenii au fost convinşi să participe la susținerea financiară a şcolii[24]. Acest fapt s-a datorat sărăciei, dar şi a unei mentalități conservatoare izvorâte din ignoranță, conform căreia receptarea inițială a confesiunii greco-catolice nu a fost întotdeauna legată de actul credinței. În Banat, aderarea la această credință a fost mai mult o oportunitate economico-socială decât un act de convingere dezinteresată[25]. Au existat însă atitudini diferite ale comunităților şi Senatelor Şcolare față de instituția şcolară, fapt evidențiat de studiile privind cazurile particulare[26].

La începutul secolului XX, darea de cult – principala sursă de venit pentru şcolile confesionale – ajungea să fie colectată, în părțile bănățene, frecvent chiar şi în cuantum de 20%, în funcție de venituri. Sătenii plăteau între 1 şi 3 coroane de susținător de familie. De exemplu, în satul Silagiu, în anul 1902, Nicolae Bratu, care locuia în casa numărul 120, plăteşte la 10 ianuarie 1 coroană, iar Moise Bratu, care locuia în casa numărul 402, plăteşte în 11 martie 2 coroane şi 28 fileri[27]. Aceasta era însă o sumă plătită înainte de anul 1907!

În anul 1906, salariul învățătorilor era fixat prin legea 26/1893 la un minim de 600 de coroane şi cvincvinale de 100 de coroane. În aceste condiții, în localitățile din Protopopiatul Timişoarei, în 6 comune darea de cult se ridica la 6–10%, iar în 7 localități era de 11–15%. În alte 7 sate sumele variau între 16–20%. În Protopopiatul Lipovei, în 5 comune darea de cult ajungea până la 20%, iar în protopopiatul Belințului acelaşi procent era plătit de 4 comune. În Protopopiatul Banat-Comloş situația era identică pentru 3 sate. O dare de cult care ajungea chiar la 25% o plăteau din Episcopia Aradului – părțile bănățene – 5 comune din Protopopiatul Belințului. Între 26–30% plăteau ca dare de cult 6 comune tot din Protopopiatul Belințului, iar alte 5 plăteau între 31–35%. În alte 3 localități, darea de cult se ridica la 40% (în cadrul aceluiaşi protopopiat). Acestea erau totuşi excepții, marea majoritate a comunelor plătind o dare de cult care se situa în

---

[23] *Ibidem*, p. 10–11.
[24] L. Wallner Bărbulescu, *op.cit.,* p. 259.
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem,* p. 263–265.
[27] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (în continuare SJANT), *Fond Şcoala Confesională Silagiu 1902–1985*, fila 1.

jurul procentului de 20%. Toate aceste date erau valabile anterior aplicării Legii Apponyi când, conform studiului financiar publicat de asesorul referent şcolar, doctor Gheorghe Ciuhandru, darea de cult se ridică în unele localități până la 80%. Faptul s-a datorat măririi bazei de salarizare de la 600 de coroane la 1000 de coroane, iar cuantumul celor 5 cvincvinale în aceste condiții era de câte 200 de coroane pentru fiecare treaptă[28].

Peste câțiva ani, în Protopopiatul Banat-Comloş, în anul 1912, contribuțiile financiare cultuale erau în medie de 35%, în Protopopiatul Timişoarei de 40%, iar în Protopopiatele Lipovei şi Belinț ajungeau până la 55%[29].

Chiar și în aceste condiții, şcolile încep să primească ajutoare de la stat, dar nu pentru a completa diferența de contribuții de la minimul de 5%. În comitatul Timişului completarea era doar pentru sumele necesare localităților care depăşeau procentul dării de cult de 21%, iar în comitatul Caraş-Severin pentru procentele dării care depăşeau 32%[30].

În anul 1916, sumele contribuțiilor financiare la darea de cult în Banat se situau, în medie, în jurul procentului de 21%, dar existau localități în care contribuția cultuală era egală cu darea directă către stat. Se pare că statul, deşi a legiferat ajutorul bugetar pentru şcolile confesionale, nu a reuşit să subvenționeze un număr atât de mare de şcoli. Astfel, au existat foarte multe cazuri de instituții de învățământ care au solicitat ajutorul statului, dar care nu l-au primit[31].

În Protopopiatul Lipovei, în același an, din 32 de şcoli 21 primeau ajutor de la stat, iar 5 localități, deşi l-au solicitat, nu au fost finanțate. Acestea erau în pericol de desființare definitivă.

În Protopopiatul Belințului, din 34 de comune 29 primeau ajutor de la stat, iar 5 nu aveau subvenție. În Protopopiatul Timişoarei existau 25 de şcoli din care 15 aveau subvenție de la stat, una era nesubvenționată, iar restul se finanțau din darea de cult[32].

În Protopopiatul Banat-Comloş existau 17 şcoli, din care 16 subvenționate şi una fără finanțare.

Deşi în aparență legile din 1907 şi 1913 ar fi avut menirea să uşureze sarcinile financiare ale locuitorilor de la sate, şcolile urmând să fie finanțate de la buget, numărul mare al acestora şi sumele uriaşe necesare bunei lor funcționări nu au putut fi acoperite de la buget.

În 1918, în comitatul Caraş-Severin aproape toate şcolile primeau completări salariale minime[33].

---

[28] Biblioteca Vasile Popeangă, *Şcoala noastră poporală*, p. 16–17.
[29] *Ibidem*, p. 18.
[30] *Ibidem*, p. 20.
[31] *Ibidem*, p. 22.
[32] *Ibidem*, p. 25.
[33] *Ibidem*, p. 29.

Ridicarea dării de cult la sume devenite insuportabile pentru bugetele localităților a determinat şi o modificare a mentalităților locuitorilor în ceea ce priveşte necesitatea susținerii şcolilor. Crescând „jertfa de bani adusă pe altarul şcolilor confesionale", în mod paradoxal, nu a crescut şi rezultatul calitativ-cultural al învățământului. Dimpotrivă, numărul învățătorilor a scăzut. Fără dascăli, nu existau nici şcoli. Deşi problema salarială fusese, spre 1916, rezolvată parțial, „urmăririle disciplinare" îndreptate împotriva învățătorilor care nu stăpâneau pe deplin limba maghiară, conform cerințelor legii, a determinat ca un număr mare de învățători să se pensioneze anticipat[34], iar alte cadre didactice să părăsească definitiv sistemul[35].

În aceeaşi perioadă, alte 6 şcoli din protopopiatul Lugojului fuseseră închise de către inspectorul regesc care îşi depăşise astfel atribuțiile legale, iar învățătorii fuseseră anchetați disciplinar deoarece nu cunoşteau suficient de bine limba maghiară. Abuzul consta în faptul că inspectorul regesc a procedat astfel fără măcar să consulte autoritatea bisericească administrativă. Deşi Consistoriul din Caransebeş protestase oficial, nu a primit niciun răspuns. De asemenea, în 4 şcoli confesionale româneşti limba de predare a fost schimbată în maghiară, deoarece se înscriseseră la începutul anului şcolar şi elevi de alte confesiuni. În aceste condiții, Episcopiile îşi puneau întrebarea legitimă dacă atitudinea consistoriilor trebuia să fie una care să susțină şcoala în orice condiții, făcând uz de averile bisericii, caz în care aceasta ar fi însemnat şi periclitarea poziției instituției bisericeşti: „forțând cauza şcoalei vom pierde Biserica şi prin urmare se va reduce şi numărul şcoalelor, pe care acum pentru un moment le-am putea crede salvate"[36]. Migrația personalului didactic era determinată şi de necesitatea practică a învățătorilor de a-şi asigura posturi stabile şi bine plătite. Se ajunge astfel ca în 35 de comune bisericeşti matere şi în 100 de filii din Episcopia Aradului în anul 1916 să nu existe învățători. În aceste condiții, izbucnirea războiului dă o lovitură de grație Bisericii ca administratoare a Şcolii confesionale, o mare parte a învățătorilor fiind încorporați. Totodată, principiul de funcționare al şcolii confesionale ca instituție, bazată pe tradiții şi sentimente religioase, începe să-şi piardă din adeziunea populară.

De aceea, prin circularul numărul 3583/1914, menit să încurajeze comunitățile să susțină şcoala, Episcopul Miron Cristea defineşte instituția culturală şcolară ca fiind „lumina ochilor unui popor"[37], pentru care se meritau făcute orice sacrificii materiale.

Cu toate acestea, efortul financiar al localităților rurale pentru susținerea

---

[34] Angela Rotaru Dumitrescu, „Pensionarea învățătorilor români în Banat la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX", în *Ziridava*, XXIV, 2005, p. 179–200.

[35] Biblioteca Vasile Popeangă, *Şcoala noastră poporală*, p. 34–35.

[36] *Ibidem*, p. l34.

[37] SJAN Caraş-Severin, *Fond Protopopiatul Ortodox Biserica Albă*, dosar IV/1914, ff. 1–2.

şcolilor confesionale avea să depăşească în curând posibilităţile reale financiare ale bănăţenilor. Această concluzie este evidentă din analiza evoluţiei procentului de încasare a dării de cult, prin care se susţinea financiar principala instituţie de cultură a vremii.

Presa recunoştea faptul că starea material-financiară a învăţământului în general era „mizerabilă". Salariul maximal de 1000 de coroane era greu de acordat, majoritatea învăţătorilor având înainte de 1907 un salariu de 600 de coroane. În comuna Gaiul Mic din protopopiatul Ciacovei, comitatul Timiş, se publică în *Foaia Diecezană,* cu numărul 28/1906, un concurs pentru postul definitiv de învăţător din localitate. Se acorda pentru acesta un salariu de 280 de coroane şi produse în natură în valoare de 252 de coroane. Ziarul *Renaşterea* denumeşte acest post drept locul în care învăţătorul „putea flămânzi definitiv" şi se declara întristat de starea de fapt şi de mentalitatea comitetului parohial local, care de comun acord cu protopopul publicaseră un asemenea concurs. „Sărmanul învăţător, probabil debutant şi străin de sat ar fi trebuit să-şi ia desagii în spinare şi bâta în mână şi să plece de la poartă la poartă să-şi încaseze cucuruzul şi grâul dacă vrea să nu moară de foame... apoi să se pună pe lucru să-şi cultive pământul ca să câştige ceva. În cele mai multe locuri rămân restanţă din an în an şi dacă sărmanul învăţător cere ajutorul forurilor administrative atunci poporul se răscoală împotriva lui ca să plece din comună. Asta e soarta celor mai mulţi învăţători confesionali români. Se poate o soartă mai umilitoare? Apoi cum putem aştepta ca un învăţător aşa dotat să lucreze cu râvnă în şcoală şi să facă vreun spor? Lipsurile zilnice, neajunsurile cele multe de care este împresurat îi ia toată pofta de a se interesa de şcoală de care nici nu prea are vreme, căci datorinţele cele multe ce le are a le îndeplini afară de şcoală cum e cantoratul, conducerea corurilor, cursurile de analfabeţi etc. îi răpeşte tot timpul şi toată puterea. Trebuie să aibă o putere supraomenească şi o mare abnegaţie ca să-şi poată împlini în astfel de împrejurări conştiincios datoria de învăţător în şi afară de şcoală. Câtă vreme dotaţia învăţătorilor nu se ridică la o sumă cum se cade, în zadar vom vorbi despre sublimitatea acestei cariere spinoase, despre idealism, umanism, naţionalism, modestie, căci stomacul gol îl sileşte pe bietul învăţător să-şi uite de toate acestea. Daţi învăţătorilor o plată bună, ridicaţi calificaţiunea lor, sprijiniţi şcolile şi veţi vedea că cultura poporului nostru îşi va lua de tot alt avânt" [38].

Articolul este cu atât mai impresionant, cu cât este scris de un învăţător care semnează cu iniţialele G.N. şi indică problemele reale ale învăţământului confesional românesc legat de finanţarea sa şi de faptul că localităţile sărace erau aproape în mod inevitabil condamnate la a avea un învăţământ de slabă calitate, deoarece postul nu era atractiv pentru cadrele didactice.

Situaţia creată era privită ca o problemă de mare importanţă, cu atât mai mult

[38] *Renaşterea*, Caransebeş, II, 1906, nr. 37, 10 septembrie, p. 2–3.

cu cât cererea de ajutor financiar de la stat coincidea cu pierderea caracterului „național" al şcolii şi a „demnității" personale şi profesionale a dascălului, căci „învățătorii noştri ajunşi sub puterea discreționară a statului sunt în cea mai penibilă situație. Acel învățător care s-a evaluat ca bun „cortes" comunal, comitatens şi pentru dietă, care e bun agent al organelor politice, care ştie face paradă cu progrese maghiarizatoare şi se ştie linguşi ca bun „patriot" cuprins de „sentimente maghiare" etc. este premiat şi distins chiar şi atunci când în cele şcolare – chemarea lui adevărată – e neglijent şi necorespunzător, pe când învățătorul bun şi conştiincios, dacă nu se face unealtă politică şi nu paradează cu sentimente simulate, rămâne desconsiderat, dacă nu chiar prigonit şi depărtat din post..."[39].

Acest motiv de îngrijorare era cât se poate de real, căci precaritatea financiară a posturilor ducea inevitabil la apariția unor astfel de situații semnalate în presă. Un alt efect negativ l-a generat instabilitatea şi permanenta schimbare a posturilor ocupate de dascăli. Personalul didactic se muta frecvent pentru a găsi un post mai bine plătit[40]. Existau şi foarte multe situații în care posturile nu puteau fi „întregite", deoarece nu se putea acorda în mod integral salariul prevăzut de lege. Aceasta este şi situația comunei Povergina din cadrul protoprezbiteratului Făget unde, din cele 800 de coroane pe an necesare pentru plata integrală a salariului dascălului, comunitatea nu putea plăti decât 240 de coroane.

Fondurile de documente şcolare ale arhivelor abundă de cereri formulate de către comunitățile locale Consistoriilor Diecezane pentru obținerea ajutorului financiar necesar completării salariilor învățătorilor din sate. De cele mai multe ori textul acestora[41] emoționează prin conținutul simplu, dar exprimat sincer şi cu multă simplitate. Silite în ultimă instanță de situație, comitetele parohiale, prin intermediul protopopiatelor, apelează la forurile competente bisericeşti, din teama de a nu-şi pierde şcolile proprii[42].

Au existat însă şi foarte multe sate în care şcoala confesională a funcționat în parametri normali, acest lucru datorându-se în mod special oamenilor luminați ai comunei, preoți şi administratori parohiali care îşi dădeau seama de importanța şcolii pentru viața cotidiană a locuitorilor, dar şi pentru formarea conştiinței naționale a românilor din Austro-Ungaria. Un astfel de om a fost administratorul parohiei Mehadia, Constantin Durek care organiza anual „în favorul bisericii" un bal. Veniturile obținute cu această ocazie variau între 100–200 de coroane şi erau folosiți fie pentru necesitățile bisericii, fie pentru şcoala confesională, mai ales. În anul 1908, pentru a acoperi necesarul de bani în creştere pentru susținerea şcolii, se organizează 2 baluri şi un concert, suma totală colectată ridicându-se la 500 de coroane. De Crăciun se ia inițiativa alcătuirii unui „cor de juni" cu

[39] *Drapelul*, Lugoj, I, 1901, nr. 31, 18 aprilie/1 mai, p. 1.
[40] AEORC, *Fond şcolar*, IV, dosar 227/1900, file nenumerotate.
[41] *Ibidem*, *Fond Epitropesc V*, dosar 311/1897, file nenumerotate.
[42] *Ibidem*, dosar 265/1897, file nenumerotate.

care colindă satul şi adună încă 160 de coroane. Cu aceste sume parohia reuşeşte să îşi acopere cheltuielile cu şcoala confesională. Drept urmare, preotul scrie o scrisoare Consistoriului Diecezan din Caransebeş şi propune ca în toate satele să se organizeze astfel de acțiuni, solicitându-se totodată şi ajutorul societăților pe acțiuni bănățene. Pentru ridicarea calității actului de educație propunea instituirea revizorilor şcolari[43].

Din păcate, nu toți intelectualii bănățeni de la sate gândeau la fel, dar trebuie menționat că acest spirit de dăruire şi sacrificiu pentru binele comunitar era frecvent întâlnit în această perioadă. În 1917 ministrul de resort era tot Apponyi. În baza principiului autonomiei bisericeşti, parohiile nu se puteau ajuta reciproc în susținerea şcolilor şi, de aceea, tot în 1917 apare ideea la nivelul Episcopiei Aradului, a înființării unei dări unitare pentru întreaga Biserică. Din acest fond se puteau ajuta mai uşor şcolile aflate în localitățile mai sărace. Era necesar însă să existe şi o unitate a conştiinței publice în acest sens, căci de foarte multe ori comunele refuzau să plătească învățătorilor cvincvinalele (adaosuri salariale pentru vechime), dacă acel dascăl predase anterior în alte localități[44].

Şcoala devenise extrem de încătuşată în libertatea sa pedagogică şi culturală de legile şcolare din 1907 şi 1913 şi cu greu se putea aştepta, în mod realist, o regenerare spirituală a populației care să emane în totalitate de la şcoală. Exista chiar pericolul ca sătenii să nutrească sentimente antireligioase împotriva Bisericii, care devenise o colectoare de taxe necesare susținerii Şcolii confesionale şi, astfel, aceasta să fie împiedicată în atingerea scopurilor sale de natură religioasă, morală şi culturală. Viitorul cultural al majorității populației era dat de cele două instituții: Biserica şi Şcoala, cu influențe asupra dezvoltării conştiinței populației. Conform aceleaşi legi (din 1913), salariul minim al unui debutant învățător era de 1200 de coroane.

Noua prevedere legală era considerată ca insuportabilă financiar pentru parohii. Avansările în clasele şi gradațiile superioare ale grilei de salarizare erau făcute de inspectorii şcolari regeşti, dar şi de către autoritățile bisericeşti care evaluau din 2 în 2 ani activitatea şi conduita învățătorilor. Dublul control putea naşte conflicte între cele două instituții – Biserica şi Statul.

Biserica reclama faptul că de foarte multe ori învățătorii nu erau evaluați după considerente pedagogice, ci după criteriile de cunoaştere a limbii maghiare, periclitându-se astfel însăşi existența şcolii confesionale. Concluzia era că soarta celor mai multe şcoli era previzibilă, ele urmând să fie închise.

Conform prevederilor legii XVI/1913 şi în urma înaintării cererilor de acordare a sumelor de bani necesare completării salariilor învățătorilor confesionali români, în Episcopia Caransebeşului au primit sume cuprinse între 400 şi

[43] *Ibidem,* dosar 241/1914, nenumerotat.
[44] SJANCS, *Fond Protopopiatul Ortodox Biserica Albă*, dosar IV/1914, fila 47.

1171 de coroane un număr de 108 dascăli din tot atâtea comune bănățene în anii 1913 şi 1914[45]. Deoarece sumele de bani colectate din darea de cult erau complet insuficiente, la 1 ianuarie 1915, Episcopia Caransebeşului inițiază o taxă numită *darea culturală* asupra intelectualilor locuitori ai eparhiei, indiferent de statutul lor social de clerici civili sau militari. „Impozitul intelectualilor", cum a mai fost numit în epocă, a fost introdus şi în Episcopia Aradului începând tot cu data de 1 ianuarie 1915[46]. Intelectualii erau împărțiți în 4 clase în funcție de veniturile obținute: cei din clasa I (demnitari bisericeşti, protopopi, preoți înstăriți, avocați, medici, notari publici, ingineri, maiştri forestieri, marii proprietari, comercianți angrosişti, bănci cu capital de peste 50.000 de coroane, directorii acestora, contabilii şi funcționarii cu salariu de peste 3000 de coroane, militarii şi pensionarii cu venituri de peste 3000 de coroane), plăteau câte 30 de coroane anual; intelectualii din clasa a II-a (asesorii consistoriali, preoții din parohiile din clasa I, profesorii seminariali, de la şcolile medii, comerciale şi civile, juzii regeşti, notarii comunali, funcționarii de la consistoare, bănci şi alt oficii cu salariu de peste 2000 de coroane, învățătorii şi învățătoarele de la şcolile confesionale de stat, comunale cu salar de peste 2000 de coroane, forestierii, băncile cu capital mai mic de 50.000 de coroane, directorii lor, negustorii cu firmă, proprietarii de mijloc, birtaşii, hotelierii, pensionarii civili şi militari cu pensie de peste 2000 de coroane) plăteau 20 de coroane; cei din clasa a III-a erau cei care urmau să plătească 10 coroane anual: preoții din parohiile din clasa a II-a, învățătorii şi învățătoarele cu salariu mai mic de 2000 de coroane, funcționarii de la oficii cu salariu de peste 1000 de coroane, negustorii mai mici, veterinarii, meseriaşii de frunte şi pensionari cu pensii de peste 1000 de coroane. În clasa a IV-a erau încadrați restul preoților, cancelişti, manipulatorii din oficiile publice, ceilalți meseriaşi şi alte persoane cu studii nespecificate. Aceştia urmau să contribuie la fond cu câte 5 coroane[47]. Această dare conform episcopului Miron Cristea trebuia să devină „un izvor pentru întărirea culturală a eparhiilor fără de care nu există progres". Comentând impunerea acestei noi dări, ziarul *Foaia Orăviții* observă faptul că situația dificilă financiară în care se aflau instituțiile culturale româneşti în anul 1914 impunea inițierea unor astfel de acțiuni. Periodicul insistă pe lângă cititorii săi să plătească sumele cerute, căci problema susținerii financiare a instituțiilor culturale trebuia să fie primordială pentru evoluția spirituală a românilor căci „s-a sfârşit vremea vorbelor, să trecem şi la fapte! Sus să avem inimile!" [48].

Deşi românii erau considerați un popor sărac, care îşi susținea instituțiile naționale, Biserica şi Şcoala din fondurile proprii, începea să îşi facă loc, mai ales

[45] *Foaia Diecezană*, Caransebeş, XXIX, 1914, nr. 19, 11/24 mai, p. 1–2.

[46] SJAN Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română a Aradului, partea şcolară*, dosar 9/1907, nenumerotat.

[47] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Vârşeț, Serbia (în continuare AEORV), *Fond Episcopia Ortodoxă-română Vârşeț*, Circularul numărul 3583/1914, neîndosariat.

[48] *Foaia Orăviții*, Oravița, I, 1914, nr. 3, 5/18 iunie, p. 2.

în perioada războiului, sentimentul nepăsării. Față de darea de cult impusă de episcopi, foarte mulți credincioşi au opus rezistență. Se pare că aceeaşi situație se înregistra şi în cazul credincioşilor greco-catolici, dărnicia lor nefiind mai mare decât a credincioşilor ortodocşi. Ziarul *Foaia Orăviții* le amintea şi acestora că fiecare trebuia să cugete mai serios asupra însemnătății instituțiilor româneşti şi să nu slăbească susținerea lor şi dărnicia, deoarece „ceea ce dăm Bisericii şi Şcolii e cea mai de preț avere a noastră”[49].

Din toate aspectele prezentate anterior, relația școlii cu societatea se reliefează, la nivelul acțiunilor concrete, printr-un dialog care a intersectat, pe axele sale fundamentale, societatea.

Abordarea raporturilor Şcoală – Societate trebuie analizată dintr-o dublă perspectivă: a) implicarea instituției şcolare, a învățătorilor, în promovarea cerințelor şi a intereselor sociale, economice şi culturale ale comunităților locale; b) sprijinul acordat de comunitățile respective şcolilor confesionale. S-a conturat astfel o relație specială între școală şi societate, fundamentată pe susținere reciprocă. Şcoala confesională românească bănățeană îşi depăşeşte la începutul secolului XX simpla menire instituțională de instruire şi educare a generației tinere şi devine parte inseparabilă a societății în mijlocul căreia activa (comunitatea locală rurală), identificându-se cu necesitățile acesteia şi modelându-i aspirațiile.

[49] *Ibidem*, III, 1916, nr. 92, 18 februarie/2 martie, p. 2.

Propaganda elenă în arhiva serviciului Siguranței române la începutul secolului XX

Emanuil Ineoan
Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie
e-mail: iemanuil@yahoo.com

Încă din prima parte a secolului al XX-lea, Direcția Poliției și Siguranței generale din cadrul Ministerului de Interne prelucra informativ-operativ activitatea „coloniilor elene" din România. Modul în care etnicii greci din Vechiul Regat s-au organizat ori manifestat în anii dinaintea izbucnirii Primului Război Mondial contribuie la configurarea unui tablou mai amplu în care factorii politici din Atena, influența clerului ortodox, diversele asociații cu ramificații în zona Macedoniei Otomane, intrigile diplomatice inerente, conflictul cu emigrația de origine aromână din România, reacțiile autorităților locale etc. aduc la mai bine de 800 de kilometri distanță deosebit de complicata chestiune a „butoiului cu pulbere balcanic".

Bucureștiul, implicat diplomatic și cultural la sud de Dunăre încă de la mijlocul secolului al XIX-lea pentru protecția comunităților aromâne, se vede în situația de a gestiona o criză diplomatică externă (conflictul greco-român[1]) și în cadrele sale interne, unde diverse facțiuni de filiație filoelenă și grupuri de aromâni stabiliți de curând în țară ori aflați aici la studii provoacă nu doar dezbateri jurnalistice, ci mai ales confruntări pe alocuri violente. Implicarea opiniei publice, devenită deosebit de activă în contextul luptelor pentru păstrarea naționalității din regiunile românești vecine contribuie la dinamizarea suplimentară a acestor conflicte. Toate aceste elemente vin să pună presiune pe decidenții politici ce sunt astfel nevoiți să ia măsuri extraordinare pentru aplanarea acestor focare de instabilitate, ce constituie de fapt reverberații ale chestiunii macedonene[2].

Prezența în România a unei puternice minorități grecești caracterizată de un

[1] Între 1905–1911 au fost rupte relațiile diplomatice dintre România și Grecia, ca rezultat al persecuțiilor la care a fost supusă populația aromână din partea unor formațiuni paramilitare elene.

[2] Prin chestiunea macedoneană se înțelege un complex de factori și evenimente ce au avut loc în teritoriile otomane aflate în Balcani în care diversele etnii existente în zonă (greci, bulgari, sârbi, albanezi etc.) au concurat în a-și realiza propriul proiect naționalist.

spirit comunitar-identitar foarte bine articulat, dublată de poziția economică de frunte pe care elementele elene[3] o ocupau în comerțul din Vechiul Regat, determină o serie de legături strânse ale acestora cu Grecia, dar și cu diaspora elenă din Imperiul Otoman. Aceste raporturi se vor concretiza într-un constant sprijin material deosebit de consistent din partea acestei comunități pentru proiectul Megali Ideea[4].

Mulțimea notelor informative ce au fost strânse și prelucrate de către Direcția Siguranței din România privitoare la comunitatea greacă din țară și legăturile ei cu Legația Elenă ori cu diverși acoperiți implicați în chestiunea macedoneană dovedesc un interes crescând din partea autorităților române mai ales după 1900. Amplul material obținut prin mijloacele specifice ale serviciului Siguranței Statului (filaj, informatori infiltrați, interceptarea corespondenței, percheziții, control vamal riguros etc.) creionează un portret din interior al obiectivelor și acțiunilor elene cu impact asupra ordonării realităților balcanice, dar mai ales asupra poziționării aromânilor din Imperiul Otoman față de București ori Atena.

Dacă o bună parte a Peninsulei Balcanice era văzută la începutul secolului al XIX-lea ca parte a marelui proiect statal elen, după 1900 Regatul Român rămâne totuși o importantă bază de sprijin pentru iridenta greacă ce și-a redus cu mult aria de revendicări teritoriale la Macedonia și Epir unde se miza pe menținerea unui cât mai larg sentiment filoelen printre aromânii din regiune. Opțiunea elenă a acestor așa numiți „grecomani" și influența acestora în cadrul diverselor asociații grecești din orașele românești sunt relevante pentru importanța și rolul pe care acești „grecomani" l-au jucat în cadrul mișcării naționale grecești. Pe de altă parte, documentele strânse de direcția de informații relevă și o teamă nedisimulată printre liderii comitetelor și asociațiilor grecești față de acțiunea culturală din Balcani întreținută de statul român, descrisă în termenii unei agresiuni externe. Reacția la acest concurs pe care îl acordă Bucureștiul în zonă, constă în producerea unui discurs cu trimiteri la grandoarea trecutului antic ori bizantin ce vine să legitimeze exclusivismul de factură elenă. Asistăm la un întreg șir de factori ce construiesc practic un eșafodaj ce are ca miză îndepărtarea aromânilor apropiați de acțiunea culturală sprijinită de România din viața publică și asimilarea acestora.

Într-o scrisoare trimisă din Atena spre România la 9 septembrie 1903 și interceptată de Serviciul Siguranței este salutată organizarea la București a filialei unei societăți iredentiste grecești, precizându-se: „Inamicii noștri sunt mulți în țară. Ei asediază citadelele noastre naționale peste tot unde asemenea citadele

[3] Conform recensământului din 1899, în Vechiul Regat erau circa 20.000 de cetățeni eleni rezidenți în România și încă cel puțin pe atâta otomani, în mare parte greci sau aromâni. Gheorghe Platon (coord.), *Istoria românilor*, VII, tom II, București, 2003, p. 64.

[4] Mai multe despre proiectul național elen în Ion Dragumis, „Stratos Kai Alla", în Peter Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, București, 2000, passim.

există și prin diferitele mijloace ilegale urmăresc cucerirea lor și alungarea noastră de acolo. În asemenea pericol niciodată până azi nu s-a găsit neamul nostru, căci tot ce a fost pierdut altădată, s-a pierdut cu speranța de a se recâștiga, pe câtă vreme tot ce se pierde astăzi se pierde definitiv, fără nicio speranță de a se recâștiga. [...] Oricât de mică ar fi patria lor de astăzi, elenii trebuie să resimtă grandioasa mărire nepieritoare a Greciei și nici denumirea celor mai mari state din lume nu o poate despăgubi de pierderea celei mai nobile denumiri pe care i-a dat-o mama Grecie. Descurajarea națională este astăzi cel mai mare inamic al nostru, ea paralizează puterile noastre naționale, ea ne amorțește, ea ne aruncă fără apărare la picioarele inamicilor noștri. [...] Trebuie să luptăm, trebuie să ne apărăm prin toate mijloacele drepturile noastre naționale devenite astăzi prada „Mișilor" [așa se numeau populațiunile de la marginea Dunării pe vremea lui Herodot, n.n.]..."[5].

O altă societate cu același tip de mize „culturale", *Cancicu*, ce a funcționat la București trimite un apel către epiroții de pretutindeni originari din regiunea Konitza[6]. Încă de la început se dezvoltă teza ce acreditează ideea, de altfel larg răspândită în acea vreme, conform căreia „epiroții sunt cei cei mai curați dintre greci", limba greacă este „limba zeilor și savanților, cu care toată lumea și toate națiunile și-au deschis ochii, limba noastră cu care Hristos a propovăduit lumei mântuirea"[7]. Această limbă despre care apostolii spuneau că „este puterea noastră cea mare" este astăzi atacată de forțe ostile ce „s-au pus ca să o dezrădăcineze și să distrugă școlile și bisericile, prin mijlocul tâlhăriilor și criminalilor se pustiesc comunele noastre"[8]. Responsabilii pentru aceste acțiuni sunt considerați guvernanții, care au permis „barbarilor" ca prin banii acordați de la guvernele lor, aceștia să-și poată construi școli, astfel încât „mai mulți fii de epiroți și-au pierdut limba divină a părinților lor și a religiei și au început nenorociții să latre și să miorlăiască în barbara românească. [...] Propaganda română a turbat ca să ne facă români"[9].

Pentru membrii acestei societăți elene, implicarea statului român la sud de Dunăre în general, și în ținutul Konitza în special, a avut următoarele mize: „De atunci [din 1888, n.n.] în fiecare an ne vin apostoli români și fac presiuni, să permitem clădirea unei școli românești sub protectoratul societății și guvernului român, căci contrariu copiii noștri vor rămâne fără carte și orbi". Pentru a pregăti contraofensiva la adresa acestor imixtiuni ale statului român în zonă, grecii s-au coalizat și au înființat în 1898 o societate culturală prin care au reușit să strângă

---

[5] Arhivele Naționale Istorice Centrale [în continuare A.N.I.C.], Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 41\1906, f. 34.

[6] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 41\1906, f. 1.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem.*

bani ca să poată plăti un institutor și o institutoare care să poată menține nealterată educația greacă a copiilor[10]. Activitatea tot mai intensă de acest fel derulată de diversele asociații elene, dar și de persoane particulare cu scopul de a strânge sume de bani pentru alimentarea conflictului balcanic a făcut ca autoritățile române să urmărească extrem de atent fenomenul.

Președintele societății *Elenismos*, Neocles Kasasis, întreprinde începând cu anul 1903 un turneu în mai multe capitale europene cu scopul de a milita pentru justețea revendicărilor Greciei în Macedonia și Epir. În 1904, acesta ajunge și în România unde ține mai multe conferințe cu un evident substrat iredentist. Acțiunea lui propagandistă mai avea și scopul de a convinge diaspora greacă să contribuie cu ajutoare bănești la „marea operă naționalistă". Urmare a propagandei lui Kasasis sunt înființate în România o serie de filiale ale Societății *Ellenismos*. Prin intermediul acestor organizații, după datele Serviciului de Siguranță român, s-au colectat importante sume de bani ce vor servi la întreținerea unor așa-zise corpuri macedonene, destinate „a apăra" elementul grecesc de autoritățile bulgare. Între aceste corpuri se va număra și cel responsabil de atacul asupra aromânilor din comuna Negovani, ocazie cu care sunt asasinați notabilul Tomaide și preoții Eftimie și Cristo, albanezi de origine, eliminați numai pentru motivul de a fi îmbrățișat cauza românească din Macedonia[11]. Toate comitetele macedonene de oriunde ar acționa fac parte din această societate *Ellenismos*, opinează informatorii români, și servesc la conducerea bandelor de antarți. Kasasis, liderul acestora, nu se sfiește să acuze direct într-un discurs la Atena politica balcanică a statului român, gest înregistrat cu vădită îngrijorare de funcționarii Serviciului Siguranței: „Mai venală într-adevăr este în împrejurarea de față politica guvernului român sau mai lămurit vorbind a Suveranului Român, căci publicul român după câte știu nu este antigrecesc, dar această politică este susținută pe ascuns de vederi străine. Niște români megalo-ideați, au încercat să creeze populații românești în Macedonia. Am tratat de mii de ori despre acest subiect și nu doresc să mai revin, dar ceea ce mă obligă a observa este [că] politica românilor, foarte venală, calomniind și denunțându-ne pe noi în Europa este păgubitoare intereselor grecești din Macedonia și lucrează nu numai pentru paguba noastră, dar și pentru folosul ei, sperând niște concesiuni teritoriale în Bulgaria drept recompensă a politicii lor în caz când Principatul s-ar fi întins spre Macedonia. Însă, în realitate, Guvernul Român susținând indirect acțiunea bulgară în Macedonia, cu nimic n-are să se folosească dovedind numai venalitatea sa, căci de la Bulgaria nu are nimic de luat, iar cuțo-vlahii[12] din Macedonia vor rămâne pururea greci, cu care se apropie mai mult, pe când cu românii, nimic, nici istoria, nici comunitate

[10] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 41\1906, f. 1.

[11] Se pare că au refuzat să se supună ierarhului locului ce le solicita să se opună influențelor negrecești din zonă.

[12] Denumire sub care mai erau cunoscuți aromânii în epocă.

de moravuri. Față de atari dușmani trebuie să se prezinte Elenismul și să lupte..."[13]. Rândurile de mai sus sintetizează toate argumentele discursului naționalist grec relativ la cauza românească în Balcani și mai ales la felul în care liderii eleni se raportează la elementul aromân, considerat fără drept de apel încadrat marii familii elene, refuzându-i-se orice fel de apropiere față de România.

Multe din dosarele consultate în cadrul fondului Direcției Poliției și Siguranței sunt preocupate de activitatea jurnalistică a grecilor din România, unii dintre aceștia activând în calitate de corespondenți ai unor ziare din Atena și fiind astfel responsabili de transmiterea unor imagini mobilizante pentru publicului grec, cu suficiente tușe antiromânești.

În ziarul *Neon Asti* din 21 iunie 1905 apare o corespondență din București semnată de un anume Gheorghios (conform Serviciului Siguranței în spatele corespondenței stătea redacția greacă a ziarului *Patris* din capitala României) ce se referea la Mesajul Tronului adresat în parlamentul român de regele Carol și concentrat asupra „ocrotirii elementului românesc din Macedonia". Afirmația este văzută de ziarul grec drept o falsificare a istoriei prin încercarea de căutare a unui element românesc în Macedonia, articolul recomandând tuturor grecilor din Europa să dezmintă prin toate mijloacele pe „falsificatorul încoronat"[14].

Activitatea deosebit de intensă a acestor societăți elene mai ales în București, Galați, Brăila determină întocmirea unor liste de nume ale acelora care se dovedeau a fi periculoși pentru siguranța statului: Nicolaides Cleanthe, Protopopas Haralambie, Aivaliotis Constantin, Arghiropol Panagti, Papaianopoulos Nicolae, Rovaciu Nicolae, Rosolimos Spiru, Economu Iani, Metaxa Paghi, Subasacos Anastase, Vasalopulos Petre, Constantatos Haralambie, Panas Temistocles, Macris Spiro, Xantopoulos Ioan, Geanzizis Constantin, Tasapoulos Ioan, Zangarides Gheorghe, Stavropoulos Chiriades, Nicoli Lascaris, Callerghis Nicolae, Pipiliangopol Mihalache[15]. Alți membri aparținând unei nou înființate societăți iredentiste, *Stariceani,* ce se dovedeau a fi deosebit de periculoși prin mesajul și proiectele întreprinse au fost expulzați în 1906. Dintre aceștia îi menționăm pe frații Dimitrie și Leonidas Nicolaides, la domiciliul cărora din București au fost confiscate o serie de acte de corespondență ce dovedeau amploarea acțiunilor acestora[16]. Președintele acestei societăți, *Stariceani,* este chiar un anume D. Papadopol, ce dobândise cetățenia română pe baza unor acte ce îl prezentau drept român macedonean[17].

Luând în considerare multiplele informații considerate a fi de o mare gravitate, prefectul Bucureștiului propune ministrului de interne în data de 31 august

[13] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 76\1908, f. 25–26.
[14] *Ibidem,* f.26.
[15] *Ibidem,* f.27.
[16] *Ibidem*, f.28.
[17] *Ibidem,* f.28.

1906 expulzarea grecilor care făceau parte din societațile *Apollo*, *Patria*, *Conitza*. Prefectul arată în actul de motivare al acestei măsuri extreme faptul că aceste organizații colectaseră în ultima vreme sume mari de bani ce asigurau plata detașamentelor de antarți greci angrenate în acțiuni de luptă împotriva aromânilor din cadrul Imperiului Otoman[18].

Rapoartele Siguranței Generale sunt intens preocupate de situația unor potentați grecomani (greci sau aromâni) care sprijină material mișcările grecești din Balcani (cazul lui Gheorghe Zolia, cel care, după ce realizează o consistentă avere în România, se întoarce în localitatea de baștină unde devine liderul partidei elene). O altă cazuistică urmărită de serviciul de informații era cea privitoare la o serie de persoane foarte înstărite cu origini balcanice. Brigada specială de siguranță din Constanța întocmise un raport informativ ce îl avea ca obiect al unei potențiale ținte pe milionarul Zisu (Zissa) Doga. Acesta era „un român macedonean, domiciliat în București, curtat de agenții ambasadei Greciei cu scopul de a-l determina să-și lase avutul statului elen. Scopul grecilor este să procedeze cu acest bogătaș la fel cum au procedat acum câțiva ani cu Stelidiis zis Benga pe care prin agentul Paraschidis de la ambasada [legația, n.n.] greacă din capitală l-au transportat la Atena unde l-au asasinat, după ce l-au jefuit de avere care se evalua aproximativ la 800.000 lei, fără ca rudele lui să mai poată căpăta ceva. Zisu Doga este un bătrân de vreo 60 de ani, suferind [...]. Averea lui constă din moșii pe care le posedă în județele Ilfov, Ialomița. Se știe că epilogul afacerii Stelidis a fost asasinarea agentului Paraschidi de către macedoneni la București pe bulevardul Elisabeta"[19]. O altă notă informativă confirmă ipotezele în cazul Zissa Doga: „fiind sus-numitul atât în București, cât și în alte părți din țară unde se duce este în contact numai cu cei mai naționaliști și fanatici greci, însă cu toate stăruințele acestor greci pentru a-l face pe sus-numitul milionar de a lăsa avutul lui statului elen, este foarte greu, [...], sus-numitul pare-se că parte din avere sau total voiește de a o lăsa pentru binefacere comunei lui natale și la alte institute de binefacere din țară". Zissa Doga era din Magarova, lângă Bitolia, necăsătorit, cu o avere colosală[20]. Cazurile de mai sus nu sunt singulare, ele constituiau pentru Serviciul Siguranței o provocare deosebită, dat fiind și implicarea unor oficiali ai misiunii diplomatice elene de la București.

Probatoriul instrumentat de organele statului a avut în vedere și o serie de denunțuri asupra unor aromâni care au fost corupți cu diverse sume de bani pentru a da declarații în care confirmau originea română a unor greci pentru ca aceștia să primească mai ușor cetățenia[21]. Ulterior, mulți dintre acești nou împământeniți sunt învinuiți de spionaj și acțiuni de colectare de fonduri ori

[18] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 41\1906, f. 12.
[19] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar nr. 74\ 1912, vol. I, f. 167.
[20] *Ibidem,* f. 169.
[21] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 76\ 1908, f.4.

propagandă agresivă în sprijinul comitetelor paramilitare elene din Balcani (în urma percheziților la domiciliul acestora se confiscă o serie de exemplare ale unor lucrări aparținând lui Neocles Kasasis *Cartea neagră a Macedoniei,* cu un conținut extremist naționalist)[22].

Situația deosebit de îngrijorătoare din Balcani a avut un impact puternic în rândul opiniei publice din România. Apariția în Vechiul Regat a unor articole preluate din presa greacă în mai multe ziare de largă circulație a accentuat și mai mult asperitățile dintre cele două state. Un asemenea articol de fond publicat în ziarul proguvernamental *Scrip* din Atena în care se vehiculau amenințări nedisimulate la adresa statului român este preluat în *Tribuna Macedoniei* din data de 5 august 1907, cu titlul *Conflictul greco-român și aplanarea româno-greacă*[23]: „Să afle grecii care conduc țara românească că elenii pentru un ideal al lor sunt în stare să declare război întregii Europe și să rupă relațiile cu toate statele, să moară până la unul și tot nu se vor închina unei Românii sau unor renegați greci românizați care ar dori astăzi să ne sperie .[...] Idealul dorit ni s-a împlinit, am dorit un conflict greco-român să arătăm că nu ne temem de mămăligari și l-am avut, acum trebuia impusă o împăcare româno-greacă în care să se dea învinși mămăligarii cari nu-și văd de țara lor ci caută să desnaționalizeze pe frații noștri care deși sunt cuțovlahi, n-au nici în clin, nici în mânecă cu țiganii de peste Dunăre"[24].

Această poziție extremistă, caracterizată de o virulență a limbajului fără precedent, a reprezentat suportul propagandistic atât în Regatul Elen, cât și în Europa, necesar campaniilor paramilitare din Macedonia și Epir ce au avut ca obiectiv anihilarea prin teroare a curentelor- manifest negrecești. Aserțiunea de mai sus este confirmată și vădit exemplificată de unul dintre teoreticienii acestui fenomen al elenizării, Ioan Dragoumis. Acesta făcea parte din oficialii de rang înalt ai Greciei ce nu doar proiectează vectorii dezideratului mai sus amintit al elenizării populațiilor din Macedonia, Epir, Tracia etc., ba chiar coordonează și implementează de la fața locului procesul cu tentă asimilaționistă din postura de demnitar diplomatic aflat la post în mai multe centre urbane din Imperiul Otoman în prima decadă a secolului al XX-lea[25].

O altă fațetă a conflictului dintre Grecia și România s-a manifestat pe tărâm economic. Imediat după ruperea relațiilor diplomatice, acordul comercial dintre cele două state a fost și el denunțat. Balanța comercială fiind una favorabilă Atenei, fapt ce a determinat guvernul elen să insiste pe lângă reprezentanții Rusiei încă din anul 1908 să intervină pe lângă oficialii români pentru reluarea

---

[22] *Ibidem,* f.4.

[23] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 71\ 1908, f. 6.

[24] *Ibidem,* f. 8.

[25] Michalis Kaliakathsos, „Ion Dragoumis and „Machiavelli": Armed Struggled, Propaganda and Hellenization in Macedonia and Thrace (1903–1908)", în *Journal of Modern Greek Studies*, vol. 31, tom 1, mai 2013, p. 50–65.

legăturilor economice. Măsurile punitive impuse de autorități, ce au interzis până și călătoria cetățenilor greci cu vapoarele serviciului maritim român mult mai ieftine decât ale companiilor concurente, au încurajat diverse tentative de introducere frauduloasă a mărfurilor de origine greacă sub etichetă turcească sau bulgărească[26].

În contextul posibilității de reluare a relațiilor diplomatice dintre Grecia și România, printre prezumtivii miniștri plenipotețiari ce ar fi putut fi trimiși la post era și numele lui Mihail Mitilineu. Legătura acestuia cu dr. Leonte, președintele Societății de Cultură Macedo-Română (era ginerele acestuia) considerat de unele cercuri la Atena drept unul dintre cei mai mari „dușmani ai elenilor" face ca eventuala sa numire să fie primită cu animozitate la Atena[27].

Chiar și în ciuda acestor campanii, Grecia rămânea însă interesată să beneficieze de o imagine cât mai bună în rândul opiniei publice românești, investind sume considerabile în aceste strategii. Încă din ianuarie 1912, ziaristul Aristotel Sardelis, ce scotea ziarul grecesc *Iris* în București, se pregătea să înființeze un alt ziar săptămânal în limba română cu numele *Pacea*. Scopul acestui ziar era să faciliteze o apropiere greco-română, precum și apărarea intereselor greco-române din Turcia. Sardelis dorea să arate că ar fi în interesul României și apropierea „legăturii de frăție greco-române din Turcia prin următorul mod: să se desființeze școlile române din Turcia cu condițiunea ca românii din Turcia să urmeze școlile grecești și la care școli să fie obligat a se preda și limba română, după cum se predau și celelalte limbi străine – și urmând acest mod, Patriarhia în urmă va fi silită să recunoască națiunea română și să le dea toate drepturile egale după cum au toți ortodocșii care depind de Patriarh...."[28]. O adevărată mașinărie de propagandă, ziarul proiectat a rămas constant în vizorul Siguranței românești.

În luna mai a anului 1912 apar primele informații din cercurile comunității grecești din capitală despre mutarea trimisului plenipotențiar de la București, Caruso[29], schimbare ce este oficializată la 11 august 1912. Conform Serviciului Siguranței, motivul îndepărtării de la post a fost o plângere împotriva sa elaborată de comunitatea elenă de la București. Aflând de aceasta, pentru a se răzbuna, Caruso merge la Prefectura Poliției Capitalei și înaintează o listă cu numele unor greci din România solicitând expulzarea acestora pe motiv că acționează „contra statului". Cei în cauză au replicat cu o scrisoare trimisă către oficialii din Atena solicitând urgenta intervenție diplomatică în favoarea lor[30]. Noul ministru plenipotențiar trimis de Atena la București este Papadiamantopoulos, fost consul

[26] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 117\ 1910, f. 9.
[27] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 166\ 1908, f. 27.
[28] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 74\ 1912, vol. I, f. 3.
[29] *Ibidem,* f. 35.
[30] *Ibidem,* f. 46

general grec la Salonic, calitate în care, se precizează în rapoartele Siguranței, a organizat activitatea trupelor paramilitare grecești, vestitele bande de antarți[31].

Tot în a doua jumătate a anului 1912 este înregistrată o activitate deosebită de strângere de fonduri printre membrii comunităților elene mai ales din orașele-porturi (Brăila, Galați, Sulina), unde circulă liste de subscripții pentru formarea unei flote aeriene grecești. Banii strânși, 40.000 lei, au fost trimiși printr-un cec unei bănci din Paris, iar mai apoi suma a fost încredințată consulatului grec din Brăila[32]. În octombrie 1912, librarul Costamiris din Brăila împreună cu alți prieteni au trimis în Atena nu mai puțin de un milion de lei destinați înzestrării armatei grecești, gest care a trezit la acea dată suspiciuni Siguranței românești[33].

Un alt personaj aflat sub filajul serviciului român era un anume Kiriakides, grec supus otoman, agent și proprietar de vapoare comerciale, viceconsul al Danemarcei în România. Acesta clădise de curând o școală cu bani proprii în insula Marmara, locul său de naștere. Școala, care a costat aproximativ 130.000 franci, era frecventată de 190 copii, mai ales orfani din ținuturile din jurul insulei. Stabilimentul purta numele de *Kiriakidia*, avea 6 clase și primea în ascuns o subvenție de la statul grec. Elevii de aici erau orientați înspre cariera militară, mai ales spre marină. „Pentru a fi pusă la adăpost de șicanele și neajunsurile din partea turcilor și pentru a se înlătura mai târziu revedicările ce eventual statul turc le-ar ridica, școala a fost pusă sub protecția engleză." – se precizează în raportul citat. Primele serii de elevi absolvenți ai acestei școli vor forma echipajul vaporului cuirasat *Noua generație* pe care grecii din America urmau a-l dărui Regatului Elen[34].

Cele câteva cazuri descrise mai sus dovedesc importanța economică deosebită a comunității elene sau elenofile din România pentru susținerea financiară a diverselor acțiuni cu substrat militar ale Regatului Grec. Cu toate acțiunile de control al autorităților care au dus și la o serie de expulzări, comunitatea elenă din România a reușit să-și conserve poziția puternică în societatea românească. Nu putem vorbi de un regim opresiv la adresa acesteia, mărturie stând chiar înființarea unei noi școli grecești la București în 1906, într-un moment în care relațiile diplomatice româno-elene erau sistate[35]. Totodată, una din opțiunile preferate ale emigrației grecești din Turcia a continuat să rămână România și în 1913[36].

Izbucnirea Războaielor Balcanice și implicit ocuparea militară de către

---

[31] *Ibidem,* f. 77.
[32] *Ibidem,* f. 48.
[33] *Ibidem,* f. 68.
[34] *Ibidem,* f. 53.
[35] Georgeta Filitti, *1880–2010. Mereu împreună. România – Grecia, 130 de ani de relații diplomatice*, Brașov, 2010, p. 14.
[36] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 104\ 1908, f. 159.

Grecia a regiunilor locuite și de aromâni a provocat o amplă campanie de presă și manifestații ale opiniei publice din România cu referiri directe la consecințele acestor schimbări și impactul lor asupra vieții comunitare aromâne. Comunitatea elenă din București se arăta îngrijorată de hotărârea luată de către guvernul român de trimitere a unor ambulanțe sanitare Turciei, nu și Greciei. Liderii comunității erau de părere că România și Grecia trebuiau să se alieze împotriva dușmanului comun reprezentat de slavism, al cărui pericol viitor era de netăgăduit, în pofida actualei alianțe greco-slave din prezent[37]. Proiectata alianță greco-română a lobby-ului elen din România nu găsea însă un corespondent serios în rândul opiniei publice românești. Știrile sumbre din Balcani au precipitat și chiar radicalizat sentimentele antigrecești ale unui larg curent de opinie din orașele Vechiului Regat. În 11 noiembrie 1912, Societatea de Cultură Macedo-Română și Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor au convoacat o „Mare întrunire națională", în apelul manifest arătându-se printre altele că „acești năvălitori pretinși creștini, au și început opera lor de distrugere: biserici și școli românești sunt desființate; iar notabilii români cu grămada sunt închiși, ca niște criminali, și uciși...."[38].

Într-un articol apărut în *Adevărul* din 13 noiembrie 1912, intitulat „Pentru aromâni", se atrage atenția asupra faptului că bandele de antarți care îi prigoneau înaintea razboaielor balcanice pe aromâni s-au transformat peste noapte în noile „autorități de stat". În actualele condiții, pasivitatea ar fi o crimă: „Putem noi să-i părăsim în aceste momente grele? Putem noi să-i lăsăm victima acelor amețiți de biruință care vor să-i siluiască naționalicește?"[39] Luările de cuvânt ale unor personalități politico-culturale în cadrul acestor manifestații de atașament față de aromânii din Balcani marchează un nou punct de cotitură în problematica acțiune balcanică a României. Reputatul istoric și lingvist George Murnu avertiza decidenții politici de la București de „amenințarea unei catastrofe pentru sutele de mii de aromâni" în alocuțiunea sa la ampla manifestație din 11 noiembrie 1912 din București. Murnu arăta că „Macedo-Românii sunt peste 1.200.000 în Balcani. Noi n-avem dreptul să intervenim în Balcani? În Turcia Europeană nu pot fi decât două milioane de slavi și greci și aceștia vor să ocupe un teritoriu de încă 4 milioane de alte neamuri. Până acolo le merge orbirea, că n-au vrut să cruțe nici independența Albaniei. N-au mai mult drept grecii decât noi..."[40].

Emoția produsă de sosirea din Macedonia a mai multor scrisori trimise către rudele din România în care sunt descrise persecuțiile la care au fost supuși notabilii aromâni fac o deosebită impresie în sânul opiniei publice din România. Scrisorile publicate ulterior sunt apoi trimise oamenilor politici din guvern și

[37] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar nr. 74\ 1912, vol. I, f. 75.
[38] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 77\ 1912, f. 75.
[39] *Ibidem,* f. 85.
[40] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 77\ 1912, f. 80.

parlament. Răspândirea în cadrul diverselor manifestații a acestor scrisori a făcut o deosebită impresie, radicalizând opinia publică[41]. Situația tensionată din capitală determină un mare număr de greci să nu participe la slujba de duminică din 18 noiembrie 1912 de la biserica greacă din capitală. Au apărut informații despre o eventuală manifestație a macedoromânilor ce putea să degenereze în violență, fapt ce conduce la trimiterea unui mare număr de polițiști ce au păzit în permanență biserica elenă pentru asigurarea ordinii[42]. Cu toate acestea, o parte din grecii din România se arătau netemători de „furia macedo-românilor", deoarece au primit asigurări de la guvernul român că vor fi protejați în fața unor eventuale excese[43]. Pentru alți membri ai comunității elene, amintirea campaniei de expulzări din 1905–1906 îi făcea să privească cu îngrijorare noile evenimente. În primii ani ai conflictului diplomatic, spectrul măsurilor coercitive de expulzare a făcut ca numeroși greci să-și procure prin mari sume de bani diplome prin care li se atesta originea macedoromână și să uzeze public de acestea. După reluarea relațiilor dintre cele două state, aceste diplome au fost date uitării, iar titularii lor s-au manifestat în continuare ca greci. Tensionarea și teama de expulzare îi face însă pe mulți comercianți, mai ales începând cu anul 1912, pentru a fi feriți de ostilitatea macedoromânilor să afișeze aceste diplome în prăvăliile lor în încercarea de a nu-și periclita astfel diversele avantaje[44].

Legația Elenă de la București considera manifestațiile organizate de Liga Culturală și de Societatea de Cultură Macedo-Română în care erau făcute publice acele scrisori particulare cu referire la crimele săvârșite de greci ca fiind opera unei manipulări politice și a unei diversiuni create de Bulgaria care „a reușit să cumpere câțiva aromâni"[45]. Ministrul grec de la București a prezentat chiar în primele zile ale lui decembrie 1912 unor notabili ai comunității elene din București faptul că a ordonat o anchetă în urma căreia s-a demonstrat că toate zvonurile privind torturile la care sunt supuși aromânii sunt false. Rezultatele anchetei au fost trimise și guvernului român[46]. Campania de disculpare a continuat și prin venirea la București în 14 decembrie același an a arhimandritului grec de la biserica elenă din Constanța, Hristoforos Ktenos. Acesta a criticat virulent poporul român pentru că a crezut „invențiile" aromânilor cu privire la torturi, pe care el însuși le dezminte. În Constanța, mitingurile aromânilor au produs mari pagube

[41] *Ibidem,* f. 90.

[42] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar nr. 74\ 1912, vol. I, f. 81.

[43] *Ibidem,* f. 82.

[44] Acele „diplome de naționalitate" eliberate de Societatea de Cultură Macedo-Română le înlesneau activitățile comerciale, scutindu-i de o seamă de impozite și taxe. De asemenea, percepția publică asupra frecventării unor localuri sau întreprinderi comerciale cu patroni declarat „macedoromâni" le creștea cota de simpatie și evident cifra de afaceri, în contextul tensionării chestiunii macedonene. A.N.I.C. Direcția Poliției și Siguranței, Dosar Nr. 77\ 1912, f. 82.

[45] A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar nr. 74\ 1912, vol. I, f. 83.

[46] *Ibidem,* f. 94.

comercianților greci ce rămâneau în continuare timorați[47]. Pe de altă parte, cursul evenimentelor din Balcani determină comunitatea greacă din România să fie „încântată de eventualitatea unui război româno-bulgar", situație benefică Greciei[48].

Solidaritatea elementului elen și filoelen (așa-numiții grecomani) este încă o dată verificată în zilele premergătoare sărbătorii Crăciunului anului 1912. Atunci s-au strâns ajutoare financiare pentru statul grec într-un „grad îngrijorător" din perspectiva Serviciului de Siguranță, o sumă de circa 250.000 de lei, numai din orașele Galați și Brăila. Banii au fost colectați sub cupola Crucii Roșii la inițiativa legației elene de la București și a consulatelor din provincie. Această „mișcare patriotică" a grecilor a dus la închegarea unei inițiative similare de strângere de fonduri printre macedoromâni, de această dată în beneficiul flotei regale române[49]. Apariția în presa din Vechiul Regat în primele zile ale lui ianuarie 1913 a unor articole considerate insultătoare de către partea elenă determină o serie de atacuri mai ales împotriva cotidianelor *Dimineața* și *Adevărul* unde apăruseră o serie de editoriale nesemnate, dar atribuite lui Vasile Diamandi director al școlii din Ianina[50].

Vechile scandaluri ale traficului cu certificate de naționalitate apar din nou, odată cu reclamațiile făcute de către comercianții din Calea Plevnei, nemulțumiți de atitudinea concurenților lor greci ce „au căpătat de la Regie brevetul de debit care îl posedă astăzi în mod înșelător, numai pe baza unor chitanțe că sunt membri ai societății macedo-române și a unor certificate că sunt de națiune macedoromână, care certificate nu se știe dacă sunt false sau bune..., comercianții în cauză sunt cei mai naționaliști greci[51]....". Este întocmită în ianuarie 1913 o adresă oficială către Societatea de Cultură Macedo-Română în care se cer explicații despre legalitatea eliberării unor astfel de documente[52].

Succesiunea subiectelor ce potențează tensionarea raporturile greco-române este prilejuită și de cutremurul din februarie 1913 din regiunea Constantinopolului. Banii colectați pentru victimele cutremurului se pare că au ajuns printr-un cec de bancă la Paris, având ca destinatar ministerul de externe grec, care este rugat să folosească această sumă „în folosul Patriei". Protestele nu încetează să apară, cauza umanitară determinând pe mulți aromâni și albanezi cu rude în capitala

---

47 A.N.I.C., Direcția Poliției și Siguranței, Dosar nr. 74\ 1912, vol. I, f. 95.

48 *Ibidem,* f. 99.

49 *Ibidem,* f.100.

50 *Ibidem,* f. 104.

51 *Societatea de Cultură Macedo-Română* avea autorizarea din partea statului de a elibera certificate de naționalitate pentru acei balcanici ce aveau originea română – „macedo-români"; actul era, practic, odată obținut, piesa de bază ce urma a sta la dosarul înaintat camerelor legiuitoare pentru obținerea cetățeniei române. Legalitatea eliberării unor asemenea certificate pe baza unor declarații scrise ale unor membri ai *Societății de Cultură Macedo-Române* a fost uneori acuzată în epocă de fals și uz de fals.

52 A.N.I.C. Direcția Poliției și Siguranței, Dosar nr. 74\ 1912, vol. I, f. 106.

turcă să contribuie cu mari sume de bani la această colectă, mizând că banii vor ajunge la victimele calamității naturale[53]. După informațiile ofițerilor de poliție români, un rol important în direcționarea acestor colecte financiare le-a avut Leonida Kostomiria, director al ziarului grecesc *Etnos*. Surprinzător, sumele strânse au fost folosite în cele din urmă la acoperirea cheltuielilor de război ale regatului elen[54]. Pe fondul acestor animozități este reluat și pus în practică proiectul mai vechi al unui ziar redactat în română ce va promova legăturile greco-române și care urma „să exprime sentimentele populației grecești față de elementul autohton", periodicul urmând să apară începând cu 18 februarie 1913. Autorul acestui proiect editorial intitulat *Realitatea* este redactorul-șef al ziarului *Iris*, Aristotel Sardelis[55]. Acțiunile ce vizau îmbunătățirea raporturilor bilaterale dintre cele două țări erau umbrite pe tot parcursul anului 1913 de știrile alarmante despre terorizarea și maltratările la care erau supuși notabilii aromâni din teritoriile ocupate de armata greacă. Acestor acuzații grave li se răspunde de către diverși membrii marcanți ai comunității grecești din România printr-o vehementă negare. Se acredita ideea că aceste știri sunt manopera guvernului bulgar ce urmărea să producă o nouă rupere a relațiilor greco-române[56].

La scurt timp după încheierea Tratativelor de Pace de la București, autoritățile române vor confisca la graniță importante colete ce conțineau tablouri reprezentând pe regele elen, scene de război și alte obiecte cu mesaj patriotic etc. Comunitatea greacă a protestat energic împotriva acestei acțiuni, arătând că: „nu înțelege reacția guvernului român acum după încheierea păcii și după asigurările lui Venizelos că vor trăi mai bine în România [...]"[57]. Acțiunea de mai sus, deși pare la prima vedere o acțiune abuzivă, trebuie pusă în contextul evenimentelor ce se derulau cu repeziciune în Balcani. Implementarea administrației grecești în teritoriile intrate în componența regatului elen a fost receptată de comunitățile minoritare (aromâni, dar și bulgari, albanezi, evrei etc.) drept un proces nu rareori brutal, căruia i-au căzut victime elementele considerate a fi neloiale noilor autorități. Ocuparea de către armata greacă a unor teritorii (Epirul de Nord) ce în principiu urmau a fi atribuite de Marile Puteri Albaniei va crea premisele unui nou conflict sângeros, căruia numeroși albanezi și aromâni îi vor cădea victime.

Încă din august 1913, mai mulți membri ai comunității grecești din țară erau nemulțumiți de purtarea guvernului român care a trimis „oameni speciali" în Albania pentru a face propagandă împotriva intereselor Greciei[58]. Încercarea României de a sprijini existența unei Albanii care să îi cuprindă pe cât mai mulți

[53] *Ibidem,* f. 109.
[54] *Ibidem,* f. 121.
[55] *Ibidem,* f. 112.
[56] *Ibidem,* f.164.
[57] *Ibidem,* f. 168.
[58] *Ibidem,* f. 166.

dintre aromânii din zona Epirului prin suport diplomatic, dar și local a deranjat Grecia și, implicit, fidela comunitate greacă din diaspora.

Lupta pentru Epirul de Nord a cunoscut prelungiri și în Vechiul Regat. Miza acestei regiuni pentru Grecia și diversele forme prin care puteau fi justificate și diplomatic revendicările elene în zonă a făcut ca în noiembrie 1913, legația greacă din București, în urma unui ordin confidențial de la Atena, să lanseze o invitație către albanezii din țară cu cetățenie otomană ale căror teritorii de baștină au fost integrate Greciei. Aceștia urmau să primească gratuit pașapoarte elene dacă acceptau să revină în locurile de baștină[59]. Informațiile deținute de Siguranța Statului anunțau o febrilă campanie de chemare prin scrisori provenite de la preoții epiroți ce îndeamnau tineretul de a se întoarce în Epir „pentru a-și face datoria față de Elada". Cea mai mare parte a celor plecați au ajuns în teritoriile albaneze ocupate de Grecia, unde au fost instruiți militar. Era, se pare, încă de atunci luată în calcul o rezistență a acestor trupe ce vor staționa în zonă și după preconizata evacuare a armatei regulate elene la Presiunea Marilor Puteri[60]. Opoziția acestor detașamente de a se retrage va avea ca scop o „forțare din interior" a păstrării Epirului de Nord sub tutelă greacă.

Activitatea Serviciului Siguranței de la începututul secolului al XX-lea a scos în evidență o serie de aspecte extrem de complicate în privința raporturilor și a influenței exercitate de către statul grec asupra comunității elene din România. Trecutul antic și bizantin glorios au constituit factori puternic motivanți în rândul unei comunități educate, cu un grad de cultură deosebit de ridicat, în care recursul la istorie și la întâietatea limbii sacre, la moștenirea de factură elenistă au consolidat un atașament total față de Megali Ideea greacă. Campania informativă a Serviciului de Siguranță de la București concentrată asupra comunităților elene ori filoelene din Regatul Român este relevantă pentru miza pe care aceste grupuri de coeziune le puteau oferi atât în plan intern, cât și extern.

Strângerea de fonduri, fie prin colecte, fie prin convingerea mai mult sau mai puțin voluntară a unor persoane cu un statut financiar considerabil de a-și lăsa averea statului grec, a reprezentat o pistă urmărită cu atenție sporită de la începutul secolului XX. Sumele adunate nu erau deloc de neglijat, dovedind încă o dată importanța pe care fostele Principate dunărene o aveau ca izvor financiar pentru proiectul național grec. După cum s-a văzut, resursa bănească nu era singura căutată, de asemenea, recrutarea de personal a fost extrem de importantă. Aceste operațiuni de fidelizare militară s-au adresat atât grecilor, cât și numeroșilor aromâni și albanezi cu sentimente filoelene. De remarcat faptul că majoritatea emigrației balcanice în România provenea în special din regiunea Macedoniei și Epirului – areal cu o consistentă populație aromână[61].

[59] *Ibidem,* f. 180.
[60] *Ibidem,* f. 181.
[61] *Ibidem,* f. 165.

Acțiunea de propagandă elenă a avut un rol considerabil în încercarea de slăbire a sprijinului României la sud de Dunăre pe lângă populația aromână. Articolele de presă atât din Vechiul Regat, cât și din Grecia, dar și din marile capitale europene au avut de multe ori ca suport informațiile trimise de către agenți acoperiți. Încercările Serviciului de Siguranță de a controla aceste mijloace pot fi cu greu contabilizate astăzi. Se poate totuși observa că s-a încercat în epocă o temperare a diverselor acțiuni considerate subversive, măsura de coerciție fiind expulzarea elementelor receptate a fi incontrolabile.

Venirea Primului Război Mondial va estompa însă posibilitatea unui nou conflict major greco-român, motivat de criza integrării comunităților aromâne de la sud de Dunăre, supraviețuirea celor două state în contextul conflagrației mondiale rămânând miza prioritară pentru clasele politice de la Atena și București/Iași.

Învățătorul Ioan Popovici din Opatița (Banat) şi contribuția lui la Chestionarul istoric al lui Nicolae Densuşianu

Viorel Achim
C.Ș. I, Institutul de Istorie *Nicolae Iorga* al Academiei Române, Bucureşti
e-mail: viorelachim@hotmail.com

Introducere

„Chestionarul istoric" al lui Nicolae Densuşianu, din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, a fost un proiect ştiințific uriaş prin obiectivele sale şi prin amploarea participării, ca şi prin volumul de informații acumulat[1]. Proiectul a constat dintr-un chestionar în două părți, care au fost publicate şi distribuite în 1893 şi 1895[2], şi la care în anii 1893–1894, respectiv 1895–1896 au răspuns „respondenți" din 1324 de localități[3], cei mai mulți din Vechiul Regat, dar unii din Transilvania, Banat şi celelalte teritorii româneşti aflate în stăpânirea Imperiului Austro-Ungar. Partea I a chestionarului, cuprinzând 396 de întrebări grupate în 16 clase, s-a interesat de „tradițiunile istorice" ale poporului român din „epoca până la anul 600 d. Hr.", de fapt de perioada de până la întemeierea principatelor române, iar Partea a II-a, cu 280 de întrebări, dispuse în 33 de clase, s-a ocupat aproape exclusiv de investigarea mitologiei populare. Întrebările din Partea I vizează în principal chestiuni ca vechimea aşezării, vestigii materiale din trecutul îndepărtat, cetăți, ocupațiile, tipul de proprietate asupra pământului, onomastica şi toponimia satului, unele fenomene de cultură populară etc. Această parte depăşeşte aşadar caracterul „istoric" pe care îl revendică. În orice caz, Partea I a chestionarului este cea care îi interesează pe istorici.

În concepția lui N. Densuşianu, tradiția populară în ansamblul său reprezintă

---

[1] Pentru Chestionarul istoric al lui Nicolae Densuşianu, vezi mai ales Adrian Fochi, *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densuşianu*, Bucureşti, 1976, p. V-XIX.

[2] *Cestionariu despre tradițiunile istorice şi anticitățile țerilor locuite de români.* Partea I a fost publicată în *Gazeta Transilvaniei*, LVI, nr. 53–82, martie-apr., 1893; şi broşură, Bucureşti, 1893, 54 p. Partea a II-a a fost publicată în *Revista critică literară*, III, 1895, nr. 7–9, p. 189–226; şi broşură, Iaşi, 1895, 40 p.

[3] Cf. A. Fochi, *op. cit.*, p. X.

un „document istoric": „Pentru ştiinţa istorică în sensul modern şi în sensul direcţiunii pozitive a viitorului tradiţiunile istorice sunt un nepreţuit material. [...] Ar fi aşadar o neglijenţă din partea istoricului care se ocupă cu antichitatea poporului român, ca să lase neconsiderată şi nestudiată această importantă fântână istorică, acest tezaur vast de legende şi antichităţi"[4]. Densuşianu credea că va putea reconstitui istoria mai veche a românilor pornind de la creaţiile folclorice, limbă, mitologie şi alte elemente de cultură care au făcut obiectul chestionarului.

N. Densuşianu a folosit informaţii din răspunsurile la chestionar la lucrarea sa postumă *Dacia preistorică*, apărută în 1913[5], care este o eroare istoriografică. Din proiectul său gigantic a rămas însă un volum enorm de informaţii de natură istorică, lingvistică, etnografică, folclorică, mitologică etc., care reflectă, fie şi parţial, conştiinţa de sine a poporului român la sfârşitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la Chestionarul istoric sunt încă puţin cunoscute şi valorificate ştiinţific. Cam singura categorie care a prezentat interes pentru cercetători a fost folclorul[6].

La Chestionarul istoric al lui N. Densuşianu au trimis răspunsuri referenţi din cinci localităţi din Banat[7]. La Partea I: învăţătorul Sofronie Liuba şi preotul Aureliu Iana din comuna Măidan, comitatul Caraş-Severin (azi satul Brădişoru de Jos, ce aparţine oraşului Oravița, jud. Caraş-Severin); învăţătorul Ioan Popovici din comuna Opatița, comitatul Timiş (azi sat ce aparţine oraşului Deta, jud. Timiş); învăţătorul George Cătană din comuna Valeadeni, comitatul Caraş-Severin (azi sat în com. Brebu, jud. Caraş-Severin); preotul Ioan Damşia din comuna Seceani, comitatul Timiş (azi sat în com. Orţişoara, jud. Timiş); şi profesorul Petru Barbu, de la Institutul Teologic din Caransebeş. Iar la Partea a II-a: menţionaţii Sofronie Liuba şi Aureliu Iana din Măidan şi George Cătană din Valeadeni.

Până acum au fost publicate, prefaţate de un mic studiu, doar răspunsurile date de Sofronie Liuba şi Aureliu Iana, din Măidan[8].

În acest studiu ne ocupăm de răspunsurile pe care le-a dat la Partea I a Chestionarului istoric al lui Nicolae Densuşinau, învăţătorul Ioan Popovici din

---

[4] *Cestionariu...*, partea I, p. 5.

[5] N. Densuşianu, *Dacia preistorică*, Bucureşti, 1913.

[6] Vezi A. Fochi, *op. cit.* Vezi şi volumul care reuneşte cele mai valoroase texte folclorice existente în răspunsurile la chestionar: Nic. Densuşianu, *Vechi cântece şi tradiţii populare româneşti. Texte poetice din răspunsurile la „Chestionarul istoric" (1893–1897)*, Text ales şi stabilit, studiu introductiv, note, variante, indici şi glosar de I. Oprişan, Bucureşti, 1975.

[7] Localităţile şi referenţii din Banat şi trimiterile corespunzătoare la manuscrisele din Biblioteca Academiei Române, dar cu greşeli, în Nic. Densuşianu, *Vechi cântece*, p. 310, 315 şi 349. O listă a localităţilor şi referenţilor din Banat, dar incompletă, în A. Fochi, *op. cit.*, p. XLII şi XLIV.

[8] Viorel Achim, „Banatul în chestionarul «istoric» al lui Nicolae Densuşianu. Răspunsurile date de învăţătorul Sofronie Liuba şi preotul Aureliu Iana, din Măidan", în *Studii bănăţene*, coord. Valeriu Leu, Carmen Albert, Dumitru Ţeicu, Timişoara, 2007, p. 341–394.

comuna Opatița, comitatul Timiş, astăzi sat ce aparține oraşului Deta. Vom arăta împrejurările în care I. Popovici s-a angajat în acest proiect şi vom trece în revistă răspunsurile pe care el le-a dat, care se constituie într-o lucrare cu caracter istoric, etnografic şi social, excepțională din multe puncte de vedere. Vom arăta de ce lucrarea lui Popovici este importantă şi merită să fie adusă la cunoştința celor interesați. În anul 2018 vom publica o carte despre contribuția Banatului la Chestionarul istoric al lui N. Densuşianu, în care, alături de o cercetare detaliată asupra acestui subiect foarte puțin cunoscut, vom edita toate textele trimise de respondenții din Banat, inclusiv lucrarea de dimensiuni relativ mari a lui Ioan Popovici.

Învățătorul Ioan Popovici din Opatița – câteva date

Despre învățătorul Ioan Popovici din comuna Opatița, comitatul Timiş, nu ştim prea multe lucruri. El nu s-a numărat între personalitățile vremii sale sau măcar între intelectualii care au contat pentru cultura românească din Banat înainte de 1918, şi de aceea nu figurează în enciclopediile sau în dicționarele de personalități apărute în vremea lui sau mai târziu.

În 1929, parohul Corneliu Râmneanțu a publicat monografia comunei Opatița, o carte bine documentată şi care acordă o atenție specială bisericii şi şcolii din sat, precum şi oamenilor care le-au slujit. Aici o pagină este dedicată fostului învățător din Opatița, Ioan Popovici[9]. Aflăm de aici că Ioan Popovici s-a născut la 18 septembrie 1839 în comuna Gătaia, situată nu departe de Opatița. A urmat şcoala din comuna natală şi apoi şcoala germană din Vasiova. Într-unul din răspunsurile sale la chestionarul lui N. Densuşianu (la Nr. 197[10]), Popovici spune că îşi aminteşte de întâmplări din timpul revoluției de la 1848–1849, când era copil în Gătaia, între altele de modul în care se făceau recrutările la armată. Dintr-un alt răspuns aflăm că în copilărie el citea pentru oamenii din sat scrisorile trimise de bărbații duşi la armată şi tot el scria scrisorile de răspuns (Nr. 193).

Din 1857, Popovici a urmat cursurile Preparandiei din Arad, acolo unde, începând cu 1812, s-au pregătit mulți dintre învățătorii români din părțile de vest ale țării. După absolvirea Preparandiei, Popovici a ajuns învățător în Deta, iar între 1867 şi 1873 în Jebel, comune mari situate în câmpia Banatului. În 1874 a fost ales învățător la şcoala confesională ortodoxă română din Opatița, unde a rămas până la pensionare, în anul 1900, după 35 de ani de serviciu. Înseamnă că Popovici a

[9] Tiberiu C. Mărgineanțu, *Monografia comunei Opatița*, Timişoara, 1929, p. 74.

[10] Pentru simplificarea sistemului de referințe, trimiterile la răspunsurile date de Ioan Popovici la Partea I a Chestionarul istoric al lui N. Densuşianu (Biblioteca Academiei Române [în continuare: BAR], mss. rom. 4554, f. 341^{r}–345^{v}, 347^{v}–395^{r}) le facem nu la fila manuscrisului, ci la numărul răspunsului, pe care îl trecem în text, în paranteze rotunde, iar nu în notele de subsol. Doar în unele cazuri vom indica, alături de numărul răspunsului, şi fila.

fost învățătorul satului Opatița timp de 26 de ani, între anii 1874 şi 1900. O perioadă a fost şi revizor şcolar.

După pensionare, Popovici a plecat din Opatița şi s-a stabilit la fiica sa, în comuna Jidovini (azi Berzovia). Nu ştim când a murit. În 1929, când T. Mărgineanțu a scris monografia Opatiței, Popovici era încă în viață, având 90 de ani împliniți. O fotografie recentă a acestui bătrân blajin, împodobit cu o barbă albă este publicată în cartea menționată (p. 74).

Ioan Popovici, fotografie din 1929 (Tiberiu C. Mărgineanțu, *Monografia comunei Opatița*, Timişoara, 1929, p. 74)

Şcoala a fost o misie pentru Ioan Popovici, cum a fost pentru mulți dintre învățătorii români din satele şi oraşele bănățene în deceniile de dinainte de 1918.

Contemporanii l-au apreciat. La aproape 30 de ani de la pensionare şi plecarea din sat, amintirea lui era încă prezentă în Opatița. Tiberiu Mărgineanțu are cuvinte de laudă pentru fostul învățător al satului. El dă o listă cu opatițenii care, după ce au urmat şcoala la Opatița, au mers mai departe la şcoli şi au ajuns învățători, notari, funcționari etc., unii chiar în satul natal; mulți dintre ei au fost elevii lui Ioan Popovici[11].

[11] T. Mărgineanțu, *op. cit.*, p. 91–93.

În corespondența cu N. Densuşianu, Popovici vorbeşte despre greutățile cu care se confrunta, desigur, în primul rând despre privațiunile de care avea parte un învățător confesional român în monarhia austro-ungară, care trebuia să trăiască dintr-un salariu mic, asigurat de comunitate, iar nu plătit de stat, şi din munca lotului de pământ cu care era înzestrată şcoala. Din monografia lui Râmneanțu aflăm care erau veniturilor învățătorului din Opatița. Până în anul 1893, el primea de la comună, prin comitetul parohial, un salariu anual de 84 florinți, la care se adăugau naturaliile: 24 meți (măji) de grâu, 24 meți de cucuruz, 100 fonți de clisă, 100 fonți de sare, 15 fonți de lumină şi 8 m lemne de foc. Învățătorul îşi încasa singur aceste venituri, colindând satul cu sacul după naturalii. În anul menționat, în baza unui ordin al Consistoriului diecezan, comitetul parohial a hotărât plata tuturor naturalelor în bani, salariul total ridicându-se la 300 florinți anual[12].

La nemulțumirile învățătorului în legătură cu situația sa materială s-au adăugat inerțiile oamenilor, dar şi lipsa de respect a unor consăteni față de el, de care se plânge într-un loc (Nr. 392).

Evenimentul cel mai important în istoria şcolii din Opatița în lunga perioadă în care Popovici a fost învățătorul satului, a fost refacerea din temelii a clădirii şcolii, în anii 1892–1894, se înțelege, pe spezele comunei[13].

Un alt moment notabil s-a petrecut în 1899, aşadar în ultimul an de activitate a lui Popovici, când comuna a respins în două rânduri încercarea guvernului de la Budapesta, reprezentat de prefectura comitatului şi de inspectorul şcolar, de a înființa la Opatița o şcoală de stat în limba maghiară pentru cei 5–10 copii de limbă maghiară sau germană. Aceasta ar fi putut fi începutul maghiarizării şcolii locale[14]. Opatițenii, conduşi de tânărul paroh Ioan Popovici (coincidență de nume cu bătrânul învățător), s-au opus şi şi-au impus punctul de vedere, iar şcoala confesională română s-a menținut.

La fel ca şi alți intelectuali din satele bănățene şi ardelene din jurul anului 1900, învățătorul Ioan Popovici din Opatița a adunat folclor. În 1886 şi 1888 el a publicat în revista *Familia* din Oradea câteva cântece populare culese din zona Lugojului[15]. Desigur că aceste modeste publicații nu l-au ridicat pe Popovici la nivelul lui George Cătană, învățătorul din Valeadeni, cel mai mare folclorist din Banat la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului următor, care a completat şi el răspunsurile la chestionarul lui Densuşianu[16], şi nici la

[12] Episodul este amintit *ibidem*, p. 91.

[13] Povestea refacerii clădirii şcolii, care a fost amânată în mai multe rânduri din cauza costurilor, dar care s-a realizat până la urmă, *ibidem*, p. 80–83.

[14] Episodul este amintit *ibidem*, p. 70–71.

[15] „Poesii poporale (De prin giurul Lugoşului)", culese de I. Popovici, în *Familia*, anul XXII, 1886, nr. 48, p. 575 şi nr. 50, p. 599 (9 poezii); anul XXIV, 1888, nr. 8, p. 91 şi nr. 9, p. 103 (13 poezii).

[16] Despre opera de folclorist a lui George Cătană, vezi V. Şerban, „Moment aniversar. Folcloristul bănățean George Cătană. 1865–1965", în *Folclor literar*, [I], Timişoara, 1967, p. 313–351; idem, „Viața şi activitatea lui George Cătană, 1865–1944", în George Cătană, *Poveşti, balade, povestiri*, Antologie,

nivelul lui Sofronie Liuba şi Aureliu Iana, din Măidan, care – mai ales cel de-al doilea – au publicat numeroase texte folclorice şi au elaborat împreună Topografia satului şi hotarului Măidan[17], o excelentă carte de toponimie şi geografie istorică, una dintre primele cu acest profil din ştiinţa românească. Texte publicate în 1886 şi 1888 sunt însă revelatoare pentru preocupările culturale ale lui I. Popovici. Într-unul din răspunsurile la chestionarul lui N. Densuşianu (Nr. 374), Popovici spune că deţine o colecţie de texte folclorice pe care le-a cules de-a lungul timpului, din care a şi luat un cântec, pe care l-a trimis profesorului din Bucureşti.

Ioan Popovici a fost interesat de istoria naţională. Cu mari sacrificii băneşti, despre care nu se sfieşte să-i vorbească lui Densuşianu, el şi-a alcătuit o mică bibliotecă cu lucrările importante de istorie a românilor apărute în epoca sa. I-a cerut profesorului din Bucureşti să-l ajute să procure cărţi, cum au fost *Revoluţiunea lui Horea*, scrisă de Densuşianu, şi *Istoria românilor* a lui A. D. Xenopol, aceasta din urmă în mai multe volume. Scrisorile către N. Densuşianu sunt o dovadă că Popovici avea lecturi în domeniul istoriei naţionale şi că era la curent cu unele noutăţi în materie de publicaţii istorice.

Toate acestea evidenţiază profilul intelectual al lui Popovici şi poziţia specială pe care el o avea între contemporanii lui, în condiţiile în care preocupări de natură culturală găsim în acea epocă la puţini dintre învăţătorii, preoţii, notarii şi ceilalţi membri ai elitei româneşti din Banat. Nu e nejustificat faptul că Popovici critică indiferenţa faţă de cultură a celor mai mulţi învăţători: „Cunosc eu învăţători cu stare foarte bună materială la cari, de m-aş duce în casa lor, n-aş afla nici un op ştiinţific demn de luat în mână, cu atât mai puţin cărţi poporale, căci nu se interesează nici unul de ce este bun, frumos şi folositor, ci numai de trândăvia trupului celui putrezitor”[18].

În textele lui Ioan Popovici, care a fost educat în epoca liberală (1860–1866), când românii din părţile de vest ale ţării au beneficiat de drepturi politice, se poate vedea fidelitatea lui faţă de împăratul Austriei. În acelaşi timp, sentimentele lui naţionale româneşti sunt puternice, în numele lor s-a angajat la proiectul lui N. Densuşianu.

Participarea lui Ioan Popovici la proiectul lui Nicolae Densuşianu

Ioan Popovici a primit Partea I a Chestionarului istoric direct de la Nicolae Densuşianu, la 4/16 iunie 1893[19], şi a răspuns cu entuziasm invitaţiei primite. Era

studii, bibliografie, glosar, Volum aniversar. Cu prilejul împlinirii unui secol de la naşterea sa, Îngrijit de V. Şerban, Timişoara, 1969, p. 9–40.

[17] Publicată mai întâi în 1894, în *Foaia Diecesană*, iar şi apoi, în 1895, în volum: Sofronie Liuba, Aurelie Iana, *Topografia satului şi hotarului Măidan* de..., urmată de *Studiu despre celţi şi numele de localităţi* de Dr. At. M. Marienescu, Caransebeş, 1895.

[18] Scrisoarea din 20 iulie 1893 st. v.: BAR, mss. rom. 4554, f. 340^{v}.

[19] Cum arată în scrisoarea din 20 iulie 1893 st. v.: *ibidem*, f. 340^{r}–340^{v}, 396^{r}–396^{v}.

bucuros că poate contribui la această operă, aşa cum îi mărturiseşte învățatului din București: „voi fi bucuros căci am potut şi eu contribui cu un miligram la mărețul edificiu al literaturei noastre naționale române" – scrie el în scrisoarea care însoțeşte răspunsurile la chestionar[20].

Îndată ce a primit chestionarul, Popovici s-a şi apucat de lucru. A început să se documenteze, iar după încheierea lucrărilor agricole a trecut la redactarea răspunsurilor, la 5 iulie, iar la 19 iulie 1893 a şi încheiat această operațiune. A trimis răspunsurile a doua zi.

Notăm faptul că Popovici avea deja o oarecare experiență în această muncă. El i-a furnizat informații lui Simion Florea Marian pentru cartea *Naşterea la români*, publicată în 1892[21], în care folcloristul bucovinean face dese referiri la comunicările făcute de învățătorul din Opatița. Am amintit deja că Popovici a publicat câteva texte folclorice, în 1886 şi 1888.

Când N. Densuşianu i-a trimis lui Ioan Popovici chestionarul, cei doi erau deja în contact de ceva vreme. La 13/25 iulie 1892, Popovici i-a scris lui Densuşianu – se pare că pentru prima dată –, cerându-i să-i trimită cartea *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria, 1784–1785* (Bucureşti, 1884) la jumătatea prețului cu care se vindea în librării[22]. Densuşianu i-a promis un exemplar gratuit, care urma să fie expediat de librarul N. I. Ciurcu din Braşov, care vindea cartea în Transilvania. Acesta nu a făcut însă livrarea, probabil din neglijența lui Densuşianu, care nu l-a anunțat. Neprimind exemplarul promis, Popovici a revenit cu două scrisori, la 13/25 februarie 1893[23] şi 16/28 mai 1893[24], în care arăta situația şi corespondența lui cu librarul braşovean. Cartea va ajunge la Opatița abia la 2/14 iunie 1893, trimisă direct de Densuşianu (cum anunță Popovici în scrisoarea din 20 iulie 1893 st. v.)[25]. Au fost şi alte scrisori între cei doi, care însă nu s-au păstrat.

În ce priveşte modul în care a lucrat Ioan Popovici la proiectul lui N. Densuşianu, în scrisoarea din 20 iulie 1893 st. v., acesta scrie că s-a informat prea puțin de la bătrânii din sat – cum a recomandat Densuşianu în instrucțiunile trimise odată cu chestionarul – şi s-a bazat mai mult pe cunoştințele pe care le avea şi pe memoria sa. Aceasta, putem presupune, din cauza faptului că tradiția satului se cam pierduse. Popovici s-a documentat temeinic pentru chestionar. El s-a deplasat pe teren, a întrebat oamenii şi a făcut cercetări. În mod sigur, s-a deplasat şi în satele vecine, pentru că în răspunsuri face referi şi la acestea.

Constatăm că Popovici a făcut toată această muncă de documentare şi de

[20] *Ibidem*, f. 340^{v} şi 396^{r}.

[21] S. Fl. Marian, *Naşterea la români. Studiu etnografic*, București, 1892.

[22] Scrisoarea din 13/25 iulie 1892 nu s-a păstrat sau cel puțin nu am găsit-o printre hârtiile rămase de la N. Densuşianu. La ea se face însă referire în scrisorile din 13/25 februarie 1893 (vezi nota 23) şi 16/28 mai 1893 (vezi nota 24).

[23] BAR, Arhiva N. Densuşianu, VIII varia 1, f. 371^{r}–372^{r}.

[24] *Ibidem*, f. 369^{r}–370^{r}.

[25] BAR, mss. rom. 4554, f. 340^{r}–340^{v}, 396^{r}–396^{v}.

redactare a răspunsurilor la Partea I a chestionarului în doar o lună de zile, astfel încât a putut trimite răspunsurile la 20 iulie 1893 st. v.

Răspunsurile pe care Ioan Popovici le-a dat la Partea I a Chestionarului istoric al lui Nicolae Densuşianu se constituie într-o lucrare de dimensiuni relativ mari, de 107 pagini de caiet format obişnuit. Ea este datată 19 iulie 1893 st. v.[26] şi a fost trimisă lui N. Densuşianu a doua zi. În această lucrare Popovici răspunde la 92 din cele 396 de întrebări din Partea I a chestionarului, ceea ce este mult dacă avem în vedere diversitatea întrebărilor. Peste doi ani, în decembrie 1895, Popovici a trimis o completare la răspunsul la întrebarea Nr. 203, şi anume o poezie populară[27].

În ce priveşte Partea a II-a a Chestionarului istoric, care se ocupă aproape exclusiv de investigarea mitologiei populare, Ioan Popovici a primit broşura cu întrebările la 25 septembrie 1895 st. v[28]. În scrisoarea din 18/30 decembrie 1895 către Densuşianu[29], el spune că a început să lucreze, în sensul că şi-a făcut nişte note şi a parcurs câteva cărți; de asemenea, că a apelat la un frate al său ca să-l ajute cu cunoştințele lui. Peste aproape un an, într-o scrisoare din 1/13 octombrie 1896[30], el spune din nou că a lucrat ceva la chestionar, dar trebuie să facă nişte călătorii de documentare ca să poată încheia această muncă. Cert este că Popovici nu a trimis răspunsurile la Partea a II-a a chestionarului, care, prin conținut, era mult mai dificilă şi mai departe de cunoştințele şi preocupările lui Popovici, comparativ cu Partea I. Dintre referenții din Banat a răspuns la Partea a II-a a chestionarului doar învățătorul George Cătană din Valeadeni[31].

Conținutul răspunsurilor date de Ioan Popovici la Partea I a Chestionarului istoric al lui N. Densuşianu

În mod evident, răspunsurile pe care Ioan Popovici le-a dat la Partea I a chestionarului Densuşianu acoperă doar o foarte mică parte din istoria şi memoria satului Opatița şi din realitățile lingvistice, culturale, sociale etc. ale locului. Întrebările chestionarului ținteau probleme precise, care-l interesau pe Densuşianu, iar respondenții trebuiau să abordeze respectiva chestiune,

[26] Răspunsurile lui I. Popovici la Partea I a Chestionarului istoric: *ibidem*, f. 341^{r}–345^{v}, 347^{v}–395^{r}. Lucrarea poartă titlul „Răspunsurile Cestionarului D-lui Nicolae Densuşianu din partea referentului Ioane Popoviciu, docente gr. or. rom. în Opatița, p. u. Detta, comitatul Timişului, începând din 5 iulie 1893".

[27] În scrisoarea către N. Densuşianu din 18/30 decembrie 1895: BAR, mss. rom. 4554, f. 484^{r}–490^{r}.

[28] Cf. scrisoarea lui I. Popovici către N. Densuşianu din 18/30 decembrie 1895 (vezi nota următoare).

[29] BAR, mss. rom. 4554, f. 484^{r}–490^{r}.

[30] *Ibidem*, f. 482^{r}–483^{r}.

[31] George Cătană a răspuns la mai multe întrebări (*ibidem*, f. 510^{r}–512^{v}) şi, în completare, a trimis două cărți cu balade şi poveşti culese de el, precum şi un colind (ibidem, f. 507^{r}–509^{r}, 514^{r}).

nu altceva. Ei nu au avut libertatea de a spune tot ceea ce ştiau şi considerau că este reprezentativ pentru istoria şi alte aspecte ale locului respectiv. Ei nu puteau pune pe hârtie decât foarte puțin din ceea ce ştiau. Exegeții lui N. Densuşianu au obiectat dirijarea excesivă a chestionarului doar spre anumite probleme ale istoriei locale, care, în concepția lui, îl puteau ajuta să reconstituie istoria țării în perioada de dinainte de întemeierea principatelor. Au fost şi alte deficiențe pe care le-a avut acest chestionar[32]. Rigiditatea întrebărilor nu a favorizat obținerea unor rezultate spectaculoase şi elaborarea unor lucrări cu caracter monografic.

Putem presupune că ar fi fost altceva dacă lui Popovici i s-ar fi cerut să pună pe hârtie tot ceea ce ştia şi tot ce putea afla despre istoria şi alte realități ale satului Opatița, desigur în acord cu tematica generală a chestionarului, care este una istorică şi orientată spre epocile mai vechi. Probabil că ar fi rezultat o lucrare comparabilă ca bogăție şi rigoare cu *Topografia satului şi hotarului Măidan*, a lui Sofronie Liuba şi Aureliu Iana (1895)[33].

Chiar şi aşa, răspunsurile lui I. Popovici la întrebările chestionarului oferă o multitudine de informații despre unele realități ale satului Opatița şi despre memoria istorică a locului, dintre care unele nu făceau obiectul întrebării din chestionar. Popovici, care răspunde conştiincios la întrebare, uneori se foloseşte de aceasta pentru a intra într-un subiect ce poate avea legătură cu întrebarea, dar este totuşi altceva. Îşi rezervă spațiu pentru a aborda chestiuni pe care le consideră importante, chiar dacă ele nu sunt menționate explicit în chestionar.

Răspunsurile lui Popovici privesc domenii diferite, de la istoria satului şi urmele materiale ale trecutului, la economia satului şi a zonei, la probleme sociale, la unele aspecte etnografice şi texte folclorice etc.

Informații de natură arheologică

Răspunsurile lui Ioan Popovici conțin câteva informații interesante de natură arheologică privitoare la satul Opatița şi la împrejurimile acestuia.

În mod firesc, cea mai mare atenție a fost dată ruinelor de pe dealul Călăşturilor, situat la est de sat, între drumul care duce la satul Birda şi pârâul Birdeanca. Localnicii, şi odată cu ei Popovici, spuneau că aici a fost o cetate de pe vremea turcilor. În realitate erau vestigiile unei biserici medievale fortificate care, aşa cum indică numele (de la magh. *kolostor*, „mănăstire"), a aparținut unei mănăstiri, probabil benedictine. A fost biserica cu hranul Sf. Maria, atestată în documentele medievale[34]. Avem o descriere a sitului, făcută de arheologul Bódog

[32] Vezi A. Fochi, *op. cit.*, p. V-IX.

[33] Vezi nota 17.

[34] Două documente papale din anul 1432, care vorbesc despre biserica din Opatița şi zidurile de apărare care o înconjurau sunt editate în Koloman Juhász, *Die Stifte der Tschanader Diözese im*

(Felix) Milleker, în anul 1906[35], iar în 2005–2009 o echipă de la Muzeul Banatului Montan, condusă de Dumitru Țeicu, a făcut aici săpături arheologice[36].

Popovici descrie locul destul de amănunțit (Nr. 34), în unele privințe mai amănunțit decât a făcut Milleker în 1906, dar se înțelege că nu la fel de profesionist ca acesta. Popovici face şi un desen al sitului (Nr. 34, f. 350[r]). Pe dealul Călăşturilor era o cetate cu formă cam pătrată, spune el, dar în desenul lui a ieşit cam rotundă. Dă dimensiunile: lungimea cetății de la est la vest este de 105 m şi de la nord la sud de 80 m. Precizează elemente de topografie, cu cele trei şanțuri şi valurile de pământ corespondente care înconjurau biserica. A măsurat şanțurile cetății, cu lățimea şi adâncimea lor şi, de asemenea, valurile de pământ, aşa cum se prezentau în acel moment. Şanțul I al cetății este lat de 10 m, iar şanțul II de 6 m.

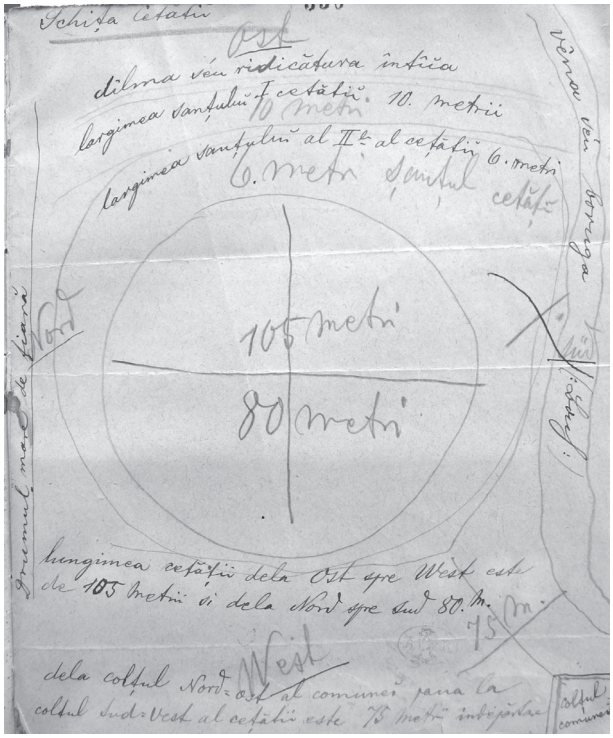

„Cetatea" de pe dealul Călăşturilor, Opatița, plan
(desen de I. Popovici, 1893)

Mittelalter. Ein Beitrag zur Frühgeschichte und Kulturgeschichte des Banats, Münster in Westfalen, 1927, p. 263–264.

[35] Bódog Milleker, „Adatok Délmagyarország történetéhez", în *Történelmi és Régészeti Értesitő*, Temesvár, XXII, fasc. 1–2, 1906, p. 81–84, despre Opatița la p. 83–84 („Az apaticai zárda-maradványok").

[36] Dumitru Țeicu, „The Fortified Churh from Opatița: Reflections on the Identity of the 15th-Century Ecclesiastical Architecture of a Frontier Space", în *Transylvanian Review*, vol. XXII, Supplement No. 4, 2013, p. 203–210.

Această informație poate fi utilă arheologilor de azi, deoarece însemnările lui Popovici sunt anterioare celor făcute de Milleker (1906), iar în acest interval au avut loc distrugeri la acest sit, care au continuat şi după aceea. Locul era abandonat, iar opatițenii luau de aici cărămidă, pe care o foloseau la construcțiile din sat. Situl va suferi distrugeri mari în 1951–1953, când aici au fost construite două cazemate, dealul fiind astfel distrus pe mari porțiuni[37].

Ioan Popovici scrie că ruinele „cetății" de la Opatița au fost cercetate de „geologi", cu referire desigur la arheologii maghiari care au vizitat locul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Primul sondaj arheologic se pare că a fost făcut abia pe la 1900, de arheologii maghiari[38], pentru ca în anii 2005–2009 să fie făcute cercetări sistematice, de către echipa condusă de Dumitru Țeicu.

Popovici vorbeşte de căutătorii de comori care au răvăşit locul. El menționează legenda locală despre biserica ce s-ar afla sub dealul Călăşturilor şi care ar avea o cruce de aur foarte mare.

I. Popovici se ocupă şi de valul de pământ care trecea pe la est de satul Opatița, tăind izlazul comunal (Nr. 281), şi care făcea parte dintr-un sistem defensiv de mari proporții, construit în antichitate, care, cum spune şi Popovici, pornea de la Vârşet şi ajungea până la Mureş, lângă Arad. El precizează că românii din Banat numeau acest val de pământ *iarc*, în timp ce germanii bănățeni şi savanții vremii îl numeau „şanțul romanilor" (*Römer Schantz*). Popovici descrie iarcul sau „şanțul romanilor" de la Opatița, care, spune el, se compunea de fapt din trei iarcuri (dolme, dâlme, valuri de pământ) şi şanțurile aferente. El încearcă să deseneze şi un profil al celor trei iarcuri (Nr. 281, f. 377^{v}–378^{r}). Dă lățimea şi înălțimea pentru fiecare din cele trei iarcuri. Astfel, primul iarc (dinspre est) avea o lățime a şanțului de 9 m, adâncimea de 1 m, iar iarcul din mijloc (cel mare) avea înălțimea de 1 stânjen (1,95 m). Este o măsurătoare destul de confuză, dar care ne permite să ne facem o idee despre cum arăta în jurul anului 1900 această mare lucrare militară ce datează din Antichitate, în islazul comunei Opatița, adică într-un loc unde nu era afectată de lucrările agricole. Popovici descrie şi iarcul din satul vecin Birda, situat la o distanță de 6 km de iarcul din Opatița, care era constituit dintr-o singură dolmă, iar nu trei.

I. Popovici vorbeşte, de asemenea, de săpăturile arheologice efectuate la Jidovini (azi Berzovia) de Vincențiu Babeş (Nr. 149). Ştim că Vincențiu Babeş a întreprins cercetări arheologice la castrul roman din hotarul satului Jidovini în anul 1883, din însărcinarea şi cu fondurile Academiei Române[39].

---

[37] *Ibidem*, p. 204.

[38] T. Râmneanțu, *op. cit.*, p. 15, vorbeşte de doi arheologi maghiari care au săpat pe dealul Călăşturilor pe la 1900 şi descrie câteva piese găsite de ei, păstrate în acel moment la primăria comunei.

[39] Vezi George Cipăianu, *Vincențiu Babeş (1821–1907)*, Timişoara, 1980, p. 147.

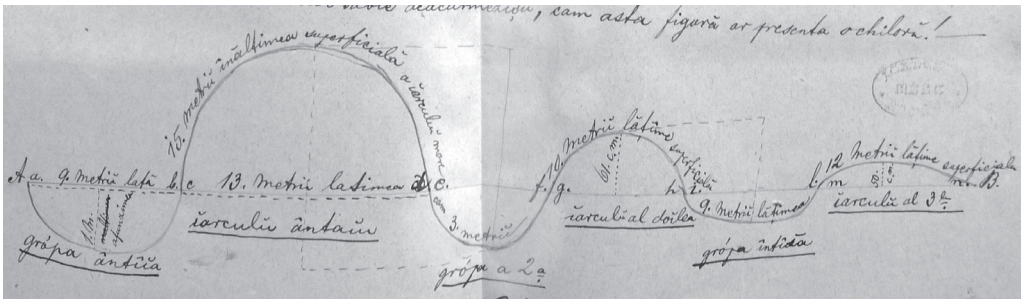

„Şanțul romanilor" la Opatița, profil (desen de I. Popovici, 1893)

Popovici scrie şi despre culele din Vârşeț şi Ciacova, care erau impunătoarele turnuri construite în secolul al XIV-lea, care dominau peisajul acestei zone de câmpie.

Vorbind despre cula din Vârşeț, el descrie sărbătoarea care se organiza aici în fiecare an, în seara de dinaintea zilei de naştere a împăratului Franz Iosif (6/18 august), când în culă se făcea un foc mare, care lumina toată noaptea şi se vedea până departe[40].

Informații de natură istorică

În răspunsurile sale la chestionarul lui N. Densuşianu, Ioan Popovici înregistrează locuri istorice şi fapte din trecut care au rămas în memoria locuitorilor din Opatița. Memoria locului nu coboară însă mai jos de epoca stăpânirii otomane. Toate ruinele din zonă erau puse pe seama turcilor, tot ce era vechi ar fi fost zidit în timpul stăpânirii turcilor. Cum era „cetatea" de pe dealul Călăşturilor, din Opatița, care în realitate a fost o biserică fortificată din epoca regatului ungar, sau cum erau turnurile (culele) de la Vârşeț şi de la Ciacova, care şi ele erau mai vechi.

Memoria împărătesei Maria Terezia pare să fi fost extrem de vie în toate mediile bănățene, în jurul anului 1900. Românii îi atribuiau împărătesei multe lucruri din trecut, care țineau de modernizarea introdusă în varii domenii de administrația habsburgică, dar şi lucruri mai vechi, cum era un drum în Bocşa Montană, despre care oamenii spuneau că este „a lu' Mărie Terezie" (Nr. 114), sau chiar iarcul sau „drumul romanilor", despre care am vorbit mai înainte (Nr. 282). Popovici redă şi o legendă despre Maria Terezia şi două surori ale ei care ar fi trăit una în cula Vârşețului, cealaltă în cula Ciacovei (Nr. 382).

Popovici aminteşte de sistematizarea satului Opatița, realizată în secolul al XVIII-lea („înainte de 100 de ani"), când inginerul cadastral „a pus satul în şir şi

[40] „[Î]n preseara zilei a naşterei Maiestatei Sale, a Împăratului şi Regelui nostru Franz Iosif I (6/18 August), se pune câțiva metri de lemne (țepligi sparte, *Schnitel-Holz*), apoi se aruncă sau se toarnă peste lemne catrână (păcură) şi i să dă foc, care luminează toată noaptea (ca o luminație), având înfățişarea unui munte vulcan" (Nr. 281, f. 375[r]).

l-a regulat în linii drepte" (Nr. 10). Acest inginer a rămas în istoria satului şi deoarece sub conducerea lui s-a procedat la distribuirea pământului agricol din hotarul satului, iar cu acea ocazie el a rostit o frază pe care opatițenii o vor înțelege abia mai târziu. El i-a sfătuit pe săteni să ia cât mai mult pământ, spunându-le: „Luați oameni buni pământ mai mult, că vine neamțu' şi bagă pământu' în pozunariu" (Nr. 78). Însă oamenii nu l-au ascultat şi s-au mulțumit cu câte 10–20 iugăre. Abia mai târziu au priceput la ce s-a referit inginerul, atunci când au văzut că pământul nedistribuit a fost dat unor nobili, cu titlu de alodiu. Pustele sau überlandele au încăput în mâinile arendaşilor. În momentul în care scria Popovici, oamenilor din sat nu le ajungea pământul agricol pe care-l aveau, pentru a-şi putea asigura traiul. Ei voiau să arendeze pământ, dar nu aveau de unde.

Popovici aminteşte de gerul năpraznic din iarna 1887/1888, care a distrus livezile şi a provocat mari pierderi economice (Nr. 99). Vorbeşte de serviciul militar de mai demult, când bărbații erau prinşi „cu potera (cu mulțime de oameni)" (Nr. 203) şi erau ținuți în armată mulți ani; oamenii spuneau că „în vechime feciorii mergeau în cătane juni şi veneau moşi" (Nr. 191). Scrie că în vechime birturile, numite *ceardă*, erau situate între hotarele comunelor (Nr. 124). Vorbeşte de țiganii aurari, care se ocupaseră cu spălatul aurului, o ocupație dispărută, a cărei amintire a rămas însă în zonă. Oamenii spuneau că aceşti țigani predau aurul la cămara imperială („măgăzia împărătească") la un preț fix (Nr. 247, Nr. 253).

Popovici menționează realități economice şi de altă natură care în acel moment erau istorie. Astfel, descrie podurile mobile, care în Banat se numeau *schelă*, despre care auzise în copilăria lui. Auzise de existența unui astfel de pod mobil la Arad, înainte de construcția podurilor moderne peste Mureş (Nr. 300). Vorbeşte de trasul la edec pe râurile Timiş şi Mureş, pe care l-a apucat în copilărie (Nr. 309).

Informații despre economia zonei

Interesante sunt şi informațiile de natură economică ce apar în răspunsurile la Chestionarul istoric al lui N. Densuşianu.

I. Popovici prezintă bogăția de soiuri de struguri din acea zonă a Banatului (Nr. 94), a cărei economie se pare că în epoca mai veche a avut o componentă viticolă importantă. Dar despre viticultură vorbeşte mai mult la timpul trecut, deoarece, din cauza filoxerei, românii au început să-şi scoată viile, astfel încât, scrie el, au mai rămas cam un sfert din viile de altădată; în schimb, germanii din regiune şi-au păstrat viile. Constată cu regret că „[p]oporul român nu prea lucră cu atâta sârguiță şi diligență viile lor precum le lucră nemții pe ale lor" (Nr. 90). Aminteşte de „vinul bătrân de Şumig", cum se numea dealul viilor din comuna natală Gătaia, şi de vinul de la Vârşeț, care erau renumite şi se vindeau în străinătate (Nr. 90). Filoxera a dus însă la dispariția soiurilor vechi de viță.

În mai multe locuri (Nr. 219, Nr. 362, Nr. 363, Nr. 366), Ioan Popovici vorbeşte despre târgurile din zonă. Existau două categorii de târguri: „târgul de săptămână" sau „piaţa de săptămână" şi „târgul de ţară", căruia i se spunea şi „târgul mare". La Deta era târg de săptămână (piaţă) miercurea şi duminica, iar de vreo trei ori în an era târgul mare. La Ciacova era piaţă de săptămână sâmbăta, marţea şi vinerea, iar de patru ori pe an se organizau târguri mari. Târgul mare al Ciacovei era vestit, aici veneau să vândă şi să cumpere chiar şi oameni de dincolo de Budapesta. La Vârşeţ era piaţă de săptămână joi, iar de patru ori pe an târguri mari de ţară.

Târgurile mari de ţară se ţineau la anumite date şi erau anunţate de autorităţi în ziare şi prin înştiinţări oficiale către comunele din împrejurimi. Cele mai vizitate în zonă erau târgurile cele mari de ţară din oraşul Ciacova, care pentru mărfurile casnice se ţineau duminica, iar pentru vite şi obiecte necesare economiei rurale joi, vineri şi sâmbătă. Popovici nu putea omite pieţele din Timişoara, care era „Oraşul" prin excelenţă şi centrul comercial al Banatului.

El notează modul în care oamenii se îmbrăcau în ziua de târg. Dacă la târgurile de săptămână bărbaţii mergeau în hainele de lucru şi doar duminică luau haine curate, femeile se găteau la toate aceste ieşiri publice. „[N]icicând romînca nu merge neschimbată, ci tot în haine de sărbătoare", comentează Popovici (Nr. 219). Când era vorba însă de târgurile anuale, toată lumea mergea în haine schimbate. Târgul era un eveniment pentru toţi oamenii din zonă. Ele erau importante în economia zonei. Totodată, unii tineri/unele tinere aici îşi găseau perechea.

Ioan Popovici vorbeşte despre situaţia grea în care se aflau în acea epocă „economii" (ţăranii) din Opatiţa, ca şi din alte sate româneşti din acea zonă a Banatului, de altfel. Deteriorarea situaţiei gospodăriei ţărăneşti începuse mai demult, dar la sfârşitul secolului al XIX-lea a ajuns la un nivel insuportabil pentru cei mai mulţi economi. Popovici surprinde două fenomene de durată mai lungă care afectau situaţia ţăranilor: scăderea randamentului agricol şi creşterea impozitelor. Făcând o comparaţie între ce a fost în urmă cu câteva decenii şi ce era în vremea lui, Popovici scrie: „Căci atunci nu era ca azi, atunci semăna omul câte 5 lanţe[41] şi umplea toate olcuţele cu grâu, acum seamănă câte 15–50 lanţe şi totuşi nu e destul. Atunci era ştaieru (porţia, darea) 9 sfanţici, acum e 90 de sfanţici, şi totuşi îi îndatorat omul şi cu grumazii" (Nr. 78). Producţia pe care o obţineau ţăranii de pe loturile lor în general mici nu le mai asigura un trai decent, mai ales în condiţiile în care taxele deveniseră împovărătoare, iar ţăranii se înglodau în datorii. El spune despre ţăran că „pătimeşte mare foamete şi merge înapoi cu starea materială, căci nu are unde semăna şi de unde aduna şi înainta". Popovici descrie aici fenomenul de pauperizare a ţăranilor din zonă.

Popovici explică scăderea randamentului agricol prin secătuirea pământului

[41] 1 iugăr cadastral (numit şi lanţ) = 5.754,6415 m²

şi lipsa îngrăşămintelor (Nr. 83). El arată că, din cauza puținătății pământului, țăranii români renunță la asolamentul vechi şi îşi seamănă pământul an de an şi, de asemenea, că nu pot îngrăşa pământul în condițiile în care au vite puține, ceea ce a dus la secătuirea pământului şi la recolte slabe de 2–5–10 meți de grâu la un jugăr, rezultatul fiind pauperizarea. Cum scrie el, „economii cei mici şi săraci au ajuns ... de a se prăpădi de sărăcie"; tot cu referire la țăranul din această categorie, el scrie că, „vrând, nevrând trebuie să piară sau trăieşte în stare foarte mizeră şi apăsătoare". Doar oamenii care aveau câte 20–30–50 iugăre puteau să-şi fertilizeze pământul în condiții bune.

De asemenea, Popovici vorbeşte de accentuarea procesului de diferențiere economică la nivelul satului. El constată: „Iată icoana lucrării pământului la plugarii sau economii mai sărmani, iar spahiii sau nemeşii şi românii care posedă câte 50–100 lanțe, aceia îşi îmbunătățesc starea pământului şi prin ogor cu oi şi prin gunoire, având multe vite" (Nr. 83). Cum se poate vedea, Popovici se referă aici doar la aspecte ținând de calitatea solului şi tehnica agricolă. Procesele constatate de el au fost, desigur, mult mai complexe. Totodată, Popovici observă că pământul începea să fie acaparat de bănci şi speculanți sosiți din afara satului.

Toate acestea sunt aspecte interesante din viața satelor din această zonă a Banatului, spuse de cineva care cunoaşte bine realitățile locului şi priveşte lucrurile în dinamica înregistrată de ele în mai bine de un secol.

La criza prin care trecea gospodăria țăranilor cu pământ puțin se adăugau unele restricții în ceea ce priveşte accesul locuitorilor din zonă la unele ocupații şi slujbe. Popovici notează că dacă mai demult bărbații întorşi din armată îşi puteau găsi o slujbă, mai ales ca pădurari (şumari, în grai local), cu timpul accesul la pădurărie a devenit tot mai greu, iar acum era practic imposibil, din cauză că ministerul de la Budapesta a introdus şi la pădurari un examen riguros, şi încă în limba maghiară, „ceea ce numai maghiarilor le este cu putință" (Nr. 192).

Este sesizat şi fenomenul emigrației, care a cuprins şi satele din această parte a Banatului de câmpie. Din cauza sărăciei, oamenii începeau să plece sau îşi puneau problema de a pleca în România şi Bulgaria, în căutarea unui trai mai bun (Nr. 208). Semnificativ este cum începe Popovici răspunsul la această întrebare: „De când au început lipsa şi sărăcia şi migrarea popoarelor..."

Informații etnografice

Informațiile ținând de ceea ce astăzi numim etnografie sunt şi ele prezente în răspunsurile lui Ioan Popovici.

El se ocupă de morile de apă din zonă (Nr. 8, Nr. 158). Vorbeşte de trei tipuri de mori de apă: (1) moara cu cioace sau linguri, numită şi *ciutură*; (2) moara „la care apa pică deasupra capului roții", numită *moară ungurească*; şi (3) moara la care „trece apa pe sub lopețile roții", numită *moară nemțească*. Descrie cu destule

detalii tehnice o moară cu cioace (Nr. 8) şi face două schiţe ale unor mori de acest tip, care era cel mai răspândit: (1) o moară cu o piatră, aflată în hotarul comunei Denta (Nr. 8, f. 345^{r}); şi o moară cu trei pietre situată lângă satul Opatiţa, sub dealul Călăşturilor (Nr. 8, f. 347^{r}). În cel de-al doilea caz desenează sistemul hidraulic destul de complicat al morii, cu canalele şi stăvilarele aferente.

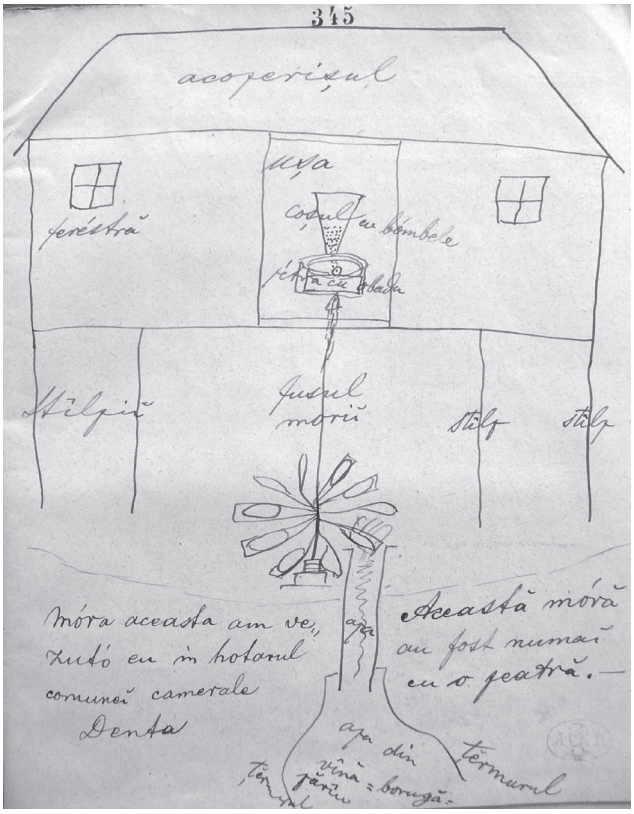

Moara cu cioace din comuna Denta (schiţă de I. Popovici, 1893)

Popovici aminteşte şi de morile cu cai, numite *soci* în această zonă a Banatului, care existaseră mai demult şi care au dispărut odată cu apariţia morilor cu aburi (Nr. 8).

Popovici notează cu regret că această industrie ţărănească era în declin, morile de apă fiind înlocuite tot mai mult cu morile cu abur, numite în zonă *mori de foc*. În acel moment aproape în fiecare sat se găsea o moară cu abur. Opatiţenii mergeau la moara din Deta. Morile mecanice erau preferate, notează el, între altele şi pentru că făina nu mai trebuia cernută, femeile fiind astfel scutite de această muncă (Nr. 158).

Importante pentru cunoaşterea etnografiei acestei zone a Banatului sunt observaţiile lui Ioan Popovici în legătură cu transformările prin care trecea atunci

portul popular. Întrebarea Nr. 99, care se referea la creşterea viermilor de mătase şi la borangic, îi prilejuieşte lui Popovici ocazia de a vorbi despre moda hainelor scumpe care a prins la țăranii români din Banat. El scrie că în ultima vreme femeile române cheltuiesc enorm cu hainele şi critică „făloşia, adică luxul" care a prins la femeile din zonă. El spune că „atunci când eram eu copil n-am văzut preotese, n-am văzut dăscălițe, n-am văzut notorosițe să fi purtat atunci aşa haine, ca cum poartă azi la noi femeile economilor şi chiar țigăncile, adică țiganii locuitori la noi în sat. Făloşia, adică luxul, întru atât s-a încuibat în femeile noastre încât poartă veştminte cusute cu aur, măhrămi mari de mătase din greu. O cămaşă muierească [costă] 5–10–15 fl., o măhramă de mătasă mare 15 fl., opregul (cel dinapoi) şi cătrința (cea dinainte) sunt cusute cu aur din greu şi din mătase (de materie din care se fac odăjdiile sau veştmintele preoțeşti cu care slujesc sf. liturghie), iară cătrințele şi opregele care sunt țesute cu araz fin (*Berliner feine Wolle*), acelea le poartă în zilele de lucru". Mai departe, el scrie că a văzut la Gătaia, la târgul de Sf. Mărie Mare din anul 1892, „un țâgan negru ca un arap îmbrăcat în haine cusute cu aur, precum nu am văzut pe altul asemenea lui".

Popovici critică luxul la care se dedau românii bănățeni, care cheltuiau inutil cu haine scumpe şi astfel se ruinau. Critica luxului este făcută din perspectiva poverii economice: „Întru atâta s-au încuibat luxul pe la noi încât, sau mai timpuriu sau mai târziu, poporul trebuie să ajungă la sapă de lemn" (Nr. 99, f. 364^{r}).

Observațiile lui Popovici în legătură cu portul sunt interesante şi din perspectivă etnografică. La sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea portul țărănesc din Banat s-a transformat rapid, mai ales în zona de contact între munte şi câmpie, unde au apărut tot mai mult straiele cusute cu fir de aur care, dacă e să îi dăm crezare lui I. Popovici, se pare că nu sunt mai vechi de sfârşitul secolului al XIX-lea.

Texte folclorice

În răspunsurile la Partea I a Chestionarului istoric, Ioan Popovici a inserat trei texte folclorice: un „cântec cătănesc" din vremurile mai vechi, când recrutarea la armată se făcea cu arcanul (Nr. 203, f. 368^{v}–369^{v})[42]; un alt text aparținând folclorului de cătănie, *Povestea cătanelor şi întâmplările lor prin țări străine* (completare la Nr. 203, f. 485^{r}–490^{r})[43]; şi *Balada lui Marco, eroului sârbilor* (Nr. 374, f. 384^{r}–386^{v})[44]. *Balada lui Marco* a fost luată de Popovici din colecția de texte folclorice pe care le-a cules mai demult din gura țăranilor. El scrie: „Despre Marco Viteazul, că s-ar fi luptat cu oarecineva, încă am auzit, dar nu mai țin minte; eu însă, fiind

[42] Publicat în Nic. Densuşianu, *Vechi cântece*, p. 202.

[43] Publicată în *ibidem*, p. 206–209.

[44] Publicată în *Revista critică-literară*, Iaşi, anul II, 1894, p. 333–336/; Nic. Densuşianu, *Vechi cântece*, p. 185–186.

foarte iubitor de a aduna cântece eroiceşti şi alte manuscripte folositoare, când am ajuns la Nr. de față (întrebarea cu Nr. 374 din chestionar – *n.n., V.A.*) mi-am [adus] aminte că eu am scrisă *Balada Marcului* şi am şi aflat-o între multele poezii ce am adunat şi aşa îi şi dau aici loc să urmeze" (Nr. 374, f. 383^{v}–384^{r}). *Povestea cătanelor...*, în schimb, a fost culeasă special pentru chestionar, de la feciorii din sat liberați din armată ori sosiți în permisie, şi a fost trimisă lui N. Densuşianu în decembrie 1895, ca o completare la răspunsul la Nr. 203. Observăm că versurile acestui cântec nu sunt şlefuite la nivelul celorlalte două texte folclorice, un indiciu că poezia era o creație mai nouă.

Concluzie

Răspunsurile învățătorului Ioan Popovici la Chestionarul istoric al lui N. Densuşianu constituie o lucrare de dimensiuni relativ mari care acoperă o tematică diversificată, în care predomină totuşi informația de natură istorică. Ea este importantă pentru cunoaşterea trecutului şi a realităților economice, sociale, culturale etc. ale satului Opatița. Aceste răspunsuri sunt rezultatul unui admirabil efort de documentare pe care l-a făcut autorul.

Popovici doveşte un simț istoric foarte dezvoltat care, combinat cu o sensibilitate deosebită pentru chestiunile sociale, i-au permis să sesizeze nişte fenomene şi procese care s-au petrecut într-un interval temporal mare, cum erau pauperizarea țăranilor mici şi mijlocii şi accentuarea stratificării sociale în satul Opatița.

Prin dimesiunile mai mari ale acestei lucrări în ansamblul ei, prin conținutul şi bogăția informațiilor şi prin calitatea expunerii, răspunsurile lui Ioan Popovici depăşesc răspunsurile date de Sofronie Liuba şi Aureliu Iana, din Măidan, şi se relevă a fi cea mai importantă contribuție a Banatului la Chestionarul istoric al lui N. Densușianu.

Reprezentanții parlamentari ai curentului activist-guvernamental românesc din Ungaria dualistă (1881–1918)[*]

Ovidiu Emil Iudean
Asistent-cercetare, Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj-Napoca,
Centrul de Studiere a Populației
e-mail: ovidiu.iudean@gmail.com.

În cazul românilor din Ungaria, care reprezentau aproximativ 15% din populația acesteia, liderii lor politici au adoptat direcții de acțiune diferite, în funcție de realitățile politice şi geografice. După un deceniu şi jumătate de activitate politică în cadrul părții transleithane din Dubla Monarhie, liderii naționali ai românilor din Ungaria au ajuns la concluzia necesității unirii într-un singur organism politic, care să coordoneze unitar viața politică a acestora. Astfel, în urma Conferinței Naționale de la Sibiu din 1881, s-a decis unirea celor două partide românești şi formarea Partidului Național Român (PNR). De-a lungul întregii perioade dualiste, PNR s-a condus după prevederile programului politic adoptat în anul 1881[1]. Pe parcursul a mai bine de 35 de ani, PNR-ul a adoptat o atitudine de combatere a politicii de maghiarizare adoptată de guvernele de la Budapesta. Liderii PNR au considerat că, prin dezideratele politice formulate în programul politic național, nu se puteau plasa pe coordonate similare cu cele ale guvernelor maghiare[2].

Divergențele dintre autoritățile maghiare şi PNR au permis afirmarea unei categorii de oameni politici români cu vederi moderate, dispuși la o colaborare cu guvernul de la Budapesta. La începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, pe fondul discuțiilor din cadrul PNR cu privire la tactica pe care urma să o adopte partidul nou format[3], în rândurile unui segment însemnat din cadrul liderilor politici români s-a răspândit ideea formării unui partid distinct, cu program propriu.

---

[*] Conținutul studiului a apărut într-o variantă în limba engleză și în O. Iudean, *The Romanian Governmental Representatives in the Budapest Parliament (1881–1918)*, Cluj-Napoca, 2016.

[1] Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Cluj-Napoca, 1997, p. 177.

[2] Keith Hitchins, *A Nation Affirmed: The Romanian National Movement in Transylvania 1860–1914,* București, 1999, p. 124–168.

[3] Vlad Popovici, *Tribunismul (1884–1905)*, Cluj-Napoca, 2008, p. 90–93.

Acesta ar fi urmat să militeze pentru o colaborare între națiunea română şi cea maghiară, în vederea îmbunătățirii condițiilor sociale, culturale şi economice ale românilor din Ungaria. O astfel de colaborare, refuzată de către PNR, era considerată a fi viabilă doar în situația în care grupul liderilor politici români adepți ai unei colaborări româno-maghiare reuşea să obțină sprijinul Partidului Liberal (m. Szabadelvű Párt), aflat la guvernare în Ungaria. Ideea colaborării cu autoritățile centrale maghiare nu era un lucru nou pentru viața politică a românilor din Ungaria, elemente din rândul liderilor români adoptând o astfel de atitudine şi în primul deceniu şi jumătate de la semnarea Ausgleich-ului, fără a fi însă organizate la nivel politic[4].

Se cristaliza astfel o nouă opțiune politică în rândul românilor din Ungaria: activismul de factură guvernamentală.

Definirea curentului activist-guvernamental şi principalele sale caracteristici

Activismul de factură guvernamentală constituie unul dintre cele trei curente politice adoptate de românii din Ungaria în timpul perioadei dualiste (1867–1918). O caracteristică esențială a curentului o reprezintă acceptarea realităților politice existente la nivelul Dublei Monarhii în urma semnării Ausgleich-ului şi, în special, cea referitoare la pierderea autonomiei Transilvaniei prin unirea sa cu Ungaria. Activist-guvernamentalii considerau că doar prin plasarea demersurilor lor într-un cadru constituțional îşi puteau desfăşura activitatea politică fără a fi în permanență subiectul anchetelor judiciare şi al dezaprobării clasei politice maghiare. În acest sens, curentul activist-guvernamental se distingea față de celelalte două curente româneşti printr-o deschidere – considerată fundamentală pentru realizarea dezideratelor politice vizate – către colaborarea cu guvernul maghiar. Se aprecia că doar printr-o politică de compromis, națiunea română putea evolua sub aspect educațional, cultural şi economic şi îşi putea proteja drepturile bisericeşti obținute în perioada liberală (1860–1867)[5].

Mai precis, reprezentanții curentului se obligau să adopte o atitudine de susținere a proiectelor politice de la nivel statal ale guvernului maghiar, în schimbul unor concesii făcute de acesta la nivel local, comitatens. Una dintre deosebirile principale de abordare politică a chestiunii națiunii române din Ungaria se poate remarca tocmai sub aspectul opoziției dintre prioritatea obiectivelor de factură națională – specifică programului PNR –, şi prioritatea celor de factură locală – specifică activismului-guvernamental. Se impune însă menționat faptul că atât activist-guvernamentalii, cât şi aderenții național-activismului şi

[4] Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului Austro-Ungar în vremea lui Miron Romanul (1874–1898)*, Sibiu, 1986, p. 284.

[5] Simion Retegan, *Reconstrucția politică a Transilvaniei în anii 1861–1863*, Cluj-Napoca, 2004, p. 249–256; idem, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 91–244.

național-pasivismului erau preocupați, într-o măsură similară, de dezvoltarea întregii națiuni române din Ungaria. În accepțiunea activist-guvernamentală însă, o dezvoltare la nivel local a românilor s-ar fi reflectat inevitabil asupra întregii națiuni. În plus, se considera că o dezvoltare locală era mult mai uşor de realizat, datorită disponibilității mult mai mari a autorităților maghiare de a face concesii ce acopereau arii mai restrânse[6]. Aceasta era posibilă deoarece o astfel de politică nu contravenea obiectivelor generale ale guvernelor maghiare şi le proteja totodată de reacțiile vehemente ale partidelor de opoziție, care militau pentru o accelerare şi o amplificare a procesului de maghiarizare a naționalităților din Ungaria[7].

Curentul activist-guvernamental a întrunit într-o oarecare măsură şi consimțământul guvernelor de la Bucureşti, interesate de îmbunătățirea relațiilor politice dintre Regatul României şi Monarhia Austro-Ungară. O detensionare a relațiilor dintre guvernele de la Budapesta şi națiunea română din Ungaria era văzută ca un beneficiu adus acestui deziderat de politică externă a Regatului României[8].

Reprezentanții politici ai curentului activist-guvernamental

În ceea ce priveşte reprezentanții politici ai curentului se disting două categorii: elita laică – deputații parlamentari şi elita clericală – mitropoliții şi episcopii ortodocşi şi greco-catolici români.

Activitatea celei de-a doua categorii a fost una mai puțin vizibilă sub aspectul implicării directe în acțiunile politice activist-guvernamentale, cu excepția cazului mitropolitului ortodox de la Sibiu, Miron Romanul[9]. Şi-au exprimat însă punctul de vedere în şedințele Camerei Superioare a Parlamentului de la Budapesta[10], dar s-au remarcat şi prin atitudinea manifestată în timpul campaniilor electorale care au precedat alegerile parlamentare[11]. Au militat întotdeauna pentru protejarea şi lărgirea drepturilor bisericeşti şi educaționale ale românilor din Ungaria. În timpul alegerilor, şi-au exprimat susținerea pentru candidații guvernului, îndeosebi pentru cei de origine română. Au trimis în acest sens instrucțiuni oficiale către preoți, îndemnându-i să ofere sprijin candidaților guvernamentali şi să-şi valorifice în aceeaşi direcție influența de care beneficiau în rândurile electoratului român, îndeosebi în zonele rurale.

---

[6] *Viitorul*, I, nr. 1/1884 din 20 decembrie/1 ianuarie, p. 1–3.

[7] L. Katus, *Hungary in the Dual Monarchy (1867–1914)*, New York, 2008, p. 449–457.

[8] C.M. Lungu, *Relațiile româno-austro-ungare*, Iași, 2010, p. 129–155.

[9] Nicolae Josan, *Ioan Pușcariu (1824–1912), Viața și activitatea*, Alba-Iulia, 1997, p. 136–137.

[10] Andreea Dăncilă-Ineoan, Marius Eppel, „The Ties That Divide. Nationalities and Confessions in the Debate on Civil Marriage in the Hungarian Parliament", în *Transylvanian Review*, vol. XXV, 2016, nr. 4, p. 109–124.

[11] *Telegraful Român*, XXIX, nr. 40/1884 din 4 aprilie 1881, p. 1; *Tribuna*, IV, nr. 101/1887 din 6/18 mai, p. 1.

Poziția deținută de aceştia în ierarhia bisericească şi dependența în special sub aspect financiar de autoritățile statului i-au determinat să adopte o astfel de poziție în concordanță cu ideile curentului activist-guvernamental.

Cei mai vizibili reprezentanți ai curentului au fost, fără îndoială, deputații români activist-guvernamentali din Parlamentul de la Budapesta. În perioada 1881–1918, aceştia au obținut nu mai puțin de 82 de mandate, fără însă ca pe parcursul unui ciclu parlamentar să depăşească procentul de 2,5% din totalul membrilor parlamentului. În activitatea lor politică au fost conduşi de ideile caracteristice curentului pe care le-am detaliat anterior. Deși, de-a lungul celor 9 cicluri parlamentare din perioada 1881–1918, majoritatea au luat de puține ori cuvântul în şedințele forului suprem legislativ maghiar, au existat de fiecare dată voci puternice care au exprimat punctul de vedere al grupului activist-guvernamental românesc. În plus, activitatea lor parlamentară a fost completată de calitatea de membri ai mai multor comisii parlamentare. Din aceste poziții au putut interveni adeseori pentru soluționarea diferitelor probleme particulare sau ale comunităților româneşti locale. În fond, rezultatul activității lor politice este cel mai vizibil în astfel de intervenții. S-au remarcat prin orientarea de fonduri guvernamentale destinate construirii unor instituții de învățământ mediu în spațiile locuite de români, prin extinderea căii ferate în aceste teritorii, obținerea de licențe pentru practicarea diverselor activități comerciale şi de scutiri de impozite pentru conaționalii lor, acordarea de burse şcolare pentru tinerii români, protejarea intereselor Bisericilor româneşti greco-orientale şi greco-catolice[12].

Analiza grupului deputaților activist-guvernamentali români se pretează unei investigări prosopografice în normele trasate de K.S.B. Keath-Rohan pornind de la premisa că este avut în vedere un grup elitar, cu un număr restrâns de indivizi, despre care există o cantitate considerabilă de informații[13]. Aplicarea unui chestionar fiecărui deputat guvernamental în parte – în vederea obținerii de informații referitoare la datele biografice generale, confesiune, parcursul educațional, evoluția socio-profesională, activitatea parlamentară etc. – a putut conduce spre o serie de rezultate interpretate cu ajutorul metodei prosopografice care au permis conturarea unui portret colectiv al guvernamentalilor români. Fără îndoială că aplicarea chestionarului a fost facilitată de varietatea surselor, produse ale istoriografiilor română, maghiară și germană[14].

---

[12] Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Iași, 1998, p. 61–62; Aurel Cosma Jr., *Memorii*, ed. Carmen Albert, Timişoara, 2010, p. 66–69; G. Tomi, „Ion Ciocan. La 90 de ani de la trecerea sa în neființă", în *Arhiva Someşană*, nr. 4, 2005, p. 287; Victoria Popa, *Monografia liceului din Oravița*, Timişoara, 1973, p. 33.

[13] K.S.B. Keats-Rohan (ed.), *Prosopography Approaches and Applications. A Handbook*, Oxford, 2007, p. 47–48.

[14] Sursele referitoare la deputații guvernamentali variază atât ca tip (şematisme, almanahuri, presa vremii, arhive, memorii, monografii și biografii), cât și ca proveniență istoriografică (română, germană, austriacă, maghiară). Selectiv, se impun amintite: colecțiile de şematisme *Hof und*

În intervalul de timp avut în vedere, curentul activist-guvernamental a fost reprezentat la nivel parlamentar de 39 de deputați români. Din cele 82 de mandate parlamentare câștigate de aceștia, 74,4% au fost complete, în timp ce 25,6% au fost parțiale. Motivele pentru care o pătrime dintre mandatele guvernamentalilor români au fost parțiale au ținut de numiri în funcții publice incompatibile cu cea de deputat, dobândirea mandatului pe parcursul ciclului electoral, retragerea din viața politică, decesul. Sub raport spațial, deputații guvernamentali români au reprezentat nouă comitate, toate cu un procent considerabil de populație românească: Arad, Bihor, Bistrița-Năsăud, Caraș-Severin, Făgăraș, Maramureș, Sătmar, Solnoc-Dăbâca, Timiș. Majoritatea comitatelor reprezentate se află în Banat și în zona Transilvaniei extracarpatice, excepție făcând doar comitatele Bistrița-Năsăud, Făgăraș și Solnoc-Dăbâca. Această distribuție spațială poate fi explicată atât prin diferențele de natură legislativă, cât și prin relația centru-periferie în condițiile în care centrul mișcării naționale a românilor din Ungaria era orașul Sibiu.

Alegerile din intervalul 1881–1918 au fost organizate pe baza legii electorale XXXIII/1874. Referitor la aceasta, istoricul R.W. Seton-Watson o aprecia ca fiind *probably the most illiberal franchise in Europe*[15] de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX[16]. Aceasta prevedea două categorii de drept electoral, una aplicată Transilvaniei și cealaltă celorlalte regiuni din Ungaria Dualistă. Prin urmare, pentru românii din Transleithania existau condiții electorale distincte, determinate de spațiul geografic unde aceștia erau înregistrați ca alegători. Pentru alegătorii români din Transilvania, condițiile dobândirii dreptului de vot erau mult mai restrictive decât pentru cei din Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș. Pentru cei din urmă, baza dreptului electoral era reprezentată de „un sfert de sesie", pe când pentru transilvăneni obținerea dreptului de vot nu era la fel de clar definită. Aceasta se făcea pe baza venitului net (minim 84 florini/168 coroane) al proprietății de pământ deținute, care era stabilit de către autorități și care conferea astfel un caracter arbitrar atribuirii calității de alegător, plasând-o la îndemâna intereselor guvernamentale. Astfel, românii din Transilvania beneficiau de dreptul de vot într-un procent mai redus decât cei din spațiul extratransilvănean, fapt ce îngreuna demersurile politico-electorale românești[17].

În același timp, după cum se poate observa (*Harta 1*), comitatele în care candidații activist-guvernamentali români au câștigat mandatele de deputați sunt plasate la periferia spațiului locuit de românii din Ungaria, departe de centrul

Staatshandbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1874–1918) și *Magyarország Tiszti Czim és Névtára (1879–1918)*, colecția de almanahuri parlamentare *Országgyűlési Almanach (1884–1910)*, lucrarea lui Toth Adalber, *Parteien und Reichstagwahlen in Ungarn 1848–1892*, München, 1973 etc.

[15] „probabil cea mai neliberală lege din Europa".

[16] R.W. Seton-Watson, *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*, London, 1911, p. 3.

[17] Eugen Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 88–97; Voicu Bodocan, *Etnie, confesiune și comportament electoral în Transilvania*, Cluj-Napoca, 2001, p. 83–84.

mișcării naționale – Sibiu. Explicația este dată tocmai de dificultatea curentului activist-guvernamental de a se impune în zone în care Partidul Național Român era deosebit de influent, iar controlul electoral exercitat de această formațiune era mult mai intens. Singura excepție, Făgăraș, reprezintă un caz particular prin însuși deputatul care a obținut toate mandatele guvernamentale românești din acest comitat – Nicolae Șerban. Unul dintre cei mai activi oameni politici români din Ungaria sfârșitului de secol XIX și începutului de secol XX, Șerban a oscilat între opțiunile politice românești pro-guvernamentală și națională. Prin urmare, nu surprinde faptul că la începuturile carierei sale parlamentare a optat pentru o candidatură independentă („fără de partid"), ulterior a gravitat treptat înspre cercurile românești guvernamentale, pentru ca în ultima parte a activității de deputat să fie reprezentant al Partidului Național Român[18]. Așadar, se poate afirma că diminuarea influenței liderilor PNR din Sibiu în comitatele aflate la periferia spațiului locuit de românii din Ungaria – fapt vizibil și la nivelul organizării PNR[19] – a constituit unul dintre factorii fundamentali care au permis dezvoltarea curentului activist-guvernamental.

Harta 1. Distribuția spațială a mandatelor activist-guvernamentale românești

[18] Ovidiu Iudean, *The Romanian Governmental Representatives in the Budapest Parliament (1881–1918)*, Cluj-Napoca, 2016, p. 205–209.

[19] Vlad Popovici, „Elita politică românească din Transilvania (1861–1881). O perspectivă alternativă", în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 14/I, 2010, p. 226–227.

Distribuția mandatelor pe comitate confirmă cele enunțate anterior, având în vedere că în Transilvania intracarpatică guvernamentalii români au obținut doar 11 mandate. Celelalte 71 de mandate au fost obținute în comitatele extracarpatice, din rândul acestora remarcându-se Caraș-Severin, Maramureș, Bihor, Arad și Timiș, care au reprezentat fără îndoială principalele bazine electorale ale curentului activist guvernamental românesc.

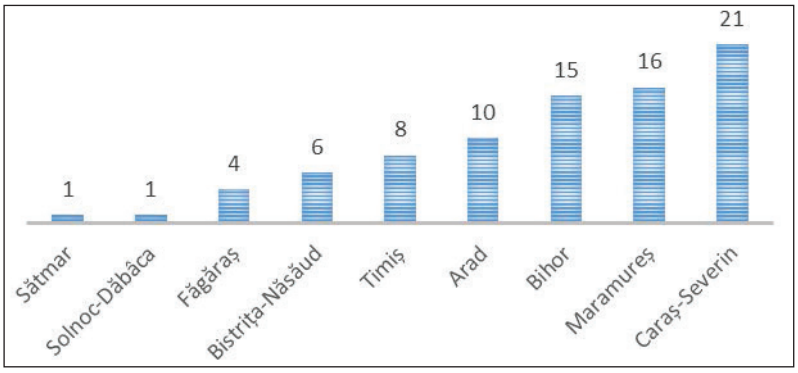

Graficul 1. Distribuția numărului de mandate guvernamentale pentru fiecare comitat

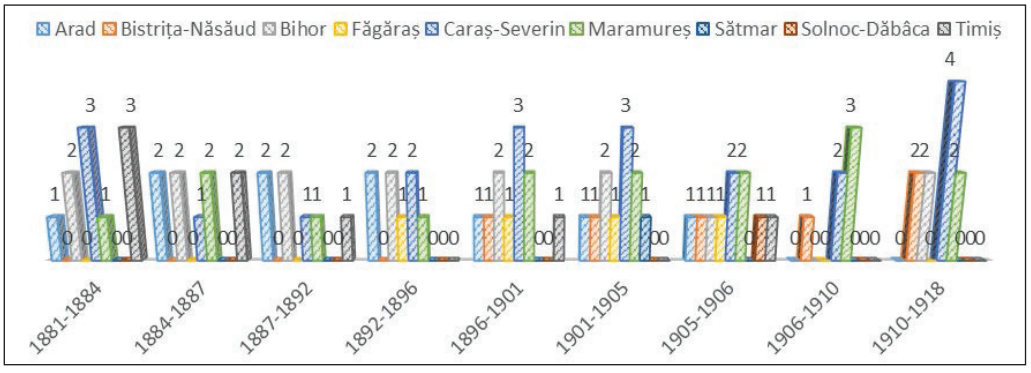

Graficul 2. Distribuția mandatelor pe comitate în funcție de ciclul parlamentar

Relația dintre bazinele electorale guvernamentale și deputații guvernamentali este amplificată și de proveniența acestora din urmă. Datele biografice indică faptul că 69,2% dintre deputații guvernamentali români erau născuți în comitatul pe care l-au reprezentat la nivel parlamentar. Procentul non-nativilor este de doar 30,8%, însă trebuie ținut cont atât de faptul că, dintre aceștia, mai mult de jumătate (58,3%) au obținut mandatul de deputat într-un comitat învecinat cu cel în care fuseseră născuți, cât și că o parte considerabilă dintre aceștia se remarcaseră printr-o activitate profesională apreciată în comitatele unde candidau. Pe baza acestor cifre, se poate susține ideea practicii recrutării candidaților

români guvernamentali din rândul unei elite provenite din familii cu o prezență de câteva generații în comitatele în care aceștia intrau în competiția electorală. Totodată, este ușor de remarcat aportul pe care familia și prestigiul câștigat în timpul petrecut în mijlocul alegătorilor l-au avut în obținerea unui mandat parlamentar. De altfel, originea candidatului era exploatată în majoritatea campaniilor electorale, insistându-se pe faptul că politicianul guvernamental era „dintre noi", cunoscător al problemelor și nevoilor comunității căreia îi solicita voturile în vederea rezolvării lor. Promovarea oamenilor politici marcanți de la nivel comitatens a constituit o caracteristică a curentului activist-guvernamental, în deplină concordanță cu ideea teoretizată anterior de dezvoltare dinspre local spre național a națiunii române din Ungaria.

Distribuția deputaților pentru fiecare comitat reprezentat oferă o serie de date care permit trasarea câtorva caracteristici ale grupului. Niciunul dintre deputații guvernamentali români nu a reprezentat de-a lungul carierei cuprinse între 1881–1918 mai mult de un comitat. În puținele situații în care un deputat guvernamental a schimbat cercul electoral reprezentat, trecerea s-a făcut în cadrul aceluiași comitat. Astfel, principalii colaboratori din perioadele electorale au rămas neschimbați, alegătorii erau familiarizați cu persoana candidatului și cu activitatea acestuia, iar reușita electorală nu a fost periclitată. În general, se poate observa un echilibru la nivel de comitat între numărul de mandate și numărul de deputați. Totuși, se remarcă situația din comitatele Maramureș și Bistrița-Năsăud unde se constată un număr mai mare de mandate asociate unui număr mai restrâns de deputați. Acest lucru indică faptul că orientarea activist-guvernamentală românească din Maramureș și Bistrița-Năsăud a fost dominată de câțiva lideri marcanți, care au coordonat activitatea pro-guvernamentalilor români de la nivelul acestor comitate pe întreaga perioadă avută în vedere. De asemenea, se mai poate afirma și că dinamica succesiunii liderilor activist-guvernamentali din Maramureș și Bistrița-Năsăud la conducerea mișcării de la nivel local a fost mult mai lentă decât în celelalte comitate.

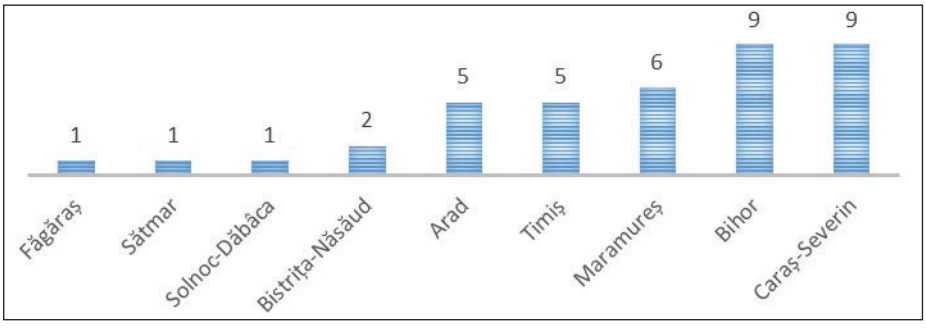

Graficul 3. Distribuția deputaților guvernamentali pentru fiecare comitat

Situația este vizibilă și sub aspectul numărului de mandate obținute de fiecare dintre cei 39 de deputați guvernamentali români din perioada 1881–1918. Petru Mihalyi, deputat guvernamental român care a reprezentat de-a lungul carierei sale circumscripțiile Vișeu și Șugatag din comitatul Maramureș, a fost unul dintre cei mai experimentați reprezentanți ai curentului, obținând în perioada 1881–1918 nu mai puțin de 7 mandate parlamentare. În la fel de multe cicluri parlamentare din intervalul temporal 1881–1918 a activat și deputatul George Szerb, reprezentant în 7 rânduri al cercului electoral Zorlențul-Mare din Caraș-Severin, comitat în care s-au obținut, de altfel, cele mai multe mandate guvernamentale românești din perioada studiată.

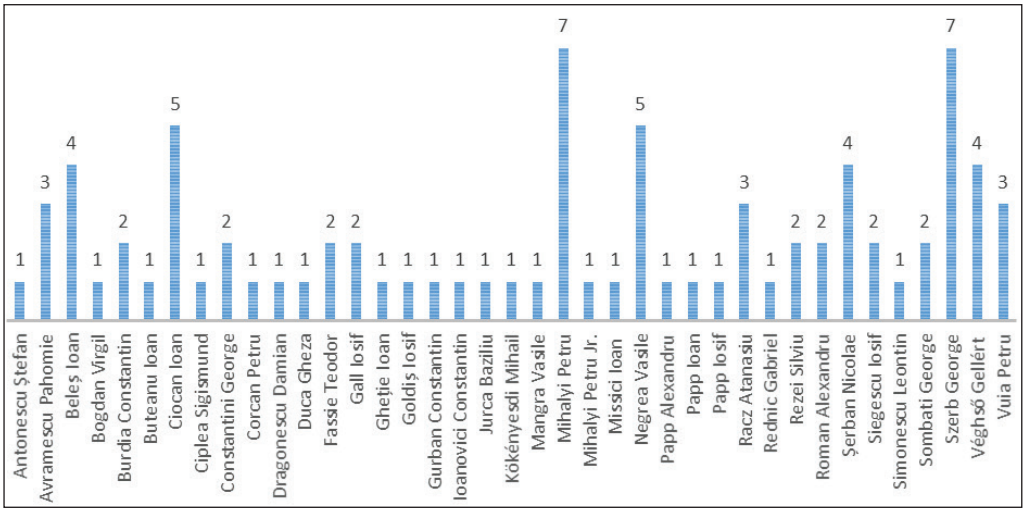

Graficul 4. Distribuția mandatelor pentru fiecare deputat guvernamental

Procentul mare (53,8%) de deputați cu un singur mandat în intervalul 1881–1918 ridică problema unei „elite pasagere”[20] la nivelul reprezentanților parlamentari ai curentului activist-guvernamental. Dacă ținem însă cont de întreaga carieră a acestora și de faptul că o parte dintre aceștia au avut activitate parlamentară și în perioada 1867–1881, procentul se reduce la 38,4%. Chiar și în acest context, faptul că mai mult de ⅓ din deputații guvernamentali români studiați nu au avut decât un singur mandat parlamentar necesită explicat. O posibilă cauză o constituie importanța funcției de deputat și momentul dobândirii acesteia pe parcursul evoluției socio-profesionale și politice a unui susținător al curentului activist-guvernamental românesc.

Obținerea unui mandat de deputat ca aderent al programului guvernamental era condiționată de o relație deosebit de strânsă cu autoritățile centrale de la

[20] V. Popovici, „Elita politică românească”, p. 223.

Budapesta. Prin urmare, nu surprinde faptul că din totalul deputaților guvernamentali români, 39,8% provin din rândul funcționarilor administrativi și ministeriali. La o analiză atentă a evoluției profesionale a acestora se poate distinge un *cursus honorum*, care implică o evoluție de la mici funcții administrativ-ministeriale până la poziții importante în ierarhia comitatensă precum cea de prim-notar (m. főjegyző) sau vicecomite (m. alispán). Dacă acestui procent i se adaugă cel al deputaților proveniți din rândurile funcționarilor judecătorești (11,5%) și cel al celor cu o cariere diplomatică (1,3%) – în rândul ambele categorii observându-se de asemenea un *cursus honorum* atât la nivelul evoluției ierarhice, cât și la cel al importanței instituțiilor unde au activat – se poate constata că mai mult de jumătate dintre parlamentarii activist-guvernamentali români erau selectați din rândurile celor care s-au remarcat prin activitatea lor în slujba statului maghiar. Prin urmare, se poate afirma că mandatul de deputat reprezenta momentul de apogeu al carierei acestora și, foarte probabil, „funcția recompensă" pentru serviciile aduse în folosul statului, cu toate că au existat cazuri în care, după încheierea carierei parlamentare, unii dintre guvernamentalii români au revenit în aparatul funcționăresc, ocupând poziții precum cea de președinte al Sedriei Orfanale. În aceeași grilă a meritocrației se poate interpreta și procentul de 12,4 al profesorilor proveniți din învățământul secundar și universitar. Toți cei trei șefi ai Catedrei de limba și literatura română a Universității din Budapesta din perioada dualistă (Alexandru Roman, Ion Ciocan și Iosif Siegescu) au fost și deputați guvernamentali[21], în timp ce toți cei proveniți din rândul profesorilor secundari au fost directori de gimnazii sau ai unor institute pedagogico-teologice.

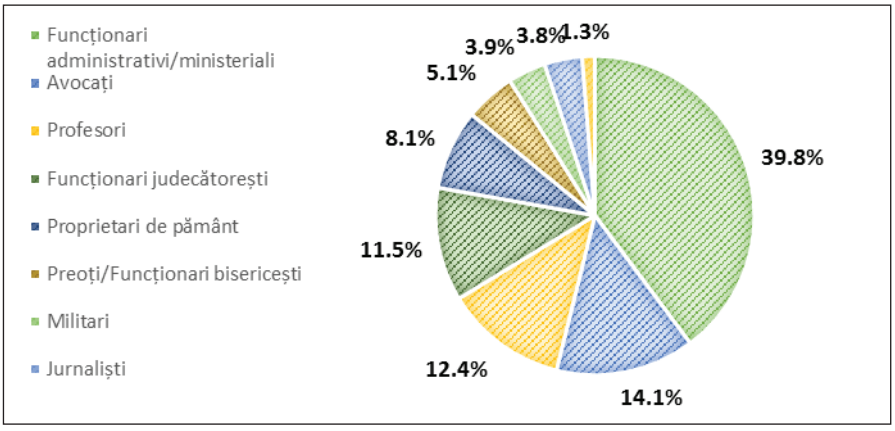

Graficul 5. Domeniul socio-profesional de proveniență al deputaților guvernamentali

[21] K. Kese, „Cultură și filologie în istoria Catedrei de Limba și Literatura Română din Pesta", în *Tribuna*, Seria Nouă, III, nr. 38/2004 din 1–15 aprilie, p. 13–14.

Tot din categoria profesiilor liberale provin și cei 14,1% avocați. Procentul relativ scăzut poate fi explicat prin faptul că, în general, natura ocupației îi făcea pe avocați mai puțin dependenți de relația cu autoritățile statului și, prin urmare, se încadrau cu mai mare dificultate în tipologia candidatului guvernamental. Nu același lucru se poate spune despre cler, cu toate că procentul deputaților guvernamentali proveniți din această categorie este de doar 5,1%. Impedimentul era de cu totul altă natură. Deși realitățile perioadei dualiste obligau Bisericile să păstreze relații apropiate cu guvernele de la Budapesta, exista o reticență a acestora în a permite membrilor clerului să-și depună candidatura la alegerile parlamentare[22]. Deși nu se încadrau în categoria marilor proprietari, cei 8,1% deputați guvernamentali români dețineau suprafețe medii de teren[23], fapt ce le-a conferit avantajul dispunerii de importante resurse financiare pe care le-au putut folosi în timpul campaniilor electorale. În nici unul dintre puținele cazuri în care parlamentarii guvernamentali români au avut o carieră militară, trecerea la funcția de deputat nu s-a făcut direct din rândurile armatei. În toate cazurile, părăsirea serviciului militar activ s-a făcut cu câțiva ani înaintea intrării în viața politică – de cele mai multe ori precedată de o activitate în rândurile funcționarilor administrativi. La fel de redus este și procentul celor care au avut preocupări de natură jurnalistică, această activitate fiind mai curând una conexă, desfășurată fie de profesori, fie de clerici.

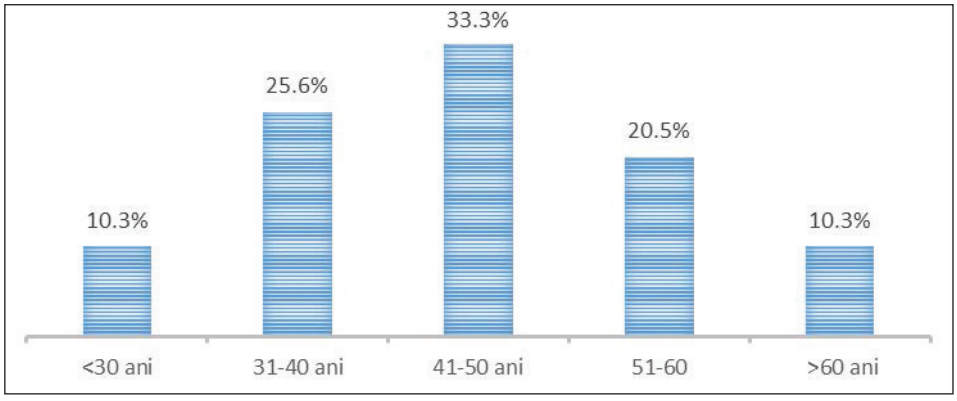

Graficul 6. Vârsta deputaților guvernamentali la primul mandat parlamentar

[22] Elocvent în acest sens îl reprezintă cazul deputatului Iosif Goldiș. În 1896, când a obținut primul și singurul său mandat parlamentar, Iosif Goldiș era vicar al Oradiei. Candidatura sa și discursurile sale electorale au provocat o profundă nemulțumire episcopului Ioan Mețianu de la Arad, care a și avut în acest sens un schimb de scrisori cu liderul liberal István Tisza. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, *Tisza István iratai*, No.44, scrisori 1.6.33b, 1.6.34.

[23] Pentru dimensiunile proprietăților funciare ale deputaților guvernamentali români, a se vedea lucrarea lui G. Beksics, *A román kérdés és a fajok harcza Európában és Magyarországon*, Budapest, 1895.

Domeniile socio-profesionale din care erau selectați candidații guvernamentali români trebuie coroborate și cu vârsta obținerii primului mandat parlamentar. Astfel, aproximativ o treime dintre deputații guvernamentali români au debutat în viața parlamentară din Ungaria după împlinirea vârstei de 50 de ani, în timp ce o altă treime au obținut primul mandat după 41 de ani. Cei care au avut parte de un început de carieră timpuriu reprezintă doar 10,3%, din rândurile lor provenind și cei mai longevivi deputați guvernamentali români, cu o activitate care s-a întins pentru mai bine de 3 decenii.

Corelația domeniului socio-profesional de proveniență al deputaților guvernamentali se impune făcută și cu traseele educaționale urmate de aceștia. Numărul extrem de mare de absolvenți de drept (76,5%) trebuie interpretat în relație cu ponderea funcționarilor administrativ-ministeriali, a celor din justiție și a avocaților. În plus, o parte dintre proprietari aveau, de asemenea, studii de drept, așa cum este și cazul tuturor celor care au avut o carieră militară. Desigur că procentul mare al juriștilor readuce în discuție teoria unei „națiuni de juriști" a lui Victor Karady referitoare la Ungaria secolului al XIX-lea[24]. Cei care au avut studii teologice (13,7%) înainte de a deveni parlamentari au activat fie în rândurile funcționarilor episcopali și arhiepiscopali, fie ca profesori sau ca jurnaliști. De asemenea, cei cu studii umaniste (8,5%) – în general filologie și filozofie – au urmat în prealabil cariere în institute de învățământ și în presă. Cel mai frecventat centru universitar de către deputații guvernamentali români a fost capitala Budapesta, unde mai bine de jumătate dintre aceștia și-au urmat studiile, însă între opțiunile lor se mai regăsesc centre precum capitala imperială Viena, Bratislava, Kecskemét, Debrecen, Graz, iar din spațiul transleithan locuit de români Oradea, Arad și Cluj.

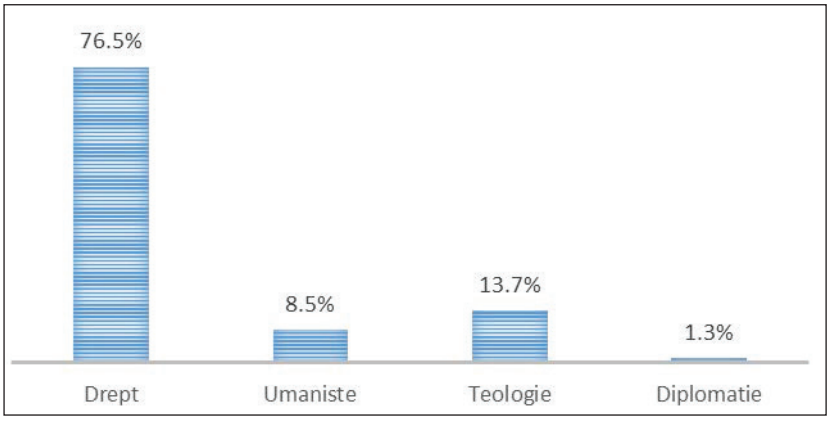

Graficul 7. Studiile deputaților guvernamentali români

[24] V. Karady, „Une 'nation des juristes': Des usages sociaux de la formation juridique dans l'Hongrie de l'ancien régime", în *Actes de la recherche en sciences sociales*, 86–87, 1991, p. 106–116.

Din punctul de vedere al confesiunii deputaților guvernamentali, se poate observa un relativ echilibru între reprezentanții celor două Biserici naționale ale românilor din Ungaria. Cu toate că procentul ortodocșilor este mai mare (56,4%) în comparație cu cel al greco-catolicilor (43,6%), considerăm că nu se poate vorbi de un specific confesional în rândul reprezentanților parlamentari ai curentului activist-guvernamental, ci mai curând de o difuzare a acestuia pe criterii lipsite de restricții/avantaje confesionale. Există însă importante diferențe când este avută în vedere originea nobiliară a deputaților guvernamentali români, această categorie – reprezentând 35,9% din total – fiind dominată de greco-catolici (64,3%). Deși procentul nobililor este unul considerabil, doar baronul Duca de Cadăr aparținea aristocrației, toți ceilalți făcând parte din nobilime. Originea nobilă a deputaților din Parlamentul Ungariei Dualiste aparținând acestei ultime categorii a suscitat însă controverse, mai ales din cauza lipsei în numeroase cazuri a unor mărturii clare referitoare la descendența lor[25]. În privința deputaților activist-guvernamentali români din perioada 1881–1918, sursa principală care susține apartenența lor la nobilime o constituie cercetarea realizată la sfârșitul secolului al XIX-lea de Ioan cavaler de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*[26].

Concluzii

Curentul activist-guvernamental a reprezentat o alternativă pentru cercurile politice românești care nu se găseau în deplină concordanță cu programul și acțiunile Partidului Național Român. Deputații guvernamentali români au constituit principalii reprezentați ai curentului. În mare măsură, lor le-a revenit misiunea de a elabora un program politic și de a concentra în jurul lor majoritatea aderenților.

Analiza prosopografică a permis conturarea unui portret de grup al guvernamentalilor români, cu o serie de caracteristici specifice. Aceștia aparțineau unei elite locale influente la nivel regional, absolventă de studii juridice în marea sa majoritate și validată în urma unei activități îndelungate în domenii care presupuneau o bună colaborare cu autoritățile centrale de la Budapesta. Erau, totodată, oameni politici maturi, proveniți în general din spațiul extracarpatic locuit de românii din Transleithania, fără deosebire de confesiune.

Trebuie avut în vedere faptul că deputații guvernamentali români proveneau din rândul unei inteligențe comitatense cu un statul social peste medie. Beneficiind de remunerațiile conferite de serviciul în slujba administrației, în cel

[25] J. Pap, „Problems in the Career Analyses of Hungarian Representatives in the Age of Dualism", în vol. *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*, ed. Judit Pál, Vlad Popovici, Frankfurt am Main, 2014, p. 183–184.

[26] Ioan Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Partea II, Sibiu, 1895.

al sistemul de învățământ, în diecezele românești din Ungaria sau de exercitarea unor profesii liberale, aceștia și-au creat o stare materială suficient de solidă pentru a-și permite intrarea în viața politică din poziția de candidați pentru mandatul de parlamentar. Campaniile electorale, în ciuda sprijinului financiar oferit de la Budapesta, implicau și importante resurse financiare din partea candidatului. Dincolo de influență și popularitate, de susținerea din partea inteligenței românești și a autorităților comitatense, posibilitățile materiale reprezentau un criteriu fundamental în reușita demersurilor lor electorale.

O parte dintre deputații guvernamentali proveneau din vechi familii nobiliare, dețineau moșii care le asigurau un venit constant. Statutul de deputat însă oferea posibilitatea accederii la un nivel al prestanței și influenței spre care mulți dintre politicienii activist-guvernamentali tindeau. De altfel, în afară de activitatea în comisiile parlamentare din care făceau parte majoritatea dintre deputații guvernamentali studiați, principala modalitate de exprimare a atribuțiilor conferite de calitatea de reprezentant al alegătorilor unui cerc în forul legislativ suprem era cea a intervențiilor. Așadar, tocmai o exercitare a poziției social-politice deținute în urma reușitei electorale. E foarte adevărat că principalii susținători ai deputaților guvernamentali erau și cei care beneficiau cel mai des de aceste favoruri și intervenții, însă numeroase asemenea acțiuni vizau dezvoltarea culturală și educațională a locuitorilor din circumscripțiile reprezentante și apărarea drepturilor lor bisericești.

Considerăm că poziția socială și influența politică reprezentau scopuri vizate cu mai multă dorință decât aspectul material al calității de membru al parlamentului maghiar. Pe de altă parte, deputații guvernamentali au înțeles să exercite această funcție într-o manieră care se apropia mai mult de cea modernă, îndepărtându-se astfel de aspectele tradiționale ale acesteia. Erau conștienți de necesitatea implicării lor atât la nivelul politicii Ungariei Dualiste, cât și la cel al întregii monarhii, însă nu excludeau din vederile lor scopul principal al prezenței în parlament: reprezentarea unui cerc electoral ai cărui alegători, indiferent de apartenența națională, și-au exprimat susținere față de programul politic al acestora. Totodată, obligația pe care o aveau față de națiunea română, ca membri ai acesteia, a rămas o constantă a programului lor politic și a activității în calitate de deputați.

Activitatea lui Ștefan Cicio Pop în timpul Primului Război Mondial[1]

Corneliu Pădurean
Prof. univ. Universitatea *Aurel Vlaicu* Arad, Facultatea de Științe Umaniste și Sociale
e-mail: corpad@gmail.com

Una dintre cele mai importante personalități politice a românilor, aflați până în anul 1918 în interiorul granițelor Ungariei, a fost Ştefan Cicio Pop. S-a născut la 1 aprilie 1865 în comuna Şigău, din actualul județ Cluj. Studiile superioare le-a făcut la universitățile din Viena şi Budapesta, încheiate în anul 1889 cu un doctorat în drept. A obținut în 1891 titlul de avocat şi s-a stabilit la Arad unde, în acelaşi an, a început să profeseze avocatura.

Încă din vremea studenției, a făcut parte din Partidul Național Român (PNR), în care a continuat să activeze şi după stabilirea sa în oraşul de pe Mureş. La scurt timp de la sosire, s-a remarcat ca avocat în procesele de presă intentate ziariştilor români, sârbi şi slovaci pentru articolele pe care aceştia le scriau în apărarea națiunii lor în fața nedreptăților pricinuite de către autoritățile maghiare. A fost şi apărător al multor țărani români în procesele de proprietate.

După anul 1895, oraşul Arad, unde s-au reunit mai mulți tineri intelectuali români, a devenit treptat un centru al luptei românilor din Transilvania. Între aceştia, s-a remarcat şi Ştefan Cicio Pop. „Există la Arad un cerc mic, dar cu atât mai devotat al intelectualității române, care vede în domnul deputat Ştefan C. Pop pe unul din conducătorii săi", spunea Tiszá Istvan (1861–1918), fost primministru al Ungariei în mai multe guverne și adversar al naționalităților din Ungaria, într-un discurs rostit la data de 25 iunie 1917 în Camera deputaților din Parlamentul de la Budapesta.

Începând cu anul 1905 și până la sfârşitul Primului Război Mondial, Ştefan C. Pop a fost deputat în Parlamentul maghiar din partea P.N.R. În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm aspecte ale activității sale din perioada cuprinsă între 1914–1918.

---

[1] Varianta în limba engleză a acestui studiu, urmează să apară în volumul *Persuading Minds. Propaganda and Mobilisation in Transylvania during World War I,* ed. Ana Victoria Sima, Teodora Mihalache, Peter Lang, 2017 (sub tipar).

Izbucnirea Marelui Război şi instituirea legii excepționale care a interzis întrunirile politice publice sau private de orice fel au însemnat o încetare a activității politice a PNR[2]. Singurii politicieni români din Transilvania care au mai continuat să activeze au fost deputații PNR din Parlamentul de la Budapesta, care a continuat să funcționeze în virtutea unui „armistițiu politic între partide"[3]. Dintre cei cinci deputați, doar Ştefan C. Pop şi Teodor Mihali au fost mai activi, ei fiind prezenți în parlament până la sfârşitul războiului. Teodor Mihali, care era preşedintele clubului parlamentar al naționalităților din Ungaria, reprezentate doar de deputații români şi un deputat slovac, cu toate că reprezentau 40% din electorat, a întocmit la începutul războiului un *Apel*. El a solicitat populației române din Transilvania să respecte legile țării, precum şi deciziile Guvernului şi ale Împăratului, să se abțină de la excese de orice fel. *Apelul* a fost citit apoi în parlament de către Ştefan C. Pop, care a precizat că, deşi PNR îşi suspendă activitatea pe durata războiului, nu va renunța la solicitările sale politice şi culturale[4].

Problemele legate de război au dominat deciziile politice interne ale guvernanților. În aceste condiții, liderii politici ai națiunilor nemaghiare din Ungaria au trebuit să-şi revizuiască mijloacele de luptă pentru realizarea obiectivelor luptei naționale. Introducerea stării de război a însemnat şi încetarea adunărilor de orice fel. De asemenea, intervențiile în parlamentul de la Budapesta au devenit mai rare şi poate mai subtile.

Începutul războiului a determinat ca la nivelul conducerii mişcării naționale româneşti din Transilvania să se contureze atitudini diferite în raporturile cu guvernanții maghiari. Ele au fost determinate atât de felul în care vedeau rezolvarea problemei româneşti, cât şi de poziția pe care urma să o adopte România față de declanşarea războiului.

Conform ziarului maghiar *Aradi Kőzlőnyi,* la începutul lunii (2 august, n.n.) 1914, în timp ce se întorcea de urgență de la Londra, fruntaşul politic din România, Take Ionescu, a trecut cu automobilul prin Arad, unde s-a întâlnit cu doi oameni politici români[5]. Articolul nu precizează numele acestora, dar putem aprecia că este vorba, având în vedere anvergura politicianului din România[6], de Ştefan C. Pop şi Vasile Goldiş. Obiectul respectivei întâlniri nu îl cunoaştem, dar considerăm că dorea să afle atitudinea românilor din Transilvania față de declanşarea Primului Război Mondial, înainte ca România să-şi precizeze atitudinea

---

[2] Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni şi basarabeni* în război *1914–1916*, Cluj-Napoca, 2016, p. 81.

[3] *Ibidem*, p. 86.

[4] *Ibidem*, p. 81.

[5] *Aradi Kőzlőnyi,* an XXIX, nr. 179, 3 aug. 1914, p. 4.

[6] Take Ionescu era preşedintele Partidului Conservator Democrat, fiind unul din cei mai importanți oameni politici din Regatul României.

față de Tripla Alianță. Consiliul de Coroană care a avut loc la data de 3 august 1914, la care a participat şi Take Ionescu, a declarat România neutră[7].

În timpul războiului, activitatea parlamentară din Ungaria a fost mai redusă. În luna noiembrie 1915 conducerea PNR a hotărât să treacă la pasivitate. Comisia de 10 a partidului, din care făceau parte Teodor Mihali, Ştefan C. Pop, Vasile Damian, Roman Ciorogariu, Nicolae Şerban, Nicolae Vercerdea, Valeriu Braniște, Vasile Goldiş, a hotărât să anunțe această atitudine în parlamentul de la Budapesta[8].

Ştefan Cicio Pop, într-un interviu pe care l-a acordat ziarului *Românul*, a criticat atitudinea pe care ziarul *Pesti Hirlap* o manifesta mai ales față de români. De asemenea, a afirmat că deşi este împotriva cenzurii, este totuşi de acord cu ea în asemenea cazuri. „Cenzura fără rost este chiar păgubitoare marilor interese ale monarhiei", afirma el[9].

În calitatea sa de parlamentar, dar şi datorită ataşamentului său față de alianța naționalităților din Ungaria, Ştefan Cicio Pop a intervenit în toamna anului 1915 în favoarea celor 11.000 de prizonieri sârbi, încarcerați în lagărul din cetatea din Arad. Indiferența autorităților militare, foametea endemică la care erau supuşi prizonierii, declanşarea epidemiei de tifos exantematic, lipsa oricărui tratament medical au agravat şi mai mult soarta nefericiților prizonieri. Toate acestea au provocat moartea a sute de prizonieri, care au fost înmormântați noaptea pe întuneric în diverse locuri ferite de privirile civililor.

În amintirile fiicei lui Ştefan C. Pop, Ani (căsătorită Birtolon[10]), găsim informații legate de acțiunile întreprinse de către tatăl ei pentru uşurarea situației încarceraților sârbi. Cu toate eforturile autorităților militare de a păstra secretul asupra a ceea ce se întâmpla în spatele zidurilor lagărului din cetatea Aradului, răzbeau totuşi, „din când în când unele ştiri apocaliptice"[11]. Informațiile primite despre foametea, bolile, zecile de decese zilnice care aveau loc în lagăr, l-au determinat pe Ştefan C. Pop să convoace în casa sa de pe strada Fabian Gabor nr. 7 (azi strada Ştefan Cicio Pop nr. 3), puținii ofițeri români aflați în garnizoană. Împreună cu aceştia, s-a hotărât ca soldații români din Regimentul 33 să-şi arunce rația de pâine peste zidurile lagărului, iar ei să-şi cumpere pâine din oraş, pe banii oferiți de Ştefan C. Pop[12]. Cu ajutorul medicului militar Brânduşa, care

---

[7] *Aradi Kőzlőnyi,* an XXIX, nr. 181, din 5 aug. 1914, p. 5.

[8] *Românul*, anul V, nr. 257, din 8 dec. 1915, p. 3.

[9] *Românul*, anul V, nr. 28 din 19 febr. 1915, p. 2.

[10] Ani a fost prima din cei cinci copii ai săi. Între anii 1918–1919 a fost secretara particulară a lui Ştefan C. Pop, calitate în care l-a însoțit acolo unde treburile poporului său şi a țării sale îl chemau. Din acest motiv, amintirile sale sunt foarte valoroase.

[11] Ani Birtolon, „Neuitatul an 1918 în amintiri", în *Magazin Istoric*, anul XII, nr. 8 (137), august 1978, p. 28.

[12] *Ibidem.*

avea acces în lagăr, au fost aflate informații mai sigure despre ce se întâmpla în acel „infern", conform aprecierilor medicului respectiv.

Având la dispoziție date mult mai numeroase şi mai sigure, Ştefan C. Pop a intervenit în parlamentul de la Budapesta. Aici, în mijlocul unor huiduieli, a unor amenințări cu moartea, cu punerea în ştreang pentru că îi apără pe „duşmanii patriei", el a prezentat cu mult curaj situația prizonierilor din cetatea Aradului şi a cerut măsuri aspre împotriva administrației lagărului[13].

Văzând indiferența deputaților partidelor maghiare din parlamentul Ungariei față de soarta celor din lagăr, chiar dacă erau socotiți duşmanii țării, el a intervenit şi la guvern, personal la prim-ministrul Tisza István. Doar în urma unei vizite la Viena, unde a fost primit în audiență[14], de teama amplificării scandalului, s-a hotărât constituirea unei comisii de anchetă. În urma investigației, comandantul cetății, colonelul Hegedüs, a fost degradat în public şi îndepărtat din funcție, iar porțile lagărului au fost deschise, de unde au ieşit „rând pe rând... convoaiele jalnice ale supraviețuitorilor"[15].

Încă înainte de eliberarea prizonierilor, soția lui Ştefan C. Pop, Eugenia Pop, a trimis, conform mărturisirilor făcute de aceeaşi Ani Birtolon, „băieți şi fete prin satele din Apuseni (din Munții Apuseni, n.n.) de unde era originară, să strângă îmbrăcăminte şi mâncare pentru deportații sârbi"[16]. Este interesant să observăm că s-a apelat la locuitorii români din munți, chiar dacă aceştia se aflau la o distanță de aproximativ 300 km de oraşul Arad şi erau mult mai săraci decât cei din oraş. Desigur, a contat faptul că soția lui Ştefan Cicio Pop era originară din acele părți, dar s-a scontat şi pe dărnicia mult mai mare a acestor locuitori în comparație cu orăşenii. Pe de altă parte, apelul la ajutor umanitar în favoarea unor prizonieri sîrbi, din partea soției unui deputat român, care a fost huiduit şi amenințat cu moartea într-un parlament dominat de maghiari, nu putea avea prea mari sorți de izbândă. Să nu uităm că în oraşul Arad, la vremea respectivă, populația maghiară reprezenta 72,9%, iar românii doar 16,3%[17]. Cu toate acestea, locuitorii Aradului au manifestat compasiune față de cei eliberați, care au primit îmbrăcăminte, hrană şi medicamente. Unii dintre ei, care din cauza sănătății precare nu au putut să se reîntoarcă imediat la casele lor, au fost găzduiți de arădeni, probabil că cei mai mulți de către populația sârbă din Arad, care reprezenta atunci 2,8% din locuitorii oraşului[18]. Şi în casa sa, Ştefan C. Pop a găzduit un bosniac şi un inginer sârb din Belgrad[19].

[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem.*
[17] *A Magyar Korona Országainak 1910 évi Nepszamlálása* (*Recensământul populației Țărilor Coroanei Ungare din anul 1910*), vol. I, Budapesta, 1912, p. 340.
[18] *Ibidem*, p. 340.
[19] Ani Birtolon, *op. cit.*, p. 28.

Gestul său a fost apoi recompensat cu scrisori de mulțumire trimise pe adresa sa, iar presa din Belgrad a publicat articole prin care şi-a exprimat mulțumirea față de comportamentul arădenilor. Şi, cu toate acestea, în toamna anului 1918 armata sârbă intrată în Banat s-a purtat față de români ca o armată cuceritoare.

Atitudinea lui Ştefan C. Pop, manifestată cu acest prilej, a confirmat încă o dată ataşamentul său față de alianța naționalităților oprimate din Ungaria, încheiată în anul 1895 la Budapesta între români, sârbi şi slovaci. În semn de recunoştință pentru gestul său, după terminarea războiului, Congresul general sârb al foştilor prizonieri i-a recunoscut meritele[20]. În procesul-verbal al respectivului congres, după ce sunt menționate meritele sale în apărarea sârbilor internați la Arad, s-a propus „ca să i se exprime cu acest prilej, de către Congres, domnului Dr. Ştefan C. Pop pentru acțiunea sa umanitară, cea mai călduroasă recunoştință”[21].

În anul 1915 necesitățile armatei k.u.k. de pe frontul italian, au forțat guvernul de la Budapesta să mobilizeze în armată şi muncitorii maghiari din fabrici. În consecință, trebuiau găsiți înlocuitori ai acestora, motiv pentru care bărbați români cu vârste între 42–60 ani au fost mobilizați pentru interesele economiei de război, fiind deportați în interiorul Ungariei în unitățile industriale şi pe moşiile aristocrației maghiare. Soarta acestora a devenit deosebit de grea, motiv pentru care deputatul Ştefan C. Pop a intervenit din nou în parlament, încercând să uşureze situația acestora, acționând pentru obținerea în favoarea familiilor rămase acasă, de ajutoare şi scutiri de prestații[22].

Cu toate că prin *Apelul* citit în parlament a fost anunțată suspendarea formală a activității conducerii PNR, la sfârşitul lunii octombrie 1915, Ştefan C. Pop a participat la Budapesta la întrunirea Comitetului de Zece, forumul superior al partidului, convocat de către Teodor Mihali. Scopul acestei întruniri a fost de a aproba „Declarația” care urma să fie citită din partea PNR la deschiderea parlamentului ungar, programată pentru data de 30 noiembrie 1915[23]. „Declarația” exprima neîncrederea PNR în guvernul condus de către Tisza István şi ataşamentul partidului față de programul său de revendicări, în ciuda atitudinii sale de pasivitate din timpul războiului.

Una din primele urmări ale acestei întruniri s-a înregistrat în Congregația Comitatului Arad, din care făcea parte şi Ştefan C. Pop. Pe parcursul anului 1915, deputații PNR au fost prezenți şi au participat la ședințele acestui organism local. După luna octombrie însă, au încetat să mai activeze şi au adoptat şi aici pasivitatea politică[24].

[20] Nicolae Roşuț, „Activitatea politică a deputaților arădeni între anii 1905–1918”, în *Ziridava*, IX, 1978, p. 268.

[21] Laurențiu Oanea, *Dr. Ştefan Cicio Pop. Un titan în luptele național-politice ale românilor din Transilvania şi părțile româneşti din Ungaria 1865–1934*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note, anexe, glosar, album de Felicia Aneta Oarcea, Arad, 2008, p. 104–105.

[22] *Ibidem*, p. 105.

[23] L. Maior, *op. cit.*, p. 87.

[24] *Românul*, anul V, nr. 257, din 8 dec. 1915, p. 3.

Atitudinea de neîncredere față de guvernul Tisza István a fost afirmată şi la începutul anului 1916, când în oraşul Arad a avut loc instalarea noului prefect al comitatului, dr. Baross Ferenc. Cu acest prilej, în numele PNR a luat cuvântul, în limba română, Ştefan Cicio Pop. El îşi manifestă, şi cu acest prilej, atât neîncrederea față de guvernul Ungariei, cât şi suspiciunea față de guvernele trecute și prezente ale Ungariei. În consecință, el a declarat că PNR nu va avea încredere nici în reprezentantul guvernului care tocmai se instala, afirmând că va continua „lupta în cadrele constituției țării cu armele contra guvernului"[25]. Nu uită însă să ofere noului prefect, în condițiile în care se va dovedi că este corect, sprijinul poporului român pentru promovarea binelui public: „Aşteptăm să fie drept, să apere totul şi pe toți, să apere instituțiile culturale din comitat şi oraş, în care scop îl asigur în numele PNR de tot concursul şi colaborarea"[26].

Intrarea României în război împotriva Triplei Alianțe şi trecerea armatei române peste granița cu Austro-Ungaria în Transilvania, în noaptea de 27/28 august 1916, a provocat o puternică reacție a guvernului maghiar, mai ales că armata română a înaintat cu repeziciune spre interiorul Transilvaniei în primele zile ale ofensivei declanşate. În aceste condiții, autoritățile maghiare au adoptat o serie de măsuri împotriva românilor din Transilvania. Au fost suspendate ziarele şi toate publicațiile româneşti care nu aveau o atitudine favorabilă guvernului, după ce în 10 martie 1916 a fost interzisă apariția *Românului*, ziarul oficial al PNR. El va reapărea începând cu luna noiembrie 1918. De asemenea, s-a înregistrat şi o scădere a activității politice a deputaților care reprezentau națiunea română din Transilvania.

Prezența armatei române în Transilvania a pus conducerea politică a românilor din statul maghiar într-o situație dificilă, având în vedere că în armata maghiară luptau peste 500.000 de soldați de etnie română. Conducerea PNR a hotărât, cu toate că nu a exprimat o poziție oficială, ca unii lideri să reafirme prin declarații politice loialitatea românilor față de Împărat. În această conjunctură, Ştefan C. Pop, care a fost prezent în Parlamentul de la Budapesta pe tot timpul războiului, a făcut o declarație de fidelitate față de Tron, afirmând că în noua conjunctură, românii vor continua să lupte cu aceeaşi fidelitate față de statul căruia îi aparțineau, ca şi la începutul războiului[27]. Având în vedere evoluția ulterioară a activității lui Ştefan C. Pop, suntem convinşi că declarația făcută nu a reprezentat opinia sa, ci a răspuns unei sarcini stabilite de către conducerea partidului,

---

[25] *Românul*, anul V, nr. 286, din 13 ian. 1915, p. 2 (în cazul ziarului *Românul*, utilizăm ca dată a apariției calendarul Gregorian. Ziarul utiliza ambele calendare, adică nr. 286 din 31 dec,/13 ian 1914).

[26] L. Oanea, *op. cit.*, p. 107.

[27] Lucian Turcu, „Intrarea României în Marele Război: Reacții, atitudini şi mesaje publice din partea celor două biserici româneşti din Transilvania", în coord. Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaş, *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică şi istoriografică*, Cluj-Napoca, 2015, p. 442.

căruia îi aparținea. Poziții asemănătoare au exprimat şi alți lideri politici, cum ar fi Alexandru Vaida Voevod.

Şirul măsurilor luate de către guvernanții maghiari împotriva românilor a fost amplificat, mai ales după ce armata română a fost alungată peste granița română-austro-ungară, ca urmare a intervenției trupelor germane.

Una din măsurile luate împotriva românilor, după retragerea trupelor românești, a fost punerea în aplicare a proiectului elaborat de către contele Apponyi, ministrul Cultelor şi Instrucțiunii Publice, proaspăt numit în guvernul condus de către Eszterházi Moritz, care şi-a început activitatea la 15 iunie 1917. Membru în mai multe guverne ale Ungariei, el a inițiat crearea unei „zone culturale”[28] la granița cu România, prin care se urmărea înlocuirea şcolilor confesionale în care se preda în limba română, cu şcoli de stat, în care se studia în limba maghiară. Se dorea, precum în anul 1907, când același ministru a introdus legile şcolare, deznaționalizarea populației române aflate la granița cu România.

Împotriva acestui guvern şi a proiectului contelui Apponyi, în data de 22 iunie 1917 a luat cuvântul deputatul Ştefan C. Pop care, într-o atmosferă de vacarm şi huiduieli, a vorbit din nou despre asuprirea românilor. La sfârşit a declarat în numele PNR că nu are încredere în respectivul guvern, stârnind astfel protestele deputaților maghiari[29].

La câteva zile de la această intervenție, fostul prim-ministru Tisza I. a răspuns printr-un discurs plin de ură, atacuri la persoană şi acuze. El îşi justifica luarea de cuvânt în felul următor: „Când însă acest domn deputat (se referea la Ştefan C. Pop, n.n.) e destul de îndrăzneț să vină aici şi să ne vorbească de asuprirea românilor, este de datorință să se arate la prima ocazie lucrurile acestea şi să se spună, că omul care s-a opus, în forma aceasta celor mai elementare pretenții ale patriotismului, *poate să mulțumească lui Dumnezeu că trăieşte şi poate răsufla în mijlocul nostru* (subl. noastră)”[30].

O altă măsură, care a afectat în mod direct şi indirect viața a mii de români, a fost ridicarea bărbaților de la casele lor, de către autorități. Bărbați între 42–60 ani, care nu aveau obligații militare, au fost încărcați în vagoane de marfă precum vitele şi deportați pentru a îndeplini munci de război, la Solnoc pe Tisa. Conform unei surse, se pare că au fost ridicate aproximativ 8.000–9.000 de persoane din rândul civililor, care nu au fost mobilizați. De aici, unii au fost repartizați la muncă pe moşiile aristocrației maghiare, la minele de cărbuni de dincolo de Budapesta, iar alții au fost internați în lagărele „trădătorilor de patrie”[31]. Într-o situație dificilă se aflau şi cei 4.000–5.000 de români care au fost obligați să muncească în locul muncitorilor maghiari mobilizați pe front, la fabricile din insula

[28] *Ibidem*, p. 436.
[29] *Telegraful Român*, Sibiu, an LXV, nr. 64, din 3 iulie 1917.
[30] L. Oanea, *op. cit.*, p. 113.
[31] *Ibidem*, p. 114.

Csepel de lângă Budapesta. Aceştia au fost supuşi unui regim militar, izolați, fără să se poată lua legătura cu ei.

O atenție deosebită a fost acordată de către autorități intelectualilor români. În primele zile de după intrarea armatei române în Transilvania, pe baza unor liste întocmite din timp, au fost ridicate persoanele aflate în această evidență şi transportate în comitatul Şopron, fiind plasate în 12 comune din jurul oraşului Şopron.

Despre situația acestor nefericite persoane, s-a interesat deputatul Ştefan C. Pop care, conform mărturisirii lui Laurențiu Oanea, unul din cei internați la Şopron, i-a vizitat în două rânduri pe parcursul anului 1917, în luna februarie şi, respectiv, octombrie.

Cu prilejul primei vizite, în afară de a constata starea celor internați, el i-a informat că urmează să li se solicite de către autorități semnarea unei declarații de loialitate față de statul maghiar, inițiată de către Vasile Mangra, proaspătul mitropolit ortodox de la Sibiu. Conform opiniilor mai multor contemporani, acesta a fost ales mitroplit cu ajutorul guvernului maghiar condus de Tisza István, el plătind în acest mod sprijinul de care a beneficiat[32]. Actul intitulat „Declarația de fidelitate a românilor față de Ungaria”[33], adresat cu precădere slujitorilor celor două biserici româneşti din Transilvania, ortodoxă şi greco-catolică, intelectualității române, precum şi politicienilor români din Transilvania, a fost semnat doar de 176 de persoane. Singurul politician de vază al PNR care a semnat respectivul document a fost Teodor Mihali. Ştefan C. Pop, alături de Vasile Goldiş, Roman Ciorogariu, Valeriu Branişte, Ioan Lupaş şi Vasile Damian au refuzat să semneze documentul de ataşament față de statul maghiar[34].

Intervenția lui Ştefan Cicio Pop pe lângă internații de la Şopron a avut ecou, astfel că niciunul dintre ei, în ciuda promisiunilor făcute de către autorități, că cei care vor semna „declarația” vor putea pleca acasă, nu a fost de acord să semneze[35].

La cea de-a doua vizită, deputatul arădean a cules date despre situația internaților, pe care apoi le-a utilizat pentru a solicita autorităților eliberarea acestor români, a căror singură vină era doar aceea că s-au născut români. În favoarea acestor internați, el a făcut mai multe intervenții, inclusiv în parlamentul de la Budapesta, unde a susținut două cuvântări şi două interpelări.

Datele culese la Şopron au fost folosite în şedința din 24 octombrie 1917 a Camerei deputaților, când Ştefan Cicio Pop a adresat o interpelare prim ministrului Sándor Wekerle şi ministrului de interne, Gábor Ugron, în care a solicitat să se înceteze internările locuitorilor români din Ungaria, retrimiterea la casele lor a celor care se aflau cu domiciliul forțat în comitatul Şopron şi

[32] *Ibidem*, p. 107–108.
[33] L. Turcu, *op. cit.*, p. 442, nota 38.
[34] Ştefan Pascu, *Marea adunare națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 269.
[35] L. Oanea, *op. cit.*, p. 110.

acordarea unor despăgubiri materiale pentru suferințele pe care au fost nevoiți să le suporte[36].

În cele din urmă, pe parcursul anului 1918, în lunile mai și iunie, cei internați au fost lăsați să se întoarcă la casele lor[37]. Cu toate acestea, internările au continuat să aibă loc şi de-abia la 1 noiembrie 1918 prim-ministrul Károlyi Mihály a semnat ordinul de oprire a internărilor.

Cei internați la Şopron şi-au arătat recunoştința față de eforturile pline de curaj ale lui Ştefan C. Pop, la scurt timp după terminarea războiului, în anul 1919, când foştii internați, întruniți într-un congres de constituire a unei uniuni naționale, l-au proclamat „Părinte al internaților din Şopron"[38].

Pe parcursul anului 1917, viața politică internă a statului maghiar a fost marcată de o instabilitate guvernamentală. Guvernul condus de Eszterházi Moritz, instaurat la 15 iunie 1917, în locul guvernului condus din anul 1913 de către István Tisza, nu a avut o viață prea lungă, astfel că la 20 august 1917 el a fost înlocuit de guvernul condus de către Wekerle Sándor. Cu ocazia învestirii noului guvern, în numele PNR a luat cuvântul tot Ştefan C. Pop, în data de 12 septembrie 1917. Cu acest prilej, el a dezvoltat un subiect extrem de necesar la acea dată în viața politică din Ungaria, anume problema democrației. Printre altele, el a afirmat: „O democrație, al cărei cadru va fi determinat prin supremația artificială (se referea la supremația națiunii maghiare, n.n.), nu este democrație"[39]. De asemenea, a amintit şi de loialitatea de care au dat dovadă românii din Transilvania față de statul ungar şi Împărat, răspunsul guvernului maghiar fiind, afirma el, că „după izbucnirea războiului, s-au început internările, care continuă şi acum după un an, iar temnițele gem de aceia, care nici nu au fost ascultați, copii, adulți... contrar legii..."[40].

Presat de Împăratul Carol I, care solicita guvernanților maghiari rezolvarea problemei naționalităților, răspunsul guvernului la acest discurs nu a întârziat şi în ziua următoare, la 13 septembrie, prim-ministrul Wekerle Sándor a invitat la consultări deputații români. Din cei cinci deputați s-au prezentat trei, Teodor Mihali, Ştefan C. Pop şi Vasile Damian, care au înmânat guvernului câteva cereri imediate ale națiunii române[41]:

- eliberarea din închisori a tuturor celor arestați şi care nu au fost judecați;
- încetarea internărilor şi întoarcerea la casele lor a celor internați;
- reapariția ziarului *Românul*;

[36] Valer Moga, „De la patriotismul dinastic la România Mare. Bisericile româneşti din Transilvania în tumultul anilor 1914–1918", în *Annales Universitatis Apulensis.* Series Historica, 15/II, 2011, p. 356.
[37] L. Oanea, *op. cit.*, p. 115.
[38] *Ibidem*, p. 117.
[39] *Ibidem*, anexa 6, p. 213.
[40] *Ibidem*, anexa 6, p. 214.
[41] *Ibidem*, p. 116.

• anularea măsurilor inițiate de către contele Apponyi în vara acelui an.

Din păcate pentru situația celor aflați în suferință, întrevederea prim-ministrului cu deputații români s-a dovedit a fi doar un exercițiu de imagine, pentru a da satisfacție Împăratului.

Către sfârşitul anului 1917, odată cu reluarea de către PNR a activității parlamentare, Ştefan C. Pop, alături de alți lideri politici din oraşul Arad, cum ar fi Vasile Goldiş, au încercat organizarea unei întruniri a principalilor fruntaşi politici ai românilor din Transilvania. Demersul lor, însă, nu a avut sorți de izbândă[42].

Începutul anului 1918 a adus o serie de elemente care indicau direcția în care urmau să evolueze evenimentele. Nu vom insista aici asupra acestora. Cu toate acestea, clasa politică maghiară nu percepea timpurile noi care băteau la uşa istoriei. Guvernul Wekerle S., în loc să se preocupe de adoptarea unor măsuri care să acorde drepturi mai mari naționalităților, făcea planuri de consolidare a etniei maghiare în Transilvania şi de accentuare a deznaționalizării românilor prin şcoală. Aveau în vedere colonizarea cu maghiari aduşi din Regatul României, o nouă împărțire adminstrativă a comitatelor pentru „spargerea" masei mari de români, precum şi măsuri împotriva şcolilor confesionale unde se învăța în limba română[43].

Între timp, Carol I făcea presiuni asupra guvernului Wekerle pentru instituirea unei noi legi electorale. Acesta răspunde prin prezentarea demisiei întregului guvern. Împăratul însă îi încredințează tot lui formarea guvernului, fiind efectuată în fapt o remaniere a acestuia. Guvernul solicită parlamentului mandatarea pentru exercitarea prevederilor bugetare, context în care la 25 aprilie 1918 a luat cuvântul Ştefan C. Pop. Desigur, a pus în discuție problema drepturilor naționalităților şi problema legii electorale. Răspunde acelora care încearcă să condiționeze dreptul la vot de cunoaşterea scrisului şi cititului în limba maghiară, amintind că au plecat la război pentru apărarea țării şi cei care nu ştiau să scrie şi să citească în limba maghiară[44].

În data de 20 iunie 1918 ține încă un discurs în Parlamentul de la Budapesta, în care a abordat problemele nerezolvate pentru naționalități: legea electorală, supravegherea şcolilor şi a bisericii, persecutarea „trădătorilor de patrie"[45]. Cu acest prilej, sare şi în ajutorul bisericii ortodoxe din Transilvania, el fiind grecocatolic, a cărei autonomie a fost încălcată de către acelaşi veşnic ministru al cultelor şi instrucțiunii publice, contele Apponyi, care a trimis la sinodul mitropolitan, convocat de către Vasile Mangra, un comisar guvernamental. Prezența acestuia a fost considerată o încălcare a autonomiei bisericeşti, motiv pentru care sinodul şi-a întrerupt şedințele. În final, a respins proiectul de mandatare a guvernului.

Anul 1918 a debutat cu discursul preşedintelui american Woodrow Wilson

---

[42] L. Maior, *op. cit.*, p. 90.

[43] L. Oanea, *op. cit.*, p. 121.

[44] *Ibidem*, p. 122.

[45] *Telegraful român*, 1918, 21 iun/4 iul., p. 1.

în data de 8 ianuarie, prilej cu care a prezentat cele 14 puncte pe care le propunea ca bază pentru încheierea viitoarei păci. Proclamarea dreptului popoarelor la autodeterminare a pus în mişcare reprezentanții naționalităților din Austro-Ungaria din diferitele capitale ale Europei şi din SUA, pentru a întreprinde acțiunile de punere în practică a acestui principiu. În aceste condiții, legăturile dintre liderii politici aflați în străinătate şi cei din interior s-au intensificat. Deputatul Ştefan C. Pop a fost cel care a centralizat informațiile care veneau din exterior şi, împreună cu alți lideri din interior, a asigurat sincronizarea acțiunilor cu cei din exterior.

În partea a doua a anului 1918, după revenirea de pe front, soldații români care au luptat în armata austro-ungară au început a se organiza în gărzi naționale. De asemenea, PNR a renunțat la pasivitatea politică, iar românii aflați la Budapesta au început să se adune politic în jurul lui Ştefan C. Pop. Împreună cu secretarul partidului, Ioan Erdelyi, el a reuşit să păstreze legătura cu conducătorii sau cu diferitele grupuri din cadrul partidului[46].

Adoptarea de către Austria a principiului autoguvernării i-a mobilizat pe Ştefan C. Pop la Budapesta şi pe deputatul Alexandru Vaida Voevod, aflat la Viena, pentru intensificarea activității politice a românilor din Ungaria.

În consecință, a fost convocată în cel mai mare secret o şedință a comitetului executiv al PNR. În şedința desfăşurată la data de 12 octombrie 1918 la Oradea, în casa lui Aurel Vlad, Ştefan C. Pop a expus la început situația politică existentă. La finalul şedinței a fost redactată şi adoptată o declarație a națiunii române din Ungaria şi Transilvania, cunoscută sub numele de *Declarația de la Oradea*. Documentul a fost apoi prezentat în Parlamentul de la Budapesta, în ziua de 18 octombrie 1918, de către Alexandru Vaida Voevod. La câteva zile după aceea, în data de 23 octombrie 1918, parlamentul a fost dizolvat.

Activitatea lui Ştefan Cicio Pop în timpul Primului Război Mondial, încheiat la 11 noiembrie 1918, cunoaşte încă un moment important. La data de 31 octombrie, la Budapesta, s-a hotărât constituirea Consiliului Național Român Central, care a pregătit unirea Transilvaniei cu România. Preşedintele acestui organism, care a început să funcționeze din data de 2 noiembrie la Arad, a fost ales Ștefan Cicio Pop, cel care și-a transformat propria casă în sediu al Consiliului Național Român Central.

În perioada următoare, rolul politic al acestuia a fost şi mai important, activitatea interbelică a liderului arădean constituind însă o analiză aparte.

Ştefan C. Pop a fost un om politic clarvăzător care, în Parlamentul de la Budapesta, după cum rezultă din discursurile susținute, nu a renunțat la ideile şi idealurile poporului care l-a trimis să-l reprezinte.

---

[46] L. Maior, *op. cit.*, p. 89.

„...și vântul îmi ținea de urât”. Însemnările din refugiu ale unui protopop transilvănean[*]

Andreea Dăncilă Ineoan
Asistent-cercetare, Universitatea *Babeș-Bolyai* Cluj-Napoca,
Centrul de Studiere a Populației
e-mail: andreea.dancila@yahoo.com

Acum 80 de ani, în numărul din 28 august 1938 al *Telegrafului Român* apărea următorul memento: „Luni, 22 august c[urent] a adormit în Domnul bătrânul protopop al Avrigului, Ioan Cândea în vârstă de 83 ani, după o activitate bogată în slujba bisericii și a neamului, păstorind ca protopop 53 ani. [...] Este caracteristic faptul că, în toamna anului 1916 când alții se refugiau spre Ungaria, protopopul nostru ascultând glasul tainic al conștiinței și sângelui a luat calea pribegiei în Moldova și Rusia, de unde a revenit fără pașaport în Avrigul de acum românesc. Om de inimă, inteligență scăpărătoare și neastâmpărată, real și vioiu, a dus o viață zbuciumată și a îndurat crude lovituri ale soartei în viața familială, pe care le-a suportat cu seninătate creștină și resemnare adâncă”[1].

În ciuda exercițiilor de admirație de mai sus, figura protopopului Ioan Cândea a păstrat de-a lungul timpului o „smerenie” istoriografică, nedobândind niciodată o notorietate postumă care să o transforme într-un studiu de caz.

Deși istoria personală a lui Ioan Cândea s-a intersectat cu cea a protopopiatului Avrig de la cumpăna secolelor XIX-XX, acest text nu intenționează să propună o narațiune instituțional-ecleziastică, ci mai degrabă să sondeze dimensiunea afectiv-umană a Marelui Război. Într-un context în care istoriografia occidentală se detașează tot mai manifest de orizontul dur militar al primei conflagrații mondiale și încearcă o recuperare a perspectivei culturale a acesteia[2], sursele

[*] Părți din acest studiu au apărut într-o versiune în limba engleză „... And the wind used to keep me company. The Notes of Archpriest Cândea during the Refuge in Moldova, 1918”, publicată în revista *Brukenthalia*, nr. 4, 2014, p. 243–249.

[1] „Ioan Cândea-Avrig. Cariera unui protopop bătrân”, în *Telegraful Român*, LXXXVI, nr. 35, 28 august 1938, p. 3.

[2] Istoriografia Primului Război Mondial a beneficiat de cel puțin trei cicluri de analiză: primul, reprezentat de o istorie fără combatanți, axată pe aspectele diplomatice și militare ale conflictului; al doilea, o recuperare a experienței combatante; și al treilea, preocupat prioritar de o istorie culturală a participanților la război. Louis-Pierre Lauzon, *La violence de guerre et les représentations*

personale ce au în centru experiența belică devin materiale de analiză dintre cele mai ofertante. Noile perspective de abordare a Primului Război Mondial insistă pe caracterul personal al traumei, pe depășirea statisticilor și coborârea în intimitatea experiențelor generate de această conflagrație[3].

În spațiul istoriografic românesc, memoria Primului Război Mondial parcurge un drum lung și neașezat, de la paradigma eroicului, dominantă în interbelic (întreținută de protagoniștii și martorii evenimentelor anilor 1914–1919), la procustările ideologice impuse după 1948 de dictatura comunistă[4]. Abia după 1990 în analizele istorice s-a început abordarea timidă, dar tot mai coerentă, a impactului social al conflagrației, a strategiilor de prezervare și de narare a experienței războiului[5]. Din acest moment, memorialistica a început să devină un punct de atracție pentru cercetătorii interesați să rechestioneze perioada 1914–1919 de pe coordonatele provocatoare ale istoriei culturale.

Destinul protopopului Cândea în vremea Marelui Război cu greu ar putea fi decriptat fără jurnalul scris al acestuia, rămas până azi inedit[6] și constituind suportul central al prezentei analize.

Manuscrisul, păstrat în formatul unui carnețel minuscul, debutează pe 6 mai 1918 și are ultima însemnare pe 21 iulie, același an. Știm cu certitudine că jurnalul începe mai devreme, posibil încă de la debutul pribegiei protopopului, întrucât acesta are un subtitlu elocvent – „continuarea însemnărilor".

Există un cumul de factori care fac ca această sursă inedită să se constituie într-o mărturie redutabilă. În primul rând, este vorba de forma sub care ni se prezintă documentul, aceea a jurnalului, a unei relatări concomitente cu istoria-care-se-întâmplă și nu a unui exercițiu memorialistic care reordonează inevitabil actul

---

des combattants: une étude des journaux de tranchées français et allemands pendant la Première Guerre mondiale, Département d'histoire, Université de Sherbrooke, mai 2012, disertație, http://savoirs.usherbrooke.ca/bitstream/handle/11143/5648/Lauzon_Louis_Pierre_MA_2012.pdf;sequence=2, consultată în 26 septembrie 2016.

[3] Jenny Macleod Jenny, Pierre Purseigle, *Uncovered Fields: Perspectives in First World War Studies*, Boston, Brill, 2004, p. 10–11.

[4] Pentru o imagine de ansamblu asupra „regimurilor memoriale" ale Primului Război Mondial în România, a se vedea admirabilul studiu semnat de Florin Țurcanu, „Une guerre oubliée: la Première Guerre mondiale", în *Cités*, 1/2007, nr. 29, p. 157–160.

[5] Cu deosebire, spațiul bănățean a devenit interesat de recuperarea acestei memorii a războiului, atât a celei întreținute de stratul elitar, dar și a umililor care au trecut prin experiența belică între anii 1914–1919. Volumele de memorialistică bănățeană îngrijite de regretatul profesor Nicolae Bocșan, continuând abordările culturale ale cercetătorilor Valeriu Leu și Carmen Albert, au contribuit decisiv la reconfigurarea scrisului istoric al Marelui Război. Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă" sau istoria ignorată (1914–1919)*, Reșița, 1995; *Marele Război în memoria bănățeană 1914–1919*, vol. I-III, antologie, ediție, studii și note Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecean, Cluj-Napoca, 2012–2015.

[6] Jurnalul a fost localizat în fondul Colecțiilor Speciale de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca având titlul „Însemnări 1918", Ms. 4362. După ce a fost transcris, urmează să beneficieze în cel mai scurt timp de o editare completă.

rememorării în funcție de influențele pe care naratorul le resimte în jurul său, într-un cadru oricum deja depărtat de momentul la care acesta face referire. Acest tip de manuscris permite recuperarea experienței Primului Război Mondial nu din perspectiva oficială, a statisticii sau a istoriei monumentale, ci din cea umană, a insului peste al cărui timp personal se suprapune timpul mare al istoriei. Ca sursă istorică, jurnalul poate fi valorizat într-un grad mai mare, datorită autenticității sale mult mai pregnante decât în cazul memorialisticii, supuse inevitabil bombardamentului mistificator ulterior faptului istoric din partea politicului, a ideologicului etc., vectori care alterează inevitabil structura sa de fidelitate[7]. Totuși, cercetătorul este obligat să se apropie de aceste documente cu foarte mare prudență, conștient de limitele pe care un astfel de obiect de analiză le predispune. Fie că ne referim la „narațiuni personale[8], „ego-documente"[9] sau „ordinary writings" (scrieri obișnuite, comune)[10], aceste surse subiective necesită o atenție specială atunci când se intenționează utilizarea lor ca surse istorice. De altfel, Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker au atras convingător atenția asupra a ceea ce au considerat a reprezenta „dictatura mărturiilor belice" și tentația „aseptizării istoriei Marelui Război" prin neutilizarea unor grile de lectură adecvate pentru analiza istorică a însemnărilor de război[11].

Dacă nișa acestor surse confesive ce au ca subiect experiența primei conflagrații mondiale era relativ bine reprezentată de relatările segmentului laic, mărturiile protopopului Ioan Cândea vin să completeze orizontul de cercetare, oferind o pistă importantă, mai ales pentru cercetătorii interesați de felul în care sentimentul religios se verbalizează și acționează în contextul dramatic al Primului Război Mondial. Totodată, perspectiva auctorială a preotului este importantă pentru analiza strategiilor de supraviețuire exersate, dar și pentru felul în care se configurează relația acestuia cu Istoria.

---

[7] Elena Lamberti, Vita Fortunati (ed.), *Memories and Representations of War. The Case of World War I and World War II*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2009, p. 32.

[8] Termen generic sub care recent istoriografia anglo-saxonă grupează toate scrierile la persoana întâi ai căror autori sunt chiar participanți la evenimentele povestite. Samuel Lynn Hynes, *The Soldiers' Tale. Bearing Witness to Modern War*, New-York, 1998, p. XIV.

[9] Termen propus de școala istorică olandeză acoperind o varietate de scrieri, inclusiv cele autobiografice, având avantajul de a nu fi grevat de semnificații anterioare. Arianne Baggerman, „Lost Time: Temporal Discipline and Historical Awareness in 19th Century Dutch Ego Documents", în *Controlling Time and Shapping the Self. Developments in Autobiographical Writing since the Sixteenth Century*, ed. Arianne Baggerman, Rudolf Dekker, Michael Mascuch, Leiden, Boston, Brill, 2011, p. 461.

[10] Acest termen, transformat într-o adevărată categorie de lucru, se suprapune în mare măsură granițelor ego-documentelor. Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and early 20th Century Europe*, Bern, 2007.

[11] Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit 1914–1918*, București, 2014, p. 59–68.

*

La sfârșitul lunii septembrie a anului 1916, odată cu armata română care trecuse pentru o scurtă perioadă Carpații, se refugiază din Transilvania numeroși învățători și preoți compromiși în fața autorităților maghiare prin atitudinea lor favorabilă „ocupantului”[12]. Telegramele insistente pe care ministrul Albert Apponyi le-a trimis constant mitropolitului Mețianu și apoi succesorului acestuia, Vasile Mangra, sugerează că zona de sud a Transilvaniei a reprezentat, în viziunea autorităților maghiare, un real pericol pentru securitatea regiunii, în condițiile în care acolo se petrecea un adevărat exod al cărturărimii imediat după începerea războiului. Numai de la liceul românesc din Brașov, din cele 13 cadre didactice, pleacă odată cu armata română 10 profesori în frunte cu directorul[13]. Zona culturală imaginată de autoritățile maghiare în această regiune sugerează caracterul nesigur, cu potențial ostil statului maghiar existent aici[14].

Printre cei care au ales, în toamna anului 1916, să se refugieze împreună cu trupele militare românești, forțate să se retragă din Transilvania după o scurtă incursiune în teritoriu, se află și protopopul Avrigului, Ioan Cândea, care la vârsta de 61 de ani pleca într-un exil spre necunoscut. După ce tăvălugul războiului îl poartă inclusiv prin Rusia, în luna mai a anului 1918, bătrânul cleric din Ardeal se găsește într-o tabără de refugiați din Moldova, la Ruginoasa, de unde înregistrează cu admirabilă consecvență într-un jurnal lungul drum al fiecărei zile.

Motivațiile scrisului în cazul protopopului Cândea pot fi detectabile în explicațiile furnizate de cei care au interogat fervoarea cu care lumea satului românesc din Transilvania consimte să lase însemnări despre șocul produs de Primul Război Mondial. Într-un timp resimțit ca traumatic, societatea

[12] Cercetătoarea Luana Popa apreciază că în septembrie 1916 se retrag din sudul Transilvaniei, odată cu armata română, aproximativ 100 de intelectuali (învățători, avocați, preoți) care se temeau de măsurile guvernului maghiar. Mulți dintre aceștia ajung până în Rusia (ex. pr. Ioan Cândea), alții (cazul compozitorului Gh. Dima, al preotului Ioan Pușcariu din Moeciu de Jos etc.) sunt arestați de autoritățile germane din România și retrimiși în Transilvania unde sunt condamnați de tribunalele maghiare ca „trădători de patrie”. Luana Popa, „Constituirea și activitatea consiliilor (sfaturilor) și a gărzilor naționale române din actualul județ Brașov (1918–1919)”, în *Cumidava*, XIV, 1989, p. 216. Relația clerului românesc din Transilvania cu autoritățile maghiare este analizată și în studiul semnat de Romulus Cândea, *Biserica ardeleană în anii 1916–1918*, Cernăuți, 1926.

[13] Lazăr Triteanu, Școala noastră 1850–1916. „Zona culturală”, Sibiu, 1919.

[14] Galántai József, *Hungary in the First World War*, Budapest, 1989, p. 186. Încă dinaintea începerii războiului, existau în protopopiatul Avrigului relații tensionate între autoritățile bisericești și cele statal maghiare. În anii 1910–1912, preoților Pavel Borzea (Viștea de Jos), Solomon Făgărșanu (Avrig), Ioan Banciu (Viștea de Sus), Trandafir Dragomir (Arpașu de Jos), Pavel Monea (Streza-Cârțișoara), Ilie Mânecuță (Ucea de Jos) le este reținut salariul de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii pentru atitudinea lor intransigent românească. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867–1918*, Sibiu, 1986, p. 78.

românească începe să consemneze detalii ale existenței tragice, mărturia fiind asumată drept tehnică de exorcizare a terorii istoriei[15]. În anii războiului, scrisul a căpătat aproape o funcție existențială, permițând integrarea unui eveniment covârșitor prin amploare și dezordine în universul personal al fiecăruia[16]. De la o practică culturală aparținând elitelor sociale și politice, scrisul devine în anii Primului Război Mondial o formă de supraviețuire, o asumare certă a sintagmei „scriere *per non morire*"[17]. Numai astfel poate fi înțeleasă această „bulimie a scrierii"[18] care apare în intervalul 1914–1918 chiar și în societățile semiliterate ce experimentează cu neobișnuit angajament genul autobiografic și epistolar.

Această atitudine, a înregistrării și a transmiterii memoriabilului reprezintă o „mutație fundamentală de ordin istoric"[19]. Criticii literari vorbesc despre aceste transformări ca fiind rezultatul modernității care percepe istoria ca pe „propria istorie", iar omul ca „produs al unor împrejurări în desfășurare"[20]. În această ecuație, orice consemnare intimă reprezintă în fapt o strategie de rezistență psihică prin „disciplina de interioritate" pe care înregistrarea zilnică o presupune[21]. Atunci când ne referim la manuscrisul protopopului Cândea, apreciem că termenul de însemnări este cel mai potrivit, evitând astfel catalogarea sa drept jurnal intim. Acestor notițe le corespund mai degrabă definițiile lui Eugen Simion ale genului cunoscut drept memorial, de largă răspândire la începutul secolului XIX, respectiv o „formă hibridă între cronică, jurnal de călătorie și descripție în sens geografic, sociologic, etnografic, totul îmbogățit (în sens chimic) cu amintiri, reflecții morale și accente lirice"[22]. Cu toate acestea, manuscrisul protopopului Avrigului se delimitează de memorial prin aceea că evită finalitatea acestuia, intenționalitatea auctorială. Întregul manuscris azi regăsit poate dezarma prin ciclicitatea cotidianului redat, prin aparența sa de proces-verbal de supraviețuire. Ritualul părintelui Cândea bifează cu fidelitate debordantă același parcurs al fiecărei zile: trezirea la 5 dimineața, retragerea în grădină pentru rugăciuni, dejunul, citirea unor ziare, din nou plimbări în grădină, masa de amiază, somn, meditații în grădină și conversații cu colegii de suferință, cina, rugăciuni, somn.

---

[15] Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, 2004, p. 6.

[16] Philippe Dautrey, „Écrire sa guerre. Analyse d'un carnet de guerre", în *Histoire&Mesure*, vol 7, nr. 3–4, 1992, p. 249, consultat pe http://www.persee.fr/doc/hism_0982–1783_1992_num_7_3_1406 în 29 septembrie 2016.

[17] Martyn Lyons, *The Writing Culture of Ordinary People in Europe, c. 1860–1920*, New-York, 2013, p. 12.

[18] Idem, „'Ordinary Writings' or How the 'Illiterate' Speak to Historians", în Martyn Lyons (ed.), *Ordinary Writings, Personal Narratives*, p. 18.

[19] V. Leu, C. Albert, *op. cit.*, p. 5–10.

[20] Tudor Vianu, „Din psihologia și estetica literaturii subiective", în Eugen Simion, *Ficțiunea jurnalului intim*, București, 2001, p. 18.

[21] Philippe Ariès, Georges Duby, *Istoria vieții private*, vol. VIII, București, 1997, p. 115.

[22] E. Simion, *op.cit.*, p. 37.

Ipostaza refugiatului este resimțită de acesta în primul rând ca o mutație de statut social, de la protopop al Avrigului la refugiat comun într-o tabără din Ruginoasa, luptând pentru existență într-o Moldovă supraglomerată, înfometată, bolnavă, resemnată. Condițiile în care este nevoit să trăiască sunt unele extreme: baraca în care locuiește aduce a „cotețele de porci pe la noi", locul de somn e numit „patul de mucenic" (sub rogojină avea pipirig și pelin contra purecilor, perna era din vată luată de la spital și învelită într-un sac de urzici, iar plapuma era propriul său palton pe care îl avea încă de la plecarea din Avrig). Ora mesei îi prilejuiește de fiecare dată comparații dureroase: „îmi aduc aminte de mâncarea și de patul meu liniștit și de biata Maria care mi le gătea destul de bine, după cum se pricepea ea – acum însă, mănânci slab, dormi slab". Ioan Cândea trăiește într-un timp ambivalent, dificil de gestionat interior: un prezent dezolant al taberei de refugiat aflat mereu la concurență cu trecutul nostalgic al vieții din Avrigul de dinaintea războiului. În tensiunea acestor dimensiuni temporale se construiesc relatările zilnice ale protopopului.

Chiar dacă își conștientizează cu durere noul statut, „mă slăbesc din zi în zi văzându-mă ce am ajuns eu la bătrânețe", are decența de a afișa întotdeauna în public altă imagine despre sine: după ce adună apă de ploaie ca să-și poată spăla rufele, pentru că observă că sunt mulți refugiați în grădină, de rușine, alege să își întindă hainele în baraca proprie „ca să nu mai știe toată lumea ce am ajuns".

Timpul excepțional care se derulează ca fundal al acestor însemnări predispune în mod evident la o serie de lamentații ale protopopului Cândea, care înregistrează pe fiecare filă neajunsul noii sale condiții: „nu am putut dormi din cauza gândurilor către casă și la ai mei, căci m-am urât a trăi tot în trândăvie și lene fără ocupațiune și izolat de lumea cunoscută, izolat de ai mei – de toate cele trebuincioase, trăind din mila și grația gubernului român, rupt, fără haine și fără încălțăminte și cu inima îndoită". Condiția sa de refugiat este dublată de senzația unui timp fără rost: „mă mănâncă urâtul fără ocupație și fără niciun lucru", „aici pribegesc fără căpătâi și fără niciun rost, fără nicio rânduială". Fiecare privire către munți este un reflex al dorului, o căutare a căminului pierdut: „m-am tot uitat către munții noștri și către țara noastră, cugetându-mă la ai mei și la toate ce am lăsat și oftez după ele". Rezistența interioară a protopopului Cândea este complicată de lipsa unui cadru afectiv care să rezoneze la drama pe care o trăiește. Acesta realizează adeseori că cele trăite fac parte din categoria excepționalului și de aceea își dorește cu ardoare să ajungă acasă ca să poată povesti cele trăite: „am rugat pe bunul D[umne]zeu a mă învrednici ca, cât mai curând să mă pot întâlni cu ai mei în satul și la căminul meu mult dorit și iubit, să-i mai văd și să le spun cele pățite în pribegire și streini".

Supraviețuirea pare în cazul protopopului Cândea posibilă doar datorită memoriei afective pe care și-o exersează constant și care acționează în cazul său ca refugiu total: „sunt cu gândul tot pe acasă, sunt tot în satul și cercul meu".

Această memorie afectivă reprezintă de fapt cezura de lumea resimțită ca străină, improprie, plonjările înspre trecut asigurând alternativa la prezentul alienant. Atunci când nu are insomnii, viața nocturnă a protopopului este populată întotdeauna de oamenii Avrigului său, de universul cunoscut al casei, care îi asigură un oarecare confort psihic.

Cu toate acestea, există o afectivitate permanent reprimată, o pudoare care-l oprește să se deschidă prea mult înspre zone ce țin de intimitatea familiei sale. Iată cât de rezervat și distant povestește despre devenirea profesională a fiului său, reputatul teolog de mai târziu: „Venind acasă am primit o corespondență de la Alexandru Predoviciu din Râmnicu Vâlcea și am aflat din Tel[egraful] Rom[ân] din Sibiu că feciorul meu, Dr. Romulus Cândea[23] profesor seminarial în Sibiu e senator și e membru în sinodul arhidiecezan. Am amezit fasole, ciorbă făcută cu bogloșane (bulion de pătlăgele) cu mămăligă. Am șezut după-amiaza acasă fiind frig și vânt, am cinat laște[24] cu brânză și mămăliga. Peste zi a fost noureală, frig și vânt rece, m-am culcat la 9 ore, dar a fost frig și senin peste noapte […]”. Trecerea bruscă de la un registru la altul, fără să înregistreze niciun fel de implicare emoțională în cele narate este emblematică pentru natura serioasă a celui care și-a fixat și respectă anumite limite ale sentimentalului în însemnările sale.

Pe măsura trecerii timpului și a acutizării dorului, apar însă mărturii ale afectivității reprimate: atunci când primește o carte poștală de la fratele său prin care este anunțat că fiica Ana și soțul ei sunt în Avrig, ginerele ocupând locul rămas vacant prin moartea preotului Maxim, se simte cu adevărat fericit și nu ezită să descrie euforic această stare: „eram așa de ușor, de cugetam că aș putea zbura până acasă după vestea cea bună ce am primit”.

Chiar dacă face parte din elita bisericească a Mitropoliei sibiene, protopopul Cândea are niște reflexe rurale evidente: „e un timp admirabil de fân și noi stăm aici fără niciun lucru”, „dacă nu va mai ploua se usucă tot și pier vitele toate, va fi foamete în toată România, căci în iarnă n-a fost nici zăpadă, așa încât acum pământul așa e de uscat încât poți scăpăra cu el, stă să se aprindă de la sol…”, „nu știu ce va fi cu recolta dacă nu se va îndura Dumnezeu ca să trimită ploaie, căci păpușoiul unii abia acum îl pun, iar cel răsărit e gălbenuț și pipernicit ca vai de el, iar ovăzul, grâul sunt de tot mizere, mici și gălbui și nu promit cine știe ce recoltă”. Descrierea naturii ocupă spații generoase în acest jurnal care înregistrează cu o debordantă precizie de meteorolog fiecare schimbare climaterică. Rezonând de

---

[23] Romulus Cândea, teolog de marcă al Bisericii Ortodoxe Române, remarcat încă din timpul studiilor efectuate la Cernăuți, unde primește în 1902 titlul de doctor cu distincția *sub auspiciis imperatoris*, fiind primul teolog român din Ungaria Dualistă care s-a bucurat de această rarisimă apreciere ce presupunea o festivitate la finalul căreia guvernatorului Bucovinei îi oferea studiosului un inel din partea împăratului. „Promoție *sub auspiciis imperatoris*”, în *Telegraful român*, LX, nr. 85, 1912, p. 348.

[24] Tăiței.

fapt cu starea sa interioară, și iarna e mai dură în tabăra de la Ruginoasă, și vara e mai greu suportabilă într-un spațiu privit oricum ca provizoriu. De fapt, acestui loc îi corespunde conceptul de „anti-peisaj", o antiteză a unui cadru natural, o încercare de anulare a unui spațiu care se încarcă de toate neajunsurile stărilor interioare, strategie descriptivă intens utilizată de autorii de însemnări de război[25].

Încercând să îmblânzească timpul pe care îl are de petrecut în tabără, așteptând terminarea războiului și întoarcerea acasă, protopopul Cândea își impune o disciplină a propriului program pe care îl încarcă cu diverse activități care să-i creeze un ritm în măsură să-i poată reduce din monotonia fiecărei zile și să-l facă să se simtă util[26]. Exersarea acestor activități este garanția împotriva slăbiciunilor, ezitărilor și debusolării interioare pornite din frică, sentimente care „găsesc un teren mai prielnic nu în cei care fac direct față vrăjmașului, ci în cei ce stau în rezervă și chiar în cei ce stau departe de front"[27].

Pe toată durata scrierii acestor însemnări, nimic nu anulează dimensiunea sacerdotală a autorului. Ioan Cândea rămâne prioritar preot, chiar și în ipostaza refugiatului. Într-un spațiu supraîncărcat nervos, cu patimi mărunte generate mai ales de bătălia pentru supraviețuire, lupta cu foamea, frigul, boala, atitudinea clericului e în conformitate cu o morală creștină în care crede că se poate salva. Chiar dacă simte pe propria piele injustețea celor din jur, reacțiile acestuia nu ies decât arareori din grila unui strigăt la mila divinității: „Scrie-i, Doamne cum îi vezi și Doamne pentru pecatele altora să nu suferim noi...". Există însă și momente în care filele de însemnări adună multă revoltă: „am blestămat pe aceia care mi-au pricinuit pribegirea și m-au făcut să umblu ca vai de mine...".

Protopopul Ioan Cândea este conștient de faptul că trăiește un timp care poate ușor debusola credința fiecăruia. De aceea, participă în fiecare duminică la biserică oficiind Liturghia și încercând, după propria lui mărturisire, să se mângâie atât pe sine, cât și poporul deznădăjduit. Nici aici nu reușește însă să-și găsească întotdeauna refugiul necesar.

Când încearcă să evadeze măcar pentru câteva ore din tabără și să participe la slujbele de la biserică, îl încearcă din nou senzația de nefamiliar, de străin: „la 8 ore am plecat la Sfânta biserică cu preotul Giurca, ajungând tocmai la Apostol – Dumineca orbului, însă preotul Georgițan a citit două evanghelii, dară nu pricepea nimeni nimica – după evanghelie a zis ectenia pentru morți și a făcut semn cantorului să cânte heruvicul, rămânând cele ectenii în balon, asemenea la daruri,

---

[25] Teoretizarea acestei construcții de *anti-landscape* în Samuel Lynn Hynes, *op. cit.,* p. 7.

[26] În fiecare zi își notează conștiincios bilanțul cheltuielilor efectuate, înregistrând detaliat prețul și cantitatea fiecărui lucru achiziționat. Această repetitivitate autoimpusă conferă sens și ordonează mai ales experiențele-limită. Benjamin Ziemann, *War Experiences in Rural Germany 1914–1923*, Oxford, New-York, Berg, 2007, p. 42.

[27] Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, București, 1922, p. 124.

pomenirile cu greșeli și omiteri. E păcat de D[umne]zeu cum se ciungărește aici serviciul divin”. Concluziile sale: „O țară cu rânduieli unice în felul lor și oameni asemenea unici în felul lor!”

Debusolarea care și-a pus amprenta pe viețile indivizilor, pare că nu a ocolit nici spațiul liturgic care se destructurează sub presiunea războiului. Atunci când participă pentru prima dată la sărbătorirea zilei de 10 mai la biserică, protopopul notează descumpănit: „când am ajuns la 9¾ ieșeau din biserică copii de școală cu dascălii cu drapelul, 2 cantori, 2 ofițeri, 3 soldați și 5 refugiați și preotul local – toată suita ce a fost la biserică, săracă sărbătoare”. Absența ceremonialului religios ori laic, anularea oricărui festivism blochează orice urmă de coeziune comunitară, anulează ritmurile colectivității din vremea de dinaintea războiului.

Atmosfera din tabără i se pare autorului însemnărilor una descumpănitoare și pentru că ignoră orice fel de ierarhie, tocmai axa care ordona lumea veche a protopopului: „Doamne, Doamne, du-mă din această colonie unde toți sunt mari și tari și egali, țăran, protopop, advocat, preot etc. E o rușine.”

În aceste condiții, întreaga experiență anunță un eșec al adaptării, tabăra de refugiați fiind considerată un loc al damnării și descrisă constant în termeni duri, drept „cuib de răutăți și nereguli”. Așa cum menționam, chiar și în acest mediu receptat ca ostil, Ioan Cândea nu ezită să se erijeze în postura de păstor, de element ordonator al comunității atunci când situația o cere: el este cel care redactează memoriul către guvernul țării prin care refugiații cer haine de la minister, tot el îi împacă pe cei care se ceartă de multe ori pentru împărțirea hranei.

Într-o atmosferă grea, când întreaga tabără este împânzită de cărți despre sfârșitul lumii, credința în vreme de război suferă și ea mutații pe care protopopul le amendează dur în paginile însemnărilor: așa sunt horele tinerilor din perioada postului sau mai grav, preoții refugiați acuzați că ar face pe păscălierii[28].

În privința relației lui Ioan Cândea cu Dumnezeu, aceasta nu se consumă niciodată tensionat, bătrânul preot nepermițându-și niciodată să chestioneze inchizitorial cauza destinului său. După ce face împreună cu alți preoți un „maslu pentru ploaie” și Dumnezeu le ascultă rugăciunea, protopopul trăiește un timp al mulțumirii divine care îi prilejuiește o serie de meditații: „D[umne]zeu e bun și îndelung răbdătoriu, numai noi, zidirea Lui, ne-am depărtat prea tare de zidi-toriul și binefăcătorul nostru, căci ne-am sfătoșit, ne-am abătut, toți netrebnici ne-am făcut. Doamne, Doamne, îndură-Te și ne miluiește și ne pomenește și nu ne pierde pre noi pentru păcatele noastre și ne iartă și ne mustră cu îndurare și milă”. Iată grila în care se desfășoară mai mereu dialogul protopopului cu Dumnezeu, acesta găsind puterea să poată ridica psalmi de mulțumire chiar și în pustie: „[…] am lăudat pe D[umne]zeu pentru toate lucrurile revărsate asupra

[28] Profitând de naivitatea și disperarea celor din jur, unii preoți încercau, folosindu-se de pasaje din textul biblic, să prezică viitorul personal al celor din tabără.

mea și cu rugăciune și smerenie m-am închinat". Aproape fiecare însemnare zilnică făcută de Ioan Cândea se termină cu o rugăciune sau cu o referință la planul divin. Este evident că cel mai puternic pilon al supraviețuirii sale este această ancorare în puterea lui Dumnezeu, sentimentul religios având în cazul său, dar și în al multor inși aflați în fața unei experiențe belice, și o reverberație în biologic[29].

Aceste convingeri religioase foarte bine articulate pe toată durata însemnărilor sunt atât rezultatul mediului familial în care s-a dezvoltat protopopul (tatăl său a fost de asemenea preot), cât și al unei vocații personale ce i-a marcat devenirea profesională.

Când află că preotul Maxim din Avrig ar fi murit, este tulburat, gândindu-se la soarta comunității rămase fără păstori: „e destul de trist că noi ceilalți doi preoți suntem în pribegire, știe Dumnezeu ce o fi de acel popor nenorocos", dar se abține de la a căuta rostul tuturor acestor încercări „contra bunului Dumnezeu nu putem cârti". Are câteodată impresia că drama pe care o trăiește nu este una personală, ci a întregului popor român condamnat să reziste în „regiuni de jale". Această tendință de a amplifica planul propriului calvar și a-l ridica la dimensiunea unei apocalipse în derulare reprezintă un exercițiu de resemnare în fața destinului implacabil.

În tabăra de refugiați, știrile despre război sunt asigurate atât de presa care ajunge cu trenul din Iași, cât și de nou-veniții de la Ruginoasa. Multe sunt cazurile în care protopopul Cândea se întâlnește aici cu inși cunoscuți din sud-estul Transilvaniei, preoți, învățători sau soldați înrolați voluntar în armata română. Chiar dacă departe de casă, în Moldova refugiului, se recompune frecvent o lume familiară, a celor care provin din zona Avrigului și între care se creează o solidaritate care atenuează drama pribegirii între străini. Se recompune astfel un microcosm al unor comunități de suferință.

Deși precizează că citește aproape zilnic presa, avem puține referiri despre informațiile care îi suscită interesul în această perioadă. O singură dată reacția sa de lector este devoalată, atunci când, după ce citește o carte despre viața lui Alexandru Ioan Cuza mărturisește: „am tot plâns, poate că și din jalea ce o am pentru înstrăinarea mea și spun drept că m-a cuprins așa un dor și o jale încât nici mânca nu am putut".

De la 1 iunie 1918, tabăra începe să fie părăsită de tot mai mulți refugiați care nu mai așteaptă ratificarea păcii și publicarea amnistiei și aleg să se întoarcă spre locurile de baștină. Chiar dacă este profund emoționat de colegii care pleacă spre Transilvania, „ne-am luat rămas bun cu lacrimi în ochi și am stat toți până ce a plecat trenul cu ei către Ardeal, prin Mărășești. A fost o despărțire jalnică și toți oftam, reîntorcându-ne de la tren ca cum am fi venit de la un mort", protopopul Cândea nu se aventurează spre astfel de experiențe și alege să se întoarcă

[29] D. Caracostea, *op. cit.*, p. 280.

acasă abia când va fi sigur de acoperirea legală a gestului. Deși spune despre sine că a ajuns „ca feciorul cel rătăcit din Evanghelie”, își promite că va răbda „cu resignațiune toate până ce bunul D[umne]zeu se va îndura”.

În definitiv, scrierea acestui jurnal este și o mărturie a unui puternic sentiment de singurătate resimțit de protopopul care, aflat într-o margine de lume, nu se mai are decât pe sine. Forma sub care textul său ni s-a păstrat este relevantă pentru fluxul interior continuu, fără nicio grijă pentru formă, ideile curgând liber, rareori fiind împărțite în propoziții delimitate de punct, monologul având aspectul unei cavalcade de idei și senzații neordonate, relevante pentru neastâmpărul interior al autorului rândurilor. Pornind de la aceste considerente, suntem de părere că intenționalitatea auctorială a lui Ioan Cândea lipsește atunci când acesta se așază la masa de scris, impresia fiind că protopopul nu operează niciun fel de selecție a evenimentelor care se succed pe toată durata unei zile. Descrieri generoase ale felului în care își spală hainele sau își scoate o măsea, felurile de mâncare primite de refugiați, toate aceste detalii care se acumulează în exces sugerează că acesta înregistrează totul fără să aplice niciun fel de grilă. În spatele acestei grafomanii a autorului se află nevoia irepresibilă de a umple astfel un interval de existență resimțit ca un timp gol, fără scop.

Alături de condițiile de trai, plictisul este denunțat frecvent în paginile însemnărilor ca una dintre principalele cauze ale disperării: „te mănâncă urâtul fără ocupație și fără niciun lucru. Am dormit tot cu grijă și vântul îmi ținea de urât”. Ieșirea din rânduială, abaterea de la tiparul în care a funcționat până la război și condamnarea la un timp fără rost îl fac deseori pe protopop să descrie tabăra de refugiați drept „o închisoare”. Suferința sa este amplificată și de imposibilitatea realizării comunicării cu cei de acasă, toate scrisorile trimise spre familie rămânând fără răspuns, vești tangențiale despre situația din Avrig ajungându-i doar prin intermediul fratelui din Iași.

O spaimă denunțată frecvent de părintele Cândea, de altfel un laitmotiv des întâlnit în anii Marelui Război[30], este frica de a muri și de a fi îngropat în pământ străin: „rog pre D[umne]zeu ca să se îndure a ne duce la căminul nostru să nu perim aici de foame, căci semnele se arată deja de pe acum”, „rugând cu lacrimi în ochi pe bunul Dumnezeu pentru a se îndura și a mă reîntoarce la căminul meu, să nu-mi rămână oasele pe aici…”.

În multe dintre paginile însemnărilor, protopopul își traduce drama prin care trece în limbaj biblic, asumând această experiență în termenii unei încercări divine, asemeni celei a lui Iov sau a exilului lui Moise. Într-o astfel de grilă, drumul spre Ardeal este văzut ca o cale spre mântuire: „doară va da bunul Dumnezeu să se îndure și ni se va deschide calea spre Ardeal”.

Cu toate acestea, în zadar am căuta în însemnările părintelui Cândea vreo

[30] E. Bârlea, *op. cit.*, p. 169–174.

urmă de vanitate ori încercări de eroizare gratuită a propriei persoane. Experiența acestuia poate fi eroizată doar de către lectorii de azi care beneficiază de continuarea poveștii și știu că, în cele din urmă, protopopul va ajunge cu bine acasă, în Transilvania. Urmărind eroicul din jurnalul său, un eroic care, așa cum spuneam, nu se descoperă, neglijăm faptul că supraviețuirea ține și ea, în acest caz, de registrul eroicului, chiar dacă unul nu la fel de spectacular.

Tratarea chestiunii Banatului în cadrul Comisiei afacerilor române şi iugoslave de la Conferința de pace din Paris în 1919

Ionela-Felicia Moscovici
Profesor, Școala Gimnazială „Iuliu Hațieganu" Cluj-Napoca
e-mail: ionela_moscovici@yahoo.fr

Desprinse din tabăra Aliată, cele două tinere state, Regatul României și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor devin concurente directe în capitala păcii în cursa pentru obținerea Banatului. Acest diferend teritorial, atribuirea sau divizarea provinciei, a făcut obiectul discuțiilor politico-diplomatice, al campaniilor de propagandă și al grupurilor științifice de analiză.

Multitudinea de probleme de rezolvat din cadrul Conferinței de Pace a determinat o distribuire a sarcinilor în cadrul unor comisii specializate, un fel de consilii consultative, în care se studiau toate aspectele şi se propuneau soluții, care mai apoi urmau să intre în atenția Consiliului Suprem pentru luarea deciziei finale. „A fost realizată o muncă impresionantă, sub formă de discuții şi de rapoarte. În fiecare chestiune, toți cei interesați au fost în mod sincer ascultați, şi adesea atunci când aceştia şi-au exprimat dorința în acest sens. S-au ținut mai mult de 1500 de şedințe, completate la nevoie de anchete la fața locului"[1].

Ion I.C. Brătianu, prim-delegatul României, a avut o prezentare în problema frontierelor pe 1 februarie 1919, dată la care a remis şi memoriul *România în fața Conferinței de Pace. Revendicările sale teritoriale*, redactat în limbile engleză şi franceză. Martorii români care l-au însoțit pe prim-ministru au fost Nicolae Mişu, Alexandru Lapedatu, expert în probleme etnografice, şi Constantin Brătianu, secretarul delegației[2]. Cererile României au fost abordate dintr-o singură ambianță, cea a tratatului din 4/17 august 1916 cu Antanta. „De fapt chestiunea românilor [...] s-a impus prin circumstanțele războiului atunci, când prin tratatul din 16 august 1916, Aliații s-au angajat să asigure românilor unitatea lor națională"[3].

---

[1] André Tardieu, *La Paix*, Paris, 1921, p. 103.

[2] David Spector Sherman, *România şi Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I.C. Brătianu*, Iaşi, 1995, p. 113.

[3] *Memoriul delegației române privind eforturile depuse de România alături de Antanta în Primul Război*

Insistențele diplomaților americani ca Antanta să se dispenseze de documentele şi angajamentele secrete crea o situație confortabilă delegațiilor franceză şi engleză, deoarece prin convenția de intrare în război i se promise României Banatul. Din această provincie, o parte oarecare trebuia dată statului iugoslav, astfel că dorința Washingtonului crea această posibilitate în ciuda angajamentelor luate față de Bucureşti[4].

Expertul american David Hunter Miller consemnează în jurnalul său că premierul britanic David George Lloyd, din dorința de a nu prelungi la nesfârşit discuțiile pe marginea Banatului, face o propunere de descongestionare a agendei Consiliului Suprem: întrunirea separată a unei comisii teritoriale care să abordeze toate aspectele revendicării, dar care să nu aibă valențe decizionale[5]. Noul organism de studiere a frontierelor Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei şi Banatului, chiar şi ale Dobrogiei, primul de acest fel, se va numi Comisia afacerilor române, care ulterior va deveni Comisia afacerilor române şi iugoslave[6]. Competențele acesteia sunt lărgite ulterior şi cu probleme de delimitare în Bačka şi Baranya între Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor şi Ungaria, apoi legate de regiunile Prekmurje, Styria, Carinthia la granița austro-slovenă[7], diferendele balcanice ale Bulgariei cu România şi Serbia.

André Tardieu, ales mai apoi în calitatea de preşedinte al nou-înființatei comisii, nu va rata ocazia de a aduce critici propunerii premierului britanic. „Diversitatea preocupărilor care-i înflăcărau pe şefii principalelor delegații, ca de altfel şi instinctiva aversiune a anglo-saxonilor pentru elaborările sistematizate ale spiritului latin, împiedică adoptarea propunerii noastre…”[8]. În plus, această

Mondial, f.nr., 1 februarie 1919, Paris, doc. 167 în Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghișa (coord.), *România la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). Documente diplomatice, 1 decembrie 1918–28 iunie 1919*, vol. I, Bucureşti, 2010, p. 160–165.

[4] Dumitru Suciu, *Anul 1918 în Europa Centrală şi Răsăriteană. Ideea de Europă Unită*, Cluj-Napoca, 2002, p. 52–53.

[5] Daniel Boroş, „Relațiile Marii Britanii cu România şi Cehoslovacia în timpul Conferinței de Pace de la Paris (1919–1920)”, în *Apulum*, XXXIX, 2002, nr. 1, p. 565.

[6] Istoriografia română a preluat denumirea acestei comisii pe filieră americană, mai ales prin publicarea în 1962 a lucrării *Romania at the Paris Peace Conference 1919–20*, reprezentând teza de doctorat a istoricului David Spector Sherman. Având ca sursă această lucrare (ediția publicată în limba română abia în 1995, vezi nota 2), s-a încetățenit termenul de „Comisia pentru studierea problemelor teritoriale legate de România”/„Commission for the Study of Roumanian Territorial Claims”. Noi, însă, am optat pentru o denominație franceză: „Comisia afacerilor române”, ulterior „Comisia afacerilor române şi iugoslave”/„La Commission des affaires roumaines et yougo-slaves”. De asemenea, am preferat din rațiuni semantice termenul de « afacere-afaceri » (mai cuprinzător, mai potrivit) decât « problemă » sau « chestiune ». În unele studii se întâlnește formula prescurtată, Comisia Tardieu.

[7] Novak Cyril Bogdan, *The Austro-Slovenian Frontier Question at the Paris Peace Conference, 1919*, lucrare de dizertație susținută la Loyola University, Chicago, 1954, p. 26. http://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2181&context=luc_theses, Consultat la: 15.06.2017.

[8] André Tardieu, *op. cit.*, p. 101.

idee a lui George Lloyd nu fost însoțită, aşa cum ar fi fost normal, de realizarea unor statute care să ghideze activitatea comisiei.

După ce s-au deschis lucrările comisiei consultative a diferendelor româneşti, pe 5/18 februarie, în şedința Consiliului Suprem a fost primită delegația sârbă. Vesnić, purtător de cuvânt în cadrul acelei întâlniri, a cerut ca suferințele Serbiei să fie răzbunate prin respectarea a trei principii esențiale, în numele cărora a şi reuşit să lupte atâția ani: național (națiunea sârbă nu s-a lăsat îngenunchiată), dreptul popoarelor la autodeterminare[9] (un stat independent, eliberat de orice dominație străină), dreptul națiunilor mici la un tratament egal[10]. Prin oricare dintre ele se putea justifica solicitarea unei părți din provincia bănățeană.

Problema frontierelor (trasarea limitelor statelor nou formate, reconfigurarea granițelor unora dintre beligeranți, internaționalizarea anumitor căi de comunicații, demilitarizarea unor zone, gestionarea teritoriului unor imperii destrămate şi fărâmițate) era extrem de complicată. Deşi comisia avea doar rol de analiză a problemelor teritoriale şi consultativ în luarea deciziei, totuşi trebuia să țină cont de implicațiile politice, juridice şi geografice pe care le incumbă actul trasării unei frontiere. Configurarea limitelor suveranității sârbe, române (eventual ungare) trebuia să aibă în vedere delimitarea dintre statele reîntregite sau diminuate, împărțirea spațiului[11], fragmentându-l în cazul partajului sau întregindu-l în cazul alegerii unui traseu pe cursurile râurilor sau a Dunării. Toate aceste aspecte trebuiau să ia o formă scrisă (un proiect, un raport), la a cărei redactare trebuiau să contribuie experți din afara comisiei delegate: istorici, jurişti, geografi, economişti, factori politici. Fiind vorba de frontiere, extrem de solicitați vor fi geografii, pentru că toate variantele trebuiau transpuse topografic şi cartografic.

Componența comisiei a fost asigurată de delegați cu o solidă experiență de documentarişti. Structura a prevăzut câte doi reprezentanți din partea fiecărui Mare Aliat, după cum urmează[12]: Franța – André Tardieu, fost jurnalist la cotidianul *Le Temps*, ocupându-se de rubrica de politică externă, intrat în viața politică în ajunul războiului, apropiat al premierului Georges Clemenceau; Jules Laroche – diplomat de carieră, asigurând vice-preşedenția Departamentului Europei din cadrul Quai d'Orsay-ului; Statele Unite – Clive Day, profesor de istorie economică la Universitatea Yale, coordonator în cadrul Inquiry a secției Europei balcanice,

[9] Vasile Rămneanțu, *Istoricul relațiilor româno-iugoslave în perioada interbelică*, Timişoara, 2006, p. 16.

[10] Miodrag Ciuruşchin, *Relațiile României cu Serbia în perioada 1903–1919*, Teză de doctorat, Universitatea de Vest Timişoara, Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie, Timişoara, 2009, p. 550.

[11] Emmanuel Gonon, Fréderic Lasserre, *Espaces et enjeux: méthodes d'une géopolitique critique*, Paris, 2001, p. 330.

[12] Vasile Dudaş, „Spațiul bănățean în dezbaterile Conferinței de Pace de la Paris. Instituirea administrației româneşti în județele Caraş-Severin şi Timiş-Torontal", în *Analele Banatului,* Serie Nouă, Arheologie-Istorie, XIV/2, 2006, p. 218.

formată din sociologi, istorici, psihologi, economişti, jurnalişti[13]; Charles Seymour, profesor de istorie la Universitatea Yale; Anglia – Sir Eyre Crowe, de asemenea un diplomat de carieră cu rang de sub-secretar de stat; Alexander Wigram Allen Leeper, cooptat în echipa Foreign Office-ului în urma publicării broşurii *The Justice of Rumania's Cause*, 1917[14]; Italia – Giacomo de Martino, secretar general în Ministerul Afacerilor Străine; contele Vannutelli Rey, consilier al legației Italiei la Paris[15]. Constituită pe sistemul Consiliului Suprem, delegația română şi cea iugoslavă nu vor putea avea nici membri şi nici experți[16].

Prima întrunire a acestei comisii va avea loc pe 8 februarie, în cadrul căreia este ales, în absență, preşedintele, în persoana lui André Tardieu[17]. Este adus la cunoştința tuturor scopul constituirii unui astfel de organism.

„Dl. Lloyd George propune ca problemele ridicate de declarația d-lui Brătianu, asupra intereselor teritoriale ale românilor în încheierea păcii, să fie trimise, în primă instanță, unui comitet de specialişti compus din doi delegați pentru fiecare Mare Putere: Statele Unite ale Americii, Imperiul britanic, Franța şi Italia.

Datoria acestei Comisii va fi să studieze problemele de rezolvat, să le condenseze în limite cât mai strânse posibil şi să propună o soluție pentru o reglare echitabilă.

Această comisiei va putea audia reprezentanți ai popoarelor interesate"[18].

Minutele Comisiei afacerilor române şi iugoslave

După alegerea preşedintelui şi lămurirea statutului acestui organism, comisia se va confrunta cu o primă problemă, cea a validității tratatului din 1916. Observația lui Jules Laroche s-a referit inițial la tipologia textelor de studiat:

[13] Nicolas Ginsburger, «*La guerre, la plus terrible des érosions*». Cultures de guerre et géographes universitaires Allemagne-France-Etats-Unis (1914–1920), Teză de doctorat, Universitatea Paris Ouest Nanterre-La Défense, Paris, 2010, p. 665. https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-01275980/document, Consultat la: 15.06.2017.

[14] ***, *Australian Dictionary of Biography*, vol. X, Melbourne, 1986, s.v. Leeper, Alexander. http://adb.anu.edu.au/biography/leeper-alexander-wigram-allen–7752, Consultat la: 25.06.2017.

[15] Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Nanterre, *Fond Louis Lucien KLOTZ, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223, 29/1, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Première* Séance (8 février 1919), p. 1 (în continuare BDIC).

[16] M. Ciuruşchin, *op. cit.*, p. 545.

[17] Geo A. Finch, „The Peace Conference of Paris, 1919", în *The American Journal of International Law*, aprilie 1919, XIII, nr. 2, p. 179. http://www.jstor.org/stable/pdfplus/2188076.pdf, Consultat la: 25.06.2017.

[18] Archives du Ministère des Affaires Etrangères, La Courneuve – Série Guerre 1914–1918, Sous-Série Recueil général des Actes de la Conférence, vol. 53, rola P 8839, *Recueil des Actes de la Conférence, partie IV, Commissions de la Conférence (Procès-verbaux, Rapports et Documents), Questions territoriales, Commissions des Affaires Roumaines et Yougoslaves*, Paris, 1923, p. 1 (în continuare AMAE).

documentare (cele două memorii, românesc şi sârbesc) şi istorice (tratatele internaționale).

„Cât despre tratatul din 1916, încheiat între România şi Aliați, cu toate că Statele Unite nu au luat parte la acest act, delegații celorlalte națiuni nu îl vor putea ignora, fiind semnat de guvernele lor. [...] Care este, în momentul de față, valoarea tratatului? Care erau, independent de acest tratat, concesiile pe care aceste diverse guverne, în perioade diferite, le-au făcut României? Fiindcă, în condițiile în care noi vom discuta pretențiile României față de Franța, Marea Britanie şi Italia, românii, în afara considerațiilor etnice sau a altora, vor pune accentul pe angajamentele luate de aceste Puteri față de ele”[19].

Preşedintele supleant al şedinței în absența titularului, Giacomo de Martino, cunoscând poziția americană, contestatară față de tratatele secrete, propune concentrarea analizei asupra considerentelor entice, economice şi istorice. După observația lui Sir Crowe privind lipsa de temei în discutarea unui tratat, din a cărei caducitate a rezultat însăşi constituirea comisiei teritoriale, se trece la discutarea chestiunii Basarabiei, aparent cea mai uşor de tranşat[20]. Se stabileşte ca şi principiu general, de la care se pleacă în dezbaterea limitelor acestei provincii orientale, ca ocupațiile militare să nu cântărească în luarea deciziei, principiul sugerat de acelaşi Crowe[21]. Dar modalitatea de lucru aleasă putea crea un precedent: se merge pe o formulă simplificată – considerarea Basarabiei un întreg, care să permită o evaluare generală a provinciei, urmând ca apoi să se ofere garanții ferme naționalităților înglobate[22]. Jules Laroche aduce spre exemplificare cazul complicat al Banatului, unde nu se va putea proceda astfel, pentru că şi sârbii au pretențiile lor[23].

În cadrul celei de a treia şedințe, desfăşurată pe 13 februarie sub preşedința lui André Tardieu, este abordată platforma de revendicare a Banatului, fiind dintru început deschisă reflecția de principiu asupra tezei româneşti a indivizibilității sau a celei sârbeşti a partajului[24]. Delegația americană, prin vocea profesorului Day se opune formulării stricte de „indivizibil”, care contravine cu principiul echitabilității. Discutarea Banatului în ansamblul său excludea din start teza sârbă, care era axată doar pe cererea unei părți a provinciei. Urmează apoi sentința britanicului Crowe: „Cât de dificilă este trasarea unei linii care, din punct de vedere etnic, să nu provoace dificultăți serioase. Este aici un conflict între dorințe

[19] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix,* cota F° rés 0223, 29/1, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Première Séance (8 février 1919)*, p. 3.

[20] *Ibidem*, p. 4.

[21] *Ibidem*, p. 5.

[22] *Ibidem*, p. 9–10.

[23] *Ibidem*, p. 15.

[24] Idem, cota F° rés 0223/29/3, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Troisième Séance (13 février 1919)*, p. 1.

care ne îngreunează sarcina”[25]. Deschiderea față de aspirațiile românești şi îndeplinirea lor ar putea provoca tensiuni în rândul sârbilor, pe care cel mai puternic le-ar resimți Aliații. În acest caz se impunea: „...intrarea într-o discuție aprofundată a chestiunii, pentru a fi surprinsă starea de spirit a sârbilor şi pentru a se descoperi până în ce punct sentimentele lor sunt sincere. În aceste condiții ar trebui examinată posibilitatea de a deplasa mai departe, spre est linia de demarcație”[26].

Convenindu-se în timpul acestor discuții preliminare, de către toți membri comisiei, ca Banatul să nu fie privit din perspectiva unui întreg (teza « Totul sau nimic », în formula sintetică a lui Tardieu), totuși de Martino supralicitează cazul. În optica sa, s-ar putea evidenția, în mod public, deschis, că motivațiile strategice şi etnice ale partajului se justifică prin recunoaşterea anexării Basarabiei, ca reprezentând o compensație la estul României a ceea ce s-a pierdut în vestul său. Delegatul francez subliniază faptul că nu trebuie scăpată din vedere şi mulțumirea regatului nord-dunărean, nu doar cea a statului iugoslav, completându-l pe colegul italian cu specificarea că s-ar putea obține astfel mai mult decât i s-a promis prin tratatul din 1916[27].

Planul comisiei este stabilit astfel: studierea succesivă a pretențiilor româneşti şi a celor sârbeşti după o grilă care să urmărească metodic, în ordine, principiile etnografice şi statistice, economice şi strategice. Se convine ca, înainte de redactarea raportului final, să fie audiate cele două părți. Analiza comisiei debutează cu o optică fragmentară, a studierii considerațiilor istorice, etnografice, economice şi strategice pe fiecare comitat în parte, Torontalul fiind primul vizat. Din statisticile ungureşti se reține componența celor două naționalități concurente: 200.000 de sârbi, 87.000 de români. Allen Leeper susține că acestea pot fi luate în calcul, deşi se manifestă rezerve față de modalitatea de întocmire a recensământului din 1910, în plus anunță Laroche că sârbii le consideră ca fiind avantajoase românilor şi germanilor. Contele Vannutelli, secretarul ambasadei Italiei la Paris, propune observarea comitatului şi dintr-o perspectivă mai complexă, cea a spațiului de locuire. Prin această reconsiderare se diferențiază cele două emisfere astfel, cea nordică – germano-maghiară, cea sudică – sârbă. Delimilarea între cele două s-ar putea face prin trasarea unei linii de la est la vest, care să treacă mai jos de Nagybecskerek[28] (Becicherecul Mare, Zrenjanin). Abordarea este contestată de preşedintele Tardieu, întrucât diferendul nu trebuie privit prin prisma popu-

[25] *Ibidem*, p. 2.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*, p. 3.
[28] În cazul denumirilor de localități, vom opta în acest studiu pentru folosirea variantei maghiare la prima mențiune a stenogramelor pentru că documentele, statisticile, hărțile şi rapoartele folosesc date ale administrației ungare. Deşi în procesele-verbale ale Comsiei afacerilor române şi iugoslave s-au folosit adaptări grafice şi fonetice proprii limbii franceze, în cercetarea noastră vom oferi variantele corecte. Vor fi trecute în paranteze, tot la prima mențiune, şi denumirile în limbile română, sârbă, eventual germană, acolo unde este cazul.

laţiei locale, căutându-se o linie de delimitare care să fie satisfăcătoare la nivel regional. Laroche susţine, în acelaşi ton, că o departajare nord-sud nu se va putea aplica comitatului Timiş, iar la o scurtă privire a statisticilor pe comune se întrevăd dificultăţi mai mari de găsire a unui echilibru[29].

În condiţiile în care aspectul statistic nu a fost edificator, se trece la cel istoric, care contrar opiniei române a unităţii, evidenţiază existenţa a două părţi distincte: mai ales cea estică, a Banatului de Severin ca entitate politică. De asemenea, din punct de vedere geografic, Tardieu prezintă argumentul românilor privind interdependenţa zonei montane de cea de câmpie, căruia i se opune ideea unor unităţi separate, susţinută de sârbi. Tot preşedintele comisiei susţine că, din raţiuni economice, câmpia s-ar dovedi a fi mai trebuincioasă Serbiei, în condiţiile în care oraşe ca Belgrad şi Vârşeţ, cu capacitatea lor de absorbţie a produselor agricole, încurajează comerţul înspre ele. Specialistul în istorie economică, Clive Day, consideră că prin acordarea câmpiei bănăţene statului iugoslav s-ar acoperi deficitul cerealier, Serbia confruntându-se cu probleme de asigurare a necesităţilor în grâne şi înainte de război[30].

În urma etalării diferitelor considerente, reclamaţiile româneşti nu sunt doar respinse, ci şi admise, mai ales în privinţa analizei diferenţiate pe comitate, deoarece împărţirea adminsitrativă era de dată recentă. Oferirea teritoriului solicitat sârbilor ar determina înglobarea a 200.000 de români, în timp ce în estul Banatului ar rămâne doar 70.000 de slavi. Allen Leeper oferă câteva puncte de reper în spaţiul ce ar putea intra în posesia statului sârb şi cel care ar rămâne în posesia României. Pentru partea sârbă se disting trei localităţi care au avantajul de a fi şi conectate printr-o reţea de cale ferată: la nord Nagy Kikinda (Chichinda Mare, Kikinda); la est Nagybecskerek; la sud Antalfalva (Coşăviţa, Kovačica). Cele două oraşe cu o majoritate germană Temesvár (Timişoara, Temišvar, Temeschwar) şi Versec (Vârşeţ, Vršac, Hennemannstadt sau Werschetz), fiind înconjurate de o populaţie română ar trebui să fie cedate României. În ipoteza în care Timişoara ar fi acordată statului român, aceasta ar trebui să atragă după sine şi reţeaua de cale ferată care aprovizionează un oraş prin excelenţă industrial. Este vorba de legătura spre nord la Arad, spre nord-vest la Makó (aceasta cu rezervă – Macău), cu corespondenţă spre Ungaria, spre sud la Báziás (Baziaş, Bazjaš, Baziasch), spre est la Orsova (Orşova, Oršava) cu prelungire spre Bucureşti. Acceptând cele spuse de expertul britanic, André Tardieu cere ca oraşul Chichinda Mare să fie rezervat pentru sârbi[31].

În expunerea lui Clive Day, linia de demarcaţie americană urmează aproximativ acelaşi traseu ca şi cea britanică, înregistrând câteva diferenţe: trece pe la vest de Vârşeţ, se suprapune pe o porţiune cu linia comitatului, trece pe la nord-vest

[29] *Ibidem*, p. 4–6.
[30] *Ibidem*, p. 7–9.
[31] *Ibidem*, p. 10–11.

de Timişoara, atingând linia Mureşului în apropiere de Arad. Tardieu constată că propunerea americană este mai favorabilă sârbilor în partea de nord a provinciei[32].

Experții italieni, mai ales Giacomo de Martino, consideră nord-vestul provinciei ca fiind un element instabil în delimitarea frontierelor, catalogându-l „un ciot" (un *bec de canard* după denumirea dată diferendului colonial franco-german din nord-estul Camerunului). Propunerea italiană, ale cărei raționamente sunt explicate de contele Vannutelli, condiționează acordarea orașelor Zrenjanin şi Chichinda Mare Ungariei, în funcție de delimitarea care s-ar face în Bačka şi Baranya. Dacă frontiera va fi fixată de râul Drava, pe cale de consecință Torontalul ar trebui să fie lăsat Ungariei. Considerentele strategice ar impune asigurarea Belgradului printr-un teritoriu cu o lățime de 60 km, ce ar include Panscova (Panciova, Pančevo, Pantschowa). România va trebui să se limiteze la orașele Arad, Timişoara, Vârşeț şi Fehertemplon (Biserica Albă, Bela Crkva, Weisskirchen)[33].

Protestele lui Sir Eyre Crowe s-au făcut imediat auzite: „Delegația britanică s-a pregătit ca să atribuie totalitatea Banatului României. Dar, numai pentru că se află în fața unor revendicări stăruitoare ale sârbilor, se vede obligată, contra voinței sale, să propună o diminuare a teritoriului care ar trebui să revină României. Nu concep sub nicio formă ca dispoziția noastră de a diminua revendicarea acestui teritoriu să determine, conform propunerii italiene, o revenire a Ungariei. Mă voi opune cu totul unei măsuri care ne va determina să-i privăm pe români de o anumită porțiune de teritoriu fără ca să reuşim să o dăm sârbilor"[34]. Considerăm răspunsul britanic mai curând o adecvare diplomatică a refuzului de a favoriza Ungaria în detrimentul României sau Serbiei, decât o înclinare spre a satisface pretențiile româneşti, oprită conjunctural de sârbi. Împărțirea Banatului era anunțată înainte de a fi devenit obiectul acestei comisii, aşa cum am putut vedea din pregătirile Conferinței de Pace, dar mai ales din cronica primei înfățişări a părților în fața Consiliului Suprem. În lămurirea delegației italiene, care prefera să dăruiască Ungaria cu partea sârbească a provinciei, chiar să scoată statul iugoslav cu totul din Banat, intervine şi André Tardieu, amintind de semnătura Italiei pusă pe tratatul din 1916. „Nu poate fi vorba de a restitui duşmanului, ceea ce Aliații, cu excepția Statelor Unite, căzuseră de acord să-i ia"[35]. Apărarea italiană este alunecoasă, ascunzându-se sub scuza unei simple propuneri şi arătându-se dispusă de a accepta ca bază a revendicării tratatul secret al Aliaților şi al României, cu varianta Banatului cedat în totalitate României[36].

Este prezentată, în cele din urmă, şi linia demarcațională aşa cum a fost

[32] *Ibidem*, p. 12.
[33] *Ibidem*, p. 13–14.
[34] *Ibidem*, p. 14–15.
[35] *Ibidem*, p. 15.
[36] *Ibidem.*

gândită de experții francezi. Aceasta pornea de la cursul Dunării, din dreptul localității Velika Gradiska (Grădiştea Mare, Veliko Gradište), trecând pe la est de calea ferată şi Biserica Albă, care rămânea sârbilor, apoi traversa râul Caraş aproape de Varadia (Vărădia), continua pe la est de Vârşeț, ajungea la sud de Módos (Modoş, Jaša Tomić, Modosch) ca să atingă Mureşul la Mohol (Mol)[37].

Discuțiile despre Banat sunt reluate abia pe 17 februarie, în cadrul celei de a cincea întruniri. Preşedintele Tardieu recunoaşte faptul că propunerea franceză are ca inconvenient secționarea căii ferate Timişoara-Baziaş, din preocuparea de a se asigura protecție Văii Moravei. Pentru o constanță în analiză, argumentul păstrării integralității căilor ferate aplicat în cazul Transilvaniei, poate fi extins şi la nivelul Banatului. Primul care subscrie propunerii lui Jules Laroche de a se căuta eliminarea tuturor cauzelor disensiunii sârbo-române este generalul Lerond, care constată că rațiunile strategice invocate în cazul văii Moravei nu se susțin. În aceeaşi ordine de idei, Tardieu spune că această zonă a văii Moravei atrage oricum critici din ambele părți: din cea a sârbilor pentru expunere, din cea a românilor pentru răpirea Dunării[38].

Cum luarea unei decizii la momentul respectiv se întrevedea dificilă, ea este amânată pentru a putea fi audiate cele două delegații, română şi sârbă. Din propunerea preşedintelui, este condiționată urmărirea unui desfăşurător pentru înfățişarea cu Brătianu. O astfel de alegere ar putea fi considerată drept o măsură de precauție în evitarea prelungirii discuțiilor, dată fiind atitudinea insistentă a prim-delegatului român. Posibil să fi fost vorba şi de un avertisment venit din partea celor care fuseseră prezenți la întâlnirile din 31 ianuarie şi 1 februarie. Dorința de a păstra o rigoare în audieri, cu aspectul pozitiv al ordonării întrevederii şi a esențializării în jurul aspectelor mai puțin clare, dar şi cel negativ al întrebărilor cu temă şi al restricționării răspunsurilor, nu avea să fie respectată din două motive.

Primul este exterior, reprezentat de o recomandare a Consiliului Suprem de a se urgenta conturarea unei propuneri. Cel de al doilea, aşa cum probabil intuia André Tardieu, Ion I.C. Brătianu venise deja pregătit cu un discurs. Astfel, pe 22 februarie este primită delegația României. Prim-ministrul român va protesta împotriva acestei metode de interogatoriu, spunând că se aştepta la o expunere teoretică a revendicărilor din memoriu. Tardieu se arată interesat de o justificare suplimentară a rațiunilor economice privind interdependența celor două regiuni ale Banatului, de munte şi de câmpie. Aşteptarea comisiei este aceea de a i se prezenta o privire de ansamblu a situației economice a provinciei[39].

---

[37] *Ibidem*, p. 16

[38] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223/29/5, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Cinquième Séance (17 février 1919)*, p. 10–11.

[39] Idem, cota F° rés 0223/29/6, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Sixième Séance (22 février 1919)*, p. 2, 13.

Înainte de a putea răspunde punctual întrebării adresate, Brătianu exprimă dorința de a prezenta o analiză etnografică a regiunii. Intenția sa anunțată avea să fie foarte repede deturnată într-o reluare a tuturor elementelor tezei româneşti: revendicarea Banatului în ansamblu nu poate fi contestată chiar dacă sunt părți în care elementul românesc este mai slab reprezentat; granițele naturale solicitate răspund unor necesități strategice; în condițiile în care sârbii insistă asupra revendicării celor 150.000 de sârbi din Banat, atunci şi românii îşi pot aminti de populațiile de pe Valea Timocului şi din Macedonia; întrevederea unui conflict permanent care va mocni deşi nu este dorit nici de români şi nici de Aliați; puternica legătură pastorală între regiunile montane şi cele de câmpie, între zonele industriale şi cele agricole[40].

Apoi este distribuit un material auxiliar despre căile navigabile ale Banatului, cu accent pe importanța comitatului Torontal, a cărui coloană vertebrală este reprezentată de Tisa, care primeşte apele Mureşului pentru a le vărsa împreună cu ale sale în Dunăre. Acestor elemente naturale li se adaugă cele inginereşti, calea ferată internațională care leagă Viena de Constantinopol, pe segmentul Szeged-Timişoara traversează Banatul. „Unul din cele mai elementare principii economice impune ca o țară industrială, care se găseşte în astfel de condiții, să aibă posibilitatea de a dispune după bunul plac de căi naturale de transport spre calea internațională a Dunării. Are nevoie, pe de altă parte, de frontiere naturale, pentru ca expansiunea sa economică să poată beneficia de toată amploarea”[41].

Anexarea de populații aşa-zis slave pe care ar urma să o facă statul iugoslav are şi alte elemente etnice (croați, ruteni, slovaci). Ceea ce vroia să scoată în evidență Brătianu era faptul că în spatele cifrelor statistice vehiculate de delegația sârbă s-ar ascunde şi alte etnii, care nu ar dori să fie sub suzeranitatea statului iugoslav. Pentru a-i pemite lui Alexandru Vaida Voevod să intervină, liderul român îi prezintă pe delegații bănățeni care-l însoțesc şi care au participat la organizarea regiunii ca ținut al României întregite. Cu proba imparțialității, cel de-al doilea delegat dă exemplul comunităților bulgăreşti catolice din împrejurimile Reşiței, care deşi nu apar în statistici, nu sunt folosite pentru a spori numărul românilor.

La întrebarea legată de plebiscit, Brătianu dovedeşte că deține un foarte bun exercițiu de parare a întrebării stânjenitoare. Nu îl refuză ca principiu, dar consideră că sunt la fel de îndreptățiți să se exprime prin vot şi românii care încă nu s-au întors din temnițele sârbe. Cât despre partajul provinciei şi posibilitatea de a nu primi câştig de cauză în cererea în totalitate a teritoriului litigios, Brătianu renunță la ocolişuri şi se arată prăpăstios. Răspunde fără a lăsa nicio soluție alternativă: „În ipoteza unui partaj, nimic nu mă mai interesează, deoarece tot sistemul se va prăbuşi”[42].

[40] *Ibidem*, p. 14.
[41] *Ibidem*, p. 15–16.
[42] *Ibidem*, p. 19.

Preşedintele comisiei, Tardieu, nu capitulează în faţa intransigenţei premierului român şi insistă în căutarea unor alte variante. Exemplul construirii unui canal de la râul Caraş la Mureş, Vaida Voevod îl anulează, deoarece era vizat un pârâu. Delegaţia română este pusă şi în faţa declaraţiilor sârbe privind acceptarea compromisului care va fi în Banat similar cu cel din Transilvania, unde deja se mulţumesc cu o frontieră artificială. Cum vecinii de peste Dunăre le-au fost tot timpul prieteni, iar ungurii duşmani, exista speranţa renunţării. Brătianu este cel care va demonta suficienţa unei astfel de consideraţii „...frontiera pe care o reclamăm este o frontieră echitabilă şi practică. În urma cuceririlor lor, ungurii au pătruns din punct de vedere etnic în teritoriul nostru mult mai adânc decât au făcu-o sârbii. Dacă am absorbi elementul maghiar mergând pâna la Tisa, am aduce o serioasă ştirbire principiului etnic. [...] În Banat, problema este cu totul alta, elementul sârb este cu mult mai puţin numeros decât elementul maghiar, care se găseşte într-o regiune mai îndepărtată”[43].

Dacă au fost cerute renunţări şi nu s-au obţinut, dacă s-au făcut propuneri şi nu au fost acceptate, dacă alternative nu erau, André Tardieu schimbă tactica şi invită la promisiuni: garanţii şi angajamente ferme pentru sârbii rămaşi în Banatul românesc. Ion I.C. Brătianu se declară pentru sprijinirea celor care vor dori să părăsească teritoriul bănăţean atribuit României, generos şi liberal faţă de cei care se vor decide să rămână. Consideră, de asemenea, că ar putea accepta un tratat de garantare a libertăţii doar în condiţiile în care acesta nu ar fi redactat cu trimitere la sârbi, pentru că pacea generală trebuie să aibă în vedere şi alte populaţii. După angajamente au urmat avertismentele, şi era vorba de ultimul: „Nu pierdeţi din vedere faptul că eu consider problema frontierei pe Dunăre ca o condiţie a relaţiilor amicale cu Serbia. [...] Chestiunea Torontalului este ca şi un dinte ce trebuie smuls. Odată extracţia făcută, relaţiile noastre cu sârbii vor fi excelente. Aceştia au nevoie de noi, în condiţiile în care le-am fost deja de un mare ajutor”[44]. Se insinuează că în spatele mult pretinsei motivaţii defensive, de apărare a Belgradului printr-o largă periferie, se află camuflate intenţii ofensive. Brătianu a făcut încheierea pe tema Dunării, cea care ar asigura din perspectiva lui liniştea Banatului. Astfel că nu doar românii ar trebui să se mulţumească cu frontiere artificiale, când şi sârbii le-ar putea accepta pe cele naturale. Expunerea teoretică pe care Brătianu a dorit să o prezinte comisiei a fost depusă câteva zile mai târziu, pe 28 februarie, la Secretariatul general pentru a le parveni membrilor delegaţi[45].

Dacă din delegaţia română, în afară de primul plenipotenţiar, s-a evidenţiat

[43] *Ibidem*, p. 19; M. Ciuruşchin, *op. cit.*, p. 551.

[44] *Ibidem*, p. 20; D.S. Sherman, *op. cit.*, p. 150.

[45] *Mémoire complet sur le Banat, avec examen des prétentions serbes et un aperçu sur l'importance des voies navigables de cette province pour la Roumanie*, f. nr., 28 februarie 1919, Paris, doc. 251 în D. Preda, I. Chiper, Al. Ghişa, *op. cit.*, p. 260–288.

doar Alexandru Vaida Voevod cu două scurte intervenții, pe 25 februarie va fi rândul numeroasei suite sârbe să se prezinte în fața Comisiei afacerilor române şi iugoslave, în cadrul celei de-a şaptea reuniuni generale. Pe lângă cei trei plenipotențiari – Nikola Pašić, Anté Trumbić, Milenko Vesnić – se prezintă şi Jovan Cvijić, geograf şi fost rector al Universității din Belgrad, Ivan Žolger, reprezentant al slovenilor, generalul Petar Pešić, delegat pe probleme militare din conducerea Statului Major al Armatei sârbe[46]. Astfel, delegația sârbă face buna impresie a unei echipe sudate, în care fiecare vorbeşte asumat despre chestiunile în care are pregătirea sau calitatea necesară.

De data acesta plenipotențiarii sârbi au venit pregătiți cu un document, o sinteză a pretențiilor lor, intitulat *Memoriul asupra revendicărilor teritoriale ale Regatului Sârbilor, Croaților şi Slovenilor*[47]. Se porneşte de la acelaşi principiu al adresării întrebărilor, prima fiind legată de domeniul strategico-militar. În revendicările sale, statul iugoslav doreşte să depăşească Dunărea şi râul Drava care ar putea fi considerate obstacole naturale, mai uşor de apărat din spatele lor, mai greu de trecut din față. Generalul Pešić susține că Belgradul este prea expus, iar pentru a se asigura capitala era nevoie de o frontieră care să treacă la o anumită distanță de oraş, nefiind luate în calcul mutarea sau schimbarea reşedinței.

Contestarea limitelor naturale de către sârbi, observă preşedintele Tardieu, ar putea avea drept consecință o militarizare excesivă a zonei de departajare, cele două popoare, al căror diferend a fost arbitrat de Conferința de pace, ar ajunge să privească de o parte şi de cealaltă a frontierei înarmați până-n dinți. Generalul sârb arată că pe viitor, în ciuda bunelor relații bilaterale, o frontieră păzită ar însemna un plus de siguranță.

Din interesul Comisiei, care doreşte asigurarea unei echități etnice, se testează disponibilitatea sârbilor de a evita înglobarea comunităților de români din zona de nord-est a Banatului. În acest sens, cel care intervine este geograful Jovan Cvijić, afirmând că realitatea a fost deformată de statisticile maghiare, dar şi de hărțile pe care le-a prezentat delegația română[48]. „Chiar dacă populația este amestecată în Banat, există totuşi o delimitare între sârbi şi români. Această separare este clar marcată pe harta noastră. Desigur că există enclave româneşti, dar putem spune că la est de Vârşeț şi de Biserica Albă, nu mai sunt sârbi. Există, de asemenea, enclave româneşti la Alibunar şi în alte localități. Este o populație pastorală care a coborât la câmpie. În comitatul Torontal, încă de la începutul secolului al XVII-lea nu exista niciun sat românesc. Această pătrundere este de

[46] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223/29/7, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Septième Séance (25 février 1919)*, p. 1.

[47] M. Ciuruşchin, *op. cit.*, p. 551.

[48] *Ibidem*, p. 552.

dată recentă[49]". Fără să poată oferi alte soluții, Cvijić se apără prin faptul că nu deținea competențele politice şi strategice necesare.

Dacă s-ar aborda problema Banatului strict din perspectivă statistică, susține acelaşi expert sârb, atunci ar trebui să se țină cont că erori sunt în ambele tabere. Evidențe numerice false s-au făcut şi în cazul unora şi în al celorlalți, fiind dat exemplul populației unei localități, care la un prim recensământ a fost înregistrată ca sârbă, pentru ca la următorul să devină română. Comparația următoare este uşor maliționasă, care tinde să pună în evidență caracterul emancipat al sârbilor, buni vorbitori de limba maghiară, întrucât era limba administrației, în timp ce românii, închistați în comunități rurale, nu au această deprindere. Din expunerea lui Cvijić membrii comisiei ar fi putut subînțelege că vorbirea limbii maghiare ar fi fost o opțiune pentru sârbi, iar pentru români un refuz, ceea ce nu era neaparat un neadevăr. Însă interveneau aici considerații legate de măsurile antinaționale şi de maghiarizare forțată a populației, reflectate mai ales în legile educației şi ale învățământului.

Teza românească a unității economico-geografice a Banatului este demontată de geograful sârb: grâul și zahărul cultivat în pusta Torontalului şi a Timişului vin spre Serbia, neexistând niciun raport comercial cu România. „Banatul occidental este o casă ale cărei uși și ferestre dau spre Serbia și care este separat de România printr-un zid fără deschidere". Toate râurile provinciei converg spre Belgrad. Toate căile ferate sunt orientate de la sud la nord, ca o prelungire a comunicațiilor Văii Moravei. Populația românească, montană, se îndreaptă spre Timişoara sau Orşova, observație căreia îi intervine impulsiv Nikola Pašić vorbind despre lipsa de statornicie a românilor. Proprietatea pământului este cea care fixează, iar sârbii o au în majoritate.

Întrebării lui Tardieu referitoare la producția de grâu a Banatului care ar putea deveni un surplus exportabil, Milenko Vesnić îi răspunde cu mândrie că nu este cea mai fertilă regiune, dar aşa cum bine a subliniat Cvijić ar reprezenta principala sursă de aprovizionare pentru Muntenegru. Tot ministrul sârb licitează şi calea ferată Timişoara-Baziaş, de un real interes strategic pentru Valea Moravei, dar care pune în legătură Panciova cu Timişoara. Apoi abordează subiectul populației de pe Valea Timocului, care având orgine sârbă şi emigrând în România, la repatriere s-a putut constata pierderea caracterului lingvistic slav[50]. Vina pentru ajungerea în acest impas o poartă România. Conduita vecinei este aspru criticată, de la implicarea în război la momentul dorit, la garanțiile teritoriale smulse Aliaților, de la pacea separată la obținerea de diverse compensații: „Mă văd obligat să atrag atenția asupra faptului că prietenii noştri români au intrat în răz-

[49] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223/29/7, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographies des séances. Rapports au Conseil suprême, Septième Séance* (25 février 1919), p. 3.

[50] *Ibidem*, p. 7.

boi într-un moment pe care l-au ales şi pe care l-au considerat cel mai favorabil intereselor lor”[51]. Ca să nu fie lăsat locul interpretărilor sau contestațiilor privind atitudinea Rusiei din timpul negocierilor cu România, Vesnić se dezice de faptul că Petrogradul ar fi fost mandatat să ocrotească drepturilor sârbilor. Faptul că Banatul a fost promis în întregime României în tratatul din 1916 ar trebui să fie încă o dovadă în acest sens. Făcând apel la ironie, se arată că deşi principiul frontierelor naturale este tăgăduit, acesta nu ar fi trebuit să-i oprească pe români la Dunăre, ci să-i ducă pe malurile Adriaticii.

Nu înainte de se a termina întrunirea, Vesnić aminteşte de sacrificiile Serbiei. Prin autoritatea lui Tardieu sunt date asigurări de faptul că membrii comisiei sunt conştienți de jertfa statului sârb, pe care nu au uitat-o, dar atribuțiile lor fiind strict tehnice nu are calitatea necesară pentru a aborda probleme de ordin politic[52].

Trei zile mai târziu de la această solicitantă întrunire, în cadrul celei de a opta şedințe, Tardieu înfățişează celorlalți membri faptul că raportul privind granițele României ar trebui terminat până pe 8 martie. Aceasta ar însemna un imens travaliu, întrucât competențele comisiei au fost extinse nu numai asupra frontierelor iugoslave (exceptându-le pe cele cu statul italian), ci şi a limitelor bulgare şi a celorlalte state balcanice. Aceste noi însărcinări au făcut obiectul unei rezoluții a Consiliului Suprem: „problemele ridicate de domnii Pašić, Vesnić şi Trumbić în numele delegației sârbe, în legătură cu interesele teritoriale ale Serbiei, cu excepția chestiunilor în care Italia este direct interesată, vor fi trimise unui Comitet de experți similar cu cel care a fost însărcinat să studieze problema Banatului”[53].

Clive Day şi Jules Laroche dezbat ocuparea Banatului de trupele sârbeşti. Se emite ipoteza privitoare la sensul implicării într-un demers de îmbunătățire sau corectare a realității militare din zonă, când ar trebui lăsat politicul să ia atitudine. Laroche aduce informații despre crearea zonei de interpunere între sârbi şi români, ce ar urma să fie ocupată de trupe franceze ale generalului Franchet d’Esperey, artizanul acestei soluții. Statul Major sârb a dat impresia că ar accepta un astfel de compromis, însă datorită presiunilor opiniei publice a întârziat evacuarea zonei delimitate. Nu se mai insistă pe lângă guvernul sârb asupra părăsirii teritoriului, care se va realiza treptat în condițiile creării acestui tampon. „S-a specificat clar că această ocupație nu are nicio valoare din punct de vedere al atribuirii de teritorii; este vorba de o măsură strict locală, destinată să prevină conflictele[54].”

Sunt liniştite temerile lui Clive Day prin asigurări privind faptul că la nivelul

[51] *Ibidem*, p. 10.
[52] *Ibidem*, p. 13.
[53] Idem, cota F° rés 0223/29/8, *Commission des affaires roumaines et yougo-slaves. Sténographie des séances. Rapports au Conseil suprême, Huitième Séance (28 février 1919)*, p. 1
[54] *Ibidem*, p. 3.

misiunii militare franceze s-au filtrat şi asumat implicațiile politice pe care aceasta ar risca să le aibă pentru spațiul bănățean. Comandamentul militar francez a primit instrucțiuni să fie preocupat doar de evitarea tulburărilor locale. Chiar dacă oraşul Timişoara este ocupat de sârbi, iar tendința generală a comisiei este aceea de a-l acorda României, decizia nu va fi influențată de situația militară din regiune. „Cu toate acestea, sârbii au revocat un prefect şi un primar din acest oraş. A urmat o grevă generală, a trebuit să atragem atenția Serbiei asupra necesității de a respecta caracterul absolut temporar al ocupației, astfel încât să nu lase impresia că acționează ca şi stăpâna ținutului”[55].

Regiunea Bačka, partea nordică a litigiului cu Ungaria, intră şi ea pe ordinea de zi a discuției, ca o prioritate, deoarece frontiera Banatului urma să fie o prelungire a acesteia. Principiul de delimitare nu este diferit, teritoriul este tot unul de câmpie, înconjurat de ape, de Drava şi Dunăre, dar aici granița se trasa între un învingător şi un învins. Zone urbane erau sârbe („aliate”), iar cele rurale maghiare („inamice”)[56].

Legat de Banat, Jules Laroche se pronunță pentru o împărțirea a Banatului între sârbi şi români, dar Charles Seymour este de părere că ar trebui cedat Ungariei colțul nord-vestic al provinciei, care reprezintă imediata vecinătate a Szegedului şi care, din punct de vedere statistic, este un district maghiar. O altă problemă care ar defavoriza România este cea legată de posibilitatea ca gurile de vărsare ale Tisei să ajungă a fi cedate statului iugoslav, iar cele ale Mureşului Ungariei. „Ați văzut câtă importanță are Mureşul pentru dl. Brătianu”[57], observă Laroche. Ar mai putea fi varianta construirii unui canal între Mureş şi Tisa care să ocolească teritoriul ungar. Pe de altă parte, constată Day, atitudinea lui Brătianu frapează. El emite pretenții asupra Mureşului doar în condițiile în care ar putea avea şi confluența.

Diplomatul italian De Martino lansează ideea faptului că Italia ar fi dorit respectarea tratatului din 1916, cu preferința pentru a acorda tot Banatul României. Motivațiile acestea nu țin numai de rivalitatea italo-croată din zona Dalmației, ci şi datorită disensiunilor din Consiliul Suprem dintre Vittorio Orlando şi Georges Clemenceau. Următoarele discuții dintre experți sunt purtate cu siguranță în fața hărții, pentru că las să transpară mai degrabă cu încercarea de realizare a unui crochiu al frontierei, cu multe adăugiri şi ştersături.

Ultima părere este solicitată a fi dată de Allen Leeper: traseul pe care l-ar agrea Marea Britanie ar lăsa Kübekháza Ungariei, Óbéba (Beba Veche) României, Mokrin (denumirea în germană şi sârbă, Homokrév fiind în maghiară) Serbiei, Nagy Teremia (Teremia Mare) României, Banat-Komlos (Comloş) şi Nákófalva

[55] *Ibidem*, p. 3.
[56] *Ibidem*, p. 4–5.
[57] *Ibidem*, p. 11.

(Sânnicolaul Mare), Zsombolya (Jimbolia, Žombolj, Hatzfeld) urmând a reveni Serbiei.

Conştient de reacţiile pe care le-ar provoca prin această propunere, André Tardieu are ideea de a pune la scut munca acestei comisii. În rezumat, toate analizele, discuţiile şi dezbaterile s-ar putea restrânge la dictonul: „mai bine de atât nu se putea". „Ar fi indispensabil, în sprijinul traseului nostru, să redactăm o scurtă notă care să expună punctele asupra cărora am discutat, ca să nu se presupună că am fantasmat"[58]. De asemenea, exprimă regretul de a nu lăsa Biserica Albă şi Vârşeţul sârbilor, aşa cum a fost primul proiect francez.

Rămânând în continuare în sarcina Comisiei afacerilor române şi iugoslave, Banatul va trece, în urma deciziei luate în 2 martie de către delegaţii de drept ai acestui organism, şi prin filtrul de analiză al unei subcomisii care reunea mai mulţi experţi în problemele teritoriale.

În cadrul şedinţei comisiei din 10 martie şi în urma solicitării făcute de Consiliul Suprem, sunt cerute câteva articole care să fie apoi inserate în textul preliminariilor păcii. Cu acest prilej, Contele Vannutelli anunţă din partea Italiei un amendament prin care se dezice de hotărârea luată în privinţa frontierei Banatului, care, susţine el, nu ar asigura dezvoltarea vieţii locale, creând impedimente ale traversării numeroaselor frontiere de către comunităţile locale[59].

Delegaţia franceză este cea care nu renunţă plebiscit, dovadă că vine cu un paragraf, în care sunt prezentate cele două opţiuni: cea a sârbilor de a se realiza pe comune sau comitate, cea a românilor de a fi făcut în ansamblul Banatului. Reţinem observaţia lui Tardieu, tracasat de atâtea discuţii: „Românii au ajuns să spună că în afara Banatului, nimic nu-i interesează. La fel şi sârbii, pentru care chestiunea Banatului reprezintă totul"[60].

Şedinţa din 11 martie, cea de-a paisprezecea la număr, îi va avea prezenţi pe geograful Emmanuel de Martonne şi pe cei doi generali Le Rond, francez, membru al subcomisiei teritoriale, şi Cavallero, italian[61]. Italia, prin vocea contelul Vannutelli şi la solicitarea preşedintelui Consiliului de miniştri, Orlando, nu a renunţat la ideea de a insera o paranteză referitoare la atitudinea sa mult mai deschisă faţă de aplicarea tratatului din 1916. Se fac auzite în special vocile contestatare ale britanicilor, readucându-se ca dovadă faptul că nu s-a luat în calcul validitatea tratatului[62].

Jules Laroche, declarându-se neîmpăcat cu faptul că două oraşe germane

---

[58] *Ibidem*, p. 15–16.

[59] Idem, cota F° rés 0223/29/13, *Commission chargée d'étudier les questions territoriales intéressant la Roumanie et la Yougo-Slavie. Sténographie, Treizième Séance du 10 mars 1919*, p. 1–3.

[60] *Ibidem*, p. 6.

[61] Idem, cota F° rés 0223/29/14, *Commission chargée d'étudier les questions territoriales intéressant la Roumanie et la Yougo-Slavie. Sténographie, Quatorzième Séance du 11 mars 1919*, p. 1.

[62] *Ibidem*, p. 3–4.

înconjurate de o populație rurală sârbă sunt lăsate României (Biserica Albă şi Vârşeț), propune reluarea analizei şi căutarea unei alternative. Emmanuel De Martonne vine cu un scenariu de trasare a mult disputatei frontiere, mai amplu, dar bine sintetizat. Ungaria ar trebui să primească oraşul Szeged şi întreaga sa zonă rurală limitrofă, plus calea ferată spre Makó. Din punct de vedere spațial, această distribuire va cuprinde în mod obligatoriu şi gurile de vărsare ale Mureşului. Sârbilor ar trebui să le revină Chichinda Mare şi partea de nord-vest a Banatului, iar românilor întreaga cale ferată Arad-Timișoara-Baziaş.

Acumularea atâtor tensiuni nu avea cum să permită evitarea unor inconveniente în trasarea limitei teritoriale: nesoluționarea securizării Văii Moravei, pe care sârbii au cerut-o imperios, dar cu care se vor fi nevoiți să se confrunte în continuare. Acestuia i se adaugă pierderea celor două importante centre urbane şi de cultură sârbească (Vârşeț şi Biserica Albă). Românii vor fi puşi în situația de a privi peste graniță din imediata vecinătate a Timişoarei, satele ei rămânând dincolo. Aceste minusuri reprezentau intriga propunerii lui de Martonne, căruia autorul îi întrevede soluția printr-un schimb între sârbi şi români şi consimțit de experții comisiei – cedarea Vârşețului şi a Bisericii Albe, nevralgice pentru legăturile sentimentale ale sârbilor, în schimbul zonei din sud-vestul Timişoarei, mai valoroasă pentru români. O statistică la nivelul celor două zone în cauză demonstrează că ambele părți sunt câştigate prin acest schimb teritorial[63].

Delegatul american, Charles Seymour priveşte cu rezervă acest schimb şi se întreabă cât de sigură ar deveni în aceste condiții frontiera. Discuția în contradictoriu este amplificată de împotrivirile Italiei legate de teama favorizării sârbilor şi cea a periclitării proiectului de a se realiza canalul Mureş-Dunăre. Jules Laroche intervine cu tonuri vehemente, susținând că deşi au fost duşmani, ungurii nu trebuie scoşi din Banat, cursul Tisei fiind populat pe ambele maluri de maghiari. În acelaşi timp, susține diplomatul francez, sârbii ar renunța la nord-vestul provinciei în favoarea foştilor inamici, numai să obțină cele două oraşe din Torontal. Discuțiile dintre Vannutelli şi Laroche transformă Banatul într-o afacere italo-fraceză. Fără a aduce critici acestei atitudini, ținem să precizăm că Jules Laroche a menținut aceleaşi poziții ferme în favoarea românilor pentru granița din Transilvania, aşa cum i-a susținut pe sârbi în cazul Banatului.

După pledoaria pentru căutarea unei soluții mulțumitoare pentru sârbi, delegatul francez continuă cu o disculpare a intereselor României, care dincolo de a fi juste, au neşansa de a se opune celor sârbe. Prețul pe care românii îl pun pe Dunăre este determinat de puternice considerente economice, fluviul fiind principalul debuşeu al Banatui. Dar în condițiile în care partea vestică a provinciei este locuită de sârbi, într-o pondere însemnată, chiar dacă poate neuniformă şi nu peste tot majoritară, se impune ca fostul Aliat să-şi poată lua partea leului.

[63] *Ibidem*, p. 9–10.

Analizarea tuturor argumentelor şi atenta privire a frontierei are în vedere şi statutul României. Dincolo de considerentele economice, care nu au fost întru totul sacrificate, pe primul plan au trecut cele etnice, iar experții comisiei sunt datori cu găsirea unei soluții, pentru care au şi fost investiți cu încredere de Consiliul Suprem[64].

Plecând de la aceste ultime observații ale colegului său, delegatul american pomeneşte şi de doleanțele românilor în privința aceloraşi două oraşe, dar mai ales mărturiseşte temerea sa ca Timişoara să nu devină la rândul ei un obiect de dispută. Charles Seymour îşi întemeiază obiecția pe faptul că unele detalii ale dezbaterilor ajung publice. Preşedintele Tardieu consideră că propunerea de modificare a frontierei în sensul propus de Jules Laroche ar trebui trimisă spre studiu subcomisiei. De asemenea, acesta lansează ideea de a verifica preferința printre delegații români fie a accesului la Tisa, fie pentru partea de sud-est a Banatului. Laroche arată netemeinicia unei astfel de proceduri: „...în loc să rămânem arbitri, ajungem să ne lăsăm în seama părților şi aceasta este regretabil"[65].

Sir Eyre Crowe plasează în discuție reținerea sa în privința referendumului zonal care i-ar dezavantaja pe români, Laroche punctând că la acest vot popular vor participa maghiari şi germani care ar putea destabiliza rezultatul. Acestora li se suprapune apoi observația lui de Martonne care spune că în cazul organizării unui plebiscit, românii şi-au asigurat adeziunea şvabilor[66]. Şi în această privință vocea Italiei este una de veto: „Delegația italiană propune suprimarea oricărei aluzii la posibilitatea unui plebiscit din considerații ce țin de dificultățile reale care reies în mod practic din această analiză"[67]. Astfel, ideea plebiscitului se stinge în interiorul acestei comisii teritoriale, la propunerea Italiei şi cu acordul unanim al celorlați membri, deşi presa îl va mai vehicula în continuare. Chiar şi românii şi sârbii, în discuțiile lor bilaterale din timpul verii mai ales, vor mai pune această problemă, nu fără a se isca tensiuni şi a se aduce învinuiri lui Brătianu, că ar fi blocat acest procedeu democratic. Nici problema Dunării şi a libertății de navigație, nu va mai face obiectul acestei comisii, ci va fi delegată unui organism separat, cel al controlului internațional al căilor fluviale[68].

Retrimiterea propunerii lui Jules Laroche către subcomisia de experți, impune o nouă întrunire a acesteia sub coordonarea generalului Le Rond. Sunt necesare a fi reanalizate trei aspecte ale frontierei româno-sârbe: polii de atracție ai celor două oraşe, Vârşeț şi Biserica Albă, miza de adjudecare a Kikindei şi perspectiva asupra teritoriului limitrof din sud-vestul Timişoarei. Delegatul american Charles Seymour este de părere că frontiera Banatului poate fi redeschisă

[64] *Ibidem*, p. 16.
[65] *Ibidem*, p. 17.
[66] *Ibidem*, p. 20.
[67] *Ibidem*, p. 21.
[68] *Ibidem*.

prin prisma căilor ferate, care trebuie să respecte interesele României şi care are nevoie de compensații în schimbul teritoriului pierdut.

Maiorul american Johnson, care a studiat la rândul lui diferitele trasee propuse are pregătit un plan de delimitare de la sud-la nord care să aibă ca punct de pornire gurile Nerei, să ocolească Biserica Albă şi Vârşeţul până la intersecția cu râul Timiş, într-o zonă de câmpie, cu debit lin şi care ar asigura României o deschidere la Dunăre[69].

Chiar dacă a ținut mult ca traseul propus de el să aibă câştig de cauză, Allen Leeper cedează şi acceptă reluarea studierii chestiunii de delimitare. „...delegația britanică nu ia inițiativa în rectificarea frontierelor în această chestiune a Banatului pentru că linia pe care ea a acceptat-o este cea pe care o sugerase la începutul lucrărilor şi îşi menține părerea că în ceea ce priveşte soluționarea generală a diferendului, aceasta asigură cel mai bine echitatea între cele două părți interesate”[70]. Pus în situația de a-i fi anulat proiectul, diplomatul britanic condiționează rediscutarea frontierei de îndeplinirea a două criterii: să nu fie afectate mijloacele de comunicații ale României în Banat şi să nu fie răsturnat echilibrul care şi aşa a fost atins cu dificultate. Manifestându-se cu scepticism în ce priveşte accesul României la Dunăre prin dreptul localității Baziaş, Allen Leeper nu crede în împăcarea deplină a celor două naționalități rivale. Dând apoi cuvântul expertului în strategie şi topografie care-l însoțea, locotenent-colonelul britanic Heywood, acesta propune drept soluție o linie de frontieră care să plece din nordul localității Grădiştea şi care să şerpuiască în paralel cu căile ferate ale câmpiei bănățene. Componența etnică a satelor este cea care va hotărî în privința trecerii la România sau statul iugoslav[71].

În intervenția sa, geograful Emmanuel de Martonne contestă abaterile britanice şi americane de la traseul argumentat de el, nemulțumirea sa ținând mai ales de teritoriul din apropierea Timişoarei. Lansarea ultimelor propuneri îi avantajează net pe sârbi în detrimentul românilor şi aşa frustrați de ideea partajului. În răspunsul dat generalului Le Rond, expertul francez opinează că nodul de cale ferată de la Jimbolia nu le este indispensabil sârbilor, în schimb este absolut necesar ca localitatea Kikinda să le fie lăsată pentru a fi asigurată comunicația de la Panciova la Szeged[72].

Nici delegația britanică nu va renunța uşor la crezul ei: acordarea oraşului Baziaş Serbiei, Leeper susținând că acesta este interconectat cu Biserica Albă şi Vârşeţul. Componența etnică a satelor din preajma celor două oraşe litigioase

---

[69] *Ibidem*, cota F° rés 0223/29/15, *Commission pour l'étude des questions territoriales relatives à la Roumanie et à la Yougo-Slavie. Sténographie, Sous-Commission – Cinquième Séance du 12 mars 1919*, p. 2.

[70] *Ibidem*, p. 3.

[71] *Ibidem*, p. 4.

[72] *Ibidem*, p. 5.

pare să le asigure acordarea statului iugoslav, Italia reacționând imediat prin solidarizarea cu cauza română, care ar impune compensarea României cu localitatea Kikinda[73]. Rațiunile economice şi strategice se mută de la general la particular, experții analizându-le doar la nivelul punctelor de diferend din marcajele de pe hartă. Cum dezbaterea se blochează la nivelul localității Baziaş, ca oraş înglobat statului iugoslav sau ca port la Dunăre pentru România, fapt ce îl va determina pe preşedintele Le Rond să pună impasul pe seama dorinței de echitate, expertul militar britanic tranşează problema prin observația că resursele minerale ale Munților Banatului merg mai degrabă spre centrele industriale decât spre Dunăre[74].

Deşi delegații italieni participă la discuții fără să intervină cu prea multe obiecții, în momentul conturării unei soluții finale, contele Vannutelli blochează proiectul prin amendamentele sale. Cu un puternic caracter subversiv, acestea scot în evidență faptul că, în procesul decizional de la nivelul comisiei, Italia s-a aflat în minoritate, că ar fi susținut cu totul interesele românilor, dar că se vedea constrânsă să subscrie părerii generale. Obişnuiți deja cu o astfel de atitudine, ceilalți delegați nici nu mai reacționau[75].

Fapt este că începea să prindă contur clar proiectul de frontieră, chiar şi cu micile puncte de disensiune. Informația ajunge şi în tabăra română, fiind transmisă şi în țară de către Vaida Voevod. „Comisiunea are intenția să propună: linia Timişoara –Vârşeț–Dunăre şi zece kilometri spre apus de la traseul liniei ferate ce trece prin aceste oraşe să fie granița între noi şi sârbi. Sudul le-ar rămâne sârbilor, iar ungurii ar primi – inclusiv Macăul, trecând spre amează-zi peste Murăş până spre Chichina Mare”[76].

Pentru a şaisprezecea oară, cei opt experți se reunesc doar sub titulatura de Comisia afacerilor române[77]. Generalul Le Rond face o dare de seamă privind desfăşurarea şedinței din 12 martie şi rezumă noile concluzii: „Caracteristicile traseului care au prevalat sunt următoarele: la sud, Baziaşul este lăsat României, este lărgită zona limitrofă a Timişoarei; căile ferate care se reunesc la sud de Jimbolia, la fel ca şi Kikinda sunt lăsate Serbiei, vechiul traseu nu se modifică la nord de Kikinda”[78]. În urma acestui consens, generalul Le Rond este felicitat, dar preşedintele André Tardieu manifestă rezervă privind gradul de satisfacție pe care sârbii şi românii îl vor avea vis-à-vis de această frontieră[79]. Ultimei

[73] *Ibidem*, p. 6.
[74] *Ibidem*, p. 13.
[75] *Ibidem*, p. 17.
[76] Alexandru Vaida Voevod către Iuliu Maniu, doc. 5, scrisoare din 11 martie 1919, Paris, în Alexandru Vaida Voevod, *Scrisori de la Conferința de Pace. Paris-Versailles, 1919–1920*, Cluj-Napoca, 2003, p. 40.
[77] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223/29/18, *Commission des affaires roumaines. Sténographie, Seizième Séance du 13 mars 1919*, p. 5.
[78] *Ibidem*, p. 3.
[79] *Ibidem*, p. 4

curiozități a acestuia față de organizarea referendumului în Banat, pentru care şi Brătianu şi Pašić s-au pronunțat în numele unor populații, i se răspunde de către de Martonne, care oferă o statistică relevantă a părții occidentale: 230.000 de sârbi contra 340.000 de alogeni. Populațiile de şvabi (pro români) şi maghiari (pro sârbi) ar putea acționa în funcție de interes, cedându-şi votul. În aceeaşi ordine de idei generalul Le Rond avertizează asupra riscului, ca pe baza plebiscitului, să-şi facă apariția în centrul Banatului o provincie autonomă[80].

În condițiile în care la nivelul comisiei nu s-au mai ridicat voci contestatare, cu excepția celor italiene, următoarea şedință, cea din 18 martie, s-a axat pe probleme de formă şi de punere în text[81]. Contururile şi fondul raportului au urmat întru totul argumentația franceză şi parțial cea britanică[82]. Reuşita aceasta va face obiectul multor ştiri din presa franceză. Cu titlul de exemplu, un fragment din *Le Journal des débats politiques et littéraires*: „Comisia teritorială a terminat de redactat ieri clauzele privind frontierele viitoare ale României. Acordul pare să se fi definitivat asupra tuturor punctelor. Au fost puse sub rezervă, pentru a fi supuse Consiliului superior, anumite dificultăți de detaliu cu privire la Banat și la nordul Bucovinei”[83].

A fost redactat raportul final, fiind înregistrat la Secretariatul general cu data de 6 aprilie: *Raportul 1*, cel dedicat României şi *Raportul 2* al frontierelor statului iugoslav, mai puțin cea cu Italia. Ambele aveau anexate o sumă de documente: precizări pentru linia convențională, propuneri de articole şi paragrafe care să fie cuprinse în textul acordului de pace, tabele statistice privind componența etnică a populației, harta cu delimitările sugerate de Comisie. Banatul era cuprins în ambele rapoarte[84]. Frontiera Banatului din raportul referitor la România/statul iugoslav are două rubrici legate de premise (*Sur le principe*) şi concluzii (*En fait*)[85].

Premisele sunt puse în relație cu soluția partajului: argumentele tezei române privind indivizibilitatea au fost considerate serioase, li s-a acordat atenția cuvenită, însă cauzele istorice s-au dovedit neconcludente, iar cele economice au prevalat asupra împărțirii teritoriului favorizând o frontieră artificială. A trebuit respectat şi dreptul sârbilor care locuiesc în partea de sud-vest a provinciei, în apropierea Belgradului, iar Ungariei se cuvenea a-i fi date confluența Mureşului

[80] *Ibidem*, p. 12.

[81] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223/29/19, *Commission pour l'étude des questions territoriales relatives à la Roumanie et à la Yougo-Slavie. Sténographie, Dix-septième Séance du 18 mars 1919,* p. 5.

[82] Frédéric Le Moal, *La France et l'Italie dans les Balkans 1914–1919. Le contentieux adriatique*, Paris, 2006, p. 336.

[83] *Le Journal des débats politiques et littéraires*, nr. 79 din 20 martie 1919, p. 1.

[84] M. Ciuruşchin, *op. cit.*, p. 555.

[85] BDIC, *Fond Louis Lucien Klotz, Conférence de la Paix*, cota F° rés 0223/29/20, *Rapport № 1 présenté au Conseil Suprême des Alliés par la Commission pour l'étude des questions territoriales relatives a la Roumanie et a la Yougo-Slavie*, p. 8–9.

cu a Tisei şi zona limitrofă Szegedului. Raportate la populație, consecințele unei astfel de decizii ar determina România să piardă 75.000 de români, rămânându-i 65.000 de slavi. Cele trei beneficiare de pe urma partajului Banatului, ar urma să primească după cum urmează: România – portul Baziaş şi cursul Mureşului până în apropiere de Szeged, Iugoslavia – cele două maluri ale Tisei şi căile ferate care leagă Kikinda de Panciova, Ungaria – colțul de nord-vest al provinciei.

Guvernele Aliate şi Asociate îşi rezervă dreptul de control şi supraveghere a căii ferate Baziaş-Voiteni şi a joncțiunilor ei de o parte şi de alta a limitei pe durata construirii unei căi ferate paralele pe teritoriul românesc[86].

Deşi pe timpul dezbaterilor s-au scurs foarte multe informații corecte despre tendințele şi modul de judecată al membrilor săi, la finalul lucrărilor ei, atunci când misiunea ei s-a încheiat cu un raport final, ştirile au început să devină contradictorii. Deşi în şedința din 13 martie s-a conturat faptul că statul iugoslav va primi importantul nod de cale ferată Chichinda Mare şi că românii vor pierde accesul dorit pe fluviul Tisa, totuşi, Vaida transmite în corespondența sa următoarea informație cu titlul de rezervă. „În Torontal vor să dea ungurilor colțul de sus, inclusiv Chichinda-Mare. Nouă o fâşie de pământ până în Tisa de vreo 6–10 kilom. lățime, ca să avem port. Restul sârbilor”[87].

Parcurgând transcrierea acestor dialoguri am putut vedea modul în care a fost constituit acest organism axat pe găsirea limitelor teritoriale ale României în primul rând, apoi şi pe cele ale Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Am putut urmări, de asemenea, evoluția dezbaterilor, am putut pătrunde în polemica dintre experți şi să defragmentăm fiecare propunere aliată. Prestanțele celor două delegații, română şi sârbă, ne-au fost relevate în întregime, aşa cum s-au produs, suprapunându-se peste sursele memorialistice disponibile din jurul acestei comisii.

Lăsat de David George Lloyd în grija Comisiei pentru afacerile române şi iugoslave, Banatul a fost confiscat (frontierele sale erau studiate doar aici). Din aprilie începând a fost luat cu totul în posesie de Consiliul Suprem, singurul în măsură să dea verdicte. Timp de aproximativ două luni (de la începutul lui februarie şi până în a doua decadă a lunii martie) frontiera română-iugoslavă a fost reaşezată de nenumărate ori. Înainte de a părăsi laboratorul de cercetare teoretică a limitelor teritoriale, vom încerca să esențializăm cele expuse până acum.

Adaptată nevoilor de reconfigurare a granițelor României de după război, Comisia afacerilor române îşi extinde competențele şi asupra noului Regat al Sârbilor, Croaților și Slovenilor, din mai multe considerente. Cele două state erau foste aliate, chiar dacă din punct de vedere al recunoaşterii statutului li s-au rezervat poziții uşor inegale, ambele aveau diferende teritoriale cu Ungaria (Baranya,

[86] *Ibidem*.

[87] Alexandru Vaida Voevod către Iuliu Maniu, scrisoare din 20 martie 1919, Paris, doc. 7 în Alexandru Vaida Voevod, *op. cit.*, p. 58.

Bačka, eventual nord-vestul Banatului în cazul statului iugoslav; Transilvania pentru statul român), dar mai presus de toate, ele însele se înfruntau în privința unei foste provincii a Imperiului austro-ungar, una dintre cele mai bogate şi mai dezvoltate. Această comisie şi, mai apoi, subcomisia pe care a creat-o îşi propun să înlesnească cooperarea dintre experții delegațiilor aliate (franceză, britanică, americană şi italiană), să favorizeze dialogul şi schimbul de informații în vederea creionării şi propunerii unei soluții optime. Înspre ea se îndreptau şi eforturile delegației române şi sârbe, de natură diplomatică şi propagandistică pentru a-şi promova cauza proprie.

Dezbaterile au avut ca şi mobil amplele studii pregătite înainte de război cu toate aspectele lor (istorice, geografice, economice, strategice, etice, culturale, dar mai ales etnice). Li s-au adăugat mici decupaje legate de contextul politico-diplomatic la bilanțul păcii şi de anumite anturaje influente. Experții delegați să studieze problemele teritoriale au încercat, mai ales în privința Banatului, fiind vorba de doi Aliați, să stabilească relații cauză-efect. Indiferent câte eforturi ar fi făcut, faptul că au plecat din start de la prezumția partajului, nu avea cum să-i mulțumească pe români. De asemenea, au fost situații în care au cedat presiunilor părților, mai ales ale sârbilor, dar nu cu intenția de a-i dezavantaja pe români. În altele, dezbaterile au permis dezvăluirea unor autentice răutăți sau intransigențe mai mari decât cea mult incriminată a lui Ion I.C. Brătianu, a unor distanțări de interesele populației provinciei pentru a favoriza pretențiile politice.

S-au înfruntat teza română a unui Banat întreg şi cea sârbă a unei provincii partajate, principiul frontierelor naturale, care să asigure un bun climat dezvoltării României, cu cel al frontierelor artificiale care să satisfacă nevoi strategice, motivații comerciale şi pastorale cu altele religioase şi intelectuale. Chiar și la sfârşitul anului 1919, din punct de vedere diplomatic, traseul definitiv al frontierei Banatului părea să fi rămas în suspans. Epuizate de atâtea luni de pace conflictuală, cu arii de stăpânire recent delimitate şi cu preocupări de reconstrucție internă, atât România, cât şi Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, fără să fi renunțat definitiv la bătălia pentru Banat, o abandonează totuși temporar.

Aspecte ale vieții economice în sudul Transilvaniei şi în Banat în perioada interbelică

Báthory Ludovic
C.Ș. I, Institutul de Istorie *George Barițiu* Cluj-Napoca

În partea sudică a Transilvaniei şi în Banat erau localizate cele mai importante resurse energetice, precum şi cele mai consistente rezerve de minereuri metalifere ale României, dintre care unele erau exploatate încă din cele mai vechi timpuri, precum aurul din Munții Apuseni şi minereul de fier din ținutul Hunedoarei. Cărbunele a fost extras numai începând din secolul al XIX-lea, dar şi în perioada interbelică în Valea Jiului se extrăgea 60% din cărbunele produs în România[1]. Cărbunele din Valea Jiului era de o calitate foarte bună, iar huila de la minele Societății Uzinele de Fier şi Domeniile Reşița avea o forță calorică atât de mare, încât putea fi transformată în cocs, iar această societate a extras circa 70% din huila produsă în România în primul deceniu interbelic. Cu toate acestea, reprezenta doar 7%–8% din producția națională de cărbune a țării[2]. În sudul Ardealului şi în Banat se realiza partea covârşitoare din producția națională de fontă şi oțel, precum şi articole laminate de metal. Din partea meridională a Transilvaniei se extrăgeau cele mai mari cantități de aur, argint şi cupru, precum şi o importantă cotă parte a producției de sare.

Pădurile întinse furnizau o uriaşă cantitate de combustibil lemnos, dar şi materia primă necesară obținerii mangalului, folosit din plin în întreprinderile siderurgice. Din păcate, mult lemn se exporta sub formă semiprelucrată de cherestea şi scânduri. Pădurile ocupau mari suprafețe; cu toate acestea, rămânea destul teritoriu pentru cultivarea pământului, iar agricultorii bănățeni erau vestiți pentru hărnicia şi priceperea lor.

Produsele agricole bănățene erau foarte căutate în sudul Ardealului, iar rețeaua de căi ferate construită încă în secolul al XIX-lea asigura circulația bunurilor dinspre Banat prin linia ferată Arad-Alba Iulia, Sibiu-Turnu Roşu,

---

[1] *Statistica minieră a României*, 1919–1933. *Statistica industriei extractoare*, 1934–1939, Bucureşti.

[2] Vasile Mircea Zaberca, „Evoluția exploatărilor miniere după înfăptuirea Marii Uniri (1918–1948)", în Costin Feneșan, Rudolf Gräf, Vasile Mircea Zaberca, Ion Popa, *Din industria cărbunelui. Anina 200*, Reşița, 1991, p. 111, 114.

cu derivația în direcția Teiuş şi Simeria-Petroşani. O altă arteră de legătură pornea dinspre Oradea spre Cluj, cu derivația spre Teiuş, Mediaş-Sighişoara-Târgu Mureş-Căpuşu Mic-Sibiu, făcând legătura şi cu rețeaua feroviară amintită la început. Pe lângă aceasta, la Predeal se trecea dincolo de Carpați şi se făcea legătura cu piețele comerciale din Peninsula Balcanică. Societatea U.D.R. deținea o rețea proprie de linii industriale, forestiere şi miniere, din care unele pe linie îngustă, dar făcea legătura şi spre Lugoj, Caransebeş şi Timişoara. Pe lângă aceasta, prin Vârciorova funcționa legătura spre Oltenia şi Muntenia, lărgind în mare măsură piața de desfacere, atât a Societății U.D.R., cât şi pentru produsele industriale şi miniere bănățene.

Rețeaua de transport a contribuit în mare măsură la buna funcționare a administrației publice locale, care a evoluat în mai multe etape în perioada interbelică, stabilizându-se în anul 1936[3]:

Unitățile administrativ-teritoriale ale Transilvaniei de Sud şi Banatului, 1936

Județ	**Teritoriu, km²**	**Populație**	**Sediul administrativ**
Alba	3 433	213 795	Alba Iulia
Braşov	2 605	167 946	Braşov
Sibiu	3 531	193 309	Sibiu
Făgăraş	2 432	86 461	Făgăraş
Târnava Mare	2 836	148 798	Sighişoara
Târnava Mică	2 081	148 340	Blaj
Hunedoara	7 695	331 677	Hunedoara
Arad	6 248	423 824	Arad
Caraş	4 693	200 390	Oravița
Severin	6 422	240 715	Lugoj
Timiş-Torontal	7 600	500 416	Timişoara
Total	49 576	2 655 671	

Noul sistem de organizare al economiei

După unirea Transilvaniei cu România, pe toate planurile vieții economice au fost constituite noi instituții. La Bucureşti rezida Direcțiunea Generală Industrială, care a creat în Transilvania cinci Inspectorate Industriale, iar sediile a patru din ele erau în sudul provinciei şi în Banat (Timişoara, Arad, Braşov, Sibiu). Direcțiunea Generală a Comerțului avea, de asemenea, Inspectorate Comerciale locale la Timişoara şi Braşov. În industria minieră locul vechilor „căpitănii" a fost luat de inspectorate miniere la Petroşani, Zlatna şi Oravița. Supravegherea problemelor sociale era de competența Inspecției Muncii la Timişoara, Arad şi Braşov.

[3] Pentru amănunte suplimentare, vezi Ioan Silviu Nistor, *Comuna şi Județul. Evoluția istorică*, Cluj-Napoca, 2000.

Reorganizări camerale

Autoritățile române au acordat o mare importanță integrării instituționale a vieții de afaceri din Transilvania şi au sprijinit ascensiunea oamenilor de afaceri români. Reorganizarea camerelor de industrie şi comerț din Braşov, Deva, Arad, Timişoara, Lugoj şi Alba Iulia s-a dovedit a fi o măsură potrivită. După 1921 jumătate din membrii consiliilor directoare au fost desemnați dintre oamenii de afaceri români, pe când cealaltă jumătate dintre oamenii de afaceri minoritari, pe lângă aceasta şi preşedinții erau români. Pasul decisiv a fost făcut de către guvernul PNL în acest domeniu la 7 mai 1925, când a adoptat legea referitoare la reorganizarea camerelor, conform căreia guvernul avea dreptul să numească jumătate din membrii consiliului director; în acelaşi timp, secretarul general al camerelor era numit în funcție prin decret regal. În Transilvania, cealaltă jumătate a consiliului director era aleasă de oamenii de afaceri minoritari. Astfel s-a întâmplat în 1926 şi la Sibiu, unde a fost înființată o nouă cameră de industrie şi comerț, a cărei conducere a fost împărțită în mod paritar de către oamenii de afaceri români şi saşi. Dar guvernul PNȚ voia să atenueze conducerea centralizată a camerelor şi, în 1929, a inițiat o modificare de lege prin care renunța la posibilitatea de a numi jumătate din consiliul director. Partidul Liberal considera important şi controlul instituțional al agriculturii, obiectiv pentru care în 1925 a înființat camere de agricultură în fiecare județ.

Industriaşii ardeleni au înființat după război organizații pentru reprezentarea intereselor la nivel zonal. La Braşov a fost înființată Uniunea Industriaşilor Ardeleni, care grupa în primul rând întreprinzători saşi. Pe lângă aceasta, la Timişoara s-a creat Uniunea Industriaşilor din Banat, iar în oraşul învecinat Uniunea Patronilor Industriali din Arad. Asemenea organisme au luat ființă şi la Oradea, la Târgu Mureş şi la Cluj. Uniunile regionale au creat în 1921 Biroul Central al Uniunilor Patronale din Transilvania şi Banat[4]. În 1923, toate uniunile de apărare a intereselor industriale din România s-au afiliat la Uniunea Generală a Industriaşilor din România, care avea sediul la Bucureşti. Cu toate acestea, acordul de afiliere stipula că fiecare organism regional îşi păstrează independența.

Uniuni pentru apărarea intereselor la nivel local au fost create şi în comerț, de exemplu Uniunea Negustorilor din Timişoara. Negustorii saşi au înființat în fiecare oraş uniuni locale, iar acestea au organizat în 1923 Alianța Uniunilor Comerciale Germane din Transilvania (*Verband der Siebenbürgischdeutschen Handelsgremien*), la care s-au afiliat proprietari de magazine din Sibiu, Braşov,

[4] Ludovic Báthory, „Asociațiile patronale industriale din România după primul război mondial 1919–1939", în *Acta Musei Napocensis*, 31, 1995, nr. 2, p. 193–205.

Sighişoara şi Agnita[5]. În acest fel, viața de afaceri transilvăneană a păstrat în mare măsură caracterul său de organizare regională.

Organizațiile cooperatiste

În mişcările de cooperație au existat, de asemenea, tendințe regionale puternice. În perioada interbelică, guvernele româneşti – atât cele liberale, cât şi cele țărăniste – au sprijinit intens extinderea cooperativelor. Legile adoptate în 1928–1929 asigurau o autonomie largă şi o activitate descentralizată pentru mişcarea cooperatistă, printre acestea înțelegându-se şi cele ale minorităților. La Cluj, activiştii maghiari au înființat în 1920 Uniunea Cooperativelor Economice şi de Credit. Principalul punct de sprijin al mişcării cooperatiste maghiare a rămas în Transilvania de Nord; cu toate acestea în 1937 doar în județele Arad şi Timiş funcționau 53 de cooperative de credit maghiare cu 20843 de membri. Activitatea cooperativelor româneşti şi germane s-a dezvoltat în mod accentuat până în 1937, deşi criza economică şi conversiunea bancară le-a pricinuit pierderi grave.

Cooperativele dispuneau de mijloace băneşti consistente, deşi depunerile din casele de economii săseşti au scăzut cu 147 milioane de lei între 1930–1936, însă pe această cale a devenit posibil să sprijine puternic viața de afaceri locală şi să acopere nevoile zilnice ale locuitorilor. În 1937, suma creditelor totale acordate a depăşit 570 milioane de lei, din care cea mai mare parte provenea din rețeaua românească[6].

Principalele date ale instituțiilor de credit

Denumire	Cooperative româneşti		Cooperative maghiare		Cooperative germane		Total	
	Număr	Numărul membrilor	Număr	Numărul membrilor	Număr	Numărul membrilor	Număr	Numărul membrilor
Transilvania de Sud	190	24 689	24	7 128	153	14 167	367	45 984
Banat	109	18 708	62	24 477	70	17 883	241	61 068
Total	299	43 397	86	31 605	223	32 050	608	107 052

Suma totală a depunerilor băneşti din cooperativele de credit în 1937, în mii de lei

Denumire	Cooperative româneşti	Cooperative maghiare	Cooperative germane	Total
Transilvania de Sud	72 096	9 724	85 357	167 177
Banat	26 076	7 205	62 134	95 415
Total	98 172	16 929	147 491	262 592

[5] Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoaşterea istoriei saşilor transilvăneni 1918–1944*, Sibiu, 2001.

[6] Attila G. Hunyadi, *Cooperativele minorității maghiare din România în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, 2010.

Suma creditelor acordate în 1937, în mii de lei

Denumire	**Transilvania de Sud**	**Banat**	**Total**
Credite în cont curent			
Cooperative româneşti	133 585	74 222	207 807
Cooperative maghiare	23 455	37 809	61 264
Cooperative germane	114 786	83 300	198 086
Total	271 826	195 331	467 157
Totalul creditelor pentru afaceri			
Cooperative româneşti	23 168	40 819	63 987
Cooperative maghiare	2 705	8 502	11 207
Cooperative germane	28 289	43	28 332
Total	54 162	49 364	103 526

Cooperativele de consum au contribuit, de asemenea, la satisfacerea nevoilor locuitorilor din teritoriu, în pofida faptului că rețeaua maghiară a înregistrat un regres după primul război mondial, după ce s-a rupt de centrul din Ungaria şi totodată a pierdut sprijinul de stat de care beneficia până atunci. În Transilvania, în 1920 s-a format centrul „Hangya" (Furnica) şi la început numărul cooperativelor maghiare a scăzut vertiginos, însă mai apoi starea lor materială s-a consolidat, mai ales din punct de vedere material. În comparație cu aceasta, cooperativele româneşti au câştigat teren, rețeaua săsească şi-a păstrat structura tradițională, însă şvabii din Banat nu figurau în acest sector. Luând toate la un loc, putem spune că în 1937 în zonele de sud funcționa o rețea consolidată de cooperative.

Cea mai densă rețea de consumatori români s-a dezvoltat în județele Făgăraş, Sibiu, Arad, Timiş şi Severin, la saşi în județele Sibiu şi Târnava-Mare, pe când la maghiari cooperativele de consum din județele Alba, Târnava-Mare şi Arad au obținut cele mai bune rezultate. Acest lucru se poate vedea şi în privința mărfurilor puse în circulație, ale căror valori în 1937 au depăşit 183 milioane de lei în cele două zone, în cea mai mare parte datorită cooperativelor româneşti[7].

Principalele date ale cooperativelor de consum, 1937

Denumire	**Cooperative româneşti**		**Cooperative maghiare**		**Cooperative germane**		**Total**	
	Număr	**Numărul membrilor**	**Număr**	**Numărul membrilor**	**Număr**	**Numărul membrilor**	**Număr**	**Numărul membrilor**
Transilvania de Sud	70	7 488	24	4 275	33	3 053	127	14 816
Banat	57	6 905	26	5 570	-	-	83	12 475
Total	127	14 393	50	9 845	33	3 053	210	27 291

[7] *Ibidem.*

Valoarea circulației de mărfuri ale cooperativelor de consum în 1937 în mii lei

Denumire	Cooperative româneşti	Cooperative maghiare	Cooperative germane	Total
Transilvania de Sud	42 798	20 520	35 484	98 802
Banat	61 478	22 981	-	84 459
Total	104 276	43 501	35 484	183 261

Bănci şi instituții de credit

Obiectivul clar al cercurilor de afaceri de la Bucureşti era să-şi extindă influența asupra noilor teritorii. În acest scop, instrumentul cel mai potrivit s-a dovedit a fi grupul bancar central de la Bucureşti. Numeroase bănci mari bucureştene au înființat filiale sau agenții în Transilvania Centrală şi în Banat. Banca Națională a României a înființat filiale la Sibiu şi Timişoara, iar pe lângă acestea, agenții la Alba Iulia, Arad, Braşov, Deva, Târnăveni, Făgăraş, Lugoj, Oravița şi Sighişoara. Banca de Credit Român a înființat filiale la Timişoara şi Braşov. Şi Banca Generală a Țării Româneşti a înființat la Braşov o filială. Banca Marmorosch, Blank et Co a înființat de asemenea filiale la Braşov şi Arad și, pe lângă aceasta, a fost angrenată în operațiuni de mărire a capitalului la bănci din Sibiu şi Timişoara. Cea mai influentă instituție de credit cu caracter național a fost Banca Românească, care a inaugurat numeroase filiale la Arad, Timişoara, Făgăraş, Sibiu şi Braşov, în afară de aceasta a luat parte la operațiuni de mărire a capitalului la diverse instituții financiare locale din Arad, Hunedoara şi Lugoj.

În acelaşi timp, activitatea economică a băncilor fondate de oameni de afaceri români din Transilvania s-a folosit de noile împrejurări politice şi şi-a extins activitatea la nivelul întregii țări. Cea mai importantă instituție financiară românească a fost Banca Albina, cu sediul la Sibiu, pe lângă care avea filiale în oraşele Braşov, Cluj, Târnăveni, Lugoj, Mediaş, Timişoara şi Târgu Mureş. A înființat o filială şi la Bucureşti, a avut participațiuni la trei societăți importante din industria petrolieră şi s-a ocupat şi de creditarea comerțului cu alcool. În timpul crizei economice a reuşit să elaboreze o strategie eficientă de supraviețuire, să-şi reorienteze activitatea spre sectoare profitabile de activitate[8]. A fost principala forță a uniunii bancare româneşti din Transilvania „Solidaritatea", care avea o unitate de credit importantă la Timişoara şi care folosea emblema „Timişana". După războiul mondial, conducerea executivă a băncii „Timişana" nu a manifestat suficientă precauție şi, în condițiile crizei economice, în 1931 s-a unit cu Banca Victoria

[8] Vasile Dobrescu, „Manifestările crizei economice din 1929–1933 în sistemul de credit din România. Studiu de caz privind băncile „Albina" (Sibiu), „Mureşana" (Reghin) şi „Aurora" (Năsăud)", în *Fenomene economice şi financiare în spațiul românesc în secolele XIX-XX. Studii de economie regională*, coord. Iosif Marin Balog, Rudolf Gräf, Ioan Lumperdean, Cluj-Napoca, 2016, p. 417–432.

din Arad, o altă instituție importantă a oamenilor de afaceri români. O altă bancă românească din Timişoara care a avut succes în activitatea ei a fost înființată în 1922 sub denumirea de Banca Centrală Bănățeană şi a fost martora consolidării vieții de afaceri româneşti din Transilvania. Cercurile de afaceri locale româneşti rivalizau şi uneori se aliau împotriva marilor bănci din Bucureşti sau împotriva unor concurenți direcți, precum oamenii de afaceri saşi, şvabi sau maghiari.

Întreprinzătorii saşi au înființat cele mai importante bănci minoritare din Transilvania. În 1930 s-a făcut o clasificare a instituțiilor financiare din Transilvania în funcție de volumul capitalului social şi, între primele zece bănci, figurau patru instituții financiare săseşti, aici înțelegându-se şi primul loc, ocupat de Casa Generală de Economii din Sibiu (*Hermannstädter Allgemeine Sparkassa*), care – între altele – avea filiale la Arad, Timişoara, Mediaş şi Braşov. De asemenea, la Braşov rezida o altă importantă fundație financiară săsească, Casa Generală de Economii din Braşov (*Kronstädter Allgemeine Sparkassa*), care avea filiale în special în Secuime. Şi Institutul de Credit Funciar din Sibiu (*Bodenkreditanstalt in Hermannstadt*) avea o activitate de afaceri fructuoasă. Pe lângă acestea, un mare număr de instituții de credit săseşti minuscule şi de interes local au desfăşurat activități, iar acestea aveau nevoie nemijlocită de sprijin financiar şi din acest motiv s-a înființat uniunea bancară săsească *Revisionsverband von Provinz-Kreditanstalten als Genossenschaft* (Uniunea de revizie a instituțiilor de credit din provincie), care în 1918 avea 43 de membri, dar apoi a avut loc un proces pronunțat de contopire, astfel că în timpul crizei economice mondiale numărul băncilor afiliate a scăzut la 32. Aşadar, Uniunea de revizie nu a funcționat ca o instituție omogenă, pe lângă aceasta, şi-a extins activitatea în toate zonele din Transilvania locuite de germani şi, în acest fel, a devenit concurentă a băncilor şvăbeşti din Banat. Creditorii şvabi şi-au coordonat mult mai bine activitatea şi, încă înainte de războiul mondial, a fost înființată la Timişoara Banca Centrală Şvăbească, care în anii următori a fuzionat cu instituții financiare din jurul Aradului, până ce, în 1928, s-a format Uniunea Bancară din Banat (*Banater Bankverein Aktiengesellschaft*), care reunea 36 de agenții locale în 39 de comune. Rivalitatea bancherilor germani a contribuit doar la agravarea consecințelor crizei economice, astfel că în 1935 cele două uniuni bancare şi-au unit forțele şi a fost creată Uniunea de Revizie a Instituțiilor de Credit Germane (*Revisionsverband Deutschen Kreditanstalten*), care grupa şi întreprinzători germani din Bucovina şi Basarabia. La reuniunea creditorilor germani a contribuit şi imboldul primit prin sprijin extern, deoarece ministerul de finanțe de la Berlin a acordat un ajutor financiar de 3 milioane de mărci, în timp ce oamenii de afaceri din Germania au investit 13 milioane de mărci în băncile săseşti şi şvăbeşti[9].

Bancherii maghiari din Transilvania au considerat necesară o conlucrare mai

[9] V. Ciobanu, *op.cit.*

strânsă doar după Primul Război Mondial şi, în acest scop, au înființat în 1922 Sindicatul Bancar Ardelenesc, care în regiunile din Sudul Transilvaniei era reprezentat la început de 27 de bănci, care în 1923 dispuneau de 8% din totalul de capital, de 9,8% din fondurile de rezervă şi de 12,6% din depunerile bancare, aşadar nu erau importante[10]. În pofida acestui fapt, sediul organismului a fost la început la Târnăveni (județul Târnava Mică), poate pentru că preşedintele Gyárfás Elemér, politicianul minoritar care excela şi ca om de afaceri, a fost conducătorul Băncii Economice din localitate. Contextul economic maghiar al celor două zone era dominat de bănci mici şi case de economii, iar puține unități de credit aveau un fond de capital mai mare de un milion de lei. Dintre acestea se pot aminti Casa de Economii din Alba Iulia, Banca Populară din Braşov sau Casa de Economii din Mediaş.

Sistemul bancar transilvănean se afla în relații strânse cu *capitalul extern*. Filialele Băncii Generale Maghiare de Credit funcționau la Braşov şi Timişoara. *Banca Commerciale Italiana* era una din băncile importante de afaceri ale capitalului italian, care a înființat o filială în România sub numele de *Banca Commerciale Italiana e Romena*, care la rândul ei avea sucursale la Timişoara, Arad, Sibiu şi Braşov. Capitalul bancar german a renunțat pentru o vreme la reprezentarea intereselor sale din România, însă în 1929, *Dresdner Bank*, banca berlineză *Commerz und Privatbank* şi alte institute de credit din Köln, Essen, Londra şi Amsterdam au înființat Societatea Bancară Română (*Rum*änische Bank-Anstalt). Noua bancă a preluat Banca Transilvană de Credit din Arad, apoi a deschis filiale la Deva, Braşov şi Timişoara. Aşadar, Timişoara a devenit un punct de referință pe harta capitalului bancar european.

Intrarea capitalului extern pe piața financiară a Timişoarei se datorează faptului că afacerile bancare mergeau foarte bine în oraş şi în împrejurimile acestuia. Datorită acestui fapt, sistemul de credit timişorean a crescut simțitor după Primul Război Mondial, iar în 1930, 54 de unități bancare independente desfăşurau activități de afaceri în oraş, dintre care 28 de firme au fost înființate după 1918. Pe lângă aceasta, băncile străine de oraş aveau aici 64 de reprezentanțe locale, din care 52 au fost înființate după 1918[11]. Sistemul bancar supradimensionat nu a fost în stare să supraviețuiască consecințelor dezastruoase ale conversiunii şi ale crizei economice. Acesta a fost zguduit de numeroase falimente, mai multe institute de credit au fuzionat, astfel încât în 1939 existau doar 15 întreprinderi bancare locale, pe lângă care alte 14 filiale ale altor bănci care nu-şi aveau sediul la Timişoara.

[10] Elemér Gyárfás, *Jelentés az Erdélyi Bankszindikátus 1924 évi működéséről*, Dicsőszentmárton, 1925.

[11] Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timişoara. Monografie*, Timişoara, 2002.

Întreprinderile industriale

Evoluția unităților industriale bănățene[12] şi din Transilvania meridională îmbina continuitatea vieții de afaceri cu procesele de adaptare la noile împrejurări politice, social-economice şi legislative. Numeroase societăți industriale maghiare pe acțiuni au reuşit să-şi mențină participațiunile în cele două zone şi după Primul Război Mondial. Printre acestea se numără cea mai mare întreprindere din industria textilă din Timişoara, Industria Lânii SA, care a fost înființată de către societatea Deutsch Ignác şi Fiul din Budapesta în cooperare cu firma cehă Liebig&Co. Prima Societate de Industrie a Hârtiei SA gestiona în continuare fabrica de hârtie de la Zărneşti. Numeroase firme austriece şi-au menținut cointeresațiile pe care le aveau în regiune, precum *Neusiedler A.G. für Papierfabrikation* din Viena care gestiona fabrica de hârtie de la Petreşti sau *Mödlinger Schuhfabrik Alfred Fränkel*, care a înființat societatea de industrie a pielii „Turul" din Timişoara. Pe lângă aceasta, la Jimbolia existau două fabrici de pălării tot cu conlucrarea investitorilor austrieci. Tratatele de pace de la Trianon şi Saint Germain nu au permis punerea sub sechestru sau lichidarea capitalurilor maghiare şi austriece, aşadar funcționarea lor putea continua. Guvernele româneşti au aplicat însă asemenea proceduri de drept şi economice, încât societățile respective să fie nevoite să accepte acționari români. Această procedură a folosit sintagma de „naționalizare" şi, de cele mai multe ori, a avut ca rezultat participarea la capital a marilor bănci bucureştene. Aşa de exemplu, la Arad, acțiunile Fabricii de Tricotaje şi Țesături din Ungaria de Sud au fost preluate de Banca Românească. În numeroase cazuri au participat la proces şi instituții de credit din teritoriu. Banca Timişana din Timişoara, împreună cu mai mulți oameni de afaceri români şi şvabi, a cumpărat o parte din acțiunile fabricii de pălării Union din Jimbolia de la acționarii austrieci şi cehi.

În Transilvania de Sud mai multe corporații europene au finanțat societăți din industria chimică, ce se aflau în relații strânse cu industria de război, ceea ce nu deranja cercurile româneşti de afaceri. La Făgăraş s-a înființat după război o fabrică de materiale explozibile la care s-a asociat şi compartimentul din Bratislava al concernului internațional Dynamit-Nobel. Noua societate avea drept de monopol în comercializarea materialelor explozibile pe întreg teritoriul țării. Filiala maghiară a concernului belgian Solvay a construit o uzină chimică de mari proporții la Ocna Mureş încă înainte de Primul Război Mondial, care şi-a continuat activitatea fără probleme, după ce mai mulți oameni de afaceri români au obținut participațiuni la capital după 1920.

Cercurile de afaceri româneşti erau în primul rând interesate de materiile prime ale subsolului şi de industria fierului şi a metalelor prețioase, ca ramuri

[12] Camil Petrescu, „Economie şi societate în Timişoara interbelică", în *Identitate şi cultură. Studii privind istoria Banatului*, Bucureşti, 2009, p. 131–154.

ce aduceau profituri substanțiale, dar care aveau o importanță crucială din punct de vedere strategic. Din acest punct de vedere era clară importanța *minelor de cărbune din Valea Jiului*, iar guvernul de la Bucureşti deja la 7 decembrie 1918 a declarat că le pune sub control. Guvernul român a obligat societățile miniere maghiare să livreze 80% din cărbunele extras la CFR, respectiv armatei regale, însă a plătit combustibilul rechiziționat cu mari întârzieri la prețuri mici, stabilite de stat. În asemenea condiții, societățile miniere ar fi dat curând faliment, aşadar s-au adaptat situației în aşa fel încât au declarat doar jumătate din cantitatea de cărbune pe care o extrăgeau, predând-o la CFR, pe când cealaltă jumătate o vindeau cumpărătorilor particulari pentru bani gheață, pe care îi încasau de îndată. Societățile Salgótarján, Uricani-Valea Jiului şi Valea Jiului de Sus au declarat în 1919 doar 900 de mii de tone de cărbune extras, pe când cantitatea reală se apropia de 2 milioane tone, deoarece cărbunele era o marfă căutată. Acest procedeu a continuat şi în anii următori, asigurând societăților carbonifere câştiguri substanțiale şi după naționalizarea întreprinderilor maghiare şi formarea societăților Petroşani, Lupeni, Valea Jiului de Sus şi Lonea, ultima prin comercializarea exploatărilor statale.

Producția totală de cărbune a societăților carbonifere din Valea Jiului[13]
(Societățile Petroșani, Lupeni, Valea Jiului de Sus și Lonea)

	Producție raportată (tone)	**Valoarea raportată (lei)**	**Producția recalculată (tone)**	**Valoarea recalculată (lei)**
1921	1.140.214	647.033.304	2.363.106	1.503.627.066
1922	1.336.729	760.288.152	2.731.501	1.873.634.723
1923	1.566.059	1.222.252.730	3.331.971	2.835.380.798
1924	1.671.842	1.488.521.285	3.604.651	3.714.993.997
1925	1.679.147	1.355.894.982	3.648.925	3.755.602.720
1926	1.787.131	2.032.299.592	3.959.451	4.692.785.962
1927	1.823.062	1.675.540.145	4.194.392	5.027.314.556
1928	1.713.266	1.840.834.005	4.032.814	4.532.575.133
1929	1.731.363	1.611.657.269	4.380.566	4.536.425.210
1930	1.412.606	1.166.260.625	4.066.013	3.843.943.469

E drept că în timpul crizei economice producția de cărbune în Valea Jiului a scăzut în mare măsură, dar a rămas mult superioară extracției raportate. În anul 1931, societățile Petroşani şi Lupeni au fuzionat, Societatea Valea Jiului de Sus şi-a suspendat activitatea, iar cele două societăți carbonifere rămase au raportat

[13] Ludovic Báthory, „Dezvoltarea industriei carbonifere în Valea Jiului 1919–1930. Descifrarea sistemului de contabilitate secretă a societăților carbonifere şi recalcularea producției de cărbune", în vol. *Multiculturalism, identitate şi diversitate. Perspective istorice. In honorem prof. univ. Rudolf Gräf la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coord. Iosif Marin Balog, Ioan Lumperdean, Loránd Mádly, Dumitru Țeicu, Cluj-Napoca, 2015, p. 549–597.

o producție de doar 878.174 t în 1933. Conform calculelor noastre, producția lor a reprezentat de fapt 2.463.885 t în acest an, dar până în 1939 a crescut din nou la 4.345.057 t de cărbune.

Naționalizarea *mineritului metalelor prețioase* a fost un obiectiv important al cercurilor de afaceri româneşti, cu atât mai mult, cu cât acțiunile celei mai importante societăți Ruda 12 Apostoli erau în mâinile unor acționari germani, iar averea acestora putea fi sechestrată conform tratatului de pace. Consiliul Dirigent s-a mulțumit cu sechestrul şi controlul averii societății germane *Harkort'sche Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. in Gotha* şi a controlat întregul proces de extracție a aurului pentru a preda totul Băncii Naționale Române la preț oficial. Prețurile oficiale erau însă atât de dezavantajoase, încât societatea a intrat în curând într-o situație financiară grea şi a fost nevoită să accepte în 1920 oferta Mica SA din Bucureşti de cumpărare a acțiunilor. Mica SA, împreună cu companiile filiale, a realizat în 1937 3123 kg de aur rafinat şi 2261 kg de argint[14]. În acelaşi timp, întreaga producție a României era de 5465 kg aur şi 25 645 kg argint, cea mai mare parte a acesteia fiind obținută din Transilvania de Sud. Mica a înființat mai multe firme comanditare şi, în timp, a devenit o societate mare de tip holding care extrăgea cărbune, mică, petrol şi bauxită, iar pe lângă asta era interesată şi în industria fierului. În 1937 a cumpărat cea mai mare parte a acțiunilor companiei *Nitrogen* din Budapesta în cooperare cu statul român, iar la Târnăveni a fost înființat un mare complex industrial care avea şi o instalație de rafinare a aurului. Mica a devenit în acelaşi timp cel mai mare producător de curent electric al României.

Societățile miniere întrețineau relații strânse cu cele din *industria metalurgică*, ce operau cu capital maghiar, austriac şi francez, motiv pentru care rând pe rând au fost „naționalizate". Cele mai importante unități de producție operau în zona Reşița şi Anina şi erau în proprietatea societății austriece *K.u.K. Priviligierte Staats Eisenbahngesellschaft (STEG)*, motiv pentru care guvernul format de Partidul Poporului deja în 1920 a inițiat preluarea unei părți din capital în beneficiul oamenilor de afaceri români şi, din acest motiv, a înființat societatea Uzinele de Fier şi Domeniile Reşița SA. După naționalizarea petrecută în anul 1923, Uzinele de la Reşița au primit comenzi de stat considerabile în valoare de cca. 1 miliard de lei anual, în condițiile în care volumul total al vânzărilor anuale era de cca. 2 miliarde de lei. Înainte de cel de al Doilea Război Mondial au executat comenzi de armament uriaşe a căror valoare doar între 1935–1939 s-a ridicat la 8 miliarde lei. În minele, uzinele, pădurile societății de la Reşița lucrau 15–20 de mii de muncitori. În cadrul societății unitățile tradiționale de producție deținеau în continuare un rol important, adică minele de huilă şi de fier, uzina de cocs,

[14] Mircea Baron, *Societatea Mica. 1920–1948*, Petroşani, 2006, p. 558.

furnalele, cuptoarele pentru oțel şi laminoarele, atelierele ce produceau structuri de fier precum şi uzinele electrice[15].

Înainte de cel de al Doilea Război Mondial, uzinele din Reşița furnizau 100% din producția de cocs, 75% din producția de fontă, 80% din producția de oțel, 70% din fierul laminat, 100% din utilajele feroase necesare căilor ferate, 50% din locomotivele României[16]. Pe lângă aceasta, Uzinele de la Reşița au preluat numeroase participații industriale la instalații de distilare a lemnului, mori cu aburi, fabrici de gaz. Avea relații cu numeroase societăți străine şi era cointeresată în societăți de minerit şi metalurgice din Bulgaria şi Serbia. A participat la naționalizarea minelor din Ardeal ale Societății de Minerit şi Metalurgie din Ungaria Superioară, motiv pentru care a înființat societatea Minopirit SA.

Între anii 1919–1928, producția raportată de cărbune a Societății Uzinele de Fier şi Domeniile Reşița a crescut de la 170.493 t, obținută cu ajutorul a 4.393 muncitori, la 243.400 t, extrasă de 3.188 mineri, atingând un randament de 77,98 t/an. Cu toate acestea, nu a reuşit să realizeze performanța din anul 1913, când s-au obținut 374.168 t de cărbune de către 3.603 mineri, randamentul anual fiind de 103,84 tone. Producția maximă raportată din anul 1928 reprezenta doar 65% din cantitatea antebelică, iar randamentul doar 75%. Cercetarea atentă a contabilității secrete denotă însă o producție anuală mai mare cu câte 150.000–160.000 t decât cea raportată. Dacă adăugăm această cantitate la producția raportată în anul 1928, reiese că s-au obținut 403.818 t extrase de 3.181 muncitori, deci randamentul anual era de 126,94 t de persoană. Prin urmare, în anul 1928 producția recalculată depăşeşte cu 7%, iar randamentul anual cu 22% nivelul antebelic. Aceste performanțe reale au fost obținute cu ajutorul perfecționării utilajelor de extracție, iar în acest scop au fost investite sume însemnate de bani, calculate pe baza registrelor contabile confidențiale ale Societății. Trebuie precizat că suma investită reală era cu mult mai mare, conform datelor din arhiva secretă, decât cea înscrisă în bilanțuri.

După depăşirea crizei economice, producția de huilă a Societății U.D.R. a atins un nou moment de vârf în anul 1937, când s-a raportat o extracție de 248.430 t[17]. Conform calculelor noastre producția a reprezentat de fapt 417.660 t de cărbune, nivelul maxim de extracție din perioada interbelică.

Statul român urmărea să-şi asume un rol major în industria națională de apărare care era în formare şi în 1925 a decis să formeze din uzinele de fier învechite de la Cugir o fabrică modernă de armament. Pentru acest scop a fost creată o societate pe acțiuni denumită Uzinele Metalurgice din Copşa Mică şi Cugir. Pe

[15] Pentru amănunte suplimentare vezi Dan Gh. Perianu, *Istoria uzinelor din Reşița 1771–1996*, Reşița, 1996, p. 81–89.

[16] *200 de mii de construcții de maşini la Reşița. 1771–1971*, vol. I, ed. Silviu Bordan, George C. Bogdan, Reşița, 1971, p. 109.

[17] V. M. Zaberca, *op.cit.*, p. 114.

lângă stat, au participat şi societatea Vickers Ltd. din Anglia, Uzinele Reşița şi numeroase bănci mari româneşti. Noua fabrică de armament a fost construită până în 1930, însă nu a primit comenzi militare semnificative, a fost gestionată în mod neglijent şi a înregistrat pierderi de sute de milioane, astfel că plătea dividende foarte rar. Din acest motiv compania Vickers a renunțat la partea ei de capital în favoarea firmei cehoslovace de armament *Zbrojovska Brno*, care în 1935 a transmis o comandă importantă de puşti-mitraliere şi cartuşe pentru fabrica din Cugir. După această comandă producția a înregistrat progrese şi până în 1940 s-au investit 1,1 miliarde lei în fabrici, astfel încât era capabilă să producă 4500 de puşti-mitraliere şi 70 milioane de cartuşe anual[18].

Statul s-a implicat foarte puternic şi în alte întreprinderi din industria apărării naționale, contribuind în anul 1925 la formarea societății Industria Aeronautică Română, alături de Societatea Astra Arad, o serie de bănci particulare şi uzinele de aviație franceze „Blériot" şi „Lorraine-Dietrich". Uzinele I.A.R. şi-au început cu succes activitatea, atât pe plan tehnic, cât şi financiar[19]. Având în vedere importanța majoră a întreprinderii pentru apărarea națională, în anul 1938, statul român a preluat prin răscumpărare toate acțiunile firmelor particulare, înființând Regia Autonomă Industria Aeronautică Română, în subordinea Ministerului Aerului şi Marinei. Uzinele I.A.R. au continuat să înregistreze performanțe, iar în timpul celui de al Doilea Război Mondial aparatele I.A.R. erau cotate printre cele mai bune avioane de luptă.

Prin această operațiune a statului român societatea „Astra-Prima Fabrică Română de Vagoane şi Motoare" a renunțat doar la una din numeroasele ei cointeresații. Societatea „Astra" s-a format în anul 1920 prin naționalizarea uzinelor constructoare de vagoane şi motoare din Arad ale societăților „Johann Weitzer" şi „Marta". După naționalizare, Societatea Astra a derulat mari comenzi de construcții şi reparații de vagoane cu Direcția Generală a C.F.R., iar ulterior şi-a subordonat toate întreprinderile cu profil înrudit, adică „Romloc"-Braşov, „Vulcan"-Bucureşti şi „Unio"-Satu Mare. Pe lângă aceasta, a construit o rețea de uzine de armament în zona Braşov şi Orăştie, astfel încât valoarea capitalului investit de concernul „Astra" a depăşit suma de 1,8 miliarde lei în anul 1939. Uzinele ei erau dotate cu 10.000 C.P. forță motrice, pe lângă aceasta utilizau forța de muncă a 3.000 de lucrători în același an[20].

Forma antreprenoriatului de concern a câştigat teren şi în alte întreprinderi

[18] L. Báthory, „Situația uzinelor de la Cugir în perioada interbelică. Societatea „Uzinele Metalurgice din Copşa Mică şi Cugir" şi politica românească a producției şi achiziției de armament", în vol. *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania (1919–1940)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 208–280.

[19] Gheorghe Iancu, Marcel Ştirban, „Industria Aeronautică Română Braşov", în vol. *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania*, p. 118–131; Ion Dumitraşcu, *Industria Aeronautică Română Braşov (1925–1945)*, Braşov, 2008, p. 297.

[20] L. Báthory, Gh. Iancu, M. Ştirban, „Activitatea Societății Astra-Prima Fabrică Română de

siderurgice şi metalurgice care au desfăşurat activitate în Banat şi în Sudul Transilvaniei. Cea mai importantă dintre acestea era Societatea „Titan-Nădrag-Călan", formată în anul 1924 din inițiativa conducătorilor uzinelor „Titan" din Galați, care au achiziționat uzinele societății maghiare Societatea de Mine şi Furnale din Călan şi ale societății austriece „Industria Fierului din Nădrag". Astfel, noua societate a intrat sub controlul capitalului autohton, căci statutele ei prevedeau că 60% din capital să fie în proprietatea cetățenilor români[21]. Conducătorii reali ai societății erau membrii familiei Auschnitt, în primul rând Max Auschnitt care dirija întreaga activitate de afaceri. Societatea T.N.C. a preluat astfel gestiunea asupra uzinelor de la Călan, Ferdinand şi Nădrag, exploatările de minereu de fier de la Teliuc. Societatea T.N.C. a menținut o colaborare fructuoasă cu marea finanță europeană, mai ales britanică (Bessler-Waechter et Co-Londra). Începând din 1934 o mare importanță câştigă în activitatea societății compania holding internațională *Compagnie Europé*enne des Valeurs Industrielles *Monaco* (C.E.P.I). Drept urmare, Societatea T.N.C. a dispus de fonduri îmbelşugate de investiții, astfel că până în anul 1939 a investit suma totală de 780 milioane lei. Prin urmare, în anul 1939 forța motrice instalată a crescut la 22.500 CP., iar numărul salariaților era de circa 5.000 de persoane. Capacitatea totală de producție fizică a atins tot atunci cantitatea de 336.000 t diverse produse anual. Înainte de cel de al Doilea Război Mondial, valoarea vânzărilor ei depăşea cifra de afaceri de 1 miliard de lei anual. Succesul în afaceri s-a datorat în bună parte faptului că a organizat împreună cu Societatea U.D.R un cartel al produselor laminate şi de tablă, stăpânind aproape în totalitate piața internă.

Uzinele din industria fierului şi minele de metale neferoase care se aflau în proprietatea obştească erau finanțate de statul român din propriile surse. Gestionarea lor era îndeplinită de Regia Întreprinderilor Miniere şi Metalurgice ale Statului din Ardeal, care dirija Uzinele de Fier ale Statului de la Hunedoara, respectiv minele de aur şi argint de la Roşia Montană şi Săcărâmb. Conducerea de stat a societății beneficia de autonomie şi un fond propriu pentru investiții şi doar până pe 31 martie 1936 a investit 602 milioane de lei. 70% din investiții au fost îndreptate la început către mineritul aurifer şi argintifer, în total 420 milioane lei până în 1937. Investiția a dat rezultate, la Roşia Montană producția de aur era de 24,81 kg în 1919, însă în 1938 s-a ridicat la 123,86 kg, aproape de cinci ori mai mult[22]. Şi mai spectaculoasă a fost creşterea producției de aur la Săcărâmb, de la 7,72 kg la 281,85 kg între 1919–1938 (creştere de 36,5 ori).

Vagoane şi Motoare S.A. Arad între anii 1919–1939", în vol. *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania*, p. 29–88.

[21] L. Báthory, „Evoluția Societății „Titan-Nădrag-Călan" între cele două războaie mondiale", în vol. *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania*, p. 88–117.

[22] Volker Wollmann, *Un mileniu şi jumătate de minerit aurifer la Roşia Montană*, Bucureşti, 2017,

După ce investițiile din industria auriferă şi-au adeverit eficiența, administrația comercială a R.I.M.M.A. şi-a îndreptat atenția în mod prioritar asupra dezvoltării uzinelor de la Hunedoara, căci extinderea şi modernizarea lor devenise o necesitate evidentă. Pentru a satisface necesitățile naționale tot mai mari de oțel şi produse laminate era neapărat necesar să se construiască o oțelărie şi un laminor de câte 100.000 t. Realizarea acestui obiectiv necesita investiții foarte mari şi, întrucât administrația R.I.M.M.A. nu a reuşit să găsească surse interne de finanțare, s-a adresat companiei germane Ferrostahl – A.G. din Essen, care a acceptat să construiască cele două capacități de producție pe credit pe termen îndelungat până la data de 30 septembrie 1945. Costul instalațiilor se ridica la 18.122.000 mărci, care însemnau peste 608.726.000 lei românești. Datorită unor complicații neprevăzute, oțelăria şi laminorul au fost puse în funcțiune în cursul anului 1941, când economia de război românească avea nevoie maximă de produse metalurgice[23]. Datorită noilor capacități de producție, uzinele Hunedoara dețineau 27% din capacitatea de producție la Oțel Martin, 24% din capacitățile de producție la fier laminat profilat, 40% din capacitățile de producție de fontă şi 12% din posibilitățile de producție a tuturor turnătoriilor de fontă din țară.

Uzinele Hunedoara au parcurs în cele două decenii interbelice un drum important pe calea creşterii cantitative şi calitative a producției şi a productivității muncii, a modernizării utilajului şi a creşterii capacităților de producție. În 20 de ani de activitate, producția de fontă a uzinelor s-a dublat, producția de piese de fontă a crescut de 6 ori, cea de unelte agricole de 5 ori, iar cea de tuburi de fontă de 8 ori. Din punct de vedere valoric, producția totală a uzinelor Hunedoara a crescut de la 36.054.415 lei în anul financiar 1921–1922 la 249.223.546 lei în 1938, deci de mai mult de 6 ori. Echivalată în aur, valoarea totală a producției hunedorene a fost de aproximativ 1.480 de kg în 1938, față de aproximativ 490 kg în anul 1921. Sporirea producției s-a realizat în mare parte pe baza creşterii productivității muncii. Datorită acestui fapt, randamentul pe cap de lucrător exprimată în valoare aur a crescut de la circa 90 gr în 1921, la circa 300 gr în 1930 şi la circa 420 gr în 1938, adică de 4,6 ori[24]. Între anii 1920–1941, Uzinele de Fier ale Statului de la Hunedoara s-au transformat într-o unitate metalurgică capabilă să deruleze un ciclu integral de producție, începând cu minereul de fier, fontă, oțel şi laminate, până la produse foarte complexe, cum ar fi piese turnate, piese mecanice, piese de schimb pentru utilaje de transport, echipament militar, utilaj minier şi diverse

---

p. 229–243; Cristina Rişcuța, *Exploatarea Roşia Montană. Investiții economice şi realități social-culturale (1918–1948)*, Alba Iulia, 2007, p. 151.

[23] L. Báthory, „Dezvoltarea Uzinelor de Fier ale Statului de la Hunedoara între anii 1919–1940", în vol. *Dezvoltarea întreprinderilor metalurgice din Transilvania*, p. 169–207.

[24] *Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție şi progres în siderurgie 1884–1974*, ed. N. Chindler, V. Dâncan, I. Dobrin, R. Pățan, S. Popa, [f. loc], 1974, p. 66.

alte produse, care puteau fi întrebuințate în cele mai diverse domenii ale economiei naționale.

Statul a jucat un rol important în valorificarea zăcămintelor subsolului, deoarece avea monopolul asupra *extracției de sare*, al cărei cel mai important centru s-a dezvoltat în Transilvania de Sud la Ocna Mureş, de aici provenind 66% din producția de sare a Transilvaniei. La sfârşitul Primului Război Mondial, rezervele din minele de sare din Transilvania erau în curs de epuizare, iar extracția s-a diminuat considerabil. Lucrări sistematice de reutilare au fost făcute la Ocna Mureş doar după 1930, s-a tăiat o galerie nouă, s-au introdus forajul cu ciocane automate şi instalații moderne pentru măcinarea sării. Din 1937, volumul exploatării a început să crească, chiar dacă exportul românesc de sare era în regres.

Statul român a participat activ şi la exploatarea *gazului metan*, după ce a pus sub sechestru compania maghiară *Ungarische Erdgas-Gesellschaft*, deoarece cea mai marea parte din capitalul pe acțiuni al acesteia era deținut de Deutsche Bank şi de statul maghiar. Mai târziu a fost înființată Societatea Națională de Gaz Metan (Sonametan) al cărei capital social era în proporție de 78% în proprietatea statului român. Mai târziu, Sonametan a cumpărat 85% din acțiunile companiei maghiare de gaz metan, apoi în 1939 cele două societăți au fuzionat, iar 58,6% din capitalul social al noii societăți era tot în proprietatea statului român. Punctul forte al exploatării de gaz metan era situat în Transilvania de Sud, în județele Târnava Mică şi Târnava Mare, iar cantitatea exploatată a crescut rapid de la 74,5 milioane m³ în 1919 la 348,6 milioane m³ în 1939. Chiar dacă era un combustibil avantajos pentru consum casnic, gazul metan a fost utilizat într-o măsură tot mai mare în industrie, mai precis 73,2% din producție în 1922, respectiv 88,6% în 1939[25].

Industria prelucrătoare românească s-a dezvoltat accentuat în perioada interbelică, proces la care centrele industriale din Transilvania de Sud şi Banat au contribuit substanțial. Politica economică românească sprijinea în mod deliberat dezvoltarea industrială. Achizițiile de stat, credite avantajoase, protecția vamală severă, extinderea asupra Transilvaniei a legii româneşti din 1912 privind protejarea industriei au contribuit la dezvoltarea industriei în teritoriu. Conform datelor recensământului din 1930, 57,8% din societățile industriale care funcționau în orașele din sudul Transilvaniei şi 60,7% din întreprinderile orașelor din Banat au fost înființate între anii 1919–1930[26]. Criza economică a lăsat urme adânci în evoluția producției industriale ardelene. Valoarea producției industriale a depăşit nivelul din anul 1929 doar în 1937, iar 1938 s-a dovedit a fi anul de vârf. Cea mai mare parte a societăților industriale ardeleneşti îşi desfăşura activitatea în Banat şi Transilvania de Sud, întrucât mai mult de jumătate din potențialul industrial

[25] Lucian Giura, *Contribuții la istoria gazului metan în România*, Sibiu, 1998.

[26] G. Ioanițiu, „Le développement de l'industrie du Banat et de l'Ardeal après l'union à la Roumanie", în *Correspondance économique roumaine*, nr. 1–2, 1941, p. 1–22.

al zonei geografice era concentrat aici, ceea ce însemna 29,1% din capacitatea de producție industrială a României[27].

Statistica societăților industriale din Banat şi Sudul Transilvaniei, 1939

	Numărul societăților industriale	**Forță motrică, 1938, cai putere**	**Numărul angajaților**	**Valoarea producției, mii lei**
Transilvania de Sud	501	83 914	38 127	8 294 960
Banat	560	134 105	49 280	12 040 600
Total	1061	218 019	87 407	20 335 560
Pondere pe Transilvania,%	58,3	67,3	63,2	73,3
Pondere pe țară,%	28,2	29,2	30,2	29,4

Cea mai înfloritoare ramură a industriei din zonă era *industria siderurgică şi cea metalurgică*. În sudul Transilvaniei existau 57 de societăți din industria fierului. În 1935 zestrea lor energetică era de 26 611 cai putere, numărul celor angajați era de 6723 persoane, iar valoarea producției de 943,9 milioane lei. Industria siderurgică şi metalurgică era şi mai dezvoltată în Banat, unde funcționau 61 de unități industriale, cu 56 747 cai putere şi 14 316 angajați, iar valoarea producției era de 3 427,36 milioane lei. Dacă întrunim rezultatele industriei fierului din cele două regiuni, găsim 118 unități industriale cu 69 358 cai putere şi 21 039 angajați, iar valoarea producției depăşea 4371,3 milioane lei în 1935. Industria metalurgică singură dispunea de 34,9% a amenajărilor de forță motrică, avea 30,2% din numărul total de angajați şi dădea 31,6% din valoarea producției industriale din cele două zone.

Industria uşoară dispunea, de asemenea, de numeroase unități de producție, în special în ramura alimentară şi cea a textilelor. În Sudul Transilvaniei şi Banat existau 216 mari societăți de industrie alimentară în 1935, cu instalații de 28 098 cai putere, aveau 6072 angajați şi produceau bunuri în valoare de 2363 milioane lei. Cea mai însemnată activitate era desfăşurată de industria de morărit din Banat, care în 1938 folosea 165 de instalații diferite de morărit cu sisteme şi capacități diferite. Ele aveau o putere instalată de 16 825 cai putere şi au acumulat dotări în valoare de 463 255 570 lei. Printre cele mai impresionante utilități se număra Moara cu Aburi Frații Neumann, Fabrică de Spirt şi Drojdie, care era mândria oraşului Arad, deoarece asigura loc de muncă pentru mai multe sute de localnici, iar puterea motrică de 1600 CP asigura o capacitate de morărit de 108 mii tone de făină, cu un capital de 110 milioane lei investiți. Pe lângă aceasta, concernul de moară „Prochaszka" era întreprinderea emblematică a industriei alimentare din Banat, care avea unități de morărit la Timişoara, Sânnicolaul Mare şi Jimbolia

[27] *Anuarul Statistic al României*, 1939–1940.

şi dispunea de dotări de 845 cai putere, respectiv 58 milioane lei capital investit. Un volum mare de articole de consum puneau în circulație fabricile de zahăr din Arad, Bod, Freidorf, fabricile de bere din Timişoara şi Braşov, cele de ciocolată şi bomboane Kandia Timişoara, Frații Stollverk şi Hess din Braşov şi concernul Friedrich Czell din Braşov de băuturi alcoolice[28].

Transilvania de Sud şi Banatul erau zone tradiționale ale *industriei textile*, deoarece aici funcționau 83,9% din toate întreprinderile mari din Transilvania, care dădeau 90,8% din valoarea producției. În 1935 erau în evidență 194 de societăți din industria textilă în cele două zone, care lucrau cu 18 222 cai putere şi 19 086 muncitori şi au produs mărfuri în valoare de 3496,3 milioane lei. Ramura industrială s-a concentrat pe anumite centre urbane. La Timişoara produceau 46 de unități din industria textilă în 1938 cu un capital investit de 564,3 milioane lei şi 5584 muncitori, la Arad funcționau 28 de uzine textile în 1938 cu un capital investit de 386,06 milioane lei şi 6138 angajați, iar la Lugoj în acelaşi timp funcționau 13 unități din industria textilă cu 232,5 milioane lei capital investit şi 1345 muncitori[29].

Cea mai mare fabrică de țesături de bumbac era în proprietatea familiei Neumann, sub numele de Industria Textilă Arad SA. şi în 1938 suma investițiilor se apropia de 272 milioane lei, avea 3800 muncitori şi valoarea producției depăşea 711 milioane lei. La Timişoara s-a dezvoltat cea mai importantă fabrică de țesături, tricotaje şi panglici sub numele de Societatea pe Acțiuni Industria Lânii, care avea 1800 de muncitori şi în 1938 a realizat o producție în valoare de 400 milioane lei.

În sudul Transilvaniei, în zona Sibiului s-a ridicat o regiune cu o industrie textilă importantă, cu 53 de unități producătoare, mai mult de 2400 muncitori angajați şi cu o producție în valoare de 325 milioane lei în 1935. Cea mai mare concentrare de întreprinderi s-a format lângă Cisnădie, unde funcționau 41 de unități textile în 1938, cele mai multe din ele ca ateliere de țesut lână de dimensiuni mici, totalizând 1943 muncitori. Cea mai importantă întreprindere săsească în domeniul textilelor însă nu s-a format aici, ci la Braşov unde Societatea pe Acțiuni Wilhelm Scherg Fabrici de Postav şi Articole de Modă desfăşura o activitate rodnică în cele trei fabrici de postav de lână cu 1560 muncitori[30].

Procese demografice

Industrializarea a ridicat ponderea populației urbane în cadrul populației totale din Transilvania de Sud. Numărul locuitorilor de la oraş a crescut de la 183

[28] Volker Wollmann, *Patrimoniu preindustrial şi industrial în România*, vol. III, Sibiu, 2012, p. 280–345.

[29] *Indicatorul industriei româneşti*, 1938.

[30] V. Wollmann, *op. cit.*, vol. II, Sibiu, 2011, p. 310–319, 326–330.

461 în 1910 la 234 807 persoane în 1930, adică cu 28%, pe când populația totală a crescut cu 6,5% în acest timp şi număra 1 277 497 persoane, în timp ce în 1910 existau 1 199 964 persoane. Nu există modificări semnificative în structura etnică, în 1930 numărul locuitorilor români crescând la 854 700 (66,9% a populației), germani erau 197 961 locuitori (15,5%). Maghiari s-au declarat 171 496 persoane (13,42%), după ce cca. 10 mii de maghiari au plecat din țară. 14 631 persoane s-au declarat evrei (1,1%), însă cei mai mulți au menționat limba maghiară ca limbă maternă. Pe lângă aceasta, 38 709 locuitori s-au declarat de altă naționalitate, însă limba lor maternă era în multe cazuri maghiara, germana sau româna.

În Banat au avut loc procese demografice interesante, populația înregistrând un minus de 3,3%, ajungând la doar 1 365 760 locuitori, în timp ce la oraş trăiau 244 670 locuitori, cu 14,7% mai mulți şi asta însemna 17,9% din numărul de locuitori în 1930. (În 1910 figurau 15,1% locuitori orăşeni în statistică). În Banat trăiau 771 202 români (56,5%), numărul germanilor era de 275 371 persoane (20,2%), pe când numărul maghiarilor s-a diminuat semnificativ, după ce 40 000 de persoane au plecat în Ungaria. În 1930 s-au înregistrat doar 180 451 de locuitori maghiari în regiune (13,2%)[31]. Pe lângă aceasta, în evidențe existau 20 310 evrei (1,5%), iar majoritatea declarau limba maghiară sau germană ca limbă maternă. De asemenea, existau în Banat grupuri importante de populație slavă, sârbi, croați, bulgari, slovaci, în total peste 100 000 de persoane.

Peisajul uman şi social-cultural era deci multidimensional în Transilvania meridională şi în Banat, calitățile profesionale şi abilitățile diferitelor grupuri etnice întregindu-se reciproc în procesul creării unei civilizații moderne pe cale de industrializare. Drept urmare, şi industria minieră şi metalurgică, dar şi cea a bunurilor de consum s-au dezvoltat echilibrat, asigurând atât necesitățile locale, cât şi cele ale economiei naționale româneşti. Cu toate acestea, agricultura a rămas sectorul prioritar de activitate, furnizând în acelaşi timp materii prime pentru activitatea industrială, care în perioada interbelică a făcut progrese cantitative şi calitative evidente.

[31] Gheorghe Iancu, „Vorläufige Betrachtungen hinsichtlich Rumänien und die Frage der nationalen Minderheiten. 1918–1928", în *Transylvanian Review*, nr. 2, 1992, p. 60–86.

Aspecte din viața unor membri ai familiei Bradler din Reșița, deportați în URSS în anul 1945

Ana-Carina Babeu
Inspector superior, Serviciul Județean Caraş-Severin al Arhivelor Naționale
e-mail: carina_babeu@yahoo.com

Orientarea istoriei spre cazuri particulare, ale oamenilor de rând, oferă date ce contribuie la aprofundarea unor fenomene ample și complexe petrecute nu doar la nivelul comunității. Astfel, evenimente din secolul al XX-lea – cele două războaie mondiale, Holocaustul, deportări ale populației ș.a. – părăsesc zona rigidă a documentelor și sunt umanizate prin implicarea directă a participanților. Interviurile, scrisorile, jurnalele, amintirile directe sau ale urmașilor reflectă o viziune subiectivă, emoție, sentimente ce dau viață evenimentelor. Autenticitatea evenimentelor este dovedită prin prezentarea unor elemente cheie ce se repetă în aproape toate mărturiile participanților direcți sau indirecți, prin apariția unor elemente identice referitoare la descrierea unor evenimente de pe front, dintr-un lagăr, a unui traseu parcurs, a condițiilor de igienă, îmbrăcăminte, hrană etc.

În acest context se încadrează deportarea românilor de etnie germană în URSS după al II-lea Război Mondial, un eveniment mai puțin popularizat, memoria acestei deportări fiind conservată la nivelul comunității[1]. Informațiile oferite de documente se bazează în cea mai mare parte pe corespondența între autorități, acest eveniment fiind plasat în perioada 1944–1949, dar, în memoria participanților direcți, anul 1945 reprezintă momentul debutului deportării și durează pe întreg parcursul vieții lor.

Din punct de vedere documentar, o convenție și două ordine stau la baza deportării românilor de etnie germană în URSS: Convenția de Armistițiu din 12 septembrie 1944, articolul 2, prin care guvernul român a fost „obligat" să interneze în lagăre cetățeni germani și unguri din România[2]; Ordinul nr. 7161 din 16 decembrie 1944 emis de Comitetul de Stat pentru Apărarea Sovietică prin care urmau să fie deportați cetățeni apți de muncă, de origine germană din Ungaria,

[1] Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS*, Târgoviște, 2012, p. 9.

[2] Viorel Bălțoi, „Deportarea cetățenilor români de etnie germană din Banat în Uniunea Sovietică", în *Banatica*, 22, 2012, p. 342.

Cehoslovacia, România, Iugoslavia, Bulgaria[3]; și actul oficial al deportării reprezentat de Ordinul 031 din 6 ianuarie 1945 adoptat de Comisia Aliată de Control, prin care se prevedea mobilizarea cetățenilor români de etnie germană pentru munca obligatorie, cu o singură excepție (mamele ce aveau în îngrijire copii de până la un an)[4]. În ciuda protestelor guvernului român, ce a reușit să obțină doar mai multe excepții pentru deportare[5], s-a pus în aplicare acest ordin încă din 10 ianuarie 1945. Operațiunile s-au desfășurat conform recomandărilor Comisiei Aliate de Control, în fiecare reședință de județ un ofițer sovietic, sprijinit de Poliție și autoritățile de stat, coordona misiunea colectării persoanelor. Etnicii germani erau predați Legiunii de Jandarmi și conduși la locurile de adunare (școli, cămine culturale) din orașe și comune mari, în apropierea cărora erau amplasate stații de cale ferată. Transportul s-a efectuat cu vagoane de animale, în grupuri de până la 30 persoane, pe diverse rute, călătoriile durând între două-patru săptămâni, în funcție de lagărul ce le era destinat[6]. Numărul deportaților din România se încadrează între 60.000–70.000 persoane[7]. În 14 februarie 1945 sunt consemnate 61716 persoane, iar în 15 august 1949 este precizat un număr de 70148 persoane[8]. În Banat, s-a apreciat că numărul celor deportați a fost de 23.063 persoane, din județul Caraș fiind deportate 3555 persoane[9], iar din orașul Reșița 1589 persoane, din care 1160 bărbați și 429 femei[10].

În spatele acestor cifre se ascund drame ale unor familii, așa cum este și cazul familiei de etnie germană Bradler din Reșița. Pe baza memoriei indirecte a urmașilor, a unor documente și fotografii ale familiei, dar și a unor documente oficiale, se poate analiza implicarea unor membri ai acestei familii ca participanți direcți la acest eveniment istoric.

Bradler Adolf, fiul lui Bradler Iulius și al Elisabetei (născută Hazarek), s-a născut în 13 iunie 1883 în Reșița Montană[11] și s-a căsătorit cu Haselhan Eva, fiica lui Francisc și al Elisabetei (născută Strobl în 24 aprilie 1893 în Reșița Română), ambii de religie romano-catolică. Căsătoria a avut loc în 20 septembrie 1909, în Reșița Română[12]. Bradler Eva susținea că familia ei a venit în Banat din Germania, din

---

[3] L. Betea, C. Diac, F.R. Mihai, I. Țiu, *op cit.*, p. 12.

[4] *Ibidem.*

[5] Mircea Rusnac, „Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire specială la Banat", în *Banatica*, 16/II, 2003, p. 307–308.

[6] L. Betea, C. Diac, F.R. Mihai, I. Țiu, *op. cit.*, p. 13–14.

[7] *Ibidem*, 15.

[8] *Ibidem.*

[9] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Caraș-Severin (în continuare SJANCS), fond *Prefectura județului Caraș*, inv. 115, dos. 2/1945–1946, 72.

[10] Viorel Bălțoi, *op. cit.*, p. 356

[11] SJANCS, *Colecția Registrelor Parohiale de Stare Civilă Caraș-Severin, Parohia Romano-Catolică,* inv. 1781, reg. 18/1880–1887, f.115–116.

[12] *Ibidem,* reg. 7/1907–1911, f. 29–30.

zona „Pădurea Neagră, unde din cauza foametei, familia ei a trebuit să vândă titlul de von". Familia ei s-a stabilit în localitatea Percosova din județul Timiș, de unde s-a îndreptat spre Reșița. Urme ale unei origini înstărite se pot observa în tabloul de la nunta religioasă a celor doi, unde mireasa era îmbrăcată într-o rochie albă cu guler strâns ce acoperea gâtul, un voal bogat și o pereche de cercei voluminoși, iar mirele purta un frac pe care era atașată o floare, cămașă albă și papion alb. Ambele ținute respectau moda acelor timpuri. Despre Bradler Eva se știe că era casnică, iar despre Bradler Adolf că a participat la Primul Război Mondial, fiind încorporat în armata austro-ungară, în armata marină (*Kriegsmarine*). Bradler Adolf a decedat în 7 ianuarie 1943 la Reșița, iar Bradler Eva a decedat în 25 martie 1981, tot în Reșița. Poate puțin neobișnuit pentru o familie etnică germană, din căsătoria celor doi au rezultat nouă copii: Alexandru, Iosefina, Elisabeta, Eva, Emilia, Maria, Ecaterina, Wilhemina, Gertrude. Dintre aceștia, trei au fost deportați în URSS: Alexandru, Maria și Wilhemina. În „Tabelul nominal de cetățeni români de origine germană de pe raza orașului Reșița, ridicați și duși pentru muncă în URSS între 16–26 ianuarie 1945"[13], întocmit de Comisariatul de Poliție Reșița, figurează la poziția nr. 36 Bradler Alexandru, profesie fierar, la poziția nr. 37 figurează soția acestuia, Bradler Berta, casnică și la poziția nr. 38 era menționată sora lui Alexandru, Bradler Maria. Deși pe aceste liste nu apare Wilhemina, și aceasta a fost deportată în URSS. Nu avea 18 ani și nu apărea pe listele oficiale, acest caz fiind un abuz din partea autorităților. Majoritatea surorilor erau deja căsătorite, Iosefina era căsătorită cu un maghiar și se stabilise în Ungaria, Emilia era căsătorită cu un croitor român și locuia în București, Elisabeta era căsătorită cu un maghiar și locuia în localitatea Gherteniș, Eva și Ecaterina erau și ele căsătorite cu români și locuiau în Reșița. Maria avea 21 ani, Wilhemina avea 14 ani, ambele fiind necăsătorite. Acasă au rămas doar mama, Bradler Eva, și fiica sa cea mică, Gertrude în vârstă de 12 ani.

Bradler Alexandru s-a născut în 14 iulie 1912 în Reșița. Potrivit unor tabele[14] cuprinzând germanii înrolați în armata română din perioada 1938–1948, figurează „Bradler Alexandru cu domiciliul Col. Sf. Maria nr. 2 Reșița, repartizat la unitatea „Școala de Ofițeri Ploești, arme (contingent) 939", iar pe o altă listă[15] a celor care își fac serviciul în cadrul armatei române figurează „Bradler Alexandru cu domiciliul Col. Sf. Maria nr. 2 Reșița, repartizat la Schitu Maicilor, nr. 14, București". Potrivit unui „Tabel nominal de persoane din Reșița care au făcut parte din vreuna din formațiile fostului Grup Etnic German, susceptibile a se încadra în dispozițiile legii nr. 560 (art. 7., lit. e/ M.O. nr. 161/1946 emis de

[13] SJANCS, fond *Prefectura județului Caraș*, inv. 115, dos. 41/1945, 74.
[14] SJANCS, *Colecția de documente a Instituțiilor de Informații și Ordine Publică din județul Caraș-Severin*, inv. 1459, dos. 5/1938–19, 157.
[15] *Ibidem*, 334.

Comisariatul de Poliție Reșița, Biroul Siguranței"[16], la poziția nr. 123 figurează Bradler Alexandru ca membru GEG (Grupul Etnic German) și DAR (Organizația Muncitorilor – aparținând de GEG), având ocupația fierar. În dreptul numelui său este menționat cu creionul, ulterior întocmirii tabelului: „URSS-deportat". În același tabel, la poziția nr. 137 figurează și Bradler Berta, membru FRW (*Frauenwerk* – Organizația femeilor a GEG). La fel, apare mențiunea operată ulterior întocmirii tabelului: „URSS-deportat".

Bradler Alexandru s-a căsătorit în anul 1929 cu Berta, născută în 17 aprilie 1917. Din căsătoria celor doi a rezultat o fată, ce a murit la vârsta de 3 ani în urma unei epidemii de pojar. Cei doi soți au fost deportați împreună, Bradler Alexandru având 37 ani, iar Berta 32 ani. Din nou, nu s-a respectat baremul de vârstă întrucât, conform ordinului 031 din 6 ianuarie 1945, „femeile mobilizate aveau vârste între 18–30 ani"[17]. Din amintirile surorii sale, Maria Bradler, amintim: „Fratele meu și Berta au rămas împreună în același lagăr, pentru că erau căsătoriți. Înainte de deportare, fratele meu a fost operat de stomac, iar în lagăr a trebuit să mănânce doar supă de varză acră, și nu avea voie, trebuia să țină regim, i s-a deschis operația. A fost operat acolo, dar a murit. A fost îngropat în gropile comune". Dintre toți membrii familiei care au fost deportați, soția lui Alexandru, Berta, a fost prima care s-a întors din URSS. A păstrat verigheta soțului decedat în URSS, dar s-a recăsătorit și nu a mai păstrat legătura cu familia soțului. Dispariția lui Alexandru a provocat o mare durere familiei, îndeosebi mamei acestuia, de la care s-au păstrat câteva rânduri pe un caiet, consemnate în anul 1969, unde alături de menționarea altor decese din cadrul familiei, apare mențiunea „dragul meu fiu, Bradler Alexandru, decedat în Rusia în 19/7 1945". Surorile sale, Maria și Wilhemina, au aflat de moartea fratelui lor abia când s-au întors din URSS.

Despre Bradler Wilhemina informațiile sunt sumare. Se știe că a fost ultimul membru al familiei care s-a întors din URSS. S-a căsătorit cu un român și a avut doi copii. A decedat în anul 1995.

Cele mai bogate informații se referă la Bradler Maria, născută în 2 aprilie 1924 în Reșița. Avea 21 ani și era necăsătorită când a fost deportată în URSS, în lagărul Plast, nr. 1562 și lagărul Kapesch (Kopesk), nr. 1081. Perioada deportării a fost 16.01.1945 – 07.07.1948, conform datelor menționate în cartea de muncă, sub denumirea „intrat la munca de reconstrucție" și „încetat munca de reconstrucție". La rubrica „Unitatea, organizația sau persoana unde a lucrat sau la care lucrează" se menționează: Oficiul de Evidență a Documentelor de Asigurare – Ministerul Muncii. La întoarcerea din URSS a locuit la Gătaia, la o mătușă, apoi s-a căsătorit cu un maghiar și a avut doi copii: Ioan și Ecaterina. A revenit la Reșița și în 22 decembrie 1954 se recăsătorește cu un român, Stanciu Gheorghe, și naște

[16] *Ibidem*, dos. 8/1941–1949, 69.
[17] *Ibidem*, 104.

încă 3 copii: Carmen, Eugenia și Marcela, păstrând tradiția unei familii numeroase. În perioada 1952–1953 a lucrat ca macaragistă la Uzina de Construcții Metalice și Mașini Agricole Bocșa, în anul 1953 s-a angajat ca muncitoare la Combinatul Siderurgic Reșița, în perioada 1968–1970 figurează ca îngrijitoare la Uzina Constructoare de Mașini Reșița, iar în anul 1972 i se desface contractul de muncă, fiind propusă pentru pensie de boală. Pe lângă cei 5 copii, a mai avut și 18 nepoți. A decedat în 24 iunie 1993, la 69 de ani, de cancer. Despre experiența trăită în URSS, copiii și nepoții, pentru care ea era Oma, au păstrat o serie de amintiri ce au fost concentrate într-o singură relatare: în fiecare seară, Oma spunea povești nepoților săi. Într-o seară a spus o poveste adevărată, despre cum a fost „dusă în Rusia": „Într-o zi de iarnă, au venit la noi la ușă, soldații și ne-au chemat la Căminul Cultural, fără să ne spună de ce. Din familia mea, au fost chemați: eu, fratele meu Alexandru cu soția sa, Berta, și sora mea Wilma (Wilhemina). Celălalte surori nu au fost luate, pentru că erau căsătorite cu români, iar pe Trudy (Gertrude) nu au luat-o pentru că era prea mică. Am fost ținuți în Căminul Cultural. Nu știam de ce. Nu puteam ieși, ne păzeau soldații. A venit mama mea să se intereseze de noi, abia au lăsat-o să îmi dea o pereche de şosete din lână. Eu nu aveam decât hainele de pe mine. Dacă știam unde ne duc, îmi luam și eu bagaje, dar nu am știut. Alții aveau. Apoi ne-au urcat în vagoane de animale, fără geam. Nu știam ce se întâmplă, unde mergem. Ne-au închis ușa pe dinafară și trenul a mers mult, fără să se oprească. În vagon erau și femei și bărbați. Nevoile se făceau într-o găleată. Abia după două săptămâni trenul a oprit, dar nu era nimic, doar zăpadă. Nu mai aveam apă, am mâncat zăpadă. Din nou am urcat în tren și am mers, am mers, până am trecut peste o apă mare. Oamenii din vagon au zis că este Volga. Se vedea prin crăpăturile vagonului. Atunci, am știut că mergem la ruși. Când am ajuns în lagăr, am văzut câmp plin de zăpadă și sonde de petrol. În lagăr erau barăci, picioarele paturilor erau înfipte în pământ. Pe paturi am pus paie. Bărbații săpau în gheață după bolovani. Am primit pufoaice, dar picioarele le înveleam în cârpe și purtam cizme de cauciuc. Ne dădeau să mâncăm supă de varză acră, doar dimineața primeam ceai, și în rest doar supă de varză acră. Mai mâncam și coji de cartofi, iar când era sărbătoare primeam arpacaș. Am fost separați femeile de bărbați. Fratele meu nu a fost în lagăr cu mine. El a rămas împreună cu soția sa, Berta. Înainte de a pleca la ruși, fratele meu a fost operat la stomac și trebuia să țină regim. Dar a trebuit să mănânce supă de varză acră, și nu avea voie. I s-a deschis operația. A fost operat acolo, dar a murit. A fost îngropat în gropile comune. În primul lagăr, lucram la o mină de aur. Într-o zi am căzut de pe vagonet, mi-am pierdut cunoștința, am leșinat. Altă dată am fost prinsă între doi vagoneți și m-am lovit foarte tare la piept. Ne păzeau rușii, dar erau și femei, erau mai rele decât bărbații. Când am ajuns în lagăr, noi am întrebat pe ruși de ce ne-au adus acolo, iar ei au spus să reparați ce au stricat nemții. Am fost mutată în alt lagăr, unde am stat cu sora mea, Wilma. De Crăciun am împodobit

un brad cu cârpe și rusoaicele s-au mirat. La ruși nu era obiceiul ăsta. În al doilea lagăr, am lucrat la bucătărie. Seara când veneau soldații ruși, mâncau și se îmbătau, atunci eu mă ascundeam de ei după butoaiele de varză. Când intrau în barăci, femeile din baraca mea îmi puneau cârpe pe cap și pe față, să par femeie bătrână. Într-o zi, am fost duși la spălător. Trebuia să mergem încolonați, prin zăpadă. Spălătorul era foarte departe, eu nu am mai putut să merg. Am căzut și acolo am crezut că o să mor, dar i-a fost milă de mine unui bărbat, care s-a întors și m-a luat în brațe până la spălător. De acolo, plecam înapoi la barăci, cu părul ud și înghețat. Am stat în lagăr peste trei ani. Am crezut că nu am să mă întorc niciodată acasă. M-am îmbolnăvit de dizenterie, m-au internat, a venit o comisie și a zis: o trimiteți acasă, că ea moare, nu o mai ținem. Dar nu am murit. Am ajuns acasă. Aici am aflat că a murit fratele meu în Rusia".

Tot din amintirile copiilor și nepoților aflăm că cea mai mare dorință a ei a fost să se întoarcă în Rusia, să identifice locul unde a fost îngropat fratele ei. Nu suporta frigul și zăpada, nu-i plăceau pentru că îi amintea de Rusia. Ea îl condamna pe Ion Antonescu „nu pot să-l sufăr, el ne-a băgat în război cu rușii". În schimb, de Ana Pauker spunea ea a ținut cu femeile, a dat femeilor de lucru". Deși a avut parte de această experiență marcantă, greutățile vieții nu au ocolit-o, dar cu toate acestea îi plăcea să râdă, să glumească, să cânte, să danseze. O nepoată a întrebat-o: „Oma, tu ai trecut prin atâtea greutăți, ai atâtea probleme, cum mai poți să glumești și să râzi?" Iar răspunsul ei a fost: „Nimic din ce mi se întâmplă nu a fost ca în Rusia și am promis că, dacă scap de acolo, nu am să mă mai plâng de nimic toată viața mea".

Drama familiei Bradler este dublă, prin deportarea celor două fete, precum și a fratelui acestora ce forma deja o altă familie cu Berta. Traumelor fizice și psihice se adaugă un deces și destrămarea unei familii. Momentul declanșării deportării respectă tiparul cunoscut și prin alte mărturisiri ale altor persoanelor deportate[18]: întocmirea de către autorități pe criterii etnice, politice, a listelor cu persoanele ce urmau să fie deportate. Bradler Maria se încadra în cerințele ordinului 031 din 6 ianuarie 1945, la fel și Bradler Alexandru era un candidat potrivit, întrucât era etnic german, făcuse parte din Grupul Etnic German (GEC) și Organizația Muncitorilor (DAR) din cadrul GEC. Soția sa, Berta, deși avea 32 de ani și nu se încadra ca vârstă, conform ordinului 031 din 6 ianuarie 1945, prin care urmau să fie mobilizate „femei între 18 și 30 ani", a fost inclusă pe listele de deportați, probabil datorită implicării în activitatea Organizației Femeilor (*Frauenwerk*, FRW – tot din cadrul GEC). Însă abuzul autorităților este evident în cazul Wilheminei, care avea în jur de 14 ani și a fost deportată, chiar dacă pe listele oficiale cu persoanele deportate în URSS aceasta nu figurează. A urmat etapa convocărilor acestor persoane la Căminul Cultural din Reșița, situat în apropierea gării. Izolarea per-

[18] L. Betea, C. Diac, F.R. Mihai, I. Țiu, *op cit.*

soanelor convocate în Căminul Cultural, interzicerea legăturilor dintre acestea și restul familiei din exterior, demonstrează intenția autorităților de a păstra o stare de incertitudine cu privire la viitoarea deportare în URSS, tocmai pentru a se evita reacțiile ostile ale populației. Într-o primă etapă, Bradler Maria neagă că ar fi avut cunoștință de scopul convocării la Căminul Cultural: „nu știam unde ne duc". Însă, în timpul deplasării, după ce au traversat podul peste Volga, ea afirmă „atunci am știut că mergem la ruși". Este, de fapt, o confirmare, o acceptare a situației: „da, într-adevăr, mergem la ruși". Probabil și în Căminul Cultural și în tren au existat discuții privind deplasarea lor în URSS, dar nu au fost acceptate decât atunci când au existat elemente credibile. Pe parcursul relatării Mariei Bradler, se descoperă și scopul deportării: „să reparați ce au stricat nemții". Se impută deportaților asumarea unei vinovății colective. Dar Maria nu a acceptat această situație, nu s-a simțit vinovată și a căutat un vinovat real, pe care l-a găsit în persoana lui Ion Antonescu despre care afirmă: „nu pot să-l sufăr, el ne-a băgat în război cu rușii". Condițiile inumane cu care s-a confruntat în lagăre se regăsesc și în mărturiile tuturor deportaților, elementele ce persistau în amintirile acestora fiind: frigul, zăpada, foamea, dorul de casă. Supraviețuirea fizică și psihică s-a bazat doar pe speranță, o dovadă fiind nerenunțarea la tradiții, precum împodobirea bradului de Crăciun. Relatarea Mariei se încheie în momentul în care primește decizia comisiei din cadrul spitalui de a se întoarce acasă, nemaifiind aptă de muncă. Călătoria reîntoarcerii acasă nu este relatată, pentru ea a fost marcant momentul revederii familiei și aflarea veștii despre decesul fratelui său. Efectul produs de acest deces l-a resimțit de-a lungul vieții, cea mai mare dorință, care a rămas și neîmplinită, a fost aceea de a se reîntoarce în Rusia pentru a identifica locul unde a fost îngropat fratele ei. La întoarcerea din URSS își întemeiază o familie și acceptă foarte ușor realitatea socială, își exprimă aprecierea față de Ana Pauker: „ea a ținut cu femeile, a dat femeilor de lucru", întrucât posibilitatea angajării i-a oferit și o stabilitate financiară. Bradler Maria este un exemplu de rezistență fizică și psihică, trecând printr-o viață grea cu zâmbetul pe buze, dansând și cântând, mulțumind pentru șansa pe care i-a oferit-o viața: să trăiască. „Nimic din ce mi se întâmplă nu a fost ca în Rusia și am promis că, dacă scap de acolo, nu am să mă mai plâng de nimic toata viața mea".

Povestea familiei Bradler se alătură altor prezentări similare ale persoanelor deportate în URSS. Prin intermediul acestor relatări, deportarea dobândește un aspect uman, depășind limita rigidă a documentelor, dar confirmând evenimente reale trăite direct de către participanți.

Aspecte privind activitatea Partidului Muncitoresc Român în județul Timiş-Torontal în anul 1948

Eusebiu Narai
Lect. univ. Universitatea de Vest Timişoara
e-mail: eusebiu.narai@yahoo.com

Pentru Partidul Comunist Român, redenumit, pentru aproape două decenii, Partidul Muncitoresc Român, în urma pretinsei unificări cu Partidul Social-Democrat, de fapt cu aripa procomunistă a acestuia, anul 1948 a marcat nu doar instituționalizarea regimului la toate nivelurile societății româneşti, ci şi preluarea efectivă a controlului asupra industriei şi a sectorului bancar, pregătindu-se terenul pentru asaltul asupra mediului rural, mult mai dificil de stăpânit[1].

Istoricul Victor Neumann subliniază faptul că Banatul reprezintă o regiune de interferență a mai multor confesiuni (ortodoxă, catolică, reformată, luterană, mozaică, mahomedană) şi a mai multor limbi (română, germană, maghiară, sârbă, croată, bulgară, slovacă, idiş, ladino), cu „forme de administrație privată

[1] Pentru diverse aspecte privind activitatea Partidului Muncitoresc Român, la nivel național, în cursul anului 1948, vezi Stéphane Courtois, *Comunism şi totalitarism*, Iaşi, 2011; Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, vol. 5, Iaşi, 1998; John R. Barber, *Istoria Europei moderne*, Bucureşti, 1993; Jean Carpentier, François Lebrun (coord.), *Istoria Europei*, Bucureşti, 2006; Jean-François Soulet, *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent*, Iaşi, 2008; Jean-François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iaşi, 1998; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, ed. a III-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2010; Vladimir Tismăneanu, *Condamnați la fericire: experimentul comunist în România*, Sibiu-Braşov, 1991; Gheorghe Onişoru, *Alianțe şi confruntări între partidele politice din România (1944–1947)*, Bucureşti, 1996; Stelian Tănase, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948–1965*, Bucureşti, 1998; Şerban Rădulescu-Zoner, Daniela Buşe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Bucureşti, 2002; Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (ed.), *Raport final*, Bucureşti, 2010; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Bucureşti, 2005; Mircea Chiriţoiu, „Anul 1948 în documentele de arhivă ale fostului C.C. al PCR (PMR) şi ale Prezidiului M.A.N. a Republicii Populare Române", în vol. *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului* (*Analele Sighet 6*), ed. Romulus Rusan, Bucureşti, 1998, p. 16–20; Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română, 1948–1950: transformări instituționale*, Bucureşti, 2005; Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, Bucureşti, 1994; Cristina Păiuşan, Narcis Dorin Ion, Mihai Retegan, *Regimul comunist din România. O cronologie politică (1945–1989)*, Bucureşti, 2002.

şi publică moştenite de la imperiile roman şi bizantin, de la regalitatea ungară, Imperiul otoman, monarhiile habsburgică şi austro-ungară, ca şi de la Vechiul Regat al României”[2].

Sociologul Ştefan Buzărnescu reia aprecierile academicianului Răzvan Theodorescu despre Banat: „Într-un fel, Banatul – ca şi, la altă scară, Renania în apusul continentului, Macedonia în inima Peninsulei Balcanice, sau Galiția în pragul nesfârşirilor ruseşti – este, el singur, o mică lume dătătoare de măsură pentru ceea ce au însemnat în istorie, în istoria culturii mai cu seamă, întâlnirile, dar şi înfruntările de civilizații deosebite, de tipuri umane felurite, pe care, din adâncurile preistoriei şi din cele ale folclorului, le-au ilustrat – la tot pasul – ținuturile dintre Mureş şi Dunăre”[3].

Anul 1948 debutează, şi în județul Timiş-Torontal, cu pregătirile în vederea Congresului de constituire a Partidului Muncitoresc Român. Istoricul Eugen Mioc precizează faptul că, la 25 ianuarie 1948, în sala Operei din Timişoara, au avut loc „alegerile pentru desemnarea delegaților din județul Timiş-Torontal la Congresul de unificare”. La această amplă acțiune au participat 300 de delegați care reprezentau „muncitorimea, țărănimea muncitoare şi intelectualitatea progresistă”. În calitate de delegat al Comisiei Centrale a Partidului Unic Muncitoresc pentru supervizarea alegerilor din Timiş-Torontal a fost desemnat Iosif Rangheț, deputat şi membru al C.C. al PCR; acesta a monitorizat atent alegerea celor 25 de delegați care urmau să participe la Congresul de fuziune dintre Partidul Comunist şi Partidul Social-Democrat, în frunte cu Emil Stanciu, secretarul organizației județene Timiş-Torontal a PCR, muncitor C.F.R. Ceilalți delegați la Congresul de unificare erau: Ion Ciobanu – instructor C.C. al PCR, muncitor la C.F.R. Timişoara; Estera Moghioroş – „o luptătoare revoluționară veche, una dintre cele mai marcante figuri ale mişcării muncitoreşti din România”; Toma Ivanici – fost secretar politic al Comitetului Județean PCR Timiş-Torontal, muncitor C.F.R.; Mihai Klein – membru de partid din august 1944, muncitor; Victor Leniş – membru de partid din noiembrie 1944, muncitor C.F.R.; Elisabeta Bancsov – membră PCR din 1945, muncitoare; Pavel Florea – membru de partid din 1945, muncitor C.A.M.; Livia Ispas – simpatizantă a PCR din 1941, muncitoare la „Prima Banat”; Petru Rada – membru de partid din 1945, muncitor la I.E.T.; Ioan Olariu – membru de partid din 1944, preşedintele comitetului de fabrică „Hammer şi Ney”, muncitor; Maria Ilieş – înscrisă în partid din 1945, membră în comitetul de întreprindere de la Atlanta, muncitoare; Obrad Comanov – membru activ al Sindicatelor Unite din 1924, plugar; Gheorghe Lupu – membru de partid din 1945, plugar; Eva Szabo – membră de partid din 1945, muncitoare la fabrica

[2] Victor Neumann, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Timişoara, 1997, p. 11.

[3] Ştefan Buzărnescu (coord.), *Interculturalitatea Banatului românesc – o posibilă paradigmă a integrării europene*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Timişoara, 2009, p. 10.

DURA; Vasile Cristea – membru de partid din noiembrie 1944, muncitor C.F.R.; Izidor Schonberger – membru PCR din 1940, muncitor lăcătuş; Roman Pircea – membru de partid din 1945, muncitor C.F.R.; Milan Stepan – membru PSD din 1944, muncitor; Simion Incicaş – membru PSD din 1945, primarul comunei Jimbolia, muncitor C.F.R.; Salomea Plăian – membră PSD din 1946, preşedinta comitetului de fabrică ILSA, vicepreşedinta Consiliului Județean, membră în Uniunea Sindicatelor Textile, muncitoare; Eftimie Enea – membru PSD din martie 1945, activist al sectorului II PSD, funcționar la primărie; Mihai Orha – membru PSD din 1946, funcționar viticol; Carol Dudaş – membru PSD din 1946, muncitor sondor; Gheorghe Popa – membru PCR din 1946, plugar[4].

La 1 februarie 1948, în prezența deputatului Andrei Neagu (membru al C.C. al PCR), a lui Ion Popescu (ministru subsecretar de stat la Interne) şi a altor delegați ai Comisiei Centrale de organizare a Partidului Unic Muncitoresc, s-a instalat Comitetul Județean Timiş-Torontal al Partidului Muncitoresc Român, alcătuit din 33 de membri: Emil Stanciu, Mihai Klein, Ion Gubranschi, Mirco Jivcovici, Maria Bodnar, Victor Leniş, Ion Hăşmăşanu, Nicolae Salamon, Eftimie Enea, Alexandru Ciont, Carol Dudaş, Ilie Murgulescu, Salomea Plăian, Roman Pircea, Dănilă Ciortuz, Ion Zăgănescu, Ioan Iliaş, Mihai Orha, Dumitru Lupu, Ioan Boloni, Gheorghe Dima, Ion Țenchea, Simion Incicaş, Severin Cotoară, Iacob Budu, Elisabeta Banciov, Emil Cinghiță, Elena Bîcu, Margareta Pirovschi, Desideriu Ignu, Gheorghe Mețiu, Rosalia Craiu şi Gheorghe Lupu[5].

Încă din ziua de 1 decembrie 1947, au fost alese comisiile mixte pentru pregătirea Partidului Unic Muncitoresc în 15 întreprinderi şi instituții de pe raza județului Timiş-Torontal: 1) *Atelierele C.F.R.*: Ion Jurjac (PCR), Anton Terno (PCR), Nicolae Popiangă (PCR), Ştefan Sebeşan (PCR), Ivan Cravciuc (PSD), Nicolae Mureşan (PSD) şi Ecaterina Mihai (PSD); 2) *Direcția Regională C.F.R.*: Nicolae Ciocan (PCR), Constantin Mancaş (PCR), Victoria Călin (PCR), Ion Lazăr (PSD), Nicolae Drăgan (PSD) şi Maria Romanescu (PSD); 3) *Romitex*: Vasile Păuşan (PCR), Maria Drăgan (PCR), Elisabeta Cicoş (PCR), Ioan Balița (PSD), Carol Varga (PSD), Romulus Denchean (PSD) şi Eduard Somogyi (PSD); 4) *Hammer şi Ney*: Ştefan Kunz (PCR), Rafaela Maniov (PCR), Ioan Olariu (PCR), Francisc Sarkadi (PSD) şi Otilia Gaspari (PSD); 5) *Helicon*: Elisabeta Banciov (PCR), Irina Baranyi (PCR), Eva Glaser (PCR), Augustin Schütz (PSD) şi Ladislau Novanyi (PSD); 6) *Maco*: Iosif Weber (PCR), Rozalia Toth (PCR) şi Carol Schneider (PSD); 7) *Serviciul Sanitar Județean şi Municipal*: Aurel Vasilescu (PCR), Ioan Cernătescu (PCR) şi Traian Tâpaldea (PSD); 8) *ILSA*: Ioan Hruşa (PCR), Iosif Adania (PCR), Ana Unterstein, Irina Kereszturi (PCR), Ion Falnița (PSD), Maria Gudrinschi (PSD) şi Elena Dobrescu (PSD); 9) *Industria Română de Piele*: Ion Popa (PCR),

[4] Eugen Mioc, *Comunismul în Banat (1944–1965). Dinamica structurilor de putere în Timişoara şi zonele adiacente*, vol. I (1944–1956), Timişoara, 2007, p. 97–98.

[5] *Ibidem*, p. 98–99.

Iuliu Rapolti (PCR), Elisabeta Gogan (PCR), Sever Iancovici (PSD) şi Ioan Mur (PSD); 10) *Fabrica de Bere*: Hermina Clevan (PCR), Coloman Csengeri (PCR), Gh. Kulcsar (PSD) – demisionat (înlocuit cu Ion Popa) şi I. Minescu (PSD) – demisionat (înlocuit cu Égető); 11) *Fabrica de Spirt*: Milan Nincov (PCR), Sebastian Budur (PCR), Ioan Matei (PCR), I. Belența (PSD) şi N. Cernescu (PSD); 12) *Fabrica de Chibrite*: Ana Jurjac (PCR), Vichente Toader (PCR), Ana Munteanu (PSD) şi Petru Şandor (PSD); 13) *Standard*: Iuliana Sinca (PCR), Toma Recheşan (PCR) şi Francisc Greger (PSD); 14) *FILT*: Ferdinand Koos (PCR), Gheorghe Litvac (PCR), Victor Colibaş (PCR), Alexandru Pop (PSD), Gheorghe Boia (PSD) şi Barbara Kovacs (PSD); 15) *Fabrica de Mănuşi*: Nicolae Carte (PCR), Margareta Iliaş (PCR) şi Gheorghe Preda (PSD)[6].

În ziua următoare (2 decembrie 1947) au fost alese comisii mixte pentru pregătirea Partidului Unic Muncitoresc în alte 19 întreprinderi şi instituții de pe cuprinsul județului Timiş-Torontal: 1) *ITAS*: Ion Vasiade (PCR), Aurel Juncu (PCR) şi Carol Dudaş (PSD); 2) *Teba*: Damian Simici (PCR), Ioan Nicşa (PCR) şi Gustav Valentin (PSD); 3) *Fabrica de Conserve* şi *Abator*: Ioan Toth (PCR), Mihai Magearu (PCR) şi Alexandru Verde (PSD); 4) *Dermata*: Matei Calman (PCR), Livia Ispas (PCR), Ludovic Hegedüs (PSD) şi Nicolae Stef (PSD); 5) *Uzinele Bozsak*: Iosif Kiss (PCR), Gheorghe Szöke (PCR) şi Leopold Tapel (PSD); 6) *Florida*: Ghizela Matisz (PCR) şi Elisabeta Lorisz (PSD); 7) *Kawe*: Viorica Goldberger (PCR) şi Salomeea Miclăuş (PSD); 8) *Hertzog*: Ion Crijan (PCR), Romulus Petanec (PSD) şi Maria Schöffer (PSD); 9) *Prefectură*: Mişa (PCR), Raia Sirochi (PCR) şi dr. Liuba (PSD); 10) *I.T.B.*: Arpad Weiszberger (PCR), Florica Ardelean (PCR) şi Gheorghe Săbău (PSD); 11) *Depou CFR şi Transport Central*: Marin Ionescu (PCR), Pavel Popovici (PCR) şi Nicolae Fend (PSD); 12) *Serviciul Asistență CFR*: dr. Igor Gheorghiu (PCR), Gheorghe Suvăgău (PCR) şi Ilie Crişan (PSD); 13) *Magazia CFR E.A.*: Ion Marcoş (PCR), Ion Cărămidă (PCR) şi Nicolae Patriciu (PSD); 14) *Atlanta*: Maria Iles (PCR), Simion Zeichner (PCR), Maria Klein (PCR), Galeni Puşcaş (PSD) şi Maria Başa (PSD); 15) *Ospătari*: Adolf Schlesinger (PCR), René Löwi (PCR) şi Cornel Chioran (PSD); 16) *Banca Națională a României*: Octavian Tioldan (PCR), Ştefan Mnohoditnei (PCR) şi Gheorghe Budac (PSD); 17) *Fabrica de Tutun*: Aglaia Kessler (PCR), Pavel Florea (PCR), Cornel Târziu (PCR), Ştefan Nicolau (PSD) şi Aurel Ekel (PSD); 18) *Industria Fierului*: Gheorghe Hedeş (PCR), Andrei Balazs (PCR) şi Andrei Stumberger (PSD)[7].

La 3 decembrie 1947 au fost alese comisii mixte pentru pregătirea Partidului Unic Muncitoresc în alte 14 întreprinderi şi instituții din județul Timiş-Torontal: 1) *Texta*: Teodora Guțu (PCR) şi Maria Cserveneak (PSD); 2) *Sirta*: Maria Nichici

[6] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiş (în continuare S.J.A.N.T.), fond *Partidul Muncitoresc Român – Comitetul Județean Timiş-Torontal (1948–1950)* (în continuare *PMR – C.J.T.-T. (1948–1950)*), d. 7/1948, f. 85–86.

[7] *Ibidem*, f. 83–84.

(PCR) şi Cornel Vasiu (PSD); 3) *Fabrica de Piele Bănățeană*: Slavco Lechin (PCR) şi Iuliu Molnar (PCR); 4) *Fadepa*: Maria Balechici (PCR) şi Sofia Polisz (PSD); 5) *Dura*: Francisc Gaizago (PCR), Nicolae Simionescu (PCR) şi Ioan Mailat (PSD); 6) *Igiena*: Emilia Man (PCR) şi Andrei Bogar (PSD); 7) *Tipografia „Horia"*: Iosif Strauss (PCR), Ana Cristea (PCR) şi Anton Gaspar (PSD); 8) *Camera de Comerț*: Rozalia Wohlberg (PCR) şi Ana Stan (PSD); 9) *P.T.T.*: Gheorghe Basarab (PCR), Ştefan Seciu (PCR), Ion Ionescu (PSD) şi Ion Țigan (PSD); 10) *Mecher*: Hugo Teister (PCR), Francisc Finyarschi (PCR) şi Francisc Grivna (PSD); 11) *Serviciul Tehnic*: Gheorghe Pătraşcu (PCR), ing. Bodascher (PSD) şi Ion Feurdean (PSD); 12) *Primăria Timişoara*: Ploşcariu (PCR), Ioan Grecu (PCR), Cornel Cobilanschi (PCR), Achim Lelea (PSD) şi Pavel Serăngău (PSD); 13) *Mişcare CFR*: Ion Golopența (PCR), Traian Mihuț (PCR), Dumitru Negru (PCR), Ion Țenche (PSD) şi Ştefan Cumpănaş (PSD); 14) *Serviciul Financiar CFR*: Hristache Brancovici (PCR), Nicolae Fărtat (PCR), Ion Ioniță (PSD) şi Nicolae Precupaş (PSD)[8].

După cum se constată, în pofida ponderii numerice, a influenței puternice în rândul sindicatelor, a prestigiului profesional ridicat al majorității membrilor, a toleranței față de prezența elementului german în cadrul său, Partidul Social-Democrat a fost tratat cu superioritate de către comunişti şi a pierdut poziții importante în favoarea acestora, în comisiile mixte de unificare ale celor două formațiuni politice.

Istoricul Eugen Mioc subliniază faptul că, în vreme ce, în Timişoara, unificarea organizațiilor de bază comuniste şi social-democrate a decurs fără incidente, nu acelaşi lucru s-a întâmplat şi la nivelul județului Timiş-Torontal, precum rezultă din consultarea fondurilor arhivistice: „Unificarea oficială s-a făcut abia la mijlocul lunii martie. În multe comune a domnit şovinismul. Membrii PCR au refuzat să se unifice cu social-democrații proveniți din rândurile Grupului Etnic German". De pildă, în comuna Lovrin, din 286 de social-democrați, în Partidul Unic Muncitoresc au fost acceptați doar doi. O situație similară a fost semnalată în comuna Felnac, unde, printre activiştii social-democrați figurau mulți chiaburi. În schimb, în comuna Saravale, „social-democrații au refuzat să se unifice cu comuniştii, deoarece în organizația locală a primilor erau numai români, iar la ceilalți numai sârbi", între cele două etnii existând conflicte permanente. În comuna Dejan, social-democrații nu au fost de acord cu desființarea partidului din care făcuseră parte până atunci. De asemenea, în comunele Giulvăz şi Morițeid, Partidul Muncitoresc Român nu era constituit nici în luna mai 1948[9].

Conform istoricului Eugen Mioc, campania electorală a Frontului Democrației Populare a fost mult mai amplă decât cea din 1946. Propaganda s-a axat, în principal, pe munca de lămurire „de la om la om", îndeplinită de îndrumătorii Partidului

[8] *Ibidem*, f. 81–82.

[9] Eugen Mioc, *op. cit.*, vol. I, p. 99.

Muncitoresc Român. Activitatea celor cca. 5.000 de îndrumători PMR a fost organizată în mod sistematic, în fiecare sector şi plasă a județului Timiş-Torontal. Pentru colectarea de fonduri necesare campaniei electorale, în Timişoara s-au desfăşurat 17 baluri şi 4 concerte, având loc mitinguri în toate cinematografele din oraş. De asemenea, caravana cinematografică a susținut 36 de reprezentații în diverse localități de pe cuprinsul județului Timiş-Torontal, la care au asistat 18.000 de spectatori. Propaganda a constat, în egală măsură, în 51 de panouri şi 91 de desene electorale. Ziarele guvernamentale au popularizat candidații FDP-ului şi au oferit cititorilor explicații privind diferite articole din Constituție. În continuare, Eugen Mioc ne oferă o imagine sugestivă a campaniei electorale din primăvara anului 1948: „S-au tipărit 54 de <ziare de stradă> cu conținut electoral, iar gazetele de perete din întreprinderi au fost reînnoite de două ori pe săptămână. Candidații au cutreierat toate comunele din județ, lămurind populația. În toate locurile aglomerate, târguri, piețe etc. au fost prezenți îndrumătorii FDP. Au fost vizitate, de mai multe ori, toate locuințele din Timişoara, ducându-se muncă de lămurire. Cetățenii care nu şi-au ridicat cărțile de alegător au fost vizitați la domiciliu şi li s-au înmânat aceste documente. În general, îndrumătorii au fost bine primiți de cetățeni, mirați de faptul că partidele aflate la guvernare se interesează atât de mult de ei. În urma acestei acțiuni s-a consolidat şi munca pe cartiere şi sectoare, îndrumătorii reuşind să-i cunoască mai îndeaproape pe toți cetățenii, să cunoască situația lor economică, atitudinea politică etc.”[10].

Lista candidaților Frontului Democrației Populare în regiunea Banat era destul de lungă. Astfel, în județul Timiş, printre candidații FDP figurau: Teohari Georgescu (Partidul Muncitoresc Român), Alexandru Pescarovici (Frontul Plugarilor), Valeriu Novacu (Partidul Național Popular), Emil Stanciu (PMR), Marcel Fisler (Comitetul Democrat Evreiesc), Miloş Todorov (F. Plug.), Emil Cinghiță (PMR), Ludovic Juhasz (Uniunea Populară Maghiară), Eustație Pandele (PNP), Etel Szabo (UPM), Nicolae Apostolescu (F. Plug.), Obrad Comanov (PMR) şi Ilie Murgulescu (PMR). În județul Caraş, lista candidaților FDP era alcătuită din: Nicolae Profiri (PMR), Mihai Dalea (PMR), Petru Almăjan (F. Plug.), Vasile Ionescu (PMR) şi Petre Manu (F. Plug.). De asemenea, în județul Severin, pe listele FDP candidau următorii: Octav Livezeanu (F. Plug.), Constantin Roiban (PMR), Ioan Şerban (F. Plug.), Iulian Jura (PNP), Lenormanda Benari (PNP), Dumitru Geambaşu (PMR), Mihai Drăgoi (F. Plug.) şi Maria Luca (PMR). Lista FDP era completată cu candidații din județul Arad: Avram Bunaciu (PMR), Iosif Rangheț (PMR), Miron Belea (F. Plug.), Petru Cuedan (PMR), Bela Csakany (UPM), Filip Geltz (PMR), Lucreția Tulucan (PMR), Teodor Suciu (F. Plug.), Ilie Ardelean (PNP), Petru Mocuța (PMR), Francisc Czapos (UPM) şi Ion Pălincaş (PNP)[11].

[10] *Ibidem*, p. 135.
[11] *Ibidem*, p. 135–136.

Popularizarea candidaților FDP a fost realizată, în egală măsură, prin presă, afişe, biografii, fluturaşi, panouri, diapozitive, megafoane montate în toate cartierele Timişoarei şi prin megafoane mobile care au străbătut mai multe comune de pe raza județului Timiş-Torontal[12].

Se observă, în toate județele bănățene, prezența unor nume „grele", de la vârful conducerii PMR şi a sateliților săi politici (Frontul Plugarilor, Partidul Național-Popular, Uniunea Populară Maghiară şi Comitetul Democratic Evreiesc), printre candidații propuşi de Frontul Democrației Populare, ca o garanție pentru câştigarea alegerilor de către noua alianță politică, deşi rezultatele alegerilor erau previzibile pentru majoritatea locuitorilor.

În județul Timiş-Torontal, atmosfera în care s-au desfăşurat alegerile pentru Marea Adunare Națională a fost descrisă, în mod succint, de către istoricul Eugen Mioc: „În ziua alegerilor a fost o atmosferă de sărbătoare cu steaguri, lozinci, pancarde, arcuri de triumf. La fiecare secție de votare au fost echipe culturale, fanfare sau formații de muzică populară. Ziarele *Luptătorul bănățean* şi *Vestea satelor* s-au vândut din casă în casă, în tiraje record. Toate telefonistele, ridicând receptorul, au spus: <Trăiască Frontul Democrației Populare. Votați Soarele!>. Armata a contribuit foarte mult la reuşita campaniei electorale. Pe lângă menținerea ordinii a făcut o serioasă muncă de îndrumare, învățând cetățenii cum să voteze şi lămurindu-i asupra diferitelor probleme. Sătenii care veneau la secțiile de votare erau însoțiți de autoritățile satului şi aveau, în fruntea lor, călăreți şi muzică, iar la intrarea în localitățile de vot erau aşteptați de Consiliile comunale ale FDP şi de autoritățile din localitățile respective, de asemenea, cu muzici şi fanfare. În tot județul Timiş-Torontal au fost 108 secții de votare: 8 militare şi 100 civile. Pe lângă aceste secții, au activat 2.889 de îndrumători"[13].

Într-un raport de activitate asupra desfăşurării campaniei electorale, întocmit la 4 aprilie 1948 de către Comitetul Județean Timiş-Torontal al Partidului Muncitoresc Român, erau semnalate diverse aspecte ale situației politice şi economice de pe raza județului: „... datorită faptului că producția din întreprinderile județului nostru, în general, s-a mărit, mărfuri atât în oraş, cât şi în județ se găsesc din abundență, cu prețuri accesibile publicului consumator... scăderea prețurilor la produsele alimentare a contribuit la crearea unei atmosfere de încredere în regimul nostru de democrație populară... la țară încă mai sunt slăbiciuni în privința aprovizionării cooperativelor şi a bunei lor administrări... îmbunătățirea situației economice a dus, desigur, şi la îmbunătățirea situației politice; influența partidului nostru şi a FDP-ului a crescut simțitor atât la oraş, cât şi la țară în cursul acestei campanii electorale"[14]. Acelaşi raport surprinde şi starea de spirit a populației din județul Timiş-Torontal, în „limbajul de lemn" specific al

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 136.

[14] S.J.A.N.T., fond *PMR – C.J.T.-T. (1948–1950)*, d. 8/1948, f. 13.

Partidului Unic Muncitoresc: „Atmosfera în întreprinderi şi instituţii este cât se poate de bună, fapt care s-a putut constata atât în elanul de muncă în producţie, cât şi prin participarea masivă la toate manifestaţiile, precum şi din rezultatul alegerilor. Ţărănimea muncitoare, în marea ei majoritate, vede, în urma îmbunătăţirilor care s-au făcut şi în urma precizărilor tov. Gh. Gheorghiu-Dej, în clasa muncitoare şi în partidul nostru adevăratul ei apărător. Ţărănimea muncitoare munceşte cu dragoste pământul primit, garantat prin proiectul de Constituţie. La micii meseriaşi, spiritul, la începutul campaniei electorale, n-a fost prea bun; azi, însă, în urma reducerii impozitelor, a desfiinţării registrelor şi a altor îmbunătăţiri, spiritul este mai sănătos şi mai bun. În rândul intelectualilor se observă, din zi în zi, o tendinţă crescândă de a se încadra în lupta regimului nostru, lucru pe care l-am putut observa, mai ales, în campania electorală, unde mai ales învăţătorii de la ţară au depus o intensă muncă de îndrumare; dar, în general, putem spune că atmosfera în rândul intelectualilor s-a îmbunătăţit foarte mult”[15].

Raportul amintit se referă şi la activitatea elementelor aşa-zis duşmănoase de pe cuprinsul judeţului Timiş-Torontal: „Nu s-a dus în mod organizat, ci numai prin acţiuni izolate. În oraş au lansat zvonul de reducere a salariului cu 30%, că alegerile vor fi amânate cu 10 zile, că în ziua alegerilor vom fi bombardaţi, va fi cutremur de pământ, că Decizia de liberă circulaţie a mărfurilor a fost făcută numai pe timpul campaniei electorale, că regele – împreună cu Rădescu – se vor întoarce până la alegeri. În noaptea de 27/28 martie (1948– n.n.) au lansat zvonul că a fost desfăcută linia ferată lângă Gătaia, iar în ziua de 28 martie că s-au desfăcut (şinele – n.n.) între comunele Jebel şi Deta. La Mănăstire s-a spus că la Gătaia, unde trebuie să meargă să voteze, este bătaie. Ruperea afişelor noastre, afişarea afişelor liberale, pe care era scris (pe unele): <Dreptate, libertate, proprietate vă asigură PNL>, <Cetăţeni, votaţi lista Nr. 3 – semnul linie>; pe altele scriau că nu au libertate deplină, totuşi puterea PNL se poate vedea. La Vinga şi Giulvăz, peste afişele noastre, au lipit afişe scrise cu mâna: <Trăiască regele, moarte comuniştilor, libertate ţărăniştilor>. În Jimbolia – câteva svastici şi ochiuri fără cuvinte; în oraş – două afişe (de mărimea unei cărţi poştale) pe care era făcut semnul Gărzii de Fier, o svastică şi <Legionari, nu daţi crezare propagandei iudee, luptaţi pentru răsturnarea dictaturii şi a terorii>; la fotografiile candidaţilor noştri, la fel, au făcut svastici. La Cenei, (candidaţilor PMR – n.n.) le-au scos ochii. La Mănăştur s-a lipit pe gard fotografia lui Hitler. Liberalii bejenişti au scos la vânzare bețe de 1 cm grosime şi 50–75 cm lungime, ca semn al lor: linia dreaptă. În ziua alegerilor, în comuna Şiştarovăţ, un chiabur (Şişman) a strigat: <Trăiască Iuliu Maniu>. Au tăiat, în seara zilei de 28 martie, firele telefonice între comunele Dragşina şi Chevereşul Mare. În ziua de 24 martie (1948 – n.n.), 2 indivizi (excluşi – pentru atitudine antidemocratică – din PCR), Lazăr Petru şi Lazăr Traian, au rănit grav,

[15] *Ibidem.*

cu cuțitul, pe secretarul organizației PMR din Şemlacul Mare, Borcău Dumitru. În noaptea de 7/8 martie (1948 – n.n.) a fost devastat sediul partidului nostru din comuna Firiteaz, de 2 membri ai Fr. Pl. În seara de 8 martie (1948 – n.n.), un activist al nostru din Biroul de Plasă Chizătău a fost atacat de câțiva indivizi, foşti legionari, bătut puțin, a reuşit să fugă (au dat cu pietre după el). În afişele puse în tramvai s-a făcut, de 2–3 ori, semnul Gărzii de Fier. În ziua alegerilor s-au făcut 5 caramboluri cu tramvaie, intenționat, de către reacționarii de la I.E.T."[16].

În acest raport sunt surprinse, în egală măsură, diverse aspecte din campania electorală: „În campania electorală au fost mobilizate toate organizațiile de bază din județul nostru; am reuşit să cuprindem, cu munca propagandistică, toate categoriile sociale, toate întreprinderile, toate instituțiile din județul nostru, precum şi toate comunele. Au început adunări mai mici, pe străzi şi blocuri (54 mai reuşite); s-au ținut adunări pe sindicate, pe întreprinderi, cu intelectualii, cu studenții, cu femeile, cu tineretul, cu învățătorii, cu micii meseriaşi. Metoda principală de propagandă, în această campanie electorală, a fost munca de lămurire de la om la om, dusă de către îndrumătorii noştri; numărul îndrumătorilor a crescut (am avut, pe linie de partid, 4.500–5.000 de îndrumători). Munca de îndrumare a fost organizată în fiecare sector şi plasă; am avut responsabili pe străzi şi sectoare, cu care s-au ținut şedințe săptămânale de instructaj; îndrumătorii au vizitat fiecare cetățean aparte, au dus acasă (în ultima săptămână) numărul de înregistrare a cărții de alegător; în ziua alegerilor au mers, din nou, la cetățeni, invitându-i să meargă la secția de votare; în sectorul II/A, îndrumătorii au dus, cu mijloace de transport, 46 bolnavi la votare. S-au ținut şedințe speciale de pregătire cu îndrumătorii de la I.E.T., taxatori şi vatmani şi factorii poştali, care au dus o muncă de îndrumare foarte activă; pentru a cuprinde comunele cu munca de îndrumare, fiecare organizație de bază din oraş a patronat câte o comună; în fiecare duminică, îndrumătorii s-au dus în satele respective, pregătite de Județeană; au fost organizați şi îndrumători săteşti, care au fost pregătiți cu materialul necesar pentru campania electorală. În ziua de 7 martie (1948 – n.n.), în fiecare centru de plasă au fost convocați îndrumătorii din centrul respectiv şi instruiți de câte un instructor din cadrul Județenei. Îndrumarea comunelor a fost împărțită pe grupuri de vecinătăți. Au avut 8 ieşiri în comune, după cum urmează: în ziua de 7 martie – 500 îndrumători, adică 2 îndrumători în fiecare comună; în ziua de 14 martie – 300 îndrumători, 300 oratori în toate comunele din județ (în comune cu populația amestecată au mers 2 îndrumători); în ziua de 21 martie am trimis 120 de îndrumători, electori, care au stat 10 zile în satele care au fost indicate, de către plăşi, ca mai slabe sau în centrele de votare, unde au cuprins 3–4 comune (aceşti electori au fost pregătiți într-o şedință de instructaj special, de două zile); în ziua de 21 martie am trimis, în fiecare centru de votare (54), câte un orator, unde s-au

[16] *Ibidem*, f. 13–14.

ținut adunări la care au participat comunele care au votat la centrele respective; în ziua de 25 martie am trimis, în 50 de comune, câte un orator, comune în care, după rapoartele îndrumătorilor, am stat mai slab. Munca culturală a fost încadrată în campania electorală; toate echipele culturale sindicale, precum şi <Flacăra>, Teatrul Poporului, Opera, Filarmonica etc. au contribuit la buna reuşită a campaniei electorale; în total, am avut 176 deplasări ale echipelor culturale din oraş. În ziua alegerilor, la fiecare secție de votare au fost echipe culturale din oraş, la care s-au mai adăugat echipele săteşti, fanfare, muzici... ziua alegerilor s-a transformat într-o mare sărbătoare populară... Pentru fondul electoral s-au ținut, în oraş, 17 baluri şi 4 concerte cu program electoral; în toate cinematografele s-au ținut matineuri pentru fondul electoral; caravana cinematografică a dat 36 de reprezentații, cu cca. 18.000 spectatori (caravana, precum şi echipele culturale, au fost însoțite de câte un orator, şi un tov. din echipă a făcut muncă de îndrumare şi distribuire de material de propagandă). Am avut 51 de panouri cu diferite aspecte propagandistice care au reoglindit unele puncte din Constituție şi 91 semne electorale (din care 80% au fost luminate); la fel, tot materialul de afişaj a fost afişat în comune; s-au făcut arcuri de triumf. Presa a contribuit la reuşita campaniei electorale prin popularizarea candidaților, prin lămurirea punctelor din Constituție; ziarele de stradă cu conținutul electoral (54); ziarele de perete din întreprinderi au fost de două ori schimbate pe săptămână; cu ocazia campaniilor de presă cu *Luptătorul Bănățean* s-au vândut, din casă în casă şi pe străzi, 48.000 de exemplare, plus *Vestea Satelor* – primită gratuit din Bucureşti; pentru munca de propagandă ne-am folosit şi de cinematografele din județ şi oraş, având diapozitive cu semnul electoral; am difuzat, şi prin megafoane, program electoral; am avut o camionetă cu difuzor, care a plecat la târg şi prin oraş, unde, de altfel, au funcționat şi îndrumători... S-a organizat în întreprinderi, chiar şi în cartier, ascultarea colectivă a emisiunii de Radio *România Liberă*. Candidații au cutreierat toate comunele din județul nostru, lămurind populația. Colaborarea în cadrul FDP a fost destul de bună; partidele componente, cu activiştii lor, au luat parte activă în campania electorală; Consiliul FDP a ținut regulat şedințe, împărțind munca; mai mult a contribuit Fr. Plugarilor şi UPM (mai slab PNP-ul); activiştii trimişi de la Bucureşti au avut, fiecare, o muncă concretă, au fost folosiți ca oratori etc. S-au evidențiat în muncă, în timpul campaniei electorale, 24 activişti: Grecu Ioan; Fischer Ştefan; Vucicu Gh.; Drexler Pavel; Marton Gh.; Uhlyarik Ecaterina; Kantor Ioan; Friedman Marcel; Florea Pavel; Czako Elena; Bârzu Ioan; Tămăjdan Sabin; Morgan P. (FILT); dr. David (Fr. Plug.); Ştefănescu Petru (Fr. Plug.); Lukacs Balint (UPM); Florchievici (UPM); Păcuraru Ioan (UTM); Hegedüs Alexandru (UTM); Fărcaşu Aurelia (UFDR); Câmpianu Constantin (UFDR); Gruia Dumitru (Comisia Locală); Nekanitzky Maria (Sindicat); dr. Boros Eduard. Nu am reuşit chiar 100% să mobilizăm organizațiile de bază şi membrii componenți din FDP, iar membrii noştri de jos nu s-au conformat

instrucțiunilor, ci s-au mai amestecat în atribuțiile aparatului de stat. Prin munca de lămurire dusă de îndrumători am reuşit să ne întărim influența politică, să ridicăm o mulțime de cadre noi; în general, am reuşit să ridicăm nivelul politic al maselor; opoziția şi reacțiunea, văzând buna organizare a muncii de propagandă şi lămurire, nu a avut curajul să se manifeste în ziua alegerilor. Pentru consolidarea rezultatului obținut, s-au trimis – din nou – îndrumători, din casă în casă, să mulțumească cetățenilor pentru participarea lor la vot şi pentru susținerea listei Nr. 1 şi să-i îndrumeze la muncă de folos obştesc în cartierele respective; la țară au fost trimişi, cu acelaşi scop, în toate comunele, îndrumători. Comunele slabe, din județul nostru, din punct de vedere politic: Topolovățul Mare, Berecuța, Beregsăul Mare, Sanovița, Cenad, Ohaba-Forgaci, Fiscut, Firiteaz, Periam, Foeni. Armata a contribuit foarte mult la reuşita campaniei (electorale – n.n.); pe lângă munca de menținere a ordinei, (militarii – n.n.) au făcut o muncă serioasă de îndrumare, învățând cetățenii cum să voteze, lămurind cetățenii asupra diferitelor probleme; la toate mitingurile, (militarii – n.n.) au avut echipe de agitație bine organizate. Evidențiați din cadrul armatei*: Reg. 1 Militară:* lt.-col. Rusu M. Ioan, mr. Mălăianu Petre, plt.-maj. adm. Bontea Vasile, plt. adm. Teodorescu Ioan, plt. adm. Ilie Constantinescu; *Reg. 5 Inf. Vol.:* lt.-col. Teodorescu Ştefan, lt. Dinu C., lt. Bejan Vasile, lt. Vasilescu Nicolae; *Cercul Teritorial:* lt.-col. Raica Gheorghe, cpt. Cati Gheorghe; *Insp. Leg. Jand.:* lt.-col. Damian Ioan, cpt. Rudi Petre, plt. (ECP) Caminschi Alois, plt.-major Mateaş Ioan, plt.-major Turcu Mircea, plt.-major (ECP) Ionescu Teodor; *Bat. 8 Auto:* lt.-col. Dinu Florea, slt. Mereş Iuliu; *Spitalul Militar:* cpt. Luculescu Traian; *Pompieri:* plt.-maj. Scripnic Codrat; *Reg. 1 Care Luptă:* lt. Leoveanu C., lt. Rusu Gh., maistru Nicola Nicolae, serg. Albulescu Aurel; *Gărzi:* serg.-maj. Mardare Nicolae, fruntaş Arsa Maria, fruntaş Marcu Vasile, fruntaş Dascălu Marin, plt.-maj. Enache Vasile, lt. Barmuz Ioan, slt. Cicerone Adrian, slt. Sauer Gh., plt. Ene Nicolae, slt. Colhon Gh., serg. Anghel Viorel, plt. Cojan Valentin, fruntaş Sotu Petre, caporal Mureşan Liviu, fruntaş Făgeanu Moise, serg. Varga Pavel, caporal Fekete Petre, caporal Mihuț Ioan, caporal Kelemen Ludovic, plt.-maj. Ilincescu Ioan, caporal Almăjan Teodor, serg.-maj. Antica Ioan"[17].

Din acest raport reies câteva abuzuri făcute de autorități: deplasarea reprezentanților FDP la domiciliul cetățenilor pentru a le „mulțumi" că au votat lista guvernamentală, de fapt pentru a-i amenința să nu dezvăluie adevărul despre opțiunea lor de vot, şi transformarea militarilor în simpli agenți electorali ai Partidului Muncitoresc Român şi ai „sateliților" săi politici.

Un alt raport al organizației PMR din județul Timiş-Torontal, întocmit la finele lunii martie 1948, dezvăluie celor interesați metodele de muncă ale duşmanilor, în realitate opozanții politici ai comuniştilor: „Toate zvonurile le-am

[17] *Ibidem*, f. 14–17.

combătut şi demascat prin îndrumătorii noştri în mijlocul maselor; acolo unde s-a dovedit cine le-a lansat şi de unde provin, am intervenit şi am luat măsuri polițieneşti. Au fost arestați, ca inventatori şi răspânditori de zvonuri false: Bolgar Ioan (Omorul Mic); Guiu (învățător din comuna Aliuş); Vasiu Gh. (fost preşedinte PNȚ din Buziaş); Schiopu Petru şi Țăran Teodor (comuna Foeni); Cristescu Nicolae (şef manist comuna Peciul Nou). Ca să nu se rupă afişele noastre, în ultimele 5 nopți, prin grupele noastre de Siguranță s-a făcut pază, ceea ce a dat rezultate bune. Fiind, în majoritatea cazurilor, copii care au rupt afişele noastre, am stat de vorbă cu învățătorii, care au învățat copiii să nu le mai rupă; în multe cazuri, au fost convocați şi părinții copiilor, de către învățători. Au fost şi cazuri când i-am arestat pe cei ce le-au rupt; printre aceste arestări: preotul catolic Maximilian (Freidorf) şi Marcovici Emil (Partoş). Când au făcut bejaniştii afişaj, le-am lăsat (afişele – n.n.) fără să ne batem cu ei, dar, imediat după echipele lor, am trimis pe ale noastre, care le-au rupt imediat; bețele scoase de ei la vânzare au fost folosite foarte bine de îndrumătorii noştri; bețele au fost confiscate de Siguranță; celui care le-a vândut, un anumit Fischer, i s-a interzis să mai vândă până la alegeri. A fost intensificată, foarte mult, în ultimele zile, munca de îndrumare în toate străzile, casele, locuri unde sunt aglomerații, gări, piețe etc."[18]. Aşadar, Siguranța se implica în campania electorală de partea Frontului Democrației Populare, se proceda la arestări, chiar şi a unor „fețe" bisericeşti, pentru ruperea afişelor guvernamentale, iar atitudinea FDP şi, implicit, a PMR, față de PNL-Bejan, care se angajase să promoveze o opoziție „constructivă" în Marea Adunare Națională, era cel puțin lipsită de eleganță.

Acelaşi raport subliniază activitatea unor „elemente" care s-au dovedit devotate Partidului Muncitoresc Român, în timpul campaniei electorale: „Vaştag Andrei (Deta) a făcut afişaj cu grupa sa în întreaga comună; începând de la 25 martie, a organizat paza firului telefonic; permanent, a controlat şi repartizat grupa; pentru a duce informații concrete, le-a controlat în muncă şi le-a ajutat. Tămăşdean Sebastian (Jimbolia) a organizat grupa sa, care a dus munca de îndrumare pe baza informațiilor; a reuşit ca, în cea mai grea comună din județul nostru, să vină cu toții la votare, care au votat 99% cu Soarele; prezentarea lor a avut un aspect sărbătoresc. Căliman Oniga (Ciacova), când a văzut şi auzit că țăranii din comuna Cebza nu vin şi nu vor să vină la votare, imediat personal, cu 10 tov. din grupa sa, s-au deplasat în comuna respectivă, au mers din casă în casă, au lămurit şi mobilizat comuna; astfel, la ora 17, au plecat ei, împreună cu comuna întreagă, cu 130 căruțe, în frunte cu autoritățile, cu drapele şi lozinci, la votare; acest tovarăş, în fiecare noapte, în campania electorală a fost la partid, a ajutat la şablonare şi afişare şi orice altă muncă era de făcut. Borcovici Andrei şi Sulianda Petru (Gătaia), noaptea, când a apărut zvonul că au fost desfăcute liniile C.F.R.,

[18] *Ibidem*, f. 19.

voluntar au plecat pe jos, să cerceteze dacă este aşa; ei au şablonat, au adus cele mai multe ştiri despre felul cum se poartă foştii legionari, hitlerişti şi manişti, pe care permanent i-au urmărit, muncind neobosit. Toculea Alexandru (Paniova), fără a mânca vreodată, a stat 60 ore între două comune, a păzit firele telefonice; nu a plecat până nu a venit (cineva – n.n.), abia după 3 nopți şi două zile, să-l schimbe. Cojereanu Nicolae, ceferist, a organizat grupa sa cel mai bine; făcând exerciții de mobilizare, a ținut şedință cu ei, le-a dat muncă concretă, i-a controlat; când secretarul sectorului C.F.R. al PMR a refuzat să mobilizeze muzica C.F.R. pentru manifestația spontană, care s-a făcut în seara de 28 martie, tov. Cojereanu cu grupa lui, într-o jumătate de oră, a mobilizat muzicanții care locuiesc pe tot cuprinsul oraşului. Kiss Petru, care a organizat secția sa, a dat ajutor şi altor tovarăşi de la secțiile din cartierul 2; a organizat o bună şi permanentă legătură cu toți oamenii săi plasați în jurul secției; a făcut, prin echipa sa, muncă de îndrumare între alegătorii care aşteptau să voteze, antrenându-le, astfel că, şi după ce au votat, s-au întors la acel loc să discute mai departe. Cel mai bine a organizat, a condus, a făcut exerciții cu grupele tov. Fischer Ştefan, însărcinat cu grupele din plasa Ciacova”[19].

Cu toate că rezultatul alegerilor era cunoscut dinainte, în plin proces de votare se desfăşurau, ilegal, adunări „spontane”, care să demonstreze forța Partidului Muncitoresc Român şi se „convingeau” cei indecişi să participe la alegeri şi să voteze, evident, Frontul Democrației Populare. Îndrumătorii şi oratorii trimişi de FDP făceau, de multe ori, exces de zel şi supravegheau îndeaproape membrii PMR proveniți din rândurile național-țărăniştilor, catalogați la fel ca foştii legionari sau „hitlerişti”.

Adevărata stare de spirit a populației din județul Timiş-Torontal, dar şi din alte județe ale țării, în timpul campaniei electorale din anul 1948, este descrisă şi de istoricul Nicoleta Ionescu-Gură. Astfel, au fost semnalate manifestări ostile noului regim în 14 județe, precum: Vâlcea, Roman, Bacău, Bihor, Ciuc, Suceava, Iaşi, Botoşani, Dorohoi, Alba, Hunedoara, Făgăraş, Timiş şi Prahova[20].

Conform istoricului menționat mai sus, în județul Timiş-Torontal au existat o serie de acțiuni antiguvernamentale. De pildă, în comuna Giroc, pe un afiş al Frontului Democrației Populare a fost lipit un bilețel de mână, cu următorul conținut: „Frați Români, să nu vă gândiți la pâinea aia cea bună, care o căpătăm de la comunişti la o lună, mai bine să mâncăm mălai, dar să ne vină regele Mihai, ați pus pe Groza, l-am pune sub tramvai, iar pe Ana Paucher o vom da la coplarai”[21].

De asemenea, la Timişoara, nu departe de Opera Română, în dimineața zilei de 21 martie 1948, au fost descoperite două manifeste de dimensiuni reduse, scrise cu creionul, cu următorul text: „Legionari! Nu vă lăsați amăgiți de ideile

[19] *Ibidem*, f. 20.
[20] N. Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 112.
[21] *Ibidem*, p. 113–114.

iudaismului, care vă duce spre distrugerea unității creştine. Daţi-le peste cap, pentru distrugerea dictaturii actuale şi a teroarei". Pe cele două manifeste era desenată svastica regimului național-socialist german şi semnul Gărzii de Fier[22].

Cu ocazia târgului săptămânal din 18 martie 1948, pe zidurile diverselor clădiri din comuna Vinga s-au scris lozinci antiguvernamentale şi chiar insulte pentru exponenții de frunte ai noului regim politic[23].

Şi la Timişoara au ajuns manifeste cu antetul „Mişcarea Națională de Rezistență", semnate „Mareşalul Ardeleanu", în care se făcea un apel la populație să boicoteze alegerile şi să alcătuiască grupe de partizani, aşteptând semnalul de luptă prin stațiile de radio-difuziune[24].

În comuna Partoş, au fost rupte toate afişele Frontului Democrației Populare, iar în comuna Ghiroc, pe afişele blocului guvernamental au fost scrise lozinci proregaliste[25].

În comuna Gelu, toate casele membrilor Partidului Muncitoresc Român au fost pictate în roşu, iar în localitatea Şemlacul-Mare, secretarul organizației PMR (Dumitru Baicu) a fost rănit cu un cuțit[26].

Acestea erau, de altfel, aproape singurele modalități de ripostă la adresa regimului „democrat-popular", în condițiile prezenței masive a Armatei Roşii pe teritoriul României

După alegeri, în documentele de arhivă figurau, cu precădere, numeroase nereguli în cadrul organizațiilor PMR de pe cuprinsul județului Timiş-Torontal: în comuna Ghilad sunt „nemulțumiri că tov. Sipețan, de la plasa Ciacova, în loc de educație se ocupă de beție"; în comuna Remetea Mică, „se cere un delegat din partea UTM-ului pentru a organiza tineretul"; în comuna Topolovățul Mare „este necesar a se trimite un îndrumător bun"; în comuna Moravița, „notarul este reacționar şi protejează pe chiaburi la cota obligatorie"; în comuna Jadani, „organizația de acolo cere să se ducă de la tineret afară, pentru ca să organizeze tineretul în această comună"; în comuna Mănăştur, „organizația de bază a făcut abonamente colectiv la *Luptătorul Bănățean* pe luna I (ianuarie 1948 – n.n.) şi a plătit, dar nici până astăzi nu a primit ziarele"; în comuna Denta, „organizația de bază cere sprijinul Comitetului Județean, pentru a transporta şine şi traverse pe C.F.R., pentru a construi o rampă şi o magazie pentru cereale prin muncă voluntară"; în comuna Gaiul-Mic, „nu s-a făcut, încă, unificarea celor două partide (PCR şi PSD – n.n.), lucrează separat şi unul, şi celălalt... secretarul politic, care este şi primar, este încontinuu beat (Andrei Nicolae, până a devenit primar, a fost om de treabă), acum a căzut sub influența notarului şi şefului de post, care sunt reacționari...

[22] *Ibidem*, p. 115.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*, p. 117.
[26] *Ibidem*, p. 119.

directorul de şcoală ține tineretul sub influența lui şi duce o politică manistă"; în comuna Carani, „colaborarea dintre partide lasă de dorit"; în comuna Ianova, „notarul din comună este membru de partid şi face afaceri pe socoteala Partidului, care dăunează Partidului... a fost mare legionar... tot satul este nemulțumit de el"; în comuna Clopodia, „celula este foarte slabă... tovarăşii sunt neridicați politiceşte şi neinformați complet de viața politică"; în comuna Suşta, „s-a prezentat, în comună, un individ care a spus că este de la *Luptătorul Bănățean*, a cerut să facă țăranii abonamente şi a cerut suma de 20.000 lei pentru ziar"; în comuna Comloşul Mare, „în organizația de bază sunt fricțiuni din cauza casierului, care este şi în cooperativă şi este o slugă a chiaburilor, nici nu e asociat şi, (împreună) cu 2 plutonieri, care sunt deblocați, a reuşit să se strecoare la conducerea cooperativei"; în comuna Paniova, „organizația de bază este foarte slabă... se cere sprijinul plasei"; în comuna Petrovaselo, „organizația este foarte slabă... este nevoie ca să se ocupe mai mult de ea"; în comuna Bencecul de Sus, „primarul nu-şi face datoria, bruschează cetățenii, nu stă de vorbă cu ei, deşi este membru de Partid"; în comuna Remetea-Mare, „Partidul este aproape inexistent în viața satului, celula dezorganizată, membrii nepregătiți... în populație domneşte o atmosferă reacționară... Frontul Plugarilor are cca. 150 de membri reacționari şi chiaburi"; în comuna Belinț, „se cere înlocuirea primarului, fiind un om mijlociu cu numele Gheorghe Dumitriu... comisia interimară să fie verificată, aleasă alta din muncitori... Frontul Plugarilor are cca. 130 membri, majoritatea foşti manişti şi reacționari, preşedintele fiind învățătorul Vartolomei Ioan, care a luat o vacă de la nemți în loc să o dea la un om sărac... ei vor să pună mâna pe toată administrația comunei... se cere ajutor pentru organizarea celulei PMR"; în comuna Lucareț „să se cerceteze dacă tov. Heffler Elisabeta, secretara Primăriei, ca membră în Partid, face greutăți Partidului, dacă a fost – în trecut – conducătoarea femeilor hitleriste"; în comuna Ghizela „se cere o anchetă severă contra primarului Konics Ştefan, care, deşi membru de Partid, este o unealtă în mâna notarului Bălăcescu Petre şi a secretarului Popescu Petre... toți au o atitudine a vechiului regim... primarul, în 2 ani jumătate, şi-a format o gospodărie frumoasă... secretarul are un separator de smântână, pe care o comercializează, şi un cazan pentru fiert țuică, luat de la REAZIM, pe care îl exploatează abuziv... pământul rezervă al comunei îl lucrează tot secretarul... toți 3 sunt înconjurați de afacerişti, lucrează – la negru – cu făină şi porumb"; în comuna Bucovăț, „tov. Radu Ion, care a fost trimis la şcoala de cadre, tot timpul este acasă, se îmbată, nu este disciplinat... se cere cercetare"; în comuna Nadăş, „cooperativa nu există, din cauza inactivității Primăriei şi organizației de Partid"; în comuna Ghiroda-Nouă „sunt 1.642 locuitori, din care numai 26 sunt membri de Partid... UPM-ul, la fel, este inactiv"; în comuna Sânpetrul-German, „PMR-ul n-a luat ființă până azi, celula PCR invocând motivul că în seara pronunțată pentru unirea celor două partide muncitoreşti a apărut şeful de sector al Frontului Plugarilor, Muzicaş Ilie, în localul Partidului, făcând scandal

o oră jumătate, amenințând pe cei prezenți... Muzicaş Ilie, conform reclamațiunilor (reclamațiilor – n.n.) auzite, are o atitudine brutală față de conlocuitorii săi, bate femei, promite pământ celor care, părăsind PMR, se înscriu în F.P. ... acum două săptămâni l-a amenințat pe tov. prof. Cornea, cu revolverul în mână... de frica lui, mulți tovarăşi nu mai iau parte la şedințe... partidul cere mutarea acestui element din comună... în comună sunt cca. 200 tineri neorganizați care cer să fie primiți în UTM"; în comuna Bacova, „organizația de bază nu este mulțumită cu Comitetul de partid şi cu Comisia interimară... cere să se deplaseze cineva de la Județeană, pentru a face ordine"; în comuna Secusigiu, „după declarația a 2 membri de partid, Dimitrievici Liviu aduce calomnii la adresa partidului... celula cere să se ia măsuri în această privință"; în comuna Hisiaş „se cere delegarea unui reprezentant de la Județeană pentru alegerea comisiei de la cooperativă, fiind neînțelegeri între membrii PMR şi F.P., din care cauză cooperativa stă închisă"; în comuna Ciavoş „nu s-a făcut unificarea în cadrul PMR"; în comuna Uihei, „notarul Maghiaru Alexandru e incorect, amenință sătenii care vin la Primărie, cu arma, bruschează cetățenii, provoacă scandaluri înarmat, numeşte comisii interimare fără să țină cont de voința poporului, se poartă brutal cu reprezentanții Partidului şi ai Sindicatului"; în comuna Sânpetrul-Nou „nu s-a făcut unificarea în cadrul PMR"; în comuna Saravale „nu s-a făcut unificarea în cadrul PMR... şeful de post, antidemocrat, a bătut mai mulți tovarăşi"; în comuna Lovrin, „preotul Popa ține consfătuiri maniste cu mai mulți săteni... fostul secretar al manişt ilor deține manifeste ascunse în saltele"; în comuna Beregsăul-Mare „nu s-a făcut unificarea în PMR"; în comuna Blajova, „organizația nu merge bine, din cauza secretarului de organizație... din inițiativa organizației s-a făcut un pod de 6 m lungime şi lat de 5 m, prin muncă voluntară"; în comuna Moşnița-Nouă, „la 29 februarie (1948 – n.n.) nu s-a organizat, încă, P.U.M. ... curățire s-a făcut: din 42 membri din celula PCR, s-au menținut 28... plutonierul-major, reacționar, îi amenință pe comuniști, îşi face avere pe căi necinstite... primarul trebuie schimbat fiindcă nu ştie româneşte, iar notarul fiindcă nu ştie ungureşte... populația fiind aproape numai maghiară, trebuiesc oameni care să ştie amândouă limbile"; în comuna Hitiaş, „tineretul, până în prezent, nu s-a putut organiza, fiind otrăviți de regimurile trecute, fiind, în comună, cca. 120 de tineri... se cere o delegație din partea UTM-ului spre a-i putea organiza"; în comuna Persocova, „PMR nu are sediu, bibliotecă... cere să fie ajutați în munca politică şi economică"; în comuna Gherteniş, „organizația de bază din comună nu funcționează bine... Nicolae Drăgan provoacă scandaluri, cu toate că este exclus din partid"; în comuna Cenei, „secretarul de cadre, Raicov Rada, pătează organizația de partid, fiind oportunist, profitor şi urmăreşte numai interesele sale personale"; în comuna Sculea, „la o adunare pe care au convocat-o îndrumătorii, unul cu numele de Traian Franț, fost preşedinte de la PSD, a provocat îndrumătorii, întrebând <ce a făcut PCR pentru muncitori şi țărani> şi a declarat că comuniştii, de la mic şi mare, sunt hoți"; în

comuna Cruceni, „organizația de bază este foarte slabă... secretarul de organizație a confiscat un carnet de membru de la UPM"; în comuna Foeni, „organizația de bază nu merge bine, este slab organizată, sunt membri cu o vechime de 1 an şi nu sunt aprobate adeziunile de Județeană"; în comuna Sânmihaiul-German, „primarul acestei comune este în permanență beat, doarme cu capul pe masă, nu poate să-şi facă datoria, a oprit mai mulți cetățeni care au vrut să se înscrie în PMR, spunând că sunt, toți, legionari"; în comuna Lățunaş „s-a observat că spiritul reacționar este puternic... chiar şi printre membrii de partid este un dubiu oarecare... mai mult, organizatorii responsabili din plasă nu iau măsurile cerute de împrejurări... secretarul celulei este un băiat tânăr, Ivaşcu Petru, care nu este educat, nu are darul pentru combatere, nu este pregătit... nu s-a observat nicio activitate"; în comuna Butin „se întreabă dacă membrii de partid de naționalitate cehoslovaci, care şi-au cerut repatrierea în Cehoslovacia, mai pot rămâne în comisiile interimare"; în comuna Beşenova-Veche, „organizația de partid se înțelege cu toate celelalte organizații (Fr. Plug., UPM), dar între foştii PSD şi PCR există divergențe... se spune că 10% sunt social-democrați de dreapta, în frunte cu directorul şcolar Radu Vasile, care face anumite hoții... cetățenii spun că el trăieşte pe spatele lor"; în comuna Herneacova, „din punct de vedere politic, organizația de bază e slabă, cei 6 membri ai PMR nu depun activitate nici în Biroul Politic, nici în comisia interimară... la fel, s-a constatat o lipsă de solidaritate între PMR şi Fr. Plug. ... organizațiile politice nu inspiră încredere celorlalți cetățeni, aceasta fiind vina organizației Recaş, care nu s-a ocupat cu educația tovarăşilor din Herneacova, nici să dea îndrumări asupra celor ce trebuie de făcut în această comună... organizația Recaş a neglijat complet munca în ce priveşte ridicarea nivelului ideologic şi politic al membrilor de partid din această comună: nu citesc ziare, broşuri, nu cunosc, nici măcar în linii generale, evenimentele politice şi înfăptuirile Guvernului"; în comuna Nerău, „țăranii au arătat că preşedintele Fr. Plug. este un plutonier-jandarm epurat din cauză de crimă, este afacerist, caută numai interesele bogătaşilor, a strâns în partid pe toți maniştii, vrând să pună primar pe unul din ei... preşedintele UPM e bun luptător democrat... primarul e corespunzătot, energic, organizează şi controlează – în calitate de secretar PMR – munca voluntară... spiritul politic e slab, din lipsă de cadre... reacțiunea lansează zvonuri care trebuiesc mai bine combătute, dar cei 25 membri de partid sunt foarte slab ridicați politiceşte"; în comuna Drăgoeşti, „primăria este condusă de tov. Vucan Ioan, înscris în PCR, în 1947, de către notarul comunei... adeziunea lui Vucan Ioan nu este trecută prin celulă... acesta este, şi astăzi, un membru al fostului PNȚ şi spune cetățenilor ca să nu se înscrie în PMR, că o să se schimbe timpurile... este un chiabur cu 17 ha... nu dă voie să se țină şedințele în sala primăriei... localul primăriei are înfățişarea unei cârciumi, în fiecare zi se consumă băuturi spirtoase, consumă următorii: Vucan Ioan (primar), Banciu Roman, Banciu Dumitru şi casierul primăriei, Brancu Nicolae... acest primar este în legătură cu plutonierul

de legiune de la Timişoara.. să se facă cercetări cât mai urgent"; în comuna Cralovăț, „nivelul politic al membrilor PMR este scăzut... le lipseşte educația politică necesară pentru înțelegerea problemelor"; în comuna Izvin „sunt nemulțumiri în rândurile membrilor foşti PCR, pentru că la notele de calificare a activității a fost invitat şi Maidac Petru (Fr. Plug.), care suferă de patima beției şi este incapabil de a judeca obiectiv activitatea tovarăşilor"[27].

Istoricul Eugen Mioc subliniază faptul că, în iulie 1948, pe raza județului Timiş-Torontal erau înregistrați 33.000 membri PMR, cuprinşi în 630 organizații de bază şi 46 de comitete, în timp ce numărul membrilor de partid din întreaga țară depăşea un milion[28]. Acelaşi istoric precizează că, la data de 1 februarie 1948, s-a constituit Comitetul Județean PMR Timiş-Torontal, din 33 de persoane, pentru principalii membri ai Comitetului Județean existând şi fişe de caracterizare personală:

1) Stanciu Emil – „secretarul Comitetului Județean PMR Timiş. Muncitor la C.F.R. A simpatizat cu mişcarea ilegală. Imediat după 23 August 1944 s-a înscris în PCR. Este un tovarăş devotat clasei muncitoare, cinstit, dinamic şi bun luptător. Întotdeauna a pus interesele clasei muncitoare deasupra intereselor personale"[29].

2) Klein Mihai – „responsabil organizatoric. Născut în 1914, în comuna Lipova; şase clase primare, de profesie croitor, căsătorit, un copil. Membru PCR din decembrie 1944; cinstit, devotat partidului, disciplinat; posedă cunoştințe marxiste; nivel politic în dezvoltare. A urmat, timp de 4 luni, Universitatea Ştefan Gheorghiu, unde a progresat; are spirit critic şi autocritic dezvoltat; îndeplineşte sarcinile de partid din convingere. Dinamic, independent în muncă, energic, combativ, cu inițiativă; bun organizator; are atitudine tovărăşească; foloseşte metode de convingere, totuşi, câteodată are ieşiri violente. Este sectar în muncă, nu are încredere în capacitățile altora; vigilent față de duşmanii partidului; hotărât, nu se descurajează în fața greutăților; este simpatizat de mase. Are perspective de dezvoltare şi corespunde în munca organizatorică"[30].

3) Jivcovici Mirco – „responsabil cu educația politică. Născut în 1921, în comuna Foeni, județul Timiş-Torontal; de naționalitate sârbă, de profesie învățător, căsătorit. Membru PCR din ianuarie 1945; devotat partidului, dar ține, în primul rând, la interesele sale personale. Cinstit, cu nivel politic ridicat; are cunoştințe marxiste, se ocupă cu studierea materialului de partid, adânceşte problemele. Inteligent, foloseşte metoda de convingere, duce muncă colectivă şi caută să-şi ajute tovarăşii de muncă; în general, are purtare tovărăşească; câteodată

[27] S.J.A.N.T., fond *Partidul Comunist Român – Comitetul Județean Timiş-Torontal (1944–1947)* (în continuare *PCR – C.J.T.-T. (1944–1947)*), d. 32/1947, f. 15–33.
[28] Eugen Mioc, *op. cit.*, p. 168.
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem.*

este nervos şi are ieşiri violente. Dinamic, persistent şi cu inițiativă în muncă; se bucură de simpatia tovarăşilor cu care intră în contact. Nu este destul de vigilent; fire împăciuitoare cu rămăşițe mic-burgheze; puțin naționalist sârb. Element capabil, care face muncă sistematică. Bolnăvicios, ceea ce îi dăunează, într-o oarecare măsură, muncii de partid; puțin influențabil, se lasă târât de sentimente. Are perspective de dezvoltare; corespunde în funcția pe care o îndeplineşte”[31].

4) Leniş Victor – „responsabil cu tineretul; născut în 1911, în comuna Gura Căinari, județul Soroca; român, 4 clase primare şi 4 profesionale, turnător la C.F.R., căsătorit, 2 copii. Membru PCR din noiembrie 1944; devotat partidului, cinstit, combativ, disciplinat, cu spirit de sacrificiu. Nivel politic în dezvoltare. Deşi a frecventat 4 luni Universitatea Ştefan Gheorghiu, are puține cunoştințe marxiste; are purtare tovărăşească; are spirit critic dezvoltat, dar primeşte greu critica; vigilent față de duşmanii partidului; conştiincios în muncă, simpatizat de mase, bun agitator. Nu munceşte colectiv; în general, foloseşte munca de convingere; uneori are ieşiri violente. Este influențabil; spirit de inițiativă nu foarte dezvoltat; se pierde în lucruri mărunte şi scapă probleme mari; sentimental şi împăciuitor, dar vigilent față de duşmanii partidului; încăpățânat; nu are simț organizatoric; din cauza muncii de partid, îşi neglijează familia şi are neînțelegeri familiale. Luptă împotriva slăbiciunilor, dar nu are mari perspective de dezvoltare”[32].

5) Bodnar Maria – „responsabilă femei, născută în 1916, la Timişoara; româncă, 4 clase primare şi 2 de gimnaziu; muncitoare textilistă, căsătorită, un copil; membră PCR din decembrie 1944; cinstită, devotată partidului şi clasei muncitoare; nivel politic în dezvoltare; puține cunoştințe marxiste, dar are inițiativă, ştie să se orienteze singură pe teren şi este independentă în muncă; are aptitudini oratorice; simpatizată de mase; ştie să se impună; inteligentă, înțelege uşor problemele, dar uneori ia hotărâri pripite. Foloseşte metode de convingere; are voință în muncă, dar nu a reuşit, încă, să găsească cea mai bună metodă de planificare a muncii; nu se descurajează în fața greutăților; are purtare tovărăşească; are spirit critic şi autocritic. Nu este suficient de vigilentă față de duşmanii partidului; este puțin încrezută şi sensibilă; are greutăți în viața familială; ajutată şi controlată, are perspective de dezvoltare”[33].

6) Pircea Roman – „responsabil sindical. Născut în martie 1914, în comuna Obad, județul Timiş-Torontal; român, 4 clase secundare, şcoala medie de maiştri, căsătorit, 2 copii; membru de partid din august 1945; cinstit, devotat partidului şi mişcării muncitoreşti; mai puține calități ca om politic, dar bun tehnician, bun gospodar şi om de administrație. Are spirit critic şi primeşte critica; are perspective de dezvoltare mai mult ca tehnician, decât ca om politic. Se bucură de

[31] *Ibidem*, p. 168–169.
[32] *Ibidem*, p. 169.
[33] *Ibidem*.

popularitate şi simpatie în mase. Câteodată, foloseşte munca de convingere, dar, de cele mai multe ori, pe cea de comandă”[34].

7) Lungu Dumitru – „responsabil țărănesc. Născut în august 1919, român, 7 clase primare şi şcoala agricolă, căsătorit, doi copii; membru PCR din iunie 1944. Cinstit, devotat partidului, disciplinat, dar cu nivel politic mediocru; are puține cunoştințe de marxism şi nu se ocupă îndeajuns cu studierea materialului de partid. Are purtare tovărăşească, spirit critic, dar mai puțin autocritic; nu prea are inițiativă; este vigilent, dar slab organizator; bun orator, dar nu adânceşte problemele şi nu prea are încredere în tovarăşii cu care lucrează. Modest, moale, comod, fire calmă, nu suficient de energică; are delăsări în muncă; simpatizat de masele țărăneşti; are greutăți familiale; este puțin influențabil; nu are destulă încredere în forțele sale, dar are perspective de dezvoltare”[35].

8) Gubranschi Ioan – „membru în Comitetul județean. Născut în noiembrie 1913, în comuna Țipar, județul Severin; maghiar, 4 clase primare, 3 clase profesionale, de profesie turnător, căsătorit, un copil. Membru PCR din ianuarie 1945; cinstit, devotat partidului, nivel politic mijlociu; inteligent, prinde uşor problemele, dar nu le adânceşte; nu se ocupă suficient de educarea lui; disciplinat, perseverent în muncă; duce la îndeplinire sarcinile primite. Lucrează colectiv; are conştiință de clasă dezvoltată; este combativ, hotărât, dinamic şi ambițios; bun organizator; munceşte planificat, are inițiative şi se orientează bine pe teren. Cam stângist, impulsiv şi repezit; face critică, dar nu în mod tovărăşesc; simț autocritic puțin dezvoltat; încrezut, îi place să se evidențieze. Vigilent față de duşmanii partidului, necruțător față de orice greşeală, cam răutăcios; este stimat de colegi, dar nu simpatizat; are perspective de dezvoltare, mai ales dacă dă mai multă importanță autoeducației”[36].

9) Incicaş Simion – „născut în 1908, în județul Arad; român, muncitor C.F.R., de origine socială țărănească; a fost membru al Sindicatului C.F.R. din 1945; a fost înscris în PSD; în prezent, este şef de revizie la C.F.R. Jimbolia şi primar al comunei”[37].

10) Cinghiță Emil – „născut în august 1898, la Lugoj; român, 4 clase de liceu, origine socială muncitorească; lăcătuş la C.F.R.; la alegerile parlamentare din noiembrie 1946 a fost ales deputat; a fost membru în Comitetul județean PSD”[38].

11) Pirovski Margareta – „născută în martie 1905, la Cluj; de origine etnică maghiară, 5 clase primare, croitoreasă la fabrica I.L.S.A.; origine socială muncitorească; a fost membru în comitetul de fabrică şi responsabil politic PSD la I.L.S.A.”[39]

---

[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem*, p. 170.
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem.*
[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*

Aceste fişe personale demonstrează faptul că majoritatea membrilor Comitetului Județean PMR Timiş-Torontal aveau origine socială „sănătoasă", un grad de educație relativ scăzut, un nivel politic nu tocmai strălucit şi o viață personală „sub lupa" organizației de partid.

Conform istoricului Eugen Mioc, în iulie 1948, fără a se preciza motivele reale, o comisie a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, sosită de urgență, a procedat la reorganizarea Biroului Comitetului Județean Timiş-Torontal al partidului: Pircea Roman, responsabil cu munca tineretului, a fost promovat în funcția de secretar adjunct; Salamon Nicolae, responsabil administrativ, a fost înlocuit cu Dima Gheorghe; Rozalia Craiu a fost promovată în calitate de responsabilă cu organizațiile de femei, în locul Mariei Bodnar; Victor Leniş a devenit responsabil cu munca țărănească, în locul lui Dumitru Lungu; Victor Leniş a ajuns, apoi, secretar județean al Frontului Plugarilor; Ştefan Boureanu a devenit responsabil cu sindicatele, iar Iacob Buda a fost promovat în funcția de responsabil la tineret[40].

Două luni mai târziu, în septembrie 1948, Emil Stanciu, secretarul politic al Comitetului Județean Timiş-Torontal a fost înlocuit de Gheorghe Necula, trimis de Comitetul Central al partidului. Necula avea o biografie impresionantă: ilegalist; în intervalul 1942–1944, închis în penitenciarele Jilava şi Văcăreşti; după lovitura de stat de la 23 august 1944, membru în Formațiunile de Luptă Patriotică, aflate sub conducerea lui Emil Bodnăraş, şi, ceva mai târziu, secretar al Comitetului de partid al Sectorului III din Capitală; din februarie 1948, secretar al Comitetului Județean PMR Dolj[41].

Istoricul Eugen Mioc descrie modul în care s-a desfăşurat naționalizarea la mai multe întreprinderi din Timişoara şi starea de spirit reală a muncitorilor din localitate:

1) Întreprinderea *Hammer şi Ney* – „Are 185 de muncitori şi produce țesături de mătase. Prezentându-se comisia de naționalizare a fabricii, a luat direcțiunea prin surprindere. Fostul director s-a retras liniştit, lăsând un delegat să întocmească procesul-verbal cu noul director. Muncitorii au început munca normal. A existat o atmosferă de sărbătoare"[42].

2) Fabrica de textile *Maco* – „89 muncitori. Direcțiunea a fost luată prin surprindere şi nu s-a opus acțiunii de naționalizare. A fost instalat director un fost maistru-vopsitor, tovarăşul Tott Emeric. La plecarea vechii direcțiuni, unii muncitori au plâns"[43].

3) *Decoration* – „Produce stofe de mobilă. Direcțiunea nu opune rezistență actului naționalizării. Noul director, fost muncitor în fabrică, a fost, în general,

[40] *Ibidem*, p. 170–171.
[41] *Ibidem*, p. 171.
[42] *Ibidem*, p. 204–205.
[43] *Ibidem*, p. 205.

bine primit. Au existat, însă, şi doi muncitori care şi-au exprimat părerea de rău după vechea conducere”[44].

4) *Atlanta* – „Produce textile. Muncitorii se bucură, au scos steaguri roşii şi lozinci pe frontispiciul clădirii”[45].

5) *Industria Textilă Bănățeană* – „Produce țesături de bumbac şi mătase. Direcțiunea cedează fără să se opună. Atmosfera în rândul muncitorilor este bună, dar se simte şi o oarecare rezervă. Noul director este bine primit”[46].

6) *Mecher* – „Produce articole casnice. Are 160 de muncitori. Actul naționalizării a fost întâmpinat cu satisfacție”[47].

7) *Carol Nagy* – „Produce panglici; 37 angajați. Muncitorii se bucură că au scăpat de directorul-patron, care se purta cu ei dictatorial”[48].

8) *Heda* – „Produce tricotaje; 27 angajați. Muncitorii au primit, la început, naționalizarea cu aplauze, dar apoi au plâns”[49].

9) *Star* – „Fabrică de încălțăminte. Muncitorii sunt indiferenți față de actul naționalizării. Vechea direcțiune nu a opus rezistență”[50].

10) *Texta* – „Produce bumbac, vigon, mătase şi pânzeturi. Fostul director este intimidat, surprins şi are un atac de cord. Îşi revine, însă, şi nu se opune naționalizării. Muncitorii au fost foarte bucuroşi de schimbare”[51].

11) Unitatea *Lacuri şi Vopsele* – „Fostul director nu s-a opus la predare, dar a opus rezistență atunci când a trebuit să părăsească şi locuința pe care o avea în incinta fabricii. Muncitorii s-au bucurat, au aplaudat şi au fost fericiți de schimbare”[52].

12) *Fabrica de bere* – „Direcțiunea nu se opune; muncitorii primesc naționalizarea cu entuziasm; totuşi, doi muncitori au plâns la plecarea fostului director. Noul director, când s-a prezentat, nu a vorbit nimic şi a fost, în general, foarte slab”[53].

13) Fabrica *Romacom*, fost *Boszak* – „Produce plasă de sârmă, dulapuri de fier, cărucioare pentru copii şi alte diverse obiecte din metal. Fostul director lipsea la preluarea fabricii. Cea mai mare parte a muncitorilor au fost entuziaşti; o parte, însă, erau tăcuți”[54].

14) *Standard* – „Produce ciorapi. Muncitorii primesc cu entuziasm naționalizarea”[55].

---

[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem.*
[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem.*
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem.*

15) *I.R.P.* – „Atmosferă entuziastă”[56].

16) *Fabrica de conserve* – „Muncitorii primesc cu bucurie naționalizarea”[57].

17) *Fabrica de mănuşi* – „Vechiul director nu se opune. Atmosferă entuziastă în rândurile muncitorilor”[58].

18) *Banatim* – „Produce frânghii de in şi cânepă. La ora naționalizării, directorul era plecat în Italia. Muncitorii, deloc entuziaşti, rezervați”[59].

19) *Fabrica de săpun* – „Atmosferă entuziastă în rândurile muncitorilor”[60].

20) *Ostmetal* – „Vechiul director, la început a crezut că este o glumă, apoi a predat gestiunea fără a se opune. Atmosferă entuziastă în rândurile muncitorilor”[61].

21) *Fadepa* – „Atmosferă entuziastă în rândurile muncitorilor”[62].

22) *Kawe* – „Produce țesături elastice şi neelastice, împletituri. Fostul director a fost foarte agitat, dar reținut; atmosferă reținută în rândurile muncitoarelor; două dintre ele au plâns”[63].

23) *Frații Dobay* – „Produce ciorapi, ață, țevi de carton. Muncitorii au o atitudine reținută. Directorul nu se opune predării”[64].

24) *Florida* – „Produce tricotaje, ciorapi etc. O parte din muncitori au fost bucuroşi, o altă parte indiferenți”[65].

25) *Vulcan* – „Produce articole de cauciuc. Muncitorii primesc cu bucurie naționalizarea”[66].

Deci, propaganda comunistă arăta susținerea populară față de actul naționalizării şi entuziasmul majorității muncitorilor în momentul preluării conducerii întreprinderilor respective de către noii directori, foşti muncitori, membri ai PMR

Totuşi, istoricul Eugen Mioc redă şi deficiențele semnalate la şedința cu noii directori ai fabricilor textile naționalizate de pe raza municipiului Timişoara, desfăşurată în ziua de 14 iunie 1948: „Se vede că, în multe întreprinderi, munca politică în această acțiune a lăsat mult de dorit. La o serie de întreprinderi, muncitorii au plâns după patron, deci nu a existat ură de clasă. În aceste fabrici trebuie dusă o muncă politică, pentru că astfel de manifestări nu sunt sănătoase”[67].

Această atitudine poate fi explicată prin facilitățile acordate angajaților de

---

[56] *Ibidem*, p. 206.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*.
[59] *Ibidem*.
[60] *Ibidem*.
[61] *Ibidem*.
[62] *Ibidem*.
[63] *Ibidem*.
[64] *Ibidem*.
[65] *Ibidem*.
[66] *Ibidem*.
[67] *Ibidem*.

patronii fabricilor, dar şi prin neîncrederea față de noua conducere a unităților industriale.

Istoricul Eugen Mioc subliniază faptul că noii directori ai întreprinderilor naționalizate care au încercat să îmbunătățească situația materială a angajaților, au intrat în vizorul organelor locale de partid. Astfel, din raportul de activitate al Secției de Propagandă şi Agitație a PMR Timiş-Torontal pe luna iunie 1948 rezultă că, la Fabrica de pălării din Timişoara, naționalizată de curând, „reacțiunea s-a folosit de slăbiciunea directorului şi l-a antrenat să satisfacă unele revendicări imediate şi nejuste ale muncitorilor, prin amenajarea unei cantine. Din cauza lipsei de vigilență a organului nostru, *Luptătorul bănățean*, acest lucru a fost popularizat în presa de partid. Zvonurile care circulă, în general, în întreprinderile naționalizate au fost că nu se va mai primi salar, nu se vor mai primi lemne. S-a început instigația, de a se cere revendicări imediate şi nejuste, cum sunt cantină, teren de sport, cămine de zi şi avansuri... În unele locuri chiar au început să se reprimească foştii directori”[68].

Venită în oraşul de pe Bega pentru a prelucra, cu activiştii locali, Rezoluția Plenarei a II-a a C.C. al PMR, Constanța Crăciun, membră în Comitetul Central al partidului, îşi preciza poziția față de revendicările muncitorilor: „Noi l-am alungat pe patron, dar asta nu înseamnă că salariile muncitorilor vor fi mai mari; nu imediat vor putea fi mărite aceste salarii. Noi trebuie să explicăm că banii aceştia, care nu mai intră în buzunarul capitalistului, se vor duce în folosul clădirii unei țări noi. Noi vom avea posibilități să facem noi investiții ca, din țară înapoiată, să devenim țară înaintată, cum a făcut Uniunea Sovietică... Prin faptul că pârghia economică e în mâna statului, prin faptul că vom putea face investiții... înseamnă, în acelaşi timp, asigurarea independenței țării noastre... Naționalizarea e deschiderea drumului nou, lipsit de exploatare... Lupta de clasă, acum, când paradisul a fost pierdut de burghezie, va lua forme din ce în ce mai ascuțite şi necunoscute. Muncitorii din întreprinderi aşteaptă salarii mai mari şi sunt locuri unde plâng după patronul care le spune că, dacă ar fi rămas el, le-ar fi ridicat salariile... Noi trebuie să spunem muncitorilor că abia de acum încolo va începe lupta... Nu putem să investim banii pentru îmbunătățirea cantinei, să facem colonii [tabere] de vară sau să mărim salariile ca tot venitul să intre în mâna muncitorilor, pentru că încă nu avem posibilități... Noi trebuie mai înainte să facem investiții, de pe urma cărora vor beneficia toți muncitorii”[69].

În urma acestor lămuriri, la Jimbolia a izbucnit o grevă împotriva noii conduceri: „La fabrica *Bohn* din Jimbolia... s-au produs perturbări cu caracter politic grevist. Muncitorimea a luat o atitudine amenințătoare față de organele administrative şi, în special, față de directorul, care este muncitor, şi organele sindicale.

[68] *Ibidem*, p. 206–207.
[69] *Ibidem*, p. 207.

Această grevă a durat două ore şi jumătate". După ce poliția a operat 5 arestări, spiritele s-au calmat[70]. De fapt, organele de poliție şi jandarmerie primiseră ordin să reprime din faşă orice manifestare ostilă față de noua conducere a întreprinderilor naționalizate, care putea destabiliza situația din Timişoara şi din județul Timiş-Torontal.

În câteva întreprinderi naționalizate de pe cuprinsul județului Timiş-Torontal au fost semnalate şi manifestări şovine, după cum rezultă din documentele de arhivă consultate de istoricul Eugen Mioc: „Cu ocazia naționalizărilor, în instituțiile de stat şi chiar în organizațiile de partid au fost manifestări şovine, spunându-se că în posturile de conducere au fost ridicați numai tovarăşi evrei şi de alte naționalități. Tot în aceste instituții se duce o muncă subversivă, în care sunt antrenați chiar şi membrii de partid... să nu se facă critică, să nu fie nimeni demascat, căci cine demască, ei înşişi, vor fi dați afară"[71].

Chiar înainte de unificare, comuniştii din județul Timiş-Torontal se arătau preocupați de soarta membrilor de partid germani, de orientare politică democratică, aflați la muncă obligatorie în Uniunea Sovietică. Astfel, la 22 ianuarie 1948, Comitetul Județean PMR Timiş-Torontal a întocmit un tabel nominal cu „membrii de partid şi democrații germani" din Timişoara, deportați în URSS în vederea reconstrucției colosului comunist, în care figurau 11 persoane: „Teisztel Hugo: dentist, născut în anul 1902 (adresa actuală: R. Lager 1220 Stalino); Szekler Jon: constructor, născut în anul 1902, la Timişoara (adresa actuală: Ilianovka Donbas, Lager Nr. 1005); Klimo Josif: şofer, născut în anul 1920, la Timişoara (adresa actuală: Ilianovka Donbas, Lager Nr. 1005); Hoffmann Josif: mecanic, născut în anul 1918, la Timişoara (adresa actuală: Rudnik Kaganovits); Mathis Petre: croitor, născut în anul 1900, la Timişoara (adresa actuală: Dnyepropetrovsk Oblast Rudnik Bolsevik); Müller Coloman jr.: inginer chimist, născut în anul 1919, la Timişoara (adresa actuală: Lager Nr. 1056, fost la Makaievka); dr. Mühle Ernst: medic, născut în anul 1902 (adresa actuală: Lager Nr. 1087, Zaporoje); Welter Jon: comerciant, născut în anul 1900, la Timişoara (adresa actuală: Donbas, Raion Stalino, Lager Nr. 1046); Neumann Hans: agricultor, născut în anul 1920 (adresa actuală: Donbas, Bat. 1050); Müller William: agricultor, născut în anul 1927 (adresa actuală: Rudnik Kaganovits Lager 315/1405); Wagner Ecaterina: agricultor, născută în anul 1918 (adresa actuală: Stalino Dimitrova, Bat. 1028)"[72].

Aşadar, spre deosebire de social-democrați, care s-au opus din răsputeri deportării etnicilor germani în URSS, comuniştii nu au schițat niciun gest de împotrivire față de acest gest samavolnic, îndreptat împotriva unei întregi comunități, fără deosebire de opțiunile politice ale acesteia, interesându-se, arareori,

[70] *Ibidem.*

[71] *Ibidem.*

[72] SJANT, fond *Partidul Comunist Român – Comitetul Regional Banat (1944–1947)* (în continuare *PCR – C.R. Banat (1944–1947)*), d. 33/1946, f. 202.

de soarta membrilor de partid de etnie germană ajunşi în lagărele sau în batalioanele de muncă forțată din Uniunea Sovietică.

În contextul semnalării unor manifestări şovine în rândul slavilor din România, încă din anul 1946 a fost întocmită o listă cuprinzând membrii PCR de origine slavă de pe raza județului Timiş-Torontal. Astfel, erau consemnați 173 de membri de partid sârbi, de diverse profesiuni (109 plugari, 8 învățători, 6 comercianți, 5 muncitori, 2 funcționari, la care se adăugau pantofari, medici, frizeri, casnice, zilieri, lăcătuşi ş.a.m.d.), din localitățile Sânnicolaul Mare, Ivanda, Satchinez, Soca, Lipova, Parța, Şuştra, Sânpetrul Maghiar, Cenad, Giera, Checea, Cenei, Deta, Diniaş, Variaş, Chevereşul Mare, Ciacova, Sânmartinul Sârbesc, Brestovăț, Sânpetru Mare, Dejan, Rudna, Beregsăul Mic, Recaş, Fenlac, Foeni, Moravița, Ferendia, Satu-Mare, Denta etc., precum şi 11 membri de partid slovaci, cehi, bulgari, croați şi ruşi: 7 slovaci din localitățile Parța (3), Pordean (1), Brestovăț (1), Periam (1) şi Charlotta (1), de profesii variate (2 lăcătuşi, 1 fierar, 3 plugari şi 1 inginer silvic); 1 ceh din localitatea Sinersig (miner); 2 croați din localitatea Recaş (plugari); 1 rus din localitatea Satchinez (tâmplar)[73].

De asemenea, izbucnirea conflictului dintre Stalin şi Tito, care submina monopolul deținut până atunci de Moscova în cadrul mişcării comuniste mondiale, a determinat organizația Timiş-Torontal a Partidului Muncitoresc Român să monitorizeze broşurile apărute în limba sârbă, începând din luna iunie 1948, care puteau conține ideile eretice ale liderului comunist iugoslav. Astfel, la Editura PMR şi „Pravda" apăruseră 93 de broşuri: 1) *Carnetul Îndrumătorului*, nr. 44–45 (PMR, 1.000 exemplare); 2) *Carnetul Îndrumătorului*, nr. 46 (PMR, 1.000 exemplare); 3) *Carnetul Îndrumătorului*, nr. 47 (PMR, 1.000 exemplare); 4) *Carnetul Îndrumătorului*, nr. 48 (PMR, 1.000 exemplare); 5) *Carnetul Îndrumătorului*, nr. 49 (PMR, 1.000 exemplare); 6) *Carnetul Agitatorului*, nr. 50 (PMR, 1.000 exemplare); 7) *Carnetul Agitatorului*, nr. 51 (PMR, 1.000 exemplare); 8) *Carnetul Agitatorului*, nr. 52 (PMR, 1.000 exemplare); 9) *Carnetul Agitatorului*, nr. 53 (PMR, 1.000 exemplare); 10) *Carnetul Agitatorului*, nr. 54 (PMR, 1.000 exemplare); 11) *Carnetul Agitatorului*, nr. 55 (PMR, 1.000 exemplare); 12) *Carnetul Agitatorului*, nr. 56 (PMR, 1.000 exemplare); 13) *Carnetul Agitatorului*, nr. 57 (PMR, 1.000 exemplare); 14) *Carnetul Agitatorului*, nr. 58 (PMR, 1.000 exemplare); 15) *Carnetul Agitatorului*, nr. 59–60 (PMR, 1.000 exemplare); 16) *Rezoluția Biroului Informativ asupra situației din P.C.J.* („Pravda"); 17) *Statutul PMR* (PMR); 18) În legătură cu situația în P.C.J. („Pravda"): *Trădătorii socialismului internațional* (*Pentru pace trainică*, nr. 18), Înfățişarea naționalistă mic-burgheză a *conducătorilor P.C.J.* (V. Luca) şi *Cum s-a ținut congresul P.C.J.* (Miciunovici); 19) *Despre naționalizare* (PMR); 20) *Cuvânt de închidere la Congresul PMR a tov. Ana Pauker* (PMR); 21) *U.R.S.S., cea mai puternică forță pentru pace, democrație şi independența*

[73] *Ibidem*, fond *PCR – C.J.T.-T. (1944–1947)*, d. 6/1946, f. 206–208.

popoarelor (N. Micu); 22) *Programul şi statutul P.C.J., noua dovadă a trădării marxismului* (I. Chişinevschi); 23) În legătură cu situația din P.C.J.: *Trădarea principiilor revoluționare* (Gh. Gheorghiu-Dej), *Regimul sectar şi birocratic din P.C.J.* (Ana Pauker), *Abandonarea teoriei marxist-leniniste despre clase şi lupta de clasă de către conducerea P.C.J.* (L. Răutu) şi *Proiectul programului P.C.J.* (P. Iudin); 24) *Răspuns la nota guvernului iugoslav* („Scânteia"); 25) *Fracțiunea lui Tito, fără milă demascată* („Scânteia"); 26) *Raport cu ocazia celei de-a 31 Aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* (V. Molotov); 27) *Rezoluția Biroului Politic PMR asupra chestiunii naționale* (PMR); 28) *Naționalismul burghez al clicii lui Tito sub masca socialismului* (R. Golubovici); 29) *Rezoluția şedinței plenare a C.C. al PMR din 22–24 decembrie 1948*: *asupra activității Partidului în rândurile tineretului* („Scânteia") şi *asupra problemei sindicale* (Gh. Gheorghiu-Dej); 30) *Expunerea asupra Planului de Stat 1949 şi despre bugetul general R.P.R.* (V. Luca); 31) *Unde duce naționalismul clicii lui Tito în Iugoslavia* („Pravda", Moscova); 32) *Rezoluția Plenarei C.C. al PMR de la 3–5 martie 1949* („Scânteia"); 33) *Clica lui Tito, duşmanul declarat al U.R.S.S. şi al țărilor de democrație populară* (L. Bulatovici); 34) *Sarcinile PMR în lupta pentru întărirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare şi pentru transformarea socialistă a agriculturii* (Gh. Gheorghiu-Dej); 35) *Raport la congresul intelectualilor* (I. Chişinevschi); 36) *Discurs ținut, la 9 februarie 1946, de I.V. Stalin la adunarea în comitetul electoral Moscova* (I.V. Stalin); 37) *Interviu acordat de I.V. Stalin corespondentului ziarului „Pravda", cu ocazia discuțiilor cu W. Churchill* (I.V. Stalin); 38) *Clica lui Tito, duşman de moarte al socialismului* (Gh. Gheorghiu-Dej); 39) *Nota Guvernului Sovietic către Guvernul Jugoslav* („Scânteia"); 40) *Zece întrebări – zece răspunsuri* (Editura PMR, 2.000 exemplare); 41) *Trădarea clicii lui Tito în războiul de eliberare națională* – P. Popivoda (PMR, 2.000 exemplare); 42) *Teza de 7 Noiembrie* – „Pravda" (PMR, 700 exemplare); 43) *Procesul Rajk* (PMR, 2.000 exemplare); 44) *Carnetul Agitatorului*, nr. 61 (PMR, 1.000 exemplare); 45) *Carnetul Agitatorului*, nr. 62 (PMR, 1.000 exemplare); 46) *Carnetul Agitatorului*, nr. 63 (PMR, 1.000 exemplare); 47) *Calendar în limba sârbă pe anii 1945, 1946, 1947 şi 1948* (13.000 exemplare); 48) *Calendar în limba croată pe anul 1948* (1.500 exemplare); 49) diferite broşuri în ediții mai mici (68.500 exemplare); 50) *Carnetul Agitatorului*, nr. 73 (1.500 exemplare); 51) *Carnetul Agitatorului*, nr. 74 (3.000 exemplare); 52) *Carnetul Agitatorului*, nr. 75 (2.500 exemplare); 53) *Carnetul Agitatorului*,nr. 76 (3.000 exemplare); 54) *Expunerea tov. Chivu Stoica asupra proiectului de lege pentru alegerea deputaților în Sfaturile Populare* (10.000 exemplare); 55) *Glorioasa aniversare a eliberării României* – de Gh. Gheorghiu-Dej (10.000 exemplare); 56) *6 ani de la eliberarea României* – de tov. Ana Pauker (3.000 exemplare); 57) *Raport asupra planului electrificării* – de Gh. Gheorghiu-Dej; 58) *Manifestul Frontului Democrației Populare* (3.000 exemplare); 59) *Discursul tov. Bulganin la cea de-a 33-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie* (2.000 exemplare); 60) *Chemarea C.C. al PMR* către toți alegătorii (2.500 exemplare); 61)

Manifestul celui de-al II-lea Congres Mondial al Partizanilor Păcii (1.000 exemplare); 62) În satele Republicii Populare Române creşte o viaţă nouă, liberă şi fericită (5.000 exemplare); 63) *Sfaturile Populare – organe locale ale puterii de Stat*; 64) *Pentru asigurarea păcii şi securităţii între popoare* (3.000 exemplare); 65) *Republica Populară Română, patria tuturor celor ce muncesc, fără deosebire de naţionalitate* (2.000 exemplare); 66) Întrebări şi răspunsuri în legătură cu alegerile (2.000 exemplare); 67) *Cum se va vota la 3 Decembrie* (2.500 exemplare); 68) *Partidul Muncitoresc Român, conducătorul şi organizatorul construirii socialismului în ţara noastră. Lecţia I-a pentru sate* (2.000 exemplare); 69) *Cum au trăit şi cum au luptat pentru eliberarea lor muncitorii şi ţăranii muncitori până la 23 August 1944* (2.000 exemplare); 70) *Stalin – Răspunsuri tovarăşilor colhoznici* (3.100 exemplare); 71) *Stalin – Cuvântarea rostită la primul Congres al colhoznicilor udarnici* (3.100 exemplare); 72) *Rezoluţia pentru pace*; 73) *Carnetul Agitatorului*, nr. 77 (1.500 exemplare); 74) *Carnetul Agitatorului*, nr. 78 (1.500 exemplare); 75) *Despre a XXVII-a aniversare a morţii lui V.I. Lenin* – de Pospelov (1.500 exemplare); 76) *Revoluţia din Octombrie* – de V. Luca (2.000 exemplare); 77) *Banda fascistă a lui Tito jefuieşte ţărănimea muncitoare din Jugoslavia* (2.000 exemplare); 78) *Caracterul internaţional al Revoluţiei Socialiste din Octombrie* – de I.V. Stalin (2.100 exemplare); 79) *Eliberarea ţării noastre de către glorioasa Armată Sovietică (Lecţia III-a pentru sate)* (2.000 exemplare); 80) *Colectivizarea agriculturii în U.R.S.S. Agricultura colhoznică, cea mai înaintată agricultură din lume (Lecţia IV)* (1.500 exemplare); 81) *Munca şi viaţa colhoznicilor din Uniunea Sovietică (Lecţia V)* (1.500 exemplare); 82) *Alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea muncitoare (Lecţia VII)* (1.500 exemplare); 83) *Ce a dat regimul de democraţie populară ţărănimii muncitoare din ţara noastră (Lecţia VIII)* (1.500 exemplare); 84) *Carnetul Agitatorului*, nr. 79 (1.500 exemplare); 85) *Interviul tov. Stalin* (2.500 exemplare); 86) *Să crească ura noastră împotriva aţâţătorilor la război, duşmanii libertăţii şi fericirii noastre* (2.500 exemplare); 87) Ţăranii colectivişti şi-au împărţit roadele îmbelşugate ale muncii lor (2.500 exemplare); 88) *Industrializarea socialistă, temelia construirii socialismului în ţara noastră (Lecţia VI)* (1.500 exemplare); 89) *Rolul Staţiunilor de Maşini şi Tractoare şi al Gospodăriilor Agricole de Stat în dezvoltarea socialistă (Lecţia IX)* (1.500 exemplare); 90) *Schimbul de mărfuri dintre oraş şi sat, temelia (unităţii* – n.n.*) dintre clasa muncitoare şi ţărănimea muncitoare (Lecţia X)* (1.500 exemplare); 91) *Anul marii cotituri* (I.V. Stalin) (2.500 exemplare); 92) *Ce ne învaţă drumul gloriosului Partid Comunist (bolşevic)* (2.500 exemplare); 93) *Sfaturile Populare, organe locale ale puterii de stat (Lecţia XII)* (1.500 exemplare)[74].

De asemenea, la Editura ARLUS fuseseră tipărite 6 broşuri în limba sârbă: 1) *Constituţia stalinistă*; 2) *Rezoluţia Biroului Informativ în legătură cu situaţia din PCJ*; 3) *Raport la cea de-a 32-a aniversare a Revoluţiei Socialiste din Octombrie* – G.M.

[74] *Ibidem*, fond *PMR – C.J.T.-T. (1948–1950)*, d. 12/1948, f. 332–335.

Malenkov; 4) *21 Decembrie, ziua tovarăşului Stalin – teză*; 5) *Statutul Gospodăriei Agricole Colective*; 6) *Ce am văzut în Uniunea Sovietică*[75].

În egală măsură, la Editura Cartea Rusă fuseseră editate 37 de broşuri în limba sârbă: 1) *Armata Sovietică, armata libertății, progresului şi păcii*; 2) *Planul de împădurire al zonelor secetoase din U.R.S.S.*; 3) *U.R.S.S., țara unde nu există ură şi vrajbă între popoare*; 4) *7 Noiembrie şi țărănimea muncitoare*; 5) *Cooperativa de consum din U.R.S.S.*; 6) *Importanța Marii Revoluții Socialiste din Octombrie*; 7) *Aniversarea încheierii tratatului de prietenie, colaborare şi asistență mutuală între Uniunea Sovietică şi R.P.R.*; 8) *Uniunea Sovietică, bastionul păcii şi securității popoarelor*; 9) *Femeia colhoznică* (primele 9 broşuri, în total 17.000 exemplare); 10) *Impresii din America* – de Pavlenco (1.000 exemplare); 11) Însămânțări de primăvară (1.000 exemplare); 12) *Acei ce pregătesc războiul* – de Petrov (1.000 exemplare); 13) *Viața culturală* (1.000 exemplare); 14) *Părerea oamenilor sovietici despre pace* (1.000 exemplare); 15) *Strângerea recoltei* (2.000 exemplare); 16) *Mecanizarea agriculturii* (1.000 exemplare); 17) *Album de caricaturi* (1.000 exemplare); 18) *Modul de viață american* (1.000 exemplare); 19) *Lupta pentru colhoz* (1.500 exemplare); 20) *Versuri de mânie* – de Bejemenschi (3.000 exemplare); 21) *Jugoslavia sub dominația clicii fasciste* (3.000 exemplare); 22) *Sovietele locale* (2.500 exemplare); 23) *Oamenii muncii din țările capitaliste privesc spre Uniunea Sovietică, spre bastionul păcii* (3.000 exemplare); 24) *Folosirea experienței sovietice a făcut să înflorească Gospodăriile noastre colective* (3.000 exemplare); 25) *Veniturile colhozului şi retribuirea muncii în colhoz* (3.100 exemplare); 26) *Nuvele* – de Simonov (3.000 exemplare); 27) *Sub soarele Constituției Staliniste* (2.500 exemplare); 28) *Lenin* (vitrină în limba sârbă); 29) *Sovietul sătesc* (vitrină în limba sârbă); 30) *Tineretul sovietic* (vitrină în limba sârbă) (ultimele trei broşuri totalizau 480 exemplare); 31) 6 afişe în legătură cu lupta pentru pace; 32) Afişul *Prietenia Româno-Sovietică* (afişele erau tipărite în 12.200 exemplare); 33) Plicul cu fotografii *Armata Sovietică* (20.000 exemplare); 34) *S-a aprins becul lui Ilici* – de Elaghin (3.100 exemplare); 35) *Trăsăturile viitorului* – de Galina Nicolaevna (2.000 exemplare); 36) *Pământ desțelenit* – de M. Solohov (3.000 exemplare); 37) *Popoarele jugoslave luptă pentru pace* – de Kirsanov (2.500 exemplare)[76].

În schimb, la Editura de Stat au văzut lumina tiparului 17 broşuri în limba sârbă: 1) *Legea pentru raionarea administrativă-economică a teritoriului Republicii Populare Române* (1.500 exemplare); 2) *Legea pentru alegerea deputaților în Sfaturile Populare* (2.500 exemplare); 3) *Rolul femeii în colhoz* – de Carasiova (2.050 exemplare); 4) *Muncile de iarnă în Gospodăriile Agricole Colective* (2.700 exemplare); 5) *Clica spionilor şi trădătorilor de la Belgrad, agentura plătită a imperialiştilor anglo-americani* (2.700 exemplare); 6) *Farsă sinistră* (2.300 exemplare); 7) *3.200 kg grâu*

[75] *Ibidem*, f. 335.
[76] *Ibidem*, f. 335–336.

de primăvară la ha – de Rubțov (2.800 exemplare); 8) *Folosirea metodei agrotehnice sovietice* – de Nichitin (2.300 exemplare); 9) *Să creştem oi țigăi* (2.800 exemplare); 10) *Grădina cu legume* (2.300 exemplare); 11) *Cum s-a schimbat viața în satul Avdotino în timp de 30 ani* – de Ticoto (3.000 exemplare); 12) *De ce doarme şi visează omul* (2.150 exemplare); 13) *Să însămânțăm la timp ogoarele de primăvară* – de Stonculescu (2.200 exemplare); 14) *Originea şi evoluția omului* – de dr. A. Mârza (2.500 exemplare); 15) *Electrificarea în sectorul agricol şi avantajele ei* – de Bogdănescu (3.000 exemplare); 16) *Lupta pentru pace* – de M. Sadoveanu (3.100 exemplare); 17) *Cum să combatem mălura şi tăciunele* (2.500 exemplare)[77].

Nu trebuie omis faptul că la Editura C.G.M. (Confederației Generale a Muncii) au fost tipărite două broşuri în limba sârbă (*Expunere asupra Codului Muncii* – de Gh. Apostol, 3.100 exemplare, şi *Grija Partidului şi Guvernului pentru ridicarea nivelului material şi cultural al oamenilor muncii* – de Tarasov, 2.100 exemplare)[78], la Editura E.P.L.A. (pentru Literatură şi Artă) 4 broşuri în aceeaşi limbă (*Pentru pace – împotriva lui Tito*, 2.000 exemplare, *Scrisoarea* – de Vera Hudici, 3.100 exemplare, *Zota păcălitul* – de Mihai Botez, 2.100 exemplare, şi *Mitrea Cocor* – de M. Sadoveanu, 3.100 exemplare)[79], la Editura UFDR (Uniunii Femeilor Democrate din România) 3 broşuri în limba sârbă (*A sprijini poporul coreean este datoria fiecărui om care iubeşte pacea şi viața fericită*, 1.500 exemplare, *Teza pentru 8 Martie*, 2.000 exemplare, şi *Poporul coreean nu se lasă înfrânt şi nici nu va fi înfrânt*, 2.500 exemplare)[80], iar la Editura Tineretului tot 3 broşuri (*Viața fericită a tinerilor colhoznici*, 2.150 exemplare, *Statutul UTM-ului*, 3.100 exemplare, şi *Ciuc i Gek* – de N. Gaidar, 2.500 exemplare)[81].

Anul 1948 marca şi vremea răfuielii cu legionarii înscrişi în PMR, în formațiunile satelit sau în cele de opoziție. De altfel, activitatea legionarilor era atent monitorizată de structurile de forță ale statului, iar statisticile despre legionarii care se înscriseseră în diverse partide politice vor sta la baza epurărilor din PMR, demarate în decembrie 1948-ianuarie 1949. De pildă, în septembrie 1946, pe raza județului Timiş-Torontal erau consemnați 60 de legionari înscrişi în Partidul Comunist Român, majoritatea de profesie agricultori, printre ei mai figurând un student, un cizmar, un şef de haltă C.F.R., un subinspector şcolar, câțiva muncitori ş.a.m.d.; cei mai mulți proveneau din Peciul Nou; dintre aceştia, 5 fuseseră, anterior, şefi de cuib, 3 şefi de garnizoană, unul şef de sector şi unul şef de plasă, în cadrul Mişcării Legionare; la data întocmirii raportului, Savu Dănilă din Giulvăz devenise şeful organizației de plasă PCR, Prejianu Nicolae din Becicherecul Mic şi Bulgăr Gheorghe din Valcani ajunseseră şefi de organizații locale PCR,

[77] *Ibidem*, f. 336–337.
[78] *Ibidem*, f. 337.
[79] *Ibidem*.
[80] *Ibidem*.
[81] *Ibidem*.

iar Gajinschi Ştefan din Cuvejdia, Birescu Ioan din Drăgoeşti şi Bloancă Adam din Tolvădia dobândiseră funcția de secretari de organizație[82]. Tot acum, în organizația Timiş-Torontal a Frontului Plugarilor pătrunseseră 255 de legionari, cei mai mulți originari din localitățile Bobda (19), Banloc (11), Cerneteaz (12) şi Şiştarovăț (19), de diverse profesii (agricultori, măcelari, frizeri, ceferişti, fierari, tâmplari, învățători, preoți, funcționari, mecanici, cizmari, comercianți, croitori etc.); dintre aceştia, înainte de trecerea Mişcării Legionare în ilegalitate, 38 îndepliniseră funcția de şef de cuib, 11 cea de şef de garnizoană, doi – de şef de sector şi unul – şef de plasă; după aderarea la Frontul Plugarilor, mai mulți dintre ei deveniseră primari, şefi su secretari de organizații locale ori de plasă ai acestei formațiuni politice, preşedinți ai comisiilor de reformă agrară, administratori de supraveghere ai „bunurilor inamice" etc[83]. La aceeaşi dată, în PSD Timiş-Torontal erau consemnați 42 de foşti legionari, de diferite profesii (agricultori, învățători, preoți, funcționari, subnotari, medici veterinari, etc.), cei mai mulți provenind din localitățile Cebza (4), Chesinț (5) şi Foeni (6); dintre aceştia, 8 fuseseră şefi de cuib, iar unul şef de garnizoană; după aderarea la PSD, Marcu Păun din Bazoş devenise şeful organizației locale, Novac Ioan din Izvin – comisar la Timişoara, Musta Petru din Jamul Mare – secretarul organizației social-democrate, iar Burn Petre din Uliuc – ajutor de primar[84]. Tot în septembrie 1946, din organizația județeană Timiş-Torontal a PNL-Tătărescu făceau parte 26 foşti legionari, în marea lor majoritate agricultori (24), cei mai mulți proveniți din localitățile Bogda (3), Chesinț (4), Checea (3) şi Tolvădia (4); dintre aceştia, 4 fuseseră şefi de cuib, iar 2 şefi de sector; după înscrierea în formațiunea liberală, Ivaşcu Ioan din Alioş, Țuțu Gheorghe din Clopodia şi Țăran Lazăr din Tolvădia ajunseseră şefi de organizații locale[85]. În acelaşi interval de timp, în organizația județeană Timiş-Torontal a PNȚ-Maniu se înscriseseră 12 foşti legionari, cei mai mulți originari din Ghilad (4), Bencecul de Jos (2) şi Birda (2), aproape toți agricultori (11); dintre aceştia, 2 fuseseră şefi de cuib, unul şef de sector, unul şef de plasă şi unul subşef de plasă al organizației legionare; după aderarea la formațiunea de opoziție, deveniseră simpli membri, fără a aspira la funcții de conducere[86]. Şi în PNL-Brătianu figurau, în septembrie 1946, 5 foşti legionari, în marea lor majoritate agricultori (4), proveniți din Cerneteaz (1), Jebel (1), Fibiş (2) şi Sintar (1); aceştia fuseseră, anterior, doar membri ai Mişcării Legionare şi nu obținuseră funcții de conducere nici în cadrul noului partid la care aderaseră[87].

---

[82] S.J.A.N.T., fond *Legiunea de Jandarmi Timiş-Torontal* (în continuare *L.J.T.-T.*), d. 118/1945–1946, f. 9–10.
[83] *Ibidem*, f. 2–6.
[84] *Ibidem*, f. 7.
[85] *Ibidem*, f. 8.
[86] *Ibidem*, f. 11.
[87] *Ibidem*, f. 12.

Conform adresei nr. 151, din 3 septembrie 1946, a Comisiei Aliate de Control din Timişoara, Legiunea de Jandarmi Timiş-Torontal era obligată să înmâneze, de urgență, Inspectoratului de Jandarmi Timişoara o statistică privind organizațiile fasciste dizolvate, cu următoarea rubricatură:

„1. Denumirea organizației dizolvate;

2. Localitatea unde se găsea înainte de desființare;

3. Câți conducători avea şi câți membri (separat fiecare);

4. Unde au fost predate arhivele organizației (listele membrilor, valori materiale, armament, muniționi etc.);

5. Ce activitate politică desfăşoară membrii organizațiilor fasciste desființate, după dizolvarea organizației (separat conducători şi separat membri). În detaliu, în ce partide sau organizațiuni politice s-au înscris (Partidul Comunist, Social Democrat, Frontul Plugarilor, Partidul Național Țărănesc Maniu, Național Liberal Brătianu, Național Țărănesc Alexandrescu, Național Liberal Tătărescu etc.)". În cazul în care se constituiseră noi organizații fasciste, trebuia întocmită o altă statistică, alcătuită din 4 rubrici distincte: „denumirea organizațiilor fasciste din nou înființate; localitatea unde se află; numărul membrilor din organizațiile fasciste nou înființate; ce măsuri s-au luat pentru lichidarea organizațiilor fasciste nou înființate"[88].

Aşadar, în luna septembrie 1946, pe raza Legiunii de Jandarmi Timiş-Torontal fusese desființată o organizație legionară alcătuită din 86 de conducători şi 2.580 de membri. Cele mai puternice organizații legionare fuseseră consemnate în localitățile: Sacoşul Turcesc (48 de membri), Belinț (56), Fibiş (54), Buziaş (40), Gătaia (60), Foeni (78), Vinga (54), Racovița (43), Cadar (32), Hitiaş (41), Sinersig (64), Vucova (68), Şiştarovăț (74), Cuvejdia (85), Dorgos (31), Bazoş (77), Şipet (38), Gherteniş (141), Jamul Mare (60), Sângeorge (67), Macedonia (49), Cerna (35), Tolvădia (39), Giulvăz (53), Seceani (46), Bărăteaz (31), Hunedoara Timişană (42), Parța (82), Banloc (84), Pesac (37), Bobda (109) şi Cenadu Mare (104). Arhiva organizației legionare fusese distrusă prin ardere, cu ocazia dizolvării sale. Erau precizate şi formațiunile politice în care se înscriseseră foştii legionari: Frontul Plugarilor (479), Partidul Social Democrat (202), PNȚ-Maniu (135), Partidul Comunist (82), PNL-Tătărescu (45), PNL-Brătianu (6) şi PNȚ-Alexandrescu (2). Rămăseseră, totuşi, 1.691 de foşti legionari care au preferat să nu se înscrie în niciun partid politic[89].

După părerea mea, această statistică ne lămureşte asupra opțiunilor politice ale foştilor legionari, dornici să scape de posibile pedepse şi să-şi îmbunătățească atât situația materială, cât şi imaginea publică.

La sfârşitul lunii octombrie 1948, organizația PMR Timiş-Torontal era

[88] *Ibidem*, f. 14.

[89] *Ibidem*, f. 16–18.

preocupată de pregătirea programului Săptămânii Prieteniei Româno-Sovietice (31 octombrie–7 noiembrie 1948): în intervalul 20–29 octombrie 1948 urmau să se desfăşoare şedințe, în organizațiile de bază şi cu activiştii organizațiilor de masă, pentru prelucrarea tezei de 7 noiembrie; la 30 octombrie 1948 erau planificate conferințe despre importanța acestei săptămâni, în toate întreprinderile şi instituțiile mai importante, precum şi un program festiv, cu caracter cultural-artistic; în ziua de 31 octombrie 1948, în subfilialele A.R.L.U.S. şi în cercurile săteşti erau programate o serie de conferințe despre țărănimea sovietică, susținute de 100 de conferențiari din partea PMR, 30 din partea Sindicatului Agricol, 25 din partea UPM, 25 din partea organizațiilor slave şi 10 din partea A.R.L.U.S.-ului, urmate de seri artistice, se organizau pelerinaje la mormintele eroilor sovietici, se inaugurau expoziții despre țărănimea sovietică, în centrele de plasă[90].

Şi la Timişoara se efectuau pregătiri intense pentru această săptămână a „prieteniei" româno-sovietice, precum ne dezvăluie documentele de arhivă: „În zilele de 31 octombrie- 7 noiembrie (1948 – n.n.) se va face o acțiune de difuzare a cărților sovietice, organizată de Comisia noastră (a Editurii de Partid), prin standuri construite în oraş, în fabrici mai mari, la toate cinematografele şi în alte săli unde au loc manifestații publice, precum şi prin difuzare din casă în casă (această acțiune de difuzare se va face şi în centrele de plasă).

În ziua de 31 octombrie 1948 vor avea loc concursuri sportive organizate de O.S.P. (Organizația Sportului Popular – n.n.) şi, după posibilitate, în centrele de plasă. În Timişoara se va deschide o expoziție despre „Realizările din U.R.S.S.", la noua Casă a Prieteniei Româno-Sovietice, a cărei inaugurare va avea loc în acelaşi timp (ora 12). În cadrul acestei expoziții vor fi expuse: tablourile şi panourile Secției Militare (responsabil maiorul Hieraru), partea documentară (responsabil tov. Ardeleanu), presa (responsabil tov. Şerbănescu), arta (responsabil tov. Ernyes) şi Cartea Sovietică (responsabil tov. Philipp Margareta). Pentru fiecare parte am alcătuit un colectiv cu specialişti, iar responsabili pentru expoziție sunt tov. Pop Maria şi Chiticeanu. În aceeaşi zi (31 octombrie 1948 – n.n.), ora 9, la Timişoara va avea loc un concurs de coruri şi dansuri ale echipelor țărăneşti şi muncitoreşti (câştigătorii concursurilor eliminatoare din zilele de 24 şi 30 octombrie) (responsabil tov. Tănase Teo) – ora 9, „Capitol". În aceeaşi zi se va deschide o expoziție a ziarelor de perete şi a colțurilor A.R.L.U.S. (responsabil tov. Klein – de la A.R.L.U.S.), orele 17.

În cursul săptămânii, oraşul şi comunele din județ vor fi pavoazate cu drapele, panouri, ziare de stradă şi lozinci; pentru buna reuşită a împodobirii, Sindicatele şi-au luat angajamente concrete şi au făcut întreceri între ele (responsabil tov. Hedeş).

Ziua de 1 noiembrie 1948 este închinată muncitorimii sovietice. Manifestarea

[90] S.J.A.N.T., fond *PMR – C.J.T.-T. (1948–1950)*, d. 17/1948, f. 84.

principală este organizată de Consiliul Județean al Sindicatelor Unite, în colaborare cu A.R.L.U.S. Va conferenția tov. Gruia Dumitru, despre Sindicatele în U.R.S.S. şi va fi urmată de un program artistic. Se vor ține adunări festive în întreprinderi şi instituții mai importante, unde se va vorbi despre importanța realizărilor muncitorimii sovietice şi, în special, despre întrecerile socialiste şi mişcarea stahanovistă (responsabil tov. Ganz Joli).

Ziua de 2 noiembrie 1948 este organizată de Armată, în onoarea Armatei Roşii. În această zi vor avea loc mitinguri ostăşeşti în toate unitățile (militare – n.n.) din județ. Conferința publică va fi ținută de un ofițer superior al Garnizoanei şi urmată de un program artistic dat de unitățile armatei şi alte organizații (responsabil Secția Militară A.R.L.U.S.).

Ziua de 3 noiembrie 1948 este închinată femeii sovietice şi este organizată de UFDR, în colaborare cu A.R.L.U.S. Conferința publică va fi ținută de tov. Craiu Rozalia (secretara UFDR) şi urmată de un program artistic dat de UFDR. Paralel cu această manifestație principală, UFDR va organiza şi alte manifestații.

Ziua de 4 noiembrie 1948 este închinată tineretului sovietic; această zi va fi organizată de întreg tineretul, în frunte cu UTM Conferința va fi ținută de secretarul UTM, tov. Buda Iacob. Programul artistic va fi organizat de tineret (Uniunea Tineretului Muncitor – UTM, Uniunea Națională a Studenților din România – U.N.S.R., Uniunea Asociațiilor de Elevi din România – U.A.E.R. şi Tineretul Sătesc) în şcoli, facultăți, întreprinderi şi instituții. Se vor ține adunări în onoarea tineretului sovietic. În aceeaşi zi va fi inaugurat stadionul C.A.M.T. Seara, Teatrul Poporului va da o reprezentație de gală cu piesa sovietică „Să întâmpinăm tinerețea".

Ziua de 5 noiembrie 1948 este axată pe ideea prieteniei între popoarele din URSS şi rezolvarea problemei naționale în U.R.S.S. Programul acestei zile va fi organizat de către PMR, Fr. Plug. (Frontul Plugarilor – n.n.), PNP (Partidul Național Popular – n.n.), în colaborare cu organizațiile naționalităților conlocuitoare: UPM (Uniunea Populară Maghiară – n.n.), Organizația Slavă, C.D.E. (Comitetul Democratic Evreiesc – n.n.). Va conferenția pr. Blaga Gavrilă, secretarul Cercului de Studii A.R.L.U.S. Se vor organiza manifestări şi în cadrul naționalităților.

În ziua de 6 noiembrie 1948 se va sărbători cultura şi arta sovietică. Această zi este în sarcina instituțiilor de artă şi cultură (Teatrul Poporului, Opera de Stat, Filarmonica „Banatul", Institutul de Artă, Ansamblul Muncitoresc „Flacăra"), precum şi a Sindicatului Mixt de Artişti, Ziarişti şi Scriitori. Vor conferenția, în această zi, după-amiază, oamenii de ştiință: tov. Murgulescu (despre ştiință); tov. Valuta (despre agronomie); tov. Menkes (despre biologie); tov. Zăgănescu (despre tehnică în URSS). Seara va conferenția despre arta sovietică, urmată de un mare concert simfonic din compozițiile compozitorilor ruşi, dirijat de maestrul George Georgescu. În aceeaşi zi vor fi date concerte în fabrici (C.F.R., I.L.S.A.,

Prima Banat şi Romitex) – de către echipe artistice (Gheorghevici Mita, Opera), profesorii de muzică şi Conservator. În aceeaşi zi va fi premiera piesei sovietice „Viața în citadelă" (a echipei teatrale C.F.R.), precum şi inaugurarea Ateneului Popular din cartierul II, urmat de programul artistic al Sindicatului Mixt.

În ziua de 7 noiembrie 1948 va avea loc un miting, la orele 10. După masă va fi un program artistic, dat de toate instituțiile de artă, în Sala Operei. În cartiere se vor desfăşura programe artistice, şi anume: în sala „Bonțilă" – Sindicatul Textil; în sala Lyra – Sindicatele C.F.R. şi Piele; în sala „Ştefan Plăvăț" – Sindicatele Grafic, Alimentar; în sala I.E.T. – Sindicatul Angajaților Municipiului.

În cadrul Săptămânii va avea loc şi deschiderea expoziției plastice a Salonului Oficial Bănățean şi inaugurarea noului local de expoziție.

De la începutul săptămânii viitoare până în ziua de 7 noiembrie vor rula, în toate cinematografele, exclusiv filme sovietice"[91].

Pentru desfăşurarea, în bune condiții, a acestui veritabil „maraton" al „prieteniei" româno-sovietice, organizația județeană Timiş-Torontal a Partidului Muncitoresc Român venea şi cu câteva propuneri concrete: „organizarea şi alcătuirea imediată a Comitetului Județean pentru pregătirea şi întocmirea definitivă a programului; lărgirea colectivului Comisiei pentru pregătirea serbărilor cu cei mai buni tovarăşi activişti ai Partidului din oraş şi județ; întocmirea programului definitiv şi precizarea responsabilității fiecăruia pentru toate detaliile programului; o consfătuire a tuturor responsabililor din Partid şi organizațiile de masă, împreună cu responsabilii din toate plasele din județ; întocmirea unui buget al serbărilor; intensificarea propagării în presă şi în cadrul tuturor şedințelor de partid, sindicale şi ale organizațiilor de masă"[92].

Deci, după conflicte de aproape două secole, românii şi ruşii (sovieticii, în forma imperială de după 1917) deveneau, din nou, prieteni, amiciția dintre cele două state vecine trebuind celebrată, de fiecare dată, cu mult fast. În realitate, Partidul Comunist Român (rebotezat Partidul Muncitoresc Român, în urma înghițirii social-democraților pro-comunişti din aripa Rădăceanu-Voitec) fusese, încă de la fondarea sa, o simplă curea de transmisie a ordinelor Moscovei, ale Partidului Comunist (bolşevic) din URSS şi ale Cominternului (autodizolvat în 1943 şi transformat în Cominform, pe baza vechilor structuri, în toamna anului 1947) şi ajunsese să acapareze puterea în România pe baza prezenței masive a Armatei Roşii şi a înțelegerilor dintre Marii Aliați, semnate la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Conform istoricului Eugen Mioc, acțiunea de verificare a membrilor de partid în județul Timiş-Torontal, declanşată la sfârşitul anului 1948, devenise necesară, „deoarece, în decurs de patru ani, PCR (PMR) îşi sporise, în mod exponențial,

[91] *Ibidem*, f. 84–85.
[92] *Ibidem*, f. 86.

numărul membrilor. Această creştere, în proporţie geometrică, a fost în detrimentul calităţii. În partid au intrat mari mase de oportunişti: şomeri agricoli, membri ai minorităţilor naţionale, prizonierii de război reîntorşi din URSS, elemente compromise ale vechiului regim, legionari etc”[93]. Era un fenomen firesc, petrecut în toate statele în care existau regimuri autoritare sau dictatoriale, iar Partidul Comunist din România (devenit Partidul Comunist Român în urma Conferinţei Naţionale din octombrie 1945) îşi deschisese larg porţile pentru aceşti oportunişti, în speranţa de a ajunge, destul de rapid, un partid de masă.

Eugen Mioc susţine că organele centrale de conducere ale PMR au constatat, aproape imediat după congresul de unificare din februarie 1948, că primirea în partid s-a făcut mult mai simplu, încălcându-se principiul leninist şi lipsind vigilenţa de clasă, ceea ce a permis pătrunderea, în toate organizaţiile de partid, a unor „elemente duşmănoase, oportuniste şi chiar exploatatoare”. Propaganda comunistă insista asupra verificării tuturor membrilor de partid, pentru „identificarea, demascarea şi scoaterea din partid a elementelor duşmănoase, străine de ideologia şi morala partidului şi pentru îmbunătăţirea compoziţiei sociale a partidului şi a organelor sale de conducere”. Membrii Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român nu au fost verificaţi, deoarece se considera că promovarea lor în aceste funcţii presupunea un trecut politic fără pată. În schimb, au fost verificaţi membrii de partid din comitetele regionale şi judeţene, la nivel naţional desfăşurându-şi activitatea 945 subcomisii de verificare[94].

În ziua de 12 decembrie 1948 s-a constituit Comisia judeţeană Timiş-Torontal de verificare a membrilor PMR, alcătuită, la început, din 4 membri: Popa Emil, Bodnar Maria, Horvath Lucaci şi Studentov Alexandru, ultimul fiind ales în funcţia de secretar al comisiei. Destul de rapid, în urma cercetărilor întreprinse, s-a ajuns la concluzia că Studentov fusese informator al Siguranţei, în intervalul 1942–1943, când era angajat la Atelierele C.F.R. Timişoara. Deşi a susţinut, în mod vehement, faptul că fusese recrutat de Siguranţă cu avizul lui Leontin Silaghi (Sălăjan), pe atunci membru în Secretariatul Comitetului Regional Banat al PCR, aflat în ilegalitate, „cu scopul de a deveni agent dublu şi de a obţine informaţii utile pentru PCR”, a fost imediat înlocuit cu Crişan Gheorghe şi exclus din PMR[95].

Istoricul Eugen Mioc descrie regulile după care se ghida operaţiunea de verificare din cadrul PMR: „membrul de partid era pus să scrie o autobiografie cât mai cuprinzătoare, în cazul în care această autobiografie nu exista deja la dosarul său. Pe baza celor scrise, membrii comisiei începeau să-i verifice trecutul. Se lua legătura cu cei menţionaţi în autobiografie (foşti colegi de şcoală, foşti şi actuali colegi de serviciu, vecini etc.) şi se confruntau declaraţiile. Bineînţeles,

[93] Eugen Mioc, *op. cit.*, p. 189.
[94] *Ibidem*.
[95] *Ibidem*, p. 189–190.

prin această practică, era încurajată delațiunea. Era verificat nu numai trecutul membrului de partid în cauză, ci şi situația familiei sale (părinți, copii, rude mai apropiate etc.). Erau verificate, de asemenea, în măsura posibilităților, arhivele poliției, jandarmeriei, partidelor istorice etc. Pentru cei născuți în alte județe, dar cu domiciliul în județul Timiş-Torontal, se trimiteau note către Comitetele de partid din respectivele județe, pentru a se obține referințe. Cel verificat apărea, apoi, în fața comisiei, pentru a fi audiat. În cazul în care, la dosarul său apăreau fapte incriminante, dar nu foarte grave, pe care le recunoscuse în autobiografie, putea beneficia de circumstanțe atenuante. Dacă le trecuse sub tăcere, era acuzat de nesinceritate față de partid şi propus pentru excludere"[96].

Deci, în calitate de membru PMR, nu mai conta prea mult faptul că, în trecut, ai fost legionar, goga-cuzist, manist, brătienist, titelist etc., dacă ți-ai recunoscut aceste „slăbiciuni" în autobiografia aflată la dosar, pe baza acestor elemente negative fiind şantajat şi amenințat în permanență.

Eugen Mioc precizează că, la data de 21 ianuarie 1949, comisia a reuşit să încheie operațiunile de verificare a celor 28 de membri ai Comitetului Județean PMR Timiş-Torontal. Astfel, s-a propus excluderea din partid a 7 membri ai C.J. Timiş-Torontal: Dima Gheorghe, Dudaş Carol, Ciortuz Dănilă şi Cinghiță Emil pentru „nesinceritate în declarații" şi colaborare anterioară cu Siguranța Statului; Orha Mihai şi Țenchea Ioan pentru activitate legionară şi participarea la rebeliunea din zilele de 21–23 ianuarie 1941; Bölönyi Ioan, deoarece nu i se putea verifica o lungă perioadă de timp din trecutul său, în special cea în care îndeplinise funcția de gardian de poliție. De asemenea, s-a dispus înlocuirea din munca de răspundere, pe linie de partid, a 6 membri din C.J. PMR Timiş-Torontal: Pirovski Margareta, pentru „atitudine mic-burgheză iremediabilă" şi pentru faptul că era soția lui Pirovski Carol, dovedit „vechi informator al Siguranței"; Boureanu Ştefan, pentru „refuzul muncii de partid", nesinceritate şi „lipsa perspectivelor de dezvoltare"; Buda Iacob, de vreme ce „a dat dovadă de laşitate" în momentul arestării sale, în anul 1942, divulgând întreaga sa activitate în mişcarea comunistă; Iliaş Iosif, deoarece în 1933, când a fost ales secretar al Uniunii Tineretului Socialist pe județul Timiş-Torontal, a colaborat cu organele de poliție împotriva comuniştilor; Banciov Elisabeta, pentru „superficialitate şi lipsă de răspundere" în munca de partid şi deoarece tatăl ei, vechi ilegalist, a dovedit o „purtare trădătoare" când a fost arestat în 1943, din acest motiv fiind şi exclus din partid; Hăşmăşan Ioan, pentru că demonstrează „tendințe şovine şi imorale", iar tatăl său a fost gardian de poliție la Cluj. În egală măsură, trei membri ai Comitetului Județean PMR Timiş-Torontal erau propuşi pentru înlocuirea, în perspectivă, din munca de partid: Zăgănescu Ioan, pentru că are încă „rămăşițe burgheze şi intelectuale" şi „nu se identifică cu mişcarea muncitorească"; Incicaş Simion, pentru „oportunism" şi

[96] *Ibidem*, p. 190.

„pregătire politică slabă, fără perspective de dezvoltare"; Pircea Roman, pentru că „îi place mai mult munca tehnică decât cea politică" şi pentru oportunism[97].

Istoricul Eugen Mioc relatează şi alte aspecte ale operațiunii de verificare din sânul organizației Timiş-Torontal a PMR: „La data de 27 ianuarie 1949, comisia a început verificarea individuală a celor 94 de membri ai activului județean de partid. Verificarea a durat, în total, 136 de ore, fiind alocate câte o oră şi 25 de minute pentru fiecare membru de partid. 69 au fost confirmați, 7 au fost sancționați cu vot de blam, admonestare sau observație, dar păstrați – în continuare – ca membri de partid şi în funcțiile deținute, 12 au fost sancționați cu vot de blam, scoaterea din activul județean şi retrogradarea la munca de jos în producție, iar 6 au fost propuşi pentru excludere din partid. Motivele excluderii celor 6 au fost: Flondor Victor – fiu de moşier cu 100 hectare de pământ, căsătorit cu o fiică de chiaburi din Basarabia; are o verişoară plecată, din anul 1944, cu armatele germane şi stabilită la Bruxelles; oportunism; nesinceritate; încercarea de a-şi ascunde trecutul; Bulic Gheorghe – originar din Banatul iugoslav, nu are cetățenie română; a trecut, de mai multe ori, frontiera între România şi Iugoslavia; în 1942, la Vârşeț, a publicat o carte de poezii în care cerea alipirea Banatului iugoslav la România; a activat la mai multe ziare: *Voința Banatului, Vestul* – patronat de Sever Bocu, *Dacia* – ziar pro-antonescian etc.; s-a înscris în partid din oportunism; Crăciun Gheorghe – simpatizant legionar în timpul liceului; a făcut parte din organizația «Straja țării»; viață imorală; fără conştiință de clasă; Vulpe Gheorghe – atitudine antisovietică; până în 1948 a activat în PSD, având vederi de dreapta; după unificarea din 1948 a refuzat să predea sediul PSD din sectorul III Timişoara, fiind necesară intervenția poliției; a avut legături cu polițişti deblocați; Brătescu Ioan – a participat la rebeliunea legionară din ianuarie 1941; în 1946 era înscris în PNȚ-Maniu şi a făcut propagandă electorală acestui partid; Herişanu Aurel – fost sergent major; între 1942–1943 a fost voluntar la şcoala de radio-telegrafie-transmisiuni în Germania, pentru specializare; în 1947, s-a ocupat cu afaceri şi speculă; nesincer. Până la data de 10 iunie 1949, comisia a mai verificat 6 comitete de sector din Timişoara, 5 comitete de întreprindere, 13 comitete de plasă şi 7 Birouri ale organizațiilor de masă (Uniunea Tineretului Muncitor, Uniunea Populară Maghiară, Frontul Plugarilor etc.), vârfurile administrative (Comitetele provizorii ale sfaturilor populare, Securitatea, Miliția etc.). În total, în această perioadă, au fost verificați 547 membri de partid, confirmați 515 şi excluşi 32"[98].

Până la începerea operațiunii de verificare, pe raza județului Timiş-Torontal figurau 31.268 membri PMR, distribuiți în 733 organizații de bază din 13 plase şi 6 sectoare ale municipiului Timişoara. Aceştia au fost verificați de comisia principală şi de 35 de subcomisii, care totalizau 109 persoane[99].

[97] *Ibidem*, p. 190–191.
[98] *Ibidem*, p. 191.
[99] *Ibidem.*

Conform datelor obținute de istoricul Eugen Mioc, până în decembrie 1949, în județul Timiş-Torontal au fost verificați 31.008 membri PMR: după partidul de proveniență – 18.593 erau din PCR şi 12.415 din PSD; după profesie – 6.646 muncitori calificați, 5.053 muncitori necalificați, 706 salariați agricoli, 5.832 țărani săraci, 3.685 țărani mijlocaşi, 738 chiaburi, 4.523 funcționari, 1.424 intelectuali, 676 mici meseriaşi, 322 negustori (comercianți), 1.369 femei casnice şi 34 militari; după naționalitate (originea etnică) – 14.021 români, 5.778 maghiari, 5.743 germani, 3.703 slavi, 1.537 evrei şi 226 de alte naționalități; după data înscrierii în partid – 30 membri, înainte de 23 august 1944, 1.344 membri în intervalul 23 august 1944–6 martie 1945 şi 29.634 membri, între 6 martie 1945–1948[100].

De asemenea, în oraşul Timişoara au fost verificați 13.380 membri de partid: după partidul de proveniență – 7.332 comunişti şi 6.048 social-democrați; după profesie – 8.723 muncitori, 91 țărani săraci şi mijlocaşi, 9 chiaburi, 3.001 funcționari, 1.027 intelectuali, 194 mici meseriaşi, 115 negustori (comercianți), 252 femei casnice şi 19 militari; după naționalitate (originea etnică) – 6.762 români, 2.707 maghiari, 1.911 germani, 535 slavi, 1.437 evrei şi 128 de alte naționalități; după data înscrierii în partid – 22 membri, înainte de 23 august 1944, 566 membri între 23 august 1944–6 martie 1945 şi 12.792 membri, între 6 martie 1945–1948[101].

În județul Timiş-Torontal au fost excluşi 9.446 membri de partid: după partidul de proveniență – 4.419 comunişti şi 5.027 social-democrați; după profesie – 1.327 muncitori calificați, 926 muncitori necalificați, 318 salariați agricoli, 1.959 țărani săraci, 1.518 țărani mijlocaşi, 738 chiaburi, 1.119 funcționari, 351 intelectuali, 296 mici meseriaşi, 206 negustori (comercianți), 683 femei casnice şi 5 militari; după naționalitate (originea etnică) – 3.629 români, 1.376 maghiari, 3.093 germani, 916 slavi, 329 evrei şi 53 de alte naționalități; după data înscrierii în partid – 5 membri, înainte de 23 august 1944, 361 membri, în intervalul 23 august 1944–6 martie 1945 şi 9.080 membri, între 6 martie 1945–1948[102].

În egală măsură, în municipiul Timişoara au fost excluşi 2.583 membri de partid: după partidul de proveniență – 1.241 comunişti şi 1.342 social-democrați; după profesie – 1.455 muncitori, 17 țărani săraci şi mijlocaşi, 9 chiaburi, 648 funcționari, 203 intelectuali, 76 mici meseriaşi, 84 negustori (comercianți), 87 femei casnice şi 4 militari; după naționalitate (originea etnică) – 1.074 români, 463 maghiari, 609 germani, 96 slavi, 381 evrei şi 32 de alte naționalități; după data înscrierii în partid – 2 membri, înainte de 23 august 1944, 132 membri, între 23 august 1944–6 martie 1945 şi 2.449 membri, între 6 martie 1945–1948[103].

Printre motivele excluderii celor 9.446 membri de partid din județul Timiş-Torontal şi a celor 2.583 membri de partid de pe raza oraşului Timişoara figurau:

[100] *Ibidem*, p. 192.
[101] *Ibidem*, p. 192–193.
[102] *Ibidem*, p. 193.
[103] *Ibidem*, p. 193–194.

neprezentare la verificare; „informatori ai Siguranței sau provocatori"; „crime şi jafuri în URSS" (în timpul războiului antisovietic); „exploatatori, speculanți sau uneltele acestora"; au renunțat la calitatea de membru de partid; „activitate legionară"; „alte categorii de fascişti" (îndeosebi foşti membri ai Grupului Etnic German); „descompunere morală"; „abateri grave de la linia partidului"; „activitate dușmănoasă după 10 martie 1946" (foşti membri PSD); „basarabeni" (refugiați care refuzau să se întoarcă în U.R.S.S.); „greşit încadrați"[104].

După verificarea efectuată în anul 1949, organizația județeană Timiş-Torontal a Partidului Muncitoresc Român a pierdut cca. 33% din membri. S-au constatat, cu această ocazie, şi câteva paradoxuri: cei care nu s-au prezentat la verificare şi cei care au renunțat, în mod voluntar, la calitatea de membru de partid reprezentau aproximativ 50% din numărul celor excluşi; muncitorii, salariații agricoli şi țăranii săraci, adică tocmai categoriile pe care PMR pretindea că le reprezintă întotdeauna interesele, reprezentau cca. 50% din numărul celor excluşi. De asemenea, au fost excluşi în masă membrii de partid de naționalitate germană, în general foşti social-democrați. După cele 450 de contestații depuse, la nivelul întregului județ, au urmat reverificările, soldate cu reprimirea în partid a 302 membri şi confirmarea excluderii pentru alți 148 de membri[105].

Istoricul Eugen Mioc subliniază faptul că, în urma verificărilor, s-a constatat, în cadrul activului de partid, „un număr prea mare de funcționari (27,74%) şi un număr relativ mic de muncitori (59,28%)", „un procent prea mare de foşti membri ai partidelor burgheze (18,56%), de foşti simpatizanți sau membri ai organizațiilor fasciste". Acelaşi istoric semnala consecințele imediate ale acțiunii de verificare: „Procentul muncitorilor în activul de partid județean a crescut la 67,21%, iar cel al membrilor fostelor partide burgheze a scăzut la 6%. În aparatul de stat, posturile de conducere din administrație erau ocupate, înainte de verificare, în proporție de 75,41% de funcționari şi intelectuali, şi doar în proporție de 24,59% de elemente muncitoreşti. După verificare, procentul celor din urmă a sporit la 55,17%"[106].

Aşadar, în cursul anului 1948, organizația județeană Timiş-Torontal a Partidului Muncitoresc Român era preocupată de câteva probleme importante, precum: unificarea deplină, în toate localitățile, a organizațiilor comuniste cu cele social-democrate; alegerile pentru Marea Adunare Națională; „prelucrarea" Constituției din aprilie 1948 şi a Rezoluției Biroului C.C. al PMR în problema națională (decembrie 1948); naționalizările din iunie 1948; ruptura Tito-Stalin şi efectele sale directe asupra regimului comunist din țara noastră şi, implicit, asupra organizațiilor PMR din zona de frontieră cu Iugoslavia; demararea procedurilor de verificare a membrilor de partid, de purificare a rândurilor acestuia.

[104] *Ibidem*, p. 194.
[105] *Ibidem*, p. 194–195.
[106] *Ibidem*, p. 195.

Atitudinea populației şi a autorităților din județul Timiş față de reorganizarea administrativ-teritorială a României din anul 1968

Vasile Rămneanțu
Conf. univ. Universitatea de Vest Timișoara
e-mail: vasileramneantu@yahoo.com

Reorganizarea administrativ-teritorială a României din 1968 a constituit una dintre deciziile cele mai importante din primii ani de guvernare a noii conduceri comuniste de la Bucureşti, legea numărul 2 din 17 februarie 1968 dispunând revenirea la organizarea administrativ-teritorială tradițională românească în județe, municipii, oraşe, comune şi sate[1]. Proiectul, intitulat „Principiile de bază adoptate de Plenara C.C. al PCR din 5–6 octombrie 1967 cu privire la îmbunătățirea organizării administrative-teritoriale a României şi sistematizarea localităților rurale", a fost supus dezbaterii publice şi apoi prezentat spre aprobarea Conferinței Naționale a PCR din decembrie 1967. Îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a țării avea ca scop, potrivit documentului, sporirea eficienței întregii activități economice, valorificarea la un nivel superior a resurselor naturale şi de muncă ale țării, precum şi necesitatea unei repartizări judicioase a forțelor de producție. În acelaşi timp, se urmărea dezvoltarea armoniasă a tuturor localităților, apropierea treptată a condițiilor de viață de la sate cu cele din mediul urban, iar pentru realizarea acestor obiective se impunea adoptarea de măsuri pentru sistematizarea localităților rurale[2].

În subcapitolul „Îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a României" se arăta că împărțirea administrativă pe regiuni, raioane, oraşe şi comune, stabilită cu mulți ani în urmă, nu mai corespundea etapei de dezvoltare economico-socială în care se afla țara. Astfel, între organele centrale şi unitățile de bază administrativ-teritoriale, respectiv comuna şi oraşul, unde „se traduceau în viață directivele partidului şi ale statului", se interpuneau verigi intermediare, care creiau paralelisme, suprapuneri, îngreunând conducerea întregii activități

[1] Ioan Munteanu, Rodica Munteanu, *Timiş. Monografie*, Timişoara, 1998, p. 101.
[2] Surse pentru istoria Partidului Comunist din România/P.M.R./PCR Documente C.N.S.A.S. www.cnsas.ro/surse_PdCR_PMR_Pcr.html, p. 5, accesat la data de 1 noiembrie 2017.

politice, economice şi social-culturale a României. Totodată, aceasta a dus la creşterea nejustificată a aparatului administrativ şi la cheltuirea exagerată de fonduri pentru întreținerea lui. Pe de altă parte, în anii construcției socialiste, o mare parte a oraşelor s-au dezvoltat ca centre industriale, comerciale şi culturale, având o populație tot mai numeroasă, iar în jurul acestora gravita întreaga activitate din zona respectivă. Multe dintre aceste localități au fost, în mod tradițional, importante centre administrative şi chiar capitale de județe (Brăila, Arad, Turnu Severin, Reşița etc). Or, menținerea acestor centre în subordinea organelor regionale, care îşi aveau reşedința în alte oraşe, făcea ca ele să se dezvolte într-un ritm mai lent decât localitățile reşedință de regiune, cărora li s-au alocat, cu prioritate, fonduri materiale şi băneşti.

Pe de altă parte, un număr de 32 de centre raionale – peste o cincime din total – care îşi aveau reşedința în comune rurale, exercitau o importanță redusă asupra dezvoltării economice şi social-culturale a celorlalte localități din cadrul raionului. Rolul comunelor şi al unor oraşe a fost diminuat ca urmare a preluării de către organele raionale a unor atribuții pe care însă nu le-au putut îndeplini în bune condiții. Dezvoltarea vieții rurale era îngreunată în acel moment de faptul că multe din cele 4.259 de comune existente erau unități administrative mici (în medie pe țară sub 3000 de locuitori fiecare), nedispunând de putere economică[3]. Era necesară realizarea unor lucrări social-culturale şi edilitar-gospodăreşti de mai mare amploare, iar forța de atracție a centrelor de comună față de satele înconjurătoare era redusă. Înseşi obiectivele cu asemenea destinație construite din fondurile de stat se dispersau într-un număr prea mare de centre comunale, ceea ce reducea eficiența acestor investiții, împiedicând asigurarea dotărilor edilitare şi gospodăreşti necesare tuturor comunelor existente. În privința populației rurale, aceasta era dispersată în 14.203 de sate (exclusiv localitățile rurale subordonate administrativ oraşelor), din totalul aşezărilor rurale, 72,7% aveau mai puțin de 1000 de locuitori, iar aproape 44% sub 500 de locuitori, existând 989 de sate cu mai puțin de 100 de locuitori.

Pentru noua organizare administrativ-teritorială a României urma să se țină seama de următoarele principii: apropierea conducerii centrale de unitățile administrativ-teritoriale de bază, iar în acest scop se trecea la organizarea administrativă a țării pe județe, ca organe teritorial-administrative pe care să se sprijine direct în înfăptuirea politicii lor Comitetul Central al PCR şi Consiliul de Miniştri. Se urmărea, de asemenea, crearea de unități administrative care să permită rezolvarea operativă şi competentă a problemelor, să contribuie la dezvoltarea armonioasă din punct de vedere economic, social-cultural şi edilitar gospodăresc a localităților, să dispună de posibilități de comunicație cât mai directe între acestea şi centrele administrative. În această direcție, unitățile de bază ale

[3] *Ibidem*, p. 7–8.

organizării administrativ-teritoriale ale României erau oraşul şi comuna, cărora le reveneau sarcini politice, economice, social-culturale şi edilitar-gospodăreşti sporite. În acest sens, se prevedea întărirea comunelor ca unități administrative puternice, capabile să valorifice mai bine posibilitățile localităților din mediul rural pentru dezvoltarea diferitelor activități industriale, comerciale, meşteşugăreşti, social-culturale, să înlesnească ridicarea nivelului de civilizație şi să apropie condițiile de viață ale populației de la sate de cele de la oraşe. Era necesară eliminarea verigilor intermediare inutile, a paralelismelor în atribuții şi competențe, o bună parte a problemelor aflate în atribuțiile raioanelor putând fi rezolvate mai bine la nivelul comunelor şi oraşelor.

Se mai sublinia că în îmbunătățirea organizării administrative-teritorială a țării trebuia să se țină seama atât de tradițiile existente în România, cât şi de tendințele existente în acel moment pe plan mondial. Pe baza acestor principii, în organizarea administrativ-teritorială a României se pornea de la condițiile economice[4], social-politice, geografice, avându-se în vedere următoarele criterii: județul alcătuia o unitate administrativ-teritorială complexă din punct de vedere economic şi social-cultural, care avea legături nemijlocite cu organele centrale de partid şi de stat. Dimensiunile județelor urmau a fi stabilite astfel încât să asigure rezolvarea operativă a sarcinilor ce le reveneau, printr-o conlucrare directă cu oraşele şi comunele subordonate acestuia. Se aprecia că în condițiile constituirii unor comune mai mari, un județ ar putea cuprinde circa 40–50 de comune, ceea ce permitea înființarea a 40–50 de județe. Fiecare județ trebuia să cuprindă câteva centre industriale care să contribuie la dezvoltarea economică, culturală a întregii vieți sociale a comunelor şi oraşelor de pe teritoriul său, iar reşedința județului era stabilită, în toate cazurile, în oraşul principal din cuprinsul acestuia. Oraşul trebuia să fie un centru cu o populație numeroasă, având funcții politico-administrative, un însemnat potențial industrial, comercial şi social-cultural, precum şi multiple legături cu zona înconjurătoare, asupra căreia exercita o influență economică şi organizatorică. Unele oraşe cu o importanță economică şi social-culturală deosebită deveneau municipii.

Comuna constituia o unitate de bază a organizării administrativ-teritoriale şi urma să cuprindă totalitatea populației rurale de pe un teritoriu delimitat, unită prin comunitate de interese economice, social-culturale şi tradiții. Comunele trebuiau să fie alcătuite din unul sau mai multe sate apropiate, având o populație în medie pe țară de 4.500–5.000 de locuitori, care putea varia pe zone, în funcție de condițiile geografice existente, de factorii demografici, economici, sociali, de fondul construit şi de tradițiile existente. Se sublinia că era foarte important să fie studiată situația căilor de comunicații dintre centrul de comună şi satele care urmau să facă parte din comuna respectivă, avându-se în vedere caracterul

[4] *Ibidem*, p. 9–10.

împrăştiat uneori pe distanțe mari al unor localități rurale, aceasta implicând o diferențiere atentă a mărimii viitoarelor comune (de şes, de deal şi de munte). Totodată, comunele din jurul marilor oraşe industriale puteau fi subordonate acestora, în funcție de dezvoltarea lor economică şi edilitară[5].

Unitățile administrativ-teritoriale aveau să fie conduse de către următoarele organe locale alese ale puterii de stat: Consiliul județean asigura aplicarea legilor, decretelor, hotărârilor Consiliului de Miniştri şi a celorlalte organe superioare; stabilea măsurile pentru dezvoltarea economică, social-culturală, edilitar-gospodărească a respectivei unități administrativ-teritoriale; aproba şi urmărea realizarea bugetului şi a planului economic local; îndruma, conducea şi controla întreprinderile, organizațiile economice şi instituțiile subordonate, precum şi secțiunile sale de specialitate. Pentru rezolvarea problemelor curente ale activității economice şi sociale ale județului, Consiliul județean urma să aibă un organ executiv condus de către un preşedinte. Consiliile orăşeneşti, respectiv municipale aveau ca atribuții rezolvarea, în cadrul competențelor ce li se vor stabili, problemele legate de dezvoltarea şi gospodărirea oraşelor, având un preşedinte, care va fi în acelaşi timp şi primarul oraşului sau al municipiului respectiv. Consiliul comunal urma să aibă răspunderea deplină pentru întreaga activitate de gospodărire economică, social-culturală şi edilitară a comunei şi avea în fruntea sa un preşedinte, care îndeplinea concomitent şi funcția de primar al comunei. Se propunea pentru asigurarea competenței necesare şi a continuității în activitatea Consiliului comunal, ca secretarul acestuia să fie funcționar de stat permanent, având pregătirea profesională corespunzătoare. Pentru întărirea vieții politice şi aplicarea consecventă a politicii PCR la sate, se vor crea în fiecare comună organizații de partid, conduse de către un comitet de partid comunal.

Ținându-se cont de sarcinile care vor reveni organelor de conducere ale județelor, comunelor şi oraşelor şi având în vedere experiența proprie a României şi a multor țări din lume, se impunea înființarea unei şcoli superioare de administrație care să pregătească cadrele necesare pentru administrația locală. Întreaga activitate a consiliilor județene, orăşeneşti şi comunale, a organelor lor executive, urma să aibă la bază principiul muncii şi conducerii colective. Trebuia acordată o atenție deosebită delimitării mai precise a atribuțiilor şi competențelor organelor locale ale puterii de stat, simplificării şi raționalizării aparatului de la județ, oraş şi comună, promovării în cadrul organelor de conducere a unor cadre capabile, cu experiență şi pregătire corespunzătoare[6].

După aprobarea proiectului de către participanții la Conferința Națională a PCR din decembrie 1967, în aceeaşi lună (30 decembrie), Comitetul Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român aprecia ca pozitivă activitatea

[5] *Ibidem*, p. 11–12.
[6] *Ibidem*, p. 13–15.

pe care a desfăşurat-o Comisia centrală de partid şi de stat, care a întocmit propunerile referitoare la delimitarea administrativ-teritorială a țării pe județe şi a aprobat cu majoritate de voturi aceste propuneri (singurul care s-a împotrivit a fost Alexandru Drăghici), urmând ca acestea să fie supuse dezbaterilor publice, iar apoi prezentate spre examinare şi legiferare Marii Adunări Naționale[7]. În intervenția sa, Virgil Trofin sublinia că la elaborarea proiectului privind reorganizarea administrativ-teritorială a României, „noi am ținut seama atât de tradițiile naționale ..., dar în acelaşi timp am ținut seama de realitățile existente precum şi de perspectiva care se deschide în viața țării noastre prin planul pe care îl avem". În privința organizării viitoarelor comune, conducerea PCR a stabilit ca principiu de bază crearea de comune mari, viabile din punct de vedere economic, social, cultural[8]. În timp ce Maxim Berghianu remarca faptul că „nu mai copiem forme din alte țări"[9], liderul partidului, Nicolae Ceauşescu preciza că s-a ajuns la propunerea de constituire a 35 de județe, „care porneşte de la considerente economice, politice şi naționale şi dă perspectiva de dezvoltare a acestor județe, ca unități economice puternice, care să fie cât mai viabile". Acesta mai sublinia că trebuia ținut seama şi de tradiție, dar şi de „dorințele oamenilor, pentru că nu va trebui să procedăm în mod arbitrar[10].

Faptic, „Panul de măsuri al Comisiei regionale cu privire la îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a Regiunii Banat" prevedea constituirea la 27 octombrie 1967 a comisiei regionale care avea ca atribuții elaborarea de propuneri privind delimitarea comunelor, categorisirea şi delimitarea oraşelor, municipiilor, stabilirea denumirilor unităților administrativ-teritoriale, precum şi organizarea acțiunii de sistematizare a localităților rurale. Până la data de 1 noiembrie 1967, în cadrul Comisiei regionale urmau a se constitui şi instrui următoarele colective de lucru: colectivul pentru problemele îmbunătățirii organizării administrativ-teritoriale a oraşelor, municipiilor şi comunelor, cel pentru problemele economice (industrie, agricultură, construcții, transporturi, comerț etc.), precum şi cel pentru sistematizarea localităților rurale. Tot până la data de mai sus, se formau şi se instruiau colectivele de lucru la nivelul raioanelor şi oraşelor regionale. Acestea erau conduse de către membrii Biroului Comitetului regional de partid, ai Comitetului executiv al Sfatului popular regional, ca şi de către alte cadre cu munci de răspundere din Comisia regională. În document se sublinia că la efectuarea lucrărilor respective trebuiau atraşi specialişti din toate domeniile de activitate[11].

---

[7] Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goşu, *Istoria comunismului din Romînia,* vol. II, *Documente Nicolae Ceauşescu (1965–1971)*, Iaşi, 2012, p. 342.

[8] *Ibidem*, p. 347–348.

[9] *Ibidem*, p. 350.

[10] *Ibidem*, p. 361–362.

[11] Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș (în continuare S.J.A.N.T.), *fond Comitetul județean PCR Timiş*, d. 16/1968, f. 1.

Colectivele din cadrul Comisiei regionale, a celor raionale şi orăşeneşti trebuiau, până la începutul lunii noiembrie, să întocmească planuri de măsuri concrete pe baza cărora să-şi desfăşoare activitatea, iar Comisia regională să realizeze şi să înainteze subcomisiei centrale propunerile preliminare însoțite de proiecte de hărți privind numărul comunelor ce urmau a fi constituite, precum şi delimitarea lor, ca şi a oraşelor şi a localităților balneo-climaterice. După ce aceste propuneri preliminare erau aprobate de către subcomisia centrală, urmau să fie trimise colectivelor raionale şi orăşeneşti. Paralel cu elaborarea de către Comisia regională a propunerilor pentru stabilirea rețelei de comune, colectivele raionale şi orăşeneşti trebuiau să studieze şi să facă propuneri sau observații la proiectul pregătit de către Comisia regională. Propunerile privind delimitarea comunelor, a localităților balneo-climaterice, a oraşelor şi a municipiilor trebuiau să fie însoțite de documentația care a stat la baza fundamentării acestora din punct de vedere politic, economic, social-cultural, istoric, demografic, geografic etc., iar pentru orientarea întocmirii documentațiilor, Comisia regională întocmea o tematică. Toate aceste lucrări urmau a fi dezbătute şi aprobate de către Birourile Comitetelor regionale şi orăşeneşti de partid, după care erau înaintate Comisiei regionale până la 30 decembrie 1967.

Până la 25 ianuarie 1968, Comisia regională, cu ajutorul subcomisiei centrale, examina lucrările colectivelor de la raioane şi oraşe, aducând îmbunătățirile necesare, iar până la sfârşitul lunii ianuarie supunea întreaga lucrare aprobării Biroului Comitetului regional de partid. Tot până la 31 ianuarie 1968, lucrarea aprobată de către forul de mai sus era înaintată subcomisiei centrale în mai multe variante, fiecare dintre acestea trebuind a fi însoțită de hărți, grafice şi documentația justificativă care a stat la baza întocmirii ei. În privința colectivului pentru sistematizarea localităților rurale din cadrul Comisiei regionale, acesta, în prima etapă a lucrărilor, va efectua studii care condiționează îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a regiunii, iar în etapa a doua va trece la elaborarea studiilor şi a schițelor de sistematizare pentru comunele constituite în condițiile noii împărțiri administrativ-teritoriale. Biroul Comitetului regional de partid urma să fie informat sistematic de către Comisia regională de modul cum decurgeau lucrările privind îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a regiunii[12]. Printre membrii Comisiei regionale pentru îmbunătățirea împărțirii administrative a regiunii Banat amintim pe Ioan Cârcei (prim-secretar al Comitetului regional al PCR), Vasile Daju (preşedintele Sfatului popular regional), Mihai Telescu (secretar al Comitetului regional al PCR), Trandafir Cocârlă (secretar al Comitetului regional al PCR)[13].

În documentul intitulat „Îndrumar cu problemele pentru instruirea

[12] *Ibidem*, f. 2–3.
[13] *Ibidem*, f. 4.

colectivelor regionale şi orăşeneşti cu privire la îmbunătățirea administrativ-teritorială" se sublinia că, în vederea întocmirii unor lucrări temeinic fundamentate, era necesară studierea la fața locului a fiecărui sat, comună şi oraş, analizarea şi valorificarea studiilor, a monografiilor şi a altor documente existente la nivelul regiunilor, raioanelor, oraşelor şi comunelor, consultarea unui număr cât mai mare de intelectuali ai satelor şi oraşelor, precum şi a altor cetățeni din localitățile respective cu experiență îndelungată în administrația de stat şi în problemele gospodăreşti, care puteau să-şi aducă o contribuție la întocmirea unor lucrări cât mai complete[14].

În „Notă privind unele completări la nota cu lucrările de delimitare a comunelor şi oraşelor" se preciza că fişa comunei va fi completată cu numărul de salariați din localitatea respectivă, numărul intelectualilor, producția agricolă din cadrul C.A.P.-urilor şi I.A.S.-urilor, întreprinderile existente, situația sediilor Sfatului popular, Miliției, P.T.T. Se indica să se studieze în zona de şes posibilitatea de creştere a mediei populației pe comunele noi propuse prin comasarea unor localități care să ducă la reducerea numărului de comune. Se arăta că totalul populației rurale pe teritoriul regiunii Banat era de 735.949 de locuitori, fiind propuse a fi înființate 155 de comune cu o medie de 4.748 de locuitori, iar față de cele 321 de comune (câte erau în acel moment) procentul de reducere preconizat era de 52,7. În privința zonei de deal şi de munte, doar în cazuri cu totul deosebite urmau să se facă propuneri de reducere a numărului de comune existente. Pentru lucrările de delimitare a comunelor, atât la nivel de regiune, cât şi la cel raional şi comunal, trebuiau atrase cadre de specialitate, cadre didactice, iar colectivele economice şi de sistematizare din cadrul comisiilor regionale şi raionale să fie antrenate activ la lucrările respective[15].

În „Notă cu privire la instructajul de la Comitetul pentru Problemele administrației locale" (14 dec. 1967) se atrăgea atenția că au fost recomandate ca centre de comună, sate care nu aveau cele mai bune perspective, propunându-se pentru regiunea Banat a se revedea unele dintre acestea. Totodată, au fost incluse în viitorul județ localități din alte regiuni, fără a se ajunge la un acord cu regiunile respective şi fără a se întocmi documentația necesară. Astfel, în regiunea Banat a trecut satul Preveciori de la Hunedoara, însă în urma unei convorbiri avute de către Vasile Daju cu preşedintele Comitetului executiv al Sfatului regional Hunedoara, localitatea urma să rămână în continuare la Hunedoara.

Au fost date indicații de a se studia posibilitatea includerii unor localități rurale în teritoriul oraşelor, satele respective urmând a-şi păstra în continuare caracterul rural şi organul de stat. În acest scop, trebuia să se țină seama de următoarele criterii: importanța activității economice a teritoriului care urma să intre

[14] *Ibidem*, f. 16.
[15] *Ibidem*, f. 19.

în componența orașului, dacă era necesar ca zonă industrială sau în curs de formare; să se țină cont dacă localitatea respectivă era legată direct prin caracterul populației active de oraș; la includerea în teritoriul orașului a unor localități să se aibă în vedere și influențele care decurgeau pentru bugetul statului[16]. În altă ordine de idei, se preconiza și organizarea de colective la nivelul fiecărei comune și oraș, alcătuite din cadre didactice, specialiști, tehnicieni, pentru întocmirea monografiilor așezărilor respective și care până la 15 februarie 1968 urmau să culeagă materialele pentru documentație, iar după această data să lucreze concret la realizarea lucrărilor, întrucât se va cunoaște situația delimitării localităților[17].

Comitetul Regional PCR Banat a întocmit „Panul de acțiune privind pregătirea și desfășurarea acțiunii de împărțire a regiunii Banat în județele Timiș, Arad și Caraș-Severin", care prevedea următorul grafic: până la data de 30 ianuarie 1968 să fie întocmite componența nominală și datele statistice ale Comitetului provizoriu de partid, ale Biroului Comitetului județean, ale Colegiului de partid și ale Comisiei de revizie. Tot până la data de mai sus trebuiau elaborate propunerile privind viitorul Comitet executiv al Consiliului provizoriu județean, iar în ziua de 17 februarie 1968 erau convocate plenara Comitetului regional Banat al PCR și sesiunea Sfatului popular regional în vederea încetării activității celor două organisme de conducere.

La 18 februarie aveau loc adunarea activului de partid pentru constituirea Comitetului județean Timiș al PCR, precum și ședința deputaților regionali și raionali pentru înființarea Comitetului executiv al Consiliului popular județean[18]. Până la 5 februarie 1968 trebuia să se întocmească graficul privind constituirea Comitetului de partid din municipiul Timișoara, a Comitetului orășenesc Lugoj, precum și pentru convocarea plenarelor Comitetului orășenesc Sânnicolau-Mare și, dacă era cazul, la Buziaș și Jimbolia.

După constituirea Comitetului provizoriu județean de partid, cu consultarea organelor centrale respective, s-a trecut la înființarea organizațiilor de masă, obștești și economice județene. Pe baza unui plan concret, pe măsura preluării documentelor, urmau să fie convocate plenare la comitetele raionale Timișoara, Sânnicolau Mare, Deta, Lugoj și Făget în vederea încetării activității acestora, în același scop urmând a avea loc sesiuni ale Sfaturilor populare raionale respective. În același timp, se desfășura și întocmirea listei pe funcții, conform schemei, a aparatului Comitetului județean de partid și a Consiliului județean popular, a municipiului Timișoara, a orașului Lugoj și a secretarilor de la orașele Sânnicolau Mare, Buziaș și Jimbolia, precum și cu lucrătorii de la presa județeană. Se stabileau, de asemenea, până la 10 februarie 1968, secretarii comitetelor de partid, avându-se în vedere propunerile din acel moment privind delimitarea

[16] *Ibidem*, f. 21–22.
[17] *Ibidem*, f. 23.
[18] *Ibidem*, f. 29–30.

comunelor, locțiitorii secretarilor comitetelor comunale de partid, care îndeplineau şi funcția de directori de cămine culturale, precum şi preşedinții comisiilor populare comunale[19]. Tot până la începutul lui februarie 1968 trebuiau stabilite sediile pentru organele de partid, de stat şi ale organizațiilor obşteşti.

Până la data de 3 februarie 1968 urma să se supună aprobării Biroului Comitetului regional de partid modificările ce se propuneau, pe baza observațiilor cetățenilor, privind delimitarea județelor, trecerea unor comune din componența unui județ la altul etc. Se sublinia că pe baza precizărilor conducerii PCR, până la 10 februarie erau revăzute propunerile din acel moment privitoare la delimitarea comunelor, avându-se în vedere cererile, observațiile, recomandările făcute de către cetățeni[20].

În nota privind „Recomandări în legătură cu popularizarea propunerilor comisiei centrale de partid şi de stat privind delimitarea județelor şi stabilirea municipiilor", se arăta că propunerile, sugestiile şi observațiile cetățenilor în legătură cu împărțirea administrativ-teritorială a țării vor fi făcute cunoscute organelor locale de partid, sfaturilor populare, presei centrale şi locale, comisiei centrale de partid şi de stat, iar acțiunea de popularizare a recomandărilor privind delimitarea județelor şi stabilirea municipiilor se va desfăşura până la 10 februarie 1968. Birourile Comitetelor raionale şi orăşeneşti trebuiau să centralizeze, până la 8 februarie 1968, şi să înainteze Comitetului regional, secția organizatorică, toate propunerile cetățenilor, care urmau să fie însoțite de o notă în care comitetele raionale şi orăşeneşti îşi vor expune punctul lor de vedere (cu ce sunt şi cu ce nu sunt de acord față de acestea)[21].

În documentul intitulat „Propunerile Comisiei centrale de partid şi de stat cu privire la organizarea județelor şi municipiilor" era evidențiat faptul că în organizarea județelor şi municipiilor s-a ținut cont de condițiile economice, social-politice şi geografice existente, de componența națională a populației şi de legăturile culturale tradiționale, precum şi de perspectivele de dezvoltare ale diferitelor zone şi localități. Județele reprezentau un teritoriu mai mic decât al regiunilor existente în acel moment, acestea urmând să asigure legături directe cu oraşele şi comunele ce intrau în componența lor, creându-se astfel condiții pentru rezolvarea mai operativă şi mai competentă a sarcinilor care reveneau organelor de conducere locale. S-a urmărit, în acelaşi timp, ca fiecare județ să constituie o unitate administrativ-teritorială complexă din punct de vedere economic şi social-cultural, constituindu-se astfel județul Timiş, cu Timişoara ca oraş reşedință, având o suprafață totală de 8.921 de kilometri pătrați şi o populație de 619.161 de locuitori. Se preciza că în localitățile unde alături de români trăiau naționalități

[19] *Ibidem*, f. 31.
[20] *Ibidem*, f. 32–33.
[21] *Ibidem*, f. 36–37.

conlocuitoare, se va asigura folosirea limbii materne a acestora în administrația de stat, în școli, în instituțiile culturale.

În privința denumirii județelor, s-a ținut cont atât de tradițiile istorice, cât și de semnificația contemporană a unor zone și orașe, determinate de dezvoltarea economică și social-culturală din anii socialismului. De asemenea, s-a urmărit ca orașele reședință de județ să fie situate cât mai central în cuprinsul acestuia, pentru a înlesni legăturile cu toate localitățile din cadrul județului. Pe de altă parte, se sublinia că municipiile vor avea plan și buget propriu, dispunând de largi competențe în conducerea treburilor de stat și obștești, în rezolvarea problemelor economice, social-culturale și edilitar-gospodărești, iar organele de conducere ale municipiilor urmau să fie subordonate celor județene. La data respectivă, județul Timiș avea un singur oraș-municipiu, Timișoara. Se mai preciza că după legiferarea și organizarea județelor, organele județene de partid și de stat urmau să elaboreze propunerile privind delimitarea orașelor și comunelor[22].

Comunicatul Plenarei Comitetului Central al PCR din 14 februarie 1968 arăta că au fost examinate și aprobate propunerile prezentate de către Nicolae Ceaușescu cu privire la organizarea județelor și municipiilor, definitivate de către Comisia centrală de partid și de stat, pe baza principiilor adoptate de Conferința Națională a PCR și a dezbaterilor publice care au avut loc, Plenara hotărând ca propunerile respective să fie supuse spre dezbatere și legiferare Marii Adunări Naționale[23]. În acest context, în județul Timiș au avut loc ample discuții privind reorganizarea teritorial-administrativă a comunelor și orașelor din acest areal. Astfel, la 18 ianuarie 1968, profesorul Dan Popescu din Lugoj a adresat Comisiei centrale de partid și de stat cu privire la organizarea județelor și municipiilor un memoriu, în care sublinia că având în vedere trecutul istoric, dezvoltarea industrială, numărul populației, orașul Lugoj întrunea condițiile de a deveni municipiu[24].

În „Notă cuprinzând propunerile făcute de oamenii muncii, trecute în formă centralizată", la capitolul „Propuneri pe care Biroul comitetului regional de partid le consideră justificate", autoritățile regionale de partid erau de acord cu trecerea comunelor Șoșdea, Măureni, Fârliug împreună cu satele Dezești și Remetea-Pogonici, din componența județului Timiș în cea a Caraș-Severinului. Se mai prevedea ca satul Jena să aparțină de comuna Gavojdia, județul Timiș, și nu de comuna Sacul din județul Caraș-Severin, iar comuna Alioș din componența județului Arad să fie trecută în cea a Timișului, ca și comuna Coșarii. Totodată, satele Duleul și Valea Mare, aparținătoare de comuna Visag (județul Timiș), să treacă în

[22] *România Liberă*, 14 ianuarie 1968, p. 1.

[23] *Ibidem*, p. 1. La 16 februarie 1968 a apărut Legea numărul 2, care statua noua organizare administrativ-teritorială a României, vezi www.judetulharghita.ro/_user/browser/File/tortenet/Lege_Nr_2pdf., accesat la 15 noiembrie 2017.

[24] S.J.A.N.T., *fond Comitetul județean Timiș al PCR*, d. 16/1968, f. 39–40.

administrarea județului Caraș-Severin, iar Lugojul să fie declarat municipiu[25]. În același timp, Biroul Comitetului regional al PCR Banat nu considera justificate propunerile privind trecerea localităților Gătaia, Sculea, Șemlacu-Mare și Mic, Ferendia, Clopodia, Lățunaș și Jamu Mare din componența județului Timiș în cea a Caraș-Severinului, precum și cea a localităților Bucova, Băuțar și Marga din județul Timiș la Hunedoara. Era respinsă și propunerea organizării unui nou județ cu denumirea Severin, care să aibă reședința în Lugoj și care urma să cuprindă teritoriul raioanelor Lugoj, Făget, Caransebeș, precum și unele localități din raioanele Lipova și Orșova. Factorii politici nu erau de acord nici ca reședința județului Caraș-Severin să fie la Caransebeș, sau ca județul respectiv să aibă o singură denumire, cea de Severin și nici ca râul Mureș să constituie limita județului Timiș în partea de nord[26].

La 17 ianuarie 1968, o notă a Secției organizatorice a C.C. al PCR recomanda ca în toate comunele limitrofe de județ unde se ridicau anumite probleme legate de trecerea unor localități de la un județ la altul, să se deplaseze membrii Biroului Comitetului raional pentru a sta de vorbă individual sau cu grupuri mici de localnici în vederea documentării asupra propunerilor făcute de către aceștia. Se atrăgea atenția ca în cadrul acestor discuții, membrii Biroului să nu se angajeze că vor rezolva solicitările, ci doar că le rețineau, acestea urmând să fie analizate[27].

Un alt intelectual bănățean, Theodor N. Trâpcea, a adresat autorităților un memoriu intitulat „Câteva sugestii", în care arăta că județul Caraș-Severin cu capitala la Reșița constituia o „eroare care poate fi înlăturată". Autorul aprecia că dezvoltarea orașelor mari avea la bază cauze economice și, în primul rând, drumurile comerciale. Astfel, Bucureștiul, Iașiul, Clujul, Timișoara au luat naștere la încrucișarea marilor drumuri. În Banat, două orașe cu vechi tradiții naționale și culturale românești ca Lugojul și Caransebeșul au fost încorporate județelor Timiș și Caraș-Severin. În aceste condiții, Lugojul, un important centru pentru unirea românilor într-un singur stat, va deveni un oraș de importanță secundară, la fel ca și Caransebeșul, fost centru grăniceresc. Autorul memoriului nu contesta importanța Reșiței, „dar propunerea pentru a fi reședință de județ nu trebuie făcută în detrimentul celor două orașe amintite, cărora istoria le-a consacrat un trecut glorios". La intersecția drumurilor bănățene, cele două orașe au posibilități de dezvoltare care nu au fost valorificate până atunci în suficientă măsură la nivelul altor orașe aflate în situații similare. În consecință, „în conjunctura actuală este cazul să se producă o reconsiderare în acest sens și unul dintre cele două orașe să redevină reședință de județ cu hotarele între județele Timiș, Hunedoara

[25] *Ibidem*, f. 41.
[26] *Ibidem*, f. 42.
[27] *Ibidem*, f. 44.

şi Mehedinți (actualul Gorj) şi să fie stimulate industriile existente, să se creeze altele noi”[28].

La 19 ianuarie 1968, Comitetul executiv al Sfatului Popular al oraşului regional Lugoj elabora „Memoriul privind unele îmbunătățiri aduse la propunerile Comisiei Centrale de partid şi de stat cu privire la organizarea județelor şi municipiilor”, în care se preciza că propunerile cuprinse în documentul respectiv rezultau din numeroasele păreri exprimate de către cetățeni în cadrul audiențelor care au avut loc la conducerea Sfatului popular, cât şi din discuțiile purtate în Comitetul executiv.

Astfel, din recomandările care s-au făcut, au rezultat două variante privind viitorul oraşului bănățean: încadrarea Lugojului ca municipiu în actuala propunere de județ Timiş sau oraşul Reşița să devină municipiu, cu teritoriul înconjurător – cu oraşele Bocşa, Câlnic, Anina, iar în locul județului Caraş-Severin să fie creat un județ cu reşedința la Oravița şi un al doilea cu centrul la Lugoj, revăzându-se în acest sens şi județele Timiş şi Arad. Propunerile se bazau pe următoarele considerente: trecutul istoric al Lugojului, o populație de aproximativ 38.500 de locuitori, oraşul fiind legat organic de viitoarele comune Coştei, Herendeşti, Lugojel şi Boldur, împreună cu aceste localități rezultând o populație de peste 50.600 de locuitori. Pe de altă parte, distanțele dintre Lugoj şi centrul de comună erau, în medie, de 5 kilometri, iar un număr însemnat de cetățeni din aşezările de mai sus lucrau ca muncitori în întreprinderile din Lugoj. De asemenea, comuna Coştei, foarte apropiată de oraş, împreună cu celelalte localități din jurul acestuia, ofereau singurele locuri de odihnă şi agrement pentru lugojeni, fiind amenajată şi ca bază turistică, cu posibilități de dezvoltare în cadrul municipiului. Din punct de vedere medical, unitățile sanitare existente în Lugoj deserveau şi populația din comunele din jur[29], iar un însemnat număr de elevi din aceste localități urmau şcolile generale din oraş.

În privința economiei, se justifica încadrarea oraşului în categoria municipiilor, deoarece existau 9 întreprinderi industriale republicane, cu circa 9000 de salariați, care se dezvoltau în continuare. Se sublinia faptul că la împărțirea administrativ-teritorială de până atunci, Lugojului nu i s-a acordat atenția cuvenită în privința posibilităților şi necesităților sale de dezvoltare comparativ cu celelalte oraşe ale regiunii Banat. Astfel, investițiile în industria locală, în gospodăria comunală, în construcțiile social-culturale au fost minime, cu mult sub cerințele oraşului. Drept urmare a acestei realități, la nivelul oraşului exista în permanență un număr însemnat de brațe de muncă neabsorbite de producție, iar în perspectiva în care oraşul nu era declarat municipiu, numărul acesta creştea şi mai mult. Necesitatea organizării oraşului ca municipiu era impusă şi de faptul că existau 40

[28] *Ibidem*, f. 46–47.
[29] *Ibidem*, d.17/1967–1968, f. 120–121.

de unități de învățământ în care învățau peste 8000 de elevi, 4 unități de cultură, 4 unități spitalicești cu 1640 de paturi și peste 800 de salariați. Lugojul dispunea și de un sector destul de dezvoltat al industriei locale, iar din punct de vedere edilitar-gospodăresc erau create condițiile pentru funcționarea și dezvoltarea rapidă a orașului ca municipiu. În privința creării unui nou județ cu reședința la Lugoj, se arăta că orașul era așezat la intersecția a trei drumuri naționale (București-Lugoj-Timișoara; Ilia-Lugoj; Lugoj-Reșița) și a unuia internațional (E94), fiind și un important nod de cale ferată spre Buziaș, Oravița, Timișoara, București și Ilia. Astfel era creată posibilitatea unor legături directe și operative cu zonele înconjurătoare, care erau brăzdate și de o serie de drumuri regionale și raionale. Prin aceasta se asigura și o complexitate economică corespunzătoare, existând zone agricole și industriale ca: Oțelul Roșu, Nădrag, Margina, Tomești, la care se adăuga industria din Caransebeș și Lugoj[30]. Se mai arăta că locuitorii din raioanele Făget și Lugoj, pentru a ajunge la Timișoara, trebuiau să parcurgă o distanță de peste 100 de kilometri și acest aspect justificând propunerea ca Lugojul să devină reședință de județ.

În concluzie, se sublinia că având în vedere faptul că Lugojul ca oraș regional nu s-a dezvoltat în mod corespunzător, precum și perspectivele ce i se deschideau dacă era aprobată propunerea din acel moment a Comisiei centrale, considerându-se că orașul și în viitor se va dezvolta sub posibilități, Comitetul executiv al Sfatului popular al orașului Lugoj solicita Comisiei centrale de partid și de stat îmbunătățirea propunerilor, în sensul ca Lugojul să fie declarat municipiu și reședință a județului Severin, care să fie format, în linii generale, din raioanele Lugoj, Făget, Caransebeș și, parțial, Orșova[31]. Credem că autoritățile locale erau interesate în constituirea noului județ și pentru a deține funcții de conducere în instituțiile acestuia.

O informare a Comitetului raional Lugoj din 26 ianuarie 1968 arăta că numeroși cetățeni și-au exprimat părerea că unele propuneri publicate de către Comisia centrală privind organizarea județelor și municipiilor difereau de criteriile dezbătute și aprobate de către Plenara C.C. al PCR și, respectiv, de Conferința Națională a PCR din decembrie 1967. Observațiile priveau în special numărul redus de județe – 35, față de 40–45 câte au fost prevăzute inițial, numărul mare de localități și locuitori cuprinse într-un județ, dar și modul cum au fost stabilite unele reședințe de județ. Față de această situație, un număr mare de cetățeni din aproape toate așezările raionului, dar și din raioanele Făget, Lipova, Caransebeș și Orșova, au propus organizarea a încă unui județ în Banat, care să poarte denumirea tradițională de „Severin" și să aibă reședința la Lugoj. În același timp, locuitorii comunelor Fârliug și Cadar au arătat că pentru ei nu era deloc convenabil să

[30] *Ibidem*, f. 122–123.
[31] *Ibidem*, f. 124–125.

aparţină de judeţul Timiş, de reşedinţa căruia se aflau la mare distanţă, neavând linii de comunicaţii corespunzătoare şi, în consecinţă, au propus organizarea judeţului Severin, iar în cazul în care acesta nu se va înfiinţa, trecerea lor în componenţa judeţului Caraş-Severin.

Din punct de vedere geografic, judeţul Severin ar fi urmat să cuprindă bazinele superioare şi mijlocii ale râurilor Timiş şi Bega şi un bazin secundar al afluentului Timiş-Bistra, adică pe lângă teritoriul din acel moment al raionului Lugoj şi teritoriile raioanelor Făget şi Caransebeş, precum şi unele localităţi din raioanele Lipova şi Orşova, care gravitau spre Lugoj, făcând parte tradiţional din istoricul judeţ Severin, astfel încât viitorul judeţ urma să aibă o populaţie de circa 300.000 de locuitori[32]. În document se sublinia că exista o stare de îngrijorare determinată de desfiinţarea întreprinderilor şi a instituţiilor cu caracter regional şi raional în cazul în care nu se va organiza judeţul Severin, ceea ce va duce ca la actuala forţă de muncă disponibilă să se adauge alte mii de oameni. Din punct de vedere economic, prin trecerea unor centre industriale de la judeţul Caraş la Severin, şi a unor localităţi de şes de la judeţul Timiş la Caraş, s-ar rezolva problemele aprovizionării din puternicul centru industrial Reşiţa, precum şi a celorlalte centre industriale din judeţul Caraş, care în condiţiile din acel moment nu puteau să satisfacă cerinţele de produse agroalimentare necesare nevoilor interne din localităţile respective.

Oamenii au subliniat că viaţa a demonstrat că împărţirea Banatului în cele trei judeţe a reprezentat soluţia cea mai viabilă, constituind şi pentru viitor forma de organizare care asigura condiţiile optime pentru dezvoltarea vieţii economice, politice şi social-culturale. Se mai preciza că unele cadre cu experienţă în administraţia de stat au evidenţiat că propunerile din acel moment privind organizarea judeţelor în Banat erau aproape în întregime identice cu regiunile organizate în anul 1950, care s-au dovedit neviabile din toate punctele de vedere, determinând autorităţile să le desfiinţeze după o funcţionare de numai doi ani[33].

Biroul Comitetului raional de partid Lugoj, studiind doleanţele cetăţenilor şi luând în considerare argumentele bine fundamentate precum şi situaţia reală, şi-a însuşit următoarele propuneri: organizarea judeţului Severin, cu reşedinţa în Lugoj, care să se întindă pe teritoriile precizate în material; declararea oraşului Lugoj ca municipiu, care să cuprindă şi localităţile Lugojel, Tapia, Armădia, Coşteiu, Sâlha, Hezeriş, Valea Lungă, Tipari, Satu-Mic, Honorici, Pădureni, Herendeşti şi Pietroasa Mare, ai căror locuitori aveau legături şi interese multiple cu oraşul Lugoj. Se mai recomanda ca localităţile Fârliug şi Cadar, incluse în acel moment în cadrul judeţului Timiş, în cazul în care nu se va organiza judeţul

[32] *Ibidem*, f. 32–33.
[33] *Ibidem*, f. 34–35.

Severin, să treacă în componența județului Caraş-Severin, dată fiind aşezarea lor geografică, legăturile de comunicație şi afluența forței de muncă spre Reşița[34].

La 30 ianuarie 1968 apărea documentul intitulat „Informare cu privire la popularizarea propunerilor Comisiei centrale de partid şi de stat", în care se arăta că mai mulți cetățeni din Lugoj cereau declararea acestuia ca oraş municipiu, în componența sa urmând să intre localitățile Lugojel, Tapia, Armădia, Coştei, Sâlha, Hezeriş, Valea Lungă, Tipari, Satu Mic, Honorici, Pădureni, Herendești, Pietroasa Mare. În sprijinul acestei tezei, solicitanții au adus ca argumente faptul că Lugojul era un oraş cu vechi tradiții istorice, culturale, administrative, dispunea de mai multe unități industriale republicane şi de interes local, avea instituții social-culturale dezvoltate, iar din punct de vedere demografic, populația se ridica la circa 38.000 de locuitori, la care, prin alipirea localităților amintite mai sus, ar ajunge la aproximativ 50.000 de locuitori. Mai mulți cetățeni din raionul Lugoj propuneau organizarea a încă unui județ, cu denumirea Severin, având reşedința la Lugoj. Cererea se baza pe faptul că, pe lângă teritoriul raionului Lugoj, noul județ ar cuprinde raioanele Lipova şi Orşova, ajungându-se astfel la o populație de 300.000 de locuitori, ar dispune de unități industriale republicane, precum şi de o zonă agricolă corespunzătoare. În plus, se asigurau cele mai convenabile legături feroviare şi rutiere cu toate localitățile din județul propus a se înființa[35].

Într-o altă informare, se preciza că lectorul universitar Ion Iliescu (Universitatea Timişoara) îşi exprima dorința ca la denumirea noilor județe să se respecte într-o şi mai mare măsură titulatura tradițională[36]. Pe de altă parte, un grup de muncitori şi funcționari de la Fabrica Banatul din Timişoara considerau că ar fi mult mai bine dacă județul Timiş s-ar extinde la nord până la Mureş, aşa cum a fost şi în trecut, iar mai mulți salariați de la U.T.T. propuneau ca din cadrul municipiului Timişoara să facă parte şi comunele din jurul oraşului[37].

La 2 februarie 1968, Comitetul regional PCR Banat elabora raportul „Informare asupra felului cum s-a desfăşurat popularizarea propunerilor Comisiei centrale de partid şi de stat privind delimitarea județelor şi stabilirea comunelor", în care se arăta că Biroul Comitetului regional al PCR, analizând propunerile adresate de „oamenii muncii" organelor de partid şi de stat, presei centrale şi locale şi Studioului regional de radio, considera ca justificate următoarele: sugestiile venite din partea a peste 7000 de muncitori, colective de cadre didactice, deputați ai Sfatului popular al oraşului şi raionului, ca oraşul Lugoj să fie trecut în categoria municipiilor. Ținând cont de potențialul economic pe care-l deținea în acel moment, de numărul populației, de perspectivele de dezvoltare, de trecutul social-cultural, Lugojul întrunea toate condițiile pentru a deveni municipiu.

[34] *Ibidem*, f. 37.
[35] *Ibidem*, d. 16/1968, f.51–52.
[36] *Ibidem*, f. 53–54.
[37] *Ibidem*, f. 64.

Autoritățile regionale de partid arătau că oraşul era un important centru economic şi social-cultural al Banatului, avea 10 întreprinderi, din care 7 republicane, dispunea de o vastă rețea de instituții şcolare şi culturale, având o populație de 35.388 de locuitori. Totodată, se propunea ca localitățile Coşteiu şi Herendeşti să treacă în subordinea municipiului Lugoj. În aceste condiții, comuna Coşteiu va fi formată din satele Coşteiu, Hezeriş, Sâlha, Valea Lungă Română şi cea Maghiară, Țipari, având în totalitate 4092 de locuitori, iar comuna Herendeşti va fi alcătuită din satele Herendeşti, Satu-Mic, Honorici, Ilie, Pădureni, Pietroasa Mare şi Pini, având în total 3.670 de locuitori, iar în această situație viitorul municipiu Lugoj avea 43.150 de locuitori.

Locuitorii comunelor Şoşdea şi Măureni solicitau ca localitățile lor să treacă din componența județului Timiş în cea a Caraş-Severinului, autoritățile considerând cererea ca fiind justă, deoarece aproximativ 43% din populația activă a acestor comune lucra în centrele industriale Reşița şi Bocşa[38]. Un grup de peste 60 de locuitori din satul Duleu au propus ca localitatea respectivă să treacă, la rându-i, din județul Timiş în Caraş-Severin, cererea fiind considerată ca justificată, deoarece peste 25% din populația activă a satului muncea în centrele industriale Reşița şi Bocşa, iar legătura cu centrul de județ Reşița (aflat la 40 de kilometri) se realiza prin curse zilnice, în timp ce distanța până la Timişoara era de 93 de kilometri. Pe aceleaşi considerente se propunea ca şi satul Valea Mare (366 de locuitori) să aparțină de județul Caraş-Severin. Un transfer identic era solicitat şi de către un grup de aproximativ 100 de locuitori din comuna Fârliug, liderii politici regionali fiind de acord cu dorința acestora, deoarece din populația activă de 1237 de locuitori, circa 500 lucrau la Reşița şi Bocşa, fiind asigurat transportul zilnic, iar drumul național Fârliug-Bocşa era în curs de modernizare. În aceste condiții, satul Dezeşti (682 de locuitori), aparținător comunei Fârliug, era propus să treacă în componența județului Caraş-Severin, deoarece singura legătură rutieră o avea cu Fârliugul, neexistând posibilitatea arondării acestuia la o altă comună, în aceeaşi situație fiind şi satul Remetea Pogănici (505 locuitori), aparținător de aceeaşi comună (20% din populația activă lucra la Reşița şi Bocşa).

Era considerată ca fiind întemeiată şi cererea unui număr de aproximativ 100 de cetățeni din satul Jena ca localitatea lor să treacă de la județul Caraş-Severin la Timiş. Se arăta că Jena, cu o populație de 632 de locuitori, făcea parte în acel moment din componența comunei Gavojdia, județul Timiş. Locuitorii acestor localități aveau o singură cooperativă agricolă de producție, au participat împreună la construcția căminului cultural, a şcolii de 8 ani (copii din Jena urmau ciclul doi la Şcoala generală de 8 ani din Gavojdia) şi a electrificării comunei, prin contribuție voluntară, bănească şi prin muncă patriotică. Totodată, de la înființarea

[38] *Ibidem*, f. 78–80.

satului Jena şi până în acel moment, au aparținut de comuna Gavojdia[39]. La rândul lor, mai mulți cetățeni din Alioş au cerut să nu mai aparțină de județul Arad, ci de Timiş, solicitarea fiind considerată justă, deoarece atât comunicația feroviară, cât şi cea rutieră era mai scurtă spre Timişoara (39 de kilometri) decât spre Arad (cca. 60 de kilometri), iar legătura rutieră spre Timişoara se asigura pe un drum asfaltat. Pe de altă parte, localitatea a aparținut în trecut de județul Timiş, locuitorii comunei gravitând spre Timişoara, unde lucrau un număr de peste 105 muncitori, iar copiii acestora urmau cursurile liceelor, ale şcolilor profesionale tot în capitala Banatului. În rândul locuitorilor din Coşarii exista dorința ca localitatea lor să treacă din componența județului Arad în cea a Timişului, propunerea fiind întemeiată, deoarece distanța spre Timişoara era mai mică (55 de kilometri) față de cea spre Arad (80 de kilometri). Totodată, drumul spre Timişoara era mai bun, iar localitatea în trecut a făcut parte din județul Timiş.

În acelaşi timp, Biroul Comitetului regional de partid nu era de acord cu o serie de propuneri venite din partea cetățenilor. Astfel, solicitarea privind organizarea a încă unui județ Severin cu capitala la Lugoj, era considerată a fi neviabilă, deoarece ar fi un județ cu un potențial economic scăzut şi cu o populație de circa 240.000 de locuitori. Apoi, foarte multe dintre comunele care urmau să intre în componența acestui nou județ gravitau spre Timişoara şi Reşița. Pe de altă parte, acceptarea formării acestui județ ar afecta negativ structura județelor Arad, Caraş-Severin şi Timiş, județe care urmau să aibă o delimitare teritorială echilibrată şi o structură complexă şi care vor putea folosi în mod judicios resursele materiale şi umane proprii[40].

Propunerea făcută de către profesorul universitar Marius Bizerea (istoric), în cadrul unui articol publicat în ziarul *Scânteia*, privind trecerea localităților Gătaia, Sculea, Șemlacu Mare şi Mic, Ferendia, Clopodia, Lățunaş şi Jamu Mare la județul Caraş-Severin era socotită ca fiind nejustificată, deoarece din populația activă a aşezărilor de mai sus doar circa 19% lucra în întreprinderile din Reşița şi Bocşa, restul muncind la C.A.P.-urile, I.A.S.-urile, S.M.T.-urile, precum şi la alte unități economice din raza acestor localități. De asemenea, legătura rutieră a acestor localități cu Timişoara era asigurată prin intermediul unor drumuri modernizate, iar distanța pe calea ferată era sensibil egală față de cele două reşedințe de județ. În aceste condiții, în urma consultării locuitorilor acestor localități a reieşit faptul că aceştia nu şi-au manifestat dorința de a aparține de județul Caraş-Severin, deoarece şi în trecut au făcut parte din componența județului Timiş.

Recomandarea ca județul Timiş să se extindă până la Mureş nu era în concordanță cu principiile organizării administrativ-teritoriale potrivit cărora la delimitarea județelor „nu se face copierea vechii împărțiri administrative, ci se asigură

[39] *Ibidem*, f. 81–82.
[40] *Ibidem*, f. 82–83.

unități administrative ştiințific delimitate ținându-se cont de stadiul actual de dezvoltare economică şi socială a țării”[41].

În „Planul de măsuri pentru organizarea activității de delimitare a municipiilor, oraşelor şi comunelor din județul Timiş”, întocmit de către Comisia județeană de partid şi de stat pentru îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a județului Timiş, se preciza că în data de 29 februarie 1968 au fost înaintate subcomisiei centrale de partid şi de stat următoarele lucrări: propunerile privind delimitarea municipiilor şi oraşelor, precum şi hărțile cuprinzând delimitarea acestora, însoțite de documentațiile de fundamentare; propunerea ca Jimbolia să treacă în categoria I de oraşe.

Calendarul reorganizării administrativ-teritoriale prevedea ca între 20 martie–1 aprilie Comisia județeană, după aprobarea propunerilor de delimitare a municipiilor şi oraşelor, să adopte măsurile necesare pentru publicarea materialelor în presa locală, supunându-le dezbaterilor publice, iar până la 5 aprilie Comitetul județean de partid şi Comitetul executiv al Consiliului popular județean să examineze sugestiile rezultate din discuțiile publice, trimițându-le apoi subcomisiei centrale de partid şi de stat[42]. Pe de altă parte, până la 9 martie 1968, pentru întocmirea studiilor de delimitare a comunelor, se constituiau colective formate din activişti de partid şi de stat, specialişti (geografi, economişti, arhitecți, istorici etc.) de pe plan local şi de la nivelul județului, care îşi vor desfăşura activitatea pe grupe de comune şi care vor fi conduse de către membrii Biroului Comitetului județean al PCR. Până la 25 martie, colectivele respective trebuiau să îşi încheie lucrările de delimitare a comunelor, supunându-le spre discuția şi aprobarea Comitetului executiv al Consiliului popular județean şi, respectiv, Biroului Comitetului județean de partid. Apoi, până cel mai târziu la 1 aprilie 1968 propunerile de delimitare a comunelor, aprobate de către cele două instituții, precum şi de către Comisia județeană pentru îmbunătățirea organizării administrativ-teritorială trebuiau trimise subcomisiei centrale de partid şi de stat, iar după ce aceasta le aproba, Comisia județeană de partid şi de stat publica nomenclatorul comunelor în presa locală pentru a fi supus unor noi dezbateri publice timp de 10–15 zile[43]. Până cel mai târziu la 5 mai 1968 erau înaintate subcomisiei centrale de partid şi de stat lucrările privind delimitarea tuturor comunelor, după ce în prealabil au fost supuse dezbaterii publice, definitivate şi aprobate de către organele județene de partid şi de stat. După aprobarea de către Consiliul de Miniştri a delimitării noilor comune, vor fi luate măsuri pentru constituirea organelor comunale de partid şi de stat, obşteşti şi a aparatului acestora, precum şi a unităților economice, culturale şi sociale. La definitivarea lucrărilor de delimitare a comunelor, Comisia județeană va ține seama de sinteza recomandărilor făcute

[41] *Ibidem*, f. 83–84.
[42] *Ibidem*, f. 71.
[43] *Ibidem*, f. 72.

de cetățeni prin scrisorile adresate organelor competente, cereri de care urma să se țină seama în măsura în care erau justificate.

Comitetul județean de partid şi Consiliul popular județean, concomitent cu desfăşurarea acțiunii de delimitare a comunelor, vor lua măsuri pentru stabilirea sediilor organelor comunale de partid şi de stat, pentru pregătirea cadrelor necesare care vor lucra pe linie de partid, de stat şi obşteşti, precum şi cele din domeniul economic, din instituțiile de cultură şi sociale de la nivelul comunelor[44].

La 22 martie 1968, „Referatul cu privire la rezultatul studiilor făcute de colectivele constituite pe grupe de comune în legătură cu rezolvarea propunerilor şi sesizărilor cetățenilor privind arondarea viitoarelor comune" evidenția că au fost constituite 13 colective formate din activişti de partid şi de stat, care au studiat la fața locului situația fiecărei comune nou propuse şi au analizat în şedințele cu activul de partid şi de stat local toate propunerile şi sesizările cetățenilor. În urma studiilor efectuate, colectivele au ajuns la următoarele concluzii: să se desființeze trei comune nou propuse: Voiteg, Livezile, Visag şi să se înființeze opt comune noi: Dumbrava, Ohaba-Lungă, Becicherecu Mic, Bogda, Pietroasa, Secaş, Liebling şi Foeni. De asemenea, în 12 cazuri urmau să fie trecute unele sate de la o comună la alta şi să fie schimbată reşedința a trei comune: Gladna Română la Fârdea, Herendeşti la Satu Mic şi Bacova la Chevereşu Mare.

Concret, în privința desființării de comune, inițial a existat propunerea pentru înființarea comunei Voiteg, alcătuită din satele Voiteg (1.810 locuitori), Folea (903 locuitori) şi Şipet (1.449 locuitori), deci cu o populație totală de 4.162 de locuitori. Dar, deoarece localitatea Şipet se află la o distanță de 18 kilometri de Voiteg, s-a propus ca acest sat să intre[45] în componența comunei Tormac, aflat la doar 8 kilometri distanță, pe un drum ce va fi pietruit în 1968, locuitorii Şipetului fiind de acord cu această soluție.

Pe de altă parte, locuitorii satului Folea au solicitat să treacă la comuna Jebel, aflată la o distanță de 14 kilometri, din care 8 pe drum asfaltat, restul fiind pietruit. În aceste condiții, Voitegul a rămas singur, nemaiîndeplinind condițiile pentru a deveni comună, activul de partid şi de stat din localitate cerând să intre în componența comunei Deta, între cele două localități existând un drum de 8 kilometri asfaltat.

Tot inițial a fost propusă înființarea comunei Livezile, din componența căreia să facă parte satele Dolaț (1.052 loc.), Gad (739 loc.), Giera (1.015 loc.), Grăniceri (542 loc.), Livezile (1.480 loc.) şi Toager (630 loc.), având o populație totală de 5.458 de locuitori. Dar, deoarece locuitorii actualei comune Gad au solicitat trecerea localității lor la viitoarea comună Ciacova, față de care există o distanță de 14 kilometri, pe drum de pământ, iar cetățenii satelor Giera şi Toager au cerut

[44] *Ibidem*, f. 73.
[45] *Ibidem*, f. 115.

insistent ca viitoarea reşedinţă de comună să fie Giera, în timp ce locuitorii satelor Livezile şi Dolaț doreau ca reşedința să fie la Livezile, în urma acestor neînțelegeri şi după consultarea cu activele de partid şi de stat din localitățile de mai sus, s-a ajuns la concluzia că satele Toager, Giera, Livezile şi Dolaț să intre în componența comunei Banloc.

Pe de altă parte, locuitorii satului Grăniceri au cerut să aparțină de viitoarea comună Giulvăz, deoarece până la Banloc distanța era de peste 20 de kilometri şi, având în vedere că s-a propus constituirea unei noi comune cu sediul la Foeni, s-a găsit soluția ca Grănicerii să treacă în componența acesteia, distanța fiind de 5 kilometri pe drum împietruit. În aceste condiții, erau propuse ca viitoare comune localitățile Deta, Jebel, Tormac, Banloc, Ciacova şi Foeni.

În urma trecerii satelor Duleu şi Valea Mare din componența comunei Visag la județul Caraş-Severin, localitatea Visag (1.247 de loc.) rămânea singură, fără posibilități de arondare a altor localități, motiv pentru care se propunea desființarea acestei comune şi trecerea ei în componența comunei Satu Mic[46].

În privința înființării de noi localități, se recomanda constituirea comunei Dumbrava, care urma să fie alcătuită din satele Dumbrava (din componența comunei Mănăştur), Răchita (tot de la Mănăştur) şi Bucovăț (din componența comunei Fârdea), cu un total de 3.299 de locuitori. Se arăta că satul Dumbrava – în acel moment comună – era aşezat pe şoseaua națională Lugoj-Ilia şi dispunea de obiective economice, social-culturale şi administrative necesare unui centru de comună. De asemenea, locuitorii satelor propuse a face parte din această comună converg spre Dumbrava, care avea stație CFR şi autogară.

O altă comună propusă a fi înființată era Becicherecu Mic, care urma a fi formată din satele Becicherecu Mic (din componența comunei Biled) şi Dudeştii Noi (din componența comunei Sânandrei), cu o populație totală de 5.360 de locuitori. Se preciza că cele două sate componente se aflau la o distanță de trei kilometri, fiind legate de un drum de piatră şi de pământ. Pe de altă parte, satul Dudeştii Noi nu avea drum de acces până la Sânandrei, iar Becicherecu Mic se afla la o distanță de 9 kilometri de Biled. Viitoarea comună Becicherecu Mic dispunea de sediile necesare, având şi o puternică bază economică (I.A.S., C.A.P., moară, o bază de recepție).

O altă comună propusă a fi înființată, având reşedința în satul Ohaba Lungă, era alcătuită din satele Ohaba Lungă, Ierşnic, Dubeşti şi Ohaba Română (din componența comunei Bethausen), cu o populație totală de 2.222 de locuitori. Propunerea era motivată de distanțele mari existente între satele componente şi centrul de comună inițial Bethausen (de 11–17 kilometri), pe când distanțele până la Ohaba Lungă erau doar de 3,5 până la 8 kilometri.

Se avea în vedere şi înființarea comunei Bogda, ce urma a fi alcătuită din satele

[46] *Ibidem*, f. 116–117.

Bogda, Altringen, Buzad, Charlotenburg, Comeat, Sintar (toate propuse inițial să facă parte din componența comunei Maşloc), cu un total de 1.500 de locuitori. Motivele înființării acestei comune erau următoarele: pe de o parte, distanța dintre localitățile de mai sus şi Maşloc era de până la 18 kilometri, față de distanța de Bogda de 1,5–5,8 kilometri, iar pe de altă parte, satele respective, datorită aşezării lor geografice (situate în zonă de deal), nu puteau fi arondate la alte comune.

Era propusă şi înființarea comunei Pietroasa, alcătuită din satele Pietroasa, Crivina de Sus, Poieni şi Fărăşeşti (toate propuse inițial a face parte din comuna Curtea), cu o populație de 1.691 de locuitori. Decizia era motivată de aşezarea geografică a acestor sate, situate în zona de deal şi de munte, de distanțele existente între acestea şi noul centru propus (între 4 şi 12 kilometri) în raport cu vechiul centru (de până la 22 de kilometri). La aceasta se adăuga faptul că drumurile comunale erau greu practicabile iarna şi pe timp ploios, îngreunând deplasarea cetățenilor la distanțe atât de mari până la Curtea. Totodată, localitatea Pietroasa întrunea toate condițiile pentru a deveni centru comunal, deținând şi în acel moment aceeaşi funcție administrativă[47].

Examinându-se cererea locuitorilor din Foeni, se propunea înființarea comunei cu acelaşi nume, care urma să fie alcătuită din satele Foeni şi Cruceni, însumând 2.658 de locuitori. Distanțele dintre aceste sate şi Giulvăz (propus inițial ca centru) erau de 10–18 kilometri, iar față de Foeni doar de 4–7 kilometri. Pe de altă parte, locuitorii din satele de mai sus şi-au exprimat prin scrisori şi în cadrul adunărilor activului de partid, dorința de a se înființa comuna Foeni.

Era propusă şi înființarea comunei Liebling, în componența căreia urmau să intre satele Liebling şi Iosif (ambele provenind de la viitoarea comună Jebel), cu 3.588 de locuitori. Solicitarea era motivată de faptul că Lieblingul era o localitate mare, bine sistematizată, înzestrată cu dotări social-culturale şi având perspective de dezvoltare. Dacă localitatea ar aparține comunei Jebel, locuitorii ei ar urma să se deplaseze la o distanță de peste 8 kilometri la centrul de comună respectiv.

Comisia avea în vedere şi înființarea comunei Secaş, alcătuită din satele Secaş, Checheş, Crivobara, Sinic, Ofelia şi Vizma (toate din componența viitoarei comune Ghizela), totalizând 1.303 locuitori. Se avea în vedere faptul că distanțele dintre aceste localități (aflate în zonă de deal şi de munte) până la centru de comună decis inițial erau de 12–16 kilometri, cu drumuri de pământ fără posibilități imediate de amenajare. Totodată, şi locuitorii satelor respective au cerut insistent să facă parte din componența comunei Secaş[48].

În privința trecerii unor sate de la o comună la alta, se propuneau următoarele schimbări: satul Păru să treacă de la Balinț la Coşteiu, satul Coşevița de la Curtea la Margina, Covaci de la Giarmata la Sânandrei, Duboz de la Tormac la

[47] *Ibidem*, f. 117–119.
[48] *Ibidem*, f. 119–120.

Nițchidorf, Petrovaselo de la Topolovățu Mare la Recaş, toate aceste modificări având drept motiv legăturile de tradiție care existau între satele respective şi comunele în care acestea erau propuse a fi incluse. Satul Corneşti urma să treacă din componența comunei Sânandrei la Orțişoara datorită distanței (8 kilometri față de 11), Sălciua Nouă de la Pişchia la Recaş (14 kilometri față de 16), Şipet de la Voiteg la Tormac (8 kilometri față de 15), Gad de la Giulvăz la Ciacova (8 kilometri față de 12), Fodorhaza de la Giulvăz la Ciacova, Pădureni de la Şag la Jebel (5 kilometri față de 8). De asemenea, în urma trecerii satelor Scăiuş, Duleu şi Valea Mare în componența județului Caraş-Severin, se propunea ca localitatea Visag să facă parte din comuna Satu Mic[49].

La 29 martie 1968 era redactat de către Comitetul județean Timiş al PCR „Referatul cu privire la delimitarea comunelor din județul Timiş", în care se preciza că din totalul populației județului de 605.093 de locuitori, 240.396 (39,7%), trăiau în mediul urban, iar restul de 374.085 (60,3%) în cel rural. Media populației care trăia în comune în acel moment era de 2.413 de locuitori, diferențiată pe zone geografice astfel: în cele 94 de comune de şes era de 2.682, în cele 52 de comune de deal era de 1951 de locuitori, iar în cele 9 comune de munte de 2.292 de locuitori.

În urma studiului realizat de către fostul Comitet regional Banat s-a propus ca pe teritoriul județului Timiş să fie constituite 68 de comune, din care 3 subordonate municipiului Timişoara. Pe baza indicațiilor C.C. al PCR şi ale subcomisiei centrale pentru îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a țării, în județul Timiş a fost constituită Comisia de partid şi de stat care a pregătit toate lucrările de delimitare a municipiilor, oraşelor şi comunelor, au fost constituite cele 13 colective care au reanalizat studiile întocmite inițial, consultând şi organizațiile de partid şi de stat, economice, specialişti, cadre didactice, alți intelectuali, țărani cunoscători ai problemelor pe care le ridică viața satelor, ca şi propunerile venite din partea cetățenilor. Concluziile au fost aduse la cunoştință şi dezbătute în adunările activelor de partid şi de stat din comune, discuțiile constituind un prilej de lămurire a criteriilor care au stat la baza delimitărilor localităților rurale, de motivare a neacceptării unor sugestii făcute de cetățeni.

Biroul Comitetului județean al PCR şi Comitetul executiv al Consiliului popular județean analizând propunerile Comisiei județene de partid şi de stat au ajuns la noi concluzii față de studiul inițial. Astfel, cetățenii din satul Labaşinț au cerut atât în scris, cât şi în adunările cu activul de partid şi de stat, ca localitatea lor să treacă din componența județului Timiş în cea a Aradului, întrucât singurul drum accesibil era cel spre Lipova. De asemenea, locuitorii satelor Scăiuş, Duleu şi Valea Mare au solicitat să treacă în componența județului Caraş-Severin, motivele fiind cele arătate în paginile anterioare[50].

[49] *Ibidem*, f. 120.

[50] *Ibidem*, f. 128–129. Cele 13 comisii au întocmit note de prezentare-documentare pentru localitățile în care au fost repartizate. Prezentăm în continuare o notă, realizată de comisia din zona

Pentru a analiza aceste cereri, comisii mixte alcătuite din reprezentanți ai județelor Timiş, Arad şi, respectiv, Caraş-Severin s-au deplasat la fața locului, găsind cererile populației din localitățile respective ca fiind întemeiate şi, în consecință, factorii decizionali județeni propuneau modificarea anexei la Legea nr.2/16 februarie 1968 privind organizarea administrativ-teritorială a teritoriul R.S.R., astfel încât localitatea Labaşint să treacă în componența județului Arad, iar Scăiuş, Duleu şi Valea Mare în cea a Caraş-Severinului.

În privința delimitării comunelor, propunerile Comisiei rămîneau valabile în cazul localității Voiteg[51], precizându-se, pe de altă parte, că localitatea Livezile urma să fie alcătuită din satele Dolaț, Gad, Giera, Grăniceri, Livezile şi Toager. Față de această propunere, locuitorii Gadului au solicitat insistent trecerea la Ciacova, de care îi lega interese de ordin economic şi social-cultural, cei din Giera şi Toager doreau ca Giera să devină centru de comună, iar cei din Livezile şi Dolaț au cerut ca reşedința comunei să fie stabilită la Livezile, în caz contrar preferând să intre în componența comunei Banloc. În urma consultărilor cu activele de partid şi de stat din aceste localități, s-a ajuns la concluzia ca Livezile şi Dolațul să intre în componența comunei Banloc, iar Toagerul, Giera şi Grăniceri să constituie o comună aparte.

Se păstra hotărârea Comisiei privitoare la comuna Visag, dar față de studiul initial s-a ajuns la concluzia că, odată cu desființarea celor trei comune, să se înființeze 10 localități noi. În zona de şes apărea comuna Becicherecu Mic (5.360 de locuitori), alcătuită din satele Becicherecu Mic (propus inițial la comuna Biled) şi Dudeştii Noi (până atunci în componența comunei Sânandrei). O altă comună propusă a se înființa era Lieblingul, care nu îndeplinea criteriile referitoare la populație (doar 3.588 de locuitori), dar analizându-se numeroasele solicitări ale cetățenilor, precum şi dorința activului de partid şi de stat din localitate, s-a recomandat totuşi constituirea comunei Liebling, deoarece localitatea era dezvoltată din punct de vedere economic, având un I.A.S. cu 8 ferme şi trei sectoare de deservire, a căror producție globală era de 30 de milioane de lei, un C.A.P., o fabrică de brânzeturi cu un rulaj de 15 milioane de lei anual.

Orțişoara. Aceasta a ajuns la concluzia constituirii comunei Orțişoara, cu satele Călacea, Corneşti, Orțişoara, Seceani, având o populație de 5.601 de locuitori. Satul Orțişoara era propus să devină reşedință de comună din următoarele considerente: avea cea mai numeroasă populație, era aşezat pe şoseaua Timişoara-Arad şi pe aceeaşi linie de cale ferată, fiind la 24 de kilometri de Timişoara; se situa pe o poziție centrală față de celelalte sate componente ale comunei şi singurul cu stație de cale ferată; legătura cu satele componente se făcea pe drumuri acceptabile, spre toate aceste localități circulând autobuze care treceau prin Orțişoara; dispunea de următoarele unități economice şi social-culturale mai importante: C.A.P., S.M.T., două ferme agricole, siloz de cereale, cooperativă de consum cu unități comerciale şi de deservire, moară țărănească, şcoală generală de 8 ani, grădiniță, şcoală profesională de mecanizatori, cămin cultural, bibliotecă, cinematograf, dispensar sanitar şi veterinar, farmacie, având şi spații corespunzătoare pentru desfăşurarea activității organelor de partid şi de stat la nivel de comună, vezi d. 31/1968, f. 478–479.

[51] *Ibidem*, f. 130–131.

Comuna Foeni, propusă a se constitui (alcătuită din satele Cruceni şi Foeni) avea la rându-i o populație mai puțin numeroasă, dar autoritățile considerau ca fiind necesară înființarea ei, deoarece[52] satul Foeni era aşezat la graniță, într-o zonă în care aveau loc dese inundații ale râului Timiş (în 1966 au fost trei inundații), iar în aceste condiții, pentru a se lua măsuri de apărare a digului, se impunea existența unui organ de stat care să coordoneze deciziile respective.

Comuna Giera (alcătuită din satele Grăniceri, Toager şi Giera) se situa pe malul stâng al Timişului, într-o zonă inundabilă şi supusă permanent pericolului acestei calamități, fapt ce impunea luarea unor decizii bine coordonate. De asemenea, satul Grăniceri era propus a intra în componența comunei Giera, deoarece nu avea nici o legătură cu localitățile Foeni şi Cruceni din lipsa unui pod peste Timiş. Se mai preciza că Toagerul se afla la 15 kilometri distanță de cea mai apropiată comună la care ar putea fi arondat (Banloc), față de doar 3 kilometri până la Giera, iar locuitorii din Livezile, localitate mai apropiată de Giera decât de Banloc, şi-au manifestat insistent dorința de a aparține de viitoarea comună Banloc[53].

În zona de deal era propusă a se constitui comuna Ştiuca, cu 2.628 de locuitori, alcătuită din satele Ştiuca, Sălbăgel, Zgribeşti, Dragomireşti, Oloşag, Târnoveni şi Sârbii. Se sublinia că datorită reliefului, distanțele dintre satele de mai sus până la centrul de comună propus inițial (Gavojdia) erau de până la 14 kilometri, pe când până la Ştiuca erau doar de 3–7 kilometri. În aceste condiții, cetățenii din aceste localități au cerut insistent înființarea comunei Ştiuca, aceasta şi datorită faptului că legătura dintre satele componente şi Gavojdia se realiza doar pe drumuri de pământ, fără perspective imediate de amenajare, iar din această cauză sătenii din Ştiuca, Oloşag, Dragomireşti şi Zgribeşti ar trebui să meargă până la Gavojdia prin Lugoj, pe un drum lung.

Pe baza raportului Comisiei se propunea înființarea comunei Dumbrava, precum şi a comunei Bogda, la argumentele Comisiei adăugându-se faptul că legătura între aceste sate şi localitatea propusă a fi centrul de comună, Maşloc, se realiza în mare parte pe drumuri de pământ, impracticabile, amenajarea acestora şi construirea de noi drumuri fiind foarte costisitoare. În acelaşi timp, şi locuitorii satelor din jur cereau insistent constituirea comunei Bogda, care avea o aşezare centrală față de celelalte localități[54].

În zona de munte era propusă a fi înființată comuna Ohaba Lungă, la concluziile la care a ajuns Comisia în această privință adăugându-se faptul că locuitorii din satele componente ale comunei, prin memorii adresate organelor centrale şi locale şi în şedințele activului de partid şi de stat, au solicitat înființarea comunei Ohaba Lungă, deoarece localitatea era şi în acel moment centru de comună,

[52] *Ibidem*, f. 132–133.
[53] *Ibidem*, f. 134.
[54] *Ibidem*, f. 135–136.

dispunând de toate dotările sociale, culturale şi administrative necesare şi având perspective de dezvoltare economică. De asemenea, se propunea, pe baza constatărilor Comisiei, înființarea comunelor Pietroasa şi Secaş[55].

Conducerea județului a fost de acord cu propunerile Comisiei privind trecerea unor sate de la o comună la alta, iar în privința schimbării unor reşedințe de comune, față de propunerile inițiale se avea în vedere ca localitățile Hăuzeşti, Mâtnicu Mare (credem că în realitate este vorba de Mâtnicu Mic), Gladna Montană, Gladna Română, Zolt și Fârdea să aibă reşedința în comuna Fârdea în locul localității Gladna Română, deoarece Fârdea era aşezată mai central față de satele componente, dispunând şi de condiții materiale şi social-culturale mai bune decât Gladna Română.

Localitățile Herendeşti, Satu Mic, Honorici, Pădureni, Pietroasa Mare, Pinii şi Ilie erau propuse să aibă reşedința în Satu Mic în loc de Herendeşti, localitatea nou desemnată fiind aşezată pe şoseaua națională, având o perspectivă mai mare de dezvoltare față de Herendeşti, spre ea gravitând locuitorii celorlalte sate.

Deoarece satul Dragşina urma să treacă din componența comunei Moşnița în cea a comunei Bacova, se propunea ca reşedința viitoarei comune să fie Chevereşu Mare, localitatea fiind aşezată mai central.

Totodată, se propunea ca satul Săcălaz (4.018 loc.) să fie reşedință de comună în loc de Beregsău Mare (2.068 de loc.), locuitorii satelor Beregsău Mare şi Mic gravitând spre Săcălaz, aflat în apropierea Timişoarei.

Prin constituirea celor 75 de comune, cu o populație de 373.842 de locuitori, reveneau în medie pe comune 4.984 de locuitori. Din totalul comunelor, 42 erau aşezate în zona de şes, având în medie o populație de 6.002 locuitori, 25 de comune erau situate în zona de deal, cu o populație medie de 4.044 de locuitori, iar zona de munte a județului cuprindea 8 comune, având în medie 2.578 de locuitori. Deoarece în județul Timiş existau un număr de 14 sate care aveau mai puțin de 10 case, se propunea scoterea acestora din anexa la Legea nr.3/1960 pentru îmbunătățirea împărțirii administrative. Se mai recomanda scoaterea din anexa aceleiaşi legi a satelor Bichigiul Nou şi Câmpu Lat, ambele având câte 14 case, deoarece erau localități pe cale de dispariție prin plecarea locuitorilor în alte comune, autoritățile fiind de părere să fie scoase din nomenclator un număr de 7 sate, care s-au contopit cu alte localități.

În memoria marelui om de ştiință Traian Vuia se propunea ca viitoarea comună al cărui sat de reşedință era Sudriaş să poarte denumirea de comuna Traian Vuia, în componența comunei existând două localități strâns legate de viața savantului român: satul Surducu Mic, unde s-a născut, şi actualul sat Traian Vuia, unde a copilărit[56].

---

[55] *Ibidem*, f. 136–137.

[56] *Ibidem*, f. 138–140.

În documentul intitulat „Informare în legătură cu dezbaterea propunerilor Comisiei județene de partid şi de stat cu privire la delimitarea municipiilor, oraşelor şi comunelor" din data de 13 aprilie 1968, se arăta că la 7 aprilie, în presa locală s-au publicat propunerile respective, iar apoi, potrivit indicațiilor Biroului Comitetului județean al PCR, au avut loc în satele componente ale comunelor, în prezența unor membri ai Biroului Comitetului județean de partid, ai Comitetului executiv al Consiliului popular județean, a altor activişti, şedințe ale activului de partid şi de stat. În cursul acestor dezbateri, pe adresa organelor centrale şi locale de partid şi de stat, a ziarului şi Studioului de radio din Timişoara, au sosit încă 45 de scrisori şi sesizări din partea cetățenilor privitoare la reorganizarea administrativ-teritorială a țării, solicitându-se ca localitatea Deta să devină oraş, constituirea de noi comune, schimbarea unor reşedințe de comune şi trecerea mai multor sate în componența altor comune[57].

În privința constituirii oraşului Deta, acest deziderat a fost cerut de către cadrele de conducere de la I.P.R.O.F.I.L. Deta (Fabrica de furnir), care au întocmit în acest sens un memoriu, precum şi o scrisoare colectivă, semnată de către 20 de cetățeni. În document se arăta că argumentele aduse în acest scop erau cunoscute de către Comisia județeană, care le-a analizat în timpul elaborării studiului său, ajungând la concluzia că localitatea Deta nu îndeplinea condițiile necesare pentru a deveni oraş.

În privința constituirii de noi comune, 236 de cetățeni din satul Visag – propus să aparțină de comuna Satu Mic – solicitau menținerea comunei Visag, cu satele Duleu şi Valea Mare, cerere ce nu putea fi luată în considerare, deoarece Duleul şi Valea Mare treceau în componența județului Caraş-Severin, iar comunei Visag, cu doar 1.247 de locuitori, nu i se putea aronda nicio altă localitate.

În acelaşi timp, 37 de locuitori ai satului Stanciova – propus să aparțină de comuna Recaş – solicitau menținerea comunei Stanciova, urmând ca în componența ei să intre satele Herneacova, Nadăş, Petrovaselo şi Cralovăț. Şi această solicitare era găsită ca fiind neîntemeiată, deoarece satul Petrovaselo gravita spre comuna Recaş, iar satele Stanciova, Herneacova şi Nadăş aveau împreună doar 1.832 de locuitori, număr cu totul insuficient pentru constituirea unei comune în zona respectivă[58].

Pe de altă parte, trei cetățeni din Livezile – sat propus să aparțină de comuna Banloc – solicitau constituirea comunei Livezile, având în componența ei satele Dolaț şi Gad, dar locuitorii din Gad doreau să aparțină de Ciacova, iar în aceste condiții Livezile şi Dolațul aveau doar 2.532 de locuitori, neîndeplinind astfel criteriile pentru constituirea unei comune în zona de şes.

În document se arăta că existau şi cereri referitoare la schimbarea reşedințelor

[57] *Ibidem*, f. 146–147.
[58] *Ibidem*, f. 147.

unor comune. Astfel, în două scrisori primite din Gladna Română (una anonimă şi una semnată de către un singur cetățean) se solicita ca centrul de comună să fie stabilit în localitatea respectivă şi nu la Fârdea. Cererea era neviabilă, deoarece satul Fârdea este aşezat mai central, dispunând de dotări economice şi social-culturale mai bune.

Un grup de 51 de cetățeni din satul Zgribeşti se pronunța pentru stabilirea reşedinței de comună în localitatea lor şi nu la Ştiuca. Nici această solicitare nu se putea pune în practică pentru că Zgribeşti este aşezat la extremitatea grupului de localități care formau comuna Ştiuca.

Din satul Beregsău Mare 596 de cetățeni doreau ca localitatea lor să devină centru de comună, în locul satului Săcălaz, dar cererea nu putea fi soluționată favorabil, deoarece Săcălazul avea o populație mai numeroasă, era mai bine sistematizat şi dispunea de dotări social-culturale şi administrative superioare.

Era găsită ca fiind nefondată şi cererea unui grup de 106 de persone din satul Herendeşti ca aşezarea lor să fie reşedință de comună şi nu Satu Mic[59], motivele respingerii fiind următoarele: Satu Mic era aşezat pe şoseaua națională, toate satele propuse a fi componente ale acestei comune (cu excepția localității Herendeşti) gravitând înspre acesta.

În acelaşi timp, 45 de cetățeni din satul Sinersig propuneau aşezarea lor ca centru de comună, respingând varianta propusă de autorități privind Boldurul. Demersul lor, se arăta în document, nu era realist, Sinersigul fiind aşezat la extremitatea grupului de sate propus a alcătui comuna Boldur.

Pe de altă parte, un locuitor al satului Hitiaş îşi exprima dorința ca satul său să devină reşedință de comună şi nu Racovița. Se preciza că, deşi ca număr populația celor două localități era aproximativ egală, localitatea Racovița prezenta avantajul amplasării sale în centrul grupului de sate componente ale viitoarei comune.

Din satul Traian Vuia au provenit 11 scrisori individuale, prin care se solicita ca localitatea să devină centru de comună în locul satului Sudriaş, demersul lor fiind socotit ca neîntemeiat, deoarece Traian Vuia, deşi era situat pe şoseaua națională, se afla la mari distanțe de celelalte sate componente, Sudriaşul având avantajul aşezării sale mai centrale.

Un caz mai deosebit era în privința satului Otelec, unde printr-o scrisoare colectivă, ca şi în adunarea activului de partid, cetățenii au cerut cu insistență ca localitatea lor să devină reşedință de comună în locul satului Uivar[60]. În document se preciza că, deşi în susținerea doleanțelor lor locuitorii satului dispun de o serie de argumente întemeiate, precum aşezarea centrală a localității, puterea economică mai mare, dotări social-culturale corespunzătoare etc., propunerea nu

[59] *Ibidem*, f. 148.
[60] *Ibidem*, f. 149.

putea fi soluționată întrucât locuitorii din Iohanisfeld, din Sânmihaiu Maghiar şi Răuți solicitau ca centrul de comună să fie stabilit la Uivar.

Un alt caz complex a existat în privința localității Bacova, unde cei prezenți la adunarea activului de partid au fost categoric împotriva înglobării acestei aşezări la comuna Chevereşu Mare, dar Comisia județeană, cunoscând motivele subiective care au determinat demersul respectiv, a considerat ca fiind neîndreptățite cererile locuitorilor din Bacova de a se constitui într-o comună fără alte sate aparținătoare sau de a deveni componentă a oraşului Buziaş.

Prin şase scrisori colective şi individuale se solicita ca satul Ohaba Forgaci să devină reşedință de comună în locul satului Boldur, autoritățile fiind de părere că argumentele aduse erau în bună parte întemeiate: Ohaba Forgaci avea o populație mai numeroasă şi mai stabilă, un potențial economic sporit, dotări social-culturale şi administrative corespunzătoare şi în consecință se propunea ca „pentru soluționarea acestei propuneri considerăm necesară consultarea cetățenilor din satele Jabăr, Boldur şi Sinersig" (arătându-se că ultimii şi-au exprimat dorința ca centrul de comună să fie stabilit în satul lor).

În legătură cu trecerea unor sate la alte comune, se preciza că 114 cetățeni din satul Sălbăgel – aparținător de comuna Ştiuca – doreau ca localitatea lor să treacă în componența comunei Gavojdia, adunarea activului de partid din satul Pietroasa Mare – din componența comunei Satu Mic – s-a pronunțat pentru trecerea aşezării la comuna Darova, iar un număr de membri de partid din satele Cheglevici şi Colonia Bulgară – din componența comunei Beba-Veche – solicitau trecerea localităților respective la comuna Dudeştii Vechi.

În acelaşi sens, mai mulți locuitori ai satului Româneşti – din cadrul comunei Curtea -doreau să facă parte din componența comunei Tomeşti. Deoarece prin trecerea satelor de mai sus în componența altor comune nu era afectată constituirea comunelor de la care ar urma să fie dezarondate, s-a ajuns la concluzia că se puteau soluționa favorabil propunerile cetățenilor[61].

[61] *Ibidem*, f. 150–151. În ceea ce privește situația de la Bacova, o „Notă cu aspecte şi propuneri privind organizarea unor comune din județul Timiş" din 10 aprilie 1968, consemna că la adunarea activului de partid din comună toți cei prezenți au arătat că întreaga populație de naționalitate germană din localitate dezaproba soluția adoptată de către Comisia județeană, pronunțându-se pentru ca Bacova împreună cu satul Sârbova să se constituie într-o comună de sine stătătoare, cu centrul în Bacova, locuitorii din Sârbova fiind de acord cu această soluție, aceştia având legături economice trainice cu Bacova ori, în caz contrar, să aparțină de Buziaş. Se arăta că, drept argumente contra unirii cu Chevereşu-Mare, stăteau eforturile susținute depuse de către locuitorii Bacovei (material, în bani şi prin muncă) pentru gospodărirea şi înfrumusețarea comunei lor, pentru dotarea cu instituții social-culturale; or, în cazul înglobării localității la Chevereşu-Mare exista teama că în loc să se continue aceste eforturi în satul lor, vor fi obligați să presteze muncă, să verse fonduri însemnate pentru dotarea şi gospodărirea noului centru de comună, care era mult rămas în urmă. Pe de altă parte, dezvoltarea puternică a comerțului şi a prestărilor de servicii din Bacova a determinat şi afluirea puternică a locuitorilor din Sârbova şi chiar din Chevereşu-Mare spre aceasta, iar între Bacova şi Chevereşu-Mare existau legături social-culturale slabe şi chiar

Trebuie să subliniem că, în privința cererii locuitorilor din satul Româneşti, deosebit de importantă a fost discuția din cadrul Biroului Comitetului județean al PCR Timiş, a Comitetului executiv al Consiliului popular județean Timiş şi a Comisiei pentru împărțirea administrativ-teritorială, la care a participat şi Petre Blajovici, membru supleant al Comitetului Executiv al C.C. al PCR, în care s-a arătat că deşi satul era situat la 2,5 kilometri de Curtea, locuitorii doreau să facă parte din componența comunei Tomeşti, cu toate că distanța față de aceasta era mai mare, fiind şi o zonă de munte. Se preciza însă că aceştia erau interesați să fie arondați la Tomeşti deoarece fiind o zonă de deal, impozitele erau mai mici, fiindu-le frică şi de faptul că satele aparținând comunei Curtea erau colectivizate, iar dacă treceau la aceasta vor fi şi ei colectivizați, pe când satele care făceau parte din cadrul comunei Tomeşti nu erau colectivizate. Reacția lui Petre Blajovici a fost una extrem de moderată, acesta afirmând: „Dacă dânşii doresc să rămână la Tomeşti, să-i lăsăm, întrucât au motive să rămână aici. În primul rând dezvoltarea industriei din Tomeşti şi pe urmă frica de cooperativizare”[62].

animozități între locuitorii celor două aşezări. Față de situația existentă se sublinia că trebuia să se procedeze cu multă atenție, comisia propunând mai multe variante care să fie examinate: trecerea Bacovei la Buziaş, ca sat aparținător, iar Chevereşu-Mare să rămână centru de comună împreună cu satul Dragşina; Bacova să fie centru de comună, având în componență satul Sârbova, în cazul acestei variante Dragşina urmând să treacă la comuna Moşnița Nouă, iar Chevereşu Mare să fie sat la Sacoşu Turcesc. Dacă Dragşina ar trece la Moşnița Nouă, lucru cerut de altfel de o parte din locuitori, s-ar putea constitui o comună din localitățile Sârbova, Bacova şi Chevereşu Mare, Bacova ocupând în acest caz o poziție centrală, având populația cea mai numeroasă şi ponderea economică cea mai importantă. În privința celeilalte probleme spinoase, Ohaba-Forgaci, se arăta că inițial a fost propus ca centru de comună Sinersigul, pe considerentul că era aşezat pe şoseaua Lugoj-Buziaş, însă în urma adunărilor cu activul de partid din satele componente (Jabăr, Boldur, Ohaba-Forgaci) propunerea a fost respinsă categoric, pe motivul că localitatea nu era aşezată central. Considerând întemeiate obiecțiunile populației din cele trei sate, Comisia județeană a renunțat la Sinersig, urmând ca centru de comună să fie ales dintre localitățile Boldur şi Ohaba-Forgaci, ambele având populații mai numeroase, poziții geografice mai centrale etc. Deşi în propunerile înaintate s-a arătat că Ohaba Forgaci avea cea mai bună poziție geografică, o economie şi tradiții culturale mai dezvoltate, s-a considerat a fi mai oportun ca centrul de comună să fie stabilit la Boldur, care avea dotările edilitare necesare instituțiilor administrative, spre deosebire de Ohaba, care în ultimii 20 de ani a fost sat. La adunarea cu activul de partid din 9 aprilie 1968 din Ohaba-Forgaci au fost aduse următoarele argumente pentru ca aşezarea să devină centru de comună: avea o populație mai numeroasă, mai stabilă, aceasta fiind legată de localitate prin puternice interese economice, în schimb locuitorii din Boldur în mare parte erau navetişti, având tendințe de stabilire a domiciliului la Lugoj. Pe de altă parte, aşezarea geografică era mai bună, mai centrală, distanțele până la Sinersig şi Jabăr fiind mai mici şi legăturile mai directe decât în cazul Boldurului. În contrast, Boldurul era aşezat pe un teren jos, mlăştinos, cu perspective mai slabe de dezvoltare şi izolat între două artere rutiere. Se preciza că în discuțiile cu locuitorii Jabărului şi Sinersigului, majoritatea dintre aceştia s-au pronunțat pentru stabilirea centrului de comună în Ohaba-Forgaci şi, în consecință, se arăta că „Socotim întemeiată şi destul de argumentată solicitarea satului Ohaba Forgaci şi propunem ca centrul de comună să se facă la Ohaba Forgaci şi nu la Boldur”, vezi d. 31/1968, f. 293–300.

[62] *Ibidem*, d. 7/1968, f. 63, 66.

Tot la începutul lunii aprile 1968, Comitetul județean al PCR Timiş a elaborat documentul „Informare cu privire la desfăşurarea acțiunii de delimitare a comunelor în județul Timiş", în care se arăta că au fost cercetate de către colectivele constituite în vederea realizării acestui demers 107 propuneri ale cetățenilor din 61 de comune, care au fost adresate în scris organelor centrale de partid şi de stat, Comitetului județean de partid, Comitetului executiv al Consiliului popular județean Timiş, aproape 50% din sugestiile locuitorilor județului fiind apreciate ca întemeiate şi cuprinse în noile propuneri de delimitare a comunelor. Biroul Comitetului județean al PCR şi Comitetul executiv al Consiliului popular județean analizând propunerile comisiei județene de partid şi de stat au ajuns la următoarele concluzii, pe care le-au înaintat subcomisiei centrale de partid şi de stat: trecerea satului Labaşinț de la județul Timiş la Arad şi a satelor Scăiuş, Duleu şi Valea Mare la județul Caraş-Severin[63].

Pe teritoriul județului Timiş se avea în vedere constituirea a 75 de comune, din care 72 să fie subordonate direct organelor administrative județene, iar trei municipiului Timişoara, precizându-se că datorită unor condiții specifice, în propunerile făcute figurau şi unele comune, îndeosebi în zona de munte, care aveau o populație sub 2.000 de locuitori. În aceste cazuri s-a avut în vedere reducerea distanțelor dintre reşedințele de comună şi satele aparținătoare, ținându-se cont de dificultățile de deplasare ale cetățenilor din cauza amplasării geografice şi a drumurilor impracticabile. Se preciza că o situație mai dificilă s-a ivit în cazul satelor Bacova şi Saravale, al căror potențial economic şi social-cultural era la nivelul reşedințelor de comună propuse. Soluția dată de către autorități ca Bacova să fie arondată la comuna Chevereşu-Mare, iar Saravale la Sâmpetru Mare nu a satisfăcut cererile insistente ale locuitorilor din cele două aşezări.

Din studiul privind delimitarea comunelor a reieşit că pe teritoriul județului Timiş existau un număr de 14 sate care aveau mai puțin de 10 case, fiind necesară scoaterea acestora din anexa la Legea nr.3/1960 pentru îmbunătățirea împărțirii administrative. De asemenea, s-a mai propus scoaterea din aceeaşi anexă a satelor Bichigiul Nou şi Câmpu Lat, precum şi scoaterea din nomenclator a unui număr de 7 sate care s-au contopit cu alte localități.

Marea majoritate a reşedințelor de comună îndeplineau criteriile elaborate în acest sens de către conducerea de partid şi de stat, iar altele aveau perspectiva de a le îndeplini în viitorul apropiat. În comparație cu propunerile din studiul anterior de delimitare a comunelor, a fost redusă simțitor distanța dintre satele componente şi reşedințele de comună. Se mai preciza că, cu ocazia delimitării comunelor, s-a avut în vedere ca denumirea acestora să fie dată după cea a satelor de reşedință, excepție făcând localitatea Traian Vuia.

În cadrul propunerilor făcute cu privire la delimitarea muncipiului Timişoara

[63] *Ibidem*, d. 16/1968, f. 152–153.

au fost cuprinse în teritoriul acestuia comunele Dumbrăvița, Giroc şi Ghiroda, ca sate aparținătoare.

Totodată s-a propus ca satul Silagiu să fie menținut în continuare ca localitate componentă a oraşului Buziaş, deoarece acesta aparținea de Buziaş încă din anul 1950, având strânse legături economice şi social-culturale cu oraşul bănățean.

În privința trecerii unor comune în categoria oraşelor, cele două organisme județene au ajuns la concluzia că niciuna dintre acestea nu îndeplineau integral condițiile pentru a fi trecute în categoria respectivă[64].

Propunerile Comitetului județean al PCR şi ale Comitetului executiv al Consiliului Popular județean Timiş au fost aprobate de către subcomisia centrală de partid şi de stat, fiind publicate în presa locală. Se menționa că, în general, ele au fost bine primite, subliniindu-se îndeosebi faptul că s-a ținut cont de cele mai multe dintre cererile locuitorilor, existând însă şi obiecții în această privință, precum cererea insistentă a locuitorilor din Cheglevici de a aparține de comuna Dudeştii Vechi şi nu de Beba Veche, aşezată excentric pe graniță. De asemenea, locuitorii satelor Herendeşti şi Pietroasa Mare solicitau să nu aparțină de comuna Satu Mic, propunând ca reşedința de comună să fie unul din satele lor. Totodată, unii locuitori ai comunei Deta doreau ca aceasta să devină oraş, iar în satele Racova şi Otelec, cetățenii şi-au reafirmat dorința de a deveni reşedință de comună. Au mai fost exprimate şi alte propuneri care se refereau la menținerea în satele componente a dispensarelor medicale, a şcolilor de 8 ani, a căminelor culturale, farmaciilor, Biroul Comitetului județean al PCR studiind cu atenție toate sugestiile ce veneau din sate, urmând a le discuta şi în măsura posibilităților a le rezolva favorabil[65].

Acelaşi Comitet județean Timiş al PCR a elaborat documentul privind „Informare cu privire la concluziile Biroului Comitetului județean Timiş al PCR în legătură cu dezbaterea propunerilor de delimitare a municipiilor, oraşelor şi comunelor", considerându-se întemeiate cererile privind trecerea unor sate în componența altor comune. Astfel, satele Cheglevici şi Colonia Bulgară erau îndreptățite să treacă din componența comunei Beba Veche în cea a Dudeştiului Vechi, distanța dintre aceste localități şi noul centru de comună propus reducându-se simțitor. Satul Româneşti putea trece din componența comunei Curtea în cea a Tomeştiului, un număr mare de locuitori din Româneşti lucrând la fabrica de sticlărie din Tomeşti, iar satul Sălbăgel (din componența comunei Ştiuca) să aparțină de comuna Gavojdia, deoarece fiind integrat un timp îndelungat la localitatea respectivă, între locuitorii celor două aşezări s-au stabilit legături economice şi social-culturale solide, relații de rudenie etc.

Se considerau întemeiate şi propunerile privind schimbarea denumirii

[64] *Ibidem*, f. 154–155.
[65] *Ibidem*, f. 156–157.

următoarelor localități: Satu Mic, desemnat ca reşedință de comună să poarte denumirea de Victor Vlad Delamarina, iar satul Ictar, format din contopirea satelor Ictar şi Budinț, din componența comunei Topolovățu Mare, să se numească Ictar-Budinț[66].

În acelaşi timp, se considerau nejustificate următoarele propuneri: doleanțele locuitorilor din Visag, Stanciova, ale unui grup de 15 cetățeni din Herneacova – propusă să aparțină de Recaş –, precum şi cele venite din partea a 8 locuitori din Nadăş şi 5 din Sălciua Nouă care au solicitat constituirea comunei Herneacova, cu satele Nadăş şi Sălciua Nouă, în acest caz nefiind întrunit numărul de locuitori necesari pentru constituirea comunei respective. Erau respinse şi cererile unor locuitori din Livezile şi Dolaț privind constituirea comunei Livezile, iar cele două scrisori colective semnate de către 52 de cetățeni din Tomnatic pentru formarea comunei cu acelaşi nume, având în componența ei satele Gottlob şi Vizejdia nu puteau fi rezolvate favorabil deoarece toate cele trei localități erau propuse să facă parte din componența comunei Lovrin, care întrunea condițiile pentru a deveni centru de comună[67]. Erau apreciate ca fiind nerealiste şi solicitările venite din satele Herendeşti, Pietroasa Mare, Hitiaş ca localitățile lor să devină reşedințe de comună, autoritățile județene aducând ca argumente în acest sens ideile din rapoartele anterioare (vezi paginile anterioare). Era respinsă şi solicitarea ca Alioşul – propus a face parte din comuna Maşloc – să devină centru de comună, având în componența sa toate satele comunei Bogda; or, prin acceptarea acestei cereri, Alioşul s-ar afla situat la extremitatea grupului de sate componente, la distanțe foarte mari de acestea (până la 20 de kilometri), fără a se dispune de mijloacele de circulație corespunzătoare. Nici scrisoarea colectivă şi nici cele 12 individuale, prin care locuitorii din Traian Vuia reînnoiau demersul lor ca localitatea să fie centru de comună nu au fost admise, pe considerentele anterioare. Era respinsă şi propunerea unui grup de cetățeni din satul Rudna – propus să aparțină de comuna Giulvăz – de constituire a comunei Rudna, cu satele Crai Nou şi Gad, deoarece Gadul făcea parte din comuna Ciacova, iar în aceste condiții Rudna şi Craiul Nou adunau doar 1.827 de locuitori. În privința schimbării reşedințelor unor comune, erau considerate neîntemeiate cererile locuitorilor din Gladna Română, Zgribeşti, Beregsău Mare, Herendeşti, Pietroasa Mare, Hitiaş, Alioş, Traian Vuia[68].

Biroul Comitetului județean al PCR Timiş considera a fi necesară studierea mai aprofundată a următoarelor probleme ridicate de către cetățeni: organizarea oraşului Deta, prin constituirea acestuia fiind necesară înființarea a două comune: Voiteg şi Denta, în componența cărora urmau să intre satele arondate în acel moment la comuna Deta (în opinia noastră soluția privind comuna Deta,

[66] *Ibidem*, f. 158–159.
[67] *Ibidem*, f. 160–161.
[68] *Ibidem*, f. 161–162.

întinsă de la Voiteg până la Denta era una greoaie din punct de vedere administrativ, deoarece localitatea se întindea pe o distanță mare, având o populație numeroasă). În cazul acceptării trecerii satului Bacova din componența comunei Chevereşu Mare în cea a oraşului Buziaş, transfer cerut insistent de către locuitorii din Bacova, satul Chevereşu Mare urma să fie integrat în cadrul comunei Sacoşu Turcesc, iar localitatea Dragşina la Moşnița Nouă, renunțându-se astfel la constituirea comunei Chevereşu Mare. În privința schimbării satului reşedință de comună de la Boldur la Ohaba Forgaci, solicitată de către cetățenii din Ohaba Forgaci, autoritățile propuneau soluțiile anterioare (vezi paginile de dinainte). În acelaşi timp, un grup de 300 de locuitori din satul Cerna au solicitat ca localitatea lor să treacă în componența Lieblingului din cea a Sacoşului Turcesc, motivând că distanța față de Liebling era de 6 kilometri, față de 12 kilometri cât era până la Sacoşu Turcesc, cererea urmând a fi şi ea studiată. Se preciza că Biroul Comitetului județean al PCR a constituit colective, care în acel moment studiau cu atenție modul de rezolvare a problemelor enumerate mai sus, pentru găsirea celor „mai corespunzătoare soluții”[69].

„Informarea privind desfăşurarea acțiunii de delimitare a municipiilor, oraşelor şi comunelor din județul Timiş”, elaborată de către Comitetul județean al PCR Timiş, arăta că Biroul Comitetului județean de partid şi Comitetul Executiv al Consiliului popular județean provizoriu, analizând propunerile făcute de către cetățeni, au ajuns la următoarele concluzii pe care le-au supus spre aprobarea Comisiei centrale de partid şi de stat. Astfel, cu privire la delimitarea municipiilor s-a stabilit constituirea în județul Timiş a două oraşe municipii: Timişoara şi Lugoj. Municipiul Timişoara avea o populație de 174.388 de locuitori, iar împreună cu localitățile desemnate să devină comune suburbane, numărul locuitorilor se ridica la 185.321 de locuitori, pe teritoriul său desfăşurându-şi activitatea 54 de întreprinderi industriale, cu o producție globală de peste 5,3 miliarde de lei. Municipiul Lugoj avea 35.588 de locuitori, 10 întreprinderi industriale, dintre care şapte de interes republican, cu o producție globală de 478 de milioane de lei.

În privința delimitării oraşelor existente, Buziaşul, care era şi o stațiune balneară de interes republican, avea o populație de 5.558 de oameni şi un potențial economic aflat în continua creştere. Deoarece satul Silagiu aparținea din anul 1950 de Buziaş, se aprecia ca acesta să rămână în continuare ca localitate componentă a oraşului.

Era considerată ca fiind justificată cererea locuitorilor Bacovei ca satul lor să treacă din componența comunei Chevereşu Mare în cea a Buziaşului, deoarece distanța până în oraş era de patru kilometri, circa 350 dintre locuitorii Bacovei, din totalul de 1756, munceau în unitățile economice din Buziaş, produsele agroalimentare ale C.A.P.-ului şi ale țăranilor din Bacova erau vândute în piața oraşului,

[69] *Ibidem*, f. 163–165.

iar locuitorii satului se aprovizionau cu produse industriale din magazinele din Buziaş.

Oraşul Jimbolia, cu 13.645 de locuitori, avea patru întreprinderi industriale cu o producție globală anuală de 206 milioane lei, cu instituții corespunzătoare de învățământ şi social-culturale. Sânnicolau Mare avea 11.417 locuitori, două întreprinderi industriale, cu o producție globală de 86.7 milioane lei.

Era apreciată ca îndreptățită cererea locuitorilor din Deta ca localitatea lor să devină oraş, fiind aduse în acest sens o serie de argumente. Astfel, localitatea a fost reşedință de raion, iar în ultimii ani a cunoscut o puternică dezvoltare economică şi social-culturală, având multiple legături cu[70] zona înconjurătoare asupra căreia exercita o influență multilaterală. Populația localității se ridica la 5.808 de locuitori, din care circa 3281 erau salariați ai unităților industriale şi agricole, ai cooperației meşteşugăreşti şi de consum, ai întreprinderilor de transporturi sau îşi desfăşurau activitatea în instituțiile de cultură şi de învățământ. Mai erau un număr de 185 de membrii C.A.P., încadrați la C.A.P. Opatița, reieşind astfel că populația localității avea un pronunțat caracter urban. În domeniul economic, un rol important îl deținea Întreprinderea de prelucrare a lemnului, cu o producție globală de 93.000.000 de lei, cuprinzând aproape 1000 de salariați, aceasta fiind o unitate industrială de interes republican, stațiunea de maşini şi tractoare, întreprinderea agricolă de stat, cele 43 de unități ale gospodăriei comunale, industriale locale, cooperației meşteşugăreşti şi de consum, care deserveau nu numai populația din localitate, ci şi pe cetățenii din comunele vecine. Deta era în acel moment o localitate sistematizată şi complet electrificată, dispunea de construcții edilitar-gospodăreşti corespunzătoare pentru instituțiile de nivel orăşenesc, având şi un fond de locuit de 1123 de clădiri bine întreținute. Activitatea social-culturală era asigurată de o bază materială puternică, existând un liceu cu clasele I-XI, cu 1130 de elevi şi 66 de cadre didactice, două cinematografe, o casă de cultură, bibliotecă, un spital cu 100 de paturi, farmacie etc. Localitatea îndeplinea şi în acel moment o seamă de funcții politico-administrative pentru zona înconjurătoare, aici având-şi sediile Judecătoria, Procuratura, Notariatul, filiala B.N.R., precum şi o agenție C.E.C., care deserveau comunele de pe teritoriul fostului raion Deta. În planurile de perspectivă se prevedea ca activitatea economică şi social-culturală să se dezvolte, urmând a fi alocate investiții de 32 de milioane de lei pentru reutilarea, modernizarea şi construirea unei secții noi la I.P.R.O.F.I.L., 225 de milioane de lei pentru construirea unei fabrici de cartoane „Duplex", 8 milioane de lei pentru construirea unei secții de brânzeturi, 2 milioane de lei pentru amenajarea unei magazii de cereale, precum şi importante fonduri pentru lucrări edilitare, locuințe, noi spații destinate învățământului. Fiind situată pe şoseaua internațională Moravița-Timişoara, principala cale de acces din Iugoslavia spre

[70] *Ibidem*, f. 166–168.

România, Deta constituia şi un punct turistic în continuă dezvoltare, fiind tot mai des vizitat de turiştii din Iugoslavia şi din alte țări. În aceste condiții, erau în curs de amenajare un hotel turistic cu 100 de locuri şi un restaurant modern. În opinia noastră, era exagerată posibilitatea ca Deta să devină un real punct de interes turistic, iugoslavii venind în oraş pentru cumpărături sau „bişniță". În cazul aprobării propunerii de înființare a oraşului Deta, se considera necesar ca satul Opatița (cu 724 de locuitori), aflat la distanță de 4 kilometri de Deta, să devină localitate componentă a oraşului, neexistând posibilitatea arondării sale la o altă comună. Autoritățile județene au calculat şi costurile suplimentare necesare dacă Deta devenea oraş, cheltuielile în plus fiind de 140.000 de lei[71].

În privința delimitării comunelor suburbane, potrivit propunerilor Comisiei județene de partid şi de stat, care au întrunit şi adeziunea cetățenilor, urmau a fi arondate la municipiul Timişoara, ca şi comune suburbane, localitățile Dumbrăvița (217 locuitori), Ghiroda cu satul Giarmata Vii (4.700 locuitori), Giroc cu satul Chişoda (4.626 locuitori)[72].

Referitor la delimitarea comunelor din județul Timiş, se sublinia că în urma dezbaterilor publice a propunerilor Comisiei județene, a rezultat necesitatea înființării a 76 de comune.

Prin organizarea comunei Deta ca oraş, urmau a fi constituite două noi comune care să cuprindă în componența lor satele care au fost propuse inițial să facă parte din comuna Deta. Astfel, luau ființă comuna Voiteg, cu 2.713 locuitori, alcătuită din satele Voiteg şi Folea, aflate inițial în componența comunei Jebel. Pe de altă parte, se înființa comuna Denta, cu 4.208 locuitori, constituită din satele Denta, Breştea, Rovinița Mare şi Rovinița Mică, aflate anterior în componența comunei Deta. Se sublinia că ambele reşedințe de comună dispuneau de dotările edilitare şi social-culturale corespunzătoare, fiind aşezate pe şoseaua internațională Timişoara-Moravița.

Pe baza propunerilor făcute de cetățeni se considera necesar trecerea următoarelor sate în componența altor comune: satele Cheglevici şi Colonia Bulgară de la comuna Beba Veche la Dudeştii Vechi, satul Româneşti din componența comunei Curtea la Tomeşti, satul Sălbăgel de la comuna Ştiuca la Gavojdia, satul Cerna de la Sacoşu Turcesc la Liebling, satul Vucova din componența comunei Nițchidorf intra în cea a comunei Chevereşu Mare, măsura cerută de cetățeni se impunea şi pentru faptul că prin arondarea localității Bacova la Buziaş, Chevereşu Mare nu mai avea numărul necesar de locuitori pentru o comună din zona de relief respectivă.

Pe de altă parte, Biroul Comitetului județean de partid şi Comitetul executiv al Consiliului popular județean au considerat neîntemeiate un număr de 6

[71] *Ibidem*, f. 166–169.
[72] *Ibidem*, f. 169.

propuneri de constituire de noi comune, 11 propuneri privind schimbarea reşedinţelor unor comune şi o propunere de trecere a unui sat în componența altei comune[73].

Se mai recomanda trecerea satului Labaşinț la județul Arad şi a satelor Scăiuş, Duleul şi Valea Mare la Caraş-Severin.

În privința denumirii comunelor, au fost schimbate trei nume de localități: viitoarea comună a cărei reşedință era Sudriaşul urma să se numească Traian Vuia, comuna Satu Mic era redenumită Victor Vlad Delamarina, iar satul Ictar, format din contopirea aşezărilor Ictar şi Budinț din componența comunei Topolovățu Mare, devenea Ictar-Budinț.

Deoarece pe teritoriul județului Timiş existau 16 sate (Topolea, Lighitiş, Fodorhaza, Valea Lungă Maghiară, Obianda, Andrica, Lighet, Valea Stejarului, Barcaş, Ilie, Ofelia, Sinic, Sârbii, Târnoveni, Bichigiul Nou şi Câmpu Lat) care aveau mai puțin de 14 case şi un număr foarte mic de locuitori, se considera necesară scoaterea lor din anexa de la Legea nr.3/1960 pentru îmbunătățirea împărțirii administrative, adică din nomenclatorul aşezărilor rurale. Se mai propunea să fie scoase şi 7 sate (Sâlha, Armădia, Cireşu Nou, Darova Nouă, Sâmpetru Nou, Budinț, Colonia Mică), care s-au contopit cu alte localități[74].

Informarea cu privire la concluziile Biroului Comitetului județean Timiş al PCR şi al Comitetului executiv al Consiliului popular județean în legătură cu dezbaterea propunerilor de delimitare a municipiilor, oraşelor şi comunelor, elaborată la 6 mai 1968 de către Comitetul județean de partid, evidențiază că după apariția proiectului în presa locală în ziua de 7 aprilie 1968, au urmat noi dezbateri, fiind trimise de către cetățeni organelor competente încă 147 de scrisori şi sesizări.

Ca urmare a alipirii satului Bacova la Buziaş, se deființa comuna Chevereşu Mare, care era arondată ca sat la comuna Sacoşu Turcesc, iar satul Dragşina trecea în componența comunei Moşnița Nouă[75].

Prin constituirea celor 76 de comune, media populației pe comună era de 4.738 de locuitori, față de 2.391 de locuitori existenți în condițiile celor 155 de comune existente în acel moment[76].

Într-un document intitulat „Notă cu problemele transmise de tov. Petre Blajovici", din data de 10 mai 1968, se arăta că în Comitetul Executiv al C.C. al PCR a fost aprobat un plan de acțiune privind terminarea delimitării administrativ-teritoriale a municipiilor, oraşelor şi comunelor. Pe de altă parte se preciza că „Este de acord ca Deta să devină oraş şi să se creeze o comună în plus". În notă se mai sublinia ca autoritățile competente să fie pregătite pentru a da unele

[73] *Ibidem*, f. 170–171.
[74] *Ibidem*, f. 172.
[75] *Ibidem*, f. 178, 185–186.
[76] *Ibidem*, f. 194.

date personale privitoare la viitorii secretari, locțiitori și primari ai localităților din județ, atrăgându-se atenția că un număr cât mai mare dintre aceștia să fie aleși din rândul localnicilor. „În vederea propunerii de înființare a noii comune Voiteni să sondăm terenul, mai ales dorința celor de la Folea", se arăta în încheierea notei respective[77].

Procesul-verbal al ședinței plenare comune a Comitetului județean de partid și a Consiliului popular județean provizoriu care s-a desfășurat în data de 16 mai 1968 conține „Raportul privind delimitarea administrative-teritorială a municipiilor, orașelor și comunelor din județul Timiș" el fiind prezentat în ședință de către primul-secretar al Comitetului județean al PCR Timiș, Mihai Telescu. Documentul evidenția că județul Timiș avea o suprafață de 8.727 de kilometri pătrați, precum și 613.970 de locuitori, dintre care 43,2% trăiau în mediul urban.

După constituirea județului, s-a trecut, pe baza hotărârilor Conferinței Naționale a PCR din decembrie 1967 și a Legii nr. 3/1968 la organizarea Comisiei județene de partid și de stat[78].

În legătură cu cele 16 sate scoase din nomenclatorul așezărilor rurale, în urma consultării populației din localitățile respective, s-a stabilit ca acestea să fie integrate satelor mai apropiate, ținând cont de căile de comunicație, de legăturile tradiționale și de rudenie etc. Astfel localitatea Sâlha s-a contopit cu Coșteiu, Armădia cu Tapia, Cireșu Nou cu Criciova, Darova Nouă cu Darova, Sânpetru Nou cu Sânpetru Mare, Colonia Mică cu Gelu, ele urmând să poarte denumirea satelor cu care s-au identificat[79].

Numărul comunelor din județ se reducea cu peste 51%, iar în mediul rural trăiau 348.508 de locuitori, adică 56,8%, media populației din cele 43 de comune aflate în zona de șes era de 5.833 de locuitori, din cele 25 de comune din zona de deal era de 3.291 de locuitori, iar în cele 8 comune din zona muntoasă era de 2.559 de locuitori[80].

Conform hotărârii din 16 mai 1968, au fost adoptate propunerile pentru a fi scoase din nomenclator următoarele unități componente ale unor sate care aveau sub 10 clădiri:

Localitatea	**De cine a aparținut în trecut**	**De cine va aparține în viitor**
Andrica	com. Stanciova	com. Recaș, sat Stanciova
Barcaș	com. Stanciova	com. Recaș, sat Stanciova
Bichigiu Nou	com. Stanciova	com. Recaș, sat Stanciova
Câmpu Lat	com. Stanciova	com. Recaș, sat Stanciova
Lighet	com. Stanciova	com. Recaș, sat Stanciova

[77] *Ibidem*, f. 195–198.
[78] *Ibidem*, f. 199, 247–248.
[79] *Ibidem*, f. 253.
[80] *Ibidem*, d. 16/1968, f. 277, 280.

Localitatea	De cine a aparținut în trecut	De cine va aparține în viitor
Valea Stejarului	com. Stanciova	com. Recaş, sat Stanciova
Obianda	com. Darova	com. Darova
Lighitiş	com. Cliciova	com. Bethausen, Sat Nevrincea
Ilie	com. Satu Mic	com. Victor Vlad Delamarina
Topolia	com. Partoş	com. Banloc, sat Partoş
Ofelia	com. Secaş	com. Secaş, sat Checheş
Sinic	com. Secaş	com. Secaş, sat Crivobara
Sârbii	com. Scăiuş	com. Ştiuca, sat Dragomirești
Târnoveni	com. Scăiuş	com. Ştiuca, sat Dragomirești
Fodorhaza	com. Gad	desființată complet
Valea Lungă Maghiara	com . Coşteiu	desființată complet

Au fost adoptate, totodată, propunerile de a fi scoase din nomenclator următoarele localități componente ale unor sate care s-au contopit cu altele învecinate:

Denumirea satului sau a localității componente	Comuna de care aparține în prezent satul	Denumirea localității cu care s-a contopit
Armădia	com. Lugojel	sat Tapia din componența com. Criciova
Cireșu Nou	com. Criciova	sat Criciova din componența com. Criciova
Budinț	com. Ictar	sat Ictar-Budinț din componența com. Topolovățu Mare
Darova Nouă	com. Darova	sat Darova din componența com. Darova
Colonia Mică	com. Gelu	sat Gelu din domponența com. Variaș
Sânpetru Nou	com. Sânpetru Mare	sat Sânpetru Mare din componența com. Sânpetru Mare
Sâlha	com. Coșteiu	sat Coșteiu din componența com. Coșteiu

A fost votat şi nomenclatorul localităților județului Timiş în următoarea formă:

Municipii		
Timișoara		
Lugoj		
Orașe		
	Localități componente	Sate componente
Buziaș	Silagiu	Bacova

Deta		Opatița
Jimbolia		
Sânnicolau Mare		
Comune suburbane		
Denumirea comunei propuse	Satele componente	
Dumbrăvița	Dumbrăvița	
Ghiroda	Ghiroda, Giarmata-Vii	
Giroc	Giroc, Chișoda	
Comune rurale		
Denumirea comunei propuse	Satele componente	
Balinț	Balinț, Bodo, Fadimac, Târgoviște	
Banloc	Banloc, Dolaț, Livezile, Ofsenița, Partoș, Soca	
Bara	Bara, Dobrești, Lăpușnic, Rădmănești, Spata	
Beba Veche	Beba Veche, Chereștur, Pordeanu	
Becicherecu Mic	Becicherecu Mic, Dudeștii Noi	
Belinț	Belinț, Babșa, Chizătău, Gruni	
Bethausen	Bethausen, Cladova, Cliciova, Cutina, Leucușești, Nevrincea	
Biled	Biled, Șandra, Uihei	
Bârna	Bârna, Botești, Botinești, Drinova, Jurești, Pogănești, Sărăzani	
Bogda	Bogda, Altringen, Buzad, Charlotenburg, Comeat, Sintar	
Boldur	Boldur, Jabăr, Ohaba-Forgaci, Sinersig	
Brestovăț	Brestovăț, Coșarii, Hodoș, Lucareț, Teș	
Cărpiniș	Cărpiniș, Iecea Mare, Iecea Mică	
Cenad	Cenad	
Cenei	Cenei, Bobda, Checea	
Chevereșu Mare	Chevereșu Mare, Dragșina, Vucova	
Ciacova	Ciacova, Ghilad, Macedonia, Gad, Obad, Petroman, Cebza	
Comloșu Mare	Comloșu Mare, Comloșu Mic, Lunga	
Coșteiu	Coșteiu, Țipari, Hezeriș, Păru, Valea Lungă Română	
Criciova	Criciova, Jdioara, Cireșu, Măguri, Cireșu Mic, Tapia	
Curtea	Curtea, Coșava, Homojdia	
Darova	Darova, Hodoș, Sacoșu Mare	
Denta	Denta, Rovinița Mare, Breștea, Rovinița Mică	
Dudeștii Vechi	Dudeștii Vechi, Colonia Bulgară, Cheglevici, Vălcani	
Dumbrava	Dumbrava, Răchita, Bucovăț	
Făget	Făget, Bătești, Begheiu Mic, Bichigi, Brănești, Bunea Mică, Bunea Mare, Colonia Mică, Jupânești, Povârgina, Temerești	
Fîrdea	Fîrdea, Gladna Română, Drăgsinești, Hăuzești, Gladna Montană, Zolt, Mâtnicu Mic	

Foeni	Foeni, Cruceni
Gătaia	Gătaia, Sculia, Berecuța, Sângeorge, Birda, Șemlacu Mare, Mănăstire, Șemlacu Mic, Perscova
Gavojdia	Gavojdia, Lugojel, Jena, Sălbăgel
Ghizela	Ghizela, Paniova, Hisiaș, Șanovița
Giarmata	Giarmata, Cerneteaz
Giera	Giera, Toager, Grănicerii
Giulvăz	Giulvăz, Ivanda, Crai Nou, Rudna
Jamu Mare	Jamu Mare, Gheman, Clopodia, Lățunaș, Ferendia
Jebel	Jebel, Pădureni
Lenauheim	Lenauheim, Grabaț, Bulgăruș
Liebling	Liebling, Cerna, Iosif
Lovrin	Lovrin, Tomnatic, Gottlob, Vizejdia
Margina	Margina, Coșteiu de Sus, Breazova, Groși, Bulza, Nemeșești, Coșevița, Sintești, Zorani
Mașloc	Mașloc, Fibiș, Remetea Mică, Alioș
Mănăștiur	Mănăștiur, Topla, Remetea-Luncă, Pădurani
Moravița	Moravița, Dejan, Stamora Germană, Gaiu Mic
Moșnița Nouă	Moșnița Nouă, Albina, Rudicica, Urseni, Moșnița Veche
Nădrag	Nădrag, Crivina
Nițchidorf	Nițchidorf, Duboz, Blajova
Ohaba Lungă	Ohaba Lungă, Dubești, Ierșnic, Ohaba Română
Orțișoara	Orțișoara, Călacea, Cornești, Seceani
Peciu Nou	Peciu Nou, Diniaș, Sânmartinu Sârbesc
Periam	Periam, Pesac
Pietroasa	Pietroasa, Poieni, Crivina de Sus, Fărășești
Pișchia	Pișchia, Bencecu de Jos, Bencecu de Sus, Murani
Racovița	Racovița, Căpăt, Drăgoești, Hitiaș, Ficătar, Sârbova
Recaș	Recaș, Bazoș, Herneacova, Izvin, Nadăș, Petrovaselo, Stanciova, Sălciua Nouă
Remetea Mare	Remetea Mare, Ianova, Bazoșu Nou, Bucovăț
Sacoșu Turcesc	Sacoșu Turcesc, Berini, Icloda, Otvești, Uliuc, Unip, Stamora Română
Satchinez,	Satchinez, Hodoni, Bărăteaz
Săcălaz	Săcălaz, Beregsău Mare, Beregsău Mic
Secaș	Secaș, Vizma, Checheș, Crivobara
Sânandrei	Sânandrei, Covaci, Carani
Sânmihaiu Român	Sânmihaiu Român, Sânmihaiu German, Utvin
Sânpetru Mare	Sânpetru Mare, Igriș, Saravale
Șag	Șag, Parța
Știuca	Știuca, Oloșag, Dragomirești, Zgribești
Teremia Mare	Teremia Mare, Nerău, Teremia Mică

Tomești	Tomești, Baloșești, Colonia Fabricii, Luncanii de Jos, Luncanii de Sus, Românești
Topolovățu Mare	Topolovățu Mare, Cralovăț, Suștra, Ictar-Budinț, Iosifalău, Topolovățu Mic
Tormac	Tormac, Cadar, Șipet
Traian Vuia	Traian Vuia, Săceni, Susani, Surducu Mic, Sudriaș, Jupani
Uivar	Uivar, Otelec, Iohanisfeld, Pustiniș, Răuți, Sânmartinu Maghiar
Variaș	Variaș, Gelu, Sânpetru Mic
Victor Vlad Delamarina	Victor Vlad Delamarina, Herendești, Honorici, Pădureni, Pietroasa Mare, Pini, Visag
Voiteg	Voiteg, Folea*

* *Ibidem*, f. 262–272.

Față de această organizare a localităților județului Timiș, în Monitorul Oficial au apărut următoarele modificări: localitatea Sălciua Nouă a trecut din componența comunei Recaș în cea a Pișchiei, iar la localitatea Criciova nu mai apăreau satele Măguri și Tapia[81].

În concluzie, prin noua reorganizare administrativ-teritorială din 1968 s-a pus capăt modelului sovietic introdus în România în anii '50 ai secolului al XX-lea, care nu avea nimic comun cu realitățile și tradițiile din țara noastră. Potrivit liderilor de partid și de stat, vechiul model nu mai corespundea noilor realități din România, aparatul administrativ fiind supraîncărcat, interpunându-se verigi intermediare, paralelisme, suprapuneri între organele centrale și instituțiile administrative locale. Prin noua organizare administrativ-teritorială a României s-a urmărit și sporirea eficienței economice, repartizarea judicioasă a forțelor de producție, simplificarea și raționalizarea aparatului administrativ. Desigur, odată cu dispariția regiunilor s-a redus și puterea politică de care dispuneau liderii de partid locali.

Procesul de reorganizare administrativ-teritorială din 1968 a fost urmărit cu mare atenție de către marea majoritate a locuitorilor din județul Timiș, care s-au implicat activ (a fost și dorința autorităților) în dezbaterile privind organizarea orașelor, municipiilor și comunelor. Acest lucru este relevat de numărul mare de participanți la adunările în care s-au discutat proiectele respective, de numeroasele scrisori, memorii trimise autorităților locale și centrale, postului de radio local, presei centrale și timișorene.

Trebuie subliniat faptul că autoritățile au ținut seama de solicitările venite din partea cetățenilor, o bună parte dintre acestea fiind soluționate favorabil. Desigur, factorii de decizie nu au dorit crearea unei stări de tensiune în țară dar,

[81] *Colecția de Legi, decrete, hotărâri și alte acte normative. 1968. 1 noiembrie–31 decembrie*, București, 1970, p. 851–857.

în opinia noastră, a fost singura dată în perioada regimului comunist când populația României a fost consultată real şi a avut un cuvânt de spus în luarea unei decizii majore.

Este de asemenea meritul autorităților că în procesul de reorganizare administrativ-teritorială a țării au ținut cont de tradițiile existente şi au solicitat părerile intelectualilor şi specialiştilor din diverse domenii. Totodată s-a urmărit ca în fruntea noilor instituții politico-administrative să fie promovați oamenii locului, un alt lucru de apreciat.

Remarcăm şi alte două inițiative pozitive, rămase din păcate la stadiul de proiect, respectiv organizarea de colective de specialişti şi intelectuali pentru alcătuirea monografiilor comunelor, precum şi înființarea unei şcoli superioare pentru pregătirea cadrelor din administrația locală. Reținem şi teama cetățenilor din unele sate bănățene care urmau să fie arondate la unele comune privind dispariția unor instituții ca şcoli, cămine culturale, dispensare, farmacii, ca şi animozitățile care existau între locuitorii din unele localități.

În urma noii reforme administrativ-teritoriale a României, numărul comunelor din județul Timiş s-a redus, crescând media populației în localitățile rurale, pe hartă apărând şi un nou oraş: Deta, noua organizare rezistând, în linii mari, până în zilele noastre.

Câteva date inedite din biografia socialistului bănățean Georg Hromadka (1911–1985)

Felician Velimirovici
C.Ș. III, Muzeul Banatului Montan Reșița
e-mail: felix.velimirovici@gmail.com

Fără a avea pretenția de a realiza o biografie propriu-zisă sau o prezentare detaliată a „vieții și timpurilor" militantului socialist bănățean Georg Hromadka, articolul de față își propune să aducă o serie de precizări, informații și date cu caracter cvasi-inedit referitoare la destinul aparte al acestei remarcabile personalități. Ele se bazează în întregime pe studiul documentelor care compun dosarul său de urmărire informativă întocmit de către ofițerii de Securitate pe parcursul anilor 1950 și 1960, dosar ce a rămas nevalorificat din punct de vedere istoriografic până în clipa de față.

Dată fiind natura specială a acestui tip de surse arhivistice, considerăm că se impun câteva observații sau aprecieri preliminare cu caracter general, referitoare la utilizarea lor în plan științific.

Documentele care compun fondurile arhivistice ale fostei poliții politice a regimului comunist, păstrate în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, nu trebuie interpretate într-o manieră tradițională, ele nefiind niște surse istorice obișnuite. Fără îndoială, ele nu pot fi așa ceva, în condițiile în care misiunea Securității nu a fost niciodată să producă „izvoare" pentru istoricii viitorului. Documentele, redactate strict pentru uz și consum intern, și nu pentru public sau propagandă, sunt, după expresia istoricului american J. A. Getty, combustibilul care a „alimentat funcționarea mașinăriei"[1] birocratice a poliției politice: ofițerii care s-au ocupat de urmărirea informativă cu siguranță nu au fost interesați în a se minți între ei, în condițiile în care printre scopurile cel mai des întâlnite ale unor astfel de dosare se numărau supravegherea informativă a unor persoane („obiective"), instituții, grupuri sau „probleme", modelarea unor percepții sau atitudini (așa-numita „influențare pozitivă") sau pur și simplu producerea unei baze legale pentru deschiderea dosarului de urmărire penală[2].

[1] J. Arch Getty, Oleg V. Naumov, *Yezhov: The Rise of Stalin's "Iron Fist"*, Yale University Press, New Haven & London, 2008, p. XXII.

[2] Cristina Vatulescu, *Police Aesthetics. Literature, Film and the Secret Police in Soviet Times*, Stanford, Stanford University Press, 2010, p. 46.

Simultan, acest tip de documente reflectă realitățile descrise într-o manieră distorsionată, puternic instrumentalizată, profund subiectivă, prin intermediul unor „lentile" interpretative specifice[3]. De pildă, Cristina Vatulescu, atunci când a cercetat raporturile dintre scriitorii români și sovietici și instituțiile poliției secrete, a remarcat faptul că un dosar personal, întocmit de Securitate în perioada poststalinistă, este lipsit de orice ordine sau „progresie narativă"[4]: fără o ordine aparentă, dosarele personale includ note informative redactate de colaboratori ai Securității aflați în proximitatea obiectivului, transcrieri ale înregistrărilor conversațiilor purtate în locuința lui ori la telefon, rapoarte de filaj, fotografii, documente personale, scrisori interceptate, caracterizări psihologice, sinteze periodice întocmite de ofițerii superiori, planuri de acțiune etc. De regulă, documentele urmează îndeaproape viața celui supravegheat, pe care o observă și o descriu într-un mod amănunțit. După cum vom putea constata, acesta este și cazul dosarului de urmărire informativă deschis de Securitate pe numele lui Georg Hromadka la data de 13 octombrie 1959, pentru un motiv asupra căruia vom reveni.

Născut la data de 6 iulie 1911 într-o familie muncitorească de etnie germană din orașul Lupeni, comitatul Hunedoara, Imperiul Austro-Ungar, Georg Hromadka a ajuns de timpuriu la Reșița. În 1929, la fondarea organizației locale „Tineretul Muncitoresc Socialist" a Partidului Social Democrat Român, el a fost numit secretar.

După cum rezultă dintr-o notă informativă obținută de Securitate în 1960 de la o veche cunoștință de-a lui Hromadka, pe parcursul anului 1932, acesta a călătorit vreme de aproximativ 8–10 luni în Austria și Germania, unde a lucrat în redacția unui mic ziar socialist. După ce s-a întors în Reșița, în anul 1933 s-a implicat și a sprijinit editarea revistei săptămânale *Freies Wort*, perioadă în care s-a apropiat de liderii social-democrați reșițeni Iosif Mustețiu, președitele organizației din Reșița a PSDR, și Hans (Ioan) Langhardt, președintele organizației locale de tineret a aceluiași partid. Deși calificarea sa profesională de bază era aceea de lăcătuș, datorită unui accident de muncă pe care l-ar fi suferit la un picior la o dată necunoscută, el nu a mai lucrat în cadrul UDR, ci a activat exclusiv pe linie sindicală[5] până în 1938, deținând, după 1936, funcția de administrator superior al societății pe acțiuni „Casa Muncitorească".

Activitatea partidelor politice fiind suspendată la data de 10 februarie 1938 de către regele Carol al II-lea, în ajunul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial,

---

[3] Joshua Rubenstein, „Introduction: Andrei Sakharov, the KGB, and the Legacy of Soviet Dissent", în *The KGB File of Andrei Sakharov*, ed. Joshua Rubenstein and Alexander Gribanov, Yale University Press, New Haven & London, 2005, p. 3.

[4] Cristina Vatulescu, *op. cit.*, p. 49.

[5] Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, f. 156.

Georg Hromadka s-a apropiat de celulele clandestine ale Partidului Comunist din România, oferind sprijin comuniștilor reșițeni. Datorită acestor activități, în 1940 a fost arestat pentru prima oară, însă a fost eliberat în scurt timp. În 1942 a fost arestat a doua oară, „pentru activitate ilegală în favoarea PCR”[6], fiind încarcerat în penitenciarul din Arad, unde a stat până la data de 23 august 1944.

Reîntors la Reșița după ieșirea României din războiul împotriva Uniunii Sovietice, Hromadka și-a reluat activitatea politică[7] în cadrul Partidului Social Democrat aflat în plin proces de reorganizare, alături de Iosif Mustețiu, liderul necontestat al socialiștilor din Banat[8], „de care pare-se era foarte legat de mulți ani”[9], manifestând public o atitudine critică față de politica postbelică a URSS, mai ales după începerea procesului de deportare a etnicilor germani[10], și opunându-se încercărilor puținilor comuniști locali de a-i asimila pe social-democrați în cadrul Frontului Unic Muncitoresc. La data unificării forțate a PSDR cu PCR, în februarie 1948, Georg Hromadka a fost exclus[11] din unicul, de-acum, partid muncitoresc.

La data de 17 august 1948 a fost arestat de Securitate și încarcerat la Jilava, unde a stat în arest preventiv până în vara anului 1951, când autoritățile au organizat procesul. Principalele acuzații care i s-au adus au fost următoarele:

> „1. Colaborare cu Titel Petrescu în scopul de a face legatura între Partidul Socialist indpendent și conducerea întreprinderii Reșița;
> 2. Contribuire la acte de sabotaj;
> 3. Organizare de bande teroriste în munți;
> 4. Participare la organizații de tip fascist-hitlerist la Reșița”[12].

Conform propriei mărturii, în tot cursul anchetei și cu toată presiunea exercitată asupra sa de către anchetatori, el a respins în permanență aceste acuzații, considerându-se nevinovat: „Nevinovat, am fost condamnat la 20 ani muncă silnică, de un complet de judecată prezidat de un om, care după mine nu a avut dreptul să vorbească și să judece în numele poporului și al clasei muncitoare. Toate acestea au trecut: arestarea nejustificată, reținerea nedreaptă, anchetarea

---

[6] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. II, f. 60.

[7] Un document din 1948 aflat în arhiva Comitetului Județean Caraș al PMR, nedatat, indică 1 ianuarie 1945 drept data la care Georg Hromadka a intrat în rândurile PSD; v. Felician Velimirovici, *„Curățirea” Partidului. Campania de verificări și excluderi din structurile teritoriale ale P.M.R., 1948–1950. Activitatea Comisiei Județene de Verificare din Reșița (Documente)*, Cluj-Napoca, 2017, p. 40.

[8] Eusebiu Narai, „Activitatea Partidului Social-Democrat din județele Caraș și Severin în anii 1944–1948”, în *Arheovest I*, Szeged, 2013, p. 970.

[9] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. II, f. 158.

[10] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, f. 188.

[11] F. Velimirovici, *op. cit.*, p. 46.

[12] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, f. 81.

nesinceră, condamnarea fără temei, regimul de detenție (Jilava-Aiud) greu, suferințele familiei mele – în acești aproape opt ani de izolare a mea de viață, familie și societate”[13].

În primăvara anului 1956 a fost eliberat din închisoare, în condiții și din motive în legătură cu care nu se poate decât specula – o variantă, probabil lansată ulterior chiar de către fostul deținut, pune eliberarea sa pe seama unei prezumtive intervenții a liderilor laburiști britanici[14] pe lângă conducerea Partidului Muncitoresc Român, sau chiar pe lângă liderul sovietic Nikita Hrușciov, însă, în stadiul actual al informației, o astfel de ipoteză nu poate fi probată documentar.

Cert este faptul că, înaintea momentului eliberării, organele Securității au inițiat o serie de întâlniri în cadrul cărora au avut discuții cu deținutul, asigurându-se că acesta, în eventualitatea eliberării sale, va sprijini activ, prin munca sa, regimul de democrație populară din România. În angajamentul pe care l-a semnat la data de 17 aprilie 1956, Georg Hromadka scria următoarele: „Afară, se zice, lucrurile s-au schimbat. Că s-a schimbat ceva afară, cred, sper și eu – o simt mai mult instinctual. Nu pot însă să-mi dau seama de valoarea și importanța celor ce s-au petrecut și, probabil, se petrec încă dincolo de zidurile închisorii. Relatările sunt contradictorii, iar neîncrederea s-a dovedit justificată în atâtea amar de cazuri. De aceea: redat familiei și societății ca ins liber și reintegrat în viața politică, economică și spirituală – numai așa aș fi în stare să cântăresc și hotărăsc într-un mod just. Un schimb de vedere liber și sincer cu reprezentanții vieții noi de afară, ar lămuri lucrurile trecute și prezente.

Doresc libertatea. Vreau să fiu încadrat într-o activitate socialistă, dedicată colectivității.

Mă angajez ca – în cazul eliberării mele în condițiile arătate – să contribui cu toate puterile mele la construirea socialismului și la înfăptuirea acelui ideal pentru care lupt din tinerețe și căruia mi-am dedicat viața”[15].

Imediat după eliberare, Georg Hromadka a fost dus la Sinaia unde a petrecut circa 3 luni într-o casă de odihnă, apoi a primit un apartament în București și a fost angajat pe postul de secretar general de redacție al cotidianului de limbă germană *Neuer Weg*, unde „toți ziariștii și personalul redacției au primit instrucțiuni să se poarte frumos cu (el, n.n.), să fie atent cu el și să nu-l supere cu nimic”[16].

Trei ani mai târziu, cândva în luna aprilie sau mai 1959, Georg Hromadka a luat legătura[17], prin intermediul unei cunoștințe comune domiciliată în Reșița, cu Hans (Ioan) Langhardt, unul dintre foștii lideri ai tineretului socialist din acel oraș, refugiat în Elveția începând cu anul 1946. Respectiva cunoștință comună,

[13] *Ibidem,* ff. 81–82.
[14] Georg Hromadka, *Scurtă cronică a Banatului montan*, Oradea, 1995, p. 10.
[15] *Ibidem*, f. 82.
[16] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, f. 164.
[17] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. II, ff. 54–55.

pe nume Elisabeta Valsz – o pensionară în vârstă de 65 de ani la acea dată – i-a adus lui Georg Hromadka la întoarcerea din Elveția un pachet și o fotografie din partea lui Langhardt, dar nicio scrisoare, fapt care pare să-l fi întristat destul de mult[18] pe fostul deținut politic.

În București, printre relațiile pe care Georg Hromadka și le-a făcut la finele anilor '50, se afla și Alexandru Kloth, șeful secției de emisiune externă în limba germană din cadrul Radiodifuziunii Române, de asemenea de etnie germană și originar din Reșița. Acesta, în calitatea sa de jurnalist, obișnuia să efectueze călătorii peste hotare ceea ce, conform informațiilor obținute de Securitate, îi permitea să ia legătura cu unii dintre social-democrații români aflați în exil[19].

Datorită acestor fapte, și luând în considerare și statutul său de fost deținut politic, Georg Hromadka a ajuns să fie perceput drept un „element suspect prin relațiile pe care și le-a creat"[20]. Prin urmare, la data de 13 octombrie 1959, Securitatea a demarat acțiunea de verificare informativă asupra lui Georg Hromadka, ca mijloace de verificare folosindu-se: „4 agenți-informatori, măsuri speciale la domiciliu, supraveghere operativă, interceptarea corespondenței"[21].

Verificarea a durat 37 de luni. Pe parcursul ei, în pofida suspiciunilor ofițerilor de Securitate care s-au ocupat de acest caz, suspiciuni consemnate în unele dintre notele și sintezele pe care le-au întocmit periodic în acest interval, nu au fost detectate elementele constitutive ale vreunei infracțiuni prevăzute în Codul Penal democrat-popular aflat în vigoare la acea vreme, astfel încât dosarul a fost închis la data de 26 noiembrie 1962.

Dosarul este unul consistent și, după cum am arătat, cuprinde o gamă extrem de variată de documente. Cele mai semnificative, din perspectiva scopului urmărit de către cei care le-au întocmit și sistematizat, sunt notele informative pe care ofițerii le-au obținut de la sursele aflate în proximitatea lui Georg Hromadka. Reproducem, în paginile următoare, o astfel de notă informativă, nesemnată, și care datează, după toate aparențele, din anul 1960:

„O sursă ne face cunoscut următoarele:

Despre activitatea și trecutul lui George Hromadka la Reșița, înainte de căderea și procesul din 1942. Cunosc următoarele:

Este fiul unui muncitor aristocratizat cu poziții de conducere în mișcarea social-democrată și sindicală din Reșița, fiind prim bărbat de încredere și deținând diferite funcții.

Însuși Hromadka a lucrat scurt timp în uzină ca ucenic, în urma unei boli de pe urma unui accident la picior, tatăl său l-a scos din uzină cu intenția să-i dea o

[18] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, f. 53.
[19] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. II, f. 63.
[20] *Ibidem*.
[21] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, f. 410.

pregătire în vederea ocupării unei funcții în mișcarea social-democrată. În acest scop l-a trimis într-o tipografie mică din localitate pentru a-și însuși anumite noțiuni de tipar și de gazetărie, iar după scurt timp, prin intermediul Partidului Social-Democrat a fost trimis la Berlin pentru a face voluntariat (practică) la o gazetă social-democrată, a stat în Berlin în jurul a 6–10 luni, participând totodată la cursuri serale, la diferite excursii în Franța, Anglia. Reîntoarcerea lui la Reșița, coincide în perioada venirii lui Hitler la putere în Germania.

Vederile lui Hromadka, cu care s-a întors atunci la Reșița au fost cele ale unui social democrat de stânga, influențat de anumite opinii din tineretul socialist german, care în anumite probleme avea poziții mai „radicale", în comparație cu Partidul sub impresia evenimentelor din Germania, teroarea fascistă, nimicirea organizatiilor muncitorești Hromadka a adoptat o poziție net antifascistă. În fața pericolului fascist și-a dat seama într-o anumită măsură de rolul Uniunii Sovietice, de importanța ei. Astfel el a adus cu sine o serie de probleme, de învățăminte. La început i s-a propus să lucreze în redacția unei gazete social-democrate din Timișoara. După foarte scurt timp a părăsit această muncă și s-a stabilit la Reșița. A scos împreună cu un avocat cu vederi socialiste o publicație periodică, de asemenea foarte scurt timp. Apoi activitatea sa publicistică s-a redus în a publica din timp în timp articolașe de polemică cu diferiți intelectuali burghezi, mic-burghezi, cu opinii politice sau sociale de dreapta, reacționare. O polemică, la nivelul unei mici publicații săptămânale mic-burgheze de publicitate și mic scandal orășenesc. În fond însă o activitate pozitivă în ceea ce îl privește pe Hromadka.

Meritul lui din acea vreme mai constă în faptul că a adus de la Berlin anumite idei, anumite vederi pe care le-a propagat în organizația de tineret socialist (SAJ-Sozialistische Arbeiterjugend), vederi mai de stânga, în comparație cu pozițiile vechilor bonzi social-democrați din Reșița și regiune, ca Gherman, Mustețiu, Bărnan, Klein, Linder etc. Prin aceasta a și câștigat o însemnată influență asupra mișcării de tineret din localitate. S-a pronunțat pentru recunoașterea faptului că Uniunea Sovietică este un stat socialist, pentru cunoașterea literaturii sovietice, pentru acțiuni antifasciste comune cu comuniștii. Această influență s-a adâncit mai ales datorită faptului că poseda un bagaj de cunoștințe, un talent retoric, fiind considerat omul care a umblat prin lume, a văzut ceva. La condițiile de atunci, faptul că un om a fost în străinătate era o chestiune foarte rară și mai ales posibilitățile de instruire extrem de limitate, pentru un tânăr muncitor. Astfel aproape peste noapte Hromadka, aproape de la sine, Hromadka a început să joace un rol de conducător în mișcarea social-democrată din localitate, fiind în conducerea mișcării de tineret și ocupând și alte funcții.

Fizionomia lui politică și ideologică, a fost acea a unui social-democrat de stânga, care de pe pozițiile necesității luptei antifasciste a împărtășit într-o serie de probleme poziții mai de stânga. Ca pregătire politică și teoretică nu a ajuns dincolo de limitete social-democratismului de stânga, cu nuanțările sale pacifiste,

intelectualiste. Hromadka nu a studiat, nu a cunoscut leninismul ca pregătire ideologică, predominau la dânsul o serie de concepții oportuniste germane, sau anti-marxiste. Totuși în ce privește lupta nemijlocit antifascistă avea în esență poziții juste.

Ca personalitate și caracter, Hromadka se desvoltă pe făgașul unui bonz. Trebuiește știut că el nu a muncit niciodată propriu-zis ca muncitor, apoi după revenirea sa la Reșița a primit un post în cadrul sindicatului, ca administrator superior al societății „Casa muncitorească". Un post bine plătit, aproape sinecură. Radicalismul lui de la început s-a tocit tot mai mult. Un radicalism care de fapt s-a mărginit întotdeauna la oratorie într-un careu îngust, un fel de socialism de salon. În ceea ce privește existența, era din ce în ce mai legat de conducerea oportunistă social-democrată. A devenit din ce în ce mai vanitos, mai îngânfat, subapreciind pe tovarășii și supraapreciindu-se pe sine însuși. Au avut loc o serie de ciocniri și divergențe între dânsul și o serie de tovarăși tineri muncitori cu păreri de stânga, care în anumite situații nu au mai fost dispuși să accepte părerile sau atitudinile lui Hromadka. Deja de atunci s-au putut constata la Hromadka, anumite trăsături individualiste, egoiste. Devenea ranchiunos și îndărătnic în cazuri când nu a fost acceptat. Tindea înspre a se înconjura de oameni care îl proslaveau, îl admirau. De multe ori oameni fără orizont dar cinstiți, în alte rânduri oameni necinstiți, lingușitori.

În mișcarea de tineret, pe lângă influența sa pozitivă în anumite chestiuni, a introdus în schimb spiritul îngust de asociație de culturalizare, nicidecum a unei organizații de luptă de clasă. Mari prejudicii a adus acest spirit mișcării revoluționare de tineret din Reșița. Influența aceasta s-a resimțit din plin în toată perioada grea a fascismului.

În 1940, Hromadka a fost arestat împreună cu o serie de alți oameni, socotiți elemente de stânga. După scurt timp însă eliberați. În 1942 a fost din nou arestat.

Trebuiește arătat că în condițiile intensificării teroarei fasciste la noi în țară Hromadka a aceptat să intre în legatură cu Partidul Comunist și să activeze ilegal. Nu cunosc exact împrejurările.

La căderea din 1942, s-a purtat extrem de laș la Siguranța din Reșița. Deja la curtea marțială din Timișoara în timpul pregătirii procesului a dat dovadă de atitudini egoiste față de colectiv, s-a izolat de majoritatea tovarășilor. A format o gașcă aparte, dintre oameni cu posibilități materiale mai bune de acasă și cu pachete mai multe de acasă. A refuzat să-și împartă pachetele în colectiv. Știu ce decepționați și demoralizați au fost în urma acestei atitudini a lui Hromadka o serie de tovarăși tineri, muncitori reșițeni sau din Anina, deținuți. Tovarăși care pur și simplu flămânzeau, pe când Hromadka avea pretenția să mănânce prăjituri și ciocolată.

În timpul detențiunii sale la închisoarea din Arad, unde a stat până în 1944, 23 august, a spart colectivul în fruntea unui grup de tovarăși, majoritatea din

ei induși în eroare. Motivul a fost în primul rând egoismul său, vanitatea sa. Desconsidera tovarășii, nu vroia să se supună unei discipline de colectiv etc. În anumite împrejurări s-a comportat extrem de laș. O serie de tovarăși au încercat să lămurească lucrurile cu dânsul, pentru a evita spargerea colectivului. Se afirma că s-ar fi comportat nesincer și îndărătnic, afirmând una pe față și făcând în spate altceva.

După 23 august 1944, partidul i-a cerut să activeze în P.N.P. și în sindicat. Să depună muncă de reabilitare până la clarificarea situației din partid. După scurt timp, cu toată situația grea din 1944–1945, a refuzat să activeze conform indicațiilor partidului și s-a întors din nou în partidul social-democrat, acceptând propunerile lui Mustețiu, Gherman, Biruan și ocupând funcții de conducere în Partidul Social Democrat. Nu numai atât, în F.U.M. și în activitatea sindicală făcea Partidului nostru mari greutăți. Tot astfel și în ședințele și adunările publice, fiind mai dușmănos în anumite situații față de comuniști vechii bonți social-democrați. Decăderea lui a ajuns până acolo încât devenea prieten de casă a directorului general capitalist al uzinelor Pop. Se considera coleg de partid cu o serie de elemente din cercul patronatului capitalist. Întreținea legături cu o serie de social-democrați din străinătate laburiști, parlamentari și conducători de partid ca Morgen Philip etc.

Atât la alegerile din 1946, cât și în frământările din PSD – adopta poziții titeliste. În perioada muncii în vederea unificării partidelor făcea mari greutăți, alături îndeosebi de Mustețiu de care pare-se era foarte legat de mulți ani. Prin 1946–47 s-a dedat la atâtări și calomnii împotriva Uniunii Sovietice, vorbind de imperialismul sovietic, de barbaria sovietică etc. A făcut prin atitudinea sa mari greutăți partidului la Reșița.

L-am întâlnit din nou în 1956, după eliberarea sa din închisoare. A fost trimis să lucreze la *Neuer Weg*. Mi-a spus și mie și celorlalți tovarăși că se socotește nevinovat și în consecință deținut pe nedrept. După ce a fost chemat de la comisia controlului de partid și i s-a redat calitatea de membru de partid mi-a declarat că tovarășii au fost nevoiți să recunoască că el Hromadka nu a făcut nimic rău, că este o victimă a „stalinismului", că în fine i se face dreptate. Dar că probabil nu este vorba de altceva, în legatură cu eliberarea și reabilitarea sa, decât de un procedeu tactic, după ce anumite împrejurări de ordin extren au cerut o schimbare de atitudine față de anumiți oameni.

Despre activitatea și pozițiile lui Hromadka la ziar, se poate spune că a depus, mai ales la început, o muncă mai perseverentă. Apoi, după ce a fost promovat în colegiu și în postul de secretar de redacție, lucrurile au început să se complice. Înainte de a analiza atitudinea sa vreau să arăt că pregătirea politică și ideologică a lui Hromadka a rămas una absolut social-democrată. Marxism-leninismul i-a rămas mai departe necunoscut. Dimpotrivă, după 23 august 1944, anumite concepții oportuniste și anticomuniste pare-se că s-au adâncit și cei 8 ani de

detențiune nu au schimbat aceeastă situație. În munca concretă de ziar, necorespunzătoarea pregătire a lui Hromadka s-a făcut imediat observată și simțită. Din punct de vedere profesional, gazetăresc Hromadka nu cunoaște presa comunistă; principiile, organizarea ei. Cum și pregătirea sa chiar din punct de vedere pur tehnic se rezumă la cunoștințe pe care și le-a însușit într-o mică tipografie de provincie și la un mic ziar social din Berlin, în a cărei redacții lucrau 4–5 oameni.

Din acestea cred că se pot explica într-o măsură deficiențele sale vădite în munca la redacție. Ceea ce a îngreunat mai departe situația rea că Hromadka nu a vrut să recunoască, să-și dea seama că nu este corespunzător pregătit și că trebuie să se apuce de învățat, de pregătirea lui. Nu a vrut să primească nici un fel de ajutor. În primele luni ale prezenței sale în redacție, elementul mic burghez a creat imediat în jurul lui o aureolă de martir. Împotriva acestui lucru nu s-a întreprins nimic, nici de conducere. Dimpotrivă. Apoi a fost venerat tot de aceleași elemente ca om cult, care cunoaște muzica, artele, s-a înconjurat de aceste elemente. Între timp s-a aproapiat foarte mult de tov. Breitenhofer, s-au refăcut anumite legături de prietenie, care au existat încă din tinerețe, i-a devenit prieten de casă. Hromadka a încercat prin fel și chip să-l influențeze pe Breitenhofer, și prin aceasta să-și mărească influența asupra ziarului. Ca secretar general de redacție, a încurcat mult treaba, a încercat să împingă lucrurile secundare în centrul preocupărilor, și îndeosebi să dispună asupra treburilor de unul singur, nesocotind părerea tovarășilor din conducere, nesocotind anumite forme de conducere, metode de muncă. Cred că mult din atitudinile sale destructive se datoresc îngânfării și vanității sale de-a dreptul bolnăvicioasă. O serie de tovarăși din conducere și din colectiv, dându-și seama că Hromadka într-o serie de situații nu are o poziție justă, au început să-l contrazică, să-l combată. Hromadka din nou a încercat să se înconjoare de anumiți oameni, să-și găsească adepți. Pare-se însă că acest lucru, în afară de puține excepții, nu i-au reușit. În sectoarele sale de muncă domnește multă debandadă. Pus în fața unor situații și cerințe concrete nu reușește să facă ordine. Se eschivează să îndeplinească anumite sarcini fixate. Nu rezolvă astfel o serie de probleme, de competența lui.

Pe de altă parte Hromadka îmi face impresia unui om care se socotește nedrept tratat. Este adânc nemulțumit că nu a ajuns să fie „cineva". Soția sa în mai multe rânduri a făcut asemenea afirmații, că „Gheorghe nu ar fi meritat un post de conducere?" Cred că se socotește victima unor împrejurări, al comuniștilor etc. Este în orice caz adânc nemulțumit.

În timpul ședерii la noi în țară, a delegației de parlamentari social-democrați din R.F.G. – Hromadka – după câte știu a participat la două întâlniri, la care a fost dus de către tov. Breitenhofer. Astfel l-a cunoscut și pe gazetarul Schleicher, corespondent de presă al organelor de presă Social-Democrată din R.F.G. la Belgrad. Anul trecut, cu ocazia congresului Partidului, Schleicher a mai fost la București, venind și în redacție. Nu știu dacă l-a întâlnit pe Hromadka.

Din Reșița îl vizitase în câteva rânduri, sau în mod curent, dintre social-democrați: Bărnan, Cercega, Matișak, Grabovsky. A fost în relații foarte bune cu Mustețiu. Nu-mi dau seama asupra evoluției relațiilor sale cu Eftimie Gherman, în orice caz au fost bune, până la fuga acestuia din țară. Cu Langhardt, fost conducător social-democrat, care a devenit apoi hitlerist în funcție de conducere, și care a reușit să fugă în Elveția, știu că au fost prieteni până la organizarea legală a hitleriștilor la noi în țară. Care au fost relațiile lor ulterior, după ce poziția lui Langhardt a devenit vădită, nu cunosc.

Sursa pe baza instrucțiunilor date a cules date privind pe Hromadka George urmărit de organele noastre fiindcă a fost semnalat că a primit o scrisoare și un pachet de la Langhardt Iohan din Elveția prin intermediul unei persoane ce a fost în vizită în Elveția”[22].

[22] ACNSAS, Fond Informativ, dos. nr. 395441, vol. I, ff. 154–160.